ఆంధ్రభాషా చరిత్రము.

మూఁడవ భాగము.

ఆంధ్రభాషా చరిత్రము.

పదునొకండవ ప్రకరణము.

నన్నయకుఁ బూర్వకాలపు భాష.

నన్నయకుఁ బూర్వ మేడవశతాబ్దమువఱకు నాంధ్రభాషాస్వరూప మెట్లుండెనో తెలిసికొనుట కాధారములు గానరావు. ద్రావిడ భాషలకే కాక భారతీయభాషల కన్నిటికి నది యజ్ఞాతయుగ మనియే చెప్పవచ్చును. ఆ కాలమున వ్యావహారిక ప్రాకృతభాషలుమాత్రము ప్రచారమున నుండె నని మాత్రము చెప్పుట కవకాశ మున్నది.

ఏడవశతాబ్దము నుండియు శాసనములలోఁ గొన్ని గ్రామముల పేళ్లు కానవచ్చు చున్నవి. తక్కిన శాసనభాష యంతయు సంస్కృతముగనే యుండెను. కాని, రాను రాను తెనుఁగుభాగ మెక్కువగాఁ గల శాసనములును వెలువడఁ జొచ్చినవి. వానియందలి భాష నన్నయకాలపు భాషకుఁ గొంత విలక్షణముగ నుండును. ఆయా శాసనముల కాలమున వ్యవహారమందలి భాష యట్లే యుండి యుండవచ్చును. అట్టి శాసనములు నేటివఱకు బయల్పడిన వీ క్రింద కొంత వివరణముతోఁ బొందుపఱుపఁబడినవి.

జయసింహవల్లభుని శాసనము.

(క్రీ. శ. 633.)

జయసింహవల్లభుఁడు కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని పుత్త్రుఁడు. తెలుఁగున నున్న శాసనములలో నెల్ల నిదియే ప్రాచీనతమ మైనదని యెన్నఁబడుచున్నది.

౧. స్వస్తి శ్రీమత్ సకలలోకాశ్రయ జయసింఘ
౨. వల్లభ మహారాజులాకున్ ప్రవర్ధమానవిజయరా
3. జ్య సంవత్సరంబుళ్ ఎఱుంబోది అన్నేణ్టి అమ్మఁబూణ్ణ
౪. మ నాణ్డుం ప్లావిండిరాజులముట్లు కలివిముడిరాజుల్
౫. ప్లావిండి సముద్రరక్కై నాకుబణి సేసిన కల్చివీ
౬. ఱిరుల్లి మద్దికదు మూటికి విత్పత్తి ఉత్తరంబున పులొ
౭. ంబున చెఱువు పడుమాఱికోటన్ ఎఱుంబోదిపు(వు?)ట్టు ఆ
౮. ఱ్లపట్టు సేను[*] తూప్పుఁన కోటి తా (ఱు)తోంటళాయు పడువా
౯. రంబు ఇచ్చిరి పాఱపడువారంబు ప్లావి (ం) డీశ్వరంబున కళా

౧౦. కణ్డుగు మిచ్చి కుడుచువారు యిల్లికాను ఏవెఱుగు

౧౧. రు విత్పత్తి గాణంబు [న్దొ] ల్గొట్టు [నం] గాణంబు చువ్వ టూరు గాణంబు.

... ... వ్రచ్చినవారు బారణాసి వేవ్రు

... . లీడిన స (ము) ద్రంబును లా

... ... డిసెనవదికి

... ... రమఞ్చ

దీని తాత్పర్యమును వ్రాయుచు నొకరు "ఇది జయసింహవల్లభుఁడు తనకు 'బణిసేసిన' ఏ యుద్ధముననో సహాయము చేసిన మ్లావిండి రాజులకు 'విత్పత్తి' గ్రామము నిచ్చినట్లుగాఁ దెలుపుచున్నది" అని వ్రాసినారు. ఈ యర్థము సరియైనట్లు తోఁపదు. ఈ శాసనములోని తెనుఁగుమాటల యర్థమును ముందు నిర్ణయించి, తరువాత తాత్పర్యమును తెలిసికొనవచ్చును.

3. ఎణుంబోది = 80; అన్నేణ్టి = అగు నేఁటి, అమ్మఁపుణ్ణ మనాణ్డు= అంబా పూర్ణిమ = గౌరీపూర్ణిమనాఁడు;

౪. మ్లావిండిరాజుల ముట్టు = మ్లావిండి గ్రామపురాజుయొక్క ప్రధానోద్యోగి; కలిముడిరాజుల్ = కలిముడిరాజు అను పేరు గలవారు.

౫. మ్లావిండి = మ్లావిండి గ్రామముయొక్క; సముద్రరకై = సముద్ధ రణమునకు, బాగుచేయుటకు; నాకు బణిసేసిన = నాకొఱకు పనిచేసిన.

౫-౬. కల్చివీటు, రుఖ్ల, మద్దికదు, మూటికి = కల్చివీడు, రుఖ్ల, మద్ది కదు అను మూడు గ్రామములకు, అనఁగా ఆ మూఁడు గ్రామములవారికిని; విత్పత్తి ఉత్తరంబున పులొ ౭. ంబున చెఱువు పడుమాటి కోటన్ = విత్పత్తి అను గ్రామమున కుత్తరముగా నున్న భూమిలోని చెఱువు పడమటిప్రక్కను; ఎణుంబొదిపు(పు?)ట్లు ఆల. ఱపట్టుసేను=80 పుట్లు ఆళ్లుపట్టుగల చేను;తూర్పుఁ నకోటి = (ఆ చెఱువుకు) తూర్పుప్రక్క; తా (టు) తోంటకాయు పడువా ౯. రంబు ఇచ్చిరి = తాటితోఁటల కల్లు గీచుకొను హక్కును ఇచ్చిరి; పాఱ పడువారంబు = తాటిఆకులమీఁది హక్కును; మ్లావి [౦డీ] శ్వరంబున = మ్లావిండీశ్వర గ్రామమున, లేక మ్లావిండీశ్వరుని యాలయమున; ౧౦. కళా కణ్డుగు మిచ్చి = కళాకణ్డుగ మను పన్ను చెల్లించి; కుడుచువారు = అనుభవింప వలెను. (తక్కినభాగము ఎక్కువగా చెడిపోవుటచేత నర్థము స్పష్టముగా లేదు. విత్పత్తిగాణము, తొల్గొట్టుగాణము, చువ్వటూరుగాణము, అను మూడు వాడల పేర్లున్నవి. 'వ్రచ్చినవార్లు బారణాసి వేవ్రు' అనుభాగము శాప వాక్యములోనిది.)

పై దానినిబట్టి యీ శాసనము జయసింహవల్లభునిది కాదనియు, అతని రాజ్యకాలమున వ్రాయఁబడిన దనియు, దానము చేసినవాఁడు ప్లావిండిరాజు యొక్క ఉద్యోగి యైన కలిముడిరాజు అనియు, దానము చేయఁబడినది విత్పత్తి కుత్తరమున నుండు చెఱువుప్రక్కనున్న భూమియుఁ దాటితోఁటయు ననియుఁ దెలిసికొనవచ్చును.

మంగి దొగరాజుకాలపు లక్ష్మీపుర శాసనము.

(సుమారు క్రీ. శ. 675.)

౧. స్వస్తిశ్రీ మగిదొగరజుల ముద్లు
౨. విత్రజుల ప్రతమరా
3. జ్యంబున కడువం [డ్లు]
౪. ల ఇచ్చిన రెణ్డువటి
౫. మిరియమ్బు బోళ
౬. జకు తెంగరి పె
౭. డశిన రెణ్డువట్టి
౮. పదేణ్డుంబు ఆడ్లుప
౯. ట్టు ద్రుగ్గాదేవి నేలయు
౧౦. ఉఱువుటురి బోళ
౧౧. రెణ్డట్టియు తూఱ్పు
౧౨. ఈ రెణ్డట్టి ఱచువరు
౧3. కళరేని బారనాసి
౧౪. వేగివిళాలు వేన్లు
౧౫. ము వేశెఱువుళు
౧౬. వేవురు పఱాను
౧౭. చమ్పిన చన్నంగు

... ...

అర్థము.

మగి దొగరజుల = మంగి దొగరాజుల = రెండవ మంగిరాజు, లేక మంగి యువరాజుయొక్క; ముద్లు = రాజోద్యోగి, మండలేశ్వరుఁడు (చూ. ముట్టు - జయసింహ వల్లభునిశాసనము; అహదనక్కర శాసనము - 'ముద్దు') అయిన; విత్రజుల = విత్రా జను పేరు గలవాని; ప్రతమ రాజ్యంబున = రాజ్యము ప్రథమ సంవత్సరమున; కడవండ్లుల ఇచ్చిన = కడవండ్లు అను వ్యక్తిన ఇచ్చిన; రెణ్డువటి మిరియమ్బుబోళ = రెండుపుట్లు విత్తనములు మిరియమ్బుబోళ అను పేరు గల పొలమును; జకుతెంగరి = జకుతెంగరి

అను పేరు గలవాఁడు; పెడశిన = పడసిన; రెణ్డువట్టి పదేన్దుంబు ఆడ్లుపట్టు = రెండుపుట్ల పదునేఁడుము ఆళ్లు విత్తుటకు తగిన; ద్రుగ్గాదేవి నేలయు = ద్రుగ్గాదేవి నేల అను సంజ్ఞగల పొలమును; (దీనికి) తూఱుప్ప = తూర్పునఁ గల; ఉఱువుటురిబోళ = ఉఱువుటురిబోళ అను పేరు గల; రెణ్డుట్టియు = రెండు పుట్ల విత్తనములు చల్లుటకు యోగ్యమైన పొలమును. ఈ రెణ్డుట్టి = ఈ రెండుపుట్ల నేలను; ఱచువరు = చెఱచువారు; కళరేని = ఉన్నయెడల; బార నాసి = కాశియందు; వే గవిళలు = వేయి కపిలగోవులను; వేడ్లము = వేయి యెడ్లను; వే శెఱువుళు = వేయి చెఱువులను; వేవురు పఱాను = వేయిమంది బ్రాహ్మణులను; చమ్పిన చన్నం గు(డుచువారు) = చంపినత్రోవను (అనుభ వింపఁ గలరు.)

పై శాసనముల పిదప ముఖ్యమైనది విష్ణువర్ధనుని 'అహదనకర' శాసనము. ఈ విష్ణువర్ధనుఁడు చాళుక్య విష్ణువర్ధనులలో మూఁడవవాఁ డని (714-751) కొందఱును, నైదవ విష్ణువర్ధనుఁ డని (847) కొందఱును దలంచుచున్నారు. ఇం దేది నిజమైనను నాశాసనము భాషావిషయమునఁ జాల ముఖ్యమయిన దని చెప్పక తీరదు. కాని, యీ శాసనభాష చాల దురవగాహముగా నున్నది. ఇందలి కొన్నియక్షరముల స్వరూపములనుగూర్చి భేదాభిప్రాయములు గలవు. దాని యర్థనిర్ణయమునకుఁ గొందఱు ప్రయత్నించిరిగాని సఫలమనోరథులు గా లేదు. ఈ శాసనమును జదివినవారిలోఁ గడపటివారు శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖర శర్మగారు. వారు చదివిన పాఠ మీక్రింద నుదాహరింపఁబడినది.

17. స్వస్త ప్రిథివి వల్లవపట్టనబున ఊరి

18. వారు కరిగళ్ల వడవరికి ఊరిస్వాముళ్ ఇచ్చిన స్తితి రెణ్డువాడల పట్టనావురకు

19. అరియు డగు తెతెయు సిద్ధాయంబు దణ్డు దసపరాధబును సర్వ్వా బాదప

20. రియారువు ఊరు దాయసెసి ఇచ్చి దినికి వక్రంబు ళెదు వచ్చిన వారు గళరెని ఊరి స్తితి

21. దప్పినవారు దినికి వక్రంబు వచ్చిన గచ్చురు రెణ్డువడల ఎలెవు వరు లెముల ల

22. సినదియు చన్ను విరిపయి నాడువరు గళ్గిన ఎళెముళ చెసిన సెయుడు సను

23. మహానబియుల్ నరాళోక మహాసత్థపుల్ విరాపవ మహానబియుల్ గజ్జబం [సె]

అహదనకర శాసనము.

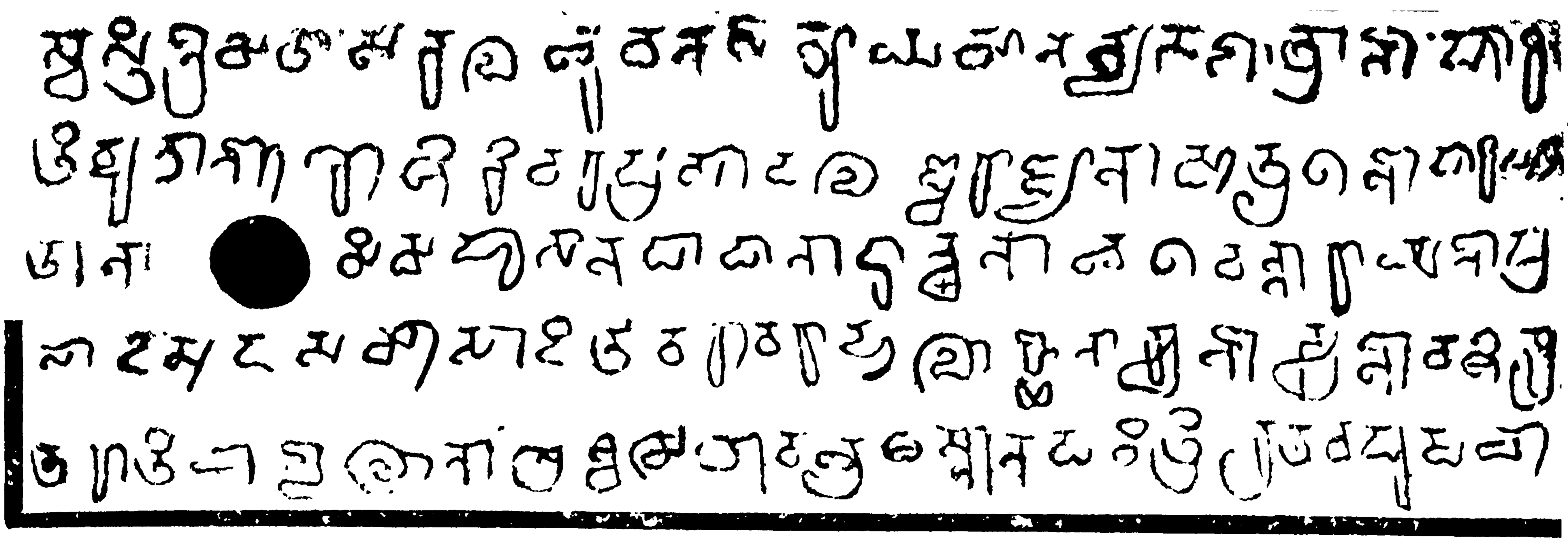

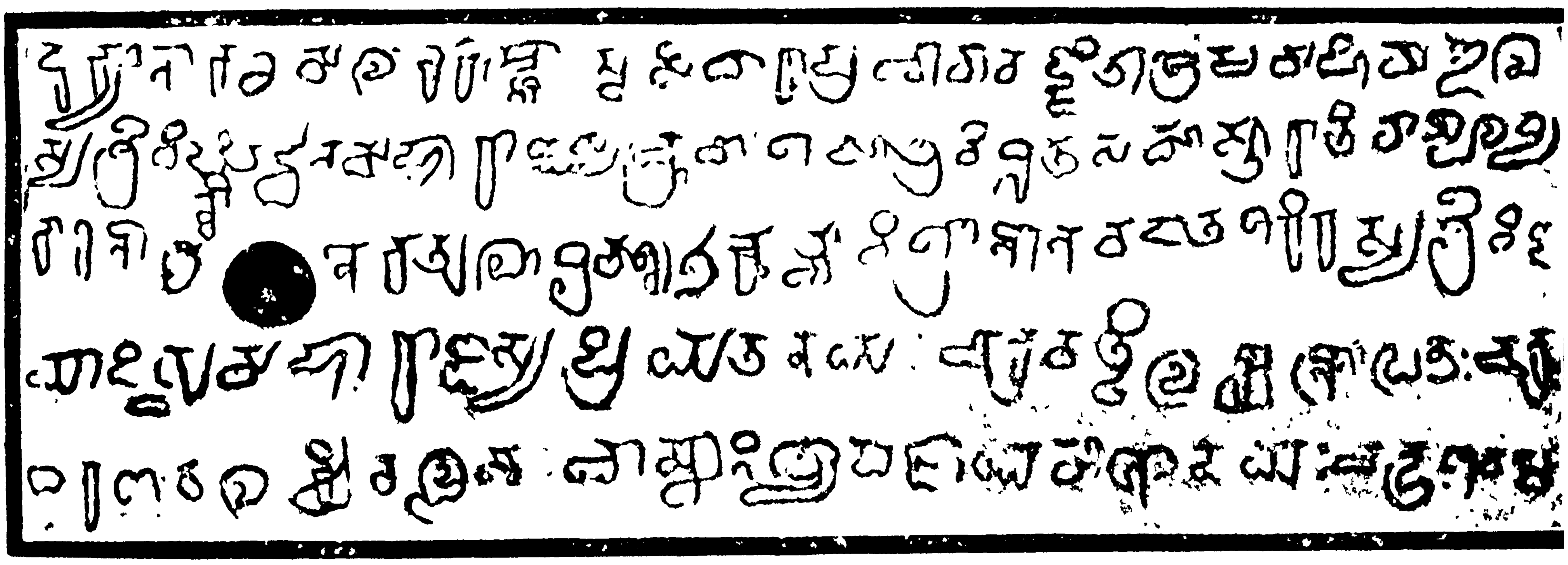

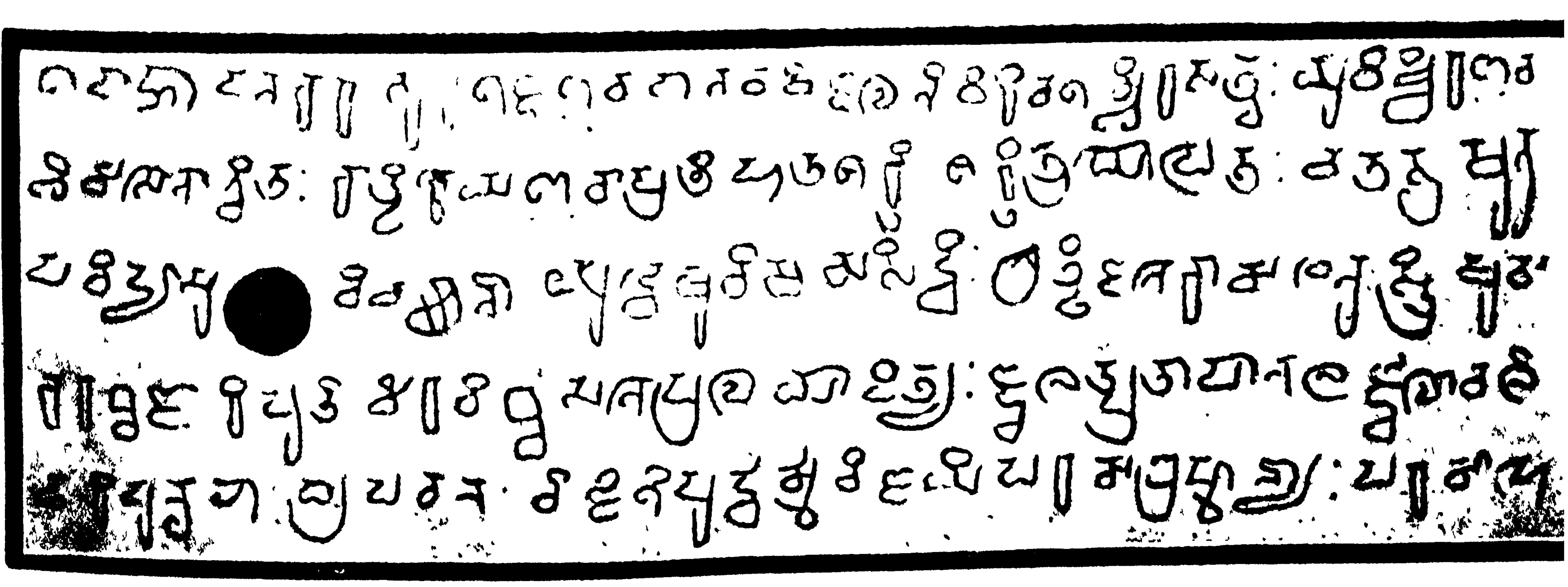

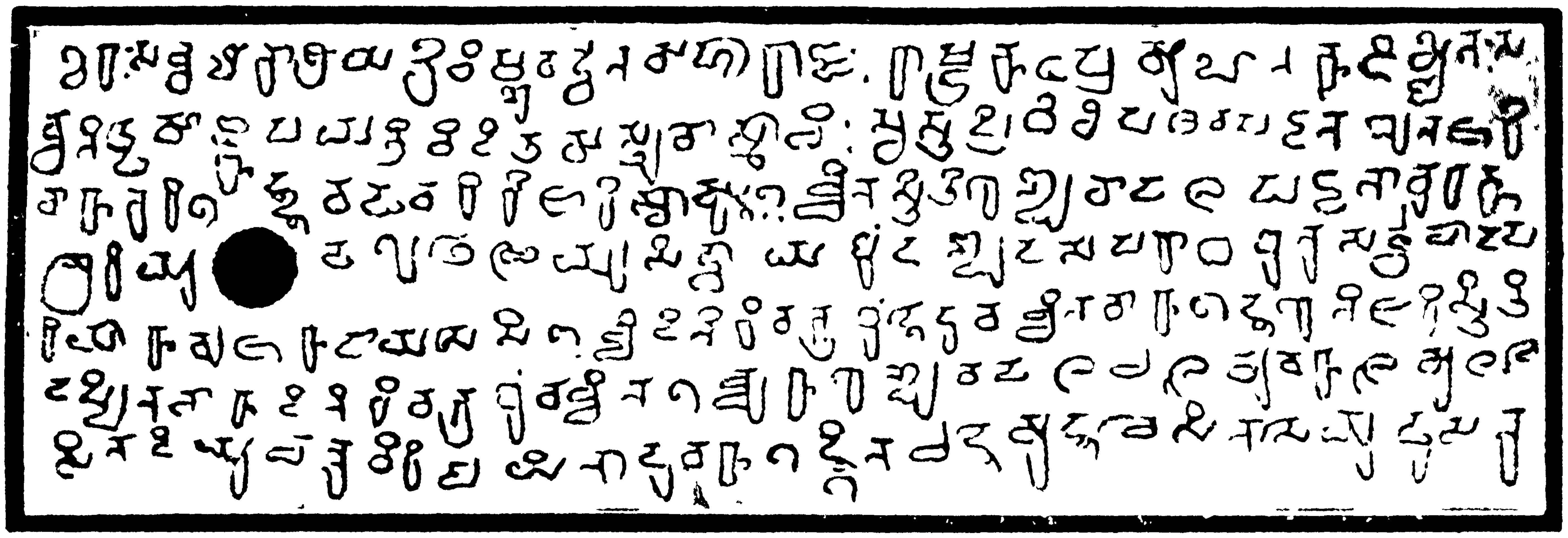

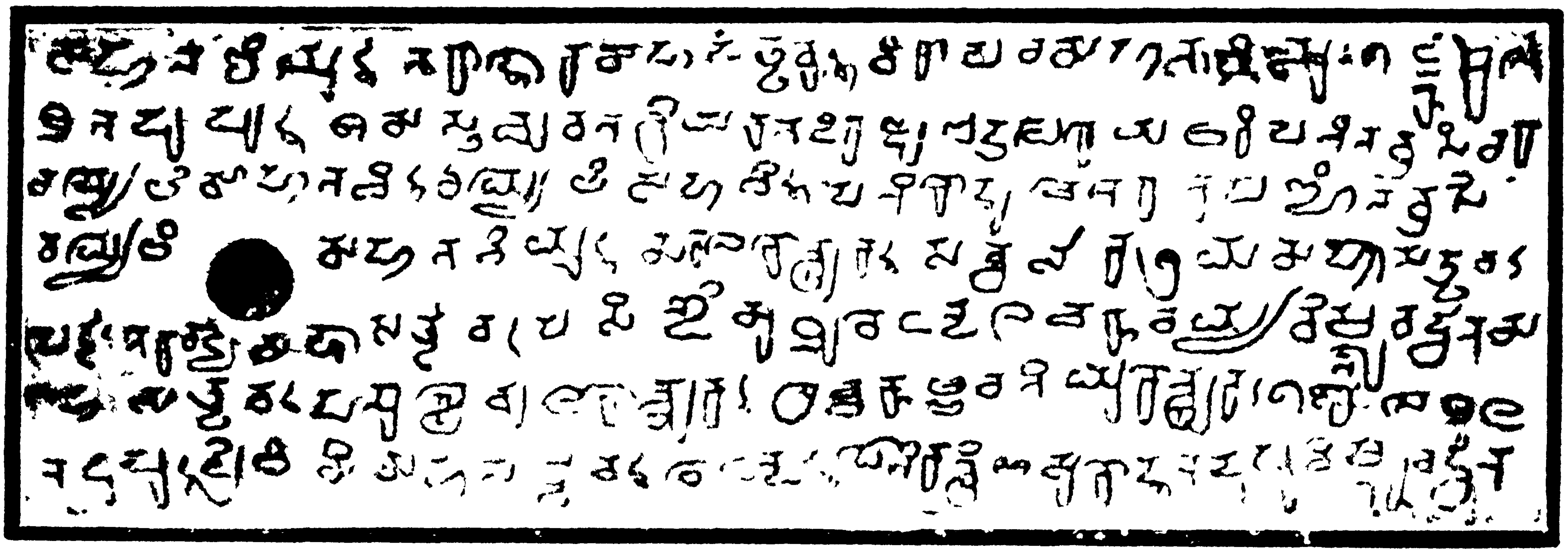

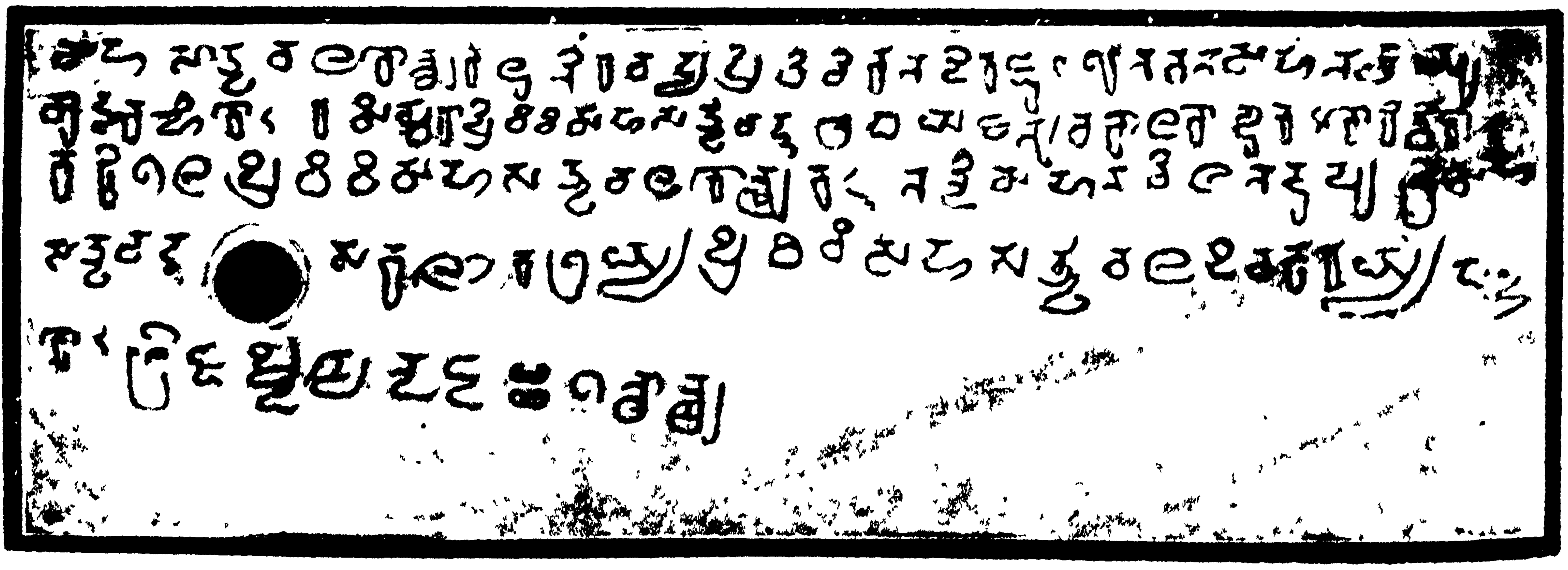

24. ల్ల నడుపుల్ శమస్త భువనశ్రియ కనడిరజు బద్రవెరెయ ఊరిసనిన ప్రసివర

25. వయ్యోడి మాాహనభిల్ వయ్యోటి మహాభిల్ పనికొళు చెనెరక పఞ్చిన ప్రసి

26. వయ్యోటి మహానభియుల్ సకల కొన్టుకళ్ సవ్వలోకశ్రయ మహా సత్థవళ్

27. పెద్దఞళ్ నెరవద్య మహాసత్థఞవళ్ పసిణ్డిముద్లు వెటన్దల చరు వయ్యఞ విష్ణువర్ధఞన మ

28. హాసత్థవళ్ పసుత్నెవుల కొన్టుకళ్ అచ్చరుఱ్ఱవనియు కొన్టుకళ్ గజంబు సెద్లల

29. నడుపుల్ ప్రిథిమి మహాసత్థఞవళ్ వెటన్దళ్ పొనికన్ట్రిఅము కొళ నడుపు విష్ణువర్ధఞన

30. మహాసత్థవల కొన్టుకలు నిరవద్యప్రిథివి కనడిరజుళ్ గునవన మహా నవియుళ్

31. ముద్దకఞ్చికొళ్ రమిస్వరా ప్రిథివి మహాసత్థఞవళ అపయజనువ కాల కొణ్డుకళ్ కొరిన్దికొళ్

32. కరిగల ప్రిథివి మహాసత్థవల కొన్టుకళ్ నన్దిమహానవిల నడుపు శ్రీమహా

33. సత్థవళ సకలొకశ్రయ్య ప్రిథివి మహాసత్థఞవల టివకరయ్య పఞ్చ

34. కొళ్ శ్రీజష్టి వెన్దట్టఱ్ఱ గన్ట్రాన్టు.

శ్రీ శర్మగారు తాము చదివిన పాఠమునకుఁ దగిన కారణముల నిచ్చి యున్నారు. ఇవి సమంజసములుగ నుండుటచేత వారి పాఠమునే స్వీకరించి యీ శాసనము నర్థమును నాకుఁ దోఁచినట్లు తెలుపుటకుఁ బ్రయత్నించుచు నా యీ పదములకు లఘుటీక వ్రాయుచున్నాను.

పంక్తి. 17. స్వస్త = స్వస్తి; ప్రిథివి పలవపట్టనబున = పృథివీ పల్లవ పట్టనంబున; 'పృథివీ' శబ్దము 'శ్రీ' కారమువలెఁ బూర్వశాసనములలో ననేకస్థలములఁ గానవచ్చుచున్నది; పల్లవపట్టనము శ్రీ వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రులుగారు గుంటూరుజిల్లా రేపల్లెతాలూకాలోని 'పల్లపట్ల' గ్రామ మగు నని యభిప్రాయపడినారు. 'పట్టనబున' ఇచట 'బు' వెనుక సున్నను లేఖకుఁడు వదలి యుండవచ్చును; లేదా, దాని నాకాలమున ననునాసికోచ్చారణముతోఁ జదువుచుండి రని యైన ననవచ్చును. సంస్కృతమందలి

'ఋ' కారమును తెనుఁగువారు బుగను, కన్నడులు 'వు' గను మార్చి

కొనిరి. కావుననే తెనుఁగున 'పట్టనంబు' మొదలగు రూపములును, కన్నడమున 'పట్టనవు' మొదలగు రూపములును గలిగినవి. తెనుఁగునఁ గూడ 'ము' వర్ణము 'వు' గ మాఱుట గలదు; చూ. పంక్తి 20, పరియూరువు. ఈ పంక్తిలో 'పట్టనబు', పంక్తి 23, 'గజ్జబు' పంక్తి 19, దనపరాధబును, అనుపదముల యందలి 'బు' పై చుక్క లేదు; కాని, 19. పంక్తి 'సిద్ధాయంబు' పంక్తి 21, 'వక్రంబు' పంక్తి 28, 'గజంబు' అను వానిలో 'బు' పైఁ జుక్క యున్నది. 'పట్టనబు', 'గజ్జబు' లలోఁ జుక్క లేకుండుట లేఖకప్రమాదము కావచ్చును. ఈ చుక్కయక్షరము తలపైఁ గుడివైపున నుండుటచే నా వర్ణము ననునాసికోచ్చారణముతోఁ జదువవలెనను నూహ కవకాశ మిచ్చుచున్నది.— 'పట్టనబున ఊరివారు' = పట్టణమునందలి జనులు, ఇచ్చట 'సప్తమీ విభక్తి' యుండుట యాకాలపు భాషాసంప్రదాయము; నన్నయకాలమునను నిల్చే యున్నది. చూ. విశాఖపట్టనమున కోమటి; ఇట్టి స్థలములందు విభక్తిరూపము విశేషణరూపమున నుండుటచే సరళాదేశము రాదు.

పంక్తి 18. కరిగళ్ల వడవరికి = కరిగళ్లవాడవారికి. ఈ శాసనమునందును మఱికొన్ని శాసనములందును నక్కడక్కడ దీర్ఘచిహ్నములను వదలుట గలదు. కావున హ్రస్వదీర్ఘరూపములలో నేది సరియైనదో తెలిసికొనుట కవకాశము లేదు. 'పల్లవర్, విణ్ణవర్, విల్లవర్' మొదలగు రూపములలో నఱవమున నున్న 'అవర్' అను పదము తెనుఁగున 'వారు'గా కాన్పించుచున్నది. తెనుఁగునను 'వారు' ప్రత్యయముగా వాడఁబడినప్పుడు 'వా' హ్రస్వమగుటయే కాక 'వు' గ కూడ మాఱును. చూ. ఆర్వురు, పలువురు, మొద. ఇచట 'వాడవరికి' అని చదివినను ద్రావిడసంప్రదాయమునకు భంగము రాదు. 'వడవరికి' అను పదమునకు 'ఒడయ' శబ్దముతోఁ సంబంధముఁ గల్పించి శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రులుగారు 'దేవునికి' అని యర్థము చెప్పినారు. ఇది సరికాదు. ఆ కాలమునను పదముల తొలి 'ఒ'త్వములు 'వ' కారములుగ మాఱలేదు. ఈ శాసనవిషయము దేవుని కొక గ్రామమును సమర్పించుట కాదనియు, రెండు గ్రామములవారు భూముల పంపకము విషయమునఁ జేసికొన్న యొడంబడిక యనియు నాయభిప్రాయము.— ఊరి స్వాముళ్ = ఊరిపెద్దలు; 'ళ్' అనునది బహువచనప్రత్యయమో, లేక లేఖకుఁడు లకారమునకు ళకారమును జెక్కెనో తెలియరాదు. ద్రావిడ భాషలలో 'గళ్' ప్రత్యయమున 'ళ' కారమే యున్నది. ఆ కాలమున బహువచనప్రత్యయముగ 'ళ' కార ముండె నన్నను వింతగాదు.—'ఇచ్చిన స్తితి' = చేసిన తీర్పుస్థితి='Settled rule,' 'Sure or fixed decision,' 'Ordinance,' 'Decree,' 'Axiom,' 'Maxim,' (కిట్టెలు నిఘంటువు); రెణ్డు వాడల పట్టనా

పురకు = రెండు వాడల ప్రజలకు; అఱవము. పట్టనపర్; కన్న. పట్టనదవర్; శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రులుగారు 'పట్టనాపురకు,' అనుదానిని 'పట్టునపూరకు' అని మార్చి, 'పూర' అనునది 'ఊరు' అనుదానికి రూపాంతర మని చెప్పినారు. 'పట్టన'ను 'పట్టున'గా నేల మార్పవలెనో తెలియదు. 'పూర' అనుదానిలో 'పూ' తో పద మారంభించుటకుఁ దగిన యేకాలపు ఆధారములు లేవు. 'పూర' అని యీ పద మకారాంతముగా నుండుటకు 'తలవర, ఊర, చెరువ' మొదలగు రూపముల నుదాహరించినారు. ఇట్టి వానిలోని తుది అకార మేవార్థకము కాని ప్రథమైకవచన బోధకము కాదు.)

పంక్తి 19. తెజె = తఱుగు; రాజునకు చెల్లింపవలసిన పన్నును తీసి కొని పోవుటకై మధ్యవర్తి కిచ్చునట్టి ధనము. ఈ పద మిప్పుడును కన్నడము నందు నాణెమురూపముగా చెల్లించు నొక పన్నుకు పేరుగా నున్నది;—అరి = ధాన్యరూపమునఁ జెల్లించు పన్ను; ఈ పదము 'అరిగాఁపులు' అను శబ్దములో నున్నది;—డగు = తగ్గు = తఱుగు, గ్రామమువారు చెల్లింప వలసిన మొత్తము పన్నులో లోటు వచ్చినప్పుడు దానిని పూర్తి చేయుటకై విధింపఁబడిన పన్ను;—సిద్ధాయంబు (దీనిని 'సిద్ధాయబు' అని చదువవలె నేమో) = పంటలు పోయినను జెల్లింపవలసిన పన్ను;—దణ్డు = రాజ సైన్యము గ్రామసమీపమునఁ గాని గ్రామములోఁ గాని విడిసినప్పుడు గ్రామమువారు చెల్లింపవలసిన పన్ను;—'దసపరాధబును', ఇచ్చట 'బు' పై చుక్కను లేఖకుఁడు వదలినాఁడు) = ఇది 'దశాపరాధము' అగునేమో. శ్రీ ప్రభాకర శాస్త్రిగారు 'దేశాపరాధ' మన్నారు. 'దేశాపరాధ' మనఁగా గ్రామము మొత్తముపై దండనగా విధింపఁబడిన పన్ను అని వారి యభి ప్రాయము; ఇది 'దశాపరాధ' మైనచో దశాపరాధము లేవో తెలియదు. ఇది నేటి 'దశబంధ'ముతో సంబంధించిన దేమో;—సవ్వ బాద పరి యారువు = సర్వ బాధాపరిహారము = ప్రాకృతము: సవ్వ బాధా పరి హారో;—

పంక్తి 20. ఊరు దాయసేసి: ఇచట 'దాయసేసి' అను దానిని 'దయసేసి,' అని దిద్దఁగూడదు. 'దాయ' = పంపకము;—ఇచ్చి = ఇచ్చిరి; ఇచట 'రి' వర్ణమును లేఖకుఁడు చెక్క మఱచె నని యైన ననవచ్చును; లేదా 'ఇచ్చి' యనునదియే సంపూర్ణక్రియ యని యైనను జెప్పవచ్చును. ఈ క్త్వార్థక రూపమే లింగ, వచన, పురుష వివక్ష లేక నేఁడును మళయాళమున భూత కాలక్రియగా వాడుకలో నున్నది. తెనుఁగుపిల్లల బాలభాషితములో నిట్లే వాడుక యున్నది;—దినికి = దీనికి;—'వక్రంబు' దీనిని 'వక్రబు' అని చదువవలె నేమో.) = అడ్డు, ఎదురు;—ళెదు = లేదు ('ల' కు 'ళ' ఈ

శాసనమునఁ దఱచుగ నున్నది.)—వచ్చినవారు = వక్రంబు లేక, అడ్డు వచ్చినవారు;—గళరెని = గలరేని = ఉన్నయెడల,—ఊరి స్తితి = ఊరి కట్టడి.

పంక్తి 21. దప్పినవరు = తప్పినవారు. 'ద' ఆదేశముగా వచ్చినది. 'అవరు' అని యుండినను దప్పులేదేమో.—దినికి వక్రంబు వచ్చిన = దీని కడ్డు వచ్చినయెడల;—గచ్చురు = నశింతురు (శ్రీ ప్రభాకర శాస్త్రులుగారు 'గచ్చురు = ఊరి రక్షకులు' అని యూహించి, యర్థము కుదురక 'గచ్చురకు' అని దిద్దుకొను మనిరి. ఇది సరి కాదు. తెనుఁగున 'క్రయ్యు, క్రాయు = నశించు' అను ధాతువు గలదు. పూర్వకాలమున నీ ధాతువు 'క్రచ్చు, కచ్చు' అని యుండవచ్చును. పూర్వము 'చు' కాంతము లయిన ధాతువులు తరువాతి కాలమున 'యు' కారాంతము లయినవి; చూ. మెఱచు; మెఱయు.)—రెణ్డు వడల = రెండు వాడల;—ఎలెవువరు (శ్రీ ప్రభాకర శాస్త్రులుగారు దీనిని 'ఎలెమువరు' అని చదివి, దానిని 'ఏలే + మువరు' = ఏలునట్టి ముగ్గురు అధి కారులు అని యర్థము చెప్పినారు. 'ఏలే' అను రూపము తెలుఁగునఁ బదు నాల్గవ శతాబ్దమువఱకు నవతరించ లేదు. 'మువర'గు నా ముగ్గు రధికారులు నెవ్వరో తెలియరాదు. కావున నాయర్థము సరికాదు.) ఎలెవు = ఏలెము. దీనికి రూపాంతరములు 'ఏలేము, ఏలిదము, ఎల్లిదము.' ఎలెవువరు = ఎల్లిదము చేసినవారు, అతిక్రమించినవారు;—లెములలసినదియు = లేములు + అలసి నదియు + లేములచే నలయుట, అనఁగా దుఃఖము ననుభవించుట;—

పంక్తి 22. చన్ను = చనును = కలుగును. 'చన్ను' అను క్రియలో ద్విత్వము విచార్యము. చన్, విన్, కొన్, ఉన్ మొదలగు ధాతువులపై ప్రశ్నార్థక మగు 'ఎ' వర్ణము చేరునప్పుడు నకారమునకు ద్విత్వము కలుగుట పూర్వాంధ్రభాషా సంప్రదాయము: చన్నె, విన్నె, కొన్నె, ఉన్నె— మొద. కాని 'ఉ' త్వము చేరునప్పుడును ద్విత్వము కలుగునా?—(శ్రీ ప్రభాకర శాస్త్రిగారు తా మూహించిన యర్థమునకొఱకు 'లేముల'లోని 'లే'ను విడిచి పెట్టవలసిన దని వ్రాసి, ముల = ఒక అధికారి అని చెప్పవలె నన్నారు. ఇది సరి కాదు.) విరిపయి నాడువరు = వీరిపయి నాడువారు = ఈ గ్రామములవారి నాక్షేపించువారు; లేదా, విరి = పూవు, పూవుపై నాడునట్టివారు, మృదు వగు నీకట్టడి నుల్లంఘించువారు, అని యైన నర్థము చెప్పవచ్చును. శాసనాం తమునందు సాధారణముగ నిట్టి మాటలే యుండును. చూ. "పాలనీయోభ వద్భిః, భావినః పార్థివేంద్రాన్, భూయో భూయో యాచతే రామ చంద్రః";—గల్గిన = కలిగిన = ఉండిన;—ఎళెముళచెసిన = ఎల్లిదపుల చేసిన;—సేయుడు = చేయుట;—చను = ఒప్పును.

(ఇచ్చటనుండి యర్థము క్లిష్టముగా నున్నది. పై వివరించినరీతిగా నర్థమును జెప్ప సాహసింప వీలు లేదు. అయినను ప్రయత్నించుట తప్పుగాదు.)

పంక్తి 23. మహానబియుళ్ (చూ; ఇదే పంక్తి. మహానబియుళ్ పంక్తి 25. మాహానభిళ్, మహబిళ్; పంక్తి 26. మహాసభియుళ్; పంక్తి 30. మహానవియుళ్; పంక్తి 32. మహానవిల, ఇది షష్ఠీరూపము;—ఇవి యన్నియు నేకపదమునకు రూపాంతరములు. మహానభిజ్ఞుల్ ?, అభియుక్తుల్ ?, మహానాభుల్ ? = గొప్పవారు, అధికారులు, తెలిసినవారు, మొదలగు నర్థములలో నొకటి పొందవలెను;—నరాళోక = నరలోక; —మహా సత్థవుళ్ (చూ. పంక్తి 26. మహా సత్థనళ్; పంక్తి 27. మహా సత్థవళ్;—పంక్తి 28. మహాసత్థవళ్; పంక్తి 29. మహాసత్థవళ్; పంక్తి 30. మహాసత్థవల (షష్ఠీరూపము); పంక్తి 31. మహాసత్థవళ (షష్ఠీరూపము); పంక్తి 33. మహాసత్థవళ (షష్ఠీరూపము); మహాసత్థవల (షష్ఠీరూపము); ఇవి యన్నియు నేకపదమునకు రూపాంతరములు. వీనికి మూలము 'మహా సత్త్వాల్' అని కాని, 'మహా సార్థవాహుల్' అని కాని యుండవచ్చును. రెండవదే మూల మని నా యభిప్రాయము. 'మహా సత్త్వాల్' అయినయెడల 'మహా సత్థువుల్' అని యుండవలెను. పై రూపములలోఁ గొన్నిటిలో 'త్థ' అను వర్ణము కలదు; ఒక్క దానిలోను 'త్థు' అను వర్ణము లేదు. ఇది గాక 'సెట్టి; సెట్లల = కోమట్లు అను పదము లున్నవి.—విరాపవ ఇది యొక పురుషసంజ్ఞావాచకము కావచ్చును;—సెట్టి కడువుళ్ (చూ. పంక్తి 28. సెట్లల నడువుళ్) సెట్ల పెద్ద, కోమట్లపై నధికారి;—గజ్ఞబు ('బు' అనియుండు నేమో. లేఖకుఁడు చుక్కను విడిచి యుండును.) = గంజాము, పల్లిపట్లకు సమీపమున నున్నది; గజ్ఞబు (సె)ట్టి నడువుళ్ = గంజాము సెట్ల కులపెద్ద;—.

పంక్తి 24. శమస్త భువనశ్రియ కనడిరజు=సమస్త భువనాశ్రయ కన్నడరాజు;—బద్రపెరెయ = బద్రప + ఎరెయ = బద్రపరాజు;—ఊరి పనిన = ఊరికి పన్నిన = ఊరికి పంచిన= పంపఁబడఁగా; 'పనిన' కు రూపాంతరము 'పఞ్చిన' చూ. పంక్తి 25;—వ్రసినర = కష్టపడినవారి;—

పంక్తి 25. వయ్యొడి = వయ్యోటి; 'వయ్యోఱు' కు ఔపవిభక్తిక రూపము; 'వయ్యోఱు' నేటి 'పల్లిపట్ల' కు సమీపమున నున్న 'వుయ్యూరు' కావచ్చును;—పనికొళు = పనులు,—'కొళు' బహువచనప్రత్యయము. చూ. అఱవము, కన్నడము, మళయాళము,—'కొళు';—చెనెరక = చేయనేరక = చేయ లేక; పఞ్చిన = పంపఁగా; వ్రసి = కష్టపడి ?—.

పంక్తి 26. సకల కొన్టుకళ్ = సమస్తమును జయించినవారు, ('త్రాఁకొళ్' ధాతువు, తెనుఁగు, కొను.) కొన్టుకళ్ = కొడుకులు, అని చెప్ప

వచ్చునుగాని యర్థము కుదురదు;—సవ్వలోకశ్రయ = సర్వలోకాశ్రయ, చాళుక్యరాజుల బిరుదము;

పంక్తి 27. పెర్దళ్ = పెద్దలు (పేర్, పెర్ = పెద్ద);—నెరవద్య = నిరవద్య = అనింద్య మయిన; చూ. పంక్తి 30. నిరవద్య; పసిణ్డిముఖ్లు = ధనాగారాధ్యక్షులు;—వెటన్దల చరువయ్యర్ = ఇది యొకపురుష సంజ్ఞా వాచకము కావచ్చును; అయ్యర్ = ఆర్య;—

పంక్తి 28. పసుతేవుల కొన్డుకళ్ = పశువుల మేతబీళ్లను పట్టుకొన్న వారు; అచ్చురుట్టువనియు కొన్డుకళ్ = అచ్చురుట్టు అను స్థలమును పట్టుకొన్న వారు;—గజంబు సెట్లల నడుపుళ్ =గంజాము నందలి సెట్లకులపెద్ద; సెట్లల= రెండు బహువచనప్రత్యయములు చేరి యున్నవి.

పంక్తి 29. ప్రిధిమి = పృథివి, చూ. తెనుఁగు, పుడమి;—వెటన్దళ్, పొనికన్డిఅము, ఈ రెంటను గ్రామనామములు కావచ్చును;—కొళ = గళ, బహువచనప్రత్యయము, షష్ఠీవిభక్తి;

పంక్తి 30. కొన్డుకలు, దీనికి కొడుకు లని యర్థము చెప్పవలెను;— గునవన = గుణావన, ఒకపేరు;—

పంక్తి 31. ముద్దకఇచ్చకొళ్ = ముద్దకఇచ్చ యను పేరు గలవారు; రమిస్వరా = రామేశ్వర;—అపయజనువకాల కొన్డుకళ్= అపయజనువకాల అను స్థలమును పట్టుకొన్నవారు; కొరిన్దికొళ్ = కొరిన్ది యను స్థలమును పట్టుకొన్నవారు;

పంక్తి 32. కరిగల ప్రిధివి మహసత్థవల కొన్డుకళ్ = కరి గల గ్రామ మహాసార్థవాహులను చేకొన్నవారు;—సన్ది, ఇది యొక పురుషుని నామము;—నడుపు = అధికృతుఁడు;—

పంక్తి 33. సకలొకశ్రయ్య = సకల లోకాశ్రయ;—టివకరయ్య పఖ్ఖికొళ్ = ఇదియొక పురుషనామము కావచ్చును;—

పంక్తి 34. శ్రీజప్తి పెన్దటజ గన్డాను = శ్రీయష్టి పెన్రట్టర గండండు = వేత్రధరు లగు గొప్ప రాష్ట్రకూటుల నాయకుఁడు.

శాసనమందలి 23 నుండి తుదివఱకుఁ గల పంక్తులలో పల్లవపట్టణం బున ఊరివారికిని కరిగళ్లవాడవారికిని జరిగిన భూముల విభాగమును గూర్చిన కట్టడికి సాక్షులుగా నుండినవారి పేళ్లు వారివారి బిరుదాదులతోఁ దెలుపఁబడి యున్న దని నా యభిప్రాయము.

II. యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనము.

అహదనకర శాసనము తరువాత నాంధ్రభాషా చరిత్రవిషయమునఁ బ్రాచీనమని ప్రసిద్ధిఁ గన్నది యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనము. ఇది నన్నయకుఁ బూర్వమందలిదా యను విషయమున వాదోపవాదములు బహు కాలము నడచినవి. తుద కది నన్నయకు పూర్వపుదే యని. స్థిరపడినది. నన్నయకుఁ బూర్వమున నుండిన అక్కఱలను తెనుఁగుపద్యములరూపమున నీ శాసనమున్నది. దానినీక్రింద పొందుపఱుచు చున్నాను.

మొదటి ప్రక్క.

1. స్వస్తి నృపాఙ్కుశాత్యన్తవత్స
2. లసత్యత్రినేత్ర విస్తర శ్రీయుద్ధ
3. మల్లుణ్డనవద్య విఖ్యాతకీర్త్తి
4. ప్రస్తుత రాజాశ్రయుణ్డు ద్రిభు
5. వనాభరనుణ్డు సకల వస్తుస
6. మేతుణ్డు రాజసల్కి భూల్లభు
7. ణ్ఢర్త్తిన్ పరగగ బెజవాడం గొమ
8. రస్వామికి భక్తుణ్డై గుడియు ని
9. రుపమమతి నృపధాముణ్డై త్తిచ్చె
10. నెగిదీర్చ్చె మఠంబు గొరగల్గాకొరు
11. లిన్దు విడిసి బృన్దంబు గొనియు
12. ణ్డువారు (?) రి గాక యబ్బార
13. నాసి వచ్చిన పాపంబు గొ
14. ణ్ట్రు వెలయంగ నియ్యోట్టు టస్సి
15. మలినుణ్డై విడిసినం బ్రో
16. ల గల తానపతులును రా
17. జు పట్టంబు గట్టిన పతి

రెండవ ప్రక్క.

18. యు నలియం బయ్యార్వరల
19. వెల్వఱించిన నశ్వమేధంబు
20. ఫలం బుపేక్షించి సాలింగ బ
21. టిసిన పాపంబు దమకు జ
22. (న) నుత చేఖ్ఖోలనుండి బెజ

23. వాడ జాత్రకు వచ్చి త్రిణ
24. యను నుతు ణ్డొంఱు సోటు మె
25. చ్చక తివిఱె యిన్నిలవ యనఘు
26. ణ్డు సేకొని యిన్దు ప్రత్యక్ష
27. బయన్న నిచ్చ గని మల్ల ణ్డై
28. త్తించె గుడియు మఠంబు
29. నుం గాత్తి౯కేయునకు దీనిం జేంబ్రో
30. లు యే లెడు రతిరబేలు
31. రొండుసోటు గోరగ
32. ను బెట్టి వేరుగను జ
33. యిస్తితి సేకొణి కాచు
34. ర దీని న్దారు నిల్పినవారు
35. తి దప్పి యఱెపుట వా
36. బు గా

మూఁడవ ప్రక్క.

37. రమనతో బెజవాడ కెల్ల
38. బెడంగును రక్షయుం గాను
39. న్దమతాత మల్లపరాజు వే
40. రడు దానుం గట్టించెం గ్రమ
41. బున దానిక కలశబిడ్డ
42. ట్లు గాగ మొగమాడు వమ
43. రంగ శ్రీయుద్ధ మల్లు ణ్డైత్తి
44. ంచె నమిత తేజుణ్డు తన
45. ధమ్మ౯ వృడంబడి కాచు నృపు
46. లకున్ద

ఇందలి భాషావిశేషములు.

1. తెనుఁగున 'ఱ' కార ముండుట : ఱస్సి, అఱెసి, అఱెపుట. అహదనకర శాసనమందును (వయ్యెఱి) నీ యక్షరము గలదు.

2. రా ఒత్తుకు బదులుగఁ గొన్నిచోట్ల శకటరేఫ ముండుట: కొణ్డ్రు, చేబ్రోలు.

3. న్నకు బదులుగ ననునాసికాక్షరములను వ్రాయుట: భక్తుణ్డై, బ్బన్నంబు, ఉణ్డి.

4. శకటరేఫములు సక్రమముగ వాడుట: తివిఱి.

5. సరళాదేశము యథాక్రమముగ నుండుట: బెజవాడం గొమర స్వామికి.

6. గసడదవాదేశము: ఒణ్డుసోటు, ఇన్దు ప్రత్యక్షమై.

లఘు వ్యాఖ్య.

నెగిదీర్చె-ఇది 'ఒగి, మొగి' మొదలగువానివంటి యవ్యయము. జయంతి రామయ్య పంతులుగారు 'నెగయందీర్చె' నని యర్థము చెప్పినారు; పరగంగ-శాసనమున 'పరగు'లో అరసున్న లేదు, రామయ్యపంతులుగా రుండవలె నని యభిప్రాయపడినారు;-'పరగు' లో నరసున్న యున్నదనుటకుఁ దగిన ప్రయోగములు కానరావు;-కొమరస్వామి, ఇందు 'స్వా' ను తేల్చి పలుకవలెను, 'ర' గురువు కాదు; చూ. గొరగల్గాక;-రామయ్యపంతులుగారు 'స్వామి'లోని 'వా' ఒత్తును తీసివేసినారు, కొమరస్వామి అనునది దుష్టసమాస మని కాంబోలు.—బృందంబుగొను=సంఘముగాఁ జేరి యుండు;-[స]రి గాక, అని యక్షరలోపమును బూరింపవలె నేమో;-బారనాసి, దీనిని 'వారణాసి' యని రామయ్య పంతులుగా రేల దిద్దిరో?-వ్రచ్చిన = వధించిన;-ఒట్టుబస్సె = శాపమును బోఁద్రోసి, గణింపక;- మలినురు, దీర్ఘపూర్వలోపధ మగు మహద్వాచకములకు మాత్రమే 'రు' వర్ణము బహువచనమున రాదు;- విడిసిన = గొరగలు విడిసినన్; మలినురై పైవారల వెల్వరించినన్, అని యన్వయము;-పయ్వారల=పైవారల, ఐ=అయ్; 'పాపంబు'-ఈ పదమునకు 'అశ్వమేధంబు ఫల ముపేక్షించిన, లింగ మటెసిన' అను రెండు విశేషణములతోడను నన్వయము;-తివిఱె, దీనిలో శకట రేఫ ముండఁగూడ దని రామయ్యపంతులుగారి యభిప్రాయము;ఉండవలె ననియే తోఁచుచున్నది; నిలవ,—'నెలవ' అని రామయ్యపంతులుగారు; 'ని' శాసనమున స్పష్టముగాఁ గనఁబడుచున్నది; కన్నడమున 'నిలవు'; - వ్రత్యక్షము, 'వకారము తప్పు' అని రామయ్య పంతులుగారు. ఇట్లనుట పొరబాటు. అందు, ఇందు, ఎందు, అట, ఇట, ఎట, అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు, అంత, ఇంత, ఎంత, మొదలగు నవ్యయములపై గసడద వాదేశము వచ్చును.-పంక్తి 29 లో 'దీనిం జేంబ్రో' నుండి రెండవప్రక్క తుదివఱకు నస్పష్ట మని రామయ్య పంతులుగా రర్థము విడదీయ మానినారు. ఇంతవఱకు నిది యేపద్యమో, యేమని యర్థము చెప్పవలెనో యెవ్వరును నాలోచింపలేదు. ఈ పాదములు కర్ణాటక ద్విపద పాదము లేమో యని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. వాని నిట్లు వ్రాయుచున్నాను.

దీనిఁ జేఁబ్రోలు వేఁ-లెడు రతిరబేలు
[వే]రొణ్డు సోటి గొ-రగఁ జ[ను]బెట్ట
వేరుగను, జ[ని]యి స్తితి - సేకొని కాచు

[వా]ర దీనిం దారు - నిల్పినవారు
[మ]తి దప్పి యతిపుట - పాపంబుగాఁగ.

పై పాదములలో 'లెదురతిర', 'జనియిస్తితి' అనునవి 'నలల'ములు, కర్ణాటక విష్ణుగణములు; 'జనియిస్తితి'లో 'స్తి'ని తేల్చి పలుకవలెను; 'యి' గురువు కాదు, చూ. కొమరస్వామి, గొరగల్గాక; 'వేరుగను'-ఇది భలఘువు, కర్ణాటక విష్ణుగణము; తెనుఁగున నింద్రగణములు తెనుఁగు ద్విపద కెట్లు చెల్లునో, కర్ణాటక విష్ణుగణములు కర్ణాటక ద్విపద కట్లు చెల్లును. కర్ణాటక ద్విపదయందు తెనుఁగుయతి లేదు.

వేరదు, ('ఈ శబ్దము సందేహాస్పదముగా నున్నది' జ. రా.) ఇచ్చట వకార మాదేశవకారము. 'పేరదు' అనునది శబ్దము. ప్రకమపై 'ప' కు వాదేశము. పేరదు=వెరదు=చుట్టుగోడ, ప్రహారీగోడ. చూ. కోరదు.

III. గుణగ విజయాదిత్యుని శాసనము.

(నెల్లూరు శాసనసంపుటము II-పుట 544.)

మొదటి ప్రక్క.

1. శ్రీ నిరవద్యుణ్డు
2. సిత్త... సముణ్డు శిన
3. పదనరా ... సేవితుణ్డు
4. ఖలుణ్డు నృతెరిపుబ
5. లు ణ్డాసూవరావ రావరణ్డు
6. యోధ్య సిఘుసనుణ్డు
7. గణిత దానమాన్యుణ్డు గజ

రెండవ ప్రక్క.

8. లయుణ్డు ... హాసణ్డు
9. న పణ్డురంగు ప్వి ... చ్ఛణియుగాఙ్ని
10. కొల లేని కొట్టం బల్వాడిచి
11. గొణకె నల్లాతని పక్షపాతి
12. సలలిత ... ... పదగ
13. ... ... న

మూఁడవ ప్రక్క.

14. **తాకాన్ను విభవ గొరవెన్డు.**

ఇది సీసపద్యఖండ మని కీ. శే. కె. వి. లక్ష్మణ రావుగారు తెలిపి యిట్లు సవరించి వ్రాసిరి. (చూ. శ్రీ ఆంధ్రపరిశోధక మహామండలి పంచమ వార్షికోత్సవసంచిక.)

సీ. శ్రీ నిరవద్యుణ్డు - సి త్త[జాత]సముణ్డు
శివపదవ[ర]రాజ్య - సేవితు ణ్డ-
ఖలుడు [న]నృతరిపు - బలుఁడు నాహవరావ-
ర ణ్డయోధ్యసిఘాస - ను ణ్డగణిత
దానమాన్యుణ్డు [దయాని] లయుణ్డు[ను]
[భణ్డన] సణ్డన - పణ్డురంగు
... ...కొలడి లేని
కొట్టము ల్వొడిచి - గొణక నల్ల
గీ. తని పక్షపాతి ... ...

... ...విభవ - గొంకవేంద్ర

పై పద్యము సీసపద్యఖండ మనుటకు సందేహము లేదు ; కాని, శ్రీ లక్ష్మణరావుగారు చేసిన సవరణలను గూర్చి విచారింపవలసి యున్నది. 7-వ పంక్తిలో 'గజ' అని యుండఁగా దానిని 'దయాని' అనియు, 8-వ పంక్తిలో 'హ' అని యుండఁగా 'భండన' అనియు సవరించినారు. ఇట్లు సవరింపక తెలియదని విడిచిన బాగుండెడిది. తక్కిన సవరణ లాక్షేపణీయములు కావు. పంక్తి 5. 'ఆహవరావరణ్డు' పంక్తి 8. '[భండన] సండన' అనిన నర్థ మేమో తెలియదు. పంక్తి 9. "వ్వి ... చ్ఛణియు గాన్థి", పంక్తి 12. 'పదగ', పంక్తి 13. 'న', పంక్తి 14. 'తాకాన్న' అనున వే శబ్దములలోని ముక్కలో తెలియదు.

ఈ పద్యము సీసపద్య మగుటయు నిందు గొణకెనల్ల, పండురంగ శబ్దములు కనఁబడుటయు నే విశేషము. 'ణ్డ' 'న్ద్ర' మొదలగు చోట్ల వర్ణక్రమమును, "శ్రీ నిరవద్యుణ్డు - సి త్త", "కొట్టంబు ల్వొడిచి" అనువానియందలి 'స, వ' ల యాదేశమును, 'సింహాసన' శబ్దమునకుఁ బ్రాకృతరూప మగు 'సిఘాసన' అను పదమును నిందుగ గమనింపఁ దగిన విషయములు.

పండురంగుని శాసనము.

(నెల్లూరు శాసన సంపుటములు II. పుట 896.)

పై శాసనమున నీ పండురంగుని ప్రస్తావనగలదు.

శాసనము

1. ... ... భూపాలకుణ్డు
2. పట్టంబు గట్టిన ప్రథమంబు నెణ్డు బలాన్వ్వఁంబో
3. ప్పగ బై లెచి శెన పట్టంబు గట్టె ఇ ప్రభు

4. బణ్డరగ బణ్డన సమ ... ౨ పదువళో బోయ
5. కొట్టంబు ల్పణ్డ్రెణ్డు ... వేంగినాణ్డి గొండల్దము
6. త్రిభువనాంకుశ [బాణ] నిల్వ కట్టెపు దుర్గ్గంబు క(దు)
7. బయల్సేసి కణ్డు కబ్బజవహ మిఞ్చి వచ్చి
8. పాణ్డురంగు పరమమహేశ్వరణ్డు ఆదిత్యభటారని
9. కి ఇచ్చిన ఎనుబది పుట్లె ఆట్లు పట్టు నేల ద
10. మ్మపురంబున దమ్మువులు [విని] రక్షిఞ్చి వారికి అశ్వ
11. మెదంబున పలంబు అగు.

ఇందు తరువోజ పద్య మున్నది. శాసనమునం జిన్నసవరణములు చేసి శ్రీ లక్ష్మణరావుగా రిట్లు పద్యమును వ్రాసి యున్నారు.

పట్టంబు గట్టిన - ప్రథమంబు నేఁడు
బలరవం బొప్పంగఁ - బై లేచి సేన
పట్టంబు గట్టించి - ప్రభుఁ బాండురంగు
భండన సమయుక్తుఁ - బనుపంగఁ బోయి
కొట్టముల్ పండ్రెండు - (గొని) వేఁగినాఁటి
కొండలం ద్రిభువనాం-కుశ (బాణ) నిల్పి
కట్టెపుదుర్గంబు - కను బయు ల్సేసి
కండు కబ్బజవహ ... ... మించి ఏచ్చె.

పై దానిలో తరువోజలక్షణము కనఁబడు చున్నది గాని, భాషా విషయమునను, ఆదేశాదుల విషయమునను ననేక సందేహములు మిగిలియే యున్నవి. శాసనాంతమున నున్న గద్యలో 1. 'భటారనికి' అను పదమునకుఁ బ్రథమైకవచనరూపము 'భటారఁడు.' ఆ కాలమున నన్ని యకారాంత పుల్లింగము లైన మహద్వాచకములకు ప్రథమనకుఁ బూర్వము ఉత్తు చేరు చుండుట లేదు; 2. 'అశ్వమేధంబున ఫలంబు' ఇట్టి షష్ఠీసమాసములు తఱచుగ నుండెను, అను వ్యాకరణ విషయములు తెలియవచ్చుచున్నవి.

గుణగ విజయాదిత్యుని ధర్మవరపు శాసనము.

విజయాదిత్య పాదపద్మ భ్రమరాయమాన శ్రీమ త్కడెయరాజు గుణ గణాభరణుణ్డు దనకెని ఈస్వరున(కుం) గార్త్తికేయుణ్డుంబోలె చౌషష్టికల విసారదు (ణ్డె) య్న (అ) య్య పయ్యయు సకలశాస్త్రార్థపారగులయ్న పె (ద)పణ్డరంగులు అల్లుమ పగ్గెడలుం గర(వ)మ్ముననస పణ్డరంగును ఈ ధమ్మ్మని [వ్వహ] నోద్యోగమ్మున(కు) బృహస్పతిసమాను లయ్న పెగ్గడకా (డెయ) గారి కొడుకు (బె) జెయరాజు సమ (ర్థుణ్) ణ్డని ఆత్మాన్వ్మ తంబునం

బంచిన ప్రసా (దం) బని సమస్త రా (జ్యభ) ర నిరూపిత మహా మన్త్రాధిపతి (మాహే) శ్వర పక్షపాతి దేవబ్రాహ్మణ గురుభక్తిపరుణ్డు సక్తిత్రయ సంప న్నుణ్డును యబెజయరాజు బెజెయేశ్వరంబు గలస నివ్వ (హ) నంబు సేసి దిస గుడ్లుం బ్రాకారంబు మటంబును నేమియించి ... బున్వా ... వ్రచ్చినవారు దంబు సల్పినవారు ... ది (౦) జగద్యంబులవలస (శా) స్వతంబు ... యను ఇ భూమింలోన ....

ఈ క్రింద నింతకుఁ బూర్వము ప్రకటితములు కాని నన్నయకుఁ బూర్వకాలపు కొన్ని శాసనములు వ్రాయఁబడుచున్నవి.—

(1) కడపజిల్లానుండి వచ్చిన శాసనప్రతి. దీని ఱాయి మద్రాసు మ్యూజియములో I గా నున్నది.—

1. స్వస్తి శ్రీ చోటిమ
2. [హా] రాజాధిరాజ రాజప
3. రమేశ్వర విక్రమాది
4. త్య శక్తి [ ] మర వి
5. క్రమాది[త్యు] ల కొడు[కు]
6. [లో] కాశ్యప[గో] త్రు
7. [స్టు] శత్యదితుస్తు శిధి
8. [వెయు] రేనాణ్డు ఏలు [వె]
9. [ల] ఏళుచుస్త్రి కొ [మ]
10. [టి] పాఱి రేవ శ
11. [మ్మ =] కాశ్యపగో
12. త్రినికి ఇచ్చిన
13. ... చిఱుంబూరి ఉత్త
14. ... శ తుపు-న దిశ
15. ... [డు] జుగ్గి పొలగ [రు]
16. సు ద [క్షి] ణ [దిశ]
17. ... పాఱ [మ]
18. ఏను మఱుత్తు గా
19. ను తాగిరి [॥] దేస
20. సల్పినవానిక
21. వేగు [ళ] ఘవ్వు వేసె
22. ఱువ్వుళు వేవాస్టు
23. ఱ్యు నిల్పినం పుణ్యాం

24. బు [।] దీనికి వక్రంబు
25. వచ్చువన్తు పుత్రవ
26. ద్య స్త్రీ వద్య [గోవ]
27. ద్య పఞ్చమ [హా]
28. [పా] తకఞ్చేసి [న]
29. వాని లోక [ం] [బు]
30. [ను] న్తు వాన్తు

(2) గుత్తితాలూకా, దిమ్మగుడి గ్రామమున కీశాన్యముగ నున్న యొక పొలములోని యొక ఱాతిమీఁదిది. (ఎపిగ్రాఫి డిపార్టుమెంటువారి 1920 సం. రపు 864 సంఖ్య గల శాసనము.)

1. స్వస్తి శ్రీ విక్రమాదిత్య సత్యా
2. శ్రయ పృథివీవల్లభ మ
3. హారాజాధిరాజ పరమే
4. శ్వర భటారళకున్ విజయరా
5. జ్య సంవత్సరంబుల్ ఇరుభది ఎ
6. ణ్డు అగునెటి కజుళుకోణిన్
7. బణ్డె న్నీలమ ... ...
8. [రా]జుల న్విణ ... సికుళతురి
9. ఇర [శ]మ్మాణ్ణారికిన్ మర[డి] ...
10. ... ణ్టె ముత్తళూరిన్ రూఛివ ...
11. రుభది మఱుతుఘునేల [ఆ]రి ...
12. (మున్) ఇచ్చిరి దేని ఱచ్చువాన్తు పాతకు ...

ఈ శాసనమందలి రాజు పశ్చిమచాళుక్యుఁడగు విక్రమాదిత్య సత్యాశ్రయ పృథివీవల్లభుఁడు; అతని 27-వ సం॥ ర రాజ్యకాలమున నీ శాసనము చెక్కింపఁబడినది. డాక్టరు ఫ్లీటుగారి ప్రకారమీరాజు క్రీ. శ॥ 655-680 సం. రముల మధ్యమున రాజ్యమేలె ననియు, క్రీ. శ. 686 సం. రమువఱకు రాజ్యమేలి యుండు ననియుఁ దెలియ చున్నది. ఈతఁడే ప్రథమ విక్రమాదిత్యుఁడు.

(3) గుత్తితాలూకా, కొండుపల్లి గ్రామమున కీశాన్యమున నున్న యొక పొలములోని ఱాతిపై నున్నది. ఎపిగ్రాఫీ డిపార్టుమెంటువారు 1920 సం. రమున సంపాదించిన శాసనములలో 359 సంఖ్య గలది.

1. స్వస్తి శ్రీ విజయాదిత్య సత్యాశ్రయ శ్రీ ప్రిథువీవల్లభ మహా రాజాధిరా

2. జ పరమేశ్వర భటారళకు విజయరాజ్య సంవత్సరంబు ళిరుబది (మూ)ఘు ప్రవ

3. త్రిఁల్ల బలికలు తిలక నరసింహ బాణాధిరాజ ప్రియతర సుత విక్రమా

4. దిత్య బలిఇంద్ర బాణరాజుల్ఱ తురమర విషయంబు యేళేవారి మామ్ఱారుం

5. వెమ్బొడిచి శాత్రవు ... ... పుళూ

6. రిమీన్దు మిఙ్చది ... ... సి(ం)హవమావులగి చెఱువు యేళు

7. వారా ... న్తవట్టం బేళు బాదిశమ్మ్ఱరికి

8. పులగి చెఱువున చీకట్ళపుల(ం) బన రాచమానం బన

9. లఙ్చలుక్కాళవూబోఁళు అనన్తశోభళు తూవలకాము

10. ల్ళు ... ... యుళూ ఆడ్ళు గుడి ... ...

11. బు యేవ(ది) మఱుతుఖ్లు ఇచ్చిరి స్వదత్తా(ం) పర (దత్తాంవా)

12. యో హరేత వసున్ధరాం షష్టి ... ...

పై శాసనమున నుదాహరింపఁబడిన రాజు శ్రీ విజయాదిత్య సత్యాశ్రయ శ్రీ పృథివీవల్లభుఁడు. ఇతఁడు వినయాదిత్యుని పుత్త్రుఁడు. ప్రథమ విక్రమాదిత్యుని పౌత్త్రుఁడు. ఫ్లీటుదొరగారి ప్రకార మీతఁడు క్రీ. శ. 696-733 సంవత్సరములందు రాజ్య మేలెను. ఇతఁడు పశ్చిమ చాళుక్యవంశమువాఁడు.

(4) అమ్మరాజ విజయాదిత్యుని శాసనము. (క్రీ. శ. 945-970.)

స రి హ ద్దు లు.

పూర్వతః—అమునిగరులుః గొల్లతెంకి శ్చ

దక్షిణతః—కోటికట్టు

పశ్చిమతః—మడికాట్టు

ఉత్తరతః—చెఱకుమడి మేరువుమడ్ల శ్చ

పూర్వతః—గోరగమడ్లు

దక్షిణతః—మడికాదుః

పశ్చిమతః—గరుగుః

ఉత్తరతః—శాష్టనిక్షేత్రం

పదనకొండవు శతాబ్దమునాఁటి తెనుఁగుభాష.

I. వర్ణములు.

1. పదనకొండవు శతాబ్దమున తెలుఁగుభాషయందు కనఁబడుచున్న వర్ణములు:—

అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఉ, ఊ, ఋ, ఎ, ఏ, ఐ, ఒ, ఓ, ఔ, ం.
క, ఖ, గ, ఘ, ఙ; చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ; ట, ఠ, డ, ఢ, ణ; త, థ,
ద, ధ, న; ప, ఫ, బ, భ, మ; య, ర, ఱ, ఴ, ల, ళ, వ; శ, ష,
స, హ; క్ష.

2. గుణింతములో ఈ క్రింది సంజ్ఞలు కానవచ్చుచున్నవి:—

✓, ◌ా, ◌ి, ◌ీ, ◌ు, ◌ూ, ◌ృ, ◌ౄ, ◌ె, ◌ే, ◌ై, ◌ొ, ◌ో, ◌ౌ,

◌్క, ◌్ఖ, ◌్గ, ◌్ఘ, ◌్ఙ, ◌్చ, ◌్ఛ, ◌్జ, ◌్ఝ, ◌్ఞ, ◌్ట, ◌్ఠ, ◌్డ, ◌్ఢ, ◌్ణ, ◌్త, ◌్థ,
◌్ద, ◌్ధ, ◌్న, ◌్ప, ◌్ఫ, ◌్బ, ◌్భ, ◌్మ, ◌్య, ◌్ర, ◌్ఱ, ◌్ల, ◌్వ, ◌్శ, ◌్ష, ◌్స, ◌్హ, ◌్ళ, ఱ.

3. ౠ, ఌ, ౡ, ం, ఙ, ఞ, ణ, ళ—ఈ అక్షరములు శబ్దముల మొదట లేవు.

4. గుణింతములో ౄ, ౣ, అనుసంజ్ఞలు లేవు.

5. న్, ర్, ల్, ళ్, అనునవి తప్ప పొల్లు లితరములు లేవు:—పాలుర్ (ఆది 11-89), అనురుల్ (ఆది 11-96.)

6. సంస్కృత శబ్దములందు అనుస్వారమునకు బదులుగ సనునాసికాక్షరములే సాధారణముగ కానవచ్చును. తెనుఁగుపదములయందును నీ నియమము కానవచ్చుచున్నది.

ఉదా:—డఙ్కలపూణ్డి, జరిపిఞ్చువారు, మణ్డలికుణ్డు, నన్దగిరి, సమ్పన్నుణ్డు.

7. నకార మకార ద్విత్వములకు పూర్వమందు బిందువు కానవచ్చుచున్నది.

ఉదా:—ఉంన్న, ముంన్ను, పొంమ్ము, ఇంమ్ము.

8. రేఫముతో సంయుక్తమయిన యక్షరములను తొలుత వ్రాసి వాని తరువాత వెలుపల గిలుకరించెడివారు.

అప్పుడు క, గ, చ, జ, ణ, త, ద, న, ప, బ, మ, య, ల, వ లకు ద్విత్వమును, ఘ, ఛ, థ, ధ, భ, ల పైని వాని సాధుఅక్షరములను వ్రాయుచుండెడివారు. థకారముపైని తవర్ణమును చేర్చెడివారు.

9. 'ఱ' అను అక్షరము వ్రాంతలో నున్నను దానికి అరవ కన్నడము లందున్న ఉచ్చారణ ముండెనో, యది 'డ' కారముగా ఉచ్చరింపఁబడుచుండెనో నిర్ణయించుట కష్టము. అంతకుఁ బూర్వకాలమున నాయకుఁరమున కాయుచ్చారణ ముండి తీరవలెను. వేర్వేఱు ఉచ్చారణము లుండఁబట్టియే వేర్వేఱు వర్ణములు వ్రాంతలయందు చేరియున్నవి.

ఈ క్రింది పదములలో ఆయా పదములయందు 'ఱ'కారము 11-వశతాబ్దపు శాసనములలోను అంతకు పూర్వపు శాసనములలోను కనవచ్చుచున్నది.

ఆఱ్వనికి (S. I. I. V. 66) విన్నగరాఱువారికి (S. I. I. V. 81) చోఱాడ్డి (S. I. I. V. 1039) నఱపంగలవాణ్డు (S. I. I. V. 1083) పఱమ నాయకుఱాలు (S. I. I. V. 1281) మేఱయ (S. I. I. V. 1106) విఱ్పర యఙ్గైన (S. I. I. V. 1023) జీవితమాఱ (S. I. I. IV. 1015) నఱపఙ్గల వారు (S. I. I. IV. 1015) ఱస్సి, అఱెపుఱ (యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనము) ఱచ్చువాన్రు (Ep. coll. 364 of 1920) తాఱుగుమ్మిసీమ (E. I. V. p. 31) పఱుమఱికట్ట, ఱుల్లసీమ (E. I. VI. p. 34) కఱపత్తి, తాంకఱ పొలము (E. I. VI. p. 347) చోఱమహారాజు, ఏఱువేల (E. I.I.X. p. 345) కొఱ్చుంకొన్రు (E. I. IX. p. 98)

ఇట్లే మఱికొన్ని పదములలోఁగూడ నీ 'ఱ' కారము కనఁబడుచున్నట్లు 'దక్షిణ హిందూదేశ శాసనావళి' (South Indan Inscriptions) VI సంపుటము 333 పుట అడుగున 'In this and a few other cases 'ఱ' is written without the talakattu" ఈ శాసనమునందును ఇంక మఱికొన్ని స్థలములందును 'డ' కు తలకట్టు లేకుండ వ్రాయఁబడినది" అని సంపాదకులు వ్రాసియున్నారు. ఈ విషయమై ఆ శాసనములను చదివినవా రంత శ్రద్ధ తీసికొని యుండలేదనుట స్పష్టము.

II. వర్ణముల ఉచ్చారణము.

1. (i) 'అ' 'ఆ' ఇ, ఈ, ఎ, ఏ, ఐ, ఒ, ఓ అను నచ్చులకు అచ్చులు పరమయినప్పుడు యశ్రుతి వినఁబడుచుండెను. అందుచేతనే సంధియందు యడాగమము వచ్చుచుండెను.

(ii) మధ్యమ పురుషక్రియల తుది ఇకారము తరువాత యశ్శ్రుతి లేకుండెను. కావుననే దానిపై యడాగమము రాకుండెను. ప్రథమోత్తమ పురుషక్రియల తుది ఇకారము కొన్నియెడల యశ్శ్రుతితోను కొన్నియెడల లేకుండఁగను ఉచ్చరింపఁబడుచుండెను.

2. (i) పదముతుది ఉత్వము తేలికగా ఉచ్చరింపఁబడు చుండెను. అందుచేత అది సంధియందు లోపించి దానిస్థానమున దానికి పరముందుండిన అచ్చు చేరుచుండెడిది.

(ii) షష్ఠీసమాసమందు ఉ, ఋ, ఔల తరువాత 'ఁ' అను అనునాసికోచ్చారణము వినఁబడుచుండెను.

3. క, ఖ, గ, ఘ, ఙ; చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ; ట, ఠ, డ, ఢ, ణ; త, థ, ద, ధ, న; ప, ఫ, బ, భ, మ; య, ర, ఱ, ల, ళ, వ; శ, ష, స, హ— అను వర్ణములకు నేఁడును నాఁడును ఒక్కటే ఉచ్చారణము లుండును.

4. డ, ఱ, ఴ, ళ—అను వర్ణముల ఉచ్చారణము ఒక్కటే కాకున్నను కొంచె మెక్కువ తక్కువగ దగ్గఱగా నుండెను. కావుననే ఆకాలపు వ్రాఁతలలో డ, ఱ, (ఴచ్చువాన్డు అని వ్రాయుటకు 'ఴచ్చువాన్ఱు'); డ, ఴ, ('చోఴ' అని వ్రాయుటకు 'చోడ'); ఴ, ళ ('చోఴ' అనుటకు 'చోళ') అను వర్ణముల యందు తబ్బిబ్బులు కాన్పించుచున్నవి.

5. రేఫమునకును శకటరేఫమునకును ఉచ్చారణమునందు స్పష్టమగు భేద ముండెను. కావుననే శకటరేఫము లసందిగ్ధముగ వ్రాయుచుండిరి.

6. శకటరేఫము ద్విత్వమును పొందినప్పుడు ద్రావిడ సంప్రదాయానుసారముగ 'ట్ర' అని ఉచ్చరింపఁ బడుచుండెను. 'ఱ' అను సరళధ్వనికి 'ఱ్ఱ' అనునది పరుషధ్వని యని చెప్పవచ్చును.

ఉదా:—ముయ్యలికుట్ర (నందంపూడిశాసనము) అట్టి ఉచ్చారణ ముండుటచేతనే 'పఱ్ఱు, పట్టు' 'మిఱ్ఱు, మిట్ట' 'కుఱ్ఱు, కుట్టు (గుట్ట)' మొదలగు రూపాంతరము లేర్పడినవి. ఇట్లే ద్రావిడ సంప్రదాయము ప్రకారము శకటరేఫాంతము లగు విశేషణములు విశేష్యములతోఁ జేరునప్పుడు ద్విత్వముఁ బొంది 'ట్ర' అను నుచ్చారణమును, రానురాను ద్విరుక్త టకారోచ్చారణమును పొందినవి.

ఉదా:—కుఱు + ఉసురు = కుఱ్ఱు (ట్రు) కుట్టు + ఉసురు = కుట్టుసురు; చిఱు, చిఱ్ఱు, చిట్రు లేక చిట్టు+ఎలుక=చిట్టెలుక—మొద.

ప్రథమేతరవిభక్తులందు 'ఱు' పై నిత్వము చేరినప్పుడు టివర్ణముగా మాఱుటయు నిందుచేతనే. ఏఱు, ఏటి మొద.

7. ద్రావిడ సంప్రదాయము ప్రకారముగనే 'స' కారము శకటరేఫ ముతో సంయుక్త మయినపుడు 'న్ద్ర' అను నుచ్చారణమును, తరువాత 'ణ్డ్ర' అను నుచ్చారణమును పొందెను. 'అచ్చువాన్ద్రు' అని నన్నయకు పూర్వపు శాసనములలో వ్రాయఁబడినదే తరువాత వాణ్డ్రు, వాండ్రులుగా మాఱినది. వాండ్రు అనునది మాండలికపదము. నన్నయలో 'వారు' అనియే యున్నది.

8. 'జ్ఞ' అను సంయుక్తాక్షరము నన్నయభారతములో 'జ్ ఞ' అనియే యథాసంజ్ఞికముగ ఉచ్చరింపఁబడుచుండెను. నేఁటి 'గ్ ఞ,' 'గ్ న' అను నుచ్చారణమును నన్నయ అనుసరింపలేదు. అందుచేతనే అతఁడెప్పుడును 'జ్ఞ' కును చ, ఛ, జ, ఝ, శ, ష, స లకును మైత్రిని కల్పించినాఁడు. అట్టి యతిస్థానములు నన్నయభారతములోనివి ఈ క్రింద ఎత్తి చూపఁబడినవి.

ఆది. I. 157. జ్ఞానము సర్వభూతహిత-సంహిత బుద్ధియు

ఆది. II. 222. అమ్మనుజేంద్రుఁ డైన నలు-యజ్ఞము ధర్మజు
రాజసూయ య

జ్ఞమ్ముఁ బ్రయోగఁజేసిన ప్ర-జాపతియజ్ఞము, బాశపాణియ
జ్ఞమ్మునుఁ గృష్ణుయజ్ఞము, ని-శాకరుయజ్ఞము, నీమనోజ్ఞయ
జ్ఞమ్మును నొక్కరూప విల-సన్మహిమం గురువంశవర్ధనా.

ఆది. VIII. 35. కావించు నజ్ఞులు భూనాథుల కాప్తులుగా సఖులునై - శోషింతు రత్యంతమున్.

సభా. II. 100. ధృతరాష్ట్రు నను,జ్ఞానముఁ బడయుదును మనకు - సమకూరు ...

అర. III. 128. జామదగ్న్యుండు నిర్మల - జ్ఞానదృష్టి ...

9. 'క్ష' అను సంయుక్తాక్షరమునందు 'క' కారోచ్చారణమునకే ప్రాధాన్య ముండెను. కాని షకారమునకు లేదు. కావుననే నన్నయ యెల్ల యెడలను 'క్ష' కారమునకును క, ఖ, గ, ఘ లకును మాత్రమే మైత్రిని కల్పించినాఁడు. ఇట్టి మైత్రి కలిగినతావులు ఈ క్రింద చూపఁబడినవి.

ఆది. I. 107. క్షేత్రమునం బ్రకామగతి - ఖేలననొప్పి ...

ఆది. II. 168. క్షమాదమసమన్వితుం గనియెఁ - గానసాంతంబునన్.

,, 118. అవిచలితరక్షా,క్షముఁడై రక్షించికొని సు-ఖస్థితినుండెన్

,, 173. క్షత్త్రియ వంశ్యులై ధరణిఁ - గావఁగఁబుట్టిన ...

క్షత్త్రియ వైశ్య శూద్రులనఁ - గాఁ దగు ...

,, త, క్షకకోటుల్ పని సేయఁగా ఘనతరై -కస్తంభ ... త,

క్షకభీతిన్ రచియింపఁ బంచి దృఢర-క్షన్ ...

ఆది. II. 224. సా, క్షాద్విష్ణుండవు నీవు భూపతులలోఁ - గౌరవ్యవంశో
త్తమా.

ఆది. III. 92. క్షితిభృత్కులం బగుదాని భూరిభుజశక్తిం జేసి ...
సభా. I. 103. క్షేమంబున నడపుచున్న - కృష్ణునియోగంబు ...
సభా. II. 25. క్షత్త్రియులందు పూజ్యుండవు వి-క్రమసమృద్ధి ...
,, 155. క్షేమవృద్ధి యనువాని న-కృత్రిమసాహసా ...
అర. II. 247. క్షత్త్రియధర్మమునకు సుగతి - కారణముల్ ...
,, 253 విక్రమ, క్షమాదానం బొనరింపు మీాక్షణము వి-ఖ్యాతంబుగా ...
,, 262. క్షత్త్రసధర్మైన సారంబుల - గ్రాగినలయు.
,, III. 136. క్షత్త్రియుఁ డున్నవిల్లియు న-ఘుక్షయకారణుండుఁడుఁ.

ఈ క్రింది రెండు పాదములలో పైవానికి విరుద్ధముగ నచ్చుప్రతు
లలో కాన్పించు చున్నది. కాని, యచ్చుపాఠములు ప్రమాదజనితములు.
వ్రాఁతప్రతులలో సరియైన పాఠము లున్నవి.

అర. I. 217. క్షమయ తాల్చియుండె -జనవల్లభ శ్రేష్ఠ ... అచ్చుపాఠము.
క్షమయ తాల్చియుండెఁ -నా కెల్ల ప్రాప్తు ... వ్రాఁతప్రతులు.
అర. III. 136. క్షత్త్రచరిత్రుఁడై సరస-ధర్మమునన్ ... అచ్చుపాఠము.
క్షత్త్రచరిత్రుఁడై పరగు - గర్వమునన్ (గర్వమునన్) ... వ్రాఁతప్రతులు.

10. క, ఖ, గ, ఘ లకును 'హ' కారమునకును కంఠ్యోచ్చారణమువలన మైత్రి కలుగవలసి యున్నను, లాక్షణికు లట్టి మైత్రిని నిరూపించి యుండలేదు. కాని కంఠ్యోచ్చారణము గల జిహ్వామూలీయముతోఁ గూడిన కంఠ్యవర్ణ మగు 'ఖ' కారమునకును 'హ' కారమునకును నన్నయ మైత్రిని కుదిర్చినాఁడు.

అర. IV. 128. దుః, ఖంబునై నస విమోహమును బొంద ... కావున 'ఃఖ' అనునది నేఁటివలె నాఁడును 'హ్ఖ' అనియే ఉచ్చరింపఁబడుచుండవలెను.

11. శిథిలాక్షరములు:— కేవలము ద్విత్వములగు కొన్ని సంయుక్తాక్షరములకుఁ బూర్వమం దుండునక్షరములు గురువులు గాకుండును.

క॥ తలరఁగ రేఫుక్ర ఘన, ప్రలిహ ప్రముఖాశ్వ కుంత పదసఖులను
క,త్యుల—

విభ్రిచి (ఆది. VII. 223); అమ్రునన్ అర. V. 224, అర. I. 162); అర. III. 312; స, క్షత్త్రముతోండుగా శిలాప్రకాశ జయోన్నతమైన యష్ట మిన్ (ఆది. V. 94); సం, త్రిశతప్రతులును విప్రసంఘులు సేసిరి (ఆది. V. 96); లవనిజములలః నమ్మునిప్రవరు పృథూత్సంగితములముసై వడిఁబడియెన్ (సభా. I. 142).

అక్షరస్వరూపము

1. నన్నయకు పూర్వకాలమందున్న లిపి నిలువుగను చతురస్రముగను ఉండెడిది. అది 11-వ శతాబ్దము నాఁటికి గుండ్రకత్తుగా మాఱుచు వచ్చినది. 12-వ శతాబ్దమునాఁటి కదియు మఱింత పరిణామముఁ బొందినది. 11-వ శతాబ్దమున నన్నయరచించిన నందంపూడిశాసనపు రెండు రేకుల ప్రతిబింబము లిపిప్రకరణమునఁ జూపఁబడినది.

2. నన్నయ తన భారతమును తాటియాకులపై నెట్లు వ్రాసియుండునో 11-వ శతాబ్ద శాసనములందలి లిపిననుసరించి, నన్నయ భారతములోని మొదటి యయిదుపద్యములును ఇట్లు వ్రాయఁబడి యుండవలయునని యూహించి ఈ ప్రక్కపటమునఁ జూపియున్నాను.

III. సంధిప్రకరణము

ఉత్వసంధి

1. ఉత్తున కచ్చుపరంబగునపుడు సంధియగును. ఉకారము అచ్చుల యందెల్ల మిక్కిలి చులుకనైనది. గనుక, అది తనపై వచ్చు నచ్చునకు తా విచ్చుచుండును.

ఆది. I. 3. చంద్రికారాజిత సర్వలోకుఁడు + అపరాజిత = చంద్రికా రాజితసర్వలోకుఁడపరాజిత.

ఆది. I. 7. అగ్రహారంబులు + ఇచ్చుచు = అగ్రహారంబులిచ్చుచు.

ఆది. I. 8. భూషణంబు + ఐన = భూషణంబైన.

ఆది. I. 27. మునినికాయము + ఎల్లన్ = మునినికాయమెల్లన్.

ఆది. I. 30. దత్తావధానులరు + అయి = దత్తావధానులరయి.

ఆది. I. 47. మేలు + అనఁగాన్ = మేలనఁగాన్.

ఆది. I. 76. త్రావుదురు + అట్టె = త్రావుదురట్టె.

2. నా, నీ, తన శబ్దముల ద్వితీయావిభక్తియందలి ఉకారమునకును, షష్ఠీ, సప్తమీ విభక్తులలోని ఉకారమునకును సంధి వైకల్పికము.

నన్ను, నిన్ను, మమ్ము, మిమ్ము, తన్ను, తమ్ము, అనువానియందు ద్విత్వ లోపము కలిగిన యెడల సంధి కాదు.

ద్వితీయ:—ఆది. III. 143, నన్ను + ఉద్ధరించి = నన్నుద్ధరించి.

ఆది. V. 206, నన్నున్ + ఎఱుంగుదే = నన్ను నెఱుంగుదే.

ఆది. VII. 217, మమ్ము + ఎవ్వరు = మమ్మెవ్వరు.

ఆది. VII. 231, మమ్ము + ఎఱుఁగెదున్ = మమ్ము నెఱుంగెదున్.

ఆది. I. 132, నిన్ను + ఎట్లు = నిన్నెట్లు.

ఆది. I. 153, నిన్నున్ + ఇప్పుడ = నిన్ను నిప్పుడ.

ఆది. II. 144, మిమ్ము + ఇట్లు = మమ్మిట్లు.

ఆది. VII. 57, మిమ్మున్ + ఎఱుంగియు = మిమ్ము నెఱుంగియు.

ఆది. II. 156, తన్నున్ + అన్యులు = తన్ను నన్యులు.

ఆది. I. 42, తన్ను + ఎన్నినన్ = తన్నెన్నినన్.

షష్ఠి:—ఆది. I. 73, కథకునకు + ఇట్లు = కథకునకిట్లు.

ఆది. I. 101, నీకున్ + అల్పకాలంబునన్ = నీకు నల్పకాలంబునన్.

సప్తమి:—ఆది. I. 140, అగ్నిహోత్రములందున్ + ఔపాసన = అగ్నిహోత్రములందు నౌపాసన.

ఆది. I. 143, శుచులయందు + ఎల్లన్ = శుచులయందెల్లన్.

శత్రర్థక చువర్ణము.

ఆది. I. 7, చేయుచున్ + ఇట్లు = చేయుచిట్లు.

ఆది. I. 71, వినుచున్ + ఉండు = వినుచునుండు.

ఆది. I. 136, ఆడుచున్ + ఉన్నవానిన్ = ఆడుచు నున్నవానిన్.

3. కర్మధారయంబులం దుత్తున కచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమం బగును.

ఆర. II. 90, కఱకుటెఱుకు = కఱకు + ఎఱుకు.

ఆర. I. 294, ఏపుటడవి = ఏపు + అడవి.

ఉబ్బు + పల్లి = ఉబ్బుటుంబల్లి. S. I. I)

వీనిలోని 'టు' అనునది యాగమవర్ణముకాక 'డు' వర్ణవికారము. కఱకుడు + ఎఱుక; ఏపుడు + అడవి; ఉబ్బుడు + పల్లి.

4. కర్మధారయంబునందు పేర్వాది శబ్దముల కచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమము రాదు. పేరు + ఉరము = పేరురము ('పేరుటురము' కాదు.)

5. ఉదంత తద్ధర్మార్థవిశేషణమున కచ్చు పరంబగునపుడు నుగాగమం బగును. ఇచట సంధియం దాగమముగాఁ జేరు 'న్' అనునది తొలుత ద్రావిడమున విశేషణముతోఁ జేరియుండినదే.

ఆర. I. 127, పదియగు + అడుగు = పదియగునడుగు.

ఆది. VI. 157, నమ్ము + అట్లుగాన్ = నమ్మునట్లుగాన్.

ఆది. II. 12, త్రచ్చు + ఎడన్ = త్రచ్చునెడన్.

సభా. II. 60, నిండు + అంతకున్ = నిండునంతకున్.

విడ్చు + అట్టు = విడ్చునట్టు (S. I. I. IV, 1132)

నడచు + అట్టుగా = నడచునట్టుగా (S. I. I. IV, 1186, 1168)

6. షష్ఠీసమాసమం దుకార ఋకారముల కచ్చు పరంబగునపుడు నుగాగమంబగును.

ఆర. II. 127, పదియగునడుగు + అప్పుడు=పదియగునడుగు నప్పుడు.

S. I. I.. IV. 1323, మంత్రభోనము + అప్పటికి = మంత్రభోనము నప్పటికి.

S. I. I. 77, భోయు + అల్లుణ్డు = భోయునల్లుణ్డు.

7. (అ) ధాతువుల ఉపోత్తమ ఇత్వ, ఉత్వములకు లోపము వికల్పముగా నగును. ఆ ధాతువుల అన్ని క్రియారూపములయందును ఆ లోపము వికల్పముగా కాన్పించును. నన్నయభారతమునుండి ఉదాహరణములు.

అలుగు:— అలిగెన్, అల్గెన్, అలిగి, అల్గి, అలుగుదురు, అలిగించెదు, అల్గితిని, అలిగితిన్, అలిగించి, అలుగక, అలిగిన, అలిగెదునో, అల్గునో, అలుగుదురయ్యా, అలుగన్, అల్గన్, అలుగంగన్, అలిగినన్.

కలుగు:—కలుగువాఁడు, కలిగెన్, కల్గెన్, కలుగును, కలిగింపు(ము), కలుగును, కలిగి, కల్గి, కలుగు, కలిగిన, కలుగవలయున్, కలుగునె, కల్గునే, కలుగునయ్యా, కలిగినన్, కలిగినను, కలుగన్, కలుగఁగన్, కలుగంగన్, కల్గినన్, కల్గక, కల్గఁగ, కలిగెనేని, కలిగి రేనిన్.

కుడుచు :—S. I. I. IV. 1248, కుడ్వంగల.

చెఱుచు:—S. I. I. IV. 675, చెడ్చి రేనిన్.

తనుపు:—తనిపె, తనుపున్, తనుపుము, తన్పుదున్, తనుపుచున్, తన్పుచున్, తనిపినన్.

తెలుపు:—తెల్పెన్, తెలుపును, తెల్పున్, తెలుపుచున్, తెలుపంగన్, తొడుగు, తొడ్గు. (ఆది. I. 114).

నిలుచు:—నిలిచెన్, నిల్చిరి, నిలిచిరి, నిలిచినవి, నిలుచున్, నిలిచి, నిల్చి, నిలుచు, నిలిచిన, నిలుచుచున్ ,నిలువన్, నిల్వన్, నిలిచినన్, నిల్చినన్, నిలుచుటయు, నిలుపుము, నిల్వుము.

నిలుపు:—నిలిపెన్, నిల్పెన్, నిలిపిరి, నిల్పున్, నిలుపుము, నిలుపుము, నిల్పితిన్, నిలిపి, నిల్పి, నిలిపికొని, నిల్పరె, నిలుపఁగాన్, నిల్పఁగన్, నిల్పునది, నిలుపుటయు, నిలుపుటయ, నిలుపుటఁజేసి.

పలుకు:— పలికెన్, పల్కెన్, పలుకకుండెన్, పలుకకుండిరి, పలుకరయిరి, పలుకరైరి, పలికిరి, పల్కిరి, పలుకున్, పలుకునో, పలుకుదు, పల్కు, పలికెదు, పలుకవు, పలుకుదు (వు), పల్కుదే, పల్కెదు, పలికితిన్, పల్కితిన్, పలికితిమి, పలుకుదున్, పలికెదువారము, పలుకక, పలుకఁబడియు;

పల్కి, పలికిన, పలుకు, పలికెదు, పలుకుచున్న, పల్కిన, పల్కెడు, పలుకునో, పల్కుదే, పలుకన్, పలుకునడఁగన్, పలుకఁగన్, పలుకంగన్, పలుకంగాన్, పలుకునాఁడు, పల్కన్, పల్కఁగన్, పల్కఁగాన్, పలుకుచున్నచోన్, పల్కను.

పనుచు:—పంచెన్, పంచెను, పంచెనో, పంచిరి, పన్పుఁడు, పనుపుండు, పనుపుఁడు, పనుపుము, పంపుము, పంచితిన్, పంచెదన్, పంచి, పంచియున్, పంచినన్, పంచితయ్యా, పంచితిరో, పంపఁగన్, పంపంగన్.

పెనుచు:—పెనిచెన్, పెనిచెను, పెంచిరి, పెంచితి(వి), పెన్పు(ము), పెనిచితిమి, పెంచి; పెంచుచున్, పెంపన్, పెనుచుటంజేసి.

చలుపు:—చలుపుచున్నయవి, చలుపుచుండెన్, చలిపిరి, చలుపున్, చలుపుదయ్యా, చలుపుము, చలిపితిమి, చలుపుదున్, చలుపుదము, చలుపక, చలిపి, చలిపిన, చలిపెదు, చల్పుచున్, చలుపవలయున్, చలుపన్, చల్పన్, చలుపుటయును, చల్పంగన్.

పిలుచు:—పిల్చెన్, పిలిచి, పిల్చి, పిలువంబడి, పిలువంగఁబడి, పిలువంగఁబడక, పిలుచుచున్, పిల్చుచున్, పిల్వన్, పిలువన్.

విడుచు:—విడ్చెన్, విడిచిరి, విడుచున్. విడుచునో, విడుతురు, విడువఁజాలరు, విడుఁడు, విడ్పుము, విడ్పుము, విడుపు, విడిచితిన్. విడువఁబడితిని, విడిచితిను, విడిచెదన్, విడుతున్, విడన్ (I do not), విడువఁబడియెదను, విడుతుము, విడిచి, విడిచియున్, విడిచిపుచ్చి, విడువక, విడువని, విడువఁబడె, విడిచిన, విడుచు, విడువంగఁబడిన, విడువవలయు, విడుతునే, విడిచినన్, విడువన్, విడువఁగన్, విడువనినాఁడు, విడువఁబడినన్, విడుచుట, S.I.I. IV. 1325, విడ్చిన, S.I.I. IV. 1132, విడ్చునట్టుగా, S.I.I. IV. 1255, విడ్చి.

(ఆ) ఈ క్రింది ధాతువులు తొలుత ఉపోత్తమాత్వము గలవి కావు. నన్నయ భారతములో ఉపోత్తమాత్వముగ నివి కానరావు. అదల్చు, అమర్చు, ఆర్చు, ఈడ్చు, ఊర్చు, ఎదుర్చు, ఏడ్చు, ఏర్చు, ఒనర్చు, ఓర్చు, కదల్చు, కాల్చు, కూర్చు, చేర్చు, తలిర్చు, తాల్చు, తీర్చు, నీల్గు; నేర్చు, పేర్చు, వార్చు, విదుర్చు, వేల్చు. ఈ ధాతువులనుండి తరువాతి కాలమున 'అదలుచు, అమరుచు' మొదలయిన రూపము లేర్పడినవి.

(ఇ) ఉకారాంత ధాతువులకు ణిజర్థక 'చు' వర్ణము చేర్పఁగా నేర్పడిన ధాతువుల ఉపోత్తమోత్వమునకు వికల్పముగా లోపముకలుగును.

విను, ణిజర్థకము, విన్పు, వినిచెన్, విన్చెన్.

(ఈ) కీఱ్+పఱుచు=కీఱ్పఱుచు; తోఁట్+తెచ్చు=తోఁట్రెచ్చు; చేట్+పడు=చేట్పడు; వీట్+పడు=వీట్వడు- మొదలగునవి రాను రాను కీడ్పఱుచు, తోడ్తెచ్చు, చేడ్పడు, వీడ్వడు నను రూపములను బొంది, అట్టివానిలో కొన్ని రాను రాను కీడుపఱుచు, తోడితెచ్చు, అని శిథిలత్వమును పొందినవి. ఇట్లే వెల్+పడు=వెల్వడు; కోల్+పడు=కోల్పడు; ఏఱ్+పడు=ఏఱ్పడు; చీఱ్+పులి=చీఱ్పులి (S. I. I. IV. 675) అనువానిలోఁ గొన్నియు తరువాతికాలమున శిథిలత్వమును పొందినవి. ఇట్లే తనర్చు, ఒనర్చు, తలిర్చు, మొదలగునవి.

(ఉ) కొన్ని ధాతువులలో ఉపోత్తమ అకారము ఉకారముగా మాఱి ఆ ఉత్వము లోపించినది.

తెఱచు:—ఆది. VII. 273, 274, తెర్చి.

తోలుచు:—సభా. II, 176, తోల్చి, తోలిచి.

నడచు, S I. I. V. 1437, నడ్వన్.

(ఊ) ఈ ఉపోత్తమ ఉకారలోపము ధాతువులందేకాక యితర పదముల యందును కలిగినది.

అపుడు [అప్డు] (ఆది. IV. 168); అఱుతన్, [అఱ్తన్] (S. I. I. IV. 989); [అలుకన్] అల్కన్, (ఆది II. 22); [అట్టులు] అట్లు (ఆది. I. 66, మొ).; [ఇట్టులు] ఇట్లు (ఆది. I 7, 67, మొ.); ఇందులన్ (ఆది II. 194), ఇండ్లు (అర. II. 150); [ఎట్టులు] ఎట్లు (ఆది I. 96. 136, మొ); [ఏండులు] ఏండ్లు, (ఆది. II. 4); [కొడుకు] కొడ్కు (S. I. I. IV. 688, 1113, 1317, S.II . V. 1048); [కొలువు] కొల్వు (S. I. I. V. 66); [గుడులు] గుడ్లు, (S. I. I. IV 749); [చనుప] చన్ప, (అర. II. 110); [చులుకన్] చుల్కన్, (సభా. I. 201); చెలువు, చెల్వు, (S. I. I. IV. 945); (పండులు) పండ్లు, (అర. I. 94); [పలుకు] పల్కు, (ఆది. I. 100 మొ.); [పొలుపు] పొల్పు, (అర. IV. 141), (కోటులు) కోట్లు, (ఆది I. 16, సభా I. 244, అర. II 245, 263, 267, 281, అర. IV. 55); (దృష్టులు) దృష్ట్లు ఆది. III. 159, ఆది. VIII. 106).

(ఋ) తూర్పు, తనర్పు, నేర్పు, తాల్మి, పేర్మి - మొదలయినవి తొల్లింటి రూపములు నన్నయ భారతములోనివి యిట్లే కానవచ్చును. ఇవి తరువాతి కాలమున శిథిలతఁబొంది తూరుపు, తనరుపు, నేరుపు, తాలిమి పేరిమి అను రూపములఁ బొందినవి.

(ఋ) ప్రథమపురుష బహువచన క్రియలయందలి 'తురు' 'త్రు' గామాఱును.

అనుభవింతురు,-అనుభవింత్రు.

(ౠ) ఉపోత్తమముగానుండు ఉత్వమునకే కాక యితరాచ్చులకును అందందు లోపము కనిపించుచున్నది.

ఉనికి, ఉన్కి (ఆది. IV. 171; ఆది. VI. 267; ఆది. VIII. 36).

(ౡ) శత్రర్థక చు- వర్ణము పరమగునపుడు నుకారాంత ధాతువుల నుకారము మీఁది ఉత్వమునకు లోపము బహుళముగా నగును.

(అనుచుఁ) అన్చుఁ; (కొనుచుఁ) కొన్చుఁ; (తినుచును) తిన్చును; (వినుచుఁ) విన్చుఁ. ఈ నకారమునకు బదులుగా పూర్ణబిందువును వచ్చును; అంచుఁ, కొంచుఁ, తించుఁ, వించుఁ. బహుళగ్రహణమువలన 'చనుచుఁ' అనుదానికి రాలేదు.

(9) (అ) పడు, చేయు అనుధాతువులు పరములైనప్పుడు ప్రథమావిభక్తి మువర్ణముమీఁది ఉత్వమునకు లోపము వచ్చును. మిగిలిన మకారమునకు పూర్ణబిందువు బహుళముగా నగును.

భయము + పడి = భయంపడి; భయము + పడక = భయంపడక, ఇట్లే భయంపడియెడు, భయంపడఁ. భయపడకుండఁ, భయంపడుదురు. విజయంచేయుమ; విజయంచేయుండు. (S. I. I., IV. 1102); విజయంచ్చేసి, శ్రమంపడి. కొన్నియెడల పూర్ణబిందువునకు లోపమును కలుగును. (ఆర. III. 30; ఆది. VII. 156; ఆర. I. 2; ఆర. IV. 9); ఉత్తరము + మించి = ఉత్తరమించి (ఆర. IV. 3; విజయాదిత్యుని శాసనములు); దక్షిణమించి; సంతసకట్టి (ఆది. II. 21); ఇల్లడయిడి (ఆది. V. 248; సభా. I. 162); ఇట్లే సంతసపడక, తెల్లడపడఁగఁ మొదలగునవి.

విజయాదిత్యుని ర్యాలి శాసనము I.-నారవపరంగపుల చీననుండి ఉత్తరమించిపోయిన కోరుమిల్లి పొలగరున సీమా. కోరుమిల్లి పొలములో నుత్తరమించిపోయిన అడ్డపుంద్రోవ దక్షిణముతలయ సీమా

విజయాదిత్యునిర్యాలిశాసనము II-ముయ్యాలికుట్రుననుండి దక్షిణమించి పాఱిన చోడిపల్లియ సీమా. వ్రంతయు దక్షిణమించివచ్చి పొలగరునునుఁ.

(ఆ) ప్రథమావిభక్తియందున్న వుకారాంతశబ్దముల 'వు' కారమునకు పడ్వాదులు పరము లయినప్పుడును వాని 'వు' కారమునకు లోపము గలుగును,

పశువరిచి (ఆర. III. 215) అచ్చెరువడి (ఆర. II. 97).

(10) తను, అను, మను, చను, ఇలు, మీను, మొదలయిన శబ్దముల తుది ఉకారమున కొకప్పుడు లోపము కలుగును.

తన్వినుచున్నవారల (ఆది. III. 9); తఁబంచినయాతుణంబ చేయుచు (ఆది. III. 109), జనములుతఁ బొగడఁగ (ఆది. IV. 29); విలసత్ఫూలఘున వల్లి య న్నిష్టసఖిఁ (ఆది. III. 140); పలుకులఁ కడువాఁడి బాణతతుల (ఆది. III. 206); అపత్యశోకమ స్వనిధిలోన (ఆది. IV. 37); శృంగియ న్వాడు (ఆది. II. 180) ఘృతాచియఁ సదమలాంగి (ఆది. V. 195); దుర్వాసుఁడఁ సిద్ధమునియు వచ్చె (ఆది. V. 17); వారణావతమఁ పురంబున (ఆది. VI. 138);సంవరణుఁ డన్వాఁసు (ఆది. VII. 86); రిపులఁ కడిఁది విషావాలులు (ఆది. VII. 192); గిరివ్రజమఁ పురంబు (సభా. I. 172); అఁ చాపరత్నము (ఆది. VIII. 253); తనువు మీన్పోలవల్చు (ఆది. III. 39); తమ్మున్ను త్తముల్ పొగడఁగ మఁ మహామతులు (ఆది. II. 149); మ్రఁ మ్రానిపాటు (ఆది. VII. 176); విప్రసతికి నూఱువేఁడఁజఁ వరములు (సభా. II. 263); లక్కయిల్ గావించి (ఆది. III. 14); వంటయిల్ కుం దెలుసొచ్చె (ఆది. VI. 186).

అత్వసంధి

(I) అత్తునకు సంధి బహుళము.

(అ) మేన + అత్త = మేనయత్త (మేనత్త కాదు.) ఆది. V. 17. మేనయత్త; సభా. II. 55, మేనయత్త; ఆది. VII. 215, మేనయత్త కొడుకున్.

(ఆ) విప్రుల + అందు = విప్రులయందు (ఆది. I. 100); ఉర్వీశుల + ఒద్ద = ఉర్వీశులొద్ద (ఆది. VII. 221); రాజుల + ఒద్ద = రాజులొద్ద (ఆది. VIII. 65, ఆది. VI. 120); అరిగిన + ఎడక = అరిగనెడక (ఆది. VI. 142); చొచ్చిన + అచ్చోన = చొచ్చినచ్చోన (S. I. I. IV. 737); అయిన + ఎడలు = అయినెడలు (ఆర. III. 312); ఐన + ఎడ = ఐనెడ (ఆర. IV. 114); ఐన + ఎడల = ఐనయెడల (ఆర. II. 74); అంత + అవమానము = అంతవమానము (సభా. II. 203); ఎంత + ఎఱుక = ఎంతయెఱుక (ఆర. I. 32); ముందఱ + ఉన్న = ముందఱున్న (ఆది. VI. 153); తమ + అయ్యకు = తమయ్యకు (S. I. I. IV. 1325); తమ + అమ్మ = తమయమ్మ (S. I. I. IV. 1228; S. I. I. V. 75); తమమ్మ (S. I. I. V. 1148);

(ఇ) కల + అయ్యోనిమిది = కలయయ్యోనిమిది (ఆది. I. 47).

(8) స్త్రీవాచక తత్సమ సంబోధ నావధారణ చిహ్నాంతములకు సంధిలేదు.

స్త్రీవాచకము:— చెలువ + ఇట్టులు = చెలువయిట్టులు (అర. II. 165); తత్సమ:— భద్ర + అను = భద్రయను (ఆది. V. 84).

సంబోధనాంతము:— భూజనవంద్య + ఏను = భూజనవంద్యయేను (ఆది. I. 121).

అవధారణము:— చోటిక + అరుగుదము = చోటికయరుగుదము (అర. I. 5).

(9) వృత్తియందు శబ్దముమీఁది అది, అవి, శబ్దముల అకారమునకు లోపము బహుళముగా నగును.

(అ) నా, మా, నీ, మీ, తన, అను షష్ఠీవిభక్తిరూపములపై 'అది' అవి, చేరినప్పుడు యడాగమమే వచ్చునుగాని అది, అవి, అనువానిలోని అకారమునకు లోపమురాదు. నాయది, మాయది, నీయది, మీయది, తన యది, తమయది, నాయవి, మాయవి, నీయవి, మీయవి, తనయవి, తమయవి.

పై సర్వనామముల షష్ఠీవిభక్తియందు 'అదు,' అను ఆగమము వచ్చును. అప్పుడు దాని ఆదిమ అకారమునకు లోపము కలుగును: నాదు, నాదగు, నాదయిన; నీదు, నీదగు, నీదయిన; మీదగు, మీదయిన, తనదు, తనదగు, తనదైన.

(ఆ) వాని, వారి, వీరి, దాని, అనువానిపై, 'అది,' చేరినప్పుడు దాని తొలి అకారమునకు లోపముకలుగును: వానిదైన, వారిదయిన, వీరిది, దానిదైన; అట్టి, ఇట్టి, ఎట్టి అనువానిమీఁదను నామముల షష్ఠియందలి అకారము మీఁదను అది, అవి అనువాని తొలి అకారము వైకల్పికముగా లోపించును:- అట్టిది, ఇట్టిది (ఆది. II. 217), ఎట్టిది (ఆది. I. 26) మీవంశమున నరదేవోత్తములదైవ (సభా. I. 25)

(ఇ) తోడ అనువిభక్తిప్రత్యయముపై ఇ అనువర్ణకము చేరఁగానయిన 'తోడి' మీఁద 'అది' చేరినప్పుడు, దాని తొలి అకారమునకు లోపముకలుగును:— మాతోడిదేమి (అర. II. 211); దానితోడిదేమి (ఆది. III. 147).

(ఈ) వర్తమానక్రియలయందు ఉన్నానుబంధముపై వచ్చు 'అది 'అవి' శబ్దముల తొలి అకారమునకు లోపము రాదు. అచట యడాగమము వచ్చును:— ఉన్నయది, ఉన్నయవి, ఎఱుఁగనియది, ఏడ్చుచున్నయది, అగుచున్నయవి, ఏర్చుచున్నయది, ఒప్పుచున్నయది, కలయది, కలయవి మొద.

ఉన్నది అను రూపము ఉండునది అను విధ్యర్థమందు ప్రయోగింపఁబడినది. ఉండకున్నది (ఆది. III. 205) ఉన్నది (ఆది. VI. 267).

(ఎ) 'పెద్ద' మొదలగు అకారాంత విశేషణములపై 'అది' 'అవి', పరమైనప్పుడు వాని తొలి అకారమునకు లోపము రాదు:— ఉదా:- పెద్దయది (ఆది. IV. 210).

(ఏ) భూతార్థక క్రియాజన్య విశేణములపై అది, అవి పరమైనప్పుడు వాని తొలి అకారమునకు లోపము వైకల్పిముగా నగును. ఉదా:—లోపము రానందుకు-అయినయవి, ఎఱుంగనియది, తగిలినయది, పోయినయది.

లోపము వచ్చినందుకు:— అయినది, అయినవి, చూచినది, తగిలినది.

(10) సమాసమందు తోడ, వలన ల అత్వమున కిత్వ మగును.

రాజులతోడి యుద్ధంబు (ఆది. I. 60); నీతోడి సఖ్యంబు (ఆది. VII. 50) ఇంద్రనందనుతోడి యిష్ట వినోదంబులు (ఆది. VII. 223); పిడుగుల తోడి వృష్టి (సభా. II. 70) గాడ్పుతోడి వాన (అర. III. 298), దణ్డుతోడి దివియ (SI.I. IV, 1209, 1210) తక్షకువలని భయంబు (ఆది. II. 176); తమవలని నెయ్యంబు (ఆది. VI. 147) పితృగణంబువలని ఋణంబు (ఆది. VI. 248); జనులవలని తాడనంబులు (ఆది.VII. 101); మావలని మోహంబు (ఆది. VIII. 310); పగఱవలనివారలు (సభా. I. 40); సుతులవలని నెయ్యంబు (అర. I. 81) నావలని భయంబు (అర. II. 18) శత్రు నివహంబువలని భయంబు (అర. II. 127) కపోతంబువలని యాగ్రహంబు (అర. III. 233).

ఇత్వసంధి.

I. (అ) క్త్వార్థంబయిన ఇత్తునకు సంధిలేదు.

ఆది. I. 31 అని+అధ్యాత్మవిధులు=యనియధ్యాత్మవిదులు.

S. I. I. V. 62 ప్రసాదించి+ఇచ్చిరి=ప్రసాదించి యిచ్చిరి.

సంధిలేనిచోట స్వరంబుకంటెఁ బరంబయిన స్వరంబునకు యడాగమంబగు.

(ఆ) 'అయి' అను క్త్వార్థక రూపముమీఁద సముచ్చయ 'ఉ' కారము వచ్చినప్పుడు, ఇత్వ లోపమును యకారమునకు ద్విత్వమును వైకల్పికముగ వచ్చును:—ఉదా:—ఆది VII. 35, అయ్యు; ఆది. VIII. 25, ఎన్నఁడయ్యు; ఆది. VIII. 261, చక్రధరుండయ్యు జలరుహనాభుండు గాండీవ ధరుఁడయ్యు; పాండవుండు.

2. ఏమ్యాదులయందు 'కి' షష్ఠి లేదు. ఏమ్యాదుల 'ఇత్తు' నకు సంధి లేదు.

అది:— స్త్రీనపుంసక బోధకముగా 310 సార్లు వచ్చినది. అందు 131 సార్లు మాత్రమే దానితరువాత అచ్చు వచ్చినది. 128 చోట్ల యడాగమము వచ్చినది. ఆది. II. 39 'అదెట్లనిన' అర. III. 132 ఉన్నదని, అని రెండుచోట్ల వచనములయందు అచ్చుప్రతులలో సంధి కనఁబడుచున్నను వ్రాఁత ప్రతులలో సంధిలేకుండఁగనే 'అది యెట్లనిన' 'ఉన్నది యని' అని కనఁబడుచున్నది. ఆది. IV. 259 'అదేల' అని ఆటవెలఁది పద్యములో అచ్చు ప్రతిలో కనఁబడుచున్నను కొన్ని వ్రాఁతప్రతులలో 'శప్తుఁడౌట యేల-సంభవించె' అనుపాఠము కాన్పించుచున్నది.

అవి:— ఇది 44 సార్లు వచ్చినది. అందు 13 సార్లు దానితరువాత అచ్చు వచ్చినది. అన్నిచోట్లను యడాగమమే వచ్చినది.

అయ్యది:— ఇది 2 సార్లు వచ్చినది. ఒకమాఱు దాని కచ్చు పరముగా నున్నది. సంధిలేదు.

ఇది:— మొత్తము 263 సార్లు. అచ్చుపరముగా 73 సార్లు. సంధిలేదు.

ఇయ్యది:— 1 సారి. అచ్చుపరమైనది. సంధిలేదు.

ఇవి:— మొత్తము 22 సార్లు. అచ్చుపరముగా 10 సార్లు. సంధిలేదు.

ఇది, ఇవ్వి, ఇయ్యవి, ఎయ్యవి, ఎయవి, వీనికి ప్రయోగములు లేవు.

ఏది:— 2 సార్లు. దీనితరువాత అచ్చురాలేదు.

ఎద్ది:— 37 సార్లు. అచ్చుపరముగా 24 సార్లు. సంధిలేదు.

ఎయ్యది:— 10 సార్లు. అచ్చుపరముగా 2 సార్లు. సంధిలేదు.

ఏయది:— 2 సార్లును అచ్చుపరముగానున్నను సంధిలేదు.

ఎవ్వి:— మొత్తము 2 సార్లును అచ్చుపరముగానున్నను సంధిలేదు.

ఏమి:— మొత్తము 145 సార్లు, అచ్చుపరముగా 28 సార్లు. వీనిలో

ఆది. V. 29, 'ఏమనారు'అని అచ్చుపాఠము.ఏమినారు అనునది వ్రాఁత ప్రతులపాఠము.

అర. I. 238, 'ఏమని తలఁచునొకొ బుద్ధి నిష్ఠులుఁ దానుఁ' అచ్చు పాఠము.

'ఏమిదలఁచునొక్కొ బుద్ధి నిష్ఠులు దానుఁ' వ్రాఁతపాఠము.

అర. III. 305, 'ఏమని' ఇది వచనములోనిది. కొన్ని వ్రాఁతప్రతులలో 'ఏమియని' అనియే ఉన్నది.

మఱి:— 133 సార్లు. అచ్చుపరముగా 38 సార్లు. సంధిలేదు.

3. ప్రథమోత్తమపురుష క్రియలయం దిత్తునకు సంధి వైకల్పికము. మధ్యమపురుష క్రియలయం దిత్తునకు సంధినిత్యము.

ఉత్తమపురుషము:—

ఆది. VIII. 91, ఐతిమి + ఇందఱమున్ = ఐతిమి యిందఱమున్. ఆది. VI. 239, ఉండితిమి + ఒరులెఱుంగకుండ = ఉండితిమి యొరు లెఱుంగకుండ.

అర. II. 67. అపహరించితిమి + అని = అపహరించితిమని.

ప్రథమపురుషము:—

ఆది. VI. 264, క్రమమువడసి యొక్క సమయంబుసేసిరి. యొనర దాని తెఱఁగు వినుము తల్లి.

అర. II. 102, అందు గొంద అధిక హాస్యంబు సేసిరి. యడవి నేమిసేసె దనిరి కొంద,ఱు—

అర. II. 54, నిలిచిరంత.

మధ్యమపురుష:

ఆది. II. 198, (నీవు) తాల్చితి + అభిషిక్తుఁడవై = తాల్చితభిషిక్తుఁడవై.

ఆది. II. 199 (నీవు) మంచితి + అనేక యాగములన్ = మంచితనేక యాగములన్.

ఆది. IV. 230 [నీవు] వచ్చితి + ఇందులకు = వచ్చితిందులకు.

4. 'ఏని' శబ్దమున కచ్చుపరమగునపుడు ఇత్వమునకు లోపము వికల్పముగా నగును: లోపము కలిగినందు కుదాహరణములు:—

ఆది. V. 149 తరువ్రాజ... ... ...నీవు దిరముగా నిష్టంబు దీర్చితే నిందు ధృతిఁ బతియిష్టంబుఁ దీర్పనకాన.

సభా. I. 57. వ. ఎందే నిట్టిసభఁ జూచి యెఱుంగుదురే ?

సభా. II. 114. ఉ... ...అత్యధికులైన సపత్నులపేర్మిఁ జూచియేఁ జూవె సహింపనోపక కృశుండ వివర్ణుండనైతి నెంతయున్.

సభా. II. 215 వ. నీ వేకవస్త్రవైతేనేమి విగతవస్త్రవైతేనేమి

సభా. II. 244. సీ. గీ. ధన్యులార యేను దాసినే దాసినే నెఱుఁగ జెప్పి పనుపుఁడు ...

అర. II. 263, వ. ఎందేనుండి యాత్రాపరులై కురుక్షేత్రంబునకుం బోదు రట్టి నైమిశకుంజం బాడి.

అర. II. 267, వ. కుమారు సేనాపతింగా నెందే నభిషేకించి రట్టి దైజసంబను తీర్థంబును.

అర. III. తే. గీ. నీవు దీని నొక్కరుఁడవు నిర్వహింప, నోపవే నొక్క రుండ నయ్యును గడంగి నడపనోపుదు, ...

లోపము కలుగనందుకు—

ఆది. II. 154, నాకు నీ వెన్నండేని నవమానంబుఁదలంచితి నాఁ నిన్నుం బాసి పోవుదు.

సభా. I. 4. ఎద్దియేని నొక్క యపూర్వంబయినదాని నిర్మింప ... ..

ఆది. III. 181, ఎందేని నుండియొక్క మహాముని ... ... వచ్చి.

ఆది. VII. 18. ఎయ్యేని నొక్కవేల్పు నారాధించి.

'ఏని' శబ్దము ద్రుతాంతమా కాదా?

ఆది. III. 181, ఎందేనినుండి.

ఆది. IV. 127, ఎయ్యేనియు నొక్క స్త్రీ యందు.

5. కొన్ని ఇకారాంతములగు తెనుఁగు శబ్దములమీఁద నచ్చు మగు నప్పుడు సంధి వైకల్పికముగా నగును.

ఓటమి + ఉను = (ఆది. I. 159)

ఓటమి + ఎడఁద = ఓడమెడఁద (అర. III. 63).

ఋకారసంధి

1. ఋకారము శబ్దమునకు పరమై యున్నప్పుడు సంధి కలుగదు.

ఋషుల ఋణంబుల; వ్రేలుచున్న ఋషులఁ (ఆది. II. 137).

ద్రుతము

1. ద్రుతముమీఁది పరుషములకు సరళము లగును. అట్టిచోట ద్ర మునకు స్వత్వమైనను, బిందువైనను కలుగును; లేదా సంశ్లేషమైనను కలుగ

శరణన్నఁ + కాచుచు = శరణన్నఁ గాచుచు (ఆది. I. 7).

దవ్వుగఁ + చూపి = దవ్వుగఁ జూపి (ఆది. I. 5).

విభూతిఁ + తనరఁజేయుచు = విభూతిఁ దనరఁజేయుచు (ఆది. I. 7.)
ప్రీతిఁ + పెంచుచు = ప్రీతిఁ బెంచుచు (ఆది. I. 7.)
సంపదలును + కావించు = సంపదలును గావించు (ఆది. I. 33.)
వినన్ + పొలుచు = వినంబొలుచు (ఆది. I. 45.)

2. కెమ్, చెమ్, కన్, మొదలగు నకార మకార పొల్లు లంతమందు గల శబ్దములపై పరుషములు వచ్చినప్పుడు ద్రుతముమీఁదవలె సరళాదేశము వచ్చును (కెమ్, చెమ్, అనునవి శోణార్థకములు); కెందమ్మిరేకులవలనన్ (ఆది. IV. 76.)

3. ద్రుత ప్రకృతికములకంటె సరళస్థిరవర్ణములు పరములైనపుడు వాని ద్రుతమునకు వైకల్పికముగా లోపముగాని, స్వత్వముగాని, దానిమీఁది ఉత్వమునకు లోపముగాని కలుగును:—

లోపము:—తత్త్వవిత్త్వమునన్ + దానగుణాభిరతిన్ = తత్త్వవిత్త్వమున దానగుణాభిరతిన్ (ఆది. I. 6.)

స్వత్వము:—ఎన్నను + సర్వవేద = ఎన్నను సర్వవేద (ఆది. I. 19.)

ద్రుతముమీఁది ఉత్వలోపము:—దానగుణాభిరతిన్ + సమస్త=దానగుణాభిరతిన్ సమస్త (ఆది. I. 6.)

4. అచ్చు పరమైనప్పుడు ద్రుతమునకు లోపము కలుగదు. కొన్నిచోట్ల సంశ్లేషము కలుగును. ఈ సంశ్లేషము కొన్ని 'ను'కారాంతధాతువులపైఁ గూడ కలుగును.

ఆది. VII. 141, ఎన్నఁడున్ + ఏని = ఎన్నఁడున్నేని; S. I. I. IV. 672, సంఘమున్ + అరుదుగ = సంఘమున్నరుదుగ; ఆర. I. 321; కేతనంబులున్ + అతుల = కేతనంబులున్నతుల.

ఆర. I. 321. ధైర్యశక్తికిన్ + అరుదుగ = ధైర్యశక్తికి న్నరుదుగ.

(ఈ పాఠమును ముద్రాపకులు 'ధైర్యశక్తి కద్దరుదుగ' అని దిద్దినారు. తాళపత్ర ప్రతులయం దెచ్చటను ఈ పాఠము కాన్పించదు. పూర్వలాక్షణికులు కొందఱు 'శక్తికిన్నరుదుగ' అను పాఠము నుదాహరించి యున్నారు.)

అను + అసుర = అన్నసుర (ఆది. II. 3); అను + ఇష్టసఖ = అన్నిష్టసఖ (ఆది. III. 140.)

అను + ఏటితరంగలన్ = అన్నేటితరంగలన్ (ఆది. VIII. 79.)

ఈ యుదాహరణములలో అను ధాతువులలోని 'ను'కారమున కుత్వలోపమును నకారమునకు ద్విత్వమును కలిగినది.

6. సమాసములందు ద్రుతమునకు లోపము కలుగును.

వింటన్ + నేర్పు = విల్లునేర్పు (ఆది. V. 206.)

7. ద్రుతముమీఁద 'మ'కారము పరమగునపుడు ద్రుతమునకు వైకల్పికముగా మకారమగును.

ఆది. V. 142. కమ్మని లతాంతములకుమ్మొనసి

ఆర. III. 143, చేసెమ్మహానదులున్

8. కొన్నియెడల ఉత్తమపురుష క్రియలమీఁది ద్రుతమునకు లోపము వచ్చును.

ఆర. IV. 121 దుఃఖితుండన్ + ఐతిన్ = దుఃఖితుండైతిన్.

9. ద్రుతాంతములుకాని కొన్ని క్రియాపదములమీఁదను ఒక్కొకచో ద్రుతము కానవచ్చుచున్నది.

ఆది. VII. 2246, అయ్యెదము + అని = అయ్యెదమునని.

10. కొన్నియెడల ద్రుతముమీఁద నకారము కనఁబడును. అదియు నుంగాక (ఆది. I. 13.)

ఉద్యానవనంబునుంబోలె; నాటకప్రయోగంబునుంబోలె(ఆది.II.27.)

11. ఇఁకాదులకుతప్ప ద్రుతప్రకృతికములకు సంధిలేదు.

ఇంక + ఏల = ఇంకేల (ఆది. II. 21.)

12. వాక్యావసానమునందు ద్రుతము వైకల్పికముగా లోపించును.

గసడదవాదేశము

ఈక్రింది సందర్భములందు క, చ, ట, త, ప, లకు వరుసగా గ, స, డ, ద, వలు ఆదేశము లగును.

(i) నేను, తాను, శబ్దములుతప్ప తక్కిన ప్రథమావిభక్తియందున్న తెనుఁగు మీఁది తెనుఁగు శబ్దములకేకాక తెనుఁగుమీఁద సంస్కృతము వచ్చినను, సంస్కృతముమీఁద తెనుఁగువచ్చినను, సంస్కృతముమీఁద సంస్కృతము వచ్చినను గూడ ఈ గ, స, డ, ద, వ, ఆదేశము వచ్చును.

(అ) తెనుఁగుమీఁద తెనుఁగు:

ఉప్పు + పొలము = ఉప్పువొలము (S. I. I. IV. 1175)

ఎడ + పొలము = ఎడవొలము (S. I. I. IV. 662)

వెణ్డి + కట్టిన = వెణ్డిగట్టిన (S. I. I. IV. 1802)

తమ్ములణ్డు + పొఱలణ్డు = తమ్ములణ్డువొఱలణ్డు (S. I. I. IV. 1061).

డాకరేమి + పాల్కొలను=డాకరేమివాల్కొలను (S. I. I. IV. 749);

అసము + పెరుగన్ = అసముపెరుగన్ (S. I. I. IV. 1007);

కడువలు + పెట్టు = కడువలువెట్టు (S. I. I. IV. 1248);

బెరసినవారు + పూంటంగాన్ = బెరసినవారు వూంటంగాన్ (S. I. I. IV. 1302)

మాడలు + పెట్టె = మాడలువెట్టె (S. I. I. V. 1105);

తూములు + పదిన్ని = తూములువదిన్ని (S. I. I. V. 1052)

(ఆ) తెనుఁగుమీఁద సంస్కృతము:

మండండు విక్రియంబునన్ (S. I. I. IV. 672);

తమ్ముండు+ప్రతాపమున=తమ్ముండు వ్రతాపమున (కొణిదెనశాసనము)

ఆరియ + పట్టనమున = ఆరియవట్టనమున (S. I. I. IV. 1364)

వెన్నమ + ప్రకాశముగాన్ = వెన్నమవ్రకాశముగాన్ (S. I. I. IV. 666);

అందు + ప్రసిద్ధగన్ = (S I. I. IV. 672);

రట్టడికము వ్రతిగ్రహించి (S. I. I. IV. 1186);

(ఇ) సంస్కృతమీఁద తెనుఁగు:

అమృతాంశుండు వయఃపయోధి (S. I. I. IV. 677)

శ్రీలోలుండు + పడాలుకాటనికి = శ్రీలోలుండు వడాలుకాటనికి (S. I. I. IV. 666);

కాంత్త + తాన్ = కాంత్తదా [నరుదగుచుండ] (S. I. I. IV.)

జగజ్జిగీషుండు + పేర్మిఁని = జగజ్జిగీషుండు వేర్మిఁని (S. I. I. IV. 675)

మహీపాలుణ్డు + పుట్టెఁ = మహీపాలుణ్డు వుట్టెఁ (S. I. I. IV. 677)

వీరవ్రతుండు + పడిహారి = వీరవ్రతుండు వడిహారి (S. I. I IV. 915)

మందగమన + తొల్లి = మందగమనదొల్లి (S. I. I. IV. 1007)

గురువు + తల్లియ = గురువుదల్లియ (ఆది. VII. 252)

(ఈ) సంస్కృతముమీఁద సంస్కృతము:

చంద్రుణ్డు గులనిస్తారకుణ్డు (S. I. I. IV. 677); విస్తరణవట్టము (S. I. I. IV. 675);

ముల్లోకవిభుండు + చక్రి = ముల్లోక విభుండు సక్రి.

అమ్రితాంశుండు + పయఃపయోధి = అమ్రితాంశుండు వయఃపయోధి (S. I. I. IV. 677)

పవిత్ర చరిత్రుండును + పాత్రుండును = పవిత్రచరిత్రుండును వాత్రుండును (S. I. I. IV. 1169.)

ధారుణి + పాలింతె = ధారుణివాలింతె (సభా. I. 15)

వదాన్యత + ప్రస్ఫురించె = వదాన్యత వ్రస్ఫురించె (S. I. I. IV. 675)

(ii) అందు, ఇందు, ఎందు, అట, ఇట, ఎట, అటు, ఇటు, ఎటు, అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు, అంత, ఇంత, ఎంత, అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు, ఎన్నడు, ఏమి, పెద్ద, ఒప్పు, తెల్ల, నల్ల, నెఱి, కల, మొదలయిన శబ్దముల మీఁదను గ, స, డ, ద, వా దేశము వచ్చును.

ఆర. VII. 221 అంత + కూడు = అంతగూడు.

ఆర. I. 389. దుర్బుద్ధియని యేమిసెప్ప వలయు.

ఆది. VII. 4. ఏమిగారణంబున నయోనిజయయ్యె.

ఆది. VI. 45. పెద్దగాలంబు.

S. I. I. IV. 672. 929. 930. కలయంత్త + కాలమును=కలయంత్త గాలమును.

ఆది. IV. 167. ఆది. VII. 209, సభా. II. 150. ఒప్పుగొనుము.

ఆది. VII. 73. నెఱిగురులు.

ఆది. VII. 254. కలదెఱంగు.

(iii) ద్వంద్వసమాసమందు:

తల్లి + తండ్రి = తల్లిదండ్రులు (ఆది. VI. 45, 233, ఆది. II. 49; S. I. I. IV, 674, 676, 688, 991, మొ.)

(iv) సంఖ్యావాచకములమీఁద:

ఆది. IV. 227, అరుగు మొందుగడకు. ఏనువుట్లు (S. I. I. IV. 1323 S. I. I. V. 1342) రెణ్డుగట్టిన (S. I. I. IV. 1190); పదియేనువుట్లు (S. I. I. IV. 1314); పదివుట్లు S. I. I. IV. 1255); నాలుగువ్రొంకలు (S. I. I. IV. 939); మూణ్డువుట్లు (S. I. I. IV. 1133) S. I. I. V. 1176 ఇరువుట్టి S. I. I. IV. 103 1347; ఎనిమిదివుట్లు (S. I. I. V. 1014)

(v) కొన్ని క్రియాపదములమీఁద:

వరియింత్తురు + కోరి = వరియింత్తురుగోరి (S. I. I. IV. 649)

సమకట్టరు + కా = సముకట్టరుగా (ఆర. I. 97)

ఎక్కడఁబోయిరి + చెప్పము = ఎక్కడఁబోయిరి సెప్పము. (అర. III. 245)

(vi) కొన్ని ధాతువులపై ఉపధాతువులు చేరునప్పుడు ఉపధాతువుల ఆది యందుండు పరుషములకు బహుళముగా గసడదవ లగును:

అరుగుదెంచు, ఏఁగుదెంచు, ఒప్పగొను మొద. పఱతెంచు, నడ తెంచు, వీతెంచు, తోతెంచు మొదలగువానియందు గసడదవాదేశము రాదు.

ఆది. IV. 167 ఒప్పగొనుము వీని నుర్వీశయని సుతునిచ్చి గంగసనిన.
ఆది. VII. 209 ఈ భిక్ష నొప్పగొనుము.
సభా. I. 150 వీనినొప్పగొనుము.

గసడదవాదేశము రానిచోట్లు.

(i) ఏవార్థక 'అ' కారముపైని (ii) ప్రశ్నార్థకములపైని, (iii) ఆశ్చర్యార్థకములపైని (iv) శేషషష్ఠీరూపములపైని (v) క్త్వార్థములపైని (vi) క్రియాజన్య విశేషములపైని (vii) తోడ్కొని, కోల్పడి, మొదలగు కొన్ని ధాతువులలోను గసడదవాదేశము కలుగదు.

ఆమ్రేడితము.

I. అచ్చున కామ్రేడితంబు పరమగునపుడు సంధియగును 'ఏమి' ఏమ్యాదులలో చేరుటచేతను, 'ఏఁగి' మొదలగునవి క్త్వార్థకము లగుటచేతను ఇట్టిచోట్ల సంధిలేదు.

ఉదా: అహ + అహ = అహాహ (ఆది. VI. 89); ఎట్టు + ఎట్టు = ఎట్టెట్టు (అర. I. 116)

2. ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు విభక్తిలోపంబగు. ఇంచుక, నాఁడు, ఇత్యాదులయందు అంతిమాక్షరలోపము లేదు.

ఇంచుక + ఇంచుక = ఇంచుకించుక.

మ్రానికిన్ + మ్రానికిన్ = మ్రానిమ్రానికిన్ (అర. II. 94)

మఱునాఁడు + నాఁటికిన్ = మఱునాఁడు నాఁటికిన్ (ఆది. VIII. 183)

నాఁటికిన్ + నాఁటికిన్ = నాఁటినాఁటికిన్ (ఆది. VIII. 183)

ఏఁటఁ + ఏఁటఁ = ఏఁటేఁటఁ (ఆది. III. 24; సభా. I. 152)

(3) ఆమ్రేడితంబు పరమగునపుడు మధ్యమ ముదుఞ్జులకు లోపము విభాషనగును.

ఏయకుము + ఏయకుము = ఏయకేయకుము, ఏయకుమేయకుము.
పోవకుము + పోవకుము = పోవకుపోవకుము (ఆర. IV. 19.)

ద్విరుక్త 'ట' కారము.

(1) తెనుఁగునందుగాని తత్సంబంధములగు ఇతర ద్రావిడపదములందు గాని, అంతమందు శకటరేఫమో, శకటరేఫ ద్విత్వమో ఉన్నప్పుడు, అది మఱియొక విశేష్యమునకు విశేషణముగా నిలిచి సమసించినయెడల, ద్రావిడ భాషా సంప్రదాయము ప్రకారము 'ట్ర' గను, 'ట్ట' గను మాఱును. ఇట్లే క, ట, త, ప, అనువర్ణము లంతమందుగల శబ్దములు విశేషణములయి సమసించినప్పుడు ద్విత్వమును పొందుట ద్రావిడభాషా సంప్రదాయము. గ, డ, ద, బ, లు అంతమందుగల ద్రావిడపదములు విశేషణములుగ సమసించి నిలిచినప్పుడు పరుషములయి ద్విత్వమును పొందును. ఈ సంప్రదాయము ననుసరించియే ఈ క్రింది సంధిరూపము లేర్పడినవి:—

సభా. II. 97, కట్టెదురన్ = కడు + ఎదురన్.
ఆర. II. 132, నిట్టూర్పులు = నిడు + ఊర్పులు.

ఎట్టయెదుర = ఏఱ్ (తమిళము, కన్నడము, మళయాళము = లేచు, ఎదురుగానిలుచు) ఏఱ్ఱు, ఏట్ర, ఏట్ట, ఎట్ట + ఎదుర.

సభా. II. 299, పట్టపగల = (ఏ)

(2) సమసింపనప్పుడు ద్విరుక్త 'ట' కారము రాదు:
సభా, I. 122, కడునధికులోడఁ దొడరినఁ బొడిచిన నొడిచినను ...
ఆర. II. 108, కడునెండ యెక్కనంతకు నుడుగక యచ్చనుప నడచి ...
ఆది. I. 84, కడున్ + అకరుణాన్వితులు = కడు నకరుణాన్వితులు.

(3) కర్మధారయమునందు పేర్వాదిశబ్దముల కచ్చుపరమగునపుడు 'టు' గాగమము వైకల్పికముగా నగును:

పేరు + ఉరము = పేరురము.

ఉప్పు + పల్లి = ఉప్పుటుంబల్లి (S. I. I. IV. 672).

ఇతరసంధులు.

(1) పేబాదిశబ్దముల కాలుశబ్దము పరమయినప్పుడు కర్మధారయము నందు రుగాగమమగును. ఈ 'రు' గాగమము ద్రావిడభాషలలోని బహువచన ప్రత్యయమయిన రేఫముకాని, శబ్దము నేకవచనమందుండిన రేఫముగాని అయియుండును:

'పేద' దీనికి కన్నడమునందును ప్రాచీనాంధ్రము నందును 'పేదరు' అనునది బహువచనరూపము. దీనికి షష్ఠియందు 'పేదర' అని యగును. పేదర + ఆలు = పేదరాలు. ఇట్లే ముద్దరాలు = ముగ్ధ + రు = (బహువచన ప్రత్యయము (ముద్ద + రు = ముద్దరు, షష్ఠియందు ముద్దర + ఆలు = ముద్ద రాలు; గొఱ్ఱాలు (S. I. I. V. 1059)

(2) క్రొత్త శబ్దము నాద్యక్షర శేషముమీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబగు: క్రొత్త + ముడులు = క్రొమ్ముడులు.

(3) సమాసమందు కొన్ని శబ్దముల తొలియచ్చుమీఁది వర్ణములకెల్ల లోపము బహుళముగానగును. లుప్తశేషముమీఁది వర్ణమునకు ద్విత్వమగును. అది దీర్ఘమైనచో హ్రస్వమును కలుగును:

మూఁడు + మడుఁగు = ముమ్మడుఁగు (ఆది. I. 80)
నెఱి + వగ = నెవ్వగ (ఆది. VIII. 59)
నెఱి + వడి = నెవ్వడి (ఆది. VI. 81)
రెండు + నెలలు = రెన్నెలలు (ఆర. III. 56)
రెండు + నాళ్లు = రెన్నాళ్లు (ఆది. I. 68)
మూఁడు + నూఱు = మున్నూఱు (ఆది. I, 71)
మూఁడు + అలి + కుట్టు = ముయ్యలికుట్టు (S. I. I. IV. 1217)
నాలుగు + నూఱు = నన్నూఱు (సభా. II. 113)
తొమ్మిది + పది = తొంబది (ఆర. II. 174)
ఇరు + నూఱు = ఇన్నూఱు (ఆది. I. 71)
ఎనిమిది + నూట = ఎనమన్నూట (ఆది. I. 44)
తొమ్మిది + నూట = తొమ్మన్నూట (ఆది. I. 42)

(ఇర్ + నెలలు=(ఇర్ నెలలు) రెన్నెలలు; ఇర్+నాళ్లు=రెన్నాళ్లు; నెఱ్+ వగ = నెఱ్వగ (నెవ్వగ); నెఱ్ + వడి = నెఱ్వడి (నెవ్వడి), నల్ + నూఱు = నల్నూఱు (నన్నూఱు) (Assimilation); మూ + మడుగు = ముమ్మడుగు, మూ + ఏడు = ముయ్యేడు అని శబ్దశాస్త్రప్రకారము చెప్పవలసియుండును.

ఎనిమిది, తొమ్మిది అనువానికి ఎనమ, (తొంబ) తొమ్మ అనునవి ప్రాతిపదికములు. వీనిలో ఆద్యాక్షరేతరములకు లోపమురాదు. ఎనమ తొంబ అను నవి ప్రాతిపదికములు కావుననే ఎనమండ్రు, తొంబండ్రు, తొంబది, అను రూపములు సిద్ధించినవి.

(4) కర్మధారయమందు మువర్ణమునకు పుంపులువచ్చును:
ఆది. IV. 221, బలితంపురక్కసు.

ఆది. VII. 260 విరుద్ధంపువరము.

ఆర. I. 49, వీనిపుట్టిన పాపంపు వేళ.

ఆర. III. 300, పరుసంపురాలవై.

వై యుదాహరణములలో 'బలితంపురక్కసు' అనుటకు 'బలియుఁడౌ రక్కసు' అనియును, 'పాపంపువేళ' అనుటకు 'పాపంబువేళ' అనియును గౌతమీ గ్రంథాలయస్థ తాళపత్ర ప్రతులలో పాఠములు కాన్పించుచున్నవి. తక్కిన రెంటికిని 'విరుద్ధంబువరము' 'పరుసంబురాలవై' అని పుంపులురాని పాఠములు కాన్పించినచో కర్మధారయమునందే కాక ఏ సమాసమందును మువర్ణము నకు పుంపులురావని చెప్పవలసి వచ్చును.

(5) షష్ఠీసమాసమందు మువర్ణమునకు పుంపులు రావు:

ఆర. I. 34 తపంబు గౌరవంబు.

ఆర. II. 68 పుట్టంబు చెఱంగు.

ఆర. II. 209, తపము బలమునన్.

ఆర. III. 273, ఆశ్రమంబు దెసకు.

(6) తృతీయా సప్తమీ సమాసములందును మువర్ణమునకు పుంపులు రావు:

ఆర. III. 107, అంబురుహంబుసమంబు.

ఆర. I. 362, అమరలోకంబు వేశ్యలము.

(7) పరిమితిని తెలుపు ఎడు, ఎణ్డు, ఎండు అను ప్రత్యయములు పరమైనప్పుడు అన్ని యచ్చులకును సంధియగును:

మాన + ఎడు = మానెడు (S. I. I. IV. 667, S. I. I. V. 15, 16, 17, 18, 21, 22, 23.)

మాన + ఎణ్డు = మానెణ్డు (S. I. I. IV. 1008, 1051, 1128, S. I. I. V. 13, 63;)

మాన + ఎండు = మానెండు (S. I. IV. 945.)

అడ్డ + ఎండు = అడ్డెండు (S. I. I. I. IV. 667, 974.)

అడ్డ + ఎణ్డు = అడ్డెణ్డు (S. I. I. V. 19, 23.)

కుంచ్చ + ఎణ్డు = కుంచ్చెణ్డు (S. I. I. IV. 1323.)

సోల + ఎణ్డు = సోలెణ్డు (S. I. I. V. 66.)

'పఱియణ్డు' (S. I. I. IV. 1328) అనుచోట 'ఇయణ్డు' అనునది పరిమితిని దెలుపుచున్నది.

(8) ఇంతకుముందు తెలిపిన స్థలములయందుతప్ప 'ఉ' కారవ్యతిరిక్తములైన అచ్చుల కచ్చుపరమగునపుడు సంధిరాదు:

ఇ. అలవి + ఎ = అలవియె (ఆది. IV. 106, ఆది. VII. 222, సభా. I. 61) అట్టి + అందు = అట్టియందు (సభా. II. 42)

ఈ. కుడువంబెట్టకుమీ + అని=కుడువంబెట్టకుమీయని (ఆది.V. 231.)

ఎ. కలరె + ఒరులు = కలరెయొరులు (అర. II. 3.)

ఏ. క్రాఁగిరే + అనుచున్ = క్రాఁగిరేయనుచున్ (ఆది. VI. 166)

ఐ. ఏకవస్త్రమై + ఓడన్ = ఏకవస్త్రమైయోడన్ (ఆది. III. 36.)

ఒ. కోపాగ్నియొక్కొ + అనుచును = కోపాగ్నియొక్కొ యనుచును (ఆది. I. 112.)

ఓ. కనకాద్రియొకో + ఇది = కనకాద్రియొకోయిది (అర. III. 343)

(9) ఆ, ఈ, ఏ, లపై ఇతరవర్ణము పరమైనప్పుడు వానికి హ్రస్వమును, పైహల్లునకు ద్విత్వమును, అచ్చు పరమైనయెడల ఆగమ యకారమునకు ద్విత్వమును వైకల్పికముగా వచ్చును.

ఆ + అయి = అయ్యయి (ఆది. VII. 226); అయ్యయి క్షత్రియకులంబులు (సభా. II. 2)

ఆ + కడన్ = అక్కడన్ (ఆది. V. 133)

ఆ + చోన = అచ్చోన (S. I. I. IV. 738)

ఈ + మహాభారతంబు = ఇమ్మహాభారతంబు (ఆది. I. 27)

(10) కర్మధారయసమాసమునందు 'తమ్ముఁడు' మొదలగు శబ్దముల లోని విభక్తిప్రత్యయము వికల్పముగా లోపించును:

S. I. I. V. 1341, సీతుంగాలమునకు.

S. I. I. IV. 1061, నాగదేవయ్య తమ్ముంబ్రోలయ.

,, ,, నాగార్జునుతమ్మునిబ్రోలయ్య.

,, 704, ఎఱ్ఱజెఱువు.

,, 939; నానాదేసిం పెక్కండ్రు

,, 1255, ఉల్పుటుంబల్లి; అర. I. 300, చెంచుఁదలలు; ఆది. V. 26, పుట్టుఁగసచంబు; ఆది. IV. 23... పుట్టుఁజీకు.

(11) అందు, ఇందు, ఎందు,లకు 'ఉల' అను ఆగమము వచ్చును. ఆ 'ఉల' ఆగమముమీఁదనే షష్ఠీయందు కువర్ణము చేరును.

అందుల (ఆది. IV. 63, ఆది. VI. 235, 305 ఆది. VIII. 147)

అందులకు (ఆది. IV. 75, ఆది. VIII. 163)

ఉల అనునది 'లో' యొక్క పూర్వరూపము.

'అందులో' అనురూపము S. I. I. IV. 1102 లో కాన్పించుచున్నది.

ఇందుల (ఆది. VI. 128, 264, 282, S. I. I. IV. 991 - 996; 1017, S. I. I. V. 12, 15 - 19, 21 - 23, 1095, 1280, 1215, 1305, 1328, 1334 మొ.)

ఇందులఁ (ఆర. III. 227)

ఇందులకు (ఆది. II. 76, ఆది. III. 212, IV. 27, 230, ఆది. VI. 128, 186, ఆది. VII. 24, ఆది. VIII. 37, మొ.)

'ఇందుల' అనునది 'ఇక్కడి' అను ప్రదేశార్థకము. దానికి 'ఇహలోకమందలి' అనునర్థమును వచ్చినది. (ఆది. VI. 345)

ఎందుల (ఆది. VII. 2); ఎందులవాఁడవు (ఆది IV. 131. 146, 171, ఆది. VI. 191, ఆది. VII. 268); ఎందులవాఁడు (ఆర. I. 372); ఎందులకు

(ఆది. V. 69, 217. ఆది. IV. 230)

అందులకు, ఇందులకు, ఎందులకు—అనువానికి ప్రదేశార్థమేకాని, అందుకొఱకు, ఇందుకొఱకు, ఎందుకొఱకు' అనునర్థముగాని, 'కారణమున' అను నర్థముగాని లేదు.

(12) మధ్యమపురుష మువర్ణమునకు హలవసానంబులు పరంబులగునపుడు వైకల్పికముగా లోపముకలుగును. ఇట్లే భూతభవిష్యదర్థములందు వచ్చు ఉత్తమ మధ్యమ పురుషైక వచనములందలి 'ని, వి, ను, వు' అను ప్రత్యయములకును హలవసానములే కాక, అచ్చులు పరములైనప్పుడును వైకల్పికముగా లోపముకలుగును.

భారతమునుండి ఉదాహరణములు:

మధ్యమపురుష మువర్ణము.

ఉండు, ఎఱుంగు, ఒసఁగు, [illegible]డకు, కలిగింపు, కఱపు, కావింపు, కొను, చూపు, చెడకు, చెప్పకుండు, ఎన్ను, వెలుగింపు, పడయు.

మధ్యమపురుష 'వు' వర్ణము.

అగుదు, ఓపుదు, నిలుపుదు, నేగు, వలతు ...

మధ్యమపురుష 'వి' వర్ణము.

అయితి, అంటి, అడిగితి, ఇచ్చితి, ఎఱుఁగించితి, ఒడిచితి, ఒడ్డితి, ఒన రించితి, ఓటువడితి, ఓర్చితి, కంటి, కడఁగితి, కఱచితి, కలిపితి; క్రొవ్వితి, చంపితి, చలిపితి, చూపితి, చెఱిచితి, చేకొంటి, చేసితి, తప్పితి, తాల్చితి, నించితి, పట్టువడితి, పట్టితి, పడితి, పలికితి, పుచ్చితి, పుట్టితి, పెంచితి, పెట్టితి, పోయితి, పోలితి, మంచితి, మఱచితి, మసలితి, వగచితి, వచ్చితి, వారించితి, వింటి, వెఱచితి ...

ఉత్తమపురుష 'ను' వర్ణము.

అగుదు, అడిగెద, ఎఱుఁగుదు, చేయుదు, కాంతు, చేయుచుండుదు, చేసెద, చేసికొందు, నేర్తు, పంచెద ...

ఉత్తమపురుష 'ని' వర్ణము.

అయితి, ఇచ్చితి, కలిపితి, చేసితి, పడితి, పలికితి ...

(13) వ్యతిరేక మధ్య మువర్ణమునకు లోప మెల్లయెడలను వైకల్పికముగా నగును.

ఏయకేయకుము, ఓడకు, చెడకు, పోవకుపోవకుము, పెట్టకుము.

వ్యతిరేక మధ్యమపురుషమునందు పై ఉదాహరణము లలోని 'ఏయకుము, పోవకుము, పెట్టకుము' అనునవిమాత్రము 'కుము' తోఁ గాన్పించుచున్నవి. సాధారణముగా నన్నయ భారతమున వ్యతిరేకమధ్యమక్రియలు వ్యతిరేక క్త్వార్థకములపై 'ఉండుము' అనుక్రియను చేర్చుటవలననుఏర్పడుచుండును.

ఏయకుండుము, ఓడకుండుము, చెప్పకుండుము, చేయకుండుము, పాయకుండుము, పోవకుండుము; ముట్టకుండుము, వగవకుండుము, వెఱవకుండుము, ఇట్టిచోట్ల 'ము' వర్ణలోపము కలుగదు.

భూతార్థక క్రియాజన్య విశేషణముల 'ఇన' ప్రత్యయమందలి ఇకారమునకు లోపమును 'న' కారమునకు బదులు వెనుకవర్ణమునకు ద్విత్వ అకారములును గలుగును.

ఆది. VI. చెడిన-చెడ్డ.

'చెడిన' మొదలగువానికి 'చెడ్డ' మొదలయినవి రూపాంతరము లనుటకంటె నా రూపములు రెండును వేర్వేఱు ప్రక్రియల ననుసరించి యేర్పడిన వనుట సమంజసము. చెడు, చెడిన; * చెట్టు; * చెట్ట, చెడ్డ, పడు, పడిన; * పట్టు, *పట్ట, పడ్డ, విడు, విడిన; *విట్టు, *విట్ట, విడ్డ; తగు, తగిన; తక్కు, తక్క, తగ్గ; అను, అనిన * అన్ను, అన్న; * ఉన్ను, ఉన్న; ఉండు, ఉండిన; కొను, కొనిన; * కొణ్ణు; * కొణ్ణ, కొన్న మొదలయినవి.

కొన్ని చోట్ల గకారమునకు వకారమగును.

(ఆది. II. 152,) పవలు, పవళుల్, (ఆది. IV. 213, 252,) తవిన, (ఆ
II. 230,) తవిలి, (ఆది. VII. 58,) ఉడివింపఁగనే.

“క్వచి ద్గకారో వః” అను నాంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్రమున
‘కొన్నియెడల గకారము వకారమగును’ అను నర్థమునుబట్టి వకారమున
గకారమగుట సర్వసాధారణమనియు, గకారము క్వాచిత్కముగ వకారమ
టయుఁ గలదనియుఁ దెలిసికొనవచ్చును. వకారముతోడి రూపములు సా
రణముగఁ బ్రాచీనములు; గకారముతోడి వర్వాచీనములు. ఇరువురు,
వ్వురు, నలువురు, ఏవురు, అర్వురు, ఏడ్వురు; పవలు, పవడము మొదలగు
తొల్లింటిరూపములు; వీనిలోని ‘వ’ కారమునకు గకారము తరువాతి కా
మునఁ గలిగినది.

VI. విభక్తిప్రకరణము.

తత్సమవిభాగము.

ప్రథమావిభక్తి

ఏకవచనము.

ప్రాతిపదికము.

అకారాంత పుంలింగములు.

1. సంస్కృతములోని అకారాంతపుంలింగ మహద్వాచకములకు ఉత్వముకలుగును:

ఆద్యః—ఆద్యు; విభవః—విభవు; నివహః—నివహు; రత్నాకరః—రత్నాకరు ; నరేంద్రః—నరేంద్రు ; దధీచః— దధీచు ; మొ.

2. నన్నయకుఁ బూర్వకాలమున తక్కిన ద్రావిడభాషలయిందువలెనే తెనుఁగునందును ఈ ఉత్వము లేకుండఁగనే ప్రాతిపదిక మేర్పడియుండును. నన్నయకాలమున అత్వముతోను ఉత్వముతోనుకూడ ప్రాతిపదికములు కాన్పించునున్నవి.

గరుడ—గరుడఁడు; దేవ—దేవణ్డు (S. I. I. IV. 762, 744, 771, 1258, S. I. I. V. 1015, దేవనిచేతన్ (S. I. I. IV. 1043); దేవని (S. I. I. IV. 1107; S. I. I; V. 1069)

సోమ—సోమని (S. I. I. IV. 1138); సోమణ్డు (S. I. I. IV. 749, 1169).

ఆయ్యణ - ఆయ్యణ్డు (S. I. I. IV. 1169); మాధవ-మాధవణ్డు (S. I. I. IV. 1169).

ఉపాధ్యాయల (S. I. I. IV. 1077, 1186); నాథ- నాథని S. I. I. V. 1056).

'బ్రాహ్మ' శబ్దముపై ఉత్వముకలుగదు; బ్రాహ్మలు, బ్రాహ్మలకు (S. I. I. IV. 1248).

(3) కొన్ని అకారాంత పుల్లింగ శబ్దముల అకారము మిగిలి దానిపై డుతి విభక్తిప్రత్యయము చేరదు.

దూత (అర. II. 34). అసురశబ్దమునకు రెండు రూపములును గలవు: ఆసుర (ఆది. I. 132); అసురులు (ఆది. II. 96).

(4) కొన్నిటిమీఁద ఉత్వమువచ్చి దానిపై విభక్తిప్రత్యయము చేరదు. (నన్నయభట్టు ఆది. I. 25).

(5) కొన్నిటిమీఁద ఉత్వమువచ్చి ప్రత్యయము చేరకుండుటయు, కొన్నియెడల చేరుటయుఁ గలదు.

మూర్ఖు (మూర్ఖవు. సభా. II. 204), వృద్ధు (అర. III. 248, సభా. II. అర. I. 208, 388), రూపు (ఆది. IV. 179, 222, ఆది. V. 236); రూపము (సమాసమందు) ఆది. VII. 235, 126); రూపంబున (సమాసమందు) (ఆది. VII. 270.)

సంస్కృత దీర్ఘాంత శబ్దములు.

(1) (అ) ఏకాక్షర దీర్ఘాంత శబ్దములకు హ్రస్వమురాదు:

శ్రీ (ఆది. VII. 72), శ్రీకి (ఆది. VII. 278), పాండవశ్రీ (సభా. II. 145), పాండవేయులశ్రీ (సభా. II. 185), రాజ్యశ్రీ (అర. I. 238).

(ఆ) అన్యదేశ్యములగు దీర్ఘాంత శబ్దముల తుది దీర్ఘమునకు హ్రస్వము రాదు:

గాడీలు (ఆది. VIII. 221), కాని 'గాడిదలు' 'గాడ్దలు' అని పాఠాంతరములు కాన్పించుచున్నవి.

(2) ఆకారాంత ఈకారాంత శబ్దముల తుది దీర్ఘమునకు హ్రస్వము వచ్చును.

ప్రజ (ఆది. I. 72); భాష (ఆది. I. 17); బాధ (ఆది. I. 105): క్షమ (అర. I. 217); గీత (ఆది. I. 32); గోష్ఠి (ఆది. I. 8); నది (ఆది. I. 132).

(3) ఊకారాంత శబ్దములు హ్రస్వములయి 'వు' వర్ణమును పొందును

చమువు (ఆది. I. 80).

ఇకారాంత శబ్దములు.

(1) ఇకారాంత శబ్దముల తుదిఇకార మట్లేయుండి ప్రథమైక వచన ప్రత్యయములను పొందదు:

సంహతి, విభూతి, బుద్ధి (ఆది. I. 5); అభిరతి (ఆది. I. 6) మొద.

(2) కొన్ని ఇకారాంతశబ్దములు ఇయాంతములుగా కూడ కాన్పించును:

తరుణియలు (ఆది. VIII. 175); 'ఇయ' అంతమందుగల శబ్దములు సంస్కృతమందలి 'ఇక' అంతమందు గలవాని వికారములు: లంజియ=ఉంపుడు కత్తె (S. I. I. V. 1083, 1090).

ఈ ఇయాంత శబ్దములు 'ఎ' వర్ణాంతములుకూడ నయినవి:
గద్దె (ఆర. II. 345).
ఇట్లే కొన్ని ఆచ్ఛికశబ్దములు ఇయాంతములుగా నున్నవి:
లొట్టియల్ (సభా. I. 265) గద్దియల్ (ఆర. II. 344).
(3) 'భక్తి' శబ్దము 'భక్తు' అని కూడ కాన్పించుచున్నది:
భక్తుతోన్, భక్తునన్ (S. I. I. VI. 672).

ఉకారాంతములు.

(1) ఉకారాంత శబ్దముల తుది ఉత్వ మట్లేయుండును. దానిపై ప్రథమైకవచన ప్రత్యయమును చేరును.

అను రూపప్రాంశున్ (ఆది. III. 3); ప్రభువు (ఆది. I. 2); క్రతువు. హేతువు; జరత్కారువు (ఆది. II. 127); రజ్జువు (ఆది. V. 215); ఋతువు (ఆది. I. 118).

(2) బహువచనమునఁ గొన్నియెడల నీ 'వు' వర్ణము లోపించును: గురులు, విష్ణులు మొ.

(3) కొన్నియెడల ఉకారాంత శబ్దములపై వు వర్ణము వికల్పముగా చేరును:

రాహు (సభా. II. 299); రాహువు (ఆది. III. 64).

(4) వసు, మను, శబ్దములు వుమంతములుకావు:
వసువు (ఆది. III. 66); మనువునకు (ఆది. III. 60).

(5) పాంసు, పూరు, ప్రాంశు, శంతను, శ్వేతకేతు, స్థాణు, శబ్దములకు మహత్తునందు వువర్ణముగాదు:

స్థాణునకు (ఆది. III. 68); పూరుడు (ఆది. III. 199); పూరున్ (ఆది. III. 194, 195); శంతనుండు (ఆది. IV. 160); శ్వేతకేతుండు (ఆది. V. 89, 90); పాంసులన్ (ఆర. II. 24), ఒక్క కులపాంసనుచేసిన; అను రూపప్రాంశున్ (ఆది. III. 2).

(6) స్త్రీవాచకమగు జరత్కారు శబ్దమునకు ప్రథమయందు వువర్ణము చేరినను ప్రథమేతర విభక్తులందు మహత్తునందువలె రూపములు వచ్చును:

జరత్కారువు (ఆది. II. 127); జరత్కారున్ నుదియానుజన్.

(7) ప్రభు, గురు, శబ్దములపై డుజ్జుగాని, వువర్ణముగాని చేరును:
(ఆది. V. 40) ప్రభుఁడు, (ఆది. VIII. 11); కౌరవప్రభుఁడు, (ఆది I. 2); ప్రభువులు, (ఆ౦. I. 3), ప్రభులకు; (ఆది. VI. 79.) ప్రభుండు (ఆది. III. 109,) గురుని, (ఆది. I. 75,); (ఆది. II. 177); గురులు (ఆది VII. 182.) గురువులకు; (ఆది. VII. 252) గురులలోనఁ బరమగురువు దల్లియ

ఋకారాంతములు.

(1) ఋకారాంతముల సంస్కృత ప్రథమైకవచనమందలి 'ఆ' కారమునకు హ్రస్వమగును; లేదా కొన్నియెడల ఋకారమట్లేయుండి దానిపై డుజ్జు చేరును:

విధాత (ఆది. I. 118), విధాతయు (ఆది. III. 69); విధాత చెయ్వున (ఆది. VIII. 159), విధాతృనకు (ఆది. I. 19), మాంధాతృని (ఆది. II. 220,) ఆ౦. III. 265), విధాతృ (ఆర. I. 228), మాంధాతృండు (ఆర. III. 205).

(2) దాతృ, ధాతృ, కర్తృ, భర్తృ, ద్రష్టృ, భ్రాతృ మొదలయిన వానికి ఋకారము నిలుపక దాత, ధాత, కర్త, భర్త, ద్రష్ట, భ్రాత అను రూపములతే వచ్చును:

ధాత (ఆది. I. 118, ఆది. III. 69), కర్త, కర్తలు (ఆది. I. 14) జగత్కర్త (ఆది. V. ?); భర్త (ఆది. I. 142), ఉపద్రష్ట (ఆది II. 209) భ్రాతలు (ఆది. I. 218).

ఓకారాంతములు.

1. గోశబ్దమందలి ఓకారమునకు వకారము కలుగును. దానిపై 'వు' ప్రత్యయము చేరును: గోవు.

అకారాంత అమహద్వాచకములు.

(1) అమహద్వాచక అకారాంత శబ్దముల తుద అకారము అట్లే నిలచును; దానిపై విభక్తిప్రత్యయము చేరును:
ఉదా:—కులము, అనుగ్రహము, విభూషణము, పురాణము, కుశలంబు (ఆది. IV. 25)

(2) పై సందర్భమున చరిత్రాది శబ్దములపై ప్రథమైకవచనమందు ప్రత్యయము చేరుటయు చేరకుండుటయుఁ గలదు.

ఉదా: చరిత్ర (ఆది. I. 14); చరిత(ఆది. III. 202); చరితంబులు (ఆది I. 30, ఆది. VII. 226); అర్చనలు (ఆది. I. 140, ఆది. VIII. 76.) పూజ సలన్ (సభా. I. 151); ఖేలన (ఆది. I. 107); స్మరణ (ఆది. III. 19).

(3) కొన్నియెడల ఆమహద్వాచకముల అకారమున ఉత్వము వైకల్పికముగా వచ్చును:

శరణన్నన్ (ఆది. I. 7); శరణము (ఆర. I. 5); శరణంబు (ఆది. II. 44.)

(4) కొన్ని అకారాంత పుంలింగములు అమహద్వాచకము లైనప్పుడు వాని అత్వమున ఉత్వమును దానిపై 'వు' వర్ణకమును వైకల్పికముగా వచ్చును:

ఉదా: నృపధర్మువుల్ (ఆది. V. 58); సర్వధరువులు (ఆది. IV. 218); అధర్మువు (ఆది. II. 33); అధర్మము (ఆది. III. 218); ధర్మము (ఆది. IV. 218); భణ్డారువు (S. I. I. 1114); క్షత్రియ ధర్మము (సభా. I. 194); ఖణ్డువు (S. I. I. IV. 1224).

(5) మహద్వాచక మిత్ర, పాత్ర, శబ్దముల అత్వమున ఉత్వమువచ్చి డుజ్డు చేరును. అమహద్వాచకములందువలె వీని అత్వముమీఁదనే 'ము' వర్ణముచేరుట నన్నయభారతములోఁ గానరాదు :

పాత్రుఁ (ఆది. I. 9); మిత్రులన్ (ఆది. II. 195); పాత్రునకు (ఆది. III. 23, 203); మిత్రున్ (ఆది. I. 22).

(6) అపత్యశబ్దమునపై ము వర్ణముమాత్రము చేరును: ఆపత్యంబు (ఆది. II. 142).

(7) కానన శబ్దముమీఁది తుదినకారము లోపించును: కానంగడచి (ఆది. III. 28).

(8) హంసశబ్దమునపై విభక్తిప్రత్యయము చేరదు:

హంసల, హంసల(ఆర. II. 12); హంసపిండు (ఆర. II. 16); కలహంసం (ఆర. II. 18. 26.) కలహంసఁ (ఆర. II. 17.) హంస (ఆర. II. 17, 22);

(9) 'ఉరగ'శబ్దము బహువచనమున ఉరగములు, ఉరగులు అని రెండు రూపములును వచ్చును; ఏకవచనమున 'ఉరగము' అనియే ఉండును.

ఉరగంబులు (ఆది. II. 181); ఉరగములకు (ఆది. II. 35); ఉరగులు (ఆది. II. 43, 45. 51, 62).

ప్రథమేతర విభక్తుల ప్రతిపాదికము.

(1) ప్రథమావిభక్తియందు 'ఉ' కారము ప్రాతిపదికముగావచ్చు శబ్దముల షష్ఠియందు 'ని' వర్ణము వైకల్పికముగ వచ్చును. భీముని, భీము, మొద. ఈ రూపములే ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రత్యయములు పరమగునపుడు ప్రాతిపదికములగును. ఉత్వవిశిష్టమయిన ప్రాతిపదికమునకు 'కు' వర్ణము

పరమైనప్పుడు 'న' గాగమమునువచ్చును. ఈ 'న' కారముమీఁది 'అ' కారము మాత్రమే షష్ఠినిబోధించునది. నకారము అంతకు పూర్వ మా శబ్దమున నున్నదే: భీమునికి, భీమునకు.

వాస్తవముగా 'భీముని' అనుదాని పూర్వరూపము 'భీమని' అనునది. ఇందలి ఇత్వము (ఊరు, ఊరి, యందువలెనే) ఉపవిభక్తి. 'భీమన' అనునది కన్నడములో షష్ఠిరూపము. దీని మీఁదనే 'కు' వర్ణము చేరును. భీమణ్ణు, సోమణ్ణు మొదలగు పూర్వరూపములు భీముణ్ణు, సోముణ్ణు అని ప్రాతిపది కమునందు తరువాతి కాలమున ఉత్వవిశిష్టము లెట్లయ్యెనో అట్లే భీమన, సోమన మొదలయిన రూపములును భీమున,సోమున, అని మాఱినవి. ఈరూప ములమీఁదనే 'కు' వర్ణముచేరినది. దీనిపై ఉపవిభక్తియైన ఇత్వము చేరి నప్పుడు 'కు' వర్ణము 'కి'గా మాఱినది. అంతేకాని 'కి' వర్ణముచేరుట వలన 'న' కారమున కిత్వము రాలేదు.

బహువచనమునందుఁగూడ 'ల' మీఁది 'అ' కారము మాత్రము షష్ఠిని బోధించునది.

(2) ఆకారాంతశబ్దములు తత్సమములయి వానికి హ్రస్వము కలిగి నప్పుడు ఆ ప్రాతిపదికములే షష్ఠీరూపములగును. వీనిమీఁదనే ప్రథమేతర విభక్తి ప్రత్యయములు చేరును.

(3) ఇకారాంత ఈకారాంత శబ్దముల ప్రథమైకవచనమందలి ప్రాతి పదికమే షష్ఠియందును నిలుచును. వీనిపై ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రత్యయములు చేరును. హరికి, నదికి మొద.

(4) ఉకారాంతశబ్దముల ప్రథమయందలి ప్రాతిపదికములమీఁద గాని, ప్రథమైకవచన ప్రత్యయమగు 'వు' వర్ణముమీఁదవచ్చు నగాగమము మీఁదగాని, ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రత్యయములుచేరును: ప్రభునకు, ప్రభువు నకు.

(5) ఋకారాంతశబ్దముల ఋత్వముపోయి ప్రథమయం దత్వము కలుగునప్పుడు ఆ రూపములమీఁదను, ప్రథమయందలి ప్రాతిపదికము 'ఋ' కారాంతముగనే నిలచినప్పుడు దానిపైవచ్చు 'న' గాగమము మీఁదను, ప్రథ మేతర విభక్తులు చేరును: విధాతకు, విధాతృనకు.

6. గోశబ్దము ప్రథమా రూపముమీఁదనే ప్రథమేతర విభక్తులు చేరును.

సంస్కృత హలంతశబ్దములు.

(1) చకారాంత వాక్ శబ్దమునకు ప్రథమైక వచనరూపమగు 'వాక్' అనుదాని 'క్' ద్విత్వమును, ఉత్వమును పొందును. ద్విత్వమునకు లోపమును కలుగును:

(ఆది. III. 129; ఆది. VI. 129); వాకునకు; (ఆది. VIII. 41) వాకులు.

(2) జకారాంతములగు 'ఋత్విక్,' 'భుక్' శబ్దములు 'ఋత్విజ్,' 'భుజ్ అని జకారాంతములుగానేయుండి వానిపై ఉత్వముచేరుటవలన ప్రాతిపదిక మేర్పడును.

(సభా. II. 11) ఋత్విజుండు; (ఆది. II. 266,)ఋత్విజులను; (అర. II. 391) భిక్షాభుజులు (ఋత్విక్కు, భుక్కు అను రూపములు నన్నయభారతము లో లేవు.)

(3) (అ) తకారాంత 'జగత్' శబ్దముయొక్క 'త' కారము లోపించును:

(సభా. I. 50,) జగము; (ఆది. II. 44. 85, 109, 115, 117, 119) త్రిజగంబులు: (జగత్తు అను రూపము నన్నయభారతములో లేదు.)

(ఆ) మహద్వాచక తకారాంతములపై ఉత్వమువచ్చి ప్రాతిపదిక మేర్పడును:

పరీక్షితుండు (అది. II. 167 ఆది. IV. 112)

(4) (అ) దకారాంత 'ముత్' శబ్దములోని ప్రథమైక వచనాంతమగు తకారమునకు బదులు ద్ కారమును, నపుంసకలింగమగుటచేత దానిపై అకారమును వచ్చును:

(ఆది. I. 7, 23, ఆది. V. 104.) ముదంబు.

(ఆ) దకారంత 'సంపద్' శబ్దముపై అకారము మాత్రముచేరును:
(ఆది. I. 6) సంపదన్; (ఆది. I. 33) (ఆది. VI. 120) సంపదలు.

(5) (అ) 'అన్' అంతములగు నపుంసక వాచకములగు"జన్మన్,పర్వన్, కర్మన్, దామన్, ప్రేమన్, వర్త్మన్" అను శబ్దముల తుది 'న్' లోపించి శేషించిన దానిపై 'ము' వర్ణము చేరును:

(ఆది. I. 34, ఆది. V) జన్మంబు; (ఆది. 1. 47) పర్వము; (ఆది. V. 100) కర్మము; (ఆది. III. 119) కర్మములు; (ఆది. III. 155) పుష్ప దామములయు; (అది. IV. 53) ప్రేమంబు ('ప్రేమ' అని నన్నయలో కానరాదు); (ఆది. VIII. 262) వర్త్మంబు.

(ఆ) 'అన్' అంత పురుషవాచకములగు మహాత్మన్, సుధన్వన్, మఘవన్, శబ్దముల తుది నకారమునకు లోపమును, శేషించిన తుది అకారమునకు ఉత్వమును వచ్చును:

(ఆర. II. 289) మహాత్ముఁడు, (ఆది. I. 95) మహాత్మునకు,(సభా. II. 249) సుధన్వుండు, (ఆర. I. 344) మఘవునాజ్ఞ.

(ఇ) కొన్ని 'అన్' అంత పురుషవాచకముల తుది'న్' మాత్రము లోపించి అట్లు లోపించిన అకారాంతరూపమే ప్రథమైక వచనరూపముగా నిలుచును:

(ఆది. I. 52, ఆది. III. 78) అశ్వత్థామ, (ఆది. I. 141, ఆది. III. 69) బ్రహ్మను, (ఆర. IV. 94) బ్రహ్మ, (ఆది. III. 66) విశ్వకర్మ (ఆది. III. 79) కృతవర్మ, చిత్రవర్మ, చంద్రవర్మ.

(ఈ) 'శ్వన్' శబ్దముయొక్క సప్తమ్యేకవచన రూపము తెనుఁగున ప్రథమైకవచనరూప మగును. (ఆది. I. 83) శుని.

(ఉ) రాజన్ శబ్దము ప్రథమైక వచనమున 'రాజు' అగును:

(6) (అ) 'ఇన్' అంతములగు శబ్దముల 'న్' లోపించి మిగిలిన ఇకారాంతరూపము ప్రథమైకవచన రూపమగును:

(ఆది. I. 3) జయశాలి, (ఆది. I. 137) సాక్షి, (ఆది. I. 143 శుచి, (ఆది. I. 148) తపస్వి; (ఆది. II. 21) దంతులు, (ఆర. II. 33 కామచారులు, (ఆది. II. 81) అనిలవేగి, (ఆది. II. 104) దైత్యభేది; (ఆది III. 79) శిఖండి; (ఆది. IV. 264) పక్షులు; (ఆర. IV. 124) దీర్ఘదర్శి (ఆర. I. 46) గాండీవి.

(ఆ) 'అశ్విన్' శబ్దముయొక్క ద్వివచన రూపమగు 'అశ్వినౌ' అననది 'అశ్వినులు' అనియే యగును.

(ఆది. III. 83) అశ్వినులు.

(ఇ) 'సఖిన్' శబ్దము అకారాంతపుంలింగ శబ్దములవలె అత్వ ఉత్వములను పొందును:

(ఆది. I. 118, ఆర. IV. 138) సఖుఁడు.

(7) వకారాంత 'దివ్' శబ్దమునకు దివి, దివ, అను రెండును ప్రా
పదికలు లగును

(ఆది. VIII. 273) దివిఁ, (ఆది. VII. 235) దివంబుననుండి, (ఆర. IV. దివంబునకు, 'దివమ్=పగలు' అనునది 'దివంబు' అనియే అగును, (ఆది. VI. 156) దివంబులు,

8. (అ) శకారాంత 'దిక్' శబ్దము తుది'క్' కారమునకు ద్విత్వమును, ఉత్వమును అగును.

(ఆది. I. 7, ఆర. IV. 37) దిక్కులన్; (ఆది. II. 13) దిక్కుల్; (ఆర. III. 373) దిక్కునకు.

(ఆ) 'దిశ' అనుశబ్దము స్త్రీలింగ 'దిశా' శబ్దమునకు తత్సమము.

(ఆది. VII. 244) దిశలు, (ఆర. IV. 14) దిశలును.

(9) (అ) సకారాంత పురుషవాచక శబ్దముల తుది సకారముపై ఉత్వముచేరి ప్రాతిపదిక మేర్పడును.

(ఆది. I. 21) ప్రచేతసు పుత్రు; (ఆది. I. 27) ఉగ్రశ్రవసుఁడు, (ఆది. VIII. 198) పృథుశ్రవసుఁడు, (ఆది. I. 87) సోమశ్రవసుఁ, (ఆది. III. 65) ఆంగిరసుఁడు.

(ఆ) 'దుర్వాసస్, పురూరవస్, శబ్దముల తుది సకారమునకు లోపమును, మిగిలినదాని తుది అకారమునకు ఉత్వమును కలుగును:

(ఆది. V. 17) దుర్వాసుఁడు, (ఆర. II. 285) పురూరవుఁడు.

(ఇ) సకారాంత నపుంసక వాచకముల తుది సకారమునకు లోపము కాఁగా మిగిలిన రూపములు ప్రాతిపదికము లగును. ఆ ప్రాతిపదికముల తుదిని అకారముండిన ము వర్ణమును, ఉకారముండిన వు వర్ణమును ప్రథమైన వచనమునఁ జేరును.

(ఆది. V. 256) శిరంబు, (ఆర. I. 285) నభము, (ఆది. II. 190, ఆర. I. 390) యశంబు, (ఆది. I. 100) మనంబు; (ఆది. II. 17) మనంబునకు. (ఆది. I. 149; ఆది. II. 139) తపము. (ఆది. II. 16) ఉచ్చైశ్శ్రవము. (ఆది. II. 21) పయము. (ఆది. III. 164) తేజము (ఆది. III. 181) తేజంబు. (ఆది. VIII. 77) తమము. (ఆది. VII. 176; ఆర. III. 205) ధనువు; (ఆది. III. 71) ఆయువు; (ఆది. III. 63) అనాయువు.

సమాసమందు 'రేతస్' శబ్దమునకు మహద్వాచక మగునప్పుడు రేతసుఁడు, రేతుఁడు, అని రెండురూపములు నగును. ఊర్ధ్వరేతసులైనన్ (ఆది. III. 59); ఊర్ధ్వరేతుఁడైన కణ్వమహాముని (ఆది. IV. 31).

(ఈ) 'అప్సరస్' శబ్దమునకు ప్రథమైక వచనమున 'అప్సరస' అనియగును.

(ఆది. III. 64) అప్సరసలు.

(ఉ) ఇకార పూర్వకమగు 'స్' అంతమందుగల శబ్దముల 'స్' కారము లోపింపఁగా మిగిలిన ఇకారాంత శబ్దములే ప్రథమైక వచనరూపము లగును:

(ఆది. II. 230) అర్చులు; (ఆది. III. 66) జ్యోతి.

(ఊ) 'ఉచ్చైస్' శబ్దములోని 'స్' లోపించి, దాని పూర్వమందున్న ఐత్వమునకు అత్వమువచ్చి ప్రాతిపదిక మేర్పడును:

(సభా. II. 198,) అత్యుచ్చము.

(10) ఇమనిజంతముల తుది 'న్' కారము లోపింపఁగా మిగిలిన రూపమే ప్రథమైక వచనరూపముగా నుండును:

(ఆది. I. 6, 49, ఆది. II. 86) మహిమన్;

(ఆది. III. 136) మహిమలు; (ఆది. I. 8) మహిమతో.

(11) (అ) మతుబంత ప్రత్యయములగు మత్, వత్, అనువాని 'త్' నకు పూర్వమందు అనునాసికముచేరి మంత్, వంత్, అని అగును. వీనిపై పురుషవాచకముల ప్రాతిపదికములకు ఉత్వమును, నపుంసక వాచకముల ప్రాతిపదికములకు అత్వమున వచ్చును:

(ఆది. II. 3) వీర్యవంతులన్; (ఆది. III. 79) వేగవంతుఁడు; (ఆది. III. 88) వివస్వంతుఁడు, వైవస్వంతుఁడు; (ఆది. VIII. 102) పుణ్యవంతుల, (ఆది. VIII. 125) భాగ్యవంతులు.

(ఆది. II. 125) హిమవంతంబులు.

(ఆది. III. 78) కేతుమంతుఁడు; (ఆది. III. 78, ఆర. IV. 20, 21). మణిమంతుఁడు;

(ఆది. IV. 68) బుద్ధిమంతులు; (ఆది. V. 226) మతిమంతుఁడు, (ఆది. VIII. 114) ధృతిమంతులు; (ఆర. III. 319) హనుమంతున్; (ఆర. III. 320) హనుమంతుఁడు.

(ఆ) 'హనుమత్' శబ్దములోని 'త్' అను దానికి లోపముగలిగి మిగిలిన 'హనుమ' అను రూపముకూడ ప్రథమైకవచనరూప మగును.

(ఆర. III. 314) హనుమ.

V. ఔపవిభక్తికములు.

1. పదనకొండవ శతాబ్దమున కానవచ్చు శబ్దములలో ఈ క్రిందివి ఔపవిభక్తికములుగా నున్నవి.

-ఇ.

ఆలు (సభా. II. 246,) ఆలిఁ; (ఆది. VIII. 317.) ఆలికిఁ.

ఊరు (S. I. I. IV. 939, 1015, 1016, 1098, 1255, S. I. I. V. 1029, 1277, 1342, ఊరి).

ఎక్కుడ (ఆది. II. 30, ఆది. III. 182; ఆది. IV. 33; ఆది. V. 223; ఆది. VII. 225; ఎక్కుడి.)

కటిక (ఆది. VI. 78, కటికినేలఁ).

తెలిక (S. I. I. V. 1316, తెలికివేవురు).

కొలను (ఆది. VI. 219; ఆర. III. 366; S. I. I. IV. 762, 1158; కొలని).

కోడలు (ఆది. IV. 250, 256, ఆది. VI. 228; ఆది. VIII. 54; సభా. II. 292; ఆర. III. 262; కోడలిఁ; ఆది. VIII. 4; సభా. II. 264; కోడలి).

క్రింద (ద. ఇం. శా. V. 1113, 1274; క్రింది; ఆది. II. 58; క్రిందికి) క్రిందటికి అను రూపమర్వాచీనము.

చల్లన (ఆది. IV. 22. చల్లని).

ఎఱ్ఱన (ఆర. III. 106. ఎఱ్ఱని).

తెల్లన (ఆది. II. 33. తెల్లని).

నల్లన (ఆది. II. 196. నల్లని).

మెత్తన (ఆది. VII. 98. మెత్తని).

చెలియలు (ఆది. III. 15. ఆది. V. 17, 209, చెలియలిఁ).

చోటు (ఆది. IV. 125; ఆది. VI. 122; ఆది. VII. 279; ఆర. II. 139, S. I. I. IV. 1133; చోటికిఁ).

తుద (ఆది. VI. 156; తుదిదాఁక).

తోడు (ఆది. I. 60; ఆది. VII. 60; ఆది. VIII. 223; సభా. II. 70; ఆర. III. 298; S. I. I. IV. 1209, 1210; తోడి).

నీరు (S. I. I. IV. 685, 687; నీరినేల; ఆది. V. 170, 260, 262; నీరిలోన్; ఆది. V. 211. నీరిలోనన్; అర. III. 182; నీరిలోనుండి; ఆది. V. 177; నీరిలోననుండి).

(ఆది. III. 200;) నీటిలోన్, (ఆది. IV. 149); నీటిలోనన్, అని ముద్రితపాఠములు కనఁబడుచున్నను, 'నీర' అనియే చాల ప్రయోగము లుండుటచేతను, చాల వ్రాఁతప్రతులలో 'నీరి' అని ఉండుటచేతను ఆనాఁటి శాసనములలో 'నీటి' అని ఉండక 'నీరి' అనియే ఉండుటచేతను, 'నీరి' అనునదియే ఆ కాలమున నుండెడిదనియు, 'నీటి' అనునది తరువాతి రూపమనియు అనుకొనవచ్చును.

పోరు (ఆది. VII. 200; ఆది. VIII. 205; సభా. I. 65; పోరిలోన్; సభా. I. 244; పోరిలోనన్).

ప్రోలు (ఆది. I. 116; ఆది. VI. 264, 292; ప్రోలికిన్); కాని (మా. అర, IV. 80) ప్రోలును.

మఱుఁదలు (ఆది. VIII. 208; మఱుఁదలిన్).

మీఁదు (S. I. I. IV. 808, 1014, 1133, 1267; మీఁది; ఆది. II. 9; ఆది. III. 13, ఆది. VI. 86; సభా. II. 208 మీఁదిది); 'మీఁదటి' అను రూప మర్వాచీనము.

మ్రాను (సభా. II. 144; అర. III. 135; మ్రానిన్; ఆది. V. 254; మ్రానిని; సభా. II. 144; మ్రాని; అర. II. 94; మ్రాని మ్రానికిన్; ఆది. VII. 276; మ్రన్ప్రాఁపిపాటన్).

మొదలు (ఆది. III. 119; సభా II. 144; మొదలి).

వలను (ఆది. III. 139; అర. III. 106; వలనికి).

వెలు (అర. I. 153; అర. II. 65; వెలిన్).

పాలు = భాగము (S. I. I. IV. 97 పాలి).

-టి.

అప్పుడు (అర. III. 263; S. I. I. IV. 1323 అప్పటికి).

ఎప్పుడు (ఆది. IV. 253; ఆది. V. 107; ఆది. VI. 228, 292, ఆది. VIII. 64; అర. I. 71; అర. III. 345 ఎప్పటి).

ఱేపు (S. I. I. IV. 1176; A. 1323; S. I. I. V. 66 ఱేపటి).

అప్పుడు, ఎప్పుడు, అనువాని ఔపవిభక్తిక రూపములందు 'ప్పు' మీఁది ఉత్వమున కత్వము వచ్చును.

ఆఁకలి (ఆది. V. 183; ఆది. VI. 291; ఆఁకటి)

ఏఁడు (S. I. I. IV. 1300; ఏణ్టి)

ఏఱు (ఆది. IV. 44 ఏటి)

కుఱంగలి (ఆర. III. 311, 373; ఆది, VII. 156; కుఱంగటన్)

కూడు (ఆది. VII. 256 కూటిలోనన్)

తక్కు (ఆది. V. 79 తక్కటి)

నాఁడు రోజు, దేశము (ఆది. I. 52; ఆది. VI. 266; ఆర. I. 10; S. I. I. IV. 1015; నాఁటి)

నేఁడు (ఆది. V. 158; ఆది. VII. 24; నేఁటికిన్; S. I. I. IV. 1011-14; S. I. I. V. 63; నేఁటి)

పాడు = పరిమితి (ఆది. IV. 101; ఆది. VII. 43 పాటి)

పాడు = గ్రామము (S. I. I. V. 21-19, 21-23; సానియం బాటి)

నిన్న (ఆది. VIII. 118. నిన్నటఁగోలె)

మూనెండు (S. I. I. V. 66; మూనెంటికి)

మొదలు (సభా. II. 202; మొదలిటి)

పిడికిలి (ఆది. VI. 292; ఆర. III. 396; పిడికిటన్)

లేడి (ఆది. VI. 58; లేటికడుపునన్)

తొల్లి (ఆది. II. 14; తొల్లిటికంటెన్)

-ంటి.

ఇల్లు (ఆది. VIII. 115; ఇంటివలన; ఆది. III. 39, 110; ఇంటికిన్; ఆది. VI. 159, 277; ఇంటి; ఆది. VII. 254; ఇంటిలోనికి)

తలుసలి (సభా. II. 228; తలుసంటి)

తొల్లి (ఆది. III. 114; ఆది. V. 125; తొల్లింటి; ఆది. I. 150, తొల్లింటికంటెన్; ఆది. II. 118, ఆది. III. 87; ఆది. VI. 127; ఆది. VII. 266; ఆర. IV. 8 తొంటి); -'తొల్లి' అనునది యే 'తొల్'కు ఔపవిభక్తిక రూపమైయుండపచ్చును. ఈ 'తొల్' పై 'టి' చేరఁగా లకారము నకారముగా మాఱినది యనియైనఁ జెప్పవచ్చును.

11. పదునొకొండవశతాబ్దమున కొన్నిశబ్దములు అనౌపవిభక్తికములుగానే యుండి తరువాతికాలమున ఔపవిభక్తికము లయినవి.

ఎదురు (ఆది. V. 215, ఆది. VII. 111, ఆది. VIII. 215, సభా. I. 178, సభా. II. 63, అర. IV. 96), ఎదురన్ (ఆది. I. 93, 101, ఆది. IV. 123, ఆది. VI. 63, ఆది. VII. 162, 198, అర. I. 107, అర. II. 56, అర. IV. 111); ఎదురను (అర. II. 169) (ఎదుటి అను రూపము 11-వ శతాబ్దమున లేదు).

పొద్దునకు (అర. III. 118, అర. I. 167, 192) పొద్దుటికి అను రూపము లేదు.

బయలన్ (ఆది. III, 41, ఆది. IV. 42) బయటన్, బయటి, అను రూపములు లేవు.

మన్నునన్ (ఆది. V. 236), మంటన్, మంటి, అను రూపములులేవు.

(అర. I. 24), నీరన్; (సభా. II. 67), మొదలన్.

12. 'ముందలు' అను దానిలోని 'దలు' అనునది 'దల్, తల్' అను దాని రూపాంతరము. ఎట్లయినను దానిపై ఉపవిభక్తి ఇకారము చేరి అకారమునకు ద్విత్వముకలిగి ఱ్ఱి, ట్రి, ట్టి, టలుగ మాఱును. భారతమున ముందఱన్, ముందటన్ అను రెండురూపములును గలవు.

ముందఱన్ (ఆది. I. 132; ఆది. II. 18, 117, 143, 230; ఆది. III. 45; ఆది. VI. 69, 121, 153, 159, 187, 194, 247, 293; ఆది. VII. 36; 239, 270; ఆది. VIII. 211, 238, 287; సభా. I. 54; సభా. II. 284, అర. I. 181, 394; అర. II. 58; అర. III. 128, 241, 289, 305 మొద.).

ముందటన్ (ఆది. IV. 14, 20, 40, 163, 238; ఆది. V. 145; ఆది. VI. 183, 219, 292; ఆది. VII. 271; ఆది. VIII. 10; సభా. II. 97, 194; అర. I. 199, 300, 307, 340; అర. II. 66, 95; అర. III. 101, 217, 310, 313; అర. IV. 7, 52, 78, 115 మొద.).

ముందటి (S. I. I. V. 65)

13. 'పాడి'—ఇది 'పాలు' యొక్క ఔపవిభక్తికరూపము. 'ర, ల'లు డకారముగా మాఱుటయు కలదు. (ఎంగిలి) ఎంగిడి, ఎంగిడ్లు (మొసలి) మొసడి, మొసడుల్ (ఆది. VIII. 148); (సీరు) సీడు (సీడ్లు S. I. I. IV. 1015); (ఊరు) ఊడు (కోట ఊడ్లలోని Ep. coll 360 of 1915); (ఒరులు) ఒడ్లు (ఆది. VI. 277).

పై రీతిగనే 'పాలు' అనుశబ్దమునకు 'పాఁడు' అనునది రూపాంతరమై ఉండవచ్చును. కోఁదు భాషలో 'పాడు, పాజు' అనురూపములు గలవు. దీనిపై ఉపవిభక్తిఅయిన ఇత్వము చేరఁగా 'పాఁడి' అని ఏర్పడినది. ఈ ఔపవిభక్తిక రూపమే ప్రథమైక వచనముగను కుదురుకొన్నది.

14. 'ఏమి' అనుదానికి 'ఏమ్' అనునది హాళగన్నడమున పూర్వ రూపము. దానిపై 'టి' చేరఁగా 'ఏంటి' అయినది. అందుచేత 'ఏఁటి' అను నది పూర్వరూపము, ఏమిటి, అనునది తరువాతిరూపము. ఈ రెండును నన్నయగ్రంథమున నున్నవి.

ఏఁటికి (ఆది. III. 5, ఆది. VIII. 298; సభా. II. 92, 133. 180; ఆర. I. 290, 294)

ఏమిటికి (ఆది. V. III. 34; సభా. II. 67, ఆర. I. 137)

ఇట్లే 'తొంటి' పూర్వరూపము; తొల్లిటికంటెన్ (ఆది. II. 14)

15. బోఁటి—ఇదియు ఔపవిభక్తికరూపమే. 'పోల్' అను దానిపై 'టి' వర్ణము చేరునప్పుడు 'ల్' ఙ్ గామాఱి పోఙ్ + టి = పోంటి అని ఏర్పడినది. ఇచట 'బో' అనునది ఆదేశము గావచ్చిన సరళము. తప్పు కత్తిరింపువలన అది మిగిలినది. చూ. (చెలయు) సెలయు; (చుమ్ము) సుమ్ము; (చాఁగు) సాఁగు; (చీరాడు) జీరాడు; (చెన) జెన; (చెముడు) జెముడు; (చొల్లు) జొల్లు మొదలయినవికూడ ఈ తప్పు కత్తిరింపువలనఁ గలిగినవే.

16. 'మగంటిమి' లోని 'ంటి' కూడ ఉపవిభక్తియే. ఇది 'మగఙ్' శబ్దముపై 'టి' చేరుటవలన కలిగినది. 'మి' అనునది విశేష్యములకువచ్చు నొక ప్రత్యయము. 'మగంటిమి' అనఁగా మగవానితనము అని అర్థము. (ఆది. VI. 306)

17. సంఖ్యావాచకములన్నియు ఔపవిభక్తికములు.

కంటి, ఒకటి [ఒకండు], రెంటి [రెండు], మూఁటి [మూండు], నాల్గిటి [నాల్గు], ఐఁదిటి [ఐఁదు], ఏనిటి [ఏను], ఆఱిటి [ఆఱు], ఏడిటి [ఏడు], ఎనిమిదింటి [ఎనిమిది], తొమ్మిదింటి [తొమ్మిది], పదింటి [పది], నూఱిటి [నూఱు], వేయింటి [వేయి].

VI. విభక్తిప్రత్యయములు

ప్రథమావిభక్తి

1. ప్రథమా విభక్తియందు తత్సమ పదములమీఁద సాధారణముగా డు, ము, వు, లు, రు, అ, కులు, అను వర్ణములు వచ్చును. వీనిలో డు, ము, వు, లు ఎచ్చు లెచ్చుటరావ్వా ఇంతకుపూర్వము చూపఁబడినవి.

2. వీనిలో 'డు' వర్ణము బిందుపూర్వకముగా నుండును. ఇది ప్ర[illegible] మైకవచన ప్రత్యయము 'అన్' అనునది ద్రావిడ భాషలలో ప్రథమై[illegible] వచన ప్రత్యయము. 'రామ' శబ్దమును తీసికొందము. ఇది తమిళమున 'రామన్', కన్నడమునలో 'రామను' అని ప్రథమైకవచనమున నుండును. 'అన్' అనునది మగవానికి అని అర్థము. [illegible] తమిళ [illegible] మాఱ [illegible] 'రామ[illegible] అయినది. ఈ [illegible] 'రామన్ణ' [illegible] క్రింద [illegible] స్థానమున [illegible] 'రామ[illegible]. తెనుగున [illegible] ప్ర[illegible] ఈ [illegible] 'రామ[illegible]' [illegible] మే[illegible] నన్నయ [illegible] మధ్యమ [illegible] తెలుతి [illegible] మధ్యము [illegible] మాఱినవి. [illegible] 'రాము[illegible], రా[illegible]' [illegible] రూపములును [illegible] చుచున్నవి. ఈ [illegible] మహద్వాచ[illegible] చుచున్న[illegible].

ఇల్లుడు (ఆది. III. 16[illegible], ఆ[illegible]. II. 137, S. I. I. IV. 667, [illegible] I. I. V. 22, 77, 220); తెమ్ము[illegible] ([illegible]. II. 60, [illegible]. VIII. 106; S. [illegible] I. IV. 667, 1061, 1170, 1180, 1190, 1210; S. I. I. V. 1[illegible] 1019); నెయ్యుండు (ఆది. VIII. 317); [illegible] (ఆది. V. 2, 7, 2[illegible] బోయుణ్డు (S. I. I. IV. 1008, 1014, 1161); బో[illegible]ణ్డు (S. I. I. [illegible] 1008); బంటుండు (S. I. I. IV. 1323); బలియుండు (ఆది. VI. [illegible] 215; సభా. I. 119; అర. III. 90; అర. IV. 25); మనుమండు ([illegible] VII. 149; అర. III. 67; S. I. I. IV. 1035); మామండు (S. I[illegible] IV. 1089); తేండు (S. I. I. IV. 1150)

అట్టి, ఇట్టి, ఎట్టి, కొణ్డ ('కొనిన' యొక్క పూర్వరూపము. [illegible] [illegible] అనునది 'కొను' ధాతువు[illegible] [illegible] వచనమున బిందుపూ[illegible]

[illegible] (ఆది. II. 216; ఆది. IV. 167; సభా. 2[illegible] [illegible])

[illegible] (ఆది. IV. 251); కొణ్డను (S. I. I. IV. 13[illegible]

[illegible] మహద్వాచకములపై వచ్చు ప్ర[illegible]

[illegible] నది సంస్కృతమందలి అకారాంత[illegible]

[illegible] ప్రత్యయము, అదితే [illegible]

తెనుఁగు సంప్రదాయముప్రకారము దాని తుదిని ఉత్వము చేరినది. ఈ మువర్ణమునకు ంబు, మ్ము, అనునవి పూర్వరూపములుగ కాన్పించుచున్నవి. కన్నడమునందు ఈ మువర్ణమునకు బదులుగ 'వు' వర్ణము వచ్చుటయు, కొన్నియెడల ఏదియు చేరకుండుటయు గలదు. ధర్మ, ధర్మవు; 'ధర్మవ్వు' అను రూపములు 11-వ శతాబ్దమునఁ గలదు. (S. I. I. IV. 1158); ఇట్టి రూపములు పుంలింగమందువలెనే ఉకార మధ్యమములుగా మాఱినవి: ధరు్మవు (S. I. I. IV. 943, 989, 991, 992, 1098, 1133, 1145, 1228); బంధువు (S. I. I. I.V. 1080, 1098); భండారువు (S. I. I. IV. 1114).

నము్మవు - ఇది 'నర్మ' శబ్దభవము. ధర్మ శబ్దము ధరు్మవు ఎట్లయినదో నర్మ శబ్దము 'నరు్మవు' అయి, రేఫమకార సంయోజనము (assimilation) వలన 'నమ్ము్మవు' అయినది (S. I. I. V. 1037).

'మూర్ఖ' శబ్దముపై డుజ్జు చేరకయే దాని ప్రాతిపదిక రూపమగు 'మూర్ఖు' అనునది ప్రథమైకవచనమున వచ్చును.

మూర్ఖుశిశుపాల! (ఆది. VIII. 192); మూర్ఖులకు.

'శరణ' 'రూప' శబ్దముల ప్రథమైకవచనమున 'శరణు, రూపు' అనియు వచ్చును. ఒక్కరూప (ఆది. II. 179; 222) (ఆది. IV. 29; కలరూపెఱుంగక).

(ఆది. II. 181); శరణంబునాకగుము.

(ఆది. I.) శరణన్నఁ గాచుచు.

రాహు శబ్దమునకు ప్రథమైక వచనమున, 'రాహు' అని కూడ నిలుచును.

సంబోధనమ్, స్ఫురణమ్, ఖేలనమ్ - మొదలగు శబ్దములకు ప్రథమైకవచనమున సంబోధన, స్ఫురణ, ఖేలన అనియువచ్చును. (ఆది. I. 127); సంబో జేసీ; విక్రమ స్ఫురణఁ.

4. వు వర్ణము సాధారణముగా ఉకారాంతములపై ప్రథమైకవచనమున చేరును. ఇది మహద్వాచకములపై చేరుటయు కలదు.

ఋతు - ఋతువు; ప్రభు - ప్రభుఁడు, ప్రభువు.

5. లు, రు, ఋ, ౠ, లు ప్రథమా బహువచన ...

2. వీనిలో ' డు' వర్ణము బిందుపూర్వకముగా నుండును. ఇది ప్రథమైకవచన ప్రత్యయము 'అన్' అనునది ద్రావిడ భాషలలో ప్రథమైకవచన ప్రత్యయము. 'రామ' శబ్దమును తీసికొందము. ఇది తమిళమున 'రామన్', కన్నడములో 'రామను' అని ప్రథమైకవచనమున నుండును. 'అన్' అనఁగా మగవాఁడు అని అర్థము. వీనిలోని నకారము ణకారముగా తమిళములోనే మాఱినది. తెనుఁగులో ణకారము స్థిరపడి 'రామణ్' అయినది. ఈ ణకారమునకు ద్విత్వమువచ్చి 'రామణ్ణ్' అయి క్రింది ణకార స్థానమున 'డ' కారమువచ్చి 'రామణ్డ్' అయినది. తెనుఁగు సంప్రదాయవ ప్రకారము ఈ శబ్దము తుదని ఉత్వమువచ్చి 'రామణ్డు' అను రూప మేర్పడినది. నన్నయకు పూర్వము దీనికి అకారమధ్యమములయిన రూపములతోఁ గలిసి ఉండియుండును. కాని, రానురాను అవి ఉకార మధ్యమములుగా మాఱినవి. పదునొకండవ శతాబ్దమున 'రామణ్డు, రాముణ్డు' అనునిట్టి రెండు రూపములును కాన్పించుచున్నవి. ఈ బిందుపూర్వక డు వర్ణము కొన్ని మహద్వాచకములగు తెనుఁగు శబ్దములయందును కాన్పించుచున్నది.

అల్లుఁడు (ఆది. III. 168; అర. II. 137; S. I. I. IV. 667; S. I. I. V. 22, 77, 220); తమ్ముఁడు (ఆది. II. 66, ఆది. VIII. 106; S. I. I. IV. 667, 1061, 1170, 1186, 1190, 1210; S. I. I. V. 1018, 1019); నెయ్యుండు (ఆది. VIII. 317); పాలుఁడు (ఆది. V. 2, 7, 223); బోయుణ్డు (S. I. I. IV. 1008, 1014, 1161); బోణ్డు (S. I. I. IV. 1008); బంటుండు (S. I. I. IV. 1323); బలియుఁడు (ఆది. VI. 211, 215; సభా. I. 119; అర. III. 90; అర. IV. 25); మనుమండు (ఆది. VII. 149; అర. III. 67; S. I. I. IV. 1035); మామండు (S. I. I. IV. 1039); ఱేండు (S. I. I. IV. 1150)

అట్టి, ఇట్టి, ఎట్టి, కొణ్డ ('కొనిన' యొక్క పూర్వరూపము. కన్నడములో 'కొణ్డ' అనునది 'కొను' ధాతువుయొక్క భూతార్థ క్రియావిశేషణము) అను వానిపైఁగూడ ప్రథమైకవచనమున బిందుపూర్వక 'డు' వర్ణము వచ్చును.

అట్టిండు (ఆది. II. 216; ఆది. IV. 167; సభా. 286); ఇట్టిండు (ఆది. V. 224)

ఎట్టిండు (ఆది. IV. 251); కొణ్డణ్డు (S. I. I. IV. 1334)

3. ము వర్ణము అమహద్వాచకములపై వచ్చు ప్రథమైక వచన ప్రత్యయము. 'అమ్' అనునది సంస్కృతమందలి అకారాంత నపుంసకలింగ ప్రథమైకవచనమున వచ్చు ప్రత్యయము. అదియె తెనుఁగున నిలువఁగా

తెనుఁగు సంప్రదాయముప్రకారము దాని తుదిని ఉత్వము చేరినది. ఈ ముపర్ణమునకు ంబు, మ్ము, అనునవి పూర్వరూపములుగ కాన్పించుచున్నవి. కన్నడమునందు ఈ ముపర్ణమునకు బదులుగ 'వు' వర్ణము వచ్చుటయు, కొన్నియెడల ఏదియు చేరకుండుటయు గలదు. ధర్మ, ధర్మవు; 'ధర్మవు' అను రూపములు 11-వ శతాబ్దమునఁ గలదు. (S. I. I. IV. 1158); ఇట్టి రూప ములు పుంలింగమందువలెనే ఉకార మధ్యమములుగా మాఱినవి: ధర్ముపు (S. I. I. IV. 943, 989, 991, 992, 1098, 1133, 1145, 1228); బంధువు (S. I. I. I.V. 1080, 1098); భండారువు (S. I. I. IV. 1114).

నమ్ముమ్మవు - ఇది 'నర్మ' శబ్దభవము. ధర్మ శబ్దము ధర్ముపు ఎట్లయినదో నర్మ శబ్దము 'నర్ముపు' అయి, రేఫమకార సంయోజనము (assimilation) వలన 'నమ్ముపు' అయినది (S. I. I. V. 1037).

'మూర్ఖ' శబ్దముపై డుజ్జు చేరకయే దాని ప్రాతిపదిక రూపమగు 'మూర్ఖు' అనునది ప్రథమైకవచనమున వచ్చును.

మూర్ఖ వుశిశుపాల! (ఆది. VIII. 192); మూర్ఖులకు.

'శరణ' 'రూప' శబ్దముల ప్రథమైకవచనమున 'శరణు, రూపు' అనియు వచ్చును. ఒక్కరూప (ఆది. II. 179; 222) (ఆది. IV. 29; కలరూ పెఱుఁగక).

(ఆది. II. 181); శరణంబునాకగుము.

(ఆది. I.) శరణన్నఁ గాచుచు.

రాహు శబ్దమునకు ప్రథమైక వచనమున, 'రాహు' అని కూడ నిలుచును.

సంబోధనమ్, స్ఫురణమ్, ఖేలనమ్ - మొదలగు శబ్దములకు ప్రథమైక వచనమున సంబోధన, స్ఫురణ, ఖేలన అనియువచ్చును. (ఆది. I. 127); సంబో ధనఁజేసి; విక్రమ స్ఫురణన్.

4. వు వర్ణము సాధారణముగా ఉకారాంతములపై ప్రథమైకవచన మున చేరును. ఇది మహద్వాచకములపై చేరుటయు కలదు.

ఋతు - ఋతువు; ప్రభు - ప్రభుండు, ప్రభువు.

5. లు, రు, ఱు, ఱు, లు ప్రథమా బహువచన ప్రత్యయములు. వీనిలో సాధారణముగా లువర్ణమే బహువచనమునఁ గాన్పించును.

6. అదంత మయినట్టియు, దీర్ఘపూర్వకమయిన లకారము ఉపధగాఁ గలట్టియు మహద్వాచకముమీఁది విభక్తి 'లు' వర్ణమునకు 'రు' వర్ణము వచ్చును.

బాలురు (అర. II. 249) నృపాలురు, మొద, కాని, 'మల్లురు' (సభా. I. 241).

'దేవఁడు' అనునది లోపధముకాకున్నను కన్నడమునందువలె దీనికి 'దేవరు' అని బహువచనరూపము కలిగినది. (S. I. I. V. 50, 63; S. I. I. IV. 749).

రాయరు (S. I. I. IV. 1325); హొడయరు (S. I. I. IV. 50)

దీర్ఘముపై వచ్చు లోపధముకాని శబ్దములయినను కొన్నిటిలో బహువచనమున రు వర్ణము వచ్చును.

అల్లుఁడు - అల్లురు (ఆది. VIII. 53); అట్టిఁడు - అట్టిరు (ఆది. IV. 17; సభా. I. 234) ఇట్టిరు (ఆది. IV. 187; ఆది. VII. 73); వెయ్యుర (సభా. I. 16; అర. I. 237).

(అ) ఇరువురు, మువ్వురు, నలువురు, ఏవురు, అఱువురు, ఏడ్వురు అను వానియందుఁగూడ 'రు' వర్ణము బహువచన ప్రత్యయముగా నున్నది. ఎవ్వరు, వారు, తారు, మీరు, చేయరు, చేయుదురు మొదలయిన వాని యందును 'రు' వర్ణము బహుత్వమందు వచ్చినది.

మాత్తురు (సభా. II. 296). దీని కేకవచనము 'మాత్తఁడు' అగ నేమో 'మత్తుఁరు' దీని యేకవచనము 'మత్తుఁ'.

'కాల్వురు' అనునది 'కాలవరు' నుండి వచ్చిన సంక్షేప రూపము దీనికి తెనుఁగున ఏక వచనము లేదు.

7. అందఱు, ఇందఱు, ఎందఱు, కొందఱు, చూపఱు, అనువానియందలి 'ఱు' వర్ణము బహువచన ప్రత్యయము. దీనికి ఏకవచన రూపములు కానరావు - 'చెయ్వఱు' దీని కేకవచనము 'చెయ్వు'. (ఆది. VIII. 21)

కూఁతుఱు - అనుదానిలో తుది 'ఱు' వర్ణము ఏకవచన బోధకము ప్రథమైక వచనమునఁదప్ప తక్కిన విభక్తులయందీ 'ఱు' వర్ణము లోపించును.

కూంతుఱు (ఆది. IV. 256; అర. II. 137; S. I. I. IV. 1010, 1015, 1053, 1062, 1076, 1120, 1161, 1253, 1357; S. I. I. V. 62, 72, 1933, 1091, 1105).

కూఁతుర్ (ఆది. III. 168; ఆది. IV. 46, 232; S. I. I. IV. 1067); కూఁతును (ఆది. III. 32, 33); కూఁతునకు (ఆది. III. 186; ఆది. IV. 63); కూఁతులు (ఆది. III. 60); కూఁతులర్ (ఆది. III. 50; ఆది. VII. 86; సభా. I. 134).

కూంతుఱు శబ్దము నిర్బిందుకముగఁగూడ కనఁబడుచున్నది. కూంతుఱు (S. I. I. V. 1039, 1125); కూంత్తుఱు (S. I. I. V. 1026); కూంతు (S. I. I. V. 1022).

కూంతు (S. I. I. V. 1022); ప్రథమైకవచన రూపముగాకూడ నున్నది.

'అంపఱకు' (ఆది. IV. 201); 'పగఱర్' (ఆది. V. 60; సభా. I. 40; సభా. II. 144); యొక్క ప్రథమాబహువచన రూపములు 'అంపఱు' 'పగఱు' అని యుండునేమో.

8. 'ము' వర్ణముకూడ కొన్నియెడల బహువచన ప్రత్యయముగా కానవచ్చుచున్నది. మేము, మనము, తాము, తమ, చేయుచున్నవారము, వీనిలోని మకారము బహుత్వమును తెలుపును. మనము, మన, మీరు, మీ, అనువానిలోని, మొదటి మకారము బహువచనబోధకము.

9. 'వు' వర్ణమును బహువచన ప్రత్యయమగును. 'నీవు' లోని వు వర్ణ మట్టిది. కన్నడములో 'నీవు' అనఁగా 'మీరు' అని యర్థము. తెనుఁగున 'నీవు' ఏకవచనమందు స్థిరపడినది. దీనికి బహువచనము 'మీరు.' 'నీవు, మీరు' లకు 'ఈవు, ఈరు' లు పూర్వరూపములు. 'అవి చేయవు' మొదలగు నిషేధార్థక క్రియలయందలి 'వు' వర్ణమును బహువచనమందు వచ్చినదే.

- ండ్రు.

10. —ండ్రు అను బహువచన ప్రత్యయము 'ర్' అను మహత్ప్రత్యయముపై 'ఉ' అను బహువచనము చేరుటవలన ఏర్పడినది. 'న్రు' అను నది ద్రావిడములో 'న్ద్రు' అని ఉచ్చరింపఁబడును. దీనిలోని దకారమునకు డకార మాదేశముగా వచ్చినప్పుడు 'న' కారము 'ణ' కారముగా మాఱుట వలన 'ణ్డ్రు' అను ప్రత్యయరూప మేర్పడినది. (అవర్) వార్ + ఉ = వాన్రు, ఉచ్చారణము (వాన్ద్రు) వాణ్డ్రు (ఇప్పటి వ్రాఁతలో) వాండు; నన్నయకాలమున 'వాణ్డ్రు' అను ప్రథమపురుష సర్వనామరూపము కానరాదు. 'వారు' అను నది మాండలిక రూపము; అది ద్రావిడములోని 'అవర్' నుండి ఏర్పడినది. కాని, కోడండ్రు, పెక్కండ్రు అను రూపములనుబట్టి 'ండ్రు' అనునది

కూడ బహువచన ప్రత్యయముగా నున్నదని చెప్పవచ్చును. పూర్వశాసనములందు—

'అచ్చువాన్డ్రు' (Ep. coll. No. 363; of 1920); గోత్రున్డ్రు (E. I. XI. p. 345); శత్త్యదితున్డ్రు (Ibid) వేవాన్డ్రు (Ibid) వాన్డ్రు (Ibid); మూన్డ్రు (Ibid); మగన్డ్రు (Ibid); అని 'న్డ్రు' అనియే వ్రాయఁబడియున్నది. నన్నయ గ్రంథమునుండి ఉదాహరణములు:- కోడండ్రు (ఆది. V. 165; సభా. II. 159); వెక్కండ్రు (ఆది. I. 46; ఆది. II. 25; ఆది. IV. 225; ఆది. VI. 275; ఆది. VI. 242; ఆది. VIII. 25; ఆర. II. 145); మఱఁదండ్రు (ఆది. IV. 216)—

కోడలు, మఱఁదలు లోని తుది 'లు' వర్ణము 'ఆలు' శబ్దమునకు బదులుగా నున్నది. ఆలు శబ్దమునకు ద్రావిడభాషలయందు 'ఆళ్' అనురూపము గలదు. ఈ ణకారమువె 'ఱు' అను బహువచన ప్రత్యయము చేరఁగా 'ణ్ఱు' అని అయినది. ఇట్లే 'వెక్క' శబ్దముపై మహత్ప్రత్యయమైన 'అణ్' చేరి, దానిపై 'ఱు' వర్ణము చేరుటవలన 'వెక్కండ్రు' అని అయినది.

11. ఒకప్పుడు 'ళు' వర్ణముకూడ బహువచన ప్రత్యయముగా కానవచ్చు చున్నది.

సంవత్సరంబుళ్ (Ep. coll. No. 364 of 1920); రాజుళ్ (Nell. Ins. II. P. 1152); భటారళు (Ep. coll. Nos. 359, 364, of 1920). స్వాముళ్ (Burgess: Tam. & Skt. Ins. No. 22).

12. ర, ల డ, లతోఁగూడిన బహువచన ప్రత్యయ 'లు' వర్ణము ఆ వర్ణములతో సంయోజనము (assimilation) పొంది 'ళు' గా మాఱినది. ఈ 'ళ్ళు' 'ళులు' గకూడ పిలిపోవును.

ఒకళ్ళొకళ్ళకం దొకరునికిచ్చిన (ఆర. II. 314); ఒక్కొక్కళ్ళతురీయార్థము (ఆది. IV. 129); ఒకళ్ళొకళ్లన పంచెం (ఆది. V. 248); అంగడి + లు = అంగడులు, (ఆది. VIII. 73); అంగడ్లు, అంగళ్లు, అంగళులు (ఆది. VI. 148); నాఁడు + లు = నాఁడులు, నాడ్లు, నాళ్ళు (ఆది. I. 68; సభా. II. 115); [నీరు] నీడు + లు (= నీడులు) నీడ్లు, (S. I. I. IV. 1015) నీళ్ళు (ఆది. IV. 86, 128; ఆది. V. 18, ఆది. VI. 173, 178, 179, 219 ఆర. I. 6; ఆర. III. 87); నీళులు (ఆది. V. 259); కన్నీరు (ఆది. III 139) + లు = కన్నీడు + లు = (కన్నీడులు, కన్నీడ్లు), కన్నీళ్ళు, (ఆది. VI 259; ఆది. VII. 268); కాళ్ళు (ఆది. V. 18, 224; ఆది. VI. 289); పః

ళుల్ (ఆది. II. 152); పాళ్ళు (ఆది. VII. 221); ముదుసళుల్ (ఆది. VIII. 381); మొదళులన్ (ఆది. V. 170); వరవుళ్ళన్ (సభా. II. 200); వఱళులు (సభా. II. 251); వ్రేళ్లు (మూలము, అంగుళి అను రెండర్థములందును దీనికి ద్రావిడరూపము 'విరల్.' మూలము అను అర్థమందు 'వేరు' అనియును, అంగుళి అనునర్థమందు 'వ్రేలు' అనియును దీనికి తెనుఁగున రూపము లేర్పడినవి. కాని, ఈ రెండు శబ్దముల బహువచనములును 'విరల్ + లు' = విరళ్ళు, వ్రేళ్ళు, అని అయినది. ఆది. II. 140; ముదుసళుల్ (ఆది. VIII. 38); 'ఏఱు' (= నది) శబ్దములోని ఱు-వర్ణము బహువచనమున 'లు' వర్ణముతో సంశ్లేషముఁ బొంది 'ఏళ్ళు' గా మాఱుదు: (సభా. I. 170;) ఏఱులన్.

13. టుకార, డుకారములపై బహువచన 'లు' వర్ణముండఁగా ఒకప్పుడు 'టు, డు' ల మీఁది ఉత్వము లోపించును.

ఏండు + లు = ఏండులు, ఏండ్లు, (ఆది. II. 4; సభా. II. 278; ఆర. III. 248; S. I. I. IV. 731); ఒరుఁడు + లు (= ఒడ్డు + లు = ఒడ్డులు), ఒడ్లు (ఆది. VI. 27); తోఁట్టుపట్లు (ఆర. III. 118); కాహడ్లు (S. I. I. IV. 675); పండులు = ఫలములు (ఆర. I. 94); పండ్లు (ఆది. V. 170; ఆది. VI. 26); కోమటులు (ఆది. VIII. 73); కోమట్లు (S. I. I. IV. 1014); గుడ్లు, గుడులు (S. I. I. IV. 749); పెగ్గడ్లు (S. I. I. IV. 992); గుఱ్ఱడ్లు (ఆర. I. 107); మిడిగుఱ్ఱడ్లు (ఆర. I. 300) పుట్లు (S. I. I. IV. 1015, 1029, 1133, 1314, 1323; S. I. I. V. 50, 1005, 1052); పొడ్లలోనన్ (S. I. I. IV. 1082).

14. కన్ను, చన్ను, శబ్దములపై లు వర్ణముచేరఁగా కన్నులు (ఆది. II. 30; ఆది. III. 27; ఆది. IV. 252; ఆది. VIII. 105); చన్నులు (ఆది. II. 167; ఆది. III. 27; ఆది. V. 32; ఆది. VII. 98) అనియైనది. తరువాతి కాలమున 'కల్, ముల్' మొదలగు లకారాంత శబ్దముల బహువచన సాదృశ్యము (analogy) వలన వీనికి కండ్లు, చండ్లు, అను రూపములును వచ్చినవి.

15. ఇల్, కల్, పల్, ముల్, విల్ శబ్దములపై బహువచన లువర్ణము చేరునప్పుడు వాని లకారమునకు ణత్వమును, తరువాత ద్విత్వ ణత్వమును దాని లోని క్రింది ణకారమునకు డత్వమును వచ్చి—

ఇండ్లు (ఆది. IV. 64; ఆది. VII. 28, 132; ఆర. II. 150) విశ్లేషమువలన 'ఇండులు' (ఆది. VI. 194); కండ్లు (ఆది. VI. 160, 178); (పండ్లు) విశ్లేషమువలన 'పండులు' (ఆది. VI. 200); ముండ్లు (ఆది. VI,

160. అర. II. 85), విండ్లు (అర. I. 300); తడవిండ్లు (అర. I. 300) అన రూపము లేర్పడినవి.

16. ద్రావిడములో కళ్, గళ్ అను బహువచన ప్రత్యయములు తెనుఁగులో కులు, గులు అను రూపములనుకూడ పొందును.

కెలను (ఆది. III. 154; ఆది. VI. 6; ఆది. VII. 194) కెలంకుల (అర. III. 297); కొలను (ఆది. III. 133; ఆది. V. 67; ఆది. VI. 173 219, 224, 228; సభా. I. 12, 233; అర. III. 174, 186, 227, 313, 366) కొలంకులు (అర. III. 270); వలను (ఆది. II. 13, ఆది. III. 139; ఆది IV. 93; ఆది. VI. 131, 292; ఆది. VIII. 156, 22; అర. I. 344; అర II. 26, 37, 160, 189, 193; అర. III. 106, 374: అర. IV. 22); వలకులు (అర. III. 113 అర. IV. 135); మ్రాను (ఆది. V. 254; సభా. II 144; అర. II. 94; అర. III. 135; S. I. I. IV. 920); మ్రాంకు... (S. I. I. IV. 1016, 1050, 1099, 1114, 1115); మ్రాఁకులు (ఆది. IV 20; ఆది. V. 170; సభా. II. 41; అర. III. 312).

పై శబ్దముల బహువచన రూపములనుండి జనులవాడుకలో తప్పు కల్పింపువలన కెలఁకు, కొలఁకు, వలఁకు, మ్రాఁకు, అను క్రొత్త ఏకవచన రూపములు తరువాతి కాలమున ఏర్పడినవి. కాని కెలఁకు, వలఁకు, మ్రాఁకు అనువాని కేకవచనమున గ్రంథములలో ప్రయోగములు కానరావు. కొన్ని ఉకారాంత శబ్దములందువలె కొలఁకు అనునది కొలఁకువు అని కూడ మారినట్లు బమ్మెరపోతరాజ కృతభాగవతములోని 'కొలంకువు కలంకంబొందగా జొచ్చి (స్కంధ. VIII. III)' అను ప్రయోగమువలన తెలిసికొనవచ్చును 'వలంకు' కూడ అట్లే 'వలఁకువు' గా మారినట్లు శబ్దరత్నాకరమునం దుదాహరింపఁబడినది గాని ప్రయోగము ఈయఁబడలేదు.

(17) ఏనుఁగ (ఆది. II. 65); ఏనుంగు (S. I. I. IV. 1190) తెఱంగు (ఆది. I. 10; ఆది. II. 57, 110; ఆది. III. 5; ఆది. VI. 283) తెఱఁగు (ఆది. V. 234; ఆది. VI. 264; అర. III. 281); మదుంగు = దీర్ఘిక, (ఆది. I. 79); మదుంగు = పరిమాణము (ఆది. VII. 107; సభా. I 84; సభా. II. 137); రేకు (ఆది. IV. 76); లాన్నకె (ఆది. VIII. 299) వెడఁగు (ఆది. VI. 230; ఆది. VII. 43; సభా. II. 9; అర. II. 164 అను శబ్దములలోని 'కు, గు' వర్ణములు జనులు తమ వాడుకలో 'కులు గులు' తోఁగూడిన బహువచన రూపములను తప్పుగ కత్తిరించి, యేకవచన రూపములను, క్రొత్తగా కల్పించుటవలన నేర్పడినది.

'నెఱకులు' (ఆర. I. 314; ఆది. VI. 201); అనునది 'నెఱను' అనుదాని బహువచనరూపమై యుండవలెను. కాని, 'నెఱను' అనుదానికి 11-వ శతాబ్దమున ప్రయోగములు కానరావు.

'మెఱుఁగులు' (ఆర. III. 179) అనునది 'మెఱుము' అను ఏక వచనమునకు 'కులు' చేర్చుటవలన ఏర్పడిన బహువచనరూపము (చూ. ఉఱుముచు, మెఱుముచు ఆది. VIII. 270).

'మఱువు' (ఆది. II. 96; ఆది. VI. 187, 201; ఆది. VIII. 289; ఆర. III. 227) అనునది 'మఱుఁగు' అను దానిలోని కత్తిరింపు రూపము లోని గకారమునకు వకారము వచ్చుటవలన ఏర్పడినరూపము.

'కొడుకు' అనునదికూడ నైరీతి కత్తిరింపురూపమే. 'కొడ' అను శబ్దముపై 'కులు' చేరి 'లు' ప్రత్యేకింపఁ బడుటవలన ఏర్పడిన ఏకవచన రూపము. ఈ 'కొడ' శబ్దమే వివిధరూపములతో, కోడె, కోడెగాఁడు, కోడలు మొదలగు శబ్దములందు కాన్పించుచున్నది. అతగులు (ఆది. VI. 68) అను బహువచన రూపముయొక్క ఏకవచనము 11-వ శతాబ్దమునందు కానరాదు. దీని ఏకవచనరూపము 'అతను' అయియుండి, తప్పుకత్తిరింపువలన 'అతగు' అ యియుండును. తరువాతి కాలమున దీనిపై బిందుపూర్వక'డు' వర్ణముకూడ చేరి నది. 'అతివీరుతోఁ గలహము వెట్టుకొన్న యతగునిరీతి' (ప్రభు. V.) ఇట్లే 'ఆరెకులు' (ఆది. VI. 260); దీని ఏకవచన రూపమేమో తెలియదు 'ఆరె కుఁడు' అని శబ్దరత్నాకరములో నున్నదిగాని దాని కేకవచనమున ప్రయో గములు కానరావు. 'ఆరె' అనునదియే ఏకవచనరూపమై యుండును. దానిపై 'కులు' అను బహువచన ప్రత్యయముచేరఁగా 'ఆరెకులు' అను రూప మేర్పడి నది. 'ఆరె' అనునది మహారాష్ట్ర దేశమునకును, 'ఆరెము' అనునది మహా రాష్ట్రభాషకును పేళ్లు. చూ 'అరబి, పారసి, గుజరాతి, యారె, మచ్చ తెనుఁగు, కన్నోజ, మొదలుగాఁ దెలిసివ్రాయ దారిగన్నట్టివాఁడు' (యయాతి. X.) మహారాష్ట్రులు పూర్వకాలమున తలారులుగా నుండుటచేత 'ఆరెకులు' అను శబ్దమునకు తలారులను అర్థము కుదురుకొని యుండును.

(18) (అ) 'గళ్' అనుదాని రూపాంతరమగు 'గారు' అను బహు వచన ప్రత్యయము గౌరవార్థమం దేకవచనమున బ్రయోగింపఁబడును.

మేడయంగారి కొడ్కు (S. I. I. IV. 1193); జన్నమగారికి (S. I. I. IV. 1228; జియ్యంగారు (S. I. I. IV. 704).

'గారు' అనునది బహువచన ప్రత్యయ మయినందుకు 11-వ శతా బ్దము నాఁటిది కాకపోయినను శక 1468 సం॥ రము నాఁటి (S.I.I. IV. 699)

ఈ క్రింది ప్రయోగమువలన తెలియనగును. "సోమనాపండితులు లింగ్గాపండితులు, మంలాపండితులుగారు" ఇప్పుడు మనము 'గారు' ఏకవచనమనుకొని, బహువచనమున దానిపై మఱల 'లు'వర్ణమును చేర్చి 'గార్లు' అనియందుము. 'గారు' అనుదానికి 'గాండు'నకు పూర్వరూపమయిన 'కాండు'ఏకవచనమునందు వచ్చును. నేర్పుకాండు (ఆది. VI. 32); సంగడికాండు (ఆది. V. 207); లోని 'కాండు' అనునదియే యీ 'కాండు.' దీనికి కన్నడములో 'కాఱ'అని ఏకవచనమందును. 'కాఱుఱు'అని బహువచనమందును రూపములు. 'కాఱు' అనునది బహువచన ప్రత్యయముగా (S. I. I. V. 220) నిబంధకాఱును అను పదమునం దున్నది.

(19) ఉజంతశబ్దముల బహువచనమునందు లు, రు వర్ణములు డుజ్జునకు ఆదేశముగావచ్చును. ఇతరశబ్దములయం దవి ఆగమములుగా చేరును. జేంపుశబ్దముపై లువర్ణ మాగమముగానే వచ్చియుండును.

(20) ఇకారాంతశబ్దములకు బహువచన ప్రత్యయము పరమగునప్పుడు వాని ఇత్వమునకు ఉత్వమువచ్చును.

దాది - దాదులు (సభా. I. 145, 150); ముడి - ముడులు (ఆది VIII. 175); గుడి - గుడులు, గుళ్లు (S. I. I. IV. 749); మొనడి, మొనడులు (ఆది. VIII. 148); జీండి - జీండులు, జీంళ్లు, (S. I. I. IV. 672)

(21) ఔపవిభక్తికశబ్దములయి అసలు ధాతువులోనే యున్న 'య'కారము గలిగిన 'చేయి, నూయి, నేయి, వాయి మొదలగుశబ్దముల బహువచనము వాని ఔపవిభక్తిక రూపములమీఁదనే వచ్చును.

చేయి - ఔప, చేతి + లు = చేతులు (సభా I. 147, సభా II. 57 అర. I. 300; అర. II. 134, 158, అర. III. 329); నూయి - ఔప నూతి + లు = నూతులు (ఆది. IV. 92); నేతులు, వాతులు అనుటక 11 - వ శతాబ్దమున ప్రయోగములు కానరావు.

(22) ఔపవిభక్తికములయిన, ధాతువులో లేని 'య' కారముగల శ ముల బహువచనమునందు ఉపవిభక్తులు చేరకుండుటయేకాక వాని తు 'యి' అను నక్షరముకూడ లోపించును. ఇట్టి శబ్దములు నిజముగ దీర్ఘాం ము లనియును, వానిపై యశ్రుతి వినఁబడుచున్నదనియును గ్రహింపవలెన

ప్రా (యి)— ప్రాలు (S. I. I. V. 65, 66); ఱా (యి) (ఆ VII. 119);—ఱాలు (ఆది. V. 118. ఆది. VI. 160. 281, సభా. I. 1 అర. I. 317; అర. III. 300; S. I. I. V. 1052, 1148 గొడిగఱాలు (అ III. 299); రే (యి) (ఆది. I. 68, ఆది. II. 88; ఆది. VI. 286; ఆది. V

39; ఆది VIII. 18; ఆర. I. 188; ఆర II. 26);—రేలు (ఆది.II. 152); వే(యి) (ఆది. I. 54, 62, 81; ఆది. IV. 94, 102; ఆది. VIII. 2; సభా. II. 113; ఆర. I. 342; ఆర. III. 132); వేలు (ఆది. I. 34, 30. 38, 40, 42, 44, 46, 48, 50, 52, 54, 56, 58, 60, 81; ఆది. II. 11; ఆది. IV. 157; ఆది. V 39; సభా. I. 13, 267; సభా. II. 113, 111: ఆర. I. 2, 217; ఆర. II. 170, 344' 345, 281, 245; ఆర. III. 331, 174, ఆర. IV. 56, 85).

'మే' శబ్దమునకు బహువచనము 'మేలు' అనికాదు. మేనుశబ్దబహువచనమే, దీనికిని వచ్చును.

'ఆవు'శబ్దమునకు 'ఆ'అనునది పూర్వరూపము. దానిపై బహువచన 'లు' ప్రత్యయముచేరి ఆలు (ఆది VI. 168) అని అగును.

(23) కొన్నిబహువచనరూపములపై మఱియు బహువచన ప్రత్యయము చేరుటఁ గలదు.

ఊళ్ళులు (ఆది. VI. 267); నీళ్ళులలోఁ (ఆది. IV. 86); కండ్లులు = కాళ్లు(ఆది. VI. 178); బండ్లులు (ఆర II. 175); కోడండ్రుగు (సభా. II. 257); పెక్కండ్రురు (ఆది. VIII. 25); వారలు; వీరలు. మీరలు; ఈరలు; పండితులవారు, పండితులుంగారు (S. I. I. IV. 699).

ఇట్టికోట్ల 'నీళులు, ఊళులు' మొదలగు రూపములే యుండవలెననియు బహువచనరూపముపై మరల బహువచనప్రత్యయము చేరుననుట తప్పనియుఁ గొంద ఱందురు; అయినను గావచ్చును.

(24) సంస్కృతమున ఏకవచనముగానున్న 'త్రివిష్టప' శబ్దము నన్నయ గ్రంథములో బహువచనమునఁ బ్రయోగింపఁబడినది (ఆది. II. 111); త్రివిష్టపంబులఁ.

25. (అ) ఇకారాంతములైన తాలవ్య చ జ లుపధలుగాఁగల శబ్దముల బహువచనమునందా తాలవ్యములు దంత్యములుగా మాఱును.

(ఆ) ఇట్లే శవర్ణ ముపధగాఁగలిగిన ఇకారాంతశబ్దముల బహువచనమునందు శవర్ణము సవర్ణముగా మాఱును. (ఆది. V. 66. ధాన్యరాసులు).

(26) ము విభక్తికశబ్దములపై ప్రథమైకవచనేతరవిభక్తులు కొన్ని చేరునప్పుడు ఆ ముపర్ణమునకు లోపమును దాని పూర్వ హ్రస్వమునకు దీర్ఘమును ఒకప్పుడు కలుగును.

మిరియాలు: (S. I. I. V. 65, 66); గుండానకు (S. I. I. V. 1114); దీపానకు: (S. I. I. IV. 939, 1000; S. I. I. V. 1055); కుంచాలు (S.I.I. IV. 1014, S. I. I. V. 66).

27. డు జంతశబ్దములకు బహువచన ప్రత్యయము చేరక పూర్వము డుజ్జునకు లోపము కలుగును: రాములు, విష్ణులు, బోడు + లు = బోలు.

28. బంధువు, బాహువు, రజ్జువు మొదలగు వు విభక్త్యంత శబ్దముల పై లు వర్ణము చేరునప్పుడు వాని 'వు' వర్ణమునకు లోపము కలుగును: (ఆర. I. 11) బంధులు; (ఆర. II. 78;) రజ్జులు, బాహులు.

29. (ఆర. II. 80), నలుగడ బరికించి; (ఆర. II. 6), కరంబిడుము బడఁడె.—ఇచట బహువచనము వాడవలసినచోట ఏకవచనము వాడఁబడినది (ఆర. II. 3); మాయ ట్లిడుమలఁబడిన నృపులుగలరె. ఇట్లే (ఆర. I. 211, ఆర. II. 70); అను చోట్ల 'ఇడుమంబడిన' అను పాఠము సరియైనది.

ప్రథమేతర విభక్తుల ప్రాతిపదికము.

1. ప్రథమేతర విభక్తిప్రత్యయములను చేర్చక పూర్వము సంబంధార్థక షష్ఠియందువచ్చు శబ్దముల రూపములు తత్సమములందు ప్రాతిపదికములుగా నిలుచును. వానిపైని విభక్తిప్రత్యయములు చేరును.

2. అచ్ఛిక శబ్దముల ప్రథమైకవచన రూపములే ఇతర విభక్తుల ఏకవచనమందు ప్రాతిపదికములుగను బహువచనమునందు బహువచన ప్రత్యయముపై 'సంబంధము' ను తెలియఁజేయు 'ఆ' కారముచేర్పఁగా ఏర్పడిన రూపములు ప్రాతిపదికములుగను అగును.

ద్వితీయా విభక్తి.

1. 'న్' అనునది ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయము. ఇది ఒకప్పుడు లోపించుటయు, కొన్నియెడల దీనిపై 'ఇ, ఉ' లు చేరుటయు కలుగుచుండును.

ఉదాహరణములు.

(ఆది. I. 7) ప్రజన్; ధరణీసురులన్; కప్పంబులన్; విప్రులమున్ (ఆది. I. 9) కులబ్రాహ్మణున్ (ఆర. I. 140) ఏవ్రాను; (ఆర. I. 14[illegible]) తనయుని ;నన్ను, మొదలగునవి.

ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయమగు 'న్' పైవచ్చు 'ఇ, ఉ' లపై ద్రుతముకూడ కాన్పించును.

2. ద్వితీయకు బదులుగా కొన్నియెడల ప్రథమయు వచ్చును.

(ఆది. I. 7) చారుతర మహాగ్రహారంబు లిచ్చుచు; (ఆది. I. 12[illegible]) అగ్నులు విహరింపుము; (ఆది. VII. 36) విల్లుగొని.

ప్రథమకు మారుగ ద్వితీయ వచ్చుటయుఁ గలదు: విజితేంద్రియుడనఁగ నిమ్మునిఁ బాయక విందు (ఆది. IV. 30).

3. సంస్కృతమునందు ద్వితీయా విభక్తియందు 'కూర్చి, గుఱించి' అను అర్థములును వచ్చును. అందుచేత తెనుఁగు వైయాకరణులు ఆ రెంటిని తెనుఁగున ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయములలో చేర్చికొన్నారు. నన్నయ గ్రంథమునందు 'గుఱిచి' అని సాధారణముగా కాన్పించుచున్నది గాని 'కూర్చి' అనునది లేదు. 'గుఱిచి' అనునది 'లక్ష్యముంచి' అను నర్థమం దుపయోగింపఁబడును. 'గుఱించి' అనునదికూడ ముద్రిత ప్రతులలో క్వాచిత్కముగా కనఁబడుచున్నను కొన్ని వ్రాత ప్రతులలో ఆ స్థలములందు 'గుఱిచి' అని కనఁబడుచుండుటచేత 'గుఱిచి' అని వాడుటయే నన్నయ మతమని తోఁచుచున్నది. 'గుఱి' అనుదానికి 'కుఱి' అనునది ద్రావిడ రూపము. కన్నడములో ప్రేరణమందు 'ఇసు' అను ప్రత్యయము చేరును. దీనిలోని 'సు' అనునది తెనుఁగులో 'చు' గా మాఱినది. కొంతకాలమున కది 'ఇంచు' గ గూడ మాఱినది. అందుచేత ప్రేరణమందు చు, ంచు లతో రెండు రూపము లున్నప్పుడు, 'చు' రూపములు ప్రాచీనము లనియు, 'ఇంచు' రూపములు తరువాతివనియు నిశ్చయింపవచ్చును.

(ఆది. II. 165) అంబుజసంభవు గుఱిచి భక్తితోడ ఘోరతపము సేయుచున్న ... (ఆది. VII. 23) పాండవులను గుఱిచి ... (ఆది. VII. 67) తపతి ... అత్తపను గుఱిచి భక్తిఁదపము సేసె (ఆర. I. 42) సూర్యుగుఱిచి జపము సేయుచున్నన్ ...

ఈ క్రిందిచోట్ల ముద్రిత ప్రతులలో 'గుఱించి' కనఁబడుచున్నను కొన్ని వ్రాఁత ప్రతులలో 'గుఱిచి' అనియే ఉన్నది.

(ఆది. VII. 3) పాండవుల గుఱించి బహువిధంబులగు నిమిత్తములు ...
(పాండవులను గుఱిచి) ...

(ఆర. III. 81) ఈశ్వరు గుఱించి తపంబు సేసిన } (గుఱిచి)
(ఆర. IV. 52) ఈశ్వరు గుఱించి

తృతీయావిభ.

1. మహన్మహతీ తరములయిన శబ్దములకు తృతీయయందు 'న్' అను ప్రత్యయము వచ్చును:

(ఆది. I. 5) ప్రభావమునన్, విభూతిన్; (ఆది. I. 6) పోషణంబునన్; మహిమన్, అభిరతిన్; (ఆది. I. 7) ప్రీతిన్, బలిమిన్; (ఆది. I. 8) గోష్ఠిన్, (ఆది. I. 23) వేడుకన్; (ఆది. I. 34) వృత్తాంతంబులన్; (ఆది. I. 52) బాణంబునన్; (ఆది. I. 56) వచనంబులన్; (ఆది. I. 65) శాఖలన్; వితతిన్; (ఆది.

I. 76) అంజలిన్; (ఆది. I. 104) ఫణాలిన్; (ఆది. I. 139) అగుటన్; (ఆది II. 220) ధర్మచరితన్ మొద.

2. చేతన్, చేన్, తోడన్, తోన్-అను పదములుకూడ తృతీయార్థమ లందు వచ్చును:

(ఆది. I. 30) బ్రహ్మచేత ననుజ్ఞాతుండై; (ఆది. I. 50) సహదేవు చేత నపుత్త్రకుండైన; (ఆది. I. 38) వారిచేత జవ్వనంబు వడయుటయు. (S I. I. IV. 1190, 1186; S. I. I. V. 65) ఆణ్డారిచేతన్, (S. I. I. V. 65 సెట్టిచేతంగొన్న; (S. I. I. IV. 737) పరమాత్మునిచేన్; (ఆది. I. 9, 33 కరుణతోడన్; (ఆది. I. 27) భక్తితోడన్; (ఆది. I. 92) గుణములతోడ (ఆది. I. 10) భక్తితోన్; (ఆది. II. 191) రత్నావళితోన చల్లుదు; (ఆది II. 99) దానితోన వర్ధిల్లై మఱి దానితోన లబ్ధజీవుండై; (ఆది. III. 85 ప్రీతితోన్; (ఆది. IV. 1104) చతుస్సీమములతోఁగూడ; (ఆది. IV. 1108 పంచమితోన్; (S. I. I. IV. 672) 'విగువ్వ...నతోన్' అనుచోట సప్తమి మీఁద తోన్ చేర్పఁబడినది.

(3) (అ) చేతన్, చేన్—అనునవి పంచమ్యర్థమందును వచ్చును:

(S. I. I. IV. 1186, 1190) ఆణ్డారిచేతం బెట్టి పుత్తెంచిన = ద్వారా (S. I. I. V. 65) సెట్టిచేతంగొన్న = నుండి, వలన; (ఆది. II. 92) తక్షకు చేత ననంతంబైన యర్థంబుగొని; (ఆది. I. 113) తక్షకుచేతఁ గుండలంబులు గొని; (ఆర. I. 44) అహర్పతిచేత వరంబు వేర్మిఁబొంఁబడసి.

(ఆ) ,చేత, చేన్' —అనునని కరణార్థమందునువచ్చును.
(ఆర. IV. 18) చెఱిచేన్ ఘనుఁదగ్గదచేత భీముఁడున్.

4. సముచ్చయార్థమందు అనేక శబ్దములతోడను చేరవలసిన 'తోడన్, తోన్' అనునవి ఒక్క తుదిశబ్దము మీఁదనే కానవచ్చును:

(ఆర. III. 319) బాలకులయు నధిక శ్రీదర్పితులయు లుబ్ధులయు లఘుజనం బులయుందోడ; (ఆర. II. 101) అగ్నిహోత్రంబులయు నపారఫలపుష్ప నదీ రమ్య తపోవనంబులయుఁదోడ నదృశ్యులైనఁ జూచి; (ఆర. III. 43) రోమశ ధౌమ్యులయుఁ దమ్ములయుఁ దోడ; (ఆది. IV. 215) అఖిల బాంధవులయు బ్రాహ్మణులయుఁదోడ; (ఆర. III. 95) బాహుదండంబులయు ... దంష్ట్రలయు ... దశనంబులయు ... నయనంబులయు ... వక్త్రంబును ... శరీరంబునుం దోడ

5. అధ్యయనము విషయమయినపుడు గురువులనుబోధించు శబ్దమునకు 'తోడన్, తోన్' అనునవి చేరును:

(ఆది. II. 159) చ్యవనసుతుండై ప్రమతితోఁ జదివె నెల్ల శాస్త్రములు; (ఆది. IV. 167) వేదంబులు వసిష్ఠుతోఁజదివె; (ఆది. V. 194) వేదంబుల్ సదివించె భూసురులతో; (ఆది. VII. 5) ధనుర్వేద మగ్నివేశులతోడ నర్థిఁగఱచి; (ఆది. VIII. 227) ధౌమ్యుతో వేదము సదివెఁ; (ఆర. III. 242) ఇద్దఱు ... నుద్దాలకుతోఁ జదివి.

6. (అ) చేసి అను క్త్వార్థకరూపముకూడ తృతీయార్థమందు తృతీయా విభక్తిప్రత్యయముమీఁద మఱలఁ జేరును :

(ఆది. 1. 30) మహత్త్వంబునం జేసి; (ఆది. 1. 20) అనుగ్రహంబునం జేసి; (ఆది. 1. 22) గభస్తిచయంబులఁ జేసి; (ఆర. III. 343) పుచ్ఛమునఁ జేసి.

ఇట్లే—(ఆది. I. 79) దానన చేసి; (ఆది. I. 123) ధూమకేతనహతిఁ జేసి; (ఆది. I. 124) సంబోధనఁ జేసి చేసె; (ఆది. I. 140) తేజరిల్లమిఁ జేసి; (ఆది. I. 145) అగుటం జేసి; (ఆది. II. 68) శాపంబులం జేసి; (ఆది. II. 46) నీ కులిశాభిరక్షణ స్ఫురణన జేసి; (ఆది. III. 26) తన పాదంబునం జేసి తలఁగం ద్రోచిన; (ఆది. III. 27) ముదితయందు తనదు హృదయంబు నిలుపుటఁ జేసి రాగమడర; (ఆది. IV. 64) తన మహాసత్త్వంబునం జేసి తమియించుచున్న; (ఆది. IV. 215) కామరాగాధికాసక్తిఁ జేసి శోషించి; (ఆర. II. 156) నలుఁడిప్పుడసమర్థుఁడగుటం జేసి; (ఆర. I. 22) విజ్ఞానంబునం జేసి యుపశమనంబునం బొందుము; (ఆర. I. 26) అనలంబునం జేసి దగ్ధంబగు; (ఆర. I. 99) దీవనలీగిఁ జేసి; (ఆర. III. 339) ద్వాపరంబున రెండు పాదములఁ జేసి నడచు ...

(ఆ) పై ఉదాహరణములలో 'చేసి' అను క్త్వార్థకరూపము చేత, తోడ, వలన-అను అర్థములలో ప్రయోగింపఁబడినది.

(7) మెయిన్, మైన్—అనునవికూడ తృతీయార్థమందు శబ్దములతోఁ జేరును:

(ఆది. I. 16) ధీయుక్తి మెయిన్; (ఆది. II. 92; ఆది. IV. 12) కడిమి మెయిన్; (ఆది. II. 175) అలుక మెయిన్; (ఆది. III. 44) లీల మెయిన్; (ఆది. III. 71) భక్తిమెయిన్; (ఆది. III. 111) నిష్ఠమెయిన్; (ఆది. III. 141) శక్తిమెయిన్; (ఆది. IV. 207) ధృతిమెయిన్; (ఆది. IV. 86) ప్రీతిమెయిన్; (సభా. I. 161) బలిమిమెయిన్; (ఆది. IV. 178) అలుక మెయి మున్న పలికితిన్; (ఆది. I. 69) వీకమైన్; (ఆది. IV. 35) శక్తిమైన్; (ఆది. IV. 62; సభా. I. 180) బలిమిమైన్; (ఆది. VI. 118) రాజనీతి మైన్; (ఆర. III. 321) సుఖనిద్రమైన్; (ఆర. IV. 68) అలుకమైనేసిన; సభా. II. 2) దివ్యశక్తిమెఁ దాల్చిన.

చతుర్థీవిభక్తి.

(1) ద్రావిడభాషలయందు చతుర్థిలో కె, క్కె, గె, కు, క్కు అనునవి విభక్తి ప్రత్యయములుగా వచ్చును. కాని, తెనుఁగు వైయాకరణులు 'కు' ప్రత్యయమును షష్ఠియందు చేర్చిరి. చతుర్థియందు కై, కొఱకు- అనునవి వచ్చునని తెలిపిరి. 'కొఱకు' అనునది 11-వ శతాబ్దమందలి తెనుఁగులో కానరాదు. 'కయి = కై' అనునది అప్పుడప్పుడే ప్రత్యేక ప్రత్యయముగ ఏర్పడుచుండెను. 'కై' అనునది కొందఱనుకొనునట్లు 'చేయి' అను నర్థముగల పదముకాదు. 'కు + అయి' అని దాని పదచ్ఛేదమని కొందఱందురు 'అయి' అనగా కూడి, సహాయపడి అని అర్థమును చెప్పుదురు. ఈ క్రింది ఉదాహరణములందు 'అయి' అనున దెట్లువాడఁబడినది:

(ఆర. V. 394) విజయుండు నేనునయి ... ధృతరాష్ట్రజాధముల నెల్లఁ జంపి; (S. I. I. V. 1074) నాయకుణ్డును నాయకురాలును నై పెట్టిన = కూడి, కలసి; (ఆర. II. 216) సుధాంశుండుం గమలహితుండుం నేనునయి = కలసి. 'కై, కయి' ఇవి 11-వ శతాబ్దమున క్రొత్తగా విభక్తులగుచుండుట కుదాహరణము:—(సభా. II. 174) ఇంకు మామామ శకుని నాకై కడంగి = సహాయపడి; (సభా. II. 38) చైద్యునికై పూని సన్నద్ధులైయున్న యీ రాజ లిందఱు ... (సభా. II. 175) అన్యులకయి యన్యులు వాదంబాడుట యెంతయు విషమంబు ...

(2) (అ) చతుర్థ్యర్థమందు 'పొంటెన్' అను నొక ప్రత్యయము కానవచ్చుచున్నది. దీని వ్యుత్పత్తిమేమో సరిగ తెలియరాకున్నది. కన్నడములోను, తమిళములోను, 'పూణ్' అను నొక ధాతువున్నది. దీనికి 'ఆరంభించు' అని అర్థము. తెనుఁగులో ఈ ధాతువు 'పూను' అని కనఁబడుచున్నది. ఈ ధాతువే తమిళ మళయాళములలో 'పుణాగు' అనియు కన్నడములో 'పొణర్' అనియు, మళయాళములో 'పూణు' 'పున' అనియుఁగూడ కానవచ్చుచున్నది. రూపభేదమువలన 'కలియు' అని దీని కర్థభేదముకూడఁ గలిగినది. 'పొణర్, పొణ్' అనునవి ప్రాచీనకాలమున తెనుఁగునందును ఉండియుండును. దీని మధ్యమ పురుషైకవచన భూతకాలరూపము 'పొంటి' అని యగును. దీనికి 'ఏన్' అని చేర్చినయెడల 'పొంటేన్' అని యగును. 'పూని తేన్, పూనెదేన్' అని యర్థము. దీనికి రూపాంతరము 'పొంటెన్' అని యగును. ఇది తొలుత మధ్యమ పురుషరూపమై యుండెను, రానురాను అన్ని పురుషములయందును వాడఁబడుచు కేవలవిభక్తి ప్రత్యయముగా పరిణమించినది:

(ఆది. II. 181) అఖిలలోక హితంబుపొంటె (ఆది. V. 157) కురుకుల వృద్ధి పొంటె నేముద్భవిల్లితిమి; (ఆది. V. 157) వంశవివృద్ధి పొంటెన్; (ఆది. VII. 244) తదీయ ధర్మసందేహ నివృత్తిపొంటెఁ జనుదెంచె; (ఆది. VIII. 13) ఆత్మోదయ వృద్ధిపొంటెను దదున్నతి గోరుదురు; (ఆది. VIII. 96) సుర హితంబుపొంటె సుందోపసుందుల కడకువచ్చె; (సభా. I. 26) విప్రుల మంత్రులుగా నొనరించితె కార్యసంప్రయోగము పొంటెన్.

(ఆ) 'పొంటెన్' అనునది క్రియాజన్య విశేషములపైగూడఁ గాన వచ్చుచున్నది:

(ఆది. IV. 189) వివాహంబు సేయుపొంటెన్; (ఆది. VII. 274) హితమునేయుపొంటెన్; (ఆది. VIII. 164) అఘములు వాయుపొంటెన్; (ఆర. II. 120) అన్వేషించుపొంటెన్; (ఆర. I. 150) వధియించుపొంటెన్.

(ఇ) చతుర్థ్యర్థమున 'తదర్థము' అను పదమును నన్నయ ప్రయోగించినాఁడు:

(ఆది. II. 207) సీతదర్థముకాఁగ దేవ వినిర్మితంబిది. (సభా. I. 258) నీతదర్థంబులై నిఖల వేదంబులు వర్తిల్లు.

పంచమీ విభక్తి.

(1) సాధారణముగా 'న్' అనునదే తృతీయా సప్తము లందువలె పంచమ్యర్థమునఁగూడ వచ్చును; (ఆది. I. 48) విప్రశాప నిమిత్తంబునన్.

(2) (అ) 'వలనన్' అను సహాయక విభక్తి ప్రత్యయముకూడ పంచమ్యర్థమున వచ్చును. 'వలనన్' అనునది దిగర్థకమగు 'వలను' శబ్దముయొక్క పంచమీ విభక్తిరూపము :

(ఆది. I. 27) అక్కథకువలవన్; (ఆది. I. 28) నావలన నెక్కథ వినవలతురు; (ఆది. I. 34) అగ్నిభయంబువలన మయభుజంగ మోక్షణంబును; (ఆది. I. 36) నారదువలన లోకపాల కథా శ్రవణంబును; (ఆది. I. 38) యమువలన వరంబులు వడసి; (ఆది. I. 58) గాంగేయువలన నెఱుంగుటయు; (ఆది. I. 64) వనచర భయంబువలన రక్షింపనోపమి; (ఆది. I. 66) వైశంపాయన మహామునివలన విని వచ్చితి; (ఆది. I. 98) వానివలన సురక్షితముగఁ జేసి చనుము; (ఆది. I. 120) నీవలనఁ బరమ సంప్రీత హృదయుండ నయితి; (ఆది. I. 150) ప్రమద్వరను పంచత్వంబువలనం బాపె; (ఆది. II. 53) దాస్యంబు వలన విముక్తుల మగువారము; (ఆది. II. 849) తన చారువలన నంతయు నెఱుంగి; (ఆది. II. 176) తక్షకువలని భయంబు; (ఆది. III. 12) భూసుర వరులవలన ... విద్యలు గఱచుచు; (ఆది. III. 15) అపాయంబులవలనం బాయుచు; (ఆది. III. 17) యమువలన సభాప్రాప్తుండై; (ఆది. III. 58) కశ్యపు

వలనఁ జరాచరభూత రాశి యుద్భవిల్లె; (ఆది. III. 118) అనురులవలన నై
యపకారంబు; (ఆది. III. 127) శుక్రువలన సంజీవనిఁబడసి; (ఆది. IV. 7
కెందమ్మిరేకులవలనం దొరంగు జలకణంబులువ్రాలె; (ఆది. VII. 127)
పంబువలనం బాపి; (ఆది. VIII. 8) దేవతాదులవలన భయంబు; (సభా
II. 261) పాయంగవలయు దాస్యమువలనన్, (సభా. II. 312) రాష్ట్రం
వలనంబాపి; (అర. I. 26) మృత్యువువలన భయంబు; అనలంబువల
భయంబు; (అర. I. 39) ఆపదలవలనఁ బ్రజల సముద్ధరించిరి; (అర.
41) దీనిం దొల్లి యింద్రువలన నారదుండు వడసె, నారదువలన వసువసురా
వడసె, నాతనివలన నేను బడసితిని; (అర. I. 133) సత్యంబువలన యజ్ఞం బు
రించుటం జేసి; (అర. I. 191) సౌంభకంబువలనఁ బడు తెంచు; (అర. I. 34
వారిదమార్గంబువలన మహానీల వైజయంతీవిభవంబు నెలయు; (అర. I
66) ఎవరి వలనను సత్కారంబుఁగానక; (అర. II. 88) అజగర ముఖంబువల
వెలువడిన యా దమయంతి; అమ్మగునవలన నంతివృత్తాంతంబు నెఱుం
(అర. II. 177) ఋతుపర్ణువలన నక్షహృదయంబువడసి; (అర. II. 212) పర్ణా
వలన నిన్నెఱుంగినదాన; (అర. II. 271) దురితంబులవలనం దొలంగుదుర
(అర. II. 314) ఋషులవలనం బుణ్యకథలు వినుచున్న యవసరంబున; (అ
III. 103) వానివదనంబువలన వెలువడు... భాషితంబులు; (అర. IV. 12
శక్రాసనంబువలనంబాసి (అర. IV. 133) ఆతనివలన నధ్యాత్మ రహస్యం
లెఱుంగి.

(ఆ) వలన ప్రత్యయముపై మఱల 'చేసి' అనుపదము చేరును:
(అర. II. 312) క్రోధంబువలనం జేసి.

3. (అ) తారతమ్య గ్రహణమునందు పంచమియందు 'కంటెన్'
అనునది వచ్చును. 'కంటెన్' అనునది కు + అంటెన్ అనువాని కూడి
వలన నేర్పడినది. 'కు' అనునది చతుర్థ్యర్థకమగు షష్ఠీ ప్రత్యయము. 'అంటెన్
అనునది కన్నడమందలి, అకిన్త, 'అకిన్తా', 'అక్కన్త', 'అక్కన్తా', అను పం
మీవిభక్తి ప్రత్యయముయొక్క వికారము. కన్నడమందు 'అకింత' అనున
'కె' యను చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయముపై 'ఇంత' అనుపదమును చేర్పు
వలన నేర్పడినది. 'కె' అనుదానికి తెనుఁగున 'కు' అను రూపము కలిగినది
ఇన్త అనునది 'ఇన్ను' అనుదానికి రూపాంతరము. దీనికి తెనుఁగున ఇంకను అ
రూపము 'శతమఖుకంటెను శతగుణ వీర్యుఁడు' అనఁగా 'శతమఖున కింక
శతగుణవీర్యుఁడు' అని యర్థము.

(ఆది. II. 83) శతమఖుకంటెను శతగుణవీర్యుండై; (ఆది. II. 172) అం
కంటె మిక్కిలి పాతకం బొండెద్ది; (ఆది. II. 189) వాని యిచ్చు ధనంబుకం

నాయం దధికధనంబుఁ గొనిపొమ్ము; (ఆది. II. 223) యాజకోత్తముల కంటెం బ్రసిద్ధులు; (ఆది. V. 128) కార్తవీర్యుకంటెను వీరుఁడు; (ఆది. VI. 253) పురుషుకంటె మున్ను పరలోకమేఁగిన సతియ నోచినదియు సతులలోన; (ఆది. VI. 259) మీకు నాయందయ్యెడు దౌహిత్ర లాభంబునకంటె మీరిద్దరు జీవించిన ననేక పుత్రపౌత్ర లాభంబగు; (అర. II. 280) యాగశతంబులకంటెఁ బ్రయాగనివాసము విశేషము.

(ఆ) 'కంటెన్' అనునది క్రియాజన్యవిశేషణములపైఁ గూడ వచ్చును.

(ఆది. VIII. 307) ఎలుకచేఁ జచ్చుటకంటె నీ జ్వాలనశిఖులఁ గ్రాఁగి పుణ్యలోకంబులఁ గాంతుమేము.

(ఇ) 'కంటెన్' అనుదానిలోని 'కు' ప్రత్యయమే ముఖ్యమైనదని యీ క్రింది యుదాహరణములవలన తెలిసికొనవచ్చును:

(S. I. I. IV. 672) గాన్ధారికి సీతకుఁ శచికిఁదానధికంబు; (ఆది. III. 194) నలువురకుం గొండొకవానిని; (అర. I. 81) ఎల్ల నెయ్యమునకుఁ దల్లిదండ్రులయందు సుతులవలని నెయ్య మతిశయంబు; (అర. IV. 180) విత్తరక్షకుఁ గడుమేలు వృత్తరక్ష; (అర. II. 237) నీవ యెల్లవారికి నత్యున్నతుఁడవు; అర. II. 243) తీర్థగమనఫలంబు యజ్ఞంబులకు విశేషంబు; (అర. II. 52) (ఆది. ...గోసహస్రదానంబులకు నశ్వమేధ సహస్రంబునకు విశేషంబు.

4. 'వలన' అనుదానికి బదులుగా నన్నయభారతములో కృతమున, మూలమున మొదలగు సంస్కృతశబ్దములును కానవచ్చుచున్నవి:

(అర. I. 51) నీకృతమునఁ గౌరవాన్వయ మకిల్బిషకీర్తిఁ బ్రకాశితంబగుఁ.

5. ఉండి అనుక్త్వార్థకముకూడ పంచమ్యర్థపోషకమై, సప్తమీ విభక్తిప్రత్యయముపై వచ్చును:

(ఆది. II. 221) తాల్చినయంతనుండి; (ఆది VII. 2) పురంబుననుండి; (ఆది. VII. 40) శృంగంబున నుండి భూమికి వచ్చి; (అర. II. 187) అయోధ్యనుండి సరి నిందులకాతని సారథినై వచ్చితి; (అర. II. 215) వాయుభట్టారకుఁడు ... ఆకాశంబున నుండి యిట్లనియె; (అర. II. 286) రోమశుండు దేవలోకంబుననుండి నీకడకువచ్చు; (అర. III. 83) హరుశిరంబందుండి ... ధరణితలంబున కరుగుదెంచు; (అర. III. 102) అడవినుండి ... ఫలంబులు గొని వచ్చి; (అర. III. 122) నీరిలోనుండి వెలువడి; (అర. IV. 40) నాకలోకంబుననుండి వచ్చె; (అర. II. 290) ఎందుండి వచ్చితిరి; (అర. III.) దేవి! యీదేవపథంబునందుండి వసుమతి కొండంగఁ జనుదేరవలయు.

6. (అ) కోలెన్ అను పదము పంచమ్యర్థమున కాలవాచి పదములపై వచ్చును:

(ఆది. II. 119, 20, 151, 134; ఆది. V. 90; ఆర. III. 127, 132 ఆర. IV. 119, మొద.); నాఁటంగోలెన్; (ఆది. VI. 128) మొదలింటంగోలెన్ (ఆది. VI. 192) అప్పటంగోలెన్; (ఆది. VIII. 118) నిన్నటఁగోలెన్; (ఆది VIII. 227) అదిఁగోలెను; (ఆది. VIII. 149) నూఱేండ్లంగోలె.

కోలెన్ అనునది కొల్, కోల్ అను ద్రావిడధాతువునుండి పుట్టినది ఈ ధాతువులకు పొడవు = length, విస్తారము = extension, అని యర్థము దీనినుండియే కొలచు = to measure, అను తెనుఁగుధాతువు పుట్టినది. దీని కొల అనునది తెనుఁగున ఇప్పటి విశేష్యరూపము. కన్నడమున దీనికి కొలె అ రూపము. కొలె, కోలె, అను రూపములు ప్రాచీనావస్థలో ననఁగా తెనుఁగు కన్నడము లేకభాషగా నుండినప్పుడు తెనుఁగునందును ఉండి, రానురాన విభక్తిప్రత్యయములుగా మాఱినవి. అకిత్తనుండి కంటెన్ అను రూపము పుట్టి విభక్తిప్రత్యయమైనప్పు డెట్లు ద్రుతప్రకృతిక మయ్యెనో, యట్లే కొలె, కోలె యనునవికూడ దుత్రప్రకృతికము లైనవి. నాఁటంగోలెన్ అనఁగా నాఁటినుండి విస్తరించి నేఁటివఱకును అని యర్థము.

(ఆ) కోలెన్ అనునది అధ్వవాచిశబ్దములపైఁగూడ కానవచ్చుచున్నది

(ఆది. II. 40) దాని శరీరసౌగంధ్యంబు యోజనంబునంగోలె జనులకు నేర్పడునట్లుగాఁ బ్రసాదించిన ...

షష్ఠీవిభక్తి.

(1) సంబంధార్థమున షష్ఠియందు 'అ' వర్ణమువచ్చును. కొన్ని పుమం ములకు ఇవర్ణమును వచ్చును'. ఇవర్ణము పరమైనప్పుడు తత్సమశబ్దములం ఏకవచనమున 'న' గాగమము వచ్చును: ఉదా. (S. I. I. V. 1054) నాయ కుని: బహువచనమునం దీ నగాగమమురాదు. అవర్ణము పరమైనప్పుడు కూ ఏకవచనమున ఈ నగాగమము విభక్తిక శబ్దములపై కొన్నియెడల వచ్చును

(S. I. I. IV. 1167) మలయమున బంటరాజు; (S. I. I. IV. 109 మరమునతపస్సులు; (S. I. I. V. 9) సబ్బపురమున భావసరయణదేవర; (S. I. V. 82) నెరుత్యమునపొలమున; (S. I. I. V. 1089) బీఱట్టానవారు; (S. I. V. 1116) తోంటకలివ్రమునవారు; (S. I. I. IV. 1114) అనన్తారామము తూర్పునన తోఁట; (ఆది. I. 7) పరమండలంబులధరణీపతులన్; (ఆర. II 149) తపమునపేర్మిన్; (ఆది. IV. 58) తేజంబునవాఁడు; (S. I. I. V. 1 13, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23) చతుర్వేదిమంగలమున శ్రీ పురుషో

మమున వీరచోడవిన్నగ రాత్వారికి; (ఆది. II. 139) లోకమున తెరువు; (ఆది. II. 171) కుంభమున తోయములు; (ఆది. III. 27) అలసభావంబున పోలుపును; ఎలజవ్వనంబున విలసనమును; (ఆది. III. 195) యదువంశంబునవారు; తుర్వసు వంశంబునవారు; అను వంశంబునవారు; (ఆది. VI. 58) ఇట్టి దివ్య తేజమునవాఁ డథమాన్వయమునఁ బుట్టునె; (ఆది. VII. 132) అతని వంశ మునవారు, (ఆది. VIII. 143) కులంబునవారు; వంశంబునవారు; (ఆది. II. 142) క్రేలెడ మధమలోకమున తెరువు సనక; (ఆది. VI. 71) కాంపిల్యనగ రమున జనులెల్లక; (ఆది. VI. 148) వారణావతమునవారు.

ఈ అవర్ణ ఇవర్ణములును నగాగమమును కొన్ని ఆచ్ఛికశబ్దముల మీఁదకూడ వచ్చును:

(S. I. I. V. 1108) తామరచెఱునవారు; (S. I. I. V. 17, 22) మగధరాయని పెట్టిన.

(2) సంబంధార్థమున సమాసములందు కొన్ని శబ్దములపై ఎట్టి ప్రత్యయమును సాధారణముగా చేరదు:

(ఆది. III. 109) నేర్పు పేర్మి; (ఆది. II. 37) ఉచ్చైశ్శ్రవంబు వాలంబు; (ఆది. V. 65) మృగంబు పలుకులకలిగి; (ఆది. V. 23) మంత్రంబుశక్తి; (ఆది. VIII. 201) పురము వీథులు; (ఆది. IV. 260) అన్నగరంబురాజు; (ఆది. III. 27) లలితాననేందు మండలము రుచి.

(3) ఔపవిభక్తికములపై ఉపవిభక్తులగు ఇ, టి, ంటి, తి వర్ణములు చేరిన రూపములే సంబంధార్థక షష్ఠియందు వచ్చును:

(S. I. I. V. 1346) టాంగొలనివారు; (S. I. I. V. 1277) ఈ యూరివారు; (S. I. I. V. 1321) నాయకుఱాలిపెట్టిన.

(4) డుమంతశబ్దముల సంబంధార్థకషష్ఠియందు డుజ్వీరహితమయిన ఉకారాంత ప్రాతిపదిక రూపముకూడ వచ్చును:

(S. I. I. IV. 737) తపనురశ్మి; (S. I. I. V. 1138) పల్లినాయకు రేవి నాయకు బెరసినకాంపులు; (S. I. I. V. 19) బోయువసమున; (S. I. I. V. 78) గుణ్డియబోయు కొన్నయెడ్లు; (ఆది. V. 234) ఏకలవ్యు సమీపంబున; (ఆది. II. 77) వినుతానుతుమీఁద; (ఆది. V. 88) శ్వేతకేతుతల్లి.

(5) సంబంధార్థక శబ్దము లనేకము లొకటే శబ్దముతో సంబంధించి యుండినయెడల నవి యన్నియు సంబంధ బోధకరూపములను పొంది యుండును.

త్రిభువనాంకుశమునవేమాన (ద్రాక్షారామ శాసనములు); (S. I. I. IV. 667) నాయకుల యిచ్చిన; (S. I. I. IV. 685, 927) తన కట్టించిన;

(S. I. I. IV. 687) తమ కట్టించిన; (S. I. I. IV. 929) ఆదిత్యచంద్రుల
కలయంత్తగాలము; (S. I. I. IV. 1050) బుద్ధరాజులపెట్టిన; (S. I. I.
IV. 1102) తమ పెట్టించిన సత్రమునకు; (S. I. I. IV. 1114) అనన్తారా
మమున తూప్పూఁన పోంక్క మ్రాంకులు; (S. I. I. IV. 1248) సింగ్గల
భడారలపెట్టిన; (S. I. I. IV. 1339; C. S. I. I. V. 17, 22) మగధరా
యనిపెట్టిన; (S. I. I. V.) చోడవలనాంటి ప్రోలునాంటి కుత్తమల్లి చతు
ర్వేఁది మంగ్గలమున శ్రీ పురుషోత్తమమున వీరచోడవిన్నగడాళ్వారికి; (S. I.
I. V. 63) కొసణియబోఇని ఎఱ్ఱ్యమబోఇని కామియబోఇని సూగియబోఇని
బెరసిన నల్వ్వురవసమున; (S. I. I. V. 78) గుణ్డియబోయుకొన్న యెడ్లు; (S.
I. I. V. 78, 79) ఆదిత్యచంద్రుల కలయన్తగాలము; (S. I. I. V. 1033)
వీరిద్దఱపెట్టిన; (S. I. I. V. 1051) వీరికొన్నమాడలు; (S. I. I. V. 1138)
పల్లినాయకు రేవినాయకు బెరసిన కాంపులు; (S. I. I. V. 1054) నాయ
కునిపెట్టిన, (S. I. I. V. 1321) నాయకుతాలిపెట్టిన; (ఆది. I. 117) నీ
యానతిచ్చినట్లు; (ఆది. I. 118) వారి యనునయించు సితకృష్ణతంతురాజిత
యంత్రము; (ఆది. I. 125) ఒక్కకులసాంసను చేసినదానఁ; (ఆది. II. 4)
వారి కోరినయట్టులు; (ఆది. II. 113) నాకలతెఱంగు సెప్పెద; (ఆది. II
122) దాని యున్నస్థానంబు; (ఆది. II. 130) జనమేజయుని చేయు సర్పయా
గమునకు; (ఆది. II. 144) నాపడియెడు నీయవస్థ; (ఆది. II. 159) నామే
ల్కొనునంతకు; (ఆది. II. 160) నీకు నాచేసిన సమయంబు; (ఆది. II. 172)
తనచేసిన శాపస్థితి; (ఆది. II. 176) నీ యిచ్చిన శాపంబు; (ఆది. II. 181)
తనచేసిన వ్యతిక్రమంబునకు; (ఆది. II. 176) పరీక్షితుఁ గాచినయట్లు;
(ఆది. II. 192;) వాని యిచ్చుధనంబుకంటె; (ఆది. II. 224) వారి కోరిన
కోర్కి; (ఆది. III. 141) తమ విహరించుచున్న యవ్వనంబునకు; (ఆది.
IV. 39) నానేర్చు విధంబున, (ఆది. IV. 60) దాని కోరినవరంబు; (ఆది.
IV. 73) నీయిచ్చినవరము; (ఆది. V. 105) అనిలజుపుట్టిన దివసము; (ఆది.
VI. 34) అర్జునుచూపిన యస్త్రవిద్యలు; (ఆది. VI. 141) దుర్యోధను కఱ
పిన రూపున (ఆది. VI. 230) అమ్మునివరు కఱపినమార్గము; (ఆది. VI.
277) తమ విడిసిన బ్రాహ్మణునకైన యాపద; (ఆది. VII. 37) గంధర్వుని
త్రిమ్మరియెడు ప్రొద్దులు; (ఆది. VII. 145) హింసచేసిన వారల యేఁగు
గతికి; (సభా. II. 65) వసుదేవుచేయు నశ్వమేధము; ఆర. I. 5) పాండు
సుతుల యరిగినచోటు; (ఆర. II. 344) అగస్త్యు చెప్పినంతధనము; (ఆర.
III. 31) నామఱలి వచ్చునంతకు.

ఇట్లే నన్నయ రచించిన నందంపూడి శాసనములో——

పూర్వతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమ పెద్దపూణ్డియుం బొలగరుసున పల్ల మున కొణ్డియగుంటసీమా, ఆగ్నేయతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమ పెద్దపూణ్డియు నెరపులయుం బొలగరుసున ముయ్యలికుట్ర సీమా, దక్షిణతః ఇయ్యూరియు నెరపులయుం బొలగరుసున తాడ్లచేవ సీమా, నైరిత్యతః ఇయ్యూరియు నెలపు లయు ముందరమునయుం బొలగరుసున ముయ్యలికుట్ర సీమా, పశ్చిమతః ఇయ్యూరియు ముందరమునయు మఱకుఱితియుం బొలగరుసున ముయ్యలి కుట్ర సీమా, వాయవ్యతః ఇయ్యూరియు మడకుఱితియుం బిల్లెమ పెద్దపూ ణ్డియుం బొలగరుసున ముయ్యలికుట్రున గొల్లచేవ సీమా, ఉత్తరతః ఇయ్యూ రియుం బిల్లెమ పెద్దపూణ్డియుం బొలగరుసున (యే)ఱువగడ్డయ సీమా, ఐశా న్యతః ఇయ్యూరియు (౦) బిల్లెమ పెద్దపూణ్డియుం బొలగరుసున మట్టితోడితాటి యొద్ద చింతయ సీమా.

రాజరాజ కోరుమిల్లిశాసనములో—

దక్షిణతః వానపల్లియు సంపుతటియయు మామణ్డాదియు సీమేవసీమా,

6. షష్ఠియందు 'కు' ప్రత్యయము చేరునని తెనుఁగు వైయాకరణులు చెప్పిరిగాని, వాస్తవముగా నది చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయము. అరవములో నిది 'కు,' 'క్కు' అనియు, కన్నడములో 'కె' 'గె' అనియు ఉండును. ఆ భాష లలో నవి చతుర్థియందే వచ్చును. తెనుఁగునందును అవి సాధారణముగా చతుర్థ్యర్థమునందే వచ్చుచుండును. ఈ 'కు'వర్ణమునకు పూర్వమందు 'ఇ' కా రము వచ్చినయెడల 'కి' గా మాఱును:

(ఆది. 1. 7) అగ్రజన్ములకు, (విప్రులకు; (ఆది. I. 21) పద్యవిద్యకు; (ఆది. I. 33) ఆయురర్థులకు; (ఆది. 1. 38) దిక్కునకు; (ఆది. 1. 40; నగ రంబునకు; (ఆది. 1. 21) దేవతాతతికి; (ఆది. 1. 24) పాకశాసనికి; వీనికి, దానికి, వానికి మొద.

7. 'కు' ప్రత్యయము చతుర్థ్యర్థమున వచ్చుట కుదాహరణములు:

(ఆది. II. 125) బ్రహ్మకుం దపము సేసి; (S. I. I. V. 62) ఆచంద్రా ర్కతారామునకుఁగా; (ఆది. I. 42) శ్రీకృష్ణునింగని సహాయత్వంబునకుం బ్రార్థించిన.

8. 'కు' ప్రత్యయము పంచమ్యర్థమందు 'కంటెను' అనుదానికి బదు లుగ వచ్చును:

(ఆది. III. 194) నలువురకుంగొండొకదానిని; (ఆర. I. 81) ఎల్ల నెయ్యములకుఁ దల్లిదండ్రులయందు సుతులవలని నెయ్య మతిశయంబు: (ఆర. II. 237) నీవ యెల్లవారికి నత్యున్నతుఁడవు; (ఆర. II. 243) తీర్థగమనఫలంబు యజ్ఞంబులకు విశేషంబు; (ఆర. IV. 130) విత్తరక్షకుఁగడుమేలు వృత్తరక్ష; (S. I. I. IV. 672) గాన్ధారికి సీతకున్నచికిం దానధికంబు.

(S. I. I. IV. 687) తను పెట్టించిన; (S. I. I. IV. 929) ఆదిత్యచం
కలయుం త్రిగాలము; (S. I. I. IV. 1050) బుద్ధరాజులపెట్టిన; (S.
IV. 1102) తిను పెట్టించిన సత్త్రమువను; (S. I. I. IV. 1114) అ
మనుమిన తూర్పూన పోలికి- ప్రూ లు; (S. I. I. IV. 1248)
భండారంలపెట్టిన; (S. I. I. IV. 1339; C. S. I. I. V. 17, 22) మ
యనిపెట్టిన; (S. I. I. V.) కోపింలనాంటి ప్రోలనాంటి కుత్తమ
ర్వేంది ముగ్గలమున శ్రీ ఖం హామ్త్రమనుంవ వీం పోపవిన్న గణాల్యా;
I. V. 63) కొనణియబోఇని ఎఱ్ఱయబోఇని కామయబోఇని సూరియ
బెరసిన నల్లూరవసమున; (S. I. I. V. 78) నల్లియబోయుకొన్న
I. I. V. 78, 79) ఆదిత్యచంద్రుల కలన్నత్రగాలము; (S. I. I. V.
వీరిద్దఱపెట్టిన; (S. I. I. V. 1051) వీరికొన్నమాపిలు; (S. I. I. V.
పల్లినాయుడు సోవినాయుడు రాసిన కాఫులు; (S. I. I. V. 1054)
కుచిపెట్టిన, (S. I. I. V. 1321) నాయు పెట్టిన; (ఆది. I.
యానతిచ్చినట్లు; (ఆది. I. 118) వారి నా యుండు పిల్చినని
యుంత్రము; (ఆది. I. 125) నను చేసినదారి; (ఆది.
వారి కోరినయట్లు; (ఆది. II. 113) నాలో పెట్టిన; (
122) వాని యున్నస్థానంబు; (ఆది. II. 130) నీమున చేసిను
గనుమ; (ఆది. II. 141) నా నాన; (ఆది. II. 159
ల్కానుకలు; (ఆది. II. 160) నా చేసిన సమయంబు; (ఆది.
తనచేసిన శాపస్థితి; (ఆది. II. 176) నీ యిచ్చిన శాపంబు; (ఆది.
తనచేసిన వ్యస్త్రము బు; (ఆది. II. 176) పసిపి నా
(ఆది. II. 192;) వాని యిచ్చిన బులు; (ఆది. II. 224)
కోర్కి; (ఆది. III. 141) తిమ పిహారించుచున్న మున్నవానిబు
IV. 39) నానేర్చు విధంబున, (ఆది. IV. 60) దాని కోరినవరంబు
IV. 73) నీ యిచ్చినవరము; (ఆది. V. 105) అనిలజుపుట్టిన దివసన
VI. 34) అర్జునుచూపిన యస్త్రవిద్యలు; (ఆది. VI. 141) దుర్యో
పిన రూపున (ఆది. VI. 230) యున్ననివరు కేఱిసినమార్గము; (
277) తమ విడిసిన బ్రాహ్మణునకైన యూపద; (ఆది. VII. 37)
త్రిమ్మరిమెదు ప్రొద్దులు; (ఆది. VII. 145) హింసచేసిన వారల
గతికి; (సభా. II. 65) వసుదేవుచేయు నశ్వమేధము; అర. I. 5
నుతుల యరిగినచోటు; (అర. II. 344) అగస్త్య చెప్పినంతిధనః
III. 31) నామఱలి వచ్చునంతకు.

ఇట్లే నన్నయ రచించిన నందంపూడి శాసనములో—

పూర్వతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమ పెద్దపూణ్డియుం బొలగరుస... ప
మున కొణ్డియుగుంటసీమా, ఆగ్నేయతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమ పెద్దపూణ్డి...
నరపులయుం బొలగరుసున ముయ్యలికుట్ర సీమా, దక్షిణతః ఇయ్యూరియు
నరపులయుం బొలగరుసున తాడ్లచేవ సీమా, నైరిత్యతః ఇయ్యూరియు నెలపు
లయు ముందరమునయుం బొలగరుసున ముయ్యలికుట్ర సీమా, పశ్చిమతః
ఇయ్యూరియు ముందరమునయు మఱకుఱితియుం బొలగరుసున ముయ్యలి
కుట్ర సీమా, వాయవ్యతః ఇయ్యూరియు మడకుఱితియుం బిల్లెమ పెద్దపూ
ణ్డియుం బొలగరుసున ముయ్యలికుట్టున గొల్లచేవ సీమా, ఉత్తరతః ఇయ్యూ
రియుం బిల్లెమ పెద్దపూణ్డియుం బొలగరుసున (యే)ఱువగడ్డయ సీమా, ఐశా
న్యతః ఇయ్యూరియు (ం) బిల్లెమ పెద్దపూణ్డియుం బొలగరుసున మట్టితోడితాటి
యొద్ద చింతయ సీమా.

రాజరాజ కోరుమిల్లిశాసనములో—

దక్షిణతః వానపల్లియు సంపుతటియయు మామణ్డాదియు సీమేవసీమా

6. షష్ఠియందు 'కు' ప్రత్యయము చేరునని తెనుఁగు వైయాకరణులు చెప్పిరిగాని, వాస్తవముగా నది చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయము. అరవములో నిది 'కు,' 'క్కు' అనియు, కన్నడములో 'కె' 'గె' అనియు ఉండును. ఆ భాష లలో నవి చతుర్థియందే వచ్చును. తెనుఁగునందును అవి సాధారణముగ చతుర్థ్యర్థమునందే వచ్చుచుండును. ఈ 'కు'వర్ణమునకు పూర్వమందు 'ఇ' కారము వచ్చినయెడల 'కి' గా మాఱును:

(ఆది. 1. 7) అగ్రజన్ములకు, (విప్రులకు; (ఆది. I. 21) పద్యవిద్యకు (ఆది. I. 33) ఆయురర్థులకు; (ఆది. 1. 38) దిక్కు నకు; (ఆది. 1. 40; న... రంబునకు; (ఆది. 1. 21) దేవతాతతికి; (ఆది. 1. 24) పాకశాసనికి; వీనికి దానికి, వానికి మొద.

7. 'కు' ప్రత్యయము చతుర్థ్యర్థమున నచ్చుట కుదాహరణములు:

(ఆది. II. 125) బ్రహ్మకుం దపము సేసి; (S. I. I. V. 62) ఆచంద్ర ...మునకుఁగా; (ఆది. I. 42) శ్రీకృష్ణునింగని సహాయత్వంబునకుం బ్రార్థించిన

8. 'కు' ప్రత్యయము పంచమ్యర్థమందు 'కంటె' అనుదానికి బద ...గ వచ్చును:

(ఆది. III. 194) నలువురకుంగొండొకదానిని; (ఆర. I. 81) ఎ... నెయ్యములకుఁ దల్లిదండ్రులయందు సుతులవలని నెయ్య మతిశయంబు; (ఆర II. 237) నీవ యెల్లవారికి నత్యున్నతుఁడవు; (ఆర. II. 243) తీర్థగమనఫలంబ ...జ్ఞంబులకు విశేషంబు; (ఆర. IV. 130) విత్తరక్షకుఁగడు మేలు వృత్తరక్ష ...S. I. I. IV. 672) గాన్ధారికి సీతకున్నధికిం దానధికంబు.

9. 'కు' ప్రత్యయము చేరునప్పుడు సందర్భానుసారముగ అర్థభేదము కలుగుచుండును:

(ఆది. II. 60) కుత్తుకకుడిగక; (ఆది. II. 156) నామేల్కనునంతకున్; (సభా. II. 60) నిండునంతకున్=వఱకు; (ఆది. VI.69) చనుదెంచునంతకుమందఱ; (ఆర. III. 270) కొలంకులకుఁజొచ్చిన; (S. I. I. IV. 675) నుతికెక్కెన్; (S. I. I. IV. 1073) ఆరామంబులకెల్ల నాయకము; (ఆది. II. 127) సర్పకులప్రణయంబునకు వెఱచి; (S. I. I. IV. 1123) ఆచంద్రార్కక్కన్ మునకిచ్చె.

10. అనుగ్రహించు, సహించు, సైఁచు, అలుగు, భీతిలు, వెఱచు, వివాహమగు, వరియించు, కరుణించు, శరణమగు, శోకించు, పాయు, మార్కొను, ఎదురు, సంతసిల్లు, సంతోషించు, ప్రీతులగు, కూర్చు, చనుదెంచు, మెచ్చు, చేయు—మొదలగు ధాతువులును తదర్థకములగు ధాతువులును ప్రయుక్తములయినప్పుడు 'కు' ప్రత్యయముతో షష్ఠీకారక ముపయోగింపఁబడును:

(ఆది. I.) పౌష్యునకు ననుగ్రహించి; (ఆది. V. 31) ఈ యపరాధంబు నాకు సహింపవలయు; (ఆది. III. 211) యయాతి గర్వంబునకు సహింపక యింద్రుండలిగి; (సభా. II. 59) మఱందికి ... అపరాధ శతంబుసైఁపుము; (ఆది. III. 98) యయాతికినలిగి; (ఆది. III. 39,) దీని కొడంబడనినాఁడునా కలిగియిమ్మని శాపంబిచ్చునోయని వెఱచి; ఆది. III. 187, శుక్రుండు యయాతికి నలిగి; (ఆది. II. 7) వినుతకునలిగి; (ఆది. I. 156) అతం డులికిపడి నాకలిగి శాపంబిచ్చె; (ఆది. I. 153) పాముల కేలయల్గితివి; (ఆది. I. 151) అపకారము సేసిన పాములకలిగి; (ఆది. IV. 123) కమలయోనికిఁ గరమల్గి; (ఆర. II. 179) నాకు నలుగవలదు; (ఆది. IV. 229) ప్రద్వేషిణి ... దీర్ఘతమునకు నలిగి; (ఆది. IV. 225) వానికి నలిగి బృహస్పతి; (ఆది. IV. 191) ఆక్షేపించుచున్న వానికలిగి చిత్రాంగదుండు ... వచ్చినన్; (ఆది. V. 55) మృగంబుల పలుకుల కలిగి; (ఆది. II. 229) నాస్త్రీకున కందఱు భీతులైరి; (ఆది. II. 150) నాకు సనామ్నియైనదాని వివాహంబు గావలయు; (ఆర. III. 59) మీకు వెఱవ నేల; (ఆది. II. 127) సర్పకుల ప్రళయంబునకు వెఱచి; (ఆది. I. 130) ఇది నాకుఁదొల్లి వరియింపఁబడిన భార్య; (ఆది. III. 6) జనమేజయునకుం గరుణించి కృష్ణద్వైపాయనుండు; (ఆది. VI. 138) మహా తపోనిధి మీకుం గరుణించు నితనిం బ్రార్థింపుఁడు; (ఆర. I. 86) ఇంద్రుండు దానికిం గరుణించి; (ఆర. IV. 222) నాకుం గరుణించి మునివరుండు; (ఆర. II. 180) నాకుం గరుణింపుము; (ఆది. II. 46) శరణంబు నాకగుము; (ఆది. III.119) అక్కచు

నకే శోకింప కెట్లుఁగుదుర్; (ఆది. VIII. 169) పాపములుఁబాసె భృశంబుగ నాకు నచ్యుతా; (ఆది. VIII. 46) వానికి మార్కొనంగన్; (ఆర. III. 353) మాకు ... మార్కొనునంత వీరులు లేరు; (ఆర. IV. 88) హరి కిభంబులు మార్కొనునయ్యె; నీకు మార్కొనంగ నోపరు; (ఆర. II. 329) అమ్ముదితకు సంతసిల్లి; (ఆర. IV. 52) నాకు సంతోసిల్లి; (ఆర. II. 164) ఎట్లయేని కూర్తు రింతులు మాకని; (ఆర. II. 165) సాధ్వినాకుఁగూర్చు సంతతిగలయది; (ఆర. III. 377) గురుభుజుండ నాకుఁగూర్తేని, (ఆర. III. 260) దీనికి నెవ్వరుం జను దేర నోడుదురు, (ఆది. II. 226) నా స్త్రీకునకందఱుఁ బ్రీతులయి; (ఆర. IV. 133, ధర్మనందనున కతిప్రీతుండై, ఎఱుకు విలువిద్యకలిమికి హీనుఁడయ్యె; (ఆది. III. 26) ఉపరిచరునకు మెచ్చి; (ఆర. I. 55) ఇతని నియోగంబు మనకు జేయుకునికిఁ మానుషంబె.

11. తరువాతికాలమున షష్ఠీకారకము వచ్చినచోట నన్నయగ్రంథములో ఇతర కారకము కనఁబడుచున్నది:

(అది. II. 36) ఇద్ధారుణికి హితంబుగ దుష్టోరగ సంహారమిప్పు డొడం బడ వలసెన్; (ఆది. IV. 22) చల్లనిగాడ్పానపడి = గాడ్పునకు; (ఆది. IV. 26) వేటవచ్చి = వేటకు; (ఆది. VIII. 251) కార్యంబు గడంగకున్న వారము = కార్యంబునకు; (ఆర. II. 223) వానిన కడంగుము; (ఆర. II. 16) దమయంతి యంతికంబున వచ్చి విహరించుచుండె.

12. తరువాతి కాలమున ప్రథమలో నుపయోగింపఁబడు శబ్దములు కొన్ని నన్నయగ్రంథములో షష్ఠియందు ప్రయోగింపఁబడినవి:

(ఆది. II. 169) పరీక్షిజ్జనపాలు చనుట.

13. అట, ఇట ఎట, అను నవ్యయములపై తరువాతి కాలమున 'కు' ప్రత్యయము చేరుచోట్ల నన్నయగ్రంథములో నట్లు చేరియుండ లేదు:

(ఆది. II. 210) ఇటయేలవచ్చితి; (ఆర. II. 184) రాజులిట యెవ్వరు వచ్చినవారు లేరు; (ఆర. II. 77) ఎటయేనియుం బోయెద; (ఆర. II. 107) ఇచ్చునుప యెటవ్రాయెదు; (ఆర. III. 72) తానపోయెనో నీ వెటయేని పుచ్చితో.

అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ, అను నవ్యయములమీఁదఁ గూడ నీవిధి కొన్నిచోట్ల నన్నయగ్రంథములో కానఁబడుచున్నది:

(ఆది. II. 167) మృగం బమ్మెతోన వచ్చె నదియొక్కడం బాఱె; (ఆర. II. 128) ఎక్కడం గదలనేరకున్నవాఁడ; (ఆర. III. 245) ఎక్కడఁ బోయిరి.

(ఆది. VI. 157); కొలనన్ (ఆది. VI. 224, సభా. I. 233, ఆర. III. 227); చేతన్ (ఆది. VI. 260); చదలన్ (ఆది. VII. 285; ఆది. VIII. 10; ఆర. I. 161; 180; ఆర. II. 67); చోటన్ (ఆది. III. 37; ఆది. IV. 224; ఆది; V. 192; ఆది. VI. 211; ఆది. VIII. 46); మొద.

(3) సప్తమియందు 'అందు' అను నవ్యయమును వచ్చును :—

(అ) నాదిండ్లఅందు (S. I. I. IV. 672); విశ్వంభరయందు (S. I. I. IV. 1169); చరితలందు (సభా. I. 56); లతలందు, ద్రుమములందు, వనములందు (ఆది. V. 143); గ్రామమునన్దు (S. I. I. V. 1342); సన్నిధానమునందు (S. I. I. V. 62); శిఖరమునందు (S. I. I. V. 1081); తరుషండములయందు (ఆది. V. 143); శాకలమునయందు (సభా. I. 265); లోకంబునయందు (ఆది. VII. 41); ముదితయందు (ఆది. III. 28); అనిమిషపతియందు గురుంబోలె (S. I. I. IV. 675); సంక్రాంతియందు (S. I. I. IV. 667 935); సర్పయాగమునందు (ఆది. II. 127); (ఆది. V. 90); పురాణములందు.

(ఆ) ఈ క్రింది ఉదాహరణములలో 'అందు' అనునది వివిధార్థములందు ప్రయోగింపఁబడినది.

(ఆర. I. 317) అవివేకియందు ప్రయుక్తంబులయిన సుభాషితంబులుంబోలె వీనియందు నిష్ఫలంబు లగుచున్నయవి; (ఆర. III. 390) అతిథివై వచ్చి నీవు మాయందుగుడిచి; (ఆది. V. 34) తాల్మియందు బృథివిఁబోని దాని; (ఆర. III. 71) రాజ్యభారం బంశుమంతునందు సమర్పించి; (ఆర. III. 72); దిలీపునందు రాజ్యభారముపూన్చి; (ఆది. II. 192); వాని యిచ్చు ధనంబుకంటె నాయందు దధికధనంబు గొనిపొమ్ము.

(ఇ) సాధారణముగా 'అందు' అనునది 11-వ శతాబ్దమున ప్రత్యేకముగ నవ్యయముగానేయుండి, అప్పుడప్పుడే విభక్తిప్రత్యయముగ నేర్పడుచుండెను. 'అట్టియందు' (సభా. II. 42; ఆర. I. 372) అనుచోట 'అందు' అనునది స్థలార్థమందే యుపయోగింపఁబడినది:—ఇట్లే 'ఎల్లయందు నధికసాత్త్వికుఁ డాస్తీకుఁడనఁగ జనులు (ఆది. II. 164) ఆది. II. 159); ముందఉన్నయంద యుండి (ఆది. VI. 153).

(4) కలుగు, పోవు, పొందు, మొదలగు ధాతువులు ప్రయుక్తములయినప్పుడు సప్తమీకారకము నుపయోగింపఁ బడును :

(S. I. I. IV. 672) అనురాగచిత్తమునంగల్గి; (S. I. I. V. 1315) పాతకానంబోదురు; (ఆది. VII. 72) అంగమునఁబొందిన విభూషణశ్రీ;

(ఆది. VII. 74) అనిమిషత్వంబునం బొందిన తన నయనంబులు; (ఆది. III. 221) దేవత్వంబునంబొంది విశుద్ధజ్ఞానులయి ముక్తులగుదురు; (ఆది. IV. 190) అతి మనోరాగంబునం బొంద శాంతనవుండు; (ఆది. II. 212) జ్ఞానంబునం జేసి యుపశమనంబునం బొందుము; (పద్మంబు) నీరం బొందనియట్లు.

5. 'అందు' శబ్దముపై 'ఉల' అనునది చేరి షష్ఠీరూప మేర్పడును. దానిపై తిరిగి 'న్' చేర్పుటవలన సప్తమీరూప మేర్పడుచున్నది. ఇట్లే 'ఇందు' 'ఎందు' అను శబ్దములకుఁగూడఁ గలుగును:

ఇందులన్ (అర. III. 227).

6. (అ) 'న్' చేరునప్పుడు 'ద్వారా' అను నర్థమును వచ్చును:

(ఆది. I. 102) భూవివరమునన్.

(ఆ) 'న్' చేరునప్పుడు 'తరువాత' అను అర్థమును వచ్చును:

(ఆది. II. 161) కౌరవాన్వయ పరిక్షయమున నుదయించి ప్రథఁబరీక్షితుఁడునాఁ బరగువాఁడు.

(ఇ) "ద్రౌపదియందు సమయక్రియ" (ఆది. i. 34);-అనగా ద్రౌపదికి చేసిన ప్రతిజ్ఞ అని యర్థము.

(ఈ) 'అందు' అనుదానికి 'విషయమున' అను నర్థమును వచ్చును:

(ఆది. V. 34) తాల్మియందు పృథివిఁబోనిదాని.

సంబోధన ప్రథమ.

1. డుజాతములయిన శబ్దముల 'డు' వర్ణముమీఁది ఉత్వమునకు బదులు ఏకవచనమున సంబోధనయందు అత్వముగాని ఆత్వముగాని కలుగును:

(ఆది. VII. 60) సత్యభాషణుండ; (సభా. II. 312) ఇందుకులుఁడ!

2. ప్రథమైకవచన ప్రాతిపదికములు అకారాంతము లయినయెడల, అవి సంబోధనమందు అకారాంత ప్రాతిపదికరూపములనే పొందియుండును. ఈ అత్వమునకు దీర్ఘమును కలుగును:

(ఆది. I. 125) ధీయుత! (ఆది. II. 33) దానవసూదన! (ఆది. II. 111) దేవగణేశ! (ఆది. II. 150) మునిశ్రేష్ఠ! (ఆది. III. 128) మహా దేవకులావతంస! రవితేజ! (ఆది. I. 116) తపోమహిమా! (ఆది. II. 33) పాకశాసనా; (ఆది. II. 58) భయరహితా! (ఆది. II. 220) పారిక్షితా! (సభా. I. 126) కౌరవేశ్వరా!

3. ప్రథమైకవచనమున ఇకారాంత రూపములఁ బొందియున్న శబ్దముల ఇకార, ఉకారము లట్లే సంబోధనమందును నుండును. ఈ ఇత్వోత్వములకు దీర్ఘమును కలుగును:

(ఆది. I. 152) హరిహరి! (ఆది. II. 104) దైత్యభేదీ! (ఆది. III. 130) తరుణీ!

4. సంస్కృతమున ఉకారాంతములయిన శబ్దములపై డుజ్జురాకుండ, దానిపూర్వమందలి ఉత్వము సంబోధనమం దట్లే నిలుచుటయు, కొన్నియెడల ఆ ఉత్వమునకు దీర్ఘము వచ్చుటయుఁ గలుగును:

(ఆది. II. 150) జరత్కారూ! మునిశ్రేష్ఠ!

5. బహువచన సంబోధనమునందు బహువచనరూపమే నిలుచును:

(ఆది. IV. 185) వినుఁడు ప్రసిద్ధులైన పృథివీపతులందఱు; (ఆది. IV. 3:4) రక్కసులు! మనుజులఁ దినకుండుఁడు.

6. సంబోధమున బహువచనమున 'ఆర' అను ఆగమము కూడ వచ్చును:

). VII. 207) వేల్పులార! భూసురేశులార! (సభా. II. 244) ధన్యులార! యేను దాసినే దాసినే నెఱుఁగఁజెప్పి పనుపుఁ డెల్లదానిన్.

7. 11-వ శతాబ్దపుఁ దెనుఁగు భాషలో సంబోధనమునందు 'ఓ' 'ఓయి' 'ఓరి' 'ఓసి'-అనునవి కానరాలేదు.

VII. సర్వనామ ప్రకరణము.

ప్రథమభాగము

[ఈ క్రిందిపదముల తరువాత నీయఁబడిన సంఖ్యలు ఆయా పదములు నన్నయ రచించిన భారతభాగమున నెన్నిసార్లు వచ్చినవో తెలుపును. దక్షిణ హిందూదేశశాసనములనుండి తీసికొన్న ఉదాహరణములకు S. I. I. అను గుఱుతు ఉంచఁబడినది.]

ఉత్తమపురుషము.

ఏను.

	ఏక	బహు
ప్రథమ:	ఏను (329)	ఏము (47) (ఏము S. I. I. IV. 1186) మేము (6)
ద్వితీయ:	నన్ (2) ననున్ (3) నన్ను (65) నన్నున్ (89)	మమ్ము (12) మమ్మున్ (12)
తృతీయ:	నాచేత (3) నాచేతన్ (3) నాచేతను (1) నాతోఁ (5) నాతోన్ (8) నాతోడన్ (5)	మాచేత (1) మాచేతన్ (1) మాతోఁ (1) మాతోన్ (2) మాతోడ (1)
చతుర్థి:	నాకై (1)	
పంచమి:	నావలన (1) నావలనన్ (1) నాకంటె (1) నాకంటెన్ (3)	మాకంటెను (1)
షష్ఠి:	నా (230) నా (S. I. I. IV. 1133) నాకు (178) నాకున్ (127) నాదు (3) నాదగు (2) నాదయిన (1)	మా (58) మా (S. I. I. IV. 1123) మాకు (46) మాకున్ (80)
సప్తమి:	నాయందు (11)	మాయందు (7) మాలోనన్ (1) మాలోనందు (1)

నీవు + నేను = మనము; నేను + నీవు కాక నా ప్రక్కవారు = మేము

ప్ర. మనము (7); ద్వి. మనలన్ (4); తృ. మనచేత (1); మనతోన్ (1); మన (12); మనతోడి (1); ష. మనకు (16); మనకున్ (110); స. మనయందు (2).

మధ్యమపురుషము.

ఈవు, నీవు.

	ఏక	బహు
ప్ర.	ఈవు (119) నీవు (202)	ఈరు (3) ఈరల్ (1) మీరు (57) మీరలు (15)
ద్వి.	నిన్ (1) నినున్ (3) నిన్ను (48) నిన్నున్ (50)	మిమ్ము (15) మిమున్ (7) మిమ్మును (2)
తృ.	నీచేన్ (1) నీచేత (7) నీచేతన్ (11) నీతోన్ (5) నీతోడ (1) నీతోడన్ (4)	మీచేన్ (1) మీచేత (2) మీతోన్ (1) మీతోడ (3)
పం.	నీకంటెన్ (2) నీవలన (1) నీవలనన్ (4)	మీకంటెన్ (1)
ష.	నీ (346) నీకు (156) నీకున్ (85) నీకును (10) నీదు (8) నీదగు (2) నీదయిన (2) నీదైన (1)	మీ (84) మీకు (47) మీకున్ (22) మీకునున (1) మీదగు (2) మీదైన (2)
స.	నీయందు (16)	మీయందు (4) మీలోనన్ (2)

ప్రథమపురుషము.

పుంలింగము: వాఁడు, అతఁడు, అతండు, ఆతఁడు, ఆతండు.

	ఏక	బహు
ప్ర.	వాఁడు (253) వాండు (S. I. I. IV. 989) అతఁడు (25) అతండు (23) ఆతండు (39).	వారు (195) వారలు (56) వాణ్డ్రు (S. I. I. IV. 1015) అతఁడు (11)
ద్వి.	వానిన్ (112) వానిని (6) అతనిన్ (17) అతనిని (1) ఆతనిన్ (32)	వారిన్ (85) వారిని (7) వారలన్ (154) వారలను (1)
తృ.	వానిచేన్ (1) వానిచేత (1) వానిచేతన్ (8) అతనిచే (1) అతనిచేత (3) ఆతనిచేతన్ (1) వానితో (1) వానితోడ (1) వానితోడన్ (2) అతనితో (2) అతనితోడన్ (3) అతనితోడ (1) ఆతనితో (1) అతనితోన్ (1)	వారిచేత (1) వారిచేతన్ (2) వారలచే (1) వారలచేన్ (1) వారలచేతన్ (2) వారలతో (4) వారలతోన్ (2) వారితోడ (3) వారితోడన్ (1) వారితో (3) వారితోన్ (2) వారలతోడన్ (1)

	ఏక	బహు
పం.	వానికంటె (1) వానివలన (2) అతనివలన (2) ఆతనివలన (1) ఆతనివలనన్ (2)	వారికంటెన్ (2) వారలకంటె (1) వానివలన (1) వారివలనన్ (1) వారలవలన (5)
ష.	వాని (100) (S. I. I. IV. 1039) అతని (30) ఆతని (34) ఆతని (S. I. I. IV. 1039, 737)	వారి (42) వారి (S. I. I. IV. 1133) వారల (31)
	వానికి (79) వానికిన్ (45) వానికిని (1) అతనికి (23) ఆతనికి (S. I. I. IV. 943, 945), అతనికిన్ (5) అతనికి (23) ఆతనికిన్ (7) (S. I. I. IV. 1073) ఆతనికిని (S. I. I. IV. 1039).	వారికి (55) వారికిన్ (38) వారికిని వారలకు (44) వారలకున్ (6)
స.	వానియందు (2) అతనియందు (2)	వారియందు (2) వారలందు (1) వారిలో (1) వారిలోపల (1) వారలలో (2) వారలలోన్ (1) వారలలోనన్ (1) వారియందు (S. I. I. IV. 1029)

వీఁడు, ఇతఁడు, ఇతండు, ఈతఁడు, ఈతండు.

	ఏక	బహు
ప్ర.	వీఁడు (27) ఇతఁడు (8) ఇతండు (7) ఈతఁడు (16) ఈతండు(7)	వీరు (15) వీరలు (15) (S. I. I. IV. 974)
ద్వి.	వీనిన్ (21) ఇతనిన్ (14) ఈతనిన్ (5)	వీరిన్ (11) వీరలన్ (10)
తృ.	వీనిచేతను (2) ఇతనిచేతన్ (1) ఇతనితోడన్ (1)	వీరిచేతన్ (1)
పం.	వీనికంటె (1)	వీరికంటెన్ (1) వీరలవలనన్
ష.	వీని (7) వీని (S. I. I. IV. 1199) ఇతని (5) (S. I. I. V. 1014) ఈతని (6) వీనికి (2) వీనికిన్ (1) ఇతనికి (1) ఈతనికి (1)	వీరి (1) వీరి (S. I. I. IV. 1186 1098) వీరల (7) వీరికి (5) వీరికిన్ (2) వీరిక (S. I. I. V. 66) వీరలకు (S. I. I. V.1107)

ఏక	బహు
ఈతనికిన్ (1)	
స.	వీరిలోన్

*వీర = వీరే (S. I. I. IV. 1132, 1120, 1224).

అది

మహతీవాచకము.

ఏకవచనము.

ప్ర. అది (72); ద్వి. దానిని (2); దానిఁ (90); తృ. దానితోన్ (1); పం. దానివలన (1); ష. దాని (50); దానికి (53); దానికిఁ (13); స. దానియందు (5).

దీనికి బహువచనము పుంలింగమునకువలెనే. క్రియలయందు 'దానను' 'దానవు' 'అది' అనియగును.

ఇది

ప్ర. ఇది (25); ద్వి. దీనిఁ (16) దీనిని (1); ష. దీని (7) దీనికి (4) దీనికిఁ (1) స. దీనియందు (1).

దీని బహువచన రూపములు పుంలింగమునందువలెనే.

మహతీతరామహద్వాచకము.

అది, ఇది.

	ఏక	బహు
ప్ర.	అది (196), అయ్యది (2) ఇది (263) ఇయ్యది (1)	అవి (34) ఇవి (20)
ద్వి.	దానిఁ (217) (S. I. I. IV. 1186) దానిని (2) దీనిఁ (103) దీనిని (2)	వానిన్ (33) వీనిన్ (12) (S. I. I. IV. 993, 945, 992; S. I. I. V. 63);
తృ.	దానిచేతన్ (1) దానితోన్ (2) దీనితోన్ (1)	
పం.	దానన్ (13) దానంజేసి (5) దానఁజేసి (2) దాననచేసి (2) దీనంజేసి (1) దీననచేసి (2) దీన (1) దీనన్ (15) దీనివలన (1) దీనికంటెన్ (1)	వానివలన (1)

	ఏక	బహు
ష.	దాని (29) దానికి (26) దానికిన్ (7) దీని (19) దీనికి (S. I. I. IV. 989, 1156;) దీనికిన్ (9) దీనికిన్ (S. I. I. IV. 1011; S. I. I. V. 1016).	వాని (4) వానికి (3) వీనికి (2)
స.	దానిలోన్ (3) దానిలోపలన్ (1) దీనిలోన్ (1) దీనియందు (1) దీనన్ (1) * దీనిక = దీనికే (S. I. I. IV. 1080).	

తాను.

	ఏక	బహు
ప్ర.	తాన్ (4) తాను (146)	తారు (13)
ద్వి.	తన్ (1) తనున్ (2) తన్ను (3) తన్నున్ (7)	తమ్ము (8) తమ్మున్ (5)
తృ.		తమతోడన్ (1)
పం.	తనవలన (2)	
ష.	తన (304) (S. I. I. IV. 345, 974, 737); తనకు (50) S. I. I. IV. 974); తనకున్ (23) తనకును (1) (S. I. I. V. 1125); తనకుఁ (S. I. I. IV. 1007);	తమ (37) (S. I. I. IV. 687, 1158, 1314, 1228, 1325). (S. I. I. V. 1037); తమకు (1) (S. I. I. IV. 992); తమకుఁ (1) తమలో (7) తమలోన్ (11) తమలోనన్ (4)
స.	తనయందు	

ఎవ్వఁడు.

మహదర్థకము.

ప్రశ్న, సంబంధార్థములు.

	ఏక	బహు
ప్ర.	ఎవ్వఁడు (18) ఎవ్వండు (6)	ఎవ్వరు (44) ఎవ్వారలు (1) ఎవ్వరిన్ (6)
ద్వి.	ఎవ్వనిన్ (1)	
తృ.	ఎవ్వనితోడన్ (1)	ఎవ్వరిచేతన్ (2) ఎవ్వరిచేన్ (1) ఎవ్వరితోడన్ (2)

పం. ... ... ఎవ్వారివలనన్ (2) ఎవ్వారివలనను (2)
ఎవ్వారికంటె (1) ఎవ్వారికంటెన్ (2)

ష. ఎవ్వని (7) ఎవ్వనియేని (1) ఎవ్వారి (6) ఎవ్వారికిన్ (8) ఎవ్వారికి (5)
ఎయ్యేని (1) ఎవ్వారికిని (7)

ఏది.

మహత్యమహదర్థకము.

ప్రశ్న, సంబంధార్థకము.

ఏక బహు

ప్ర. ఏది (2) ఏయది (4) ఎద్ది (37) ఎవ్వి (3)
ఎయ్యది (11) ఎయ్యేది (1)

ద్వి. ... ... ఏవానిన్ (1)

పం. ఎద్దానివలన (1)

ద్వితీయభాగము.

(1) ఉత్తమ పురుషైకవచనమందు 'ఏను' అనునదియే కాన్పించుచున్నది. 'నేను' అని కొన్నిముద్రిత ప్రతులయం దున్నను, వ్రాతప్రతులలో 'ఏను' అనియే యున్నది.

అచ్చుపాఠము.

(ఆది. VII. 102) విశ్వామిత్రుఁడు నేను క్షత్త్రియుండ ...

వ్రాతప్రతులు.

విశ్వామిత్రుం డేనుక్షత్త్రియుండ.

అచ్చుపాఠము.

(ఆది. I. 55) హరిపరాక్రమ నేను గిందముఁడన్మునిన్

వ్రాతప్రతులు.

హరిపరాక్రమ యేను గిందముఁ డన్మునిన్

అచ్చుపాఠము.

(సభా. II. 122) లక్ష్మియెల్లను నీకు - న్నేనపహరించియిత్తు ...

[ఇందు అన్నేటితరఁగలన్ (ఆది. VIII. 79); అన్నిష్టసఖి (ఆది. III. 140); అన్నసుర (ఆది. II. 3); ఎన్నఢున్నేని (ఆది. VII. 141); మొద

లగు వానియందువలె ద్రుతముపై అచ్చుపరమగునపుడు 'న' కారమునకు ద్విత్వము వచ్చినది. నీకున్ + ఏన్ = నీకున్నేన్ ?

అచ్చుపాఠము.

(సభా. II. 240) మీ వివాదమెఱింగి తీర్పు గుణశ్రేష్ఠుఁ డితఁడో నేనో.

వ్రాఁతప్రతులు.

... ... ఇతఁడో యేనో.

అచ్చుపాఠము.

(అర. I. 365) వ. దేవతలకు నెట్లునడచిన నెగ్గులేదు నేను గర్మభూమిని జనియించి.

వ్రాఁతప్రతులు

... ... నెగ్గులే దేను గర్మభూమిని జనియించి.

2. ఉత్తమపురుష బహువచనరూపముగ 'నేము' అనునది (ఆది. VII. 140) వ. 'నీ రోషంబు విడువుము నేమసమర్థులమై' అని ముద్రితప్రతులయం దున్నను, వ్రాఁతప్రతులలో 'విడువు మే మసమర్థులమై' అనియే ఉన్నది.

(3) (సభా. II. 174) 'అనఘ మా మామ శకుని నా-కై కడంగి' అను చోట 'కై' అనునది చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయమైనట్లు తోఁచును. కాని, దానిని 'కు+అయి' అని పదచ్ఛేదము చేయవలయును. 'అయి' అనఁగా 'సహాయపడి' అని అర్థము చెప్పుదురు. ఇట్లే,

(సభా. II. 38) చైద్యునకై పూని, అనుచోట. 'చైద్యునకు+అయి' అని పదచ్ఛేదమనియు, 'చైద్యునకు తోడ్పడి' అని అర్థమనియుఁ జెప్పుదురు.

(అర. II. 216) 'సుధాంశుఁడుం గమలహితుండు నేనువయి' అను చోట 'ఏనున్+అయి' అని పదచ్ఛేదముచేసి 'ఒండొరులకు తోడ్పడి, కలసి' అని అర్థము చెప్పుదురు.

(4) (అ) నా, మా, నీ, మీ, తన-అను షష్ఠీవిభక్తి రూపములపై 'దు' వర్ణకము చేరుచుండును. కొన్నియెడల ఈ 'దు'వర్ణకముపై మఱల 'అగు, అయిన, ఐన' అను క్రియా విశేషణములును చేరుటకలదు.

నాదు, నాదగు, నాదయిన; నీదు, నీదగు, నీదయిన; మీదయిన; తనదు, తనదగు, తనదైన—అను రూపములు నన్నయ భారతభాగమున కాన్పించుచున్నవి.

(ఆ) వాని, వారి; వీరి; దాని—అనువానిపై కొన్నియెడల 'ది'వర్ణకమును కొన్నియెడల 'ది'వర్ణకముపై మఱల 'అగు, అయిన, ఐన' అను క్రియా విశేషణములును షష్ఠియందు కాన్పించును.

వానిదయిన; వారిదయిన; వీరిది; దానిదైన; ... ..

(5) (అ) 'అదె! ఇదె!'-అనునవి 'అటుచూడుము, ఇటుచూడుము' అను నర్థములందు వాడఁబడియున్నవి.

(ఆ) 'అదిమొదలు' అనుచోట 'అది' అనఁగా ఆ సమయమని యర్థము.

(ఇ) 'అందుచేత' అనుటకు నన్నయ 'అదిగావున' 'అది గారణంబుగా' అని వాడియున్నాఁడు.

(ఈ) 'ఇదియవసరంబయ్యె' అనుచోట 'ఇది' అనగా 'ఈ కాలము' అని యర్థము.

(ఉ) క్రియలయందు 'చేయుచున్నయది' యని వర్తమానార్థమునందును, 'చేయునది' అని విధ్యర్థమునందును, 'తిరుగునదిముందఱ' అనునట్టిచోట్ల 'తిరుగుచుండఁగా' అను నర్థమునందును, 'అది' అనుపదము వాడఁబడియున్నది.

(ఊ) 'ఆదిపర్వం బది వినఁగానొప్పు భారతాద్యంబగుచున్.' (ఆది. I. 35) ఇట్టిచోట్ల 'అది' అనునది ఊఁతపదముగా ఉపయోగింపఁడినది.

(ఆది. V. 6) హస్తిపురంబది రాజధానిగాన్.

(6) (అ) 'వాఁడు' అనుసర్వనామము 'అది' వలెనే క్రియారూపములందు-

(i) వర్తమానార్థకముగను: చేయుచున్నవాఁడు.

(ii) విధ్యర్థకముగను: చేయువాఁడు=చేయువలెను.

(iii) 'ఆపని చేయుచుండఁగా' అను నర్థమందును: (అరుగువాఁడు ముందఱ=పోవుచుండఁగా).

వాడఁబడియున్నది.

(ఆ) 'వీరు' అనుసర్వనామము ఏకవచనమునకు బదులుగ పూజార్థమం దుపయోగింపఁబడును:

(ఆది. VII. 237) "వీరు కుంతీ మహాదేవులు"

(ఇ) 'వీరు' అనునది నింద్యార్థమందును నుపయోగింపఁబడినది:

(ఆది. VI. 89) వీ రెవ్వరయ్య ద్రుపదమహారాజులె?

(ఈ) (అర. II. 202) అది (దమయంతి) నిజజనని కిట్లనియె-నైషధుండు వాఁడిట వచ్చువాఁడో?—ఇచట పూజయో, నిందయో తెలియరాకున్నది.

(7) (అ) తనకుఁదాన (ఆది. II. 7; ఆది. IV. 77, 265; సభా. II. 115); 'తమకుఁదామ' అనునవి తనంతటతానే, తమంతటతామే అనునర్థములందు వచ్చును.

(ఆ) తమతమ, తమతమకు-అనునవి తమయంతవారొక్కొక్కని (కి) అను నర్థమందు వచ్చును.

(ఇ) ప్రథమావిభక్తియందున్న విశేష్యము ప్రయుక్తమయినను 'తాను' అనునది తిరిగి ప్రయోగింపఁబడును:

(ఆది. I. 27) అమ్మునుల కడకువచ్చి తానుగ్రశ్రవసుం డనుసూతుండు ... ప్రణమిల్లియున్న ...

(8) ఎవ్వఁడు, ఎవ్వరు, ఎద్ది- అను సర్వనామములు అనేకార్థములందు సందర్భానుసారముగా ప్రయోగింపఁబడి యుండును.

(అ) ఎవ్వఁడు, ఎవ్వండు- ప్రశ్నయందు.

(అర. I. 372) వ. ఇమ్మనుజుం డెందులవాఁ డెవ్వడనిన ... (సభా. II. 5) అనిన నట్టివాఁడెవ్వఁడు నాకెఱుంగింపుమనిన ... (ఆది. V. 228;) నాదైనయిష్ట, మొగినతీర్పంగ నిం దెవ్వఁ డోపుననిన ...

(ఆ) ఎవ్వఁడు, ఎవ్వండు=ఎవఁడయితే, సంబంధార్థక సర్వనామము.

(ఆది. II. 58) గాలము, క్రియ నెవ్వఁడు కంఠబిలము - క్రిందికిఁజనకగ్నియపోలె నేర్చుచుండును, భయరహితా వాని నెఱుఁగుబ్రాహ్మణకులుఁగాన్; (ఆది. III. 94) తనజవ్వనంబు నా-కొనరంగ నెవ్వఁ డీనోపు నాతండ; (ఆది. VII. 165) ఎవ్వఁ, డేనుశరముల నేయు సశ్రమమున నతఁడ నాతనయకు వరుఁడగు; (ఆది. VII. 171) ఇందు లక్ష్య మెవ్వఁడేసె నాతని వరియింపు; (ఆది. VIII. 140) ఎవ్వఁడు వ్రడిచి యొడిచె - నతనిన వలతుక్.

(ఇ) 'ఏని'శబ్దముతోఁగూడి ఎవ్వఁడు, ఎవ్వండు, ఎవ్వరు, మొదలగునవి విశేషార్థమును బొందును:

(ఆది. VII. 94) ఏవ్వఁడేనిఁ గృతాంతకుఁ గడవంగ నోల్లఁడ ... యట్టి వసిష్ఠముని; (ఆది. VII. 10) ఎవ్వరేని ఫలార్థులగుదు రందుల కేఁగుము; (S. I. I. IV. 930, 929, 662) ఎవరేని (S. I. I. IV. 1133);

(ఈ) 'ఒక్కొ' అనుపదముతోఁ గలిసి ఆశ్చర్యమును దెలుపును:

(ఆది. VIII. 161) అట్టి మహాబాహుఁ డత్యంతబలుఁ డెవ్వఁడగు నొక్కొ.

(ఉ) 'ఓ' అను పదముతోఁగలసి సందేహమును దెలుపును:

(ఆది. V. 248) అల్లేసినవాఁ డెవ్వఁడో యని రోయుచు; (అర. II. 185) బాహుకుండనువాఁ డెవ్వండో వానియందు నా హృదయంబు ముదితం బగుచున్నయది.

(ఊ) ఎవ్వరు = ఎవరైనను (S. I. I. IV. 929, 665).

(ఆది. VII. 219) దానిఁ బిహితంబుగ నెవ్వరుఁ జేయనేర్తురే; (అర. II. 85) ఎవ్వరువలికిన నప్పుడ యుగ్రానలాకారుండై.

(ఋ) ఎవ్వరు = అందరు.

(అర. VI. 47) ఈతఁడు ... అజయ్యవీరుఁ డని నెవ్వరికిన్; (ఆది. VIII. 47) మాద్రియు లజేయు లెవ్వరికి; (ఆది. VIII. 148) ఇది సారంగనసాధ్య మెవ్వరికి; (సభా. I. 171) ఎవ్వరికి దురాసదంబులగు వజ్రమయోన్నత వప్ర చారు గోపురములదాని; (ఆది. VII. 8) తపోమహిమ నెవ్వరికంటెఁ బెద్దయైన వాని నుపయాజు నుపాసించి; (అర. II. 338) ధనవంతుఁ డతఁడ యెవ్వరి కంటెన్.

(ౠ) 'ఎప్వరూను' (S. I. I. IV. 974) - ఇది 'ఎవరును' అను దానికి బదులుగా వాడఁబడినది.

(ఌ) వారు అనుటకు 'అవరు' అనియు, శకటరేఫముతో 'వాఱు' అనియు శాసనములందు కనఁబడుచున్నది:

(S. I. I. V. 1347) నడపినవరికి; (S. I. I. V. 1348) నడపిన వాఱికి.

VIII. నన్నయకాలమున సంఖ్యావాచకములు.

—x—

ఒకఁడు.

1. (అ) 'ఒక' అనునది విశేషణము. దీనికి రూపాంతరము 'ఒక్క,' వీనికి (1) 'ఒక' అను సంఖ్యార్థమును, ఒక (S. I. I. IV. 939); ఒక్క (S. I. I. IV. 677) (2) 'ఒకానొక' అను అనిర్ధారితార్థమును, సాధారణముగా నున్నవి. ప్రకరణమునుబట్టి వీనియర్థము భేదించుచుండును.

1. ఇదియు నొక తపం బొకో! (ఆది. II. 141)= తపశ్శబ్దవాచ్యమా?(2) ఒక పాపముచేత (ఆర. IV. 117); ఒక్కమనుజుచేత (అర. IV. 31); ఒక్క పన్నగుచేత (ఆర. IV. 103)=సాధారణమయిన (3); ఒకనాయము వల్కెదు (ఆర. I. 361) = గొప్ప (4); ఒక్కనాఁడును (ఆది. II. 128) = ఒక్కనాఁడు కూడా (5); ఒక్కంతకు (సభా.II.32)=కొంతమట్టుకు(6); హృదయం బొక్కింత సేసికొని యుండె (ఆర. I. 286); =కుదుటపఱచుకొనెను (7) ఒక్కింత ప్రొద్దునకు; (ఆర. I. 167)=కొంచెము సేపటికి (8) ఒక్క సత్యమును = సత్య మొక్క దానిని (9); ఒక్కనాఁడు, మఱియొక్కనాఁడు, మఱియు నొక్కనాఁడు (ఆది. III. 13) (10) ఒక్కనాఁడు (ఆది. V. 196)= మఱియొక్కనాఁడు (11) ఒక్క చోట ... ఒక్కచోట (ఆర. III. 296) = ఒకచోట ... మఱి యొకచోట (12) ఒక్కరూప; (ఆది. V. 12, 161) (ఆది. VIII. 29) (ఆర. I. 87) (ఆర. III. 334) = సమానమయిన (13) ఒక్కపెట్ట; (ఆది. II. 62) (ఆది. V. 165) (ఆది. VI. 169) (ఆది. VIII. 263) ఒక్కమొగి; (ఆది. II. 70, 90, 130 ఆది. VII. 107 ఆది. VIII. 273; ఆర. I. 300; ఆర. III. 61) ఒక్కవడి; (ఆది. VI. 295) 'ఒక్క' అనునది 'ఒక్కసారిగా' అను నర్థము నిచ్చుచున్నది. (14) ఒక్కచినుకునుఁ బడదయ్యెను; (ఆది. VIII. 269)=ఒకటికూడా; (15) ఒక్క రక్కసుఁడ కాఁడు = రాక్షసుఁడే కాఁడు, ఇంకను ఇతరు లున్నారు.

(ఆ) 'ఒక్క' అనుదానికి 'ఒక్కొ' అని రూపాంతరము కానవచ్చుచున్నది. 'ఒక్కొకొఱవి' (ఆది. VII. 36) ఇది వచనములోనిదైనను, ఈ ఒక్కచోటనే కాన్పించుచున్నను, 'ఒక్కొండు' (ఆది. VIII. 98) 'ఒక్కొక్కళ్లు' (ఆది. IV. 130) 'ఒక్కట' (ఆర. I. 305) 'పదనకొండు' (ఆది. I. 43) 'పదనకొండగు' (ఆది. I. 55) అను ప్రయోగములు కాన్పించుచుండుటచే 'ఒక్కొ' అను రూపమును నన్నయలకాన నుండి యుండవచ్చును. ఇది కృత్రిమరూపము కాదు.

(ఇ) 'ఒక్క'కు ఆమ్రేడితము పరమయినప్పుడు 'ఒకదాని తరువాత మఱియొకటి' 'ఒకనితరువాత మఱియొకఁడు' అను నర్థము వచ్చును.

'ఒక్కొకమాఱు' (అర. IV. 136); ఒక్కొకయమ్మున (ఆది. IV. 208; ఆది. VI. 27; అర. I. 127; అర. II. 17); ఒక్కొక్కపుత్త్రుండు (ఆది. VIII. 143); ఒక్కొక్కదివసంబున (ఆది. V. 107); ఒక్కొక్కయొద్దున (సభా. II. 177, 196); ఒక్కొక్కమొగి (ఆది. II. 212); ఒక్కొక్కఁడు (సభా. II. 212); ఒక్కొక్కరుండు (ఆది. V. 107); ఒక్కొక్కరుని (ఆది. VIII. 117); ఒక్కొక్కొళ్ల (ఆది. IV. 130); ఒకళ్లొకళ్లన (ఆది. V. 248).

(ఈ) 'ఒక్కొక కన్నును చెవియును' (సభా. I. 144) అనఁగా 'ఒకటే కన్నును ఒకటే చెవియును' అని యర్థము.

(ఉ) ఒకలక్ష (సభా. II. 27), ఒక్కలక్ష (ఆది. VII. 100) వీనిలో 'లక్ష' అనిన చాలినను 'ఒక' 'ఒక్క' అని చేర్పఁబడినవి.

(ఊ) ఒకకొడుకునుం గూఁతునున్ (ఆది. V. 188); ఇచట 'కూఁతునున్' అనుదానివెనుక 'ఒక' అనునది విడువఁబడినది.

2. సంఖ్యావాచకములలో 'ఒక' అనుదానికి మాత్రము మహదమహద్రూపములు కానవచ్చుచున్నవి.

మహద్వాచకము.

3. (అ)	ఏక.	బహు.
ప్ర.	ఒక్కరుఁడు (ఆది. II. 104, 166, ఆది. VIII. 167; సభా. II. 246; అర. II. 6).	
	ఒక్కరుండు (ఆది. I. 93, 46, ఆది. III. 95, 192; ఆది. IV. 141, 25; ఆది. V. 107, 130, 170; ఆది. VI. 139, 269; ఆది. VII. 260; ఆది. VIII. 12, 23, అర. I. 190, 285; అర. II. 274; అర. III. 278, 276).	ఒకళ్లు (ఆది. V. 248).
ద్వి.	ఒక్కొరున్ (అర. II. 45, 287, 348); ఒక్కరుని (ఆది. VIII. 115; సభా. I. 196).	ఒకళ్లన్ (ఆది. V. 248). ఒక్కొళ్లన్ (ఆది. IV. (30).
	ఒకరుని (అర. III. 364);	

(ఆ) 'ఒకరితరువాతనొకరు'అనునర్థములో ఒక్కొకర్లు, (S. I. I. IV. 667); 'ఒకళ్ళొకళ్ళకు' 'ఒక్కొక్కరునకు' (ఆర. II. 344) అని కాన్పించుచున్నది.

(ఇ) 'ఒక్కరుండను' (ఆర. III. 275); — ఉత్తమపురుషక్రియ. 'ఒక్కరుండవు' (ఆర. III. 275); 'ఒక్కరుండవ' (ఆది. IV. 219)—మధ్యమపురుషక్రియలు.

(ఈ) ముద్రాపకుల మూలమున మహద్వివక్షయందు 'ఒకరుఁడు' అనుటకు 'ఒకఁడు' అనుప్రయోగములు అచ్చుప్రతులలోనికెక్కినవి. ఇది నన్నయవాడుకకు విరుద్ధము. 'ఒకరుఁడు' అని మహత్తునందును 'ఒకఁడు' అని అమహత్తునందును నన్నయ వాడినాఁడు. ముద్రితప్రతులలోని యపపాఠములును తాళపత్రప్రతులలోని సరియైన పాఠములును ఈ క్రింద చూపఁబడినవి.

(సభా. I. 117) చాలవక నిత్యమొక్కొకని సూనరివ్రాలె వధించి-ముద్రితప్రతి. చాలవక నిత్య మొక్కొకరు సూనరివ్రాలె—తాళపత్రప్రతి.

(సభా. II. 4) విఖ్యాతుఁ బూజితుఁ జేయు మొక్కనిఁ గౌరవాన్వయ వర్ధనా-ముద్రితప్రతి.

విఖ్యాతుఁ బూజితుఁ జేయు మొక్కరుఁ—తాళపత్రప్రతి.

(సభా. II. 179) ఒక్కని కారణంబునఁ గులంబున కెగ్గగు నేని—ము. ప్ర. ఒక్కొరుని కారణంబున—తా. ప్ర.

(ఆర. II. 344) ఒక్కొక్కనికి మఱి యొక్కనికిచ్చిన—ము. ప్ర.

ఒక్కళ్ళొకళ్ళకం దొకరునికిచ్చిన
ఒక్కొక్కరునకు నం దొకరునికిచ్చిన —తా. ప్ర.

(ఆర. III. 285) అనఘచరిత్రు నర్జును మహాభుజు నొక్కనిబాసి—ము. ప్ర.

అనఘచరిత్రు నర్జును మహాభుజు నొక్కరుఁ బాసి—తా. ప్ర.

(ఆర. IV. 61) ఉరుశస్త్రవృష్టి నాపైఁ
గురిసిసఁ దక్షణమె యొక్కొకొనిపయి నేనుఁ—ము. ప్ర.
గురిసినఁదక్షణమె యొక్కొకొరుపయి నేనుఁ—తా. ప్ర.

(ఆర. IV. 104) భీముండొక్కఁడ—ము. ప్ర.

భీముండొక్కరుండ—తా. ప్ర.

4. మహతీవాచకము.

ప్రథమ. ఒక్కత (ఆది. VII. 211, 242); ఒక్కతి (ఆది. VII. 251; ఆది. VIII. 19); ఒక్కతె (ఆది. VIII. 343); ఒక్కర్తు (ఆర. II. 79; ఆర. III. 266).

తృతీ. ఒక్కతితోన్ (సభా I. 97).

5. అమహత్తు.

(అ) ప్రథమ; ఒకఁడు (సభా. II. 14); ఒకణ్డు (S. I. I. IV. 1020; S. I. I. V. 1343); ఒక్కఁడు (ఆది. III. 176); సభా. I. 147; (సభా. II. 41); ఒక్కణ్డు (S. I. I. IV; 1282, 1312, 1339 C; S. I. I. V. 109); ఒక్కండు (ఆది. I. 80) ఆది. VI. 260; ఆది. VII. 254; S. I. I. V. 1113); ఒక్కొణ్డు (S. I. I. V. 73); ఒక్కొణ్డు (S. I. I. V. 65); ఒక్కొండు (ఆది. VIII. 98).

ద్వితీయ. ఒక్కంటిని (S. I. I. V. 1023); ఒక్కొణ్టిన్ (S. I. I. ఆది. VIII. V. 1027).

షష్ఠి. ఒక్కణ్టి (S. I. I. IV. 1011) (S. I. I. V. 1028); ఒక్కణ్టిన్ (S. I. I. V. 1071); ఒక్కొణ్టి (S. I. I. V. 1029); ఒక్కట్టి (S. I. I. V. 1063); ఒక్కణ్టికి (S. I. I. IV. 1010, 1015, 1144; (S. I. I. V. 18); ఒక్కొణ్టికి (S. I. I. V. 75, 1083); ఒకణ్టికి (S. I. I. IV. 1254); ఒక్కంటికి (S I. I. V. 12, 15, 16); ఒకంటికి (S. I. I. V. 17, 12).

(ఆ) 'ఒకఁడువంచెదన్' అనఁగా 'ఒకానొకపనిని నియోగించెదను' అని యర్థము.

(ఇ) 'ఒక్కఁడై' అనఁగా 'కలసి' అని యర్థము. (ఆది. VI. 199, 296; అర. I. 251).

(ఈ) 'ఒక్కొక్కఁడు' (సభా. II. 242); అనఁగా 'ఒకదాని తరువాత ఒకటి' అని యర్థము.

(6) (అ) 'ఒక్కఁడు' అను నమహద్వాచకమునకు బదులుగా 'ఒకటి, ఒక్కటి' అని నన్నయవాడఁడు. అయినను ఆ పదములు ముద్రితప్రతులలోని కెక్కినవి:

(సభా. I. 79) వియత్తలమను కంబ మొక్కటియతాల్పఁగ—ము. ప్ర. వియ, త్తలమనుకుంభ మొక్కఁడునతాల్పఁగ తా. ప్ర.

(అర. I. 219) ఆదినపకార మొక్కటి-యైన నదియు—ము. ప్ర. ఆదినపకార మొక్కఁడ-యైన నల్ప—తా. ప్ర.

(అర. I. 251) బలముగలవానిఁ బలువురు-బలవిహీను లొక్కలై కూడి నిర్జింతు-రుత్సహించి—ము. ప్ర.

ఒక్కఁడై కూడి నిర్జింతు-రుత్సహించి — తా. ప్ర.

* ఈక్రిందివానిలో ఒక్కఁట్టి, ఒక్కఁంటి, అనునవి ప్రథమైకవచన ములుగా కనఁబడునుగాని అవి షష్ఠీ ఏకవచన రూపములే (S. I. I. IV. 1011).

(ఆ) (S. I. I. IV. 685, 687) లో మాత్రము 'ఒక్కఁటి' అనునది ప్రథమైకవచనరూపముగా కనిపించుచున్నది. కాని, ఇదిశాసనములను చది వినవారి పొరబాటు. ఆరెండు శాసనములలోను 'ఒక్కఁ' అనిఉండి దానితరు వాతి అక్షరము స్పష్టముగా లేకుండుటచేత, దానిని చదివినవారు 'టి' అను అక్షరమును చేర్చిరి.

(ఇ) శాసనములలో కొన్నిచోట్ల క్రింది టకారమునకు మాఱుగా డకారము కనవచ్చుచున్నది. ఇది లేఖకదోషమో, ఆ కాలమున నా మండల ములో నట్టియుచ్చారణ ముండెనో తెలియదు.

ఒక్కఁణ్టి (షష్ఠి) (S. I. I. V. 1038, 1066, 1067, 1069); ఒక్కొఁణ్డి కిన్ (S. I. I. V. 1040).

(ఈ) 'ఒకండు'కు బదులుగా 'ఓకణ్డు' (S. I. I. V. 1014) అని ఒకచోటనున్నది. దీనిషష్ఠీరూపము ఓక్కఁణ్టి (S. I. I. V. 1056) అనికూడ ఉన్నది.

(ఉ) వ్యవహారమునందు 'వ్రొక్కొఁణ్డు' (S. I. I. V. 1043) అని వకారాదిగా కూడ నున్నది.

7. (అ) ఒకటన్ (అర. III. 375); 'ఒక్కఁటన్' (ఆది. V. 234, 255; ఆది. VI. 19; ఆది. VII. 5, 138, 159, 160; ఆది. VIII. 173, 176; అర. II. 58, 75, 191, 216; అర. III. 67, 110; అర. IV. 74); 'ఒక్కొఁటన్' పాఠాంతరము 'ఒక్కఁటన్' (అర. I. 305); అనఁగా 'కలసి' అని యర్థము.

(ఆ) 'ఒక్కఁటన్' (ఆది. VIII. 106; అర. I. 176, 372) అను దానికి 'వెంటనే' 'ఆ సమయమునందే' అనియు అర్థము కలదు.

(8) (అ) 'ఒండు' అనఁగా 'ఇతరము' అనియర్థము. ఇది ప్రత్యేకముగా నున్నప్పుడు దీనికి 'ఒకటి' అనునర్థము లేదు. ఇది ఎల్లప్పుడును అమహత్తుగానే ఉపయోగింపఁబడును.

ఏక	బహు
ప్రథమ: ఒండు (ఆది. II. 89; ఆది. III. 219; ఆది. IV. 7, 23,	

ఏక	బహు
103, 126, 152, 175, 176, 213; ఆది. V. 188; ఆది. VI. 155, 222, 278; ఆది. VII. 3, 211, 212, 254; సభా. I. 134, 188; సభా. II. 269; ఆర. I. 276; ఆర. II. 63, 120, 160, 166, 200, 314, 335; ఆర. III. 16, 46; ఆర. IV. 83).	ఒంఢులు (ఆది. VIII. 111); ఒండ్లు (ఆది. IV. 84; సభా. II. 265).

ద్వితీయ: (ఒ)ండొంటిన్ (సభా. I. 25).

తృతీయ; (ఒం) డొంటితోన్ (సభా. I. 147); (ఒం) డొంటితోడన్ (ఆది. II. 68).

సప్తమి: ఒంటన్ (ఆది. VIII. 248; ఆర. III. 233).

(ఇ) 'ఒండు' 'ఒరు' అను వానికి 'ఒండు'ను మొదట చేర్చిపలుకు నప్పుడు దానికి 'ఒకటి' అనియే అర్థమువచ్చును. అప్పుడు మొదట 'ఒండు' మీఁది 'ఒండు' 'ఒరు' అనునవి ప్రథమావిభక్తిలో నెన్నడును ఉండవు.

1. అమహత్తు.

ద్వితీయ: ఒండొంటిన్ (సభా. I. 25)
తృతీయ: ఒండొంటితోన్ (సభా. I. 147) ఒండొంటితోడన్ (ఆది. II. 68).

ఒండొండ=అంత కంతకును (సభా. II. 104) పాండవుల విభవము ... ఒండొండ పెరిగి దిక్కులు నిండె.

2. మహత్తు.

ఏక	బహు
ద్వి. ఒండొరున్ (ఆది. II. 15; ఆది. IV. 192, 199; ఆది. VI. 296).	ఒండొరులన్ (ఆది. II. 117; ఆది. III. 138, 145; ఆది. VI. 13, 85; సభా. I. 201, 205; సభా. II.

ఏక	బహు
103, 126, 152, 175, 176, 213; ఆది. V. 188; ఆది. VI. 155, 222, 278; ఆది. VII. 3, 211, 212, 254; సభా. I. 134, 188; సభా. II. 269; అర. I. 276; అర. II. 63, 120, 160, 166, 200, 314, 335; అర. III. 16, 46; అర. IV. 83).	ఒండులు (ఆది. VIII. 111); ఒండ్లు (ఆది. IV. 84; సభా. II. 265).

ద్వితీయ: (ఒ)ండొంటిఁ (సభా. I. 25).

తృతీయ; (ఒం) డొంటితోఁ (సభా. I. 147); (ఒం) డొంటితోడఁ (ఆది. II. 68).

సప్తమి: ఒంటఁ (ఆది. VIII. 248; అర. III. 233).

(ఇ) 'ఒండు' 'ఒరు' అను వానికి 'ఒండు'ను మొదట చేర్చిపలుకు నప్పుడు దానికి 'ఒకటి' అనియే అర్థమువచ్చును. అప్పుడు మొదట 'ఒండు' మీఁది 'ఒండు' 'ఒరు' అనునవి ప్రథమావిభక్తిలో నెన్నడును ఉండవు.

1. అమహత్తు.

ద్వితీయ: ఒండొంటిఁ (సభా. I. 25)
తృతీయ: ఒండొంటితోఁ (సభా. I. 147) ఒండొంటితోడఁ (ఆది. II. 68).

ఒండొండ=అంత కంతకును (సభా. II. 104) పాండవుల విభవము ... ఒండొండ పెరిగి దిక్కులు నిండె.

2. మహత్తు.

ఏక	బహు
ద్వి. ఒండొరుఁ (ఆది. II. 15; ఆది. IV. 192, 199; ఆది. VI. 296).	ఒండొరులఁ (ఆది. II. 117; ఆది. III. 138, 145; ఆది. VI. 12, 85; సభా. I. 201, 205; సభా. II.

	ఏక	బహు
		198; ఆర. I. 117; ఆర. II. 17; ఆర. III. 295).
తృ.		ఒండొరులతోఁ (ఆది. VIII. 104); ఒండొరులతోడ (ఆది. II. 207); సభా. II. 131).
ష.		ఒండొరుల (ఆది. V. 214; ఆర. II. 68); ఒండొరులకుఁ (ఆది. II. 32).

* 'ఒండొరులు సమయంబు సేసికొని' (ఆది. IV. 130) అను అచ్చుపాఠముతప్పు. 'ఒండొరులకు' అని తాళపత్రప్రతుల పాఠము.

(9) (అ) 'ఒరుఁడు' అనుదాని వ్యుత్పత్తినిబట్టి 'ఒకఁడు' అను నర్థము రావలసి యున్నను, దానికి 'ఇతరుఁడు' అను నర్థమే రూఢిఅయినది.

(ఆ)	ఏక	బహు
ప్ర.	ఒరుఁడు (ఆర. I. 312).	ఒరులు (ఆది. V. 211; ఆది. VI. 156, 239; సభా. I. 190).
ష.	ఒరుని (సభా. II. 149).	ఒరులకు (ఆది. VI. 257).
స.		ఒరులయందు (ఆది. IV. 124).

(ఇ) 'ఇంకొరుల మనుష్యులన్' (ఆది. V. 76) అనఁగా 'ఇంకను ఇతరులు' అని యర్థము.

(10) (అ) 'కొండొక' అనునది 'ఒకొండొక' అను పదములో 'ఊఁత' ప్రథమాక్షరముమీఁదినుండి రెండవ అక్షరముమీఁదికి పోఁగా, రానురాను ప్రథమాక్షరము లోపించుటవలన ఏర్పడినది.

(ఆ) కొండొక = కొంత; కొండొకకాలంబు (ఆది. VI. 132, 139, 228; ఆది. VII. 24, 259; సభా. I. 78, 155; ఆర. I. 89, 276; ఆర. III. 144; కొండొక నేలయరిగి ఆది. IV. 162; ఆర. II. 77).

(ఇ) కొండొక = ఒకానొక (ఆది. VII. 116).

(ఈ) కొండొక = ఒకానొక, సాధారణమైన (ఆది. VI. 260) బాలుఁడొకరుండు కొండొక - కోలచేతఁబట్టికొని.

(11) 'ఎక్కటి' = ఒక్కఁడే, ఇతరుల సహాయములేక. ఇది యొక అవ్యయము. కళ. దీని తరువాత పరుషములకు గసడదవాదేశ మగును:

(ఆది. IV. 278) హిడింబు, నెడగల్గఁ గొనిపోయి - యొక్కటి సంపిన దండిత శత్రుఁడీతండ కాఁడె.

(ఆది. VIII. 10) 'ఎక్కటి గానీను నేపురణంబులో నోడించి జయ లీల నున్న యాతం డర్జునుండు.

(ఆర. I. 102) 'జరాసంధు' నెక్కటి యోర్చిన యక్కజుండు.

(ఆర. I. 378) 'భాండవం బెక్కటి - గాల్చియున్న, వీరునకు'—

(ఆర. IV. 12) భీముండా; నెక్కటిదాఁకె దిక్కరి స - హింపక సింహముఁ దాఁకునట్టులు.'

(12) 'మొదలు'అనుపదము 'ము' మీఁద 'తల్'అను విశేష్య ప్రత్యయము చేరుటవలన ఏర్పడిన విశేష్యము. దీనికి ఉదాహరణములు:—

మొదలు (ఆది. IV. 266; ఆది. VI. 262; ఆర. I. 15); మొదలుగన్ (ఆది. III. 110); మొదలుగా ఆది. III 167; ఆది. VI. 168; S. I. I. V. 1341; మొదలుగాఁగఁ (ఆది. III. 17. 151); మొదలుగాఁకూడా (ఆర. II. 183); మొదలన్ (సభా. II. 67, 191; ఆర. III. 365); మొదలన (ఆది. VIII. 19; సభా. I. 53); మొదలింటంగోలె (ఆది. VI. 128).

ఈ పదముయొక్క ఔపవిభక్తికరూపమే 'ఒక' అనుదాని సంఖ్యేయవాచకము.

ఉదా:- మొదలిటి (సభా. II. 202); మొదలింటిధర్మంబ (ఆది. V. 86); 'మొదటి' అను రూపము భారతమున లేదు.

రెండు.

అమహత్తు

(13) (అ) 'రెండు' అనుదానికి 'ఇరు'అనునది విశేషణరూప మగు మూలరూపము. 'ఇరు'అనుదానికి 'ఇను' అనునది. రూపాంతరము. అయినను ఈ రెండింటికిని వాడుకలో భేదమున్నది.

(ఆ) 'ఇరు' అనునది కేవల విశేషణముగానుండి 'రెండు' అను నర్థముఁ గలిగి యుండును. దీని తరువాత వచ్చు విశేష్యము బహువచనములోనే ఉండును.

ఇరువక్కియలు (ఆర. I. 306); ఇరుగడలన్ (ఆది. IV. 94); ఇరువుట్టిం పొందుమునేల (S. I. I. V. 1016); ఇరువుట్టి (S. I. I. V. 1016); ఇరువుట్టినేల (S. I. I. V. 1348).

(ఇ) 'ఇను' అనునది కేవల విశేషణముగానుండి పరిమాణార్థకపద ములతోడను, 'కృత్వః' అనునర్థముగల పదములతోడను, వాడఁబడును.

ఇనుమడుంగగుఁ (అర. III. 345); ఇనుమాఱు (అర. II. 298). దీనితరువాత వచ్చు విశేష్య మెప్పుడును ఏకవచనమందే యుండును.

(ఈ) 'ఇరు' అని వాడవలసినచోట 'ఇను' అను వాడుక లేదు. 'ఇను' అనివాడవలసినచోట 'ఇరు' అను వాడుక లేదు.

(ఉ) 'రెండు' అనునది సంఖ్యావిశేషణముగఁగూడ వాడఁబడి యున్నది.

ఉదా: రెండు భాగంబులు (ఆది. VI. 238); రెండునాళ్ళు (ఆది. VII. 221); రెండు విధంబులు (ఆది. VII. 274); రెండుగన్నులఁ (ఆది. VIII. 105); రెండు వంశంబులవలనఁ (సభా. I. 108); రెండు గారణంబులఁ (సభా. II. 26); రెండు శాఖలఁ (అర. II. 174); రెండు విధంబులు (అర. III. 103); రెండుసేతులను (అర. III. 329); రెండువాదములఁజేసి (అర. III. 338).

(ఊ) తక్కినచోట్ల 'రెండు' ప్రత్యేకముగనే ప్రయోగింపఁబడి యున్నది:

(ఆది. I. 106; ఆది. II. 122. ఆది. V. 205; ఆది. VI. 219; ఆది. VII. 93; సభా. I. 146, 147; సభా. II. 263, 302; అర. I. 190, 244; అర. III. 179; S. I. I. IV. 37, 667, 991, 689; S. I. I. V. 1052); రెణ్డు (S. I. I. IV. 1014, 1158, 1190, 1058, S. I. I. V. 1125, 1014, 63, 67):

(ఋ) 'రెండగు' (ఆది. VII. 223); రెండవు (ఆది. I. 137; ఆది. II. 784, సభా. II, 260; S. I. I. IV. 1258, 1138, 1160, 1244, 1068, 1041, 1157, 1131, 1151, 1173, 1066, 1067, 165, 1130, 1076. 1112 1046; అర. I. 297) అనునవి రెండునుండి పుట్టిన సంఖ్యేయవాచకములు. 'రెణ్డవ' S. I. I. IV. 1194, 1209 లో కాన్పించుచున్నదిగాని, 'రెణ్డవు' అను నదియే యెక్కువ ఉపయోగములో నుండెను.

(ౠ) తృతీయ: రెంటంజేసి (అర. II. 78).

షష్ఠి: రెణ్టి (S. I. I. IV. 1014); రెణ్టికి (S. I. I. IV. 1158; S. I. I. V. 19, 23); రెంటికిని (S. I. I. IV. 974); రెంటికి (S. I. I. V. 63, 66); సప్తమి: రెంటఁ (అర. I. 127); రెంటను (ఆది. II. 5); రెంటిలోన్ (అర. I. 230).

(ఇ) రెట్టి = రెండింతలు (ఆర. II. 344).

(ఈ) రెండు+నెలలు=రెన్నెలలు (ఆర. III. 56); రెండు+నాళ్ళు=రెన్నాళ్ళు (ఆది. I. 68).

14. మహత్తు, మహతి.

(అ) ప్రథమ: ఇద్దఱు (ఆది. I. 118; ఆది. II. 4, 9, 32; ఆది. III. 69, 93; ఆది. IV. 112, 191; ఆది. VI. 208; ఆది. VII. 221; ఆది. VIII. 29, 95, 104, 110, 224; సభా. I. 112, 143, 151, 192, 205; సభా. II. 239; ఆర. I. 327; ఆర. II. 24, 25, 68; ఆర. III. 53, 135, 190, 242, 253; S. I. I. V. 65; S. I. I. IV. 667); ఇరువురు (ఆది. II. 10; ఆది. III. 26, 169; ఆది. IV. 145, 192, 212; ఆది. V. 188; ఆది. VI. 295; ఆది. VII. 194, 209; ఆది. VIII. 107. 285; సభా. II. 112; ఆర. II. 329, 336; ఆర. III. 274).

ద్వితీయ: ఇద్దఱన్ (ఆది. I. 3, 106, 117; ఆది. IV. 113; ఆది. VI. 259; ఆది. VIII. 42; ఆర. II. 21; ఆర. III. 394).

ఇరువురఁ (ఆది. III. 110; ఆది. IV. 214).

తృతీయ: ఇద్దఱచేత (ఆర. I. 307); ఇద్దఱతో (సభా. I. 197);

షష్ఠి: ఇద్దఱ (ఆది. VI. 43; ఆది. VII. 8; ఆది. VIII; 39; ఆర. I. 71; ఆర. II. 199; S. I. I. V. 1033); ఇరువుర (ఆది. V. 146, 155); ఇద్దఱకున్ (ఆది. III. 80; ఆది. IV. 45, ఆర. I. 164; S. I. I. IV. 1015 677); ఇరువురకును (ఆది. III. 59; ఆది. IV. 4, 112, 120; ఆది. VIII. 190; ఆర. II. 10, 220).

సప్తమి: ఇరువురయందు (సభా. I. 134).

(ఆ) 'ఇద్దఱము' అనునది ఉత్తమపురుషమును తెలియజేయునప్పుడు వచ్చును.

(15) మూఁడు

అమహత్తు.

(అ) ఈ క్రిందిచోట్ల 'మూఁడు' విశేషణమయి విశేష్యమునకు పూర్వమందు నిలిచియున్నది:

మూఁడుగ్నులు (ఆది. III. 181); మూఁడులోకమ్ములు (ఆది. IV. 37); మూఁడువిధములపేర్మిన్ (ఆది. VI. 46); మూఁడుయోజనములు (ఆది.

VII. 107); మూఁడగ్నులయొద్దను (ఆది. VII. 152); మూఁడు జగములు (సభా. I. 113); మూఁడగ్నులట్లు (సభా. I. 124); మూఁడహోరాత్రంబులు (ఆర. I. 107; ఆర. II. 65); మూఁడమ్మలఁ (ఆర. I. 175); మూఁడువర్షముల్ (ఆర. II. 216); మూఁడగ్నికుండంబులు (ఆర. II. 281); మూఁడుదినంబులు (ఆర. II. 301): మూఁడుయోజనంబులు (ఆర. III. 99); మూఁడులోకములు (ఆర. IV. 96); మూఁడుగతులయందును (ఆర. IV. 133), మూణ్డు (S. I. I. IV. 1013); మూండు (S. I. I. IV. 771); మూణ్డు (S. I. I. VI. 1133; S. I. I. V. 1076, 1084).

(ఆ) తక్కినచోట్ల 'మూఁడు' ప్రత్యేకముగానే వాడఁబడియున్నది. (ఆది. I. 80; ఆది. V. 70; సభా II. 263).

(ఇ) ద్వితీయ: మూఁటిని } మూఁడింటిని, మూఁడింటన్, అను రూపములు నన్నయభారతములో లేవు.
సప్తమి: మూఁటఁ

మూణ్టె (S. I. I. IV. 1009).

(ఈ) 'మూఁడవు' (సభా. I. 46; సభా. II. 262; ఆర. I. 297; (ఆర. II. 188) అనునది సంఖ్యేయవాచకము. మూణ్డవు (S. I. I. IV. 1094, 1138, 1090, 1287, 1132, 1242, 1052, 1039, 1147, 1157); మూణ్డగు (S. I. I. IV. 1013, 1050); మూడగు (S. I. I. V. 12).

'మూణ్డవు'అనుటకు 'ముణ్డవు' (S. I. I. IV. 1128, 1186) అని కనిపించుచున్నది. ఇచ్చట హ్రస్వ 'ము'కారము లేఖకప్రమాదమేమో (S. I. I. IV. 1168) లో 'మూఁడవ' అను రూపము కనఁబడుచున్నను అది విరళము:

(ఉ) ము + మడుఁగు = ముమ్మడుఁగు (ఆది. I. 80); ము + ఏడు = ముయ్యేడు (ఆది. I. 78).

పై వానియందు 'ము' అనునది 'మూఁడు' నకు మూలరూపముగా కానవచ్చుచున్నది.

(ఊ) 'మూండేసి' అని శాసనమును చదివినవారు వ్రాసినది తప్పు మూండుసేసి అనియే ఉన్నది.

16. మహాత్తు, మహాతి.

(అ) ప్రథమ, మువ్వురు (ఆది. III. 63, 71, 81, 94, 181; ఆది. IV. 48, 110, 113; ఆది. V. 84; సభా. I. 114, 177; ఆర. II. 339, 340; ఆర. III. 186); ద్వితీయ: మువ్వురఁ. ఆది. V. 75; తృతీయ: మువ్వురతోడఁ (సభా. I. 197).

(ఆ) 'మువ్వురము' అనునది ఉత్తమపురుషరూపము.

(ఇ) 'మువ్వురు' అనుదానికి రూపాంతరముగా 'ముగ్గురు' అని నన్నయ భారతములో కానరాదు:

17. నాలుగు.

(అ) ఈ క్రిందిచోట్ల 'నాలుగు' విశేషణమయి విశేష్యమునకు ముందు నిలిచియున్నది:

నాలుగు వత్సరములు (ఆది. IV. 168); నాలుగేఁ బాడికుఱ్ఱులు (ఆది. V. 218); నాలుగుదిక్కుల (ఆది. VII. 164); నాలుగు వేదమ్ములు (ఆది. VIII. 311; ఆర. II. 82); నాలుగు సముద్రంబులపై (సభా. I. 223); నాలుగు గుణమ్ములు (ఆర. I. 224); నాలుగు మొగములు (ఆర. III. 58; S. I. I. IV. 939).

(ఆ) ఇతర స్థలములయందు 'నాలుగు' విశేష్యములకు తరువాత నున్నది:

(ఆది. I. 71; ఆది. III. 222; ఆర. IV. 133).

(ఇ) 'నాల్గు' అనునది 'నాలుగు' కు రూపాంతరము:

(ఆది. I. 51; సభా. I. 71; ఆర. III. 338); నాలువు (S. I. I. IV. 1029) (S. I. I. V. 1052); నాల్వు (S. I. I. IV. 117) (S. I. I. V. 66).

(ఈ) 'దిక్కు' అను నర్థముగల పదములతోఁగూడిన 'నాలుగు' కు 'అన్ని' అను నర్థము వచ్చును:

నాలుగు దిక్కులు (ఆది. VI. 82; ఆది. VIII. 105; ఆర. II. 289); నాలుగు దిశలను (ఆర. II. 126); నాలుగు వలఁకులు (ఆర. IV. 1135); నలుగడఁ (ఆది. VIII. 200); (ఆర. II. 80); నల్గడఁ (ఆది. II. 91; ఆది. IV. 205); నలుగడలఁ (ఆది. VIII. 270).

(ఉ) 'నాలవు' అనునది 'నాలుగు' నుండి పుట్టిన సంఖ్యేయ వాచకము:

(ఆది. I. 41, 114; ఆది. VII. 152; సభా. I. 46; ఆర. I. 297; S. I. I. IV. 1029, 1196, 1170, 1148, 1055, 1209, 1146, 1210, 1051); 'నలవు' అని (S. I. I. VI. 1186) లో కాన్పించుచున్నది.

(ఊ) తృతీయ: నాలుగింటితోడఁ (ఆది. V. 70).

సప్తమి: నాల్గింటఁ (ఆర. I. 22).

18. మహత్తు, మహతి.

(అ) ప్రథమ: నలువురు (ఆది. III. 64, 69, 70, 92, 195, 225, ఆది. VI. 92; ఆది. VII. 210, 221, 223, 236, 274; ఆది. VIII. 291, 299, 300; 311, 312, 316; సభా. I. 225; సభా. II. 264, 294; అర. II. 52, 53; S. I. I. IV. 1212, 1138, 1068, 1209, 1146, 1130, 1128, 1210, 1132, 1113).

నాలువురు (S. I. I. IV. 1157, 1317).

నల్వురు (ఆది. V. 84; ఆది. VIII. 181, 305, 313; అర. I. 65; అర. III. 139; S. I. I. IV. 1161, 1263, 1306, 1066, 1071, 1046, 1052, 1053, 1220, 1363, 1017).

నల్గురు (S. I. I. IV. 1067).

ద్వితీయ: నలువురఁ (సభా. II. 196; అర. III. 140).

షష్ఠి: నలువురకుఁ (ఆది. VIII. 163); నల్వుర (S. I. I. IV. 1081; S. I. I. V. 63).

(ఆ) నన్నయలో 'నలుగురు' అనురూపము కానరాదు.

(ఇ) 'నల్వరు' (S. I. I. IV. 1139, 1055); నలవరు (S. I. I. IV. 1151, 1159) అను రూపములును శాసనములలో కనఁబడుచున్నవి.

19. అయిదు.

(అ) 'అయిదు' అనుటకు 'ఏఁ, ఏను' అని యున్నది.

'ఏఁ' (ఆది. I. 45).

'ఏను' (ఆది. I. 12, 79; ఆది. V. 49; ఆది. VII. 107, 165, 169, 274; ఆది. VIII. 64; సభా. I. 52, 84, 174; అర. IV. 61; S. I. I. IV. 1323, 1098, 996; S. I. I. V. 1051, 1024, 1039).

'ఐదు' (ఆది. I. 68, 54, 44, 56).

అని అచ్చుప్రతులలో నున్నది. కాని వ్రాఁతప్రతులలో 'ఏను' అనియే యున్నది.

(ఆ) ఏనిణ్టికి (S. I. I. V. 1029); ఏనింటికి (S. I. I. V. 1012); ఇవి షష్ఠీవిభక్తిరూపములు; 'ఏనిటఁ' 'ఏనింటియందును' (ఆది. I. 55) ఇవి సప్తమీ విభక్తిరూపములు.

(ఇ) 'ఏనవు' ఇది పూరణార్థకము (ఆది. I. 43). దీనికి 'ఏనగు' రూపాంతరము (S. I. I. IV. 996).

THE KUPPUSWAMI SASTRI RESEARCH INSTITUTE,

(ఆ) వ్రాతప్రతులలో నెల్ల 'పదనరెండు' అనియే కాన్పించు చున్నను, ముద్రితప్రతులలో అచ్చటచ్చట 'పదునొక్క' 'పదునొక్కండ్రు' అను రూపములు కానవచ్చుచున్నవి. ఇవి నన్నయకు సమ్మతములు కావు.

27. (అ) ఈ క్రింద నన్నయలో కాన్పించుచున్న ఇతర సంఖ్యారూపములు పొందుపఱుపఁ బడినవి:—

12. పండ్రెండు (ఆది. III. 17; ఆది. VII. 125; ఆది. VIII. 115; సభా II. 278; ఆర. I. 43, 127, 158, 265; ఆర. II. 169; ఆర. III. 158, 242; అర. IV. 98; పదియురెండు, (ఆది. III. 19; ఆది. VII. 88; 126); పండ్రెండవు (ఆది. I. 57; ఆది. VII. 83); పన్నిద్దఱుఁ (S. I. I. IV. 996).

13. పదుమూఁడు (ఆది. VI. 141; ఆర. I. 77, 266, 385, 395, 397); పదుమూఁడవు (ఆర. I. 367); పదుమూఁడగు (ఆది. VIII. 140); సభా. II. 278); పదుముప్పురను (ఆది. III. 61).

14. పదునాలుగు (సభా. I. 13); పదునాలుగవు (సభా. II. 299); పదునాల్గగు (ఆర. I. 385).

15. పదేం (దుము) = 15 కుంచములు (S. I. I. IV. 974); పదియేను (S. I. I. IV. 1314); పదియేవురు (ఆది. V. 165).

16. పదియాఱు (ఆర. II. 220); పదాఱు (S. I. I. IV. 945); పదియాఱగు (ఆది. I. 71); పదియాఱవు (ఆర. II. 293); పదియార్వురు; (ఆది. III. 64).

17. పదియేడగు (ఆది. I. 71); ఆది. V. 158; ఆర. IV. 4).

18. పదియెన్మిది (S. I. I. IV. 1015); పదిఎన్మిది (S. I. I. IV. 1248); పదునెనిమిది (ఆది. I. 35, 71); పదునెనిమిదింటగు (ఆది. I. 71) పదునెనిమిదింటఁ (ఆది. I. 81).

20. ఇరువదిజేనకోలఁ (S. I. I. V. 1084); హిరువది (S. I. I. V. 50); ఇరువండ్రకుఁ (S. I. I. IV. 1015); ఇరువణ్డ్రు (S. I. I. IV. 1015); ఇరువదుండ్రు (ఆర. I. 199); ఇరువదుండ్రను (ఆర. III. 10). ఈ రెండును వచనములలోనున్న ముద్రితప్రతుల పాఠములు. కొన్ని వ్రాతప్రతులలో 'ఇరువండ్రు' అను రూపమే కాన్పించు చున్నది.

21. ముయ్యేడు (ఆది. I. 78); ఇరువదియొక్కమాఱు (ఆది. III. 51).

22. ఇరువదిరెండు (S. I. I. V. 1114); ఇరువదిరెండు (జేనకోల); (S. I. I. V. 1114).

23. ఇరువదిమూఁడు (సభా. II. 316).

25. ఇరువదియేనిఁటికి (S. I. I. V. 21).

27. ఇరువదియేడ్వురను (ఆది. III. 61).

28. ఇరువడెన్మిది (S. I. I. V. 71).

30. ముప్పది (ఆది. III. 201; S. I. I. IV. 1015, 1248, 1298); ముప్పదింగా (S. I. I. IV. 1098); ముప్పంద్రు (సభా. II. 121); ముప్పణ్డ్రికుణ్ (S. I. I. IV. 1248).

35. ముప్పడేను (S. I. I. IV. 1098).

37. ముప్పడేడగు (S. I. I. V. 76).

39. ముప్పదితొమ్మిది (S. I. I. V. 74).

40. నల్వది (S. I. I. V. 50); నలువంద్రు (ఆది. III. 63).

50. ఏఁబది (ఆర. II. 220); ఎంభది (S. I. I. V. 78); ఏంభయి (S. I. I. V. 78, 76); ఏంభది (S. I. I. IV. 1212, 1020; S. I. I. V. 71); ఎంభయి (S. I. I. V. 74); ఏభయుణ్ (S. I. I. V. 78).

ఏంభయికిని (S. I. I. IV. 1083).

ఏంపదింటికి (S. I. I. V. 12).

ఏంభయుణ్ (S. I. I. V. 78); ఏంభదింటికి (S. I. I. V. 13, 15, 16, 17, 18, 22).

ఏఁబంద్రు (ఆది. III. 61, 89).

60. అఱువది (ఆది. II. 164).

70. డెబ్బది (సభా. I. 74).

75. డెబ్బదియేనగు (ఆది. VII. 124).

100. నూఱు (ఆది. III. 93; ఆది. IV. 91; ఆది. VII. 137; ఆది. VIII. 149, 161; సభా. I. 52, 74; సభా. II. 41, 113, 263; ఆర. IV. 49, 121; S. I. I. V. 220).

నూఱ = ఏ (S. I. I. V. 220); నూఱేఁటికంటెఁ (ఆది. IV. 93); నూఱింటికి (S. I. I. V. 19, 22); నూఱుసేసి (ఆది. VII. 2; ఆర. I. 127); నూర్వురు (ఆది. III. 70; ఆది. IV. 115; ఆది. V. 101, 207; ఆర. II. 9, 348; ఆర. III. 10, 208, 213, 214).

120. నూటయిరువది (ఆది. I. 71); (శాసనములలో 'నూంట, నూణ్ట' అని కానవచ్చుచున్నది)

124. నూటయిరువది నలువురు (ఆది. IV. 111).

150. నూటయేఁబది (సభా. I. 52).

193. నూఱుందొంబది మూణ్ట (S. I. I. IV. 1009).

197. నూటతొంబదియేడ్వురను (అర. III. 10).

200. ఇన్నూఱు (ఆది. I. 71).

300. మున్నూఱు (ఆది. I. 71); మున్నూటి (S. I. I. IV. 1015); మున్నూఱ్వురు (S. I. I. V. 160).

307. మున్నూటయేడింటఁ (S. I. I. IV. 1015).

400 నన్నూఱు (సభా. II. 113).

464. నన్నూట యఱువదినాలుగు (ఆది. VII. 87).

500. ఏనూఱు (ఆది. II. 4, 7; అర. III. 118).

518. ఏంబదింబది యెన్మిది(S. I. I. IV. 1015).

600. ఆఱునూఱు (అర. II. 220).

1000. 'వే' అనునది మూలరూపము. దీనిపై సముచ్చయార్థకమగు ఉత్వముచేరి 'వేయు' అనురూప మేర్పడినది. ఇట్లే 'రే' 'మే' మొదలగు శబ్దములును ఏకారాంతములుగానే నన్నయగ్రంథములో కాన్పించుచున్నవి.

వే (ఆది. IV. 94, 102; సభా. II. 113; అర. I. 342; అర. III. 132); వేయి (S. I. I. IV. 929, 989, 1016, 1115); వెయి (S. I. I. IV. 1133, 1050; S. I. I. V. 1316); వేయునేసి (ఆది. VIII. 2); వేలు (S. I. I. IV. 1114); వేవురు (ఆది. II. 4, 248; ఆది. III. 60; సభా. II. 129) (అర. II. 350); వేవురఁ (ఆది. II. 3).

1070. వెయిడెబ్బదవు (S. I. I. V. 1073).

1106. వేయు నూట యాఱు (ఆది. I. 62).

1500. వేయిన్నేనుఱు (S. I. I. IV. 1099).

1775. వేయు నేడునూట డెబ్బదియేను (ఆది. I. 54).

2000. రెండు వేలు, (సభా. II, 113); రెణ్డువేలు, (S. I. I. IV 1114).

2874. రెండువేలు నెనమన్నూట డెబ్బదినాలుగు (ఆది. I. 52).

2095. రెండువేలుం దొంబదియేను, (అర. II. 174).

3220. మూఁడువేలు నిన్నూట యిరువది, (ఆది. I. 50).

3500. మూఁడువేలు నేనూఱు, (ఆది. I. 40).

4311. నాలుగువేలుఁ మున్నూట పదనకొండు (ఆది. 36).

4420. నాల్గువేలు నన్నూట యిరువది (ఆది. I. 60).

4900. నాలుగువేలుం దొమ్మన్నూఱు, (ఆది. I. 88).

5884. ఏనువేలు నెనమన్నూట యెనుబది నాలుగు, (ఆది. I. 44).

6998. ఆఱు వేలుఁ దొమ్మన్నూట తొంబది యెనిమిది (ఆది. I. 42).

8000. ఎనిమిదివేలు (రాక్షస కింకరులు) (సభా. I. 13).

9984. తొమ్మిదివేలుం దొమ్మన్నూట యెనుబదినాలుగు (ఆది. I. 34).

10000. పదివేలు, (సభా. I. 167; సభా. II. 113; అర. I. 127, 217; అర. II. 344; అర. IV. 56); పదియువేలు (ఆది. IV. 157); పది వేవురు (సభా. I. 14; సభా. II. 121).

10001. పదివేలు నొక్కండు, (అర. II. 174).

10919. పదివేలుం దొమ్మన్నూట పందొమ్మిది (ఆది. I. 46).

11000. పదనకొండువేలు (ఆది. II. 11); పదనక్కొండువేలు (అర. III. 331).

12000. పండ్రెండువేలు (ఆది. I. 58).

13664. పదుమూఁడు వేలు నాఱునూట యఱువది నాలుగు (ఆది. I. 38)

14000. పదునాలుగువేలు, సభా. II. 111, 113 (అర. I. 2).

14525. పదునాలుగువేలు నేనూట యిరువది యేను (ఆది. I. 56)

20000. ఇరువదివేలు (అర. II. 345)

21870. ఇరువదియొక్కవేయు నెనమన్నూట డెబ్బది (అర. I. 81).

60000. అఱువదివేలు. (అర. IV. 83)

అఱువదివేవురు, (అర. III. 51, 55, 61, 67).

60610. అఱువదివేలు నాఱునూటపది, (ఆది. I. 81).

88000. ఎనుబదియెనిమిది వేవురు (సభా. II. 121).

100000. నూఱువేల్ (ఆది. V. 39); లక్ష (ఆది. VII. 100 సభా. II. 27.)

109350. లక్షయుందొమ్మిదివేలున్ మున్నూటయేఁబండ్రు ఆది. I.81.

30000000. మూఁడుగోట్లు (అర. II. 263, 267; అర. IV. 55).

90000000. తొమ్మిదిగోట్లు (ఆది. I. 46).

600010000. ఆఱువదిగోట్లుం బదివేలు (అర. II. 281).

100,00,00000. నూరుగోట్లు (సభా. I. 244).

10000,0000000. పదివేలుగోట్లు (అర. II. 245).

(ఆ) 'ఆఱువదివేలు రథంబులు' 'నూఱుగోట్లు సంఖ్యలు' 'అఱువది గోట్లుంబదివేలు'.- అని ఉత్వవిశిష్టముగనే నన్నయవాడుక. 'అఱువదివేలరథం బులు' 'నూఱుగోట్ల సంఖ్యలు' 'అఱువదిగోట్ల పదివేలు' - అనునది నన్నయకు తరువాతి కాలపువాడుక.

(ఇ) పదుమూఁడు, పదునాలుగు, పదునాఱు, పదునెనిమిది - అను వానిలో ద్రావిడరూపమగు 'పదు' కాన్పించుచున్నది.

28 అన్ని

అమహత్తు

(అ) 'అన్ని' అనునది 'సర్వ' శబ్దపర్యాయపదము (సభా. II. 115) (ఆది. VI 81 S. I. I. IV. 1098); అన్నియుఁ (S. I. I. IV. 945).

(ఆ) 'అన్ని' అనుదానికి 'అన్నిమఱిన్ని' అనునర్థమును గలదు. (ఆది. I. 81.)

29 మహత్తు, మహతి.

(అ) ప్రథమ: అందఱు (ఆది. I. 148; ఆది. II. 9; II. 34, 130, 200, 229, 231; ఆది. III. 15, 60, 161; ఆది. IV. 185; ఆది. V. 233, 258) (ఆది. VI. 28, 226) (ఆది. VII. 33, 153; ఆది. VIII. 13, 53; సభా. II. 116, 139, 288; ఆర. I. 10, 146; ఆర. II. 58, 149, 336; ఆర. III. 39, 64, 210, 296, 378, 400) (ఆర. IV. 7, 41).

ద్వితీయ: అందఱిఁ, (ఆది. IV. 200; ఆది. V. 165, 170; ఆది. VI. 31; ఆది. VII. 97, 245; ఆది. VIII. 92, 190; సభా. II. 78; ఆర. I. 285; ఆర. III. 217, 307; ఆర. IV. 45).

షష్ఠి: అందఱకుఁ (ఆది. V. 108, 223; ఆర. III. 379; ఆర. II. 287).

(అ) "అందఱము" (ఆది. II. 130; ఆర. II. 288; ఆర. III. 374; అనునది ఉత్తమ పురుషమునందు వచ్చును.

(ఇ) 'అందుఱు' (ఆది. VII. 251); 'అందొఱును' (ఆర. I. 269); 'అందొఱకును' (ఆర. II. 255);-అను రూపములును నన్నయ గ్రంథములో కాన్పించుచున్నవి.

30 ఇన్ని.

అమహత్తు.

(అ) ఇన్ని—(ఆది. I. 116; ఆది. VIII. 18; సభా. I. 120; సభా. II. 92; ఆర. III. 390).

మహత్తు, మహతి.

(ఆ) ప్రథమ: ఇందఱు, (ఆది. IV. 100; సభా. I. 108, 287; (సభా. II. 15, 38, 66, 92, 229; ఆర. III. 17, 290).

షష్ఠి: ఇందఱకుఁ (ఆర. III. 290) ఇంద్దఱకు (S. I. I. V. 66).

(ఇ) 'ఇందఱము' (ఆది. III. 152; ఆది. VIII. 94); అనునది ఉత్తమపురుషమునందు వచ్చును.

30. కొన్ని.

అమహత్తు.

(అ) కొన్ని, (ఆది. III. 113; ఆది. I. 86; ఆది. VI. 32, 149, 233; ఆది. VIII. 127; సభా. I. 343; సభా. II. 86; ఆర. I. 45; ఆర. II. 99, 150, 314; ఆర. IV. 2).

మహత్తు, మహతి.

(అ) ప్రథమ: కొందఱు (ఆది. II. 131; ఆది. VII. 132, 175, 176, 177, 178; ఆర. II. 102, 110; ఆర. III. 42).

ద్వితీయ: కొందఱఁ (ఆది. II. 140; ఆది. IV. 66).

(ఇ) 'కొందఱము' (ఆది. II. 130) అనునది ఉత్తమ పురుషమునందు వచ్చును.

31. పలు.

(అ) 'పలు' అనునది 'అనేక' శబ్దపర్యాయము. ఇదియెప్పుడును విశేష్యమునకు పూర్వముననే ప్రయోగింపఁబడును.

పలుదెఱంగులు (ఆది. II. 215; ఆది. VI. 288); పలుమఱు (ఆది. VI. 111; సభా. II. 31); పలుమాఱు (సభా. II. 188); పల్మఱు (ఆది. VIII. 77).

మహత్తు, మహతి.

(ఆ) ప్రథమ: పలువురు (ఆది. VII. 260; ఆర. I. 251; ఆర. III. 10), పల్వురు (ఆది. II. 213; సభా. I. 197; సభా. II. 8).

ద్వితీయ: పలువురఁ (ఆది. III. 51; ఆది. V. 119; ఆర. II. 274; ఆర. III. 52; ఆర. IV. 25); పల్వురఁ (ఆది. I. 78, 104; ఆర. I. 44).

32. పెక్కు.

(ఆ) 'పెక్కు' అనునది 'అనేక' శబ్దపర్యాయ పదమే. కాని, 'పలు' వలెఁగాక, విశేష్యమునకు వెనుకను ముందును గూడ ప్రయోగింపఁబడును. దీనికి బహువచనముకూడఁ గలదు.

అమహత్తు.

ఏక

ప్రథమ: పెక్కు (ఆది. III. 129; ఆది. IV. 14; ఆది. VII. 123; ఆది. VIII. 136, 259; సభా. I. 113; సభా. II. 153; ఆర. I. 219; ఆర. III. 334; S. I. I. IV. 749).

బహు

పెక్కుల్ (సభా. I. 263).

పెక్కులు (ఆది. III. 110; ఆది. IV. 187; ఆది. V. 110; ఆది. VI. 200; ఆది. VII. 43; సభా. II. 172, 178, ఆర. III. 248).

(ఆ) పెక్కుసేసి (ఆది. III. 120) 'ఒక్కొక్కరికి పెక్కు' అని అర్థము.

మహత్తు.

(ఇ) ప్రథమ: పెక్కండ్రు (ఆది. I. 46; ఆది. VI. 275; ఆది. VII. 242; ఆది. VIII. 25; (ఆర. II. 145; S. I. I. IV. 939).

ద్వితీయ: పెక్కండ్రన్ (ఆది. II. 25; ఆది. IV. 225).

పెక్కండ్రురు (ఆది. VIII. 25); (ఇది 'పెక్కండురు' అగునేమో). (పెక్కురు అను రూపము కానరాదు.)

33. (అ) 'ఎల్ల' అనునది ద్రుతప్రకృతికము. సర్వశబ్ద పర్యాయము. దీనిని ప్రథమలోను ద్వితీయలోను గూడ వాడవచ్చును. దీనికి విభక్తి ప్రత్యయములు చేరవు.

(ఆ) ప్రథమ: ఎల్ల (ఆది. I. 9, 125, 140; ఆది. II. 43, 128, 135, 174, 179, 222; ఆది. III. 24, 56, 59; ఆది. IV. 37, 64, 84, 129, 158, 161, 162, 177; ఆది. V. 10, 95, 149, 166, 180, 207, 211, 228; ఆది. VI. 13, 17, 18, 28, 71, 142, 148, 167, 199, 281, 296; ఆది. VII. 26, 31, 60, 109, 133, 135, 138, 139, 140, 165, 182, 188, 196, 244, 246, 268; ఆది. VIII. 13, 63, 64, 105, 176, 189, 196, 267, 268, 272, 284, 291, 310; సభా. I. 21, 47, 81, 107, 112, 149, 257, 262, 265, 271, 280; సభా. II. 24, 31, 35, 69, 96, 106, 119, 131, 159, 224, 229, 248, 293, 299; ఆర. I. 11, 122, 269, 294, 317, 337, 351, 361; ఆర. II. 17, 25, 29, 32, 39, 76, 163, 230, 234, 267, 278, 292, 352; ఆర. III, 4, 6, 9, 18, 26, 33, 60, 132, 169, 208, 235; ఆర. IV. 12, 30, 94).

ద్వితీయ: ఎల్లన్ (ఆది. I. 64; ఆది. II. 42, 48, 88, 101, 114, 137, 143, 150, 186, 222; ఆది. III. 5, 61, 88, 97, 165, 223; ఆది. IV. 194, 198, 202, 210; ఆది. V. 60, 63, 175, 200, 222, 233; ఆది. VI. 32, 34, 63, 122, 219, 294; ఆది. VII. 5, 132, 133, 159, 166, 168, 263; ఆది. VIII. 10, 39, 65, 96, 98, 154, 216, 227, 321; సభా. I. 16, 21, 45, 59, 109, 152, 221, 228, 257, 281; సభా. II. 32, 44, 122, 194; అర. I. 9, 50, 163, 184, 242, 255, 280, 394; అర. II. 30, 61, 298; అర. III. 35, 61, 184, 185, 202, 205, 326, 331; అర. IV. 65, 68).

(ఇ) 'ఎల్లయందును' (సభా. II. 236) ఇచట 'అందు' అనునది సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయముకాక, దేశవాచ్యమగు నవ్యయమగునట్లు తోఁచుచున్నది. ఇట్లే 'ఎల్లచోన్' (ఆది. VI. 175; సభా. II. 92, 96; అర. II. 157).

(ఈ) 'దిక్కాల' వాచిశబ్దములతోఁగూడి 'ఎల్ల' అవ్యయమగును:

ఎల్లప్రొద్దు (ఆది. I. 64; ఆది. V. 56, 129; ఆది. VI. 109; అర. I. 18, 217; అర. III. 348).

దినంబులెల్లన్ (ఆది. VI. 156); రాతిరెల్లన్ (ఆది. VI. 160); రాత్రులెల్లన్ (ఆది. VI. 156; అర. II. 132; అర. III. 9); పగలెల్లన్, రేలెల్లన్ (అర. III. 14); రేయెల్లన్ (ఆది. VI. 286); కాలంబెల్లన్ (ఆది. VIII. 93); ఎల్లగాలంబు (సభా. I. 257; సభా. II. 283); ఎల్లచోన్ (ఆది. VI. 175; సభా. II. 92, 96; అర. II. 157); ఎల్లదిక్కులన్ (సభా. I. 264); ఎల్లయందును (సభా. II. 236).

(ఉ) 'ఎల్ల' అనునది షష్ఠిలోనున్న పదమునకు విశేషణముగా నున్నప్పుడు విశేష్యమునకు తరువాతనే వచ్చును. దానికి మాత్రము షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయము చేరదు:

'లోకంబునకెల్ల' మొదలగునవి ఉదాహరణములు. చూ. (ఆది. I. 113, 139; ఆది. II. 88, 198, 218; ఆది. III. 13; ఆది. IV. 110, 185, 186; ఆది. V. 85, 157, 180, 225; ఆది. VI. 37, 1?0, 287, 304; ఆది. VII. 23, 40, 170, 179, 181; ఆది. VIII. 4; సభా. I. 214, 271; సభా. II. 44, 65, 221, 306; అర. I. 83, 224, 348; అర. III. 5, 37, 178, 250; అర. IV. 16). వారిచేతికెల్ల నెత్తికొన నిచ్చుచున్నంత

(సభా. II. 54), జనులకెల్లను (ఆది. V. 157); పురంబులకెల్ల నుపమానమై (అర. I. 348).

(ఊ) ప్రథమపురుష సర్వనామములకును ఇతర విశేష్యములకును పూర్వము 'ఎల్ల' అనునది సమాసములందు నిలచును:

ఎల్లవారికిన్ మొదలగునవి ఉదాహరణములు:

(ఆది. I. 72; ఆది. III. 42; ఆది. IV. 105, 194, 237, 266; ఆది. V. 3, 22, 71, 214, 230; ఆది. VI, 25, 97, 128, 134, 143, 146, 254, 294, 306; ఆది. VII. 3, 63, 108, 122, 171; ఆది. VIII. 16, 49, 53, 170, 174, 256; సభా. I. 31, 81, 86, 114, 201, 204, 228, 278; సభా. II. 38, 39, 41, 194, 227, 228, 232, 234, 239, 244, 271, 283; అర. II. 7, 158, 173, 215, 218, 230, 237, 263, 284, 291, 302; అర. III. 15, 113, 116, 144, 146, 155, 178, 297, 377; అర. IV. 121).

(ఋ) 'సర్వ' శబ్దము ప్రయుక్తమయి యున్నను మఱల 'ఎల్ల' అని ప్రయోగించుటయు నన్నయయందు గలదు.

సర్వజనులకెల్లను; (ఆది. V. 157)

స్త్రీ వాచకములు.

(1) సాధారణముగా మహద్వాచక శబ్దములకును వాని మహతీ వాచకములకును వ్యాకరణ విషయమైన సంబంధము కానరాదు.

అన్న, అక్క; మామ, మామండు - అత్త. (మేనమామ - మేనయత్త); అయ్య - అమ్మ; అల్లుండు - కోడలు; తాత - అవ్వ; (* మగ) = ఆఁడు, ఆఁడు; (* మగఁడు) - ఆలు; తమ్ముఁడు - చెలియలు; కొడుకు - కూఁతురు.

(2) (అ) మహద్వాచక చిహ్నమునకు బదులుగ 'ఆలు' శబ్దము చేర్చుట వలనను స్త్రీవాచక మేర్పడును:

నాయకుఁడు (S. I. I. V. 1039) - నాయఁకురాలు (S. I. I. V. 1018, 1049, 1340).

* ఇచ్చట 'రా' గమము బహువచన బోధకము. 'నాయఁకురాలు' అనఁగా 'నాయకుల ఆలు' అని యర్థము.

(ఆ) 'ఆలు' అనుదాని హ్రస్వరూపమయిన 'అల్' ప్రత్యయము మహద్వాచకముపై చేరుటవలన స్త్రీవాచక మేర్పడును:

కొడు (కు) - కోడలు; మఱఁది - మఱఁదలు.

(ఇ) 'చెలియలు' అను శబ్దములో 'అలు' అనునది మహత్యర్థమున వచ్చినది.

(ఈ) తండ్రి, తల్లి; ఇచట 'తల్లి'లో కూడ 'ఆలు' శబ్దముయొక్క సంక్షేప రూపమున్న దేమో.

(3) మహద్వాచకములోని తుది యచ్చును మార్చుటవలన కూడ మహతీవాచకము లేర్పడును.

(*మగ) - మగు (వ); గొల్ల (S. I. I. V. 63) - గొల్లి (S. I. I. V. 66).

(4) (అ) 'పెణ్ణు' శబ్దముపై ఇవర్ణమును చేర్చుటవలన 'పెట్టి' అను రూపమేర్పడినది. (ఆది. V. 57; ఆది. VIII. 299); ఇది జంతువులకును పక్షులకును మాత్రము సంబంధించినది.

(ఆ) పెనిమిటి (S. I. I. V. 1117); పెణ్డేము (S. I. I. IV. 1011); పెణ్డము (S. I. I. V. 1125); పెండ్లము (S. I. I. IV. 1077, 1096; S. I. I. V. 1022, 1044, 1070, 1091); పెండ్లాము (S. I. I. IV. 1006); పెణ్డ్లము (S. I. I. V. 1014, 1074, 1102, 1281); పెణ్డ్లాము (S. I. I. IV. 1224; S. I. I. V. 72); పెణ్డ్లేము (S. I. I. V. 77).

(5) అతివ, చెలువ - అను వానిలోని తుది 'వ' కారము 'వాయి' శబ్దమునకు సంక్షేపరూపము లగునేమో.

(6) (అ) ఇంతి, నాతి (నగ్న స్త్రీ), పొలతి, పొల్తి, వెలఁది - అను వాని లోని తుది 'తి, ది' వర్ణములు 'స్త్రీ' శబ్దమునుండి ప్రాకృతముద్వారా తెనుఁగున చేరినవి.

(ఆ) ఉవిద, మెలుఁత - అను వానిలో తుది 'త, ద' వర్ణము లెట్లు కలిగినవో తెలియదు. అవికూడ స్త్రీ శబ్దభవము లగునేమో.

(ఇ) 'సవతి' అనునది 'సపత్నీ' శబ్దభవము, ప్రాకృతముద్వారా తెనుఁగులోనికి వచ్చినది.

(7) 'దాఁపికాఁడు, నేర్పుకాఁడు, సంగడికాఁడు - వీనికి 11-వ శతాబ్దమున మహతీరూపము లేమయియుండునో తెలియదు. 'కత్తె' అనునది మహతీప్రత్యయముగా ఆ కాలమున కాన్పింపదు.

(8) క్రియలమీఁదను, విశేషణములమీఁదను, 'వాఁడు' అని చేర్చుట వలన మహద్వాచకములును, 'అది' అనిచేర్చుటవలన మహతీవాచకములును ఏర్పడును.

వంటలవాఁడు (అర. II. 194); కొండొకవాఁడు (ఆది. VII. 210); కొండొకయది (ఆది. III. 147).

(9) 'కమలనేత్రి' అని S. I. I. IV. 107 లో ఉన్నది. ఈ రూపము పాణినీయవ్యాకరణము ప్రకారము సరియైనది కాకున్నను, తెనుఁగువాడుకలో ఇటువంటి రూపములు కుదురుకొనియున్నవి. ఇట్టి రూపములకు అనుభూతస్వామి వ్యాకరణము, ముగ్ధబోధ మొదలగులక్షణగ్రంథములందు గతికల్పింపఁబడినది. ఈ రూపము లొక్క తెనుఁగుననే కాక భారతీయార్యభాషలయందన్నిటను గానవచ్చుచున్నవి.

తద్ధిత ప్రకరణము.

(1) సాధారణముగా ధాతువులే విశేష్యములుగాకూడ వాడఁబడును:

అచ్చు, అడలు, ఎదురు, కట్టు, కుంటు, కొల్చు(ధాన్యము), చదువు, చినుకు, చుట్టు, తప్పు, నుడువు, నుఱుము, నోను, పట్టు, పన్ను, పలుకు, పొత్తు, పోరు, బడలు, బొంకు, వదరు, వేఁడు.

(2) ధాతువుపై 'అ' వర్ణమును చేర్చుట వలనను తద్ధితము లేర్పడును:

(పుట్టు) పుట్ట; (*కొఱు) కొఱ; (*పగు) పగ; (*వగు) వగ; (నడు) నడ; (జంటు) జంట; (చూఱు) చూఱ; (*కవు) కవ; (ఎండు) ఎండ; (వాను) వాన; (ప్రయ్యు) ప్రయ్య; (ఈ)ఈయ, ఇయ్య; (వ్రయ్యు) వ్రయ్య.

(3) కొన్ని ధాతువులపై 'అవర్ణము' చేరునప్పుడు దాని పూర్వహల్లు నకు ద్విత్వము కలుగును: (కన్) కన్న; (తెల్) తెల్ల.

(4) (అ) సరళాక్షరములు అంతమందుగల ధాతువులపై అవర్ణము చేరునప్పుడు ఆ సరళములు పరుషములగును.

(వీంగు) వీఁక; (అలుగు) అలుక; (ఎఱుఁగు) ఎఱుక; (తూంగు) తోఁక; (కడ) (ఁగు) కడఁక, (వండు) వంట; (విందు) వింత; (వందు) వంత; (వేండు) వేంట; (ఓడు) ఓడ.

(ఆ) ఓడు, వీఁగు అను ధాతువులనుండి ఓటు, వీఁకు అను తద్ధితరూపములును పుట్టినవి.

(5) ధాతువు లోని మొదటి అచ్చు 'ఇ' గాని 'ఉ' గాని అయిన యెడల అవి ఎ, ఒ లుగా మాఱును:

(విల్) వెల; (ముఱ) మొన.

(6) కొన్నిధాతువులలో మొదటిస్వరము హ్రస్వమయినయెడల అ వర్ణముగాని ఉ వర్ణముగాని చేరునప్పుడు ఆ హ్రస్వస్వరమునకు దీర్ఘము కలుగును:

(కొల్) కోల; (కొల్) కోలు; చూ. ప్రచ్చికోలు, పొగడికోలు, విల్చికోలు, వేడికోలు; (కుడు) కూడు; (*కఱు) కాఱు; (ఉఱు) ఊడు, ఊరు, (విను) వీను; (వెల్, బెల్) బేల; (*వగు, *బగు) బాగు; (*చల్)చాలు; (*చింకు) చీఁకు; (మఱ) మాను;(మిఱ)మీను; (పడు)పాడు; (వల్)వాలు; (ఓడు)ఔడు,

(7) ఈ క్రిందివి తద్ధిత ప్రత్యయములు. అవి యేధాతువులపై చేరి యెట్టి రూపములను పొందినదియు ఈ క్రింద తెలుపఁబడినది:

అ — (అడవు) అడప.

అట—(అలమరు) అలమట, (ఇచట రేఫము టకారముగ మాఱినది.)

అడ — (ఇల్లు) ఇల్లడ.

అడము— (తలఁ, తల్లు) తల్లడము.

అడు — (*వెగు) వెగడు.

అదము —. (*ప్రల్లు) ప్రల్లదము.

అన-(వెల్) వెల్లన; (విన్) విన్నన; (ఎఱ్) ఎఱ్ఱన; (ఒయ్) ఒయ్యన; (చులుకు) చులుకన.

అము-(కడు) కడము; (పుట్టు) పుట్టము; (నేరు) నేరము; (చెలు) చెలువము (దీనికి 'చెలువు' అనికూడ రూపాంతరము;) (చుట్టు) చుట్టము; (కప్పు) కప్పము; (తెల్) తెల్లము; (ఉక్కు) ఉక్కివము (ఉక్కివు); (ఓడు) ఓటము (ఓటు, ఓటమి). ఇచట డకారము పరుషమయినది; (నిక్కు) నిక్కము (నిక్కువము).

అమి-ఇది వ్యతిరేకార్థబోధకము. (ఇల్) (ఇలమి) లేమి; (విను) వినమి; (వెలువడు) వెలువడమి; (ఎఱుంగు) ఎఱుంగమి; (ఉండు) ఉండమి; (ఒల్లు) ఒల్లమి; (ఒవ్వు) ఒవ్వమి; (ఓపు) ఓపమి; (కడచను) కడచనమి; (కాను) కానమి; (చేయు) చేయమి; తలఁచు (తలఁపమి) (చకారాంతధాతువులపై 'అ' కారము చేరునప్పుడు కొన్నియెడల చకారమునకు పకారము వచ్చును.) (తేజరిల్లు) తేజరిల్లమి; (నేరు) నేరమి; పోలు (పోలమి); (రక్షించు) రక్షింపమి; (లంఘించు) లంఘింపమి.

అమి-ఇది భావార్థమునందును వచ్చును:— (వేఱు) వేఱమి.

అరము-(దెప్పు) దెప్పరము.

అరి-సూనరి, ఆలరి; ఆసారి; కన్నరి, జాలరి, పూజారి,(ఇది 'కార' అను సంస్కృతశబ్దమునుండి ప్రాకృతముద్వారా తెనుఁగులోనికి వచ్చినది.)

అఱ-(వ్రందు) వందఱ; (అమ్ము) అంపర, చూపఱ.

అల్-(విర్) (విరల్) వ్రేలు; (పగు) పగలు; ఊఁచు, *ఉయ్ (ఉయ్యాల).

అలు-ఇది 'ఆలు' శబ్దమునకు పర్యాయపదము- మఱఁదలు, కోడలు, చెలియలు.

అవి-(అల్) అలవి, (*కొఱ్) కొఱవి.

అవు-(గరు) గరవు; (తగు) తగవు.

ఇ-(అ) (ఈగు) ఈగి; (పను) పని, (నెఱు) నెఱి, (మంచు) మంచి, (పాడు) పాడి=ధర్మము; (వడు) వడి; (మా(యు)వు) మావి; మొదలి=Head-man; (కుఱు) (కుఱి) గుఱి; (చెవు) చెవి, (పేడు) పేడి; (డప్పు)డప్పి; (ముదు) ముది; నో (నొప్పు) నొప్పి.

(ఆ) ఇవర్ణము చేరునప్పుడు పదముల తుది సరళాక్షరము పరుషమగును. కఱదు, కఱటి; చెవుడు, చెవిటి, పెండు, పెంటి,

(ఇ) ళ్, ల్, స్, ణ్, మ్ అను నక్షరము లంతమందుగల శబ్దముల వ ఇవర్ణముచేరునప్పు డవి డవర్ణకముగా మాఱును.

(వెళ్) వెండి, (వాల్) వాండి, (మొసల్) మొసఁడి, (పశుమ్) పసిండి, (పోల్) పోండి.

ఇక—(స్వార్థమందు) మానిక; (కడు) కటిక; (కాను) కానిక.

ఇదము—(ఎల్) ఎల్లిదము, ఏలిదము; (ఒప్పు) ఒప్పిదము.

ఇమి—మగంటిమి; వేఁడిమి; బలిమి; కడిమి; కలిమి; చెలిమి.

ఇలి—(పెణ్) పెండిలి; వాకిలి.

ఇస.—ఉక్కిస.

ఉక—స్వార్థమునందు: పొలఁతుక.

ఉక—నాలుక.

ఉవ—ఉంకువ.

ఉవము—(నిక్కు) నిక్కువము.

క—(పో) పోక; (మూయ్) మూఁక; (వర్) రాక; (వేఱ్, వేడ్) వేడ్క, విశ్లేషమువలన వేడుక.

కడ—(ఏఱ్) (ఏఱ్డ) ఏఱుగడ, ఏడుగడ; (అఱు) అఱకడ.

కల్—(కలి) (త్రొక్కు) త్రొక్కలి; (తక్కు) తక్కలి; (* చింకు) చీఁకలి (టి); (కుఱు) కుఱంగలి; (ఆమ్) ఆఁకలి; (అఱు) (అఱకల్) అఱకడ.

కాఁడు—సంగడికాఁడు, దాపికాఁడు, నేర్పుకాఁడు, పరికాడు.

కి—(మాట్) మాడ్కి, (ఉన్) ఉన్కి, ఉనికి; (కల్) కల్కి, కలికి; (కోఱ్) కోర్కి, కోరికి, (చూట్) చూడ్కి, (పూన్) పూన్కి.

కిలి—(పిడి) పిడికిలి.

కు—(ఉగ్) ఉక్కు; (కఱ్) కఱకు; ఇక్లీ, నెఱకు, వెలుకు-మొదలయి నవి. ఇవి 'కళ్' 'కుళ్' అను బహువచన ప్రత్యయములనుండి తప్పు కత్తి రింపువలన ఏర్పడిన క్రొత్త ఏకవచన రూపములయి యుండును.

కుఱు—(మిఱ్) మిఱుంగురు, మిడుంగుఱు.

గు—(* నెడు) వెడంగు; (* మెఱు) (మెఱుంగు); (మఱు) మఱుంగు; (* వెలు, బెలు, బెడు) బెడంగు; (* ఎలు, పేలు, పేళు, హేళు) ఎలుంగు; (* తెఱు) తెఱంగు; (* చెఱు) చెఱంగు; (* పిడు) పిడుంగు; (* పుడు) పొదుంగు.

గ్గు—ఎగ్గు, నుగ్గు, సిగ్గు, ఇవి 'ఎగులు, నుగులు, చిడుగు' అనువాని నుండి అక్షరసంయోజనము (assimilation) వలన నేర్పడిన రూపములు.
* 'లగ్గు' అనుపదము 'లఘు' శబ్దభవము.

చ—(కుఱు) కుఱుచ-ఇచట 'చ' అనునది చల్, సల్, లోని తుది లకారము లోపించి ఏర్పడిన రూపము.

ట (భావార్థకము)—(అగు) కావుట మొద. (ఈ టకారమునకు 'డు' అనునది పూర్వరూపము. నన్నయ భారతములో 'ట' వర్ణకమును 'డు' వర్ణక మునుగూడ భావార్థమున వచ్చునట్లు తోఁచుచున్నది. 'ట' వర్ణమునకు 'అట ము'ను, 'డు' వర్ణమునకు 'అడము'ను కూడవచ్చును.

ఓటము, ఇల్లడము, తల్లడము.

డు—కావు డెఱుంగి (ఆది. I. 138); జలమపేక్షించుడు—సంభవిల్లి (ఆర. II. 197); వానిహీనుంగాఁ జేయుడు నాకుఁ జతుర్వర్గము వడయుడు (ఆది. VII. 15 ప్రాసము).

డు—(* చెవు) చెవుడు; (* పురు) పురుడు.

త—(చిఱు) చిఱుత; (కొఱ) కొఱంత; (ఊఱ్) ఊఁత; (ఊఁదు, ఊఁత); (చే) చేత.

తనము—భావార్థము: పలుగుందనంబు.

తల్—(మఱ్) మందల; (ము) (ముదల్), మొదలు.

తఱ్—(ముఱ్) ముందఱ.

తి—(సం; స్త్రీ; ప్రాకృ, ఇత్థి) నాతి, పొలంతి.

తు—(లోయ్) లోఁతు, (పాయ్) పాఁతు.

ంద—వలుంద, నిడుంద, వెడంద.

ద—ఉవిద, వేద, (పెర్) (పెర్ద) పెద్ద.

ద—ఇది 'దర్' అంతమందుగల శబ్దముల తుదిరేఫము లోపింపఁగా కలిగిన రూపము—పొద.

-ఁది—కడిఁది, కొలఁది.

-ంది.—ఇది సంస్కృత స్త్రీ శబ్దభవము:—వెలంది.

-ంది—మఱంది.

ది—చెద్దియి (చెయిది).

దు—అరుదు, పిఱుఁదు; (పొలు) (పొలుదు) ప్రొద్దు.

ను—(వల్) వలను.

ప—చెట్టుప (ఇది 'చెట్టుపలు' అనురూపమునుండి 'లు' వర్ణము బహువచన మను భ్రమచే లోపింపఁగా నేర్పడిన క్రొత్త యేకవచనరూపము), (చను) చనుప.

పడి—పరువడి.

పల—లోపల, వెలుపల, డాపల.

పు—(*అడ) అడపు, (మూయ్) మూఁ (పు), (మెఱ) మెఱపు, (మెల) మెలపు, (వఱ) వఱపు, (ఉల్) లోపు, (నెడల్) వెడల్పు, (వేల్పు) వేల్పు, పిఱు, (పిఱువు) పు, (పిన్) పీఁపు, (మోయ్) మోఁపు, (ఇన్) ఇంపు, (ఉఱు), ఉడుపు, (ఊర్) ఊర్పు, (ఏల్) ఏడ్పు, (ఏఁగ్) ఏఁపు, (ఓర్) ఓర్పు, కడుపు, కంపు, (కఱ) కఱపు, (కన్, కాన్) కాన్పు, (కాంచు) కాంపు, గాడ్పు, చాడ్పు, (చూ) చూపు, (తనర్) తనర్పు, (తూర్) తూర్పు, (తెల్) తెలుపు, (త్రోయ్) త్రోఁపు, (నడ) నడపు, (నిడు) నిడుపు, (నెర్) నేర్పు, (పను) పనుపు, (పెను) పెనుపు, (పొలు) పొలుపు, (అడ్, అద్) అదపు, (పెట్టించు) పెట్టింపు (S. I. I. IV. 1098).

బ—(బొగుళ్, బోళ్) బొబ్బ.

బు—(ఉఱు) ఉఱుబు, (ఇన్) ఇంబు.

మి—(నెర్) నెమ్మి, (ముది) ముదిమి, (ఎల) ఎలమి, (కూర్) కూర్మి, (తాల్, తాళ్) తాల్మి, (పేర్) పేర్మి.

ము—మొల్లము, అడ్డము, అద్దము, కుడుము, నడుము, ఇడుము.

రు—వగరు, కొమరు (వీనిలోని 'రు' వర్ణము అసలు శబ్దములోనిదై యుండును).

´ము—పేదఱికము.

లు—(తెగు, తెవ్వు) తెవులు, (మిగు) మిగులు.

వ—తోఁవ, పెక్కువ, ఉంకువ, ఒఱవ, అన్నువ, తక్కువ.

వ (వాయ్)—పలువ, మగువ, కడువ, చెలువ.

వు—మడువు, వడువు, వలువు, మఱువు, కుఱువు, కొలువు, గరువు, చెలువు, తెరువు [నురు(ఱు)], నురువు, పుట్టువు, పువ్వు.

పై వానిలో ధాతువులోని తుది ఉకారమును 'ఉవ్' గా ఉచ్చరించుట చేత 'వు' అను నుచ్చారణము కలిగినది కాని అది ప్రత్యేక ప్రత్యయముకాదు.

వు—నవ్వు, పోఁవు, పొడవు, మొదవు, నగవు, చెలువు, చెయ్యు, చావు, కఱవు (ఇఱ్, ఱే), ఇరవు, ఱేవు, ఉలివు, (అల్) లావు.

సల్—ముదుసల్ (లి).

XI. క్రియా ప్రకరణము.

మొదటి భాగము

తత్సమ క్రియలు.

(1) నన్నయ భారతములోని తత్సమక్రియలను ఆంధ్రశబ్దచింతామణి ననుసరించి ఉపకృతి, పరిణతి, సంవృతి, భేదములుగ మూఁడు తరగతుల క్రింద నిచట నేర్పఱుచుచున్నాను. వీనిలో * అను గుఱుతుగలవి నన్నయ భారతమందును శాసనములందును కూడ కనఁబడుచున్నవి. ధాతువు తరువాత 'S. I. I.' అను గుఱుతుగలవి శాసనము లందు మాత్రము కనఁబడునవి.

(2) సంస్కృత కృదంత రూపములపై తెనుఁగు క్రియాప్రత్యయములు చేరిన క్రియలు ఉపకృతిక్రియలు.

అధిక్షేపించు, అనురాగిల్లు, అన్వేషించు, అవరోధించు, అభిషేకించు, అవమానించు, అవకర్ణించు, ఆపాదించు, ఆశ్వాసించు, ఆదేశించు, ఆస్వాదించు, ఆవేదించు, ఉపదేశించు, ఉపార్జించు, ఉద్యోగించు, ఉపయోగించు, ఉద్దేశించు, ఉపభోగించు, ఉపాలంభించు, కటాక్షించు, కరుణించు, కోపించు, గర్వించు, *జన్మించు (S. I. I. IV. 806, 943, 103), దుఃఖించు, నియోగించు, నివేదించు, నిపాతించు, నిర్దేశించు, నిర్వేదించు, నిషేధించు, నిద్రించు, నిక్షేపించు, ప్రసాదించు, ప్రస్తుతించు, ప్రవేశించు, ప్రకటించు, ప్రాప్తించు, ప్రచ్ఛాదించు, ప్రతిష్ఠించు, ప్రయోగించు, ప్రలాపించు, పరివేష్టించు, ప్రతిష్ఠాపించు, ప్రతిపాదించు, భీతిల్లు, భేదించు, భేదిల్లు, భావించు, బంధించు, భంగించు, భోగించు, యోజించు, వేష్టించు, వినుతించు, విచారించు, విమోహించు, శయనించు, శోకించు, శోధించు, శోషించు.

(3) సంస్కృత ధాతువుల ఇ, ఉ, ఋ లపై అయ్, అవ్, అర్, అల్, అనునవి కలుగఁగా వానిమీఁద క్రియాప్రత్యయములు చేరు క్రియలు పరిణత క్రియలు.

అతిశయిల్లు, అనుకరించు, అధికరించు. అనుచరించు, * అనునయించు, అనూనయించు; అనువయించు, *అనుభవించు, (S. I. I. IV, 1186; S. I. I. V. 1014), అన్యథాకరించు, అపహరించు, అర్చించు, అర్థించు, అలంకరించు,

అవకరించు, ఆచరించు, ఆదరించు, ఆవిర్భవించు, ఉదయించు, ఉద్భవించు ఉద్భవిల్లు, * ఉద్ధరించు (S. I. I. IV. 945), ఉపార్జించు, ఉపసంహారించు, కల్పించు, జయించు, దర్పించు, నమస్కరించు, నయించు, నిస్తరించు, ధిక్కరించు, నిర్వర్తించు, నిర్ణయించు, నివర్తించు, నిశ్చయించు, ప్రభవించు, ప్రవర్తిల్లు, ప్రవర్తించు, పరిహారించు, పరివర్తించు, ప్రసవించు, పరిచరించు, పరిభవించు, పురస్కరించుకొను, ప్రహరించు, వర్తిల్లు, వర్ధిల్లు, వర్థించు, విస్తరించు, విహారించు, వివరించు, వివర్ధించు, విస్తరిల్లు (S. I. I. IV. 672) వ్యభిచరించు, వర్జించు, సంస్కరించు.

(4) సంస్కృత ధాతువుల కెట్టి వికారములును కలుగక తెనుఁగు క్రియా ప్రత్యయములు చేరుటవలనఁ గలిగినవి సంవృతి క్రియలు.

అతిక్రమిల్లు, అతిక్రమించు, అధిగమించు, అనుగమించు, అపేక్షించు, అభినందించు, అర్చించు, అనుగ్రహించు, అభివ్యాపించు, అభిమంత్రించు, అభ్యసించు, అవలంబించు, అవలుంచించి, ఆపాదించు, ఆరాధించు, ఆక్రమించు, ఆక్రోశించు, ఆనందించు, ఆగ్రహించు, ఆచమించు, ఆమంత్రించు, ఉపజీవించు, ఉత్సహించు, ఉపక్రమించు, ఉపశమిల్లు, ఉపలక్షించు, ఉపశమించు, ఉపాలంభించు, ఉపవసించు, ఉపేక్షించు, ఉపార్జించు, ఉన్మూలించు, ఉపాసించు, కీర్తించు, క్రీడించు, కామించు, గర్జిల్లు, గ్రహించు, ఘూర్ణిల్లు, ఘోషించు, చింతించు, చలించు, జనిచ్చు (S. I. I. IV. 1039), జనించ్చు (S. I. I. IV. 866), జీవించు, జృంభించు, దహించు, దండించు, దూషించు, నిర్గమించు, నిర్మించు, నిర్వహించు, నిర్జించు, నిందించు, నిగ్రహించు, నియమించు, నిరీక్షించు, నిరూపించు, పరిగ్రహించు, పశువధించు, పశువఱుచు, ప్రకాశించు, పూజించు, ప్రార్థించు, ప్రణమిల్లు, ప్రతిగ్రహించు (S. I. I. IV. 1186), ప్రతిపాలించు (S. I. I. IV. 1133), ప్రతిష్ఠాపించు, ప్రబోధించు, ప్రస్తుతించు, (S. I. I. IV. 672), ప్రశంసించు, ప్రతీక్షించు, ప్రాపించు, పాలించు, పరిభ్రమించు, ప్రతిపాలించు, పరిచరించు, ప్రచ్ఛాదించు, ప్రతిష్ఠించు, (S. I. I. IV. 927), పరీక్షించు, పీడించు, ప్రతిఘటించు, బోధించు, భంజించు, భక్షించు, బంధించు, బాధించు, మథించు, మన్నించు (S. I. I. V. 1316), మర్దించు, రక్షించు (S. I. I. V. 50), లంఘించు, లజ్జించు, లక్షించు, వర్ణించు, వారించు, విలసిల్లు, వితర్కించు, విశ్రమించు, విశ్వసించు, విడంబించు, విక్రమించు, విగ్రహించు, విజృంభించు, వీక్షించు, సంస్తుతించు (S. I. I. IV. 1039), సాధించు (S. I. I. IV. 1083).

(5) కొన్ని సంస్కృతధాతువులపై ఇత్వముచేరి దానిపై 'ఇంచు' మొదలగు ప్రత్యయములు చేరును.

ధరియించు, యజియించు, రచియించు (S. I. I. IV. 672), రుచియించు, వధియించు (S. I. I. IV. 1133), వరియించు (S. I. I. V. 945), వసియించు, గుణియించు, భరియించు, భజియించు, జనియించు, విధియించు, శపియించు.

* పై దానిలో ధాతువుపై కేవలము 'ఇంచు' మాత్రముచేరియు తత్సమక్రియ లేర్పడియుండుటయు భారత ముద్రితప్రతులయందు క్వాచిత్కముగ కాన్పించుచున్నది. అట్టి యెడల కొన్నిటికి 'ఇయ్' అను ఆగమము వచ్చుట వ్రాఁతప్రతులయందు కనఁబడుచుండుట చేతను, 'ఇయ్' ఆగమముతో ఆయాస్థలములం దాక్రియలను చదువుకొన్నను బాధలేకుండుటచేతను, నన్నయ కాలమున పై క్రియలు 'ఇయ్' ఆగమముతో మాత్రమే యుండెడివేమో యని సందేహము కలుగుచున్నది.

(ii) ఆచ్ఛికక్రియలు.

1. ఆచ్ఛికక్రియలను వాని యంతమందువచ్చు వర్ణములనుబట్టి వర్గములుగా ఏర్పాటు చేయవచ్చును. ఈ అంత్యవర్ణములు సాధారణముగా కు, క్కు, ంకు; గు, గ్గు, ంగు; చు, చ్చు, ంచు; జు, జ్జు, ంజు; టు, ట్టు, ంటు; డు, డ్డు, ండు; తు, త్తు, ంతు; దు, ద్దు, ందు; ను, న్ను; పు, ప్పు, ంపు; బు, బ్బు, ంబు; ము, మ్ము; యు, రు, ఱు, లు, వు; అనువర్గములుగా ఏర్పాటు చేయవచ్చును. నన్నయ భారతములో స్వార్థమందువచ్చు ధాతువులను, ప్రేరణమును దెలుపు ధాతువులను ఆయాఅంత్యవర్ణముల ననుసరించి యీ క్రింద చూపుచున్నాను:—

స్వార్థరూపము.	ప్రేరణరూపము.	స్వార్థ.	ప్రేర.
కు.		క్కు.	
అలుకు		ఎక్కు	ఎక్కించు
ఇఱుకు (ఇఱికికొను)		క్రక్కు	క్రక్కించు
ఉలుకు (ఉలికిపడు)		తక్కు	
ఒల్కు		త్రొక్కు	
కులుకు		దక్కు	
కొఱుకు		-ంకు.	
చిలుకు		నడుంకు	
చెనకు		-గు.	
తనుకు		అడుగు	అడుచు
నాకు		అరుగు	
పలుకు (S. I. I. V. 50.)		అలుగు	అలిగించు
పల్కు		అల్గు	
పెఱుకు	పెఱికించు	ఆగు	
బ్రతుకు		ఈగు	
బ్రదుకు		ఉడుగు	ఉడిగించు
తలఁకు			ఊడివించు
తాఁకు	తాఁచు		ఉడుచు
వెదకు		ఊఁగు	ఊఁచు
వడఁకు			

స్వార్థరూపము.	ప్రేరణరూపము.
* మ్రొక్కు (S. I. I. V. 1302)	మ్రొక్కించు
వెక్కు	
ంకు.	
ంకు	
క్రుంకు	
బొంకు	
గు.	
* అగు (S. I. I. V. 50; S. I. I. IV. 990, 1052, 1108, 1169).	కావించు
అడఁగు }	అడఁచు
అడుఁగు }	అడఁగించు
ఎఱఁగు	
ఎఱుఁగు	ఎఱిఁగించు
* ఎసగు (S. I. I. IV. 1061)	
ఏఁగు	ఏఁగించు
ఒదగు	
ఒదుగు	
ఒసగు	
కడఁగు	
కదుఁగు	
కలఁగు	కలఁచు
కలుగు	కలిగించు
కల్గు* (S. I. I. IV. 787)	
క్రాఁగు	క్రాఁచు
	చించు
చెలఁగు	
జరుగు	జరుపు

స్వార్థ.	ప్రేర.
డాఁగు	డాఁచు
డిగు	డించు
* తగు (S. I. I. IV. 1114; 1186)	
తఱుగు	
తలుగు	
తిరుగు	
	తూఁచు
తెగు	తెంచు
తొడఁగు	
తొడుగు	
తొరఁగు	
తొలఁగు	
	త్రావించు
	దాఁచు
	దిగుచు
నగు	
నీల్గు	
	* పంచు (S. I. I. IV. 974) }
* పరగు (S. I. I. IV. 675, 945, 1108)	
పఱుగు (S. I. I. IV. 915)	
పెనఁగు	
పెరగు	
పెరుగు	
పెఱుగు	
	ప్రేరేచు
	మడచు
మఱగు	
మసఁగు	
	మించు

స్వార్థ.	ప్రేర.
ముడుఁగు	ముడుచు
	ముంచు
మూఁగు	
మెలఁగు	
మొఱుఁగు	
రేఁగు	రేఁచు
లోఁగు	
విఱుగు	విఱుచు
వీఁగు	
* వెలుఁగు (S. I. I. IV. 666, 672, 737, 943)	వెలుంగించు
గ్గ.	
డిగ్గు	డించు
మ్రొగ్గు	
ంగు.	
క్రుంగు	
తోంగు	త్రుంచు
మ్రింగు	
చు	
అద్రుచు	
	అనుచు
అఱచు	
ఈడ్చు	
ఉడుచు	ఉడుపు
ఉనుచు	
ఊర్చు	
ఏడ్చు	
ఏర్చు	
ఒలుచు	
ఓర్చు	
కడచు	కడపు
కఱచు	కఱపు, కఱపించు

స్వార్థ.	ప్రేర.
* కుడుచు (S. I. I. IV. 662, S. I. I. V. 78, 1316)	
కోలుచు	
కోలచు (S. I. I. IV. 1067, 1244, 1339 B. C.)	
గెలుచు	
చఱచు	
చూఁచు, చూఁపు	
తనర్చు	
తలఁచు	తలపించు
తఱచు	
తోల్చు	
తుడుచు	
తెర్చు	
తెఱచు	
తోఁచు	
	త్రాపించు (S. I. I. V. 1114)
త్రోచు	త్రోపించు
దోలుచు	
దోల్చు	
*నడచు (S. I. I. IV. 1114; S. I. I. V. 1055)	నడపు (S. I. I. IV. 754, 945, 1104, 1114, S. I. I. V. 82, 1014, 1032, 1034, 1247).
నిలుచు	* నిలుపు (S. I. .I IV. 906, 1039)
నిల్చు	* నిల్పు (S. I. I. IV. 672, 675, 945, 1061, 1073)

స్వార్థ.	ప్రేర.
కొల్చు (S. I. I. V. 1084)	
నేర్చు	నేర్పు
నోచు	
పనుచు	
	పరిమార్చు
పఱచు	పఱపు
పిలుచు	పిలిపించు
పూఁచు	
పెనుచు	
పేర్చు	
పొడచు	
* పొడుచు (S. I. I. IV. 989. S. I. I. V. 1316)	
* పొలుచు (S. I. I. IV. 1073)	
* ప్రోచు (S. I. I. IV. 1108)	
పోరచు (పోరచి)	
మఱచు	
మోఁచు	మోఁపించు
లేచు	
వగచు	
వల్చు	
వలచు	
వాఁచు	
విడ్చు	
* విడుచు (S. I. I. IV. 672, 1098; S. I. I. V. 63, 74)	విడిపించు
విదుర్చు	

స్వార్థ.	ప్రేర.
విలుచు (S. I. I. IV. 939; S. I. I. V. 13, 1114)	
వీఁచు	
వెఱచు	
వేల్చు	
వేచు	
వైచు	
సెఁచు	

చ్చు.

స్వార్థ.	ప్రేర.
* అచ్చు = ఇచ్చు (S. I. I. IV. 1052, 1063)	
* ఇచ్చు (S. I. I. IV. 672, 675, 685, 687, 731, 762, 939, 989, 1061, 1098, 1102, 1104, 1108, 1114, 1115, 1133, 1186, 1253, S. I. I. V. 50, 62, 1016, 1123, 1347, 1348)	ఇప్పించు
క్రొచ్చు	* క్రొప్పించు (S. I. I. V. 1342)
చొఁచ్చు (S. I. I. IV. 737, 1114)	చొఁనుపు
చొఁచ్చుఁ (S. I. I. IV. 737)	
తెచ్చు	తెప్పించు
త్రచ్చు	
పుచ్చు	

స్వార్థ.	ప్రేర.
ప్రచ్చు	
మెచ్చు (S. I. I. IV. 675)	
వచ్చు (S. I. I. IV. 1083; S. I. I. V. 66)	రావించు
వ్రచ్చు (S. I. I. IV. 662, 989)	
సరియిచ్చు (S. I. I. IV)	
ంచు	
ఆరగించ్చు (S. I. I. IV. 1099)	
ఆలించు	
కాంచు = రక్షించు (S. I. I. V. 1137)	
కారించు	
పరికించు	
పుక్కిలించు	
వంచు	
వడ్డించు (S. I. I. IV. 1248)	
విన్నవించు	
సరించు (S. I. I. V. 1012)	
సరియించు (S. I. I. IV. 1220)	
టు.	
చాటు	
దాఁటు	
నాటు	
ట్టు	
*కట్టు (S. I. I. IV. 675, 1190. 1302; S. I. I. V. 66, 1081)	* కట్టించు (S. I. I. IV. 687, 927)
కిట్టు	
కుట్టు	
చుట్టు	
తిట్టు	
తోట్టు	
పట్టు	
* పుట్టు (S. I. I. IV. 672, 943; 945, 1072).	* పుట్టించు (S. I. I. IV. 989)
* పెట్టు (S. I. I. IV. 749, 992, 1050, 1114, 1190, 1248, 1316; S. I. I. V. 63, 1014, 1044, 1125).	* పెట్టించు (S. I. I. IV. 1102, 1114, 1050, 1120, 1295, 1323).
ముట్టు	
మెట్టు	
పట్టు	
ంటు.	
అంటు	
డు.	
ఆడు	ఆర్చు
ఇడు	
ఈడు (ఈడంబోవక)	
ఊరడు	ఊఱార్చు, ఊఱడించు.
ఓడు	ఒడుచు, ఓడించు
* కూడు (S. I. I. IV. 1323; S. I. I. V. 1081, 1248)	కూర్చు

స్వార్థ.	ప్రేర.
* చేడు (S. I. I. V. 134)	చెఱుచు
తెగడు	
తోఁడు	
తోడు (తోడితెచ్చు)	
* నెగడు (S. I. I. IV. 1169).	
పడు	పఱుచు
* పాడు (S. I. I. V. 82.)	
పొగడు	
పొఱడు	
బెగడు	
మగుడు	
మొగుడు	మొగుచు
వఱడు (S. I. I. IV. 1190.)	
వాడు	
	విడుచు
వేఁడు	
డ్డు	
ఒడ్డు	
-ండు	
* ఉండు (S. I. I. IV. 675, 1102, 1104, 1295; S. I. I. V. 50, 1348)	ఉంచు
ఒండు = ఒందు (S. I. I. IV. 1169)	
* నిండు (S. I. I. V. 66.)	నించు
మండు	
* వండు (S. I. I. V. 66, 82)	

స్వార్థ.	ప్రేర.
తు	
పాతు	
త్తు	
*ఎత్తు (S. I. I. V. 66, 1141.)	ఎత్తించు (S. I. I. IV. 927)
ఒత్తు	
దు	
ఊఁదు	
ఏదు	
ందు	
అందు	
ఒందు	ఒందించు
కందు	
కుందు	
చెందు	
పొందు	
మ్రందు	
వందు	
ను	
* అను (S. I. I. IV. 672, 945, 1108.)	
కను	
కాను	కాంచు
* కొను (S. I. I. IV. 992, S. I. I. V. 78)	కొలుపు
చను	
తక్కొను	
తిను	
పూను	పూన్చు
	పెంచు, పెన్చు
మను	మంచు, మనుచు.
మాను	మాన్చు

స్వార్థ.	ప్రేర.
మ్రొక్	
విను	విన్చు, వినుచు, వినిపించు.
న్ను	
ఎన్ను	
పన్ను	* పంచు (S. I. I. IV. 737)
పు	
ఓపు	
చలుపు	
చేపు	
ప్పు	
* ఒప్పు (S. I. I. IV. 672, 943, 945, 1061)	ఒప్పించు
కప్పు	
చెప్పు	
తప్పు	
ంపు	
అంపు	
చంపు	
ంబు	
పంబు	
ము	
అదుము	
ఉఱుము	
తునుము	తునిమించు
పొడము	
మెఱము	
మ్మ్న	
అమ్మ్న (S. I. I. IV. 1186)	
క్రమ్మ్న	

స్వార్థ.	ప్రేర.
నమ్మ్న	నమ్మించు
పమ్మ్న	
యు	
అమయు	
అరయు	
అలయు	
అవియు	అవియించు
* ఆరయు (S. I. I. V. 945)	
ఉలియు	
ఎగయు	ఎగచు, ఏచు
	ఎడచు
ఏయు	
ఒలయు	
ఒలియు	
	కడచు
కదియు	
కలయు	
కలియు	
	కవచు
కదియు	
* పడయు (S. I. I. IV. 737, 943, 1169; S. I. I. V. 1014.)	
	కాచు
కురియు	కురియించు
	కుఱియించు
చదియు	
చెనయు	
* చేయు (S. I. I. IV. 662, 737, 1133; S. I. I. V. 50, 66, 1347, 1348)	* చేయించు (S. I. I. V. 65.)

స్వార్థ.	ప్రేర.
చొలయు	చొలచు
జడియు	
* డాయు (S. I. I. V. 1034)	
తడయు	
తడియు	తడుపు
తనియు	తనుపు, తన్పు
తఱియు	
	తిగుచు
తునియు	
తెలియు	తెలుపు, తెల్పు
నవయు	
నెగయు	
నెరయు	
నెలయు	
నెఱయు	
నెవయు	
పాయు	పాచు, పాపు
పూయు	
	పెనచు
పొరయు	
పొలియు	
*పొవయు (S. I. I. V. 12, 13, 15, 19, 73, 74, 77)	
బలయు	
* బెరయు (S. I. I. IV. 1098, 1802, 1863; S. I. I. V. 63)	
మాయు	మాయించు
ముదియు	
మురయు	
మ్రాయు	

స్వార్థ.	ప్రేర.
మెఱయు	
మొనయు	
మ్రోయు	మ్రోయించు
రోయు	
వగయు (S. I. I. V. 50.)	
వలయు	
విడియు	విడియించు
విరియు	విరియించు
* విలియు (S. I. I. IV. 1114, 1113)	
వెలయు (S. I. I. IV. 806, 943)	వెలయించు
వ్రేయు	
సమయు	
సుడియు	

య్యు

గ్రొయ్యు	
డయ్యు	
త్రెయ్యు	
పొయ్యు (S. I. I. V. 71)	
ప్రయ్యు	

రు

అడరు	
అమరు	అమర్చు
అలరు	
	ఆర్చు
ఆరు (ఏపారు)	
ఉదరు	
ఎడరు	
ఎదురు	ఎదుర్చు
	ఎలర్చు
ఒదరు	

స్వార్థ.	ప్రేర.
* ఒనరు (S. I. I. IV. 672)	ఒనరించు, (S. I. I. IV. 1108)
	ఒనర్చు
కమరు	
కూరు	
* కోరు (S. I. I. IV. 945)	
క్రిమ్మరు	
చెదరు	
చేరు	చేర్చు
చొరు	
జారు	
* తనరు (S. I. I. IV. 945)	
తలరు	
	తలిర్చు
తివురు	
	తీర్చు
తేరు	
తొడరు	
త్రిమ్మరు	
నేరు	
పదరు	
పోరు	
బెదరు	
వందురు	
వనరు	
	వార్చు

ఱు

అఱు (ఉ. క్రి.)	
ఉఱు	
ఏమఱు	
క్రిచ్చఱు	

స్వార్థ.	ప్రేర.
క్రించఱు	
క్రిమ్మఱు	క్రిమ్మఱించు
చీఱు	
చేఱు (S. I. I. V. 66)	
డగ్గఱు	
తీఱు	
తేఱు	
దూఱు	
పాఱు	

లు

	అగలించు
అదలు	అదల్చు
ఉరలు	
ఉరులు	
ఎడలు	
* ఏలు (S. I. I. IV. 737)	
కదలు	కదల్చు
కాలు	కాల్చు
కూలు	
క్రాలు	
* చాలు (S. I. I. IV. 672)	
తగులు	తగుల్చు
తూలు	
	తెముల్చు
తెరలు	
తేలు	
పెడిలు	
పోలు	పోల్చు
మఱలు	
మసలు	

స్వార్థ.	ప్రేర.	స్వార్థ.	ప్రేర.
మిగులు		వు	
మొదలు		ఉరువు	
ముఱ్ఱిచ్చిలు		చదువు	
వదలు		తడవు	
వఱలు		త్రావు	
వ్రాలు		నోడువు	
వ్రేలు		పనువు	
ల్లు		* పర్వు (S. I. I. IV. 1108)	
ఒల్లు		* పోవు (S. I. I. V. 1316)	
చల్లు		వ్వు	
చెల్లు (S. I. I. IV. 1156; S. I. I. V. 1316)		ఒవ్వు	
డొల్లు		క్రొవ్వు	
ళ్లు		నవ్వు	
త్రెళ్లు			

2. ఈ, కా, చా, చూ, నో-అనునవి ఏకాక్షర ధాతువులు. ఇచ్చు, చచ్చు, చూచు, అనునవి వీనినుండి పుట్టిన వేఱుధాతువులు.

3. (అ) ఉను, ఉఱు, ఇల్, కలు (S. I. I. IV. 672, 929, S. I. I. V. 71) కూఁడు, తడు, తొడు, తలు, తిరు, నోయు, మిన్ను, మఱు, వర్, వారు-అను ధాతువులు నన్నయకు పూర్వకాలమునం దుండియుండవలెను. ఆ ధాతువులు నన్నయకాలమునకు లోపించి, వానినుండి పుట్టిన కొన్నిరూపములు మాత్రము మిగిలినవి. వీనిస్థానమున వీనికి సంబంధించిన, ఉండు, ఎగయు; కలుగు, తడయు, పొడుగు, తలఁగు, తిరుగు, నోచ్చు, వచ్చు అను ధాతువులు భాషలో నిలిచినవి. 'ఇల్, మిన్ను' అను ధాతువులకు వానినుండి యేర్పడిన మఱియొక ధాతువు భాషలో చేరలేదు.

(ఆ) ఈ క్రింది ధాతువులు శబ్దపల్లవములలో మాత్రము కనఁబడుచున్నది:—

అఱు (ఉక్కుఱు), ఎగు (ఎగఁదోయుచు), ఆరు (ఏపారు) కొల్పు (తరికొల్పు), ఒడు (ఒడంబడు), తోడు (తోడితెచ్చు).

ఉను—ఉన్న, ఉనుచు, ఉనికి; ఉఱు-ఉఱక, ఉఱుగా, ఉఱుఁడు, ఉఱదె; ఎగు—ఎగందోయుచు; ఇల్—లేక, లేను, లేము, లేవు, లేరు, లేఁడు, లేమి; కలు-కల, కలవాఁడను, కలవారము, కలవాఁడవు, కలవారలరు, కలవాఁడు, కలవారు, కలయది, కలయవి, కలిమి; కూఱు-కూఱిమి, కూఱిన; తడు-తడఁబడు; తోడు-తోడి; తలు-తలకొను, తలఁడు; తిరు-దిర్దిరగా; నోయు-నోసి; మఱు-మఱి, మఱియుగా; మిన్ను-మిన్నక, వర్-రాక-(వ్య-క్త్వా), రాను, రాము; రావు, రారు, రాఁడు, రారు, రాదు, రావు, రాక (భావ), రాగా (తుము); వారు-వారక.

4. ఈ క్రింది ధాతువులు కొన్ని క్రియల క్త్వార్థకరూపములతోఁగాని, తుమున్నంత రూపములతోఁ గాని, విశేష్యములతోఁ గాని చేరి ఉప ధాతువులుగ నుపయోగింపఁబడును:—

(అ) క్త్వార్థకరూపములపై:

ఆడు—కొనియాడు; ఉండు—మిన్నకుండు; కొను—అమర్చికొను; ఇడికొను, ఇప్పించికొను, ఇఱికికొను, ఈడ్చికొను, ఉనిచికొను, ఎక్కించికొను, ఎత్తికొను, ఎన్నికొను, ఒడిచికొను, కడిగికొను, కట్టికొను, కప్పికొను, కావించికొను, కూడికొను, కోరికొను, చఱచికొను, చేర్చికొను, తడవికొను, తిగిచికొను, తుడిచికొను, తెచ్చికొను, తోడికొను, త్రోచికొను, పట్టికొను, పఱచికొను, పుక్కిలించికొను, పూన్చికొను, పెట్టికొను, పెఱికికొను, పొగడికొను, పొడిచికొను, ముట్టికొను, మూసికొను, మోచికొను, మోపించికొను, విడిపించికొను, విలిచికొను, సమకట్టికొను; తెచ్చు—తోడితెచ్చు, పడు—అదరిపడు, ఉదరిపడు, ఉలికిపడు; పుచ్చు—విడిచిపుచ్చు, ఇచ్చిపుచ్చు; పోవు—కొనిపోవు; వైచు—ఎత్తివైచు.

(ఆ) తుమున్నంత రూపములపై:

కట్టు—అంటఁగట్టు, అంటఁగట్టించు; చెప్పు—ఎఱుఁగఁజెప్పు; త్రోచు—ఎగఁద్రోచు; నేర్చు—తేనేర్చు, పడయనేర్చు, రానేర్చు; పడు—ఎగవఁబడు, కడవఁబడు, కనఁబడు, కానంబడు, తేరంబడు, నాఁబడు, మెచ్చఁబడు, మొగ్గతిల్లఁబడు; పెట్టు—కూడఁబెట్టు; పోవు—కాఁబోవు; వచ్చు—చుట్టవచ్చు, తెఱియవచ్చు; వైచు—తగులవైచు, త్రెళ్లవైచు, పాఱవైచు.

(ఇ) విశేష్యములపై:

అగు—అలుకయగు, చక్కనగు, పెండ్లియగు, విన్ననగు; అందు—తల్లడమందు, భయమందు; అను—బల్లను, ఖోరను; అఱు—ఉక్కుఱు;

ఆడు—పోరాడు, నీళ్లాడు, మాటలాడు, వంచలలాడు, వేఁటలాడు; ఆరు—ఏపారు, పొల్పారు, సొంపారు; ఆర్చు—ఓలలార్చు, పాలార్చు; ఇచ్చు—* 'ఆనతిచ్చు' (S. I. I. IV. 1104) సరియిచ్చు (S. I. I. IV. 1020); ఇడు—ఇల్లడయిడు, బొబ్బిడు; ఉండు—కొలువుండు, మంతనంబుండు; ఉఱు—వెలుకుఱు, వెల్కుఱు; ఊఁదు—చేయూఁదు; ఒనర్చు—దయయొనర్చు; ఓడు—మోమోడు; కట్టు—సమకట్టు, సమకట్టించు; కను—మేలుకను, మేల్కను; కూడు—ఒడఁగూడు, సమకూడు; కూరు—వంతఁగూరు, సమకూరు; కూర్చు—ఒడఁగూర్చు; కొను—అరిగొను, ఉదిలకొను, ఒప్పుగొను, కపుకొను, కనుంగొను, కైకొను, కొనకొను, కోఱుకొను, గుఱుకొను, గొనకొను, చూఱగొను, చేకొను, జడగొను, తలకొను, తుడిచికొను, తెక్కలికొను, తెవులుగొను, తోకొను, తోడుకొను, తోడ్కొను, దొరకొను, నెలకొను, పనుగొను, మార్కొను, వడిగొను, వీడ్కొను.

కొల్పు—తరికొల్పు; చను—కడచను, వెలుచను, పిఱుసను; చఱచు—నుల్లసఱచు; చల్పు—ఒడసల్పు; చూపు—పొడసూపు; చెడు—దెసచెడు, పొడసెడు; చేయు—ఆనఁజేయు, కయిసేయు, తనరఁజేయు, దయసేయు (S. I. I. IV. 737), పనిసేయు (S. I. I. V. 82); రాజ్యంబుసేయు (S. I. I. IV. 1104); చొచ్చు—ఎడసొచ్చు, తగులు—వెనుదగులు; తెగు—ఎడదెగు; తెచ్చు—తోడ్తెచ్చు; పట్టు—చేపట్టు.

పడు—అలుగులువడు, ఆసవడు, ఎడఁబడు, ఎడవడు (S. I. I. V. 75, 220); ఎఱుకవడు, ఏటువడు, * ఏర్పడు (S. I. I. V. 667, 945); ఒడంబడు, ఓటువడు, కవలువడు, కోల్పడు, సొల్పడు, చెవుడుపడు, చేడ్పడు, తడఁబడు, తల్లడపడు, పట్టువడు, పదపడు, పనుపడు, పలుకువడు, పొడవడు, పొరల్పడు, ప్రొద్దువడు, బడలువడు, బయల్పడు, వీడ్పడు, వెగడువడు, వెన్పడు, వెలువడు, వెల్పడు, సిగ్గువడు, స్థితిపడు (S. I. I. V. 66); భయంపడు.

పఱచు—ఒడంబఱచు, కీడ్పఱచు, నవ్వుపఱచు, పట్టువఱచు, పశువఱచు; పఱించు—ఏర్పఱించు, వెలువఱించు; పెట్టు—మాపెట్టు; పేర్చు—వెలివేర్చు; పొడు—పొడపొడు; పొందు—కన్నువొందు; పోవు—ఎదురువోవు, నిద్రవోవు; మఱచు—మైమఱచు; మసఁగు—కసిమసఁగు; ముట్టు—చుట్టుముట్టు; రేఁగు—చిందఱరేఁగు, నలిరేఁగు; వధియించు—పశువధియించు; వచ్చు—ఎదురువచ్చు, వేఁటవచ్చు.

5. 'తెచ్చు' ధాతువునకు రూపాంతరమయిన 'తెంచు' అనునది ధాతువులపైఁజేరి ఆ ధాతువు తెలుపు కార్యము ఇంచుమించుగ నెరవేరుటనుగాని, అభిముఖ మగుటను గాని తెలుపును:

అగుదెంచు, అరుగుదెంచు, ఎగయుదెంచు, ఎత్తుదెంచు, ఏఁగుదెంచు, ఏతెంచు, ఏర్పడుదెంచు, చనుదెంచు, చొత్తెంచు, తలకొనుదెంచు, తాఁకుదెంచు, తోతెంచు, నెగయుదెంచు, పడుదెంచు, పఱతెంచు, *పుత్తెంచు (S. I. I. IV. 1186, 1190), పోపుదెంచు, వీతెంచు,

ధాతువుల స్వరూపము.

6. తత్సమములగు ఉపకృతి, పరిణతి, సంవృతిక్రియలు 'ఇంచు' 'ఇల్లు' లనుజేరి రూపసిద్ధిని పొందును. 'ఇల్లు' అంతమందుగల క్రియలు సాధారణముగా స్వార్థకములును, అకర్మకములునయి యుండును. 'ఇంచు' అంతమందుగలవి అర్థమును బట్టి సకర్మకములుగాని అకర్మకములుగాని యగును.

7. ఆచ్ఛికధాతువులకు సాధారణముగా 'ఇల్లు, ఇంచు' లు స్వార్థమందు చేరవు. అట్టివి కొలఁదిగమాత్ర మున్నవి. అవి సాధారణముగా ప్రాకృతముద్వారా తెనుఁగునచేరిన తద్భవక్రియలై యుండును.

'ఇంచు'తో 11-వశతాబ్దమున కాన్పించుచున్న ఆచ్ఛిక క్రియలు:—

ఆరగించు (*హార); ఆలించు (*ఆలప్); కారించు (*కృఞ్, హింసాయాం), ఏవగించు (*హేయ); ఆవులించు; కౌఁగిలించు; పరికించు (*పరీక్ష్) పల్కరించు; లెక్కించు (*లిఖ్); వక్కాణించు (*వచ్), సంతసించు (*సం+తుష్).

'ఇల్లు'తో 11-వశతాబ్దమున కనఁబడుచున్న ఆచ్ఛికక్రియలు:—

ఓసరిలు (*అపసృ); తల్లడిల్లు; బమ్మరిల్లు (*భ్రమ్); మ్రొగ్గతిల్లు సంతోసిల్లు (*సంతుష్).

8. 'ఇంచు' అనునది 'ఇచ్చు' నకు రూపాంతరము. ఇచ్చుతోఁ గూడ కొన్నిధాతువు లేర్పడుచున్నవి:-

సరియిచ్చు (S. I. I. IV. 102); జనిచ్చు (S. I. I. IV. 1039). 'ఇల్లు'నకు బదులుగ 'ఇలు'కూడ నగును: ఓసరిలు.

9. 'ఇంచు' 'ఇల్లు'లు పరమగునపుడు కొన్ని ధాతువులలో 'గ, ర, త,' మొదలగువర్ణము లాగమములుగా వచ్చును: ఆరగించు; ఏవగించు; వక్కాణించు; పల్కరించు; మ్రొగ్గతిల్లు; (ఇచ్చట 'మ్రొగ్గు' ధాతువులోని ఉత్వమున కత్వమాదేశముగా వచ్చినది.)

10. తత్సమధాతువులు సాధారణముగా ప్రేరణమం దట్లేనిలిచి యుండును. పరివర్తింపించు, నివర్తింపించి, వధింపించిరి, అను మూఁడురూపములు మాత్రము భారతముద్రితప్రతులలోని కెక్కినవి కాని, అవియెంత వఱకు నన్నయకభిమతములో విచారింపవలసియున్నది.

XII. క్రియా ప్రకరణము.

రెండవ భాగము:

అసమాపకక్రియలు-ధాతుజన్యరూపములు.

1. ధాతువు భవిష్యదర్థకవిశేషణముగను, తద్ధర్మార్థకవిశేషణముగను నిలుచును. 'చేయు వండు, కాంచు' మొదలగువాని తరువాత నచ్చు పరమైన యెడల నగాగమము వచ్చును:- చేయునట్లు. 'ను' కారాంతధాతువుల తుది ఉత్వము లోపించును. అన్, మన్, విన్ మొదలగు ధాతువులపై ఎడు, ఎడి వర్ణకములుచేరియు భవిష్యదర్థక విశేషణము లేర్పడును.

ధాతువుపై 'అని' వర్ణకమును చేరుటవలన వ్యతిరేక భవిష్యత్తద్ధర్మార్థకరూపము లేర్పడును:—చేయని.

2. ధాతువులపై 'చున్' వర్ణకము చేర్చుటవలన శత్రర్థకరూప మేర్పడును—అనుచున్, చెప్పుచున్ మొదలయినవి.

3. ధాతువులపై 'అన్' చేర్చుటవలన తుమున్నర్థకరూప మేర్పడును:- చేయన్, అనన్ మొద. 'చు'కారాంత తత్సమ ధాతువులపై 'అన్'చేరునప్పుడు చకారమునకు పత్వమాదేశమగును:—పోషింపన్.

ఈ రూపములపై మఱల 'అగు'ధాతువు తుమున్నర్థకరూపములగు కన్, కాన్ లు కూడ చేరుచుండును: చేయఁగన్, చేయఁగాన్, అనఁగన్, అనఁగాన్. తుమున్నర్థకములపై 'కల' అను విశేషణమును చేర్చుటవలనఁగూడ భవిష్యదర్థక, తద్ధర్మార్థకవిశేషణము లేర్పడును: చేయంగల, కావంగల.

4. ధాతువులపై 'ఇ'కారమును చేర్చినయెడల క్త్వార్థకరూపమును, 'అక' చేర్చుటవలన వ్యతిరేక క్త్వార్థకరూపమును ఏర్పడును. చెప్పి, చెప్పక. ప్రాచీనాంధ్రమున 'అక' చేరుచుండెను. 'యు'కారాంత ధాతువులపై 'ఇ' 'ఎ'లను చేర్చునప్పుడు 'య'కారమునకు 'స'కారమాదేశమగును. చేసి, పోసి, చేసెన్, పోసెన్.

5. క్త్వార్థకముపై 'న'కారమును చేర్చుటవలన భూతార్థకక్రియాజన్య విశేషణ మేర్పడును:—చేసిన.

6. శత్రర్థకరూపములపై 'ఉన్న'అను విశేషణమును చేర్చుటవలన వర్తమానార్థక క్రియాజన్యవిశేషణ మేర్పడును:—చేయుచున్న.

7. తుమున్నర్థకరూపములు కొన్ని ఆనంతర్యార్థకములు గూడ నగును భూతార్థక క్రియాజన్యవిశేషణములకు ద్రుతము చేరియు ఆనంతర్యార్థక రూపము లేర్పడును:—పోషించినన్, చేసినన్.

ధాతువులపై 'దున్' వర్ణకము చేర్చుటవలనను ఆనంతర్యార్థకరూపము లేర్పడును:—వచ్చుదున్, ధరియించుదున్.

8. సాధారణముగా క్రియలకు కర్మార్థకచిహ్న ముండదు. కర్త్రర్థకరూపముననుండియు క్రియలు కర్మార్థమును ద్యోతకము చేయుచుండును. కాని, కొన్నియెడల ధాతువుల తుమున్నంతరూపములపై 'పడు' ధాతు వను ప్రయుక్తమయి కర్మార్థక రూపము లేర్పడుచుండును.

ఉదాహరణములు.

(ఆది. I. 71) బ్రహ్మచర్యములను బడయఁబడిన పుణ్యఫలము.

(ఆది. III. 126) పుణ్యకర్మముల్ పరగఁ జెక్కు-సేసి పడయఁబడిన యట్టి యెలుక.

(ఆది. III. 220) విధులఁగడచి యెందు నాగఁబడినవానిలోఁగకచేయుట యధమగతికి మార్గమనిరి మునులు.

(ఆది. IV. 155) బహుపుణ్యకర్మసుస్థితిఁ బ్రభవింపఁగా బడిన దివ్యమునీంద్రుఁడు.

(ఆది. VI. 35) పిలువంగఁబడక సభలకు బలిమింజని.

(ఆది. VI. 215) ఇట్లు, వీవంగఁబడి గతచేష్టు డయిన యసుర.

(ఆది. VI. 272) ఆది ...యొరులచేతఁ జేయంబడుటంజేసి.

(ఆది. VII. 7) ద్రోణుచేత నట్లు విడువఁబడి.

(ఆది. VII. 50) వేల్పులచేత శాసింపంబడక జీవించెదము; నా తపంబునం బడయంబడిన చాక్షుషి యనువిద్య.

(ఆది. VII. 104)హోమధేనువు తాడనంబులఁ బీడింపఁబడి యఱచుచు.

(అర. I. 9) పౌరు లట్లు నివర్తింపఁబడి యఱిగిరి.

(అర. I. 136) పాపకర్మచేఁ బరిధాన మొలువంగఁబడి.

(అర. III. 90) తన పురోహితాపరాధకృతమున బ్రాహ్మణుల చేత విడువఁబడినఁ దన్మహి కనావృష్టియయ్యె.

(అర. III. 256) దుష్కరతపమునఁజేసి పడయఁగాఁబడిన విద్యల్.

(అర. IV. 71) బ్రహ్మచేత నిర్మింపంగఁబడిన భువనసంప్లవంబిది; వినిర్మింపంగఁబడని.

9. (అ) సంపూర్ణక్రియా రూపములపై 'ఏని' వర్ణకమును చేర్చిన యెడల చేదర్థకరూపము లేర్పడును.

(ఆ) భవిష్యత్తద్ధర్మార్థక విశేషణములపై 'నాఁడు' అను పదమును చేర్చినయెడల చేదర్థకరూపము లేర్పడును.

(ఇ) కేవలానంతర్యార్థకము లయిన 'ఇనఁ' వర్ణకాంతములగు క్రియారూపములును కొన్నియెడల చేదర్థకములగును.

ఈ క్రింద 11-వ శతాబ్దమున కానవచ్చు క్రియల ఆయా అసమాపక రూపముల నిచ్చుచున్నాను. ఆయా ధాతువుల విశేషములను వానియొద్దనే తెలుపుచున్నాను.

(1) క్రియాజన్యవిశేషణములు.

వర్తమానకాలము.

తత్సమ క్రియలు

అతిక్రమించుచున్న, అధిక్షేపించుచున్న, అనునయించుచున్న, ఆచరించుచున్న, ఆపాదించుచున్న, ఆస్వాదించుచున్న, గర్జిల్లుచున్న, ఘూర్ణిల్లుచున్న, చింతించుచున్న, జీవించుచున్న, నిరీక్షించుచున్న, పరిభ్రమించుచున్న, పరివర్తించుచున్న, ప్రతిపాలించుచున్న, ప్రతీక్షించుచున్న, ప్రవర్తించుచున్న, రక్షించుచున్న, విలాపించుచున్న, విహరించుచున్న.

అచ్ఛిక క్రియలు

అగుచున్న, అందుచున్న, అనుచున్న, అరుగుచున్న, అఱచుచున్న, ఆడుచున్న, ఏడ్చుచున్న; ఒనరించుచున్న, ఒప్పుచున్న, కుడుచుచున్న, కోఱుచున్న, క్రమ్మఱుచున్న, చనుచున్న, చూచుచున్న, చెప్పికొనుచున్న, చెప్పుచున్న, చేయుచున్న, తగుచున్న, తనరించుచున్న, తఱియవచ్చుచున్న, తలంచుచున్న, తిరుగుచున్న, తేలుచున్న, నగుచున్న, నడపుచున్న, నడుంకుచున్న, నవయుచున్న, నీళ్ళాడుచున్న, పట్టువఱచుచున్న, పరుగుచున్న, పలుకుచున్న, పఱచుచున్న, పాఱుచున్న, పెరుఁగుచున్న, పోలుచున్న, పోవుచున్న, రోయుచున్న, వచ్చుచున్న, వినుచున్న, వీఁచుచున్న, వెలఁగించుచున్న, వ్రేలుచున్న.

*'అనుభవించివచ్చుచున్నదాని' (S. I. I. IV. 1186) 'అనఁగాచాలకాలమునుండియు అనుభవములోనుండి, ఇప్పుడును అనుభవములోనున్నదాని' అని యర్థము.

ఆచ్ఛికములు

(అ) ధాతురూపము

అగు, అవు ('అగు' ధాతువు సంస్కృతములోని 'భూ' ధాతువునుండి పుట్టినయెడల 'అవు' పూర్వరూపమును, 'అగు' తరువాతిరూపమును అగును. 'భూ' ధాతువు ప్రాకృతములో 'హో' అనియగును. కొన్ని ప్రాకృతములలోను తెనుఁగులోను, హకారమున వ్యంజనము లోపించును. అందుచేత నది 'ఓ' అని నిలుచును. 'ఓ' అనునది 'అ ఉ' అని విశ్లేషమును పొంది, 'అవు' అను సంధిరూపమును దాల్చును. వకారమునకు గకారమాదేశమయి 'అగు' అను రూపము సిద్ధించును. కొన్ని ప్రాకృతములలో 'భూ' ధాతువు 'హోయ్' అయి, హోయ్, ఓయ్ రూపములద్వారా 'అయ్' అనురూపముపై, 'అయి, అయిన' మొదలయిన రూపములను పొందును. ద్రావిడభాషలో హకారమునకు తేలికయైన గకారోచ్చారణము గలదు. కాని 'అగు' ధాతువులో గకారోచ్చారణమునకు ఎక్కువ ప్రాధాన్యమున్నది. దాని నుండిపుట్టిన కఀ, కాఀ, కాక, కాని, కాఁడు, కారు, కావు, కాను, కాము, కావించు మొదలగు రూపములు పుట్టుటఁ బట్టియు, హళగన్నడములో 'అహ' 'ఆద' అను క్రియావిశేషణ రూపము లున్నను అగు, అక్కు, అను రూపములలోని గకార కకారములు మాత్రమే అనేక క్రియారూపములలో ప్రధానముగా నుండుటచేతను, 'అగు' పూర్వరూపమును, 'అవు' తరువాతి రూపమును అని చెప్పవచ్చును. ఈ విషయమై యింకను విచారించవలసి యున్నది.)

అచ్చు (S. I. I. IV. 1052, 1063), అఀ, అను, అనఁదగు, అమయు, అరుగు, * అరుగుదెంచు (అది. VII. III), అవయు, ఆవియు, అడంగు, ఆడు, ఇచ్చు, ఈడ్చు, *ఉండు (S. I. I. V. 50), ఉడుగు, ఉడిగించు, ఉడుచు, ఎక్కు, ఎగయు, * ఎత్తు (S. I. I. V. 66), ఎఱుఁగు, ఎఱుంగు, ఎఱుఁగించు, ఏ, గు, ఏడ్చు, ఏతెంచు, ఏపారు, ఏయు, ఏర్పడు, ఏలు, ఒడఁబడు, ఒడుచు, ఒందు, ఒనరించు, ఒప్పు, (S. I. I. IV. 945, 943), ఒల్కు, ఓడు, ఓపు, ఓర్చు, ఔ ('అవు'కు రూపాంతరము), కట్టు; కడపు, కప్పు, కల.

(ఇది 'కలు' అను ఒకానొక నష్టధాతువునుండి విశేషణ ప్రత్యయ మగు 'అ'కారమును చేర్చఁగా వచ్చినరూపము.)

కలుగు = కల్గు (S. I. I. VI. 737), కఱపు, కాఁచు, కాల్చు, కావించు, కుడుచు, కురియు, కూడువెట్టు, కూర్చు, కొను, క్రమ్మఱు, చదువు, చను దెంచు, చను, చలుపు, చుట్టు, చూచు, చెనయు, చెప్పు, చెల్లు (S. I. I. IV. 1156), చేకొను, * చేయు (S. I. I. V. 66), చొచ్చు, * తగు (S. I.

I. IV. 1114, 1186), తఱుఁగు, తలంచు, తలుగు, తాల్చు, తిరుగు, తివురు, తూలు, తెంచు, తెచ్చు, తొడుగు, తొరఁగు, తొరంగు, తొలంగు, తోతెంచు తోఁచు, త్రచ్చు, త్రవ్వు, త్రిమ్మరు, త్రెళ్లు, దాఁటు, * నడచు (S. I. I. IV. 1114), నమ్ము, నవయు, నిండు, నిలుచు, నెగడు (S. I. I. IV. 1169), నేర్చు, పట్టికొను, పడు, పడుదెంచు, పడయు, పడయంబడు, పనిసేయు (S· I. I. V. 82), పనుచు, *పరగు (S. I. I. IV. 1108), పలుకు, పఱచు పాయు, పాడు (S. I. I. V. 82), పాఱు, పుచ్చికొను, పుట్టు, పూచు, పూన్చు, పెట్టు (S. I. I. V. 1044, 1248, 1316), పెనఁగు, పెనంగు, పెరుఁగు, పేర్చు, పొగడు, పొఱడు, పొలుచు, పొల్చు (S. I. I. IV 1073), పొలుపగు, పోవు, ప్రచ్చు, ప్రంచు, మఱ, మార్కొను, ముదియు, మెఱయు, మేల్కొను, మ్రగ్గ, రావించు, రోయు, లేకుండు, వర్ధించు (S. I. I. IV. 1248), వచ్చు, వలచు, వలయు, వఱలు, వాడు; విడు, విరియు, వెలివేర్చు, వెలివడు, వెల్వడు, వెల్వరించు, వెలుఁగించు, వ్రచ్చు, వణ్డు (S. I. I. V. 66), వెలుంగు (S ·I. I. IV. 672), సరియిచ్చు (S. I. I. IV. 1020).

(ఆ) 'ఎడు' ప్రత్యయముతో

అయ్యెడు, అనియెడు, అనెడు, అరిగొనియెడు, అరిగెడు, ఆడెడు, *ఉండెడు (S. I. I. IV. 1295), ఎఱుఁగెడు, ఎఱుంగెడు, ఎఱుక వడియెడు. ఒప్పెడు, ఓపెడు, కట్టెడు (S. I. I. V. 66), కనియెడు, కాలెడు, కుడిచెడు, (S. I. I. V. 78), క్రుమ్మరియెడు, చదివెడు, చంపెడు, చూపెడు, చెప్పెడు, చేసెడు, తగియెడు, తగిలెడు, తనరెడు, తలంపంబడియెడు, తరిగెడు, తీరంబడియెడు, తొడరెడు, త్రిమ్మరియెడు, నగియెడు, నొడివెడు, పడియెడు, పరగెడు, పలికెడు, పల్కెడు, పాఱెడు, పుట్టెడు, పొగడెడు, పోయెడు, పోలెడు, వండెడు (S. I. I. V. 82), వఱలెడు, వినంబడియెడు, వినియెడు, వెలలెడు, వెలుఁగెడు, వేఁడెడు, సలిపెడు, సల్పెడు.

(ఇ) 'ఎడి' ప్రత్యయముతో

అనియెడి, అనెడి, ఎదిరెడి, క్రుమ్మరియెడి, తగియెడి, తనరెడి.

* 'వచ్చెంట్టి' (S. I. I. V. 66) అను నొకరూపము కాన్పించుచున్నది.

(ఈ) 'కల' ప్రత్యయముతో

కట్టఁగల (S. I. I. V. 1081), కొలవంగల (S. I. I. IV. 1244, 1067, 1276, 1339. B. C).

వ్యతిరేకార్థకవిశేషణములు

ధాతువుపై 'అని' ప్రత్యయము చేరుటవలన వ్యతిరేకార్థకవిశేషణము లేర్పడును.

తత్సమములు

అనుగ్రహింపని, పరిహరింపని.

ఆచ్ఛికములు

ఆడని, ఎఱుఁగని, ఎఱుంగని, ఎఱుంగరాని, ఎఱుంగఁబడని, ఒడఁబడని, ఒల్లని, ఓపని, కడవని, కానని, కాని, కాలని, కావింపని, కూర్పని, చాలని, చూడని, చెప్పని, చేకొనని, చేయని, తగని, తప్పని, తీర్పని, త్రొక్కని, నేరని, పడని, పడయని, పడయరాని, పాయని, పెట్టని, పొరయని, పోలని, పోవని, రాని (*వర్, వరాని, 'వ'మీఁద ఊఁత(Accent) పోవుటచేత 'వ'లోపించినది); లేని (ఇల్ అనునొక నష్టధాతువునుండి 'ఇలని' అను రూపముపుట్టి వర్ణవ్యత్యయమయి (metathesis) 'లేని' అనురూపము పుట్టినది), వాడని, వాగని, వినని, విడువని.

*రాకుండముందఱ, చొఱకముందఱ, అనువానిలో 'ఉండన్' అను తుమున్నంతరూపమును, 'చొఱక' అను వ్యతిరేకక్త్వార్థకరూపమును విశేషణత్వమును పొందియున్నవి. 'చొఱకముందఱ' అనుదానికి 'చొఱకుండముం దఱ' అనిపాఠాంతరమున్నది. అది సరియయిన పాఠమైనయెడల తుమున్నర్థకరూపమునకే విశేషణత్వమని చెప్పవలెను.

2. శత్రర్థకరూపములు

తత్సమములు

అనుకరించుచున్, అనుచరించుచున్, అనువయించుచున్, అనుభవించుచున్, అన్వేషించుచున్, అపేక్షించుచున్, అభినందించుచున్, అభ్యసించుచున్, ఆచమించుచున్, ఆరాధించుచున్, ఆశ్వాసించుచున్, ఆక్షేపించుచున్, ఉపయోగించుచున్, ఉన్మూలించుచున్, కటాక్షించుచున్, కీర్తించుచున్, క్రీడించుచున్, గుణియించుచున్, చింతించుచున్, జన్మించుచున్, జయించుచున్, దమియించుచున్, దుఃఖించుచున్, నిందించుచున్, నిర్వర్తించుచున్, పరిచరించుచున్, పరిభ్రమించుచున్, పరివర్తించుచున్, పరివర్తింపించుచున్, పశువధించుచున్, పాలించుచున్, పూజించుచున్, ప్రహారించుచున్, ప్రతీక్షించుచున్, ప్రలాపించుచున్, ప్రవర్తిల్లుచున్, ప్రసాదించుచున్, ప్రహారించుచున్, భక్షించుచున్, భంజించుచున్, భయంపడుచున్, భయమొందుచున్, జయమొందుచున్, భేదించుచున్, రమియించుచున్,

రక్షించుచున్, వధియించుచున్, వర్తిల్లుచున్, విచారించుచున్, విధియిం చుచుఁ, విలాపించుచున్, విశ్రమించుచున్, విస్తరించుచున్, విహరించు చున్, వీక్షించుచున్, శిక్షించుచున్.

ఆచ్ఛికములు

అగుచున్, అంటుచున్, అందుచున్, అనుచున్, అరుగుచున్, అలయు చున్, అడంచుచున్, అడఁగించుచున్, అఱచుచున్, ఆడుచున్, ఆరయు చున్, ఆర్చుచున్, ఇచ్చుచున్, ఈగుచున్, ఈడ్చుచున్, ఉలుకుచున్, ఉలి యుచున్, ఉఱుముచున్, ఊఁచుచున్, ఊర్చుచున్, ఎక్కుచున్, ఎగచుచున్ ఎత్తుచున్, ఎదురుచున్, ఎన్నికొనుచున్, ఎసఁగుచున్, ఎఱుఁగుచున్, ఎఱుం గుచున్, ఎఱుంగించుచున్, ఏఁగుచున్, ఏడ్చుచున్, ఏయుచున్, ఏర్చుచున్, ఏలుచున్, ఒడంబఱచుచున్, ఒడ్డుచున్, ఒత్తికొనుచున్, ఒందుచున్, ఒనరిం చుచున్, ఒనర్చుచున్, ఒప్పుచున్, ఒల్కుచున్, ఓడసల్పుచున్, కట్టుచున్, కడచుచున్, కడపుచున్, కప్పుచున్, కఱచుచున్, కఱపుచున్, కాఁచుచున్, కాఁబోవుచున్, కావించుచున్, కుడుచుచున్, కురియుచున్, కొంచున్, కొను చున్, కొనియాడుచున్, కొలుచుచున్, కొల్చుచున్, కోరుచున్, క్రుక్కుచున్ క్రుమ్మఱుచున్, క్రాలుచున్, చదువుచున్, చనుచున్, చంపుచున్, సలు పుచున్, చల్పుచున్, చల్లుచున్, చఱచుచున్, చూఁచుచున్, చూపుచున్, చూఱగొనుచున్, చెదరుచున్, చెప్పుచున్, చేకొనుచున్, చేయించుచున్, చేయుచున్, డిందుచున్, తగులుచున్, తడుపుచున్, తడవికొనుచున్, తసరఁ జేయుచున్, తనరుచున్, తనుపుచున్, తన్పుచున్, తనుకుచున్, తలఁచు చున్, తించున్, తినుచున్, తిట్టుచున్, తిరుగుచున్, తుడిచికొనుచున్, తుడు చుచున్, తెలుపుచున్, తొడరుచున్, తొలఁగుచున్, తోడికొనుచున్, తో డ్కొనుచున్, త్రాపుచున్, త్రిమ్మరుచున్, త్రెళ్ళుచున్, త్రోచుచున్, దూఱుచున్, నగుచున్, నడపుచున్, నవయుచున్, నాకుచున్, నిలచుచున్, నెరియుచున్, పడయుచున్, పరుగుచున్, పట్టుచున్, పట్టువఱచుచున్, పద రుచున్, పరికింపుచున్, పర్వుచున్, పలుకుచున్, పరగుచున్ (S. I. I. IV. 675), పఱచుచున్, పాడుచున్, పాపుచున్, పాయుచున్, పాఱుచుఁ, పిలుచు చున్, పిల్చుచున్, పుచ్చుచున్, పుట్టుచున్, పెంచుచున్, పెట్టుచున్, పెనఁగు చున్, పెనుపొందుచున్, పెరుగుచున్, పెఱికికొనుచున్, పెఱుకుచున్, పొగడు చున్, పొడుచుచున్, పొవయుచున్, పోలుచున్, పోవుచున్, పోర్చుచున్, మండుచున్, మఱుంగుచున్, మసలుచున్, మాటలాడుచున్, ముంచుచున్, ముట్టుచున్, మెట్టుచున్, మెరయుచున్, మెఱముచున్, మ్రింగుచున్, మ్రొక్కు చున్, మోర్యుచున్, రోయుచున్, రేఁచుచున్, వగచుచున్, వచ్చు

చున్, వడంకుచున్, వనరుచున్, వారించుచున్, వించున్, వినుచున్, విఱుచుచున్, వెలుఁగించుచున్, వెలుఁగుచున్, వేటలాడుచున్, వేల్చుచున్, వైచుచున్, వ్రచ్చుచున్, వ్రాయుచున్, వ్రాలుచున్, వ్రేయుచున్, వ్రేలుచున్, నుడియుచున్.

3. తుమున్నర్థకములు.

తత్సమములు.

(అ) 'అన్' వర్ణకముతో:—

అతిక్రమింపన్, అతిశయిల్లన్, అనుగమింపన్, అనుభవింపన్, అన్యథాకరింపన్, అన్వేషింపన్, అపనయింపన్, అపహరింపన్, అభినందింపన్, అవమానింపన్, అస్తమింపన్, ఆచరింపన్, ఆదరింపన్, ఆపాదింపన్, ఆస్వాదింపన్, ఉపజీవింపన్, ఉపయోగింపకుండన్, ఉపలక్షింపన్, కీర్తింపన్, గణియింపన్, ఘోషింపన్, జయింపన్, జీవింపన్, దయసేయన్, దుఃఖింపన్, దుఃఖింపకుండన్, ధిక్కరింపన్, నిగ్రహింపన్, నిందింపన్, నిర్జింపన్, నిర్ణయింపన్, నిర్మింపన్, నిర్వహింపన్, నిర్వర్తింపన్, నిర్వేదింపన్, నివర్తింపన్, నిశ్చయింపన్, నిస్తరింపన్, పరిగ్రహింపన్, పరిచరింపన్, పరిభవింపన్, పూజింపన్, ప్రకాశింపన్, ప్రార్థింపన్, ప్రతిగ్రహింపన్, ప్రతిష్ఠింపన్, ప్రయోగింపన్, ప్రవర్తింపన్, ప్రవేశింపన్, ప్రసవింపన్, ప్రసాదింపన్, బాధింపన్, బాధింపకుండన్, బోధింపన్, భక్షింపన్, భయంపడన్, భయంపడకుండన్, భరియింపన్, భేదింపన్, భేదిల్లన్, భోగింపకుండన్, రచియింపన్, రమియింపన్, రక్షింపన్, వధియింపన్, వధింపన్, వరియింపన్, వర్ణింపన్, వర్తిల్లుచుండన్, విగ్రహింపన్, విలసిల్లన్, విస్తరింపన్, విహరింపన్, శంకింపన్, శమింపన్, శోకింపన్.

(ఆ) కన్, కాన్, వర్ణములతో

తత్సమములు.

అనుగమింపఁగన్, అపనయింపఁగాన్, అర్థింపఁగాన్, ఆక్రమింపఁగన్, ఉద్ధరింపఁగాన్, జయింపఁగాన్, -ఁగన్, -ఁగన్, నిందింపంగన్, నిర్మింపంగన్, నిర్వహింపంగన్, నిశ్చయింపంగన్, పూజింపంగాన్, ప్రయోగింపంగన్, ప్రవర్తింపఁగన్, భేదింపంగాన్, -గన్, భేదిల్లఁగన్, రక్షింపఁగన్, శోకింపఁగన్, శోభిల్లంగాన్, వధియింపఁగన్, వధింపఁగాన్, -ంగన్, వరియింపఁగన్, విక్రమింపఁగన్, విచారింపంగన్, -ఁగన్, విలసిల్లఁగన్, వివర్ధింపఁగన్.

ఆచ్ఛికములు.

(అ) 'అన్' వర్ణకముతో.

అంటన్, అందన్, అద్రువన్, (చువర్ణాంత ధాతువులపై 'అన్' వర్ణకము చేరునప్పుడు, చత్వమునకు వత్వము వచ్చును). * అనన్ (S. I. I. IV. 945), అనుపన్, అమరన్, అమర్పన్, అమ్మచుణ్డన్ (S. I. I. IV. 1186), అరన్, అరయన్, అరుగన్, అరుగుదేరన్, అలరన్, అలుగన్ అల్గన్, అడంగింపన్, అడువన్, అడరన్, అడుగన్, అఱన్, అఱవన్, ఆరన్, * ఆరయన్ (S. I. I. IV. 945), ఆర్పన్, ఈన్, ఉండన్, ఉన్నన్, ఉడుగన్, ఉరలన్, ఉరులన్, ఊఁదన్, ఊఱడన్, ఎక్కన్, ఎగయన్, ఎడవడకుణ్డన్ (S. I. I. IV. 75, 220); ఎత్తన్, ఎత్తికొనన్, ఎదురన్, ఎన్నన్, ఎలర్పన్, ఎసఁగన్, ఎఱఁగన్, ఎఱుఁగన్, ఎఱుఁగకుండన్, ఎఱుంగకుండన్, ఎఱుఁగింపన్, ఎఱుంగింపన్, ఎఱుకవడకయుండన్, ఏఁగన్, ఏయన్, *ఏర్పడన్ (S. I. I. IV. 667, 945); ఏర్పడకుండన్, ఏర్పడుదెంచినన్, ఒడఁబడన్, ఒడంబడన్, ఒడంబఱుపన్, ఒడఁగూడన్, ఒందన్, *ఒనరన్, (S. I. I. IV. 672); ఒనరింపన్, ఒప్పన్, ఒలయన్, ఒలియన్, ఒలుకన్, ఒల్కన్, ఒల్లన్, ఓపన్, ఓర్వన్, ఓయనన్, కాన్ (* అగు), * కట్టన్ (S. I. I. IV. 675); కడపన్, కడవన్, కదియన్, కదలన్, కదల్పన్, కనఁబడన్, కప్పన్, కలయన్, కలుగన్, కల్గన్, కవియన్, కఱపన్, కఱవన్, కాకున్నన్, కాకుండన్, కానన్, కాంపన్, (S. I. I. V. 1137); కాల్పన్ (చువర్ణాంత ధాతువులపై అవర్ణము చేరునపుడు చకారమునకు పకారమగును); కావన్, కుడుపన్, కురియన్, కువలువడన్, *కూడన్ (S. I. I. IV. 1323, S. I. I. V. 1248); కైకొనన్, కొనన్, కొనియాడన్, కొలువన్, కొల్వన్, క్రంచఱన్, క్రచ్చఱన్, క్రమ్మఱన్ క్రుంగన్, చదువన్, చదివింపన్, చనన్, చనకుండన్, చంపన్, చలుపన్, చఱవన్, చాన్, చాటన్, చాలన్ (S. I. I. IV. 672); చాల్వడన్, చీఱన్, చూడన్, చూపన్, చెడన్, *చెడకుండన్ (S. I. I. V. 1347, 1348); చెదఱన్, చెప్పన్, చెలఁగన్, చేడ్వడన్, చేయన్, చేయింపన్, చొఱన్, డగ్గఱన్, డాయన్, తగన్, తగులన్, తడఁబడన్, తడియన్, * తనరన్ (S. I. I. IV. 945); తప్పింపన్, తరికొల్పన్, తఱియన్, తలఁపన్, తలుఁగన్, తలరన్, తల్లడిల్లన్, తాఁకన్, తాఁకకుండన్, తాల్పన్, తివియన్, తివ్వన్, తీర్పన్, తీఱన్, తునియన్, తూలన్, తెగన్, తెఱలన్, తెలియన్, తేరన్, తేలన్, తొడుగన్, తొడువన్, తొఱఁగన్, తొఱుంగన్, తోడితేఱన్, తోడ్తేరన్, త్రావన్, త్రెంపన్, త్రెళ్ళన్, త్రోవన్, దూఱన్, నడపన్, నడవన్, నమ్మన్, నవ్వుపఱుపన్, * నాన్ (S. I. I. IV. 945, 1108); నాటన్, నిండన్, నిం

వన్, నిలువన్, నెగడన్, నెఱియన్, నేరన్, పట్టికొనన్, పట్టకుండన్, పట్టు వఱుపన్, పట్టువడన్, పడన్, పంపన్ (S. I. I. IV. 737); - పఱుపన్, పఱ వన్, పాపన్, పాయన్, పాఱవైవన్, పిలువన్, పిల్వన్, పుచ్చన్, పుట్టకుం డన్, పూనన్, పూన్పన్, పూయన్, పెట్టన్, పెంపన్, పెరుంగన్, పెరుంగ కుండన్, పెలుకుఱన్, పెలుచనన్, పెల్చనన్, పొగడన్, పొడవడన్, పొడ వడన్, పొడవుసెడన్, పొరల్వడన్, పోన్, పోవన్, బడలువడన్, బడల్వడన్, బల్లనన్, బెదరన్, బొంకన్, బోరనన్, బ్రతుకన్, మగుడన్, మనుపన్, మసలన్, మాయన్, మిగులన్, మిన్నకుండన్, ముట్టన్, మెలంగన్, మెఱ యన్, మెఱవన్, మేలుకొనకుండన్, మొగుడకున్నన్, మొనయన్, మోపెట్టన్, మోవన్, మ్రింగన్, ముచ్చిలన్, మ్రొక్కన్, మ్రొగ్గన్, మ్రోయన్, రాన్, రావింపన్, రోయన్, లేకుండన్, లేకున్నన్, వంపన్, వక్కాణింపన్, వగవన్, వడఁకన్, వడువడన్, వనరన్, వఱలన్, వాయన్, వారింపన్, విడిపింపన్, విడువన్, వినఁబడకుండన్, వినన్, విఱుగన్, విఱువన్, వీడ్వడన్, వెనుకన్, వెలయన్ (S. I. I. IV. 906); వెల్వడన్, వెలుఁగన్, వేడన్, వేల్వన్, వైవన్, సొంపారన్.

(ఆ) కన్, కాన్, వర్ణకములతో

తత్సమములు.

ప్రస్తుతింపంగాను (S. I. I. IV. 672); సంస్తుతింపంగాన్ (S. I. I. IV. 1039).

ఆచ్ఛికములు.

అందఁగన్, -ఁగాన్, అద్రువఁగన్, ఆనుపంగన్, అంపఁగాన్, అనఁ గన్, -ంగన్, -ఁగాన్, -ంగాన్, అనుగమింపఁగన్, అమరఁగన్, -ంగన్, అరు గంగన్-ంగాన్, అలరఁగాన్, అలుగంగన్, అడరఁగన్, అడుగంగన్, అఱఁగన్ -ంగన్, -ఁగాన్, ఆడఁగన్, -ంగన్, -ఁగాన్, ఆరఁగన్, -ంగన్, ఆర్వఁగన్, -గాన్, ఆర్పఁగన్ -ంగన్, ఆఱఁగన్, ఈఁగన్, ఎనఁగంగన్ (S. I. I. IV. 1061); ఏర్పడఁగన్, -ంగన్, -ఁగాన్, ఏర్పడకుండఁగాన్, ఏర్పఱింపఁగన్, ఒడఁబడంగన్, ఒడఁగూడంగాన్, ఒడ్డఁగాన్, ఒత్తఁగన్, ఒందఁగన్, -ంగన్, ఒదవఁగన్, ఒనరింపంగన్,-ంగాన్, ఒనరఁగన్,-ంగన్-ఁగాన్, ఒనర్పఁగన్, ఒప్పఁగన్-*ంగన్ (S. I. I. IV. 672, 642) ఁగాన్, ఒప్పుచుండఁగన్, ఒలు వంగన్, ఒల్కఁగాన్, ఒలుకఁగన్, ఓర్వంగన్-ఁగాన్, కడఁగంగన్, కడపఁ గన్, కడవఁగన్,-ంగన్, కడవనేరఁగన్, కదియంగన్,-ఁగాన్, కదలఁగన్, కప్పఁగన్-ఁగాన్, కలయఁగన్-ంగన్, కలుగఁగన్-ంగన్, కల్గఁగన్, కవియం

గ౯, చలుపగన్, చూచుచుండఁగన్- ఁగాఁ౯, చూడఁగ౯-ంగ౯-ఁగా౯,
చూపఁగ౯, చెడకుండఁగ౯-ంగ౯, చెదరఁగా౯, చెప్పఁగ౯-ఁగా౯,-ంగ౯,
చెప్పికొనఁగ౯, చెవుడువడఁగ౯, చేకొనఁగ౯, ఁగా౯, చేద్వడఁగ౯, చేరఁగ౯,
-ంగ౯, చేయఁగ౯-ఁగా౯,-ంగ౯,-ంగా౯, చేయుచుండఁగ౯,-ంగ౯ (S. I.
I. IV. 737) చొరఁగ౯,-ంగ౯, డగ్గఱఁగ౯, డొల్లఁగ౯, తగఁగ౯, తనరఁ
గ౯-ంగ౯, తనియఁగ౯, తనుకఁగ౯, తప్పకుండఁగ౯, తప్పఁజూడఁగ౯, తప్ప
ఁగ౯,-ఁగా౯,-ంగ౯, తఱుగంగ౯, తటియంగ౯, తలఁపఁగ౯,-ఁగా౯,-ంపఁ
గా౯, తలపింపఁగ౯, తలుఁగఁగ౯,-ంగ౯, తలరఁగ౯,-ఁగా౯, తల్లడపడఁగ౯,
తాఁకకుండ౯, తాల్పఁగ౯, ఁగా౯, తిరుగంగ౯, తీర్చికొనఁగ౯, తీర్పంగ౯,
ఁగా౯, తఱఁగ౯, తుడువఁగ౯, తునియఁగ౯,-ంగ౯,-ఁగా౯, తునుమఁగా౯,
తూఁపఁగ౯, తూపఁగా౯, ంగ౯, తెరలఁగ౯, తెలుపంగ౯, తెలియంగ౯, తేరఁ
గ౯, తొడంగిన౯, తొరఁగఁగ౯,-ంగ౯, తోఁపఁగ౯, త్రెళ్ళఁగ౯, దూ
(తూం?) ఱంగ౯, నగుచుండఁగ౯, నగఁగా౯,-ంగ౯, నడపఁగ౯,-ంగ౯, నమ్మ
ఁగ౯,-ంగా౯,-ంగఁగా౯, నవయంగా౯, నాఁగ౯, నిండంగా౯-ంగ౯, నిలుపం
గా౯, నిల్పఁగ౯, నెగడఁగ౯, నెకయఁగ౯, నెనయఁగ౯, నెరియంగ౯, నేరఁ
గ౯, పఱగంగాను (S. I. I. IV. 915), పవ్వళించంగా౯ (S. I. I. IV.
1108), పట్టికొనఁగ౯, పాపంగ౯, పాపికొనంగ౯, పాయఁగ౯-ంగ౯. పాఱ
ఁగ౯, పాలార్పఁగ౯, పుట్టఁగ౯, పుట్టకుండఁగ౯, పెట్టఁగ౯, పొగడఁగ౯,
ంగ౯, పొడువఁగ౯-ఁగా౯, పొలియంగ౯, పోరంగ౯, పోలఁగ౯-ంగ౯,
పోల్పఁగ౯, పోవఁగ౯-ఁగా౯-ంగ౯-ంగా౯, ప్రొద్దుపడకుండఁగ౯, బొంకఁ
గ౯, బ్రదుకఁగ౯-ంగ౯, మగుడింపఁగా౯, మఱవంగ౯, మాయఁగా౯,
మారొక్కనఁగ౯-ంగ౯, మెచ్చఁగ౯, మెలుంగ౯, మెఱయఁగా౯, మెఱవం
గ౯, మోఁపెట్టఁగ౯, మ్రొయుచుండఁగ౯, మోయఁగా౯, రాఁగ౯-ఁగా౯,
రాకుండంగ౯, రోయంగ౯, వగవఁగ౯-ంగ౯, వట్టఁగ౯, వడఁకఁగ౯, వఱలఁ
గ౯, వారింపఁగ౯-ఁగా౯, విడువఁగ౯, వినఁగ౯-ఁగా౯-ంగ౯-ంగా౯,
వినుచుండంగ౯, వీఁచుచుండఁగ౯, వెగడువడఁగ౯, వెల్వడఁగ౯, వెలుంగం
గా౯ (S. I. I. IV. 666, 943), వెలుఁగింపఁగా౯, వ్రేయఁగ౯, వ్రేలంగ౯.

*ఆది. IV. 196 'రాకుండముందఱ'—ఇచట 'ఉండ౯' అనునది విశే
షణత్వమును బొందినది.

ఆనంతర్యార్థకములు

ఆనంతర్యార్థకములను, అద్యతనానంతర్యార్థకములనియు, ఆనంతర్యా
ర్థకములనియు, రెండువిధములుగ నేర్పఱుపవచ్చును. ఒకకార్యము జరుగు
చుండఁగనే మఱియొక కార్య మారంభమయినయెడల అద్యనానంతర్యార్థక

మగును. ఒక కార్యము ముగిసినతరువాత రెండవది ఆరంభమయినయెడల కే: లానంతర్యార్థకము.

(అ) అద్యతనానంతర్యార్థకము శత్రర్థకములపై 'ఉన్నన్' అనుదాని: చేర్చుటవలన నేర్పడును.

అభిషేకించుచున్నన్, ఆక్షేపించుచున్నన్, రక్షించుచున్నన్, వర్తిం చుచున్నన్, విలాపించుచున్నన్, అఱచుచున్నన్, ఆడుచున్నన్, ఏడ్చుచ న్నన్, ఏయుచున్నన్, ఒప్పుచున్నన్, కుడుచుచున్నన్. క్రమ్మఱుచున్నన్ క్రోలుచున్నన్, చదివించుచున్నన్, చేయుచున్నన్, పడయుచున్నన్, తనరుచ న్నన్, మెదలుచున్నన్, మెఱయుచున్నన్, వగచుచున్నన్, వీఁచుచున్నన్.

(ఆ) శత్రర్థకముపై 'ఉండన్, ఉండఁగన్, ఉండి' అనువానిని చేర్చుట వలనను అద్యతనానంతర్యార్థకరూప మేర్పడును.

అలంకరించుచుండన్, ఇచ్చుచుండన్, ఒప్పుచుండన్, కురియుచుండన్, కొల్చుచుండఁగన్, క్రాలుచుండన్, క్రోలుచుండఁగన్, గ్రక్కదలుచుండన్, చూచుచుండన్, చెప్పుచుండన్, చేయుచుండన్, తల్లడిల్లుచుండన్, తూలు చుండన్, తొరఁగుచుండన్, పొగడుచుండన్, మ్రోయుచుండన్, మ్రోయు చుండఁగన్, వినుచునుండన్, వినుచుండన్, వెలుఁగుచుండన్, వీఁచుచుం డఁగన్.

(ఇ) అంతన్, ఎడన్, చోన్, అప్పుడు అనుపదములుచేరియు అద్యత నానంతర్యార్థకరూపము లేర్పడును.

ఉపయోగించుచోన్, దుఃఖించుచోన్, ఉన్నచోన్, కుడుచుచోన్, చొచ్చుచోన్, పల్కుచున్నచోన్, ఉన్నంతన్, ఉండునంతన్, చేయుచున్నం తన్, రోయుచున్నంతన్, వచ్చుచున్నంతన్, కావించునపుడ, చనునెడన్.

(ఈ) ప్రథమ పురుష సర్వనామములతోఁగాని వానితోఁగూడిన క్రియారూపములతోఁగాని, ధాతువులతోఁ జేరి అద్యనానంతర్యార్థకరూపము లేర్పడును.

(ఆది. I. 101) గురుపత్నికిఁ గుండలంబులీఁగంటి నని మనంబున సంతో షించి చనువాఁడెదుర నొక్కజలాశయంబుఁగని.

(ఆది. I. 117) మిమ్మువీడ్కొని చనువాఁడ నెదుర నొక్క మహో క్షంబు నెక్కి చనుదెంచువాని ...ఁగని.

(ఆది. II. 27) కద్రువయు వినతయు వినోదార్థంబు విహరించువారు ... అశ్వమును గాంచిరి,

ఉదయించినన్, ఉద్భవించినన్, ఉద్భవిల్లినన్, ఉపవసించినన్, ఉపసంహరించినన్, ఉపదేశించినన్, ఉపాసించినన్, కల్పించినన్, కామించినన్, కోపించినన్, జీవించినఱ్, దయసేసినఱ్ (S. I. I. IV. 737), నియమించినఱ్, నియోగించినఱ్, నిర్దేశించినఱ్, నిర్జించినఱ్, నివేదించినఱ్, నిషేధించినఱ్, పరిగ్రహించినఱ్, పరిహరించినఱ్, పూజించినఱ్, ప్రార్థించినఱ్, ప్రచ్ఛాదించినఱ్, ప్రబోధించినఱ్, ప్రలాపించినఱ్, ప్రవేశించినఱ్, ప్రసాదించినఱ్, భక్షించినఱ్, భేదిల్లినఱ్, రక్షించినఱ్, లంఘించినఱ్, వధియించినఱ్, వరియించినఱ్, వర్ణించినఱ్, వసియించినఱ్, వ్యభిచరించినఱ్, శపియించినఱ్, శోకించినఱ్.

ఆచ్ఛికములు.

అడిగినఱ్, అనినఱ్, అయినఱ్, ఆనతిచ్చినఱ్, ఆర్చినఱ్, ఇంకినఱ్, *ఇచ్చినఱ్ (S. I. I. IV. 939), ఈడ్చినఱ్, ఉండినఱ్, ఎగసినఱ్, ఎత్తినఱ్, ఎత్తుదెంచినఱ్, ఎఱుఁగినఱ్, ఎఱుఁగించినఱ్, ఏర్చినఱ్, ఏతెంచినఱ్, ఏర్పడుదెంచినఱ్, ఏసినఱ్, ఐనఱ్, ఒడంబఱిచినఱ్, ఒడంబడినఱ్, ఒడిచినఱ్, ఒడ్డినఱ్, ఒనరించినఱ్, ఒప్పించినఱ్, ఒలికినఱ్, ఓటువడినఱ్, కట్టికొనినఱ్, కడఁగినఱ్, -ంగినఱ్, కడచినఱ్, కనినఱ్, కప్పినఱ్, కలసినఱ్, కలుగినఱ్, కల్గినఱ్, కవిసినఱ్, కఱచినఱ్, కఱపినఱ్, కఱపించినఱ్, కాంచినఱ్, కాఁచినఱ్, కావించినఱ్, కుట్టినఱ్, కుడిచినఱ్, కురియించినఱ్, కురిసినఱ్, కూడినఱ్, కొనినఱ్, కొన్నఱ్, కొనిపోయినఱ్, కొఱికినఱ్, క్రమ్మఱించినఱ్, క్రాచినఱ్, క్రొప్పించినఱ్, చదివినఱ్, చనినఱ్, చనుదెంచినఱ్, చంపినఱ్, చల్లినఱ్, చఱచినఱ్, చూచినఱ్, చూపినఱ్, చెప్పినఱ్, చేకొనినఱ్, చేయించినఱ్, చేసినఱ్, చొచ్చినఱ్, డాగినఱ్, డాసినఱ్, తనిపినఱ్, తప్పినఱ్, తఱిగినఱ్, తాఁకినఱ్, తాల్చినఱ్, తిట్టినఱ్, తునిమించినఱ్, తెంచినఱ్, తెచ్చినఱ్, తొడరినఱ్, త్రెళ్ళవైచినఱ్, త్రోచినఱ్, నగినఱ్, నడచినఱ్, నాకినఱ్, నిండినఱ్, నిలిచినఱ్, నిల్చినఱ్, పంచినఱ్, పరగినఱ్, పలికినఱ్, పడసినఱ్, పడినఱ్, పఱచినఱ్, పఱపినఱ్, పఱతెంచినఱ్, పాపికొనినఱ్, పాసినఱ్, పాఱినఱ్, పుచ్చినఱ్, పుట్టించినఱ్, పుట్టినఱ్, పుత్తెంచినఱ్, పెంచినఱ్, పెట్టినఱ్, పెఱిగినఱ్, పొక్కినఱ్, పొడిచినఱ్, పొందినఱ్, పొలిసినఱ్, పోయినఱ్, పోలినఱ్, పోవనిచ్చినఱ్, ప్రాకినఱ్, మఱచినఱ్, మఱలినఱ్, మసలినఱ్, ముట్టినఱ్, మ్రింగినఱ్, మ్రొక్కినఱ్, మ్రొక్కించినఱ్, మ్రొగ్గినఱ్, రావించినఱ్, వచ్చినఱ్, వలసినఱ్, విడిచినఱ్, విడియించినఱ్, విడిసినఱ్, వీతెంచినఱ్, వెక్కినఱ్, వెలువరించినఱ్, వేఁడినన్, వైచినన్, వ్రేసినన్, సమకట్టినన్, సమసినన్.

(ఆ) ధాతువుపై 'డున్' అను వర్ణకమును చేర్చుటవలనను ఆనంతర్యార్థకరూపము లేర్పడును.

తత్సమములు.

అపేక్షించుడున్, ఉద్భవిల్లుడున్, ధరెయించుడున్.

ఆచ్ఛికములు.

ఏయుడున్, చూఁచుడున్, చేయుడున్, తొలఁగుడున్, త్రెళ్ళుడున్, నాటుడున్, నావుడున్ (* 'అను' ధాతువు 'నా' అయి దానిపై 'డును' చేరునప్పుడు 'వు' అగమముగా వచ్చినది); నీల్గుడున్, నెగయుడున్, పట్టికొనుడున్, పట్టుడున్, పడయుడున్, పాయుడున్, పుట్టుడున్, పెట్టుడున్, పోవుడున్, మ్రింగుడున్, వీఁచుడున్, వేగుడున్, వ్రచ్చుడున్.

తత్సమములు.

క్త్వార్థకములు.

అతిక్రమించి, అధికరించి, అధిగమించి, అనుగ్రహించి, అనునయించి, అనుభవించి (S. I. I. IV. 1186); అన్వేషించి, అపనయించి, అపేక్షించి, అభినందించి, అభిమంత్రించి, అభ్యసించి, అర్చించి, అవకర్ణించి, అవమానించి, అవరోధించి. అవలంబించి, అవలుంచించి, ఆక్రమించి, ఆగ్రహించి, ఆచమించి, ఆదరించి, ఆదేశించి, ఆరాధించి, ఆలోకించి, ఆవిర్భవించి, ఆవేదించి, ఆశ్రయించి, ఆశ్వాసించి, ఆస్వాదించి, ఆక్షేపించి, ఉత్సహించి, ఉదయించి, ఉద్దేశించి, ఉద్భవించి, ఉద్భవిల్లి, ఉద్ధరించి, ఉపభోగించి, ఉపయోగించి, ఉపలక్షించి, ఉపశమించుకొని, ఉపసంహరించి, ఉపక్రమించి, ఉపదేశించి, ఉపార్జించి, ఉపాలంభించి, ఉపాసించి, కరుణించి, కామించి, కీర్తించి, కోపించి, గర్జిల్లి, గ్రహించి, ఘూర్ణిల్లి, చలించి, చింతించి, చిత్తగించి, జనియించి, జన్మించి, జయించి, జయింపఁబడి, జీవించి, జృంభించి, దర్పించి, దహింపఁగాఁబడి, దహించి, దుఃఖించి, దూషించి, ధరియించి, నమస్కరించి, నిగ్రహించి, నిందించి, నిద్రించి, నిద్రదేఱి, నియమించి, నియమించికొని, నియోగించి, నిరీక్షించి, నిర్మించి, నిర్మించికొని, నిరూపించి, నిర్జించి, నిర్ణయించి, నిర్వహించి, నిర్వర్తించి, నిర్వేదించి, నివర్తించి, నివర్తింపించి, నివర్తింపంబడి, నివేదించి, నిశ్చయించి, నిక్షేపించి, పరాక్రమించి, పరిగ్రహించి, పరిచరించి, పరిభవింపఁబడి, పరివేష్టించి, పరిహరించి, పరీక్షించి, పశువఱిచి, పాలించి, పీడింపంబడి - పుచ్చి, పురస్కరించికొని, పూజించి, ప్రకటించి, ప్రార్థించి, ప్రణమిల్లి, * ప్రతిగ్రహించి (S. I. I. IV. 1186), ప్రతిఘటించి,

ప్రతిష్ఠాపించి, * ప్రతిష్ఠించి (S. I. I. IV. 927), ప్రతీక్షించి, ప్రబోధించి, ప్రయోగించి, ప్రవర్తించి, ప్రవేశించి, ప్రశంసించి, ప్రసాదించి, బంధించి, బంధించికొని, బాధించి, బోధింపంబడి, భక్షించి, భంగించి, భంజించి, భయంపడి, భావించి, భేదించి, భేదించికొని, భోగించి, మథించి, మర్దించి, మూర్ఛవోయి, మూర్ఛదేరి, యోజించి, రచియించి, రమియించి, రక్షించి, రక్షించికొని, లంఘించి, లజ్జించి, లక్షించి, వంచించి, వధియించి, వధించి(?), వరియించి, వరించి (?), వర్జించి, వర్ణించి, వర్ధిల్లి, వర్ధించి, వసియించి, వసించి(?), విగ్రహించి, విచారించి, విజృంభించి, విధించి(?), విభాగించి, విశ్రమించి, విశ్వసించి, విస్తరించి, * విస్తరిల్లి (S. I. I. IV. 672) శంకించి, శపియించి, శయనించి, శాసించి, శోకించి, శోధించి, శోభిల్లి, శోషించి, శ్రమంపడి, సంస్కరించి, స్తితిపడి (S. I. I. V. 66), సాధించ్చి (S. I. I. IV. 1083).

ఆచ్ఛికములు.

అగలించి, అగుచుండి, అయి, అంటఁగట్టి, అంటఁగట్టించి, అంటి, అంది, అదరిపడి, అదల్చి, అదిమి, అనిచి, అంపి, అని (S. I. I. IV. 672), అమర్చి, అమర్చికొని, అరసి, అరిఁబోసి, అరిగి, అరుగుచుండి, అరుగుదెంచి, అలసి, అలరి, అలిగి, అలిగించి, అల్గి, అలుగులువడి, అడఁగి - ంగి, అడఁచి - ంచి, అడరి, అడలి, అడిగి, అడిగించి, అఱి, అఱచి, ఆడి, అరసి, ఆర్చి, ఆవులించి, ఆసపడి, ఆసనేసి, ఇంకి, ఇచ్చి (S. I. I. IV. 1114), ఇచ్చిపుచ్చి, ఇడి, ఇడికొని, ఇఱికికొని, ఇల్లడయిడి, ఈడ్చి, ఈడ్చికొని, ఈడ్వఁబడి, ఉక్కఱి, ఉంచి, ఉండి (S. I. I. IV. 1104, 1102, 1108, 1061), ఉడిగి, ఉడిగించి, ఉడిచి, ఉడిచికొని, ఉడిపి, ఉదరి, ఉదరిపడి, ఉనిచి, - కొని, ఉరివి, ఉలికిపడి, ఉఁది, ఊరార్చి, ఊర్చి, ఊఱడి, ఊఱడించి, ఎక్కి, ఎక్కించి, ఎక్కించికొని, ఎగచి,- కొని, ఎగసి, ఎగఁద్రోచికొని, ఎడసాచ్చి, ఎడరి, ఎడలి, ఎత్తి, - కొని, ఎత్తించి (S. I. I. IV. 927), ఎదిరి, ఎదుఱువోయి, ఎదిర్చి, ఎరఁగి, ఎసఁగి, ఏఁగి, ఏఁగుదెంచి, ఏచి, ఎఱుఁగి, -ంగి, ఏటువడి, ఏతెంచి, ఏది, ఏమఱి, ఏయంబడి, ఏర్పడి, ఏర్పఱించి, ఏసి, ఐ (*అగు) ఒడఁబడి, -ంబడి, ఒడంబఱిచి, ఒడిచి, ఒడఁగూర్చి, ఒడఁగూడి, ఒడ్డి, ఒంది, ఒందించి, ఒదిగి, ఒదరి, ఒనరించి, ఒనర్చి, ఒనర్చికొని, ఒప్పి, ఒప్పకుండి, ఒప్పఁగొని, ఒపిం్పచి, ఒలసి, ఒలువంగఁబడి, ఒల్కి, ఓటువడి, ఓడ, ఓడించి, ఓపి, ఓర్చి, ఓసరిలి, కట్టి, కట్టించి, కట్టికొని, కడఁగి, -ంగి, కడచి, కడిగి, కడిగికొని, కడుకొని, కడవఁబడి, కంది, కదలి, కని, కనుంగొని, కప్పి, కప్పంగఁబడి, కప్పికొని, కయిసేసి, కలఁగి, కలసి, కలిగి, కల్గి, కవచి, కపిమసంగి, కఱచి, కఱచికొని, కఱపి, కఱపించికొని, కఱపించి కఱపుచుండి, కాంచి, కాఁచి, కాచికొని, కారించి, కాల్చి, కావించి,

-కొని, కట్టి, కీడ్పఱఁచి, కుట్టి, కుడిచి, కురియించి, కురిసి, కూడి, -కొని, కూరి, కూర్చి, కైకొని, కొనకొని, *కొని (S. I. I. IV. 992), కొనిపోయి, కొని యాడి, కొలచి (S. I. I. IV. 1084), కొలిచి, కొల్చి, కొలిపి, కొఱికి, కోరి (S. I. I. IV. 945), కోల్పడి, కౌఁగిలించికొని, క్రమ్మి, క్రమ్మఱి, క్రమ్మ ఱించి, క్రాఁగి, క్రుమ్మఱి, క్రొచ్చి, క్రొప్పించి, గఱుకొని, గెలిచి, చదివి, చదిసి, చని, చనుదెంచి, చంపి, చంపించి, చలిపి, చల్లి, చఱచి, చఱచికొని, చాలి, చాల్పడి, చించి, చిందఱరేఁగి, చుట్టవచ్చి, చుట్టుముట్టి, *చూచి (S. I. I. IV. 945, 993, 1186), చూడఁబడి, చూపి, చెంది, చెడి, చెదరి, చెనకి, చెనసి, చెప్పి, చెఱిచి, * చేకొని (S. I. I. V. 63); చేడ్పడి, చేపట్టి, చేఁపి, చేరి, చేఱి (S. I. I. V. 66); చేర్చి, చేర్చికొని, చేయించి, చేయుచుండి (S. I. I. IV. 737); చేయూఁది, చేసి, చేసికొని, *చొచ్చి (S. I. I. IV. 1114, 737); చొత్తెంచి, చొనిపి, చోపి, జరిపి, జారి, డస్సి, డాఁగి, డాఁచి, డాసి, డిగ్గి, డించి, తక్కి, తగి, తగిలి, తగిల్చి, తగులవైచి, తడఁబడి, తనరి, తనర్చి, తనిపి, తనిసి, తప్పి, తఱికొలిపి, తఱిఁగి, తఱిగి, తఱియవచ్చి, తలఁచి, -ంచి, తలంకి, తలఁగి, తలరి, తల్లడమంది, తల్లడిల్లి, తాఁకి, తాల్చి, తిగిచి, -కొని, తిని, తివిరి, తీర్చి, తుడిచి, తునిమి, తునిసి, తూఁచి, తూలి, తెక్కలిగొని, తెగి, తెంచి, తెచ్చి, -కొని, తెమల్చి, తెప్పించి, తెరలి, తెర్చి, తెలిచి, తెవులుగొని, తెఱచి, తేఱి, తొంగి, తొట్టి, తొడఁగి, -ంగి, తొడరి, తొడి, తొరఁగి, తొలఁగి, తోడుకొని, తోడ్కొని, తోకొని, తోఁచి, త్రచ్చి, త్రావి, త్రాపించి, త్రిమ్మఱి, త్రుంచి, త్రెళ్ళి, త్రెస్సి, త్రొక్కి, త్రోచి కొని, త్రోచి, త్రోపించి, దా(తా?)చి, ది(తి?)గిచి, దెసచెడి, దొలిచి, దొల్చి, నగి, నడచి, నడపి (S. I. I. V. 1014); నడపుచుండి, నమ్మి, నమ్మించి, నలి రేఁగి, నవసి, నవ్వి, నించి, నిండి, నిలిచి, నిల్చి, నిలిపి, -కొని, *నిల్పి (S. I. I. IV. 1061) నీగ్గి, నెరసి, నెలకొని, నేర్చి, నొడివి, పగగొని, పంచి, పట్టి, పట్టికొని, పట్టువడి, పడవైచి, పడి, పడసి, పదరి, పదపడి, పదంపడి, పనిపూని, పనివి, పనిచి, పనుపడి, పన్ని, పంచి, పరఁగి, పఱతెంచి, పరికించి, పల్కి, పఱిచి, పఱచి, పఱచికొని, పఱతెంచి, పాచి, -కొని, పాడి, పాతికొని, పాపి కొని, పాసి, పాఱి, పాఱవైచి, పిలిచి, పిల్చి, పిలువంగఁబడి, పిలునఁబడి, పిలి పించి, పుక్కిలించికొని, పుచ్చికొని, పుచ్చి, *పుట్టి (S. I. I. IV. 672); పుట్టించి, పూని, -పూని, పూన్చికొని, పూసి, పూన్చి, పెంచి, *పెట్టి (S. I, I. IV. 1114, 1248), పెట్టికొని, * పెట్టించి (S. I. I. IV. 1114), పెరికి, పెనఁగి -ంగి, పెనచి, పెరిగి, పెల్కుఱి, పెఱికి, -ంచి, పెఱికికొని, పెఱిగి, పొంగి, పొడిచి, -కొని, పొంది, పొలిచి, పోయి, పోరి, పోలి, పోవుచుండి,

పోసి, బమ్మరిల్లి, బయల్వడి, బలసి, బెదరి, బెరసి (S. I. I. IV. 1098), బొబ్బిడి, బ్రదికి, మగుడి, మంచి, మంతనంబుండి, మన్నించి, మలుంగి, మల్లపఱచికొని, మఱచి, మసంగి, మాయించి, మార్కొని, మిగిలి, మించి, ముంచి, ముట్టి, -కొని, ముడిఁగి, ముడిఁచి, మూసికొని, *మెచ్చి (S. I. I IV. 675); మెఱసి, మేలుకని, మేల్కని, మొగిచి, మొనసి, మొఱఁగి, మోచి, మోచికొని, మోపించికొని, మోపెట్టి, మ్రంది, మ్రింగి, మైమఱచి, మ్రుచ్చిలి; మ్రొక్కి, మ్రొక్కించి, మ్రొగ్గతిల్లఁబడి, మ్రోసి, రేఁగి, రోసి లెక్కించి, లేచి, *వచ్చి (S. I. I. IV. 1083) వండి, వండించి, వంతఁగూరి, వంది, వందురి, వగచి, వచ్చి, వడఁకి, -ంకి, వడిగొని, వలసి, వలచ్చి, వాంచి, వారించి, వార్చి, *విడిచి, (S. I. I. IV. 1098); విడిచిపుచ్చి, విడిచిపెట్టి, (S. I. I. V. 1114), విలిచికొని (S. I. I. **V**. 1123), విలిచి (S. I. I. IV. 929), విలిసి (S. I. I. V. 1113); విలిసికొని (S. I. I. IV. 1114); విడిపించి విడువఁబడి, విడిసి, విదిల్చి, విని, విరిసి, విఱిగి, వీఁగి, వీఁచి, వీడ్కొని, వెదకి, వెనుదగిలి, వెలువడి, వెన్వడి, వెల్వడి, వెలువఱించి, వెలుఁగించి, వేంచేసి యుణ్డి (S. I. I. IV. 1104); వేచి, వేఁటవచ్చి, వేఁడి, వెల్చి, వైచి, వ్రచ్చి, వ్రాలి, వ్రేలి, వ్రేసి, సమకట్టి, సమకట్టికొని, సమకట్టించి, సిగ్గువడి.

వ్యతిరేకక్త్వార్థకములు.

తత్సమములు.

అతిక్రమింపక, అతిక్రమిల్లక, అనుభవింపక, అపేక్షింపక, ఆదరింపక, ఆస్వాదింపక, ఉపయోగింపక, ఉపేక్షింపక, ఊహింపక, చింతింపక, నియోగింపఁబడక, పరీక్షింపక, పరిగ్రహింపక, బంధింపఁగఁబడక, భక్షింపక, భయంపడక, భీతిల్లక, భేధింపక, పత్రిల్లక, విచారింపక, విశ్వసింపక, శంకింపక, శాసింపఁబడక, శోకింపక.

ఆచ్ఛికములు.

అందక, అనక, అమర్పక, అలయక, అలుగక, అడలక, అడుగక, ఆడక, ఆరగింపక, ఈక, ఉంచక, ఉండనీక, ఉడుగక, ఉఱక, ఊఱడక, ఎడతెగక, ఎడఁబడక, ఎఱుంగింపక, ఎఱుకపడక, ఏమఱక, ఏయక, ఏర్పడక, ఏవగింపక, ఒడంబడక, ఒనరింపక, ఒనర్పక, ఒప్పక, ఒల్లక, ఓడక, ఓపక, ఓర్వక, కడఁగక, కడవక, కడలనేరక, కదలక, కనువెందక, కాక, (*అగు), కానీక, కానక, కావక, కూడక, కొనక, కోఱక, క్రమ్మఱింపక; చదువక, చనుదేరక, చలుపక, చాలక, చూడక, చూపక, చెడక, చేకొనక, చేయక, చొరక, చొలయక, చొలవక, తగక, తడయక, తనియక, తనుకక, తలఁపక,

-ంపక, తప్పక, తఱుగక, తలంకక, తీర్పక, తెగక, తేరక, తొలఁగక, నమ్మ
నవయక, నాక (*అను), నేరక, పడక, పడయక, పంపక, పరికింపక, పలుక
పాయక, పుచ్చికొనక, పుచ్చక, పూనక, పోక, పోవక, ప్రేరేఁపక, ప్రోవ
బెగడక, బెదరక, మంచక, మడవక, మఱుఁగక, మఱవక, మసలక, మాన
ముట్టక, మెచ్చక, మొనయక, మోమోడక, రాక (*వచ్చు), రోయక, లే
(*ఇల్), లోఁగక, వగవక, వదలక, వారక, విడువక, వినక, వెక్కుక, వేఁడ
వేల్వక, సైఁపక.

(అ) వ్యతిరేకక్త్వార్థకములపై ద్రుతమును కానంబడుట కలదు:—

(ఆది. II. 142) అనుపమదుష్కృతుల మగుట నాధారములే, క
సంతానచ్ఛేదంబున ప్రేలెదము. (ఆది. V. 12) కాఱడవిఁబఱచు మృగము
నూరడకన్ దిగిచి.

(ఆ) ఆర. (II. 18) చొరకముందర—ఇచ్చట 'చొరక' విశేషణత
మును బొందియున్నది.

చేదర్థకములు.

(అ) 'ఏని' వర్ణకముతో:—

అగునేనిన్, అయ్యేనేనిన్, అంటేనిన్, ఇచ్చిరేనిన్, ఇచ్చునేనిన్, ఉండ
దేనిన్, ఉండెనేనిన్, ఎఱుంగుదురేని, ఎఱిఁగిరయేని, ఒడఁబడవేనిన్, ఓడుద
వేనిన్, ఓపుదేనిన్, ఓపుదురేనిన్, కలదేనిన్, కలిగిరేనిన్, కలవయేనిన్, దయ
యుఁగలవేనిన్, కాదేనిన్, కూర్తేనిన్, కొనియెదేనిన్, చనిరేనిన్, చంపితివే
నిన్, చెప్పెనేనిన్, చెప్పకుండిరేనిన్, చేయఁడేనిన్, చేసితిరయేనిన్, చొచ్చి
తిమేనిన్, తొలంగెనేనిన్, నమ్మవేనిన్, నమ్ముదేనిన్, పట్టితేనిన్, పడసె
నిన్, పెఱిగిరేనిన్, వచ్చెదరేనిన్, వలతయేనిన్, వలయునేనిన్, విడిచితేనిన్,
విడిచిరేనిన్, ప్రతిపాలించిరేని (S. I. I. IV. 1133).

*'ఏని' వర్ణకములోని తుది ఇత్వమునకు లోపమును కలుగును.
ఏతేన్, ఓపవేన్, తీర్చితేన్, వత్తురేన్, పోయెదవేన్.

(ఆ) 'నాఁడు' పదముతో:-

అనుగ్రహింపనినాఁడు, ఇచ్చునాఁడు, ఒడఁబడనినాఁడు, కానినాఁడు;
కావించునాఁడు, చేయనినాఁడు, తలఁచిననాఁడు, తీర్పనినాఁడు, పోవనినాఁడు;
రానినాఁడు, లేనినాఁడు.

XIII. క్రియా ప్రకరణము

మూఁడవభాగము

సమాపక క్రియలు

1. వర్తమానకాలము

ప్రథమపురుషము

1. వర్తమానక్రియావిశేషణములపై ఈ క్రింది ప్రథమపురుష సర్వనామములను చేర్చుటవలన ప్రథమపురుష వర్తమానక్రియ లేర్పడును.

	ఏక.	బహు.
మహద్వాచకము.	వాఁడు	వారు
మహతీవాచకము.	అది	వారు
మహతీతరామహద్వాచకము.	అది	అవి

ఉదాహరణములు:—

మహద్వాచకము—ఏకవచనము.

రచియించుచున్నవాఁడు, ఇచ్చుచున్నవాఁడు, ఉన్నవాఁడు, చేయుచున్నవాఁడు.

మహన్మహతీవాచకములు—బహువచనము.

అభినందించుచున్నవారు, ప్రకాశించుచున్నవారు, అగుచున్నవారు, కోఁటుచున్నవారు, క్రమ్మఱుచున్నవారు, వగచుచున్నవారు, వెదకుచున్నవారు, పెరుఁగుచున్నవారు.

మహతీతరామహద్వాచకములు—ఏకవచనము.

అనుకరించుచున్నయది; ఆచరించుచున్నయది, వర్తిల్లుచున్నయది, అగుచున్నయది, ఉన్నయది, ఏడ్చుచున్నయది, ఏర్చుచున్నయది, ఒప్పుచున్నయది, క్రమ్మఱుచున్నయది, తడుపుచున్నయది, పెరుగుచున్నయది, వచ్చుచున్నయది.

మహతీతరా మహద్వాచకములు—బహువచనము.

అగుచున్నయవి, ఉన్నయవి, చలువుచున్నయవి.

* రచించుచున్నాఁడు, రచించుచున్నారు, రచించుచున్నది, రచించుచున్నవి, వంటి కేవల డుజ్, రు, ది, వి, లు అంతమందు గలిగి పూర్వస్వరము

నకు దీర్ఘమువచ్చినరూపములు 11-వ శతాబ్దమున కానరావు. 'ఉన్నది' అ
రూపమున్నదిగాని, అది విధ్యర్థమందు కనఁబడుచున్నది. కేవల వర్తమాన
మందు లేదు. ముద్రితప్రతులయందు వర్తమానార్థమున (ఆది. V. 7
ఉన్నది; (ఆది. VII. 72.) ఉన్నది; (ఆది. V. 204.) ఉన్నది; (సభా. I. 5
వర్తిల్లుచున్నది, అని కనఁబడుచున్న రూపములు విచార్యములు.

వర్తమానకాలము—మధ్యమపురుషము.

2. మధ్యమపురుషమున వర్తమానకాల క్రియావిశేషణములపై క్రిందివానిని చేర్చుటవలన వర్తమానకాల మధ్యమపురుషక్రియారూ మేర్పడును.

	ఏక.	బహు.	
మహత్తు	వాఁడవు.	వారలరు.	మహదమహ
అమహత్తు	దానవు.	వారలరు.	
	దానవు.	వారలరు.	

మహత్తు—ఏకవచనము.

ఆపాదించుచున్న వాఁడవు, ఉన్న వాఁడవు.

అమహత్తు—ఏకవచనము.

ఉన్న దానవు.

అమహత్తు—బహువచనము.

ఉదాహరణములు లేవు.

*చేయుచున్నావు, చేయుచున్నారు వంటి రూపములు 11-వ శతా మున లేవు.

వర్తమానకాలము—ఉత్తమపురుషము.

3. ఉత్తమపురుషమున వర్తమానార్థక క్రియావిశేషణములపై ఈ క్రిందివానిని చేర్చుటవలన ఉత్తమపురుష వర్తమానకాల క్రియారూపములు సిద్ధించును.

	ఏక.	బహు.	
మహత్తు	వాఁడను	వారము.	మహదమహత్తు
అమహత్తు	దానను	వారము.	
	దానను	వారము.	

మహత్తు—ఏకవచనము.

వర్తిల్లు చున్నవాఁడన్, ఉన్నవాఁడన్, చేయుచున్నవాఁడన్.

అమహత్తు—ఏకవచనము.

ఉన్నదానర్, ఉన్నదానను.

మహదమహత్తులు—బహువచనము.

ప్రతీక్షించుచున్నవారము, ఉన్నవారము.

* చేయుచున్నాను, చేయుచున్నాము వంటిరూపములు 11-వ శతాబ్దమునఁ గానరావు.

-దు ప్రత్యయము తద్ధర్మార్థకమైనను వర్తమానార్థముననుఁ వాడఁబడినది. 'చలుపుదయ్యా ... సేవింతే ... చింతింతే ...' (సభా. I. 26).

II. భూతకాలము—ప్రథమపురుషము.

I. భూతకాల ప్రథమపురుష క్రియారూపములు రెండురీతులుగా ఏర్పడుచున్నవి.—(i) భూతకాలక్రియాజన్య విశేషణములపై ప్రథమపురుష సర్వనామములు చేరుటవలన (ii) మూఁడులింగముల యేకవచనమందును మహతీతరామహద్ బహువచనమునందును ధాతువుపై 'ఎను' వర్ణకము చేరుటవలనను మహన్మహతుల బహువచనమునందు ధాతువుపై 'ఇరి' వర్ణకము చేరుటవలనను.

	ఏక.	బహు.	
మహత్తు	వాఁడు అతండు	వారలు వారు	మహన్మహతీ
అమహత్తు	అది అది	వారలు, వారు. అవి.	

ఉదాహరణములు.

మహత్తు—ఏకవచనము.

ఉత్సహించినవాఁడు, ధరియించినవాఁడు, ఐనవాఁడు, నేర్చినవాఁడు, వచ్చినవాఁడు, కట్టినవాఁడు, ఎఱుంగినవాఁడు, ఎగచినయాతండు.

మహన్మహతీ—బహువచనము.

కందినవారలు, ఉద్భవించినవారు, ప్రభవించినవారు, పుట్టినవారు.

అమహత్తు—ఏకవచనము.

ఆచరించినయది, అయినయది, ఐనయది, చూచినయది, తగిలినయది నోచినయది, పడసినయది, పోయినయది.

మహతీతరామహద్—బహువచనము.

అయినయవి, నిలిచినయవి, పడయంబడినయవి, పడసినయవి, నడిన యవి.

II.	ఏక.	బహు.
మహత్తు	ఎను	ఇరి } మహన్మహతీ
అమహత్తు	{ ఎను	ఇరి }
	{ ఎను	ఎను మహతీతరామహత్తు

ఉదాహరణములు.

మహదమహత్తుల—ఏకవచనము.

మహతీతరామహద్—బహువచనము.

తత్సమములు.

అతిశయిల్లెన్, అనుకరించెన్, అనునయించెన్, అనువిభంచెన్, అనురాగిల్లెన్, అపహరించెన్, అపేక్షించెన్, అభ్యసించెన్, ఆచరించెన్, ఆదరించెన్, ఆపాదించెన్, ఆశ్రయించెన్, ఉచ్చరించెన్, ఉదయించెన్, ఉద్భవించెన్, ఉద్భవిల్లెన్, ఉద్ధరించెన్, ఉపదేశించెన్, ఉపార్జించెన్, ఉపేక్షించెన్, కీర్తించెన్, చింతించుచుండెన్, జయించెన్, దయసేసెన్, దహించెన్, దీవించెన్, నిద్రవోయెన్, నియోగించెన్, నిర్గమించెన్, నిర్వహించెన్, నిశ్చయించెన్, పరిగ్రహించెన్, పూజించెన్, ప్రణమిల్లెన్, ప్రతిగ్రహించెన్, ప్రతిష్ఠాపించెన్, ప్రబోధించెన్, ప్రభవించెన్, ప్రవర్తిల్లెన్, ప్రసాదించెన్, ప్రస్తుతించెన్, ప్రార్థించెన్, భజించెన్, భీతిల్లెన్, భేదిల్లెన్, యజియించెన్, రచియించెన్, రక్షించెన్, లంఘించెన్, వధియించెన్, వరియించెన్, వర్తిల్లెన్, వర్ధిల్లెన్, వసియించెన్, వితర్కించెన్, విలసిల్లెన్, విశ్రమించెన్, విస్థరించెన్, విస్తరిల్లెన్, శయనించెన్.

అయ్యెన్, అందెన్, అదలెన్, అదిమెన్, అనిచెన్, అనియెన్, అనఁగంబడియెన్, అరిగెన్, అరుగుదెంచెన్, అలిగెన్, అల్గెన్, అవియించెన్, అవిసెన్, అడఁగెన్,-ంగెన్, ంగెను, అడిగెన్, అఱచెన్, ఆడెన్, ఆనతిచ్చెన్, ఆర్చెన్,-ను, ఇచ్చెన్,-ను, ఉంచెన్, ఉండెన్,-ను, ఉడిగెన్, ఉడిగించెన్, ఉనిచెన్, ఉలిసెన్, ఊగెన్, ఊటార్చెన్, ఎత్తెన్, ఎగచెన్, ఎగసెన్,-ను, ఎత్తికొనియెన్, ఎత్తెన్, ఎఱుగించెన్, -ంగించెన్, ఎఱుఁగెన్,-ంగెన్, ఎఱుంగింపవలసెన్, ఎఱుఁగఁజెప్పెన్, ఎసగెన్, ఎసగుచుండెన్, ఏఁగుదెంచెన్, ఏఁగెన్, ఏడ్చెన్,-ను, ఏతెంచెన్, ఏర్పడియెన్, ఏసెన్,-ను, ఒడంబడియెన్, ఒడిచెన్, ఒడఁగూడెన్, ఒందెను, ఒనరించెన్,-ను, ఒనరెన్, ఒప్పెన్,-ను

ఓటువడియెన్, ఓర్చెన్,-ను, కట్టికొనియెన్, కడఁగెన్,-ంగెన్, కడిగెన్, కందెన్, కదిసెన్, కదలెన్, కనియెన్,-ను, కనంబడియెన్, కప్పెన్, కప్పికొనియెన్, కమరెన్, కలఁగెన్,-ంగెన్, కలఁచెను, కలిగెన్, కల్గెన్, కవిసెన్, కఱచెన్, కఱపించెన్, కఱపెన్, కాంచెన్, కాఁచెన్, కానంబడియెన్, కాల్చెన్, కావించెన్, -ను, కావించికొనియెన్, కీడ్పఱచెను, కుడిచెన్, కుందెన్, కురియించెన్, కురిసెన్, కూడఁబట్టెన్; కూడెన్, కూలెన్, కొనియెన్,-ను, కొనిపోయెన్, కొనియాడెన్, కోఱెన్, కోఱికొనియెన్, కోల్పడియెన్, కౌఁగిలించికొనియెన్, క్రమ్మఱియెన్, క్రమ్మఱిచెన్,-ంచెన్, క్రాఁగెన్, క్రాచెన్, క్రాలెన్, క్రుంకెన్, చదివెన్, చదివించెన్, చనియెన్,-ను, చనుదెంచెన్, చంపెన్, -ను, చాటెన్, చూచెన్, చూపెన్, చెప్పెన్,-ను, చెలఁగెన్,-ను,-ంగెన్, చెఱుపఁబడియెన్, చెఱిచెన్, చేకొనియెన్, చేసెన్, చేరెన్, చేయించెన్, చేసికొనియెన్, చొచ్చెన్, చొనిపెన్, జడిసెన్, తడిపెన్, తడసెన్, తనిపెన్, తప్పెన్, తఱిగెన్, తలఁచెన్ తలంచెన్, తలకొనుదెంచెన్, తాఁకెన్, తాకుదెంచెన్, తాఁచెన్, తాల్చెన్, తిగిచెన్, తిరిగెన్, తివిరెన్, తూలెన్, తెంచెన్, తెచ్చెన్, తెల్పెన్, తేఱెన్, తొడఁగెన్,-ంగెన్, తొఱఁగెన్, తొలంగెన్, త్రావెన్, త్రెళ్లెన్, త్రెస్సెన్, త్రోపించెన్, దొరకొనియెన్, నగియెన్, నించెన్, నిండెన్, నిలిపెన్, నిల్పెన్, నెగసెన్, నెగయుదెంచెన్, నెగడెన్, నేర్చెన్, పంచెన్,-ను, పట్టికొనియెన్, పట్టువడియెన్, పట్టెన్, పడియెన్, పడయఁగవలసెన్, పడసెన్, పనిచెన్, పర్వెన్, పలికెన్, పల్కెన్, పఱగెన్ పఱచెన్,-ను, పఱపెన్, పఱతెంచెన్, పాచెన్, పాపెన్, పాసెన్, పాఱెన్, పిల్చెన్, పుచ్చెన్, పుట్టెన్, పుట్టించెన్, పుత్తెంచెన్, పూనెన్, పెట్టెన్, పెట్టికొనియెన్, పెట్టించెన్, పెండ్లియయ్యెన్, పెనఁగెన్, పెనిచెన్,-ను, పెరిగెన్, పొంగెన్, పొడసూపెన్, పొడిచెన్, పొడమెన్, పోయెన్, పోలెన్,-ను, పోల్చెన్, పోవుదెంచెన్, బయల్వడియెన్, మఱచెన్, మసలెన్, మాసెన్, మించెన్, మిన్నుకుండెన్, మెచ్చెన్, మొనసెన్, మోపెట్టెన్, మ్రొక్కెన్, మ్రోయించెన్, మ్రోసెన్, రావించెన్, వందఱలాడెన్, వండెన్, వచ్చెన్, వడఁకెన్, వదలెన్, వలసెన్, వారించెన్, విన్న్చెన్, విడచెన్, విడిచిపుచ్చెన్, విడిపించెన్, విడిచెన్, విడ్చెన్, వినఁగబడియెన్, వినంబడియెన్, వినియెన్, వినిచెన్, విన్చెన్, విరియించెన్, వీఁచెన్, వీడ్వడియెన్, వీతెంచెన్, వెలువడెన్, వెల్వడియెన్, వెలుఁగెన్,-ంగెన్, వెలసెన్, వేఁడెన్, వేల్చెన్, వేల్వఁగాఁబడియెన్, వైచెన్, సమకట్టెన్, సమకూఱెన్.

లఘువులయిన రెండక్షరములతోఁగూడిన 'డిగు, తగు, తెగు, నగు, ఇడు, చెడు, పడు, అను, కను, కాను, చను, మను, విను' అను ధాతువులపై

భూతార్థక ప్రథమపురుషైక వచనక్రియా ప్రత్యయము చేరునప్పుడు దాని క్త్వార్థకరూపములపైఁ జేరునుగాని, ధాతువులపైఁ జేరదు. అనఁగా ఆ రూపములు డిగియెన్, తగియెన్, నగియెన్, ఇడియెన్, చెడియెన్, అనియెన్, కనియెన్, కొనియెన్, చనియెన్, మనియెన్, వినియెన్-అనియే యుండునుగాని, 'డిగెన్, తగెన్, తెగెన్'-మొదలగు రూపములను పొందవు. 'కనెన్' అని ముద్రిత భారతములో నొకచోట ప్రయోగముకాన్పించుచున్నది గాని అది సరియైన పాఠముకాదు.

మహన్మహతీ—బహువచనము.

అభినందించిరి, అభిషేకించిరి, అర్చించిరి, ఆదరించిరి, ఆరాధించిరి, ఆశ్వాసించిరి, ఉదయించిరి, ఉద్భవించిరి, ఉపేక్షించిరి, కల్పించిరి, కీర్తించిరి, దీవించిరి, నమస్కరించిరి, నిర్జించిరి, నిర్మించిరి, నిర్వర్తించిరి, పరిగ్రహించిరి, పూజించిరి, ప్రవేశించిరి, ప్రశంసించిరి, వధియించిరి, వధియింపించిరి, వరియించిరి, వర్ణించిరి, విశ్రమించిరి, వేష్టించిరి.

అయిరి, అందిరి, అనిచిరి. అనిరి, అరిగిరి, అరుగుదెంచిరి, అడిచిరి, ఆడిరి, ఆర్చిరి, ఇచ్చిరి, ఉండిరి, ఉడిగిరి, ఊఱార్చిరి, ఎక్కిరి, ఎత్తికొనిరి, ఎదురువచ్చిరి, ఎఱుంగిరి, ఏఁగుదెంచిరి, ఏఁగిరి, ఏర్చిరి, ఏతెంచిరి, ఏసిరి, ఐరి, ఒడ్డిరి, ఒనరించిరి, ఒప్పిరి, ఓడిరి, కదలిరి, కనిరి, కప్పిరి, కలంగిరి, కఱపిరి, కాంచిరి, కాలిరి, కొనిరి, కోరిరి, కోల్పడిరి, క్రాఁగిరి, క్రొచ్చిరి, క్రొవ్విరి, చనిరి, చనుదెంచిరి, చలిపిరి, చిలికిరి, చూచిరి, చూపిరి, చెందిరి, చెప్పిరి, చేసిరి, చొచ్చిరి, తనరిరి, తాఁకిరి, తెంచిరి, తొడఁగిరి, తొరగిరి, త్రోఁచిరి, నగిరి, నడచిరి, నిల్చిరి, నిలిపిరి, పంచిరి, పడసిరి, పడిరి, పఱిగిరి, పలికిరి, పల్కిరి, పల్కరించిరి, పఱచిరి, పాఱిరి, పుట్టిరి, పుత్తెంచిరి, పూనిరి, పెంచిరి, పెనఁగిరి, పొగడిరి, పొడిచిరి, పోయిరి, పోరిరి, పోరాడిరి, బ్రదికిరి, మగుడిరి, మసలిరి, మిన్నకుండిరి, మెఱసిరి, మొనసిరి, మ్రొక్కిరి, రోసిరి, వందిరి, వగచిరి, వచ్చిరి, వాంచిరి, విడిచిరి, వెలువడిరి.

* ఈ క్రిందివి భూతకాల క్రియారూపము లయినను భూతకాలమందే ఆ కార్యము జరుగుచుండు ననుటను తెలుపును.

ఏకవచనము.

రచియించుచుండెన్, విచారించుచుండెన్, విహరించుచుండెన్, అగుచుండెన్, అనుచుండెన్, అడుగుచుండెన్, ఎసగుచుండెన్, ఒనరించుచుండెన్, ఒప్పుచుండెన్, కుడుచుచుండెన్, చలుపుచుండెన్, చూచుచుండెన్, చేయు

తిమి, నేర్చితిమి, పలికితిమి, పాడితిమి, పుట్టితిమి, పెనిచితిమి, వచ్చితిమి, వింటిమి, విడిచితిమి.

(ii) క్త్వార్థక రూపములపై ఈ క్రిందివానిని చేర్చుటవలనను ఉత్తమ పురుష భూతకాల క్రియారూపము లేర్పడును.

	ఏక	బహు	
మహద్వాచకము	వాఁడను	వారము	మహదమహ
అమహద్వాచకము	దానను	వారము	ద్వాచకము.

ఉదాహరణములు.

మహత్తు—ఏకవచనము.

పుట్టినవాఁడఁ, మురిసినవాఁడఁ, వచ్చినవాఁడఁ.

మూఁడు లింగములయందు బహువచనము.

వధియింపఁబడినవారము, వచ్చినవారము.

అమహత్తు—ఏకవచనము.

ఎఱుఁగినదానను.

(iii) భవిష్యత్తద్ధర్మకాలములు.

భవిష్యత్తద్ధర్మకాలములకు వేర్వేఱుగా నియతములైన ప్రత్యయము లున్నట్లగపడదు. చేసెదను, చేసెదము, చేయుదును, చేయుదుము, చేయం గలను, చేయంగలము. చేసెదవు, చేసెదరు, చేయుదువు, చేయుదురు, చేయం గలవు, చేయును, చేయుదురు, చేసెదరు, చేయంగలరు, మొదలయిన వివిధ రూపములలో నొక్కొకటి ప్రత్యేకముగా భవిష్యత్కాలమునకుఁగాని, ప్రత్యేకముగా తద్ధర్మకాలమునకుఁగాని చెందినవి కావు. అవి ఈ రెండిం టిలో నేకాలమునైనను బోధించును.

ప్రథమపురుషము.

(1) ధాతువుపై ఈక్రిందివానిని చేర్చుటవలన భవిష్యత్తద్ధర్మరూ పము లేర్పడును.

	ఏక	బహు	
మహత్తు	ను	దురు	మహన్మహతీ
అమహత్తు	ను	దురు	
	ను	ను	

ఉదాహరణములు.

మహదమహత్తులయందు—ఏకవచనము.

మహతీతరామహత్—బహువచనము.

అనుకరించుచుండుఁ, అనుగమించుఁ, అనుభవించుఁ, ఉదయించుఁ, ఉద్భవిల్లుఁ, ఉద్ధరించుఁ, ఉపశమిల్లుఁ, కరుణించుఁ, గుణియించుఁ, జన్మించుఁ, జయించుఁ, దహించుఁ, దూషించుఁ, నిగ్రహించుఁ, నిందించుఁ, పరిగ్రహించుఁ, పూజించుఁ, ప్రతీక్షించుచుండుఁ, ప్రవర్తించుఁ,-ల్లుఁ, భక్షించుఁ, భరియించుఁ, భరియింపఁబడుఁ, రక్షించుఁ,-ను, వధియించుఁ, వరియించుఁ, -ను, వర్తిల్లుఁ, వర్ధిల్లుఁ, వసియించుఁ, విలసిల్లుఁ, విలాపించుఁ.

అగుఁ, -ను, అగుచుండుఁ, అవుఁ, -ను, అనుచుఁ, అనఁబడుఁ, అమరుఁ, -ను; అరుగుదెంచుఁ, అడుగుఁ, ఆరయుచుండుఁ, ఆర్చుఁ, ఇంకుఁ, ఇచ్చుఁ, ఈడ్చుఁ, ఉండుఁ, -ను, ఉడుగుఁ, -ను, ఉడుచుఁ, ఉనుచుఁ, ఎఱుఁగుఁ,-ంగుఁ, ఏఁగుఁ, ఏతెంచుఁ, ఏయుఁ, ఏర్చుఁ, ఏర్పడుఁ, ఒడంబడుఁ, ఒడుచుఁ, ఒడఁగూడుఁ, ఒందించుఁ, ఒసరించుఁ, ఒనరించుచుండుఁ, ఒనరుఁ, ఒనర్చుఁ, ఒప్పుఁ, ఒప్పుచుండుఁ, ఓడుఁ, ఓపుఁ, -ను, ఓర్చుఁ, ఔఁ, కడఁగుఁ, కదలుఁ, కదల్చుఁ, కలుగుఁ, కఱచుఁ, కాంచుఁ, కాఁచుఁ, కాఁచుచుండుఁ, కానంబడుఁ, -ంగఁబడుఁ, కాల్చున్, కావించుఁ, -ను, కూర్చుఁ, కొనుఁ, కొలువుండుఁ, కొలుచుఁ, కోరుఁ, క్రాఁచుఁ, చనుఁ, చంపుఁ, చలుపుఁ, చాలుఁ, చూఁచుఁ, చూపుఁ; చెడుఁ, చెఱుచుఁ, -ను, చేకొనంగఁబడుఁ, చేకొనుఁ, చేయుఁ, చేసును, చేయును, చేయుచుండుఁ; చొచ్చుఁ, తక్కుఁ, -ను, తగుఁ, -ను, తగులుఁ, తనరుఁ, తనుపుఁ, తప్పుఁ, తఱికొల్పుఁ, తాల్చుఁ, తిరుగుఁ, తివురుఁ, తెగును, తెలుపుఁ, తెల్పుఁ, తేనేర్చుఁ, త్రావుఁ, త్రావుచుండుఁ, దొరకొనుఁ, -ను, నడచుఁ, నాఁబడుఁ; నించుఁ, నిండుఁ, నిలుచుఁ, నిల్పుఁ, నెగడుఁ, నేర్చుఁ, నేర్పుఁ, పట్టువడుఁ, పడుఁ, పడయుఁ, పదరుఁ, పరగుఁ, పర్వుఁ, పలుకుఁ, పల్కుఁ, పఱచుఁ, పాచుఁ, పాపుఁ, -ను, పాయుఁ, పుట్టుఁ, -ను, పుట్టించుఁ, పుత్తెంచుచుండుఁ, పెట్టుఁ, పెరుఁగుఁ, పెరుఁగుచుండుఁ, పొందుఁ, పోలుఁ, పోవుఁ, బ్రదుకుఁ, మాన్కొనుఁ, మఱచుఁ, మాయుఁ, మెచ్చఁబడుఁ, మెచ్చుఁ, మోఁగ్రియుఁ, వగచుఁ, వచ్చుఁ, వల్చుఁ, వలయుఁ, వారించుఁ, విడుచుఁ, వినఁబడుఁ, -ంబడుఁ, విరియుఁ, వెలువరించుఁ, వెలుంగించుచుండుఁ, వెలుఁగుఁ, -ను; వెలయుఁ, వెలయించుఁ, వెఱచుఁ, వ్రచ్చుఁ, సమకట్టుఁ, సమకూఱుఁ, సుడియుఁ, సైఁచుఁ.

మహన్మహతులు
బహువచనము

'దురు' ప్రత్యయము చేరునప్పుడు చుకారాంత ధాతువుల తుది చు వర్ణమునకు లోపమును, 'దురు'లోని దకారమునకు తకారమును వచ్చును. 'చ్చు' అంతమందుగల ధాతువులకు 'దురు' చేరునప్పుడు 'చ్చు' లోపించి 'దురు' లోని 'దు'కు బదులుగా 'త్తు' నిలుచును. అనుస్వారముపై వచ్చు తురు, దురు, లు త్రు, ద్రు, లుగా మాఱుటయుఁగలదు. నకారాంత ధాతువులమీఁద నది 'ంద్రు' 'ండ్రు' లుగ కూడ మాఱును.

ఉదాహరణములు.

అనుచరింతురు, అనుభవింతురు, ంత్రు, అపేక్షింతురు, ఆదరింతురు, ఉత్సహింతురు, ఉదయింతురు, ఉద్ధరింతురు, ఉపజీవింతురు, ఉపయోగింతురు, కీర్తింతురు, క్రీడింతురు, జయింతురు, జీవింతురు, నిర్జింతురు, నివేదింతురు, పరిచరింతురు, పరిహరింతురు, ప్రవర్తిల్లుదురు, ప్రసాదింతురు, ప్రాపింతురు, భక్షింతురు, భయంపడుదురు, భేదిల్లుదురు, రక్షింతురు, వధియింతురు, వర్ణింతురు, వర్తిల్లుదురు, వర్తింతురు, వసియింతురు, విచారింతురు, విమోహింతురు, విహరింతురు.

అందుదురు, అందురు, అంద్రు, అల్గుదురు, అడంగుదురు, ఇత్తురు, ఈఁగుదురు, ఉండుదురు, ఏఁగుదురు, ఒడంబడుదురు, ఒందుదురు, ఒనరింతురు, ఓడుదురు,ఓపుదురు, కాంతురు, కూర్తురు, కొందురు, కొలుతురు, కోరుచుండుదురు, కోరుదురు, క్రుమ్మరుచుండుదురు, చత్తురు, చదివికొంద్రు, చనుదెంతురు, చలుపుచుండుదురు, చూతురు, చూపుదురు, చెప్పుదురు, చెఱుతురు, చేయుదురు, చేయుచుండుదురు, తగుదురు, తొలంగుదురు, త్రావుదురు, త్రోతురు, నడతురు, నమ్ముదురు, నేర్తురు, పడుదురు, పడయుదురు, పలుకుదురు, పాతురు, పాయుదురు, పుట్టుదురు, పెట్టుదురు, పొందుదురు, పోదురు ('దురు' చేరునప్పుడు 'పోవు' ధాతువులోని 'వు'అనుదానికి లోపము కలుగును.), పోలుదురు, మంద్రు, మంతురు, మన్నింతురు, మెత్తురు, రోయుదురు, రోయుచుండుదురు, వత్తురు, వలతురు, విడిపింతురు, విడుతురు, వెఱతురు, సైఁతురు.

(ii) ప్రథమపురుష మహన్మహతీ బహువచనమునందు 'దురు' కు బదులుగ ఎదరు అనుదానిని చేర్చుటవలనను భవిష్యత్తద్ధర్మరూపము లేర్పడును:—కడఁగెదరు, పలికెదరు, పోయెదరు, వచ్చెదరు.

(iii) మహదమహత్తుల ఏకవచనమందును మహతీతరామహద్బహువచనమందును, 'ఎడును', 'ఎడిని' వర్ణకములు చేరి భవిష్యత్తద్ధర్మార్థక క్రియారూపము లేర్పడును.

అయ్యెడున్, అరిగెడున్, ఎఱుఁగెడున్, ఒప్పెడుర్, కానంబడియెడుర్, కొనియెడున్, పడియెడున్, పుట్టెడున్, పోయెడుర్; ఆడెడిన్, చూపెడిన్, చేసెడిన్, పోయెడిన్, మఱుఁగెడిన్.

(-డిన్ రూపములు సందేహాస్పదములు-డిన్ రూపములకును, డున్ రూపములకును గొంచమర్థభేదము గలదేమో.)

iv. తద్ధర్మార్థక క్రియావిశేషణములపై ప్రథమపురుష సర్వనామములు చేరియు భవిష్యత్తద్ధర్మరూపము లేర్పడును.

రక్షించువాఁడు, ఉండువాఁడు, చేకొనువాఁడు, చేయువాఁడు, తగువాఁడు, పుట్టెడువాఁడు, వచ్చువాఁడు, వేఁడువాఁడు; ఉండువారు, చేయువారు, తగువారు, వర్తిల్లువారు, వచ్చువారు; ఉండెడునది; ఉండునవి, చేయునవి.

భవిష్యత్తద్ధర్మకాలములు.

మధ్యమపురుషము.

(i) మధ్యమపురుష ఏకవచనమందు మూఁడు లింగములందును ధాతువులపై 'దు'వర్ణకమును చేర్చుటవలన భవిష్యత్తద్ధర్మార్థకక్రియ లేర్పడును. బహువచనమున ప్రథమ పురుషమునందువలెనే 'దురు'ను చేరును. 'దు'పై 'వు' చేరుటయుఁ గలదు. 'దు' రూపములు ప్రాచీనములై యుండును. తక్కిన నియమములు ప్రథమపురుషమునందువలెనే యుండును.

కీర్తింతువు, జయింతు, నిందింతువు, రక్షింతు, వధియింతు.

అగుదు, అగుదువు, ఓపుదువు, ఓపుదు, కాంతు, తలంతువు, నిలుపుదు, నేర్తు, పడయుదువు, పరికింతు, పలుకుదు, పల్కుదు, ప్రోతు, వలఁతు, సలుపుదు.

(ii) ధాతువులపై 'ఎదు' వర్ణకమును చేర్చుటవలనను భవిష్యత్తద్ధర్మార్థక మధ్యమపురుష ఏకవచన రూపము లేర్పడును. 'ఎదు'పై 'అవు' కూడఁ జేరుచుండును. 'ఎదు' రూపములు ప్రాచీనములు. వీని బహువచన రూపములు ప్రథమపురుషమునందువలెనే 'ఎదరు' చేర్చుటవలన కలుగును.

ప్రసాదించెదు, ఉండెధు, ఏఁగెదు, ఏర్చెదవు, ఒనరించెదు, కడిచెదు, చేసెదు, పలికెదు, పొగడెదు, పోయెదు, పోయెదవు, రోసెదు, వైచెదు.

-దు, ఎద, ప్రత్యయములు వర్తమాన, భూత, తాచ్ఛీల్య, సాతత్యాద్యర్థములందు నచ్చుచుండును: "ఏను జరయను రాక్షసి నిప్పురమున చదుకమును బాయకుండుదు సంతతంబు; నీకు నిష్టంబు సేయంగ నెమ్మితోడఁ గోరుచుండుదు నది సమకూరె నేఁడు (సభా. I. 150).

భవిష్యత్తద్ధర్మకాలములు.

ఉత్తమపురుషము.

తద్ధర్మార్థక విశేషణములపై 'దును' చేరుటవలన ఏకవచన రూపమును, 'దుము' చేరుటవలన బహువచనరూపమును కలిగి భవిష్యత్తద్ధర్మకాలమును బోధించును. 'దును'లోని 'ను' లోపించుటయుఁ గలదు.

ఏకవచనము.

ఆరాధింతున్, ఆస్వాదింతున్, జయింతున్, నయింతున్, నిగ్రహింతున్, పరిగ్రహింతున్, భక్షణసేయుదున్, భయమందుచుండుదున్, భరియింతున్, రక్షింతున్, వధియింతున్, వధింతున్, వరియింపఁ బడుదున్, వర్తిల్లుదున్, విచారింతున్, విస్తరింతున్, విహరించుచుండుదున్, హరింతున్, అగుదున్, -ను, ఇత్తున్, ఉండుదున్, ఉడిగింతున్, ఒడంబడుదున్, ఒడుతున్, ఒనర్తున్, ఓడుదున్, కలపుదున్, కాంతున్,-ను, కావింతున్,-ను, కొందున్,-ను క్రమ్మఱింతున్, చనుదెంతున్, చలుపుదున్, చూచుచుండుదున్, చూడవత్తున్, చూడనోపుదున్, చూతున్, చూపుదున్, చెప్పుదున్, చెఱుతును, చేయుదున్,-ను, చేయుచుండుదున్, చేసికొందున్, తన్పుదున్,తప్పుదున్, తలఁతున్ -ంతున్, తాల్తును, తునుముదున్, తెత్తున్, తొలఁగుదును, త్రిమ్మరుదున్ త్రోతున్; నెగడుదున్, నేర్తున్, పడుదున్, పడయుదున్, -ను, పడయనేర్తున్ పలుకుదున్, పఱతున్, పాతున్, పాపికొందున్, పాయుదున్, పుత్తున్, పోదున్ -ను, పోవుదున్, ప్రోతున్, మెఱయుదున్, మ్రొక్కుదున్, రానేర్తున్, వత్తును, వత్తున్, వలతున్, విందున్, విడుతున్, వినవలతున్, వినుపింతున్ వెఱతున్.

బహువచనము.

జయింతుము, దూషింతుము, నిపాతింతుము, నిగ్రహింతుము, నిర్జింతుము, నిర్వహింతుము.

అగుదుము, అరుగుదెంతుము, ఓడుదుము, కాంతుము, చలుపుదుము చూపుదుము, చేకొందుము, నేర్తుము, పరిమాఱుతుము, విందుము, విడతుము, వెఱతుము, వెఱపింతుము.

(ఆర. II. 255) "ఏమేమ మున్ను పూజింపుదుము రుద్రు నిందఁ వేడ్క" అను పాఠము నన్నయకాలపుభాష కాదు. 'పుదుము, పుదురు పుదును' మొదలగు రూపములు నందిమల్లయ్య ఘంటసింగయ్యల వరాహపురాణమునాఁటివఱకును భాషలోనికి చేరినట్లగపడదు. పై పద్యపాదమునకు వ్రాఁత ప్రతులలో—

"ఏమేము మున్ను పూజింతుము రుద్రుని-నిందనివేడ్క"
"ఏమేము మున్ను పూజింతుము రుద్రు-నిందనుచువేడ్క"
అను పాఠములు కాన్పించుచున్నవి, ఈ రెండింటిలో నేదియో యొకటి నన్నయవ్రాసిన పాఠమైయుండును.

(ii) ధాతువుపై ఏకవచనమున 'ఎదను,' బహువచనమున 'ఎదము' అనువానిని చేర్చుటవలనఁగూడ భవిష్యత్తద్ధర్మార్థక ఉత్తమపురుష క్రియారూపము లేర్పడును.

ఏకవచనము.

జన్మించెదన్, దుఃఖించెదను, ధరియించెదన్, నిర్మించెదన్, పరిగ్రహించెదన్, పరిభ్రమించెదన్, భక్షించెదన్, రచియించెదను, వరియించెదన్, వివరించెదన్.

అయ్యెదన్, అరిగెదన్, అడిగెదన్, ఆడెదను, ఇచ్చెదన్, ఇడియెదన్, ఉండెదన్, ఉడిగించెదన్, ఉడిపెదన్, ఎఱుఁగించెదన్, -ంగించెదన్, ఏఁగించెదన్, ఒనరించెదన్, ఒనర్చెదన్, ఓర్చెదన్, కడఁగెదన్, కప్పెదన్, కావించెదన్, క్రక్కించెదన్, చనియెదన్, చెప్పెదన్, చేయించెదన్, చేసెదన్, తీర్చెదన్, తెచ్చెదన్, తొడఁగెదన్, పంచెదన్, పడియెదను, పుత్తెంచెదన్, పుట్టెదన్, పొడిచెదన్, వగచెదన్, వచ్చెదన్, విడిచెదన్, వేఁడెదన్.

బహువచనము.

జీవించెదము, వసియించెదము.

అయ్యెదము, ఉండెదము, కొనిపోయెదము, చూచెదము, చేసెదము, తెచ్చెదము, పుట్టెదము, పెట్టెదము, పోయెదము, వచ్చెదము, వ్రేలెదము.

(iii) తద్ధర్మార్థక విశేషణములపై ఈ క్రిందివానిని చేర్చుటవలనను భవిష్యత్తద్ధర్మార్థక ఉత్తమపురుషరూపము లేర్పడును.

	ఏక.	బహు.	
మహత్తు	వాఁడను	వారను	
అమహత్తు	దానను	వారము	మహదమహత్తులు
	దానను	వారము	

పుంలింగము—ఏకవచనము.

చేయువాఁడన్, వచ్చువాఁడన్, ఈఁగలవాఁడన్.

మహదమహత్తులు—బహువచనము.

అగువారము, ఉడుగువారము, చేకొనువారము, చేయువారము, త్రచ్చువారము, పలికెడువారము, కావంగలవారము, చేయంగలవారము.

అమహత్తులు—ఏకవచనము.

చేయుదానఁ, -ను.

నామక్రియలు.

విశేష్యములపై కొన్ని ప్రత్యయములు చేరి క్రియలుగా నేర్పడుచుండును. ఇవి సాధారణముగా మూఁడు కాలములకును జెందియుండును. వీనిఁ తద్ధర్మక్రియలనియుఁ జెప్పవచ్చును. ప్రథమపురుషమునందు క్రియలుగా నుపయోగపడునప్పుడు విశేష్యముల కెట్టిమార్పును కలుగదు. అప్పుడు వానిఁ విశేషణములనియు ననవచ్చును, కాని, ఉత్తమ మధ్యమ పురుషములందు నామముల అంత్యాక్షరమునుబట్టి ఈ క్రింది ప్రత్యయములను జేర్చినయెడఁ నామక్రియ లేర్పడును.

	ఉత్తమపురుషము.		మధ్యమపురుషము.	
	ఏక	బహు	ఏక	బహు
అకారాంతములు	ను	అము	వు	అరు
ఇకారాంతములు	ని	అము	వి	అరు
ఉకారాంతములు	అను	అము	అవు	అరు

ఉదాహరణములు.

అకారాంతములు.

ఉత్తమపురుష ఏకవచనము.

ఆరాధ్యను, ఇతరను, కృశన్, చరణను, చిత్తను, తనూజన్, -ను, దూతఁ, -ను, దేవదూతఁ, ధర్మేతరఁ, పూర్వదత్తఁ, భర్తను, (ఏక) వస్త్రను, విశ్వకర్మను, విహీనను.

మధ్యమపురుష ఏకవచనము.

అన్వితవు, అభివంద్యవు, అభ్యర్చితవు, అవినీతవు, అసురవు, తనూజవు, దేవతవు, ప్రసూతవు, బాలవు, పుణ్యదేవతవు, పెద్దవు, బేలవు, భర్తవు, భామవు, భార్యవు, మనోహీనవు, లోచనవు, వస్త్రవు, వివశవు.

ఇకారాంతములు.

ఉత్తమపురుష ఏకవచనము

అశుచిని, కామచారిణిని, కార్యార్థిని, కీర్తిని, -చారిణిని, దాసిని, ధర్మపత్నిని, పతిఁ, పత్నిఁ, పుత్త్రార్థిని, పుత్త్రిని, -మతిని,

మధ్యమపురుష ఏకవచనము.

అభిశంకివి, అర్థివి, -అశివి, అశుచివి, అహివి, కార్యార్థినివి, గతివి, ఘాతినివి, తపస్వివి, దాసివి, దేవివి, దుర్మతివి, దేవర్షివి, ధర్మబుద్ధివి, -నిధివి, పక్షివి, పతివి, పత్నివి, -బుద్ధివి, బ్రహ్మచారివి, భక్షివి, భావినివి, -మతివి, -మూర్తివి, రాజర్షివి, రాక్షసివి, -శీలివి, శుచివి.

ఉకారాంతములు.

ఉత్తమపురుష ఏకవచనము.

అంధుఁడన్, -ను, అధికుండన్, అనుజుండన్, -అశుండన్, ఆహూతుండను, ఇంద్రుఁడన్, -ండన్, -ఁడను, ఇష్టుండన్, కుశలుఁడన్, -కృత్యుఁడన్, కృతార్థుండన్, -ను, గృహుండన్, కృష్ణుఁడన్, -గతుండను, తనయుండన్, నియుక్తుండను, తక్షుకుఁడన్, -తేజుఁడన్, దర్శనుండను, దక్షుండన్, దాసుండన్, దుఃఖితుండను, -దేహుండన్, ద్రోణుండన్, ధన్యుఁడన్, నందనుఁడన్, -ను, నియుక్తుండను, నిరతుండన్, నిశ్చింతుఁడను, నిష్ఠురుండను, పరాజితుండన్, పరుండన్, పుత్త్రుండన్, పూరుఁడను, పూర్వజుండన్, -ప్రయత్నుండన్, ప్రసిద్ధుండన్, -బలుఁడన్, -ండన్, బలాఢ్యుఁడన్, భక్తుండన్, -ఁడను, భక్షితుండన్, భరద్వాజుండన్, భీతుఁడన్, భీముండన్, భీష్ముండన్, ముఖ్యుండన్, మూర్ఛితుండన్, -యుతుఁడను, -ండను, యుధిష్ఠిరుండన్, -రథుండన్, రాజను, రాజసుతుఁడను, రురుండన్, -లలాటుండను, -విదుండన్, విప్రుఁడన్, విమనస్కుండను, విముక్తుఁడన్, -ండ, -వివరుఁడన్, విస్మితుండన్, -ను, విహీనుండను, వీరుండన్, వేదవిదుండన్, వైదర్భుండన్, శిష్యుండన్.

అనుంగన్, కూఁతురన్, కొడుకన్, చెలియలన్, పామను, వెడఁగన్.

మధ్యమపురుష ఏకవచనము.

-అదుఁడవు, అంధుఁడవు, అనుగతుండవు, అనుజుండవు, అనుమతుండవు, అభిషిక్తుఁడవు, -ండవు, అర్హుఁడవు, -ండవు, అవలంబనుండవు, అవహితుండవు, అవినీతుఁడవు, -అశనుండవు, ఉరగమవు, కారణమవు, కుశలుఁడవు, -కృత్యుఁడవు, కృశుఁడవు, కోపిదుఁడవు, క్రూరుఁడవు, -ండవు, క్రోధుండవు, గతుండవు, గుణుండవు, తేజుఁడవు, -దయుండవు, దయాళుండవు, దక్షుండవు, దివ్యుండవు, దివ్యపురుషుండవు, దేవముఖుండవు, ధరుండవు, ధర్మవిదుండవు, ధర్మశీలుండవు, ధర్మజుండవు, ధ్యేయుండవు, ధ్వజమవు, నరుఁడవు, నిత్యుండవు, నిధానంబవు, నిపుణుఁడవు, నియతుఁడవు, నిరతుండవు, నిర్దయుండవు, నిర్మత్సరుండవు, నిరతుండవు, నిష్ఠితుండవు, పరమేశ్వరుండవు, పరిగ్రహుండవు, పరుఁడవు, -ండవు, పాత్త్రుండవు, పుత్త్రుండవు, పురాణపురుషుండవు, పురుషుండవు,

పూజ్యుఁడవు, -ండవు, ప్రగల్భుఁడవు, ప్రణయుండవు, ప్రతికూలుండవు, ప్రతిజ్ఞుండవు, ప్రభుండవు, ప్రవృత్తుండవు, ప్రసన్నుఁడవు, -ండవు, ప్రసిద్ధుండవు, ప్రియుఁడవు, -ండవు, బలుఁడవు, -ండవు, బలాఢ్యుఁడవు, బలవంతుఁడవు, బాలుఁడవు, బుద్ధిమంతుఁడవు, భక్తుఁడవు, భక్షకుండవు, భీతుండవు, భూతుఁడవు, భూషణుఁడవు,- బ్రహ్మచర్యస్థుండవు, బ్రాహ్మణుండవు, భోజనుండవు, మనస్కుండవు, మనుష్యుండవు, మనుష్యాదుఁడవు, మయుండవు, మహాత్ముఁడవు, మహాధ్వజమవు, మహానుభావుఁడవు, మహాపురుషుండవు, ముఖుండవు, మూర్ఖవు, యజ్ఞపురుషుండవు, యుతుడవు, రక్షకుండవు, రక్షాపరుఁడవు, రాక్షసుండవు,రోషుఁడవు, వర్జితుండవు, వామనుండవు, వాహనంబవు, వాహుండవు, -విదుఁడవు,- ండవు, విధేయుఁడవు, వినీతుఁడవు, విప్రుఁడవు, విభక్తుఁడవు, విముక్తుఁడవు, వివర్ధనుండవు,-విషయుండవు, విష్ణుండవు, వీర్యుండవు, 'వృద్ధుఁడవు, శాంతుఁడవు, శీలుఁడవు, -ండవు.

ఒక్కరుండవు, కాఁతులవు, పాలుండవు, వేల్పవు, నెయ్యుండవు, నేర్పుకాఁడవు.

అకారాంత, ఇకారాంత, ఉకారాంతములు.

ఉత్తమపురుష బహువచనము.

అసమర్థులము, ఆదిమునులము, కృతార్థులము, గతులము, త్రాణులము, త్రాతలము, ధారులము, ధన్యులము, ధారుణీసురులము, పత్నులము, -పాతులము, పితరులము, పితామహులము, పుత్త్రులము, పురుషులము, బలులము, మంత్రులము, యుతులము, లుబ్ధులము, విముక్తులము, విశేషితులము, వేశ్యలము, శక్తియుతులము.

మధ్యమపురుష బహువచనము.

అర్థులరు, అవధానులరు, అస్త్రవిదులరు, ఆరాధ్యులరు, తాపత్యులరు, -ధరులరు, ధర్మమూర్తులరు, ధర్మవిదులరు, నిత్యులరు, పూజ్యులరు, ప్రశస్తులరు, ప్రియులరు, బాహులరు, బుద్ధులరు, మహాసత్త్వులరు, -మార్గులరు, -యుతులరు, రమ్యులరు, రహితులరు, రక్షితులరు, వర్గులరు, వినీతులరు, విప్రులరు, విముక్తులరు, వీర్యవంతులరు, వృత్తులరు.

ప్రార్థనార్థకము.

(అ) ప్రార్థనార్థక క్రియలు మధ్యమపురుషమునందే యుండును. ఏకవచనమున 'ము' వర్ణకమును, బహువచనమున 'ఁడు' 'ండు' లను ధాతువుమీఁద చేర్చుటవలన ప్రార్థనార్థక క్రియారూపము లేర్పడును. ఏకవచనమున

మువర్ణకమునకు లోపమును గలుగును. ప్రత్యయములు చేరునప్పుడు చుకారాంత ధాతువుల చకారమునకు పకారము వచ్చును.

ఏకవచనము.

అనుగ్రహింపుము, అనుభవింపుము, అపనయింపుము, అపహరింపుము, ఆచరింపుము, ఆచరింపు, ఆరాధింపుము, ఉద్యోగింపుము, ఉపయోగింపుము, ఉపసంహరింపుము, ఉపక్రమింపుము, ఉపదేశింపుము, కరుణింపుము, చిత్తగింపుము, జన్మింపుము, జయింపుము, దయయొనర్పుము, దయసేయుము, దయసేయు, నియోగింపుము, నిర్మింపు, -ము, నిర్వహింపు, పరిగ్రహింపు, -ము, పాలింపుము, ప్రకాశింపుము, పూజింపుము, ప్రార్థింపుము, ప్రబోధింపుము, ప్రసాదింపు, -ము, భక్షింపు, భజియింపుము, భరియింపుము, రచియింపు, -ము, రక్షింపుము, రక్షించికొనుము, వధియింపుము, వరియింపు, -ము, విస్తరింపు, విహరింపుము.

అగుము, అవుము, అందుము, అనుము, అమర్పుము, అరుగుము, అడుగుము, ఆడుము, ఆనతిమ్ము ('చ్చు' అంతమందుగల ధాతువుల 'చ్చు'నకు ప్రార్థనార్థమున ఏకవచనమున 'మ్ము' బహుళముగా ఆదేశమగును), ఆర్పుము, ఇమ్ము, ఇప్పించికొమ్ము (కొనుము, కొన్ము, కొమ్ము), ఉందుము, ఉండనిమ్ము, ఉండు, ఉండఁజేయుము, ఉడివింపుము, ఉడుగుము, ఎక్కుము, ఎఱుఁగింపుము, -ంగింపుము, ఎఱుంగు; ఎఱుఁగు, -ము, ఏఁగుము, ఏయుము, ఏలుము, ఒడఁబడుము, -ంబడుము, ఒడిచికొమ్ము, ఒనరింపుము, ఒనర్పు, -ము, ఒప్పుగొనుము, ఒసగుము, కమ్ము (*అగు), కడఁగుము, -ంగుము, కడిగికొనుము, కనుము, కలుగింపు, కలుగుము, కఱపు, కావింపు, -ము, కావుము (చుకారాంత ధాతువులపై ప్రార్థనార్థక ప్రత్యయములు చేరునప్పుడు వాని తుది చకారమునకు వకారమగును), కొను, -ము, కోరికొనుము, కౌఁగిలింపుము, క్రమ్మఱుము, క్రమ్మఱింపుము, చనుదెమ్ము, చనుము, చలుపుము, చఱుపుము (*చఱు), చుమ్ము, చువ్వె, చూవె, చూ (ధాతువు 'చూ' అయి ఉండవలెను. దానిపై 'ము' చేరఁగా 'చూము' అయి, ఆద్యక్షరము హ్రస్వముకాఁగా, మువర్ణమునకు ద్విత్వము కలిగినది. అట్లే 'ఎ' అను ప్రశ్నార్థక ప్రత్యయము ప్రార్థనార్థకముగ నిలచి, చూ+ఎ అని కాఁగా, వకారాగమము కలిగి 'చూవె' అను రూపమును, ఆద్యక్షరమునకు హ్రస్వమును, అందుచేత వకారమునకు ద్విత్వమును కలిగి 'చువ్వె' అను రూపమును ఏర్పడినవి. 'చూ' అను ధాతురూపమే ప్రార్థనార్థకముగను ఉపయోగపడినది), చూచుచుండుము, చూడు, -ము, చూపు, -ము, చెడకు, చెప్పికొనుము, చెపుము, చెప్పు, -ము, చేకొనుము, చేయుము, చేయింపుము, చేసికొమ్ము, తనుపుము, తనరుము, తలఁపుము,

-ంపుము, తలుంగుము, తీర్పు, తొడంగుము, తొలంగుము, నమ్ముము, నిలువుము నిలుము (*నిలు), నిల్వుము, నిలుపుము, పడయు, -ము, పనుపు -ము, పంపు -ము, పరగుము, పఱపుము, పాయుము, పుచ్చుము (బహుళ మనుటచే ఇచట 'చ్చు' నకు 'మ్ము' రాలేదు), పుట్టుము, పూన్పుము, పెట్టు, -ము, పెన్పు మనుము, మఱవుము, మార్పుము, రమ్ము (*వర్), రావింపుము, లెమ్ము (*ఎళ్ = లే + ము), వగవుము, వారింపుము, విడిపించికొమ్ము, విడువుము విను, -ము, విన్కు, వెల్వడుము, వెలుగింపు, వేడుము, సమకట్టుము, సైఁపుము

బహువచనము.

ఉత్సహింపుఁడు, ఉపయోగింపుఁడు, -ండు, ఉపదేశింపుఁడు, కరుణింపుఁడు, పురస్కరింపుఁడు, ప్రార్థింపుఁడు, -ండు, ప్రసాదింపుండు, రక్షింపుఁడు, వధియింపుఁడు, వర్తిల్లుచుండుఁడు, విచారింపుఁడు, విజయంచేయుండు.

అగుఁడు, అనుఁడు, అరుగుఁడు, -ండు, ఆనతిండు, (*ఈ), ఇండు, ఉండుఁడు, -ండు, ఉడుగుఁడు, -ండు, ఎక్కుండు, ఎఱుఁగింపుఁడు, -ంగింపుఁడు, కడఁగుండు, కాంచియుండుఁడు, కావింపుఁడు, -ండు, కావుండు, కొనుఁడు, కోరికొండు (నుకారాంత ధాతువులపై డుజ్ప్రత్యయము చేరునప్పుడు ధాతువు తుది ఉత్వమునకు లోపమును, నత్వమునకు ణత్వమును, బహుళముగా అగును), క్రమ్మఱుఁడు, చనుఁడు, చూచుచుండుఁడు, చూడుఁడు, -ండు, చెపుఁడు, చెప్పుఁడు, చేకొనుఁడు, చేకొండు, చేయుఁడు, -ండు, తలఁపుండు, పనుపుఁడు, -ండు, పన్పుడు, పుచ్చుడు, -ండు, పుట్టుఁడు, -ండు, పొగడుండు, పొండు (పో ధాతువుపై 'ండు' చేరఁగా 'పోండు' అయి ఆదిస్వరమునకు హ్రస్వము కలిగినది), పోయుండు, రండు (*వర్), విడిపింపుఁడు, వినుఁడు, -ండు, వేఁడుడు.

(అ) అత్యంత ప్రార్థనమునందు 'ము, ఁడు, ండు' లపై 'అ' కారము చేరును.

రక్షింపుమ, విజయంచేయుమ, అగుమ, ఇమ్మ, ఉండుమ, ఏఁగుమ, క్రమ్మఱుచుండుమ, చెపుమ, చెప్పుమ, చేయుమ, నిలువుండ, పాపుమ, విడువుమ, వేఁడుమ, చెపుఁడ.

ఎఱుంగింపుమా, చెపుమా, చెప్పుమా, నిశ్చయింపుమా—అని ఆత్వముతోఁగూడ రూపములు కలవు.

(ఇ) 'అన్నసాధకుం బిలిచి ... ... పార్థునకు ... కుడువం బెట్టకుమీ యని'—ఇచ్చట 'సంప్రార్థనార్థకాదీత్' అను ఆంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్రమునకిది యుదాహరణము ముద్రిత ప్రతులయందు కానవచ్చుచున్నది. కాని, పెక్కు వ్రాఁతప్రతులయందు 'పెట్టకుమని' అనియే యున్నది. సంప్రార్థనమున 'ఈత్' 11-వ శతాబ్దపు తెనుఁగులో వచ్చునో రాదో విచార్యము.

(ఈ) క్రియల మధ్యమపురుష వ్యతిరేక తద్ధర్మరూపములమీఁద అయ్య, అమ్మ, ఏ, అనువానిని జేర్చుటవలనను ప్రార్థనార్థక రూపము లేర్పడును. ఉదా. చెప్పనయ్య, వినవయ్య, వినవమ్మ, ఒనర్పవే.

(ఉ) ప్రార్థనార్థక ప్రత్యయములగు 'ముడుఙ్ము'లపై 'అయ్య' మొదలగునవికూడఁ జేరును. ఉదా. చెప్పుమయ్య, చెప్పుఁడయ్య.

(ఊ) 'ఉండేది' అనునది 'ఉండనిమ్ము' అను నర్థములో నన్నయ వాడినాఁడు. (అర. II. 210) అదియట్లుండె.

ఉభయప్రార్థనార్థకములు.

ధాతువులపై 'దము' వర్ణకము చేరుటవలన ఉభయ ప్రార్థనార్థక క్రియ లేర్పడును. 'చు, ంచు', అంతమందుగల ధాతువులపై 'దము' చేరునప్పుడు 'చు'వర్ణమునకు లోపమును, 'దము'లోని దకారమునకు తకారాదేశమును అగును. 'చ్చు' అంతమందుగల ధాతువులపై 'దము' చేరునప్పుడు, 'చ్చు'కు లోపమును, 'దము'లోని దకారమునకు ద్విత్వ తకారమును అగును.

ఉదాహరణములు.

ఉపయోగింతము, పూజింతము, అడుగుదము, అరుగుదము, ఆడుదము, ఉండుదము, ఉడిగింతము, ఏఁగుదమ, ఒనరింతము, -మ, కావింతము, చూతము, -మ, చేయుదము, చేయింతము, తెత్తము, పుట్టింతము, పుత్తము, పోదము, పోవుదము.

ఆశీశ్శాపాద్యర్థకములు.

ఆశీశ్శాపార్థములందు ధాతువుపై 'ఎడిని', 'ఎడమ', 'కాక', 'తమ', 'కావుతమ' అనునవి చేరును.

ఎడిని.

ఇచ్చుచుండెడిని, ఉండెడిని, కాచుచుండెడిని.

ఎడమ.

అరిగెడమ, ఉండెడమ, ఒందెడమ, కాకుండెడమ (ఆది. III. 181); చనియెడమ, లేకుండెడమ.

తమ.

కావుతమ.

కాక.

పాయుఁగాక, పనిసేయుంగాక (ఆది. III. 131).

విధినిషేధార్థకములు.

(అ) (i) తద్ధర్మవిశేషణములపై 'అది, వాఁడు, వారు', అను సః నామములను జేర్చుటవలనను;

(ii) తుమున్నంత రూపములపై వలయుఁ, అనుదానిని చేర్చుటవలనను విధ్యర్థకక్రియ లేర్పడును.

(ఆ) (i) తుమున్నంత రూపములపై 'వలవదు, రాదు, కాదు, చనదు' అనువానిని;

(ii) వ్యతిరేకక్త్వార్థములపై 'ఉండుదురు' అనుదానిని చేర్చుటవలన నిషేధార్థకక్రియ లేర్పడును.

ఉదాహరణములు.

విధ్యర్థకములు.

అది—అనుష్ఠించునది, ఉద్ధరించునది, కల్పించునది, దూషించునది, పరిహరించునది, ప్రయోగించునది, రక్షించునది, వర్తిల్లునది, వసియించునది, శాసించునది, అగునది, అందునది, అరుగునది, ఇచ్చునది, ఉండునది, ఎఱుంగనది, ఎఱుంగించునది, చెఱుచునది, చేకొనకుండునది, చేయునది, తలంచునది, నమ్మునది, నిల్చునది, నెగడునది, పల్కునది, పుచ్చునది, పుత్తెంచునది, ప్రవర్తిల్లునది, మఱచునది, వచ్చునది.

వాఁడు—చేయువాఁడు, అనుభవింపంగలవాణ్డు (S. I. I. V. 1014).

వారు—చేయువారు.

వలయుఁ—అరయవలయుఁ, ఉండవలయుఁ, ఎఱుంగవలయుఁ, -ంగవలయుఁ, -ంగింపవలయుఁ, ఒడంబడవలయుఁ, కలుగవలయుఁ, కావలయుఁ, క్రాఁగవలయుఁ, చలుపవలయుఁ, చెప్పవలయుఁ, చేయవలయుఁ, పాపవలయుఁ, పాయంగవలయుఁ, పాయవలయుఁ, పోవలయుఁ, పోవవలయుఁ, రావింపవలయుఁ, విడువవలయుఁ, తలఁపవలయుఁ, తొల్పవలయుఁ, తీర్పవలయుఁ, తేరవలయుఁ, పడయంగవలయుఁ, పలుకవలయుఁ, అనుగ్రహింపవలయుఁ, అనుభవింపఁగవలయుఁ, అపహరింపవలయుఁ, ఉదయింపవలయుఁ, ఉపదేశింపవలయుఁ, నిర్వహింపవలయుఁ, పరిహరింపవలయును, ప్రతిపాదింపంగవలయుఁ, ప్రసాదింపవలయుఁ, రక్షింపవలయుఁ, వర్జింపవలయుఁ, విచారింపవలయుఁ, శోధింపవలయుఁ.

నిషేధార్థకములు.

వలవదు—అరుగవలవదు, ఉండవలవదు, ఒడంబడవలవదు, తలంపవలవదు, నవయంగవలవదు, నెగడవలవదు, మసలవలవదు, రావలవదు, వగవ

వలవదు, వారింపవలవదు, చేయవలవదు, చొరవలవదు, అవమానింపవలవదు, గర్వింపవలవదు, లజ్జింపవలవదు, శోకింపవలవదు.

రాదు—అవమానింపరాదు, తీర్పరాదు.

కాదు—అవమానింపంగాదు, చేయఁగాదు, తప్పఁగాదు.

చనదు—తప్పంజనదు.

ఉండుదురు—అనకుండుదురు.

'ఉన్నది' అను క్రియ విధ్యర్థమం దుపయోగింపఁబడినది. అది 'ఉను' ధాతువుపై 'అది' చేరుటవలన నయిన 'ఉనునది' యొక్క సంక్షేపరూపము.

(ఆది. III. 205) దుర్జనయోధవరులకడ నుండకున్నది=ఉండకుండునది; (ఆది. VI. 267) భూపాలకురక్షమున్నడసి ... యూళ్ళలనున్నది ... కాని నాఁడు వనంబుల నున్కి కష్టమే.

సందేహార్థకములు.

(అ) ఒ, ఓ, లు సందేహార్థమును దెలుపును.

అగునో, అయ్యెడునో, అయ్యెనో, -నో, అరుగునో, అలిగెడునో, అల్లునో, ఇచ్చునో, ఉన్నవారో, ఉండుదురో, ఉపక్రమించునో, ఏఁగుదాననొ, ఐరో, ఒందెనో, ఓటువడియెనో, కాంచెనో, కాంతునో, కావించితినో, చేతురో, చంపితిరో, చేయునో, చేసిరో, తలంచిరొ; దుఃఖించిరో, పంచిరొ, పంచెనో, పడయుదునో, పడయునో, పడియెనో, పదరునో, పలుకునో, మందురొ, మఱచెనో, పోయెనో, పోయిరో, మసలెనో, మసలిరొ, వచ్చునో, వచ్చువాఁడో, వారింపరొ, విడుచునో, సమకూఱునో.

(ఆ) క్రియలమీఁదనేకాక నామములమీఁదను సర్వనామములమీఁదను ఒ, ఓ, లు సందేహార్థమున వచ్చును.

ఇదియో, ఎట్టిదో, ఎయ్యదియొ, ఎవ్వరో, వాఁడొ, దినమొ, దివ్యులరో, దేవతవొ, -వొ, -యో, నలుఁడొ, నిక్కువంబో, భానుఁడొ, భామినివొ, మేఘమొ, రథమో (ఆది. VII. 183), సురేశ్వరుఁడో, హరుఁడొ, భానుఁడొ, గుహుఁడొ (ఆది. VII. 220) ఎవ్వఁడో యేనంశంబునవాఁడొ, వానిచరితం బెట్టిదో (ఆది. VII. 235.) మీరు క్షత్త్రియలరో, బ్రాహ్మణులరో, మంత్రసిద్ధులరో, దివ్యులరో (సభా. I. 201) క్షోభమో, శక్తియో.

(ఇ) ఒకొ, ఒక్కొలు చేరియు సందేహార్థమునిచ్చును. తలచునొకొ, తలంతురొక్కొ, వచ్చునొకొ, ఎఱుఁగునొకొ, ఏమఱునొకొ.

ఆశ్చర్యార్థకములు.

(అ) ఒ, ఒకొ, ఒక్కొ, అనునవి క్రియలతోఁగూడి ఆశ్చర్యమును దెలుపును.—

'ఏల' అనునదికూడ 'ఏమ్' నుండి పుట్టినదే. ఏమ్-ఏఙ్-ఏల్-ఏల-అని దాని పరిణామమయి యుండును. 'ఎలొ, ఎలె' అను కర్ణాటక సంబోధనార్థక పదములు 'ఏల'తో సంబంధించినవే.

(ఆర. I. 389) దుర్బుద్ధియని యేమి సెప్పవలయు—అనుదానికి 'చెప్ప వలయునా ?'-అని యర్థము.

వ్యతిరేక క్రియలు.

అకారము వ్యతిరేకత్వ బోధకమై క్రియలయందు చేరును. వ్యతిరేక క్రియలు సాధారణముగా తద్ధర్మ కాల బోధకములై యుండును. ధాతువుపై ఈ క్రింది ప్రత్యయములు చేరుటచేత ఆయా పురుషములందు వ్యతిరేక క్రియ లేర్పడును.

(అ) ప్రథమపురుషము.

	ఏక.	బహు.
మహత్తు	అఁడు	అరు } మహన్మహతి
అమహత్తు	{ అదు	అరు }
	{ అదు	ఆవు మహతీతరామహత్తు

మధ్యమపురుషము.

అవు	అరు

ఉత్తమపురుషము.

అను	అము

ఈ ప్రత్యయములు చేరునప్పుడు 'ంచు' అంతమందుగల ధాతువుల తుది 'చు'లోని చకారమునకు పకారమగును. చుకారాంతధాతువుల అంత్య చువర్ణమందలి చకారమునకు వకారమగును.

ఉదాహరణములు.

ప్రథమపురుషము—ఏకవచనము.

మహత్తు.

అతిక్రమింపఁడు, పరిగ్రహింపఁడు, ఎఱుఁగఁడు, -ండు, -ంగఁడు, -ంగండు, ఒల్లండు, ఓపండు, కాఁడు (*ఆగు+అ+ఁడు=*అగండు, కాఁడు), కానఁడు, చూడఁడు, చేకొనఁడు, చేయఁడు, తగఁడు, పరికింపండు, నేరఁడు, -ండు, పడఁడె, పొరయుండు, పోలఁడు, మెచ్చఁడు, వినఁడు, -ండు.

బహువచనము.

మహన్మహతులు.

ఉపేక్షింపరు, విమోహింపరు, ఆలింపర, ఎఱుంగరు, ఓపర,-రు, ఒల్లరు, కారు (*అగు),-ర, కానరు, చేయరు, తగరు, చాలరు, నారు, నేరరు, పడయ నేరరు, పోలరు.

అమహత్తులు.
ఏకవచనము.

జీవింపనేరదు, వరియింపదు, ఎఱుఁగరాదు (* వర్), ఒప్పదు, ఒల్లదు, ఓపదు, కాకుండనేరదు, కాదు (* అగు), చేయదు, తప్పదు, తీఱదు, నేరదు, పడదు, పడదె, పలుకదు, పాయనేరదు, పొరయదె, పోలదు, మూయదు, వినం బడదు, విననొల్లదు, సమకూఱదు.

మహతీతరామహత్తు.
బహువచనము.

ఎఱుఁగవు, ఓపవ, కావు, కావ (* అగు), తక్కవు, తగవు, చూడఁ బడవు, చేయవు, నడవవు, నాటవు, పోలవు.

మధ్యమపురుషము.

ఏకవచనమందు ప్రథమపురుష నపుంసకలింగైక వచనమునందువలె 'అవు' అనునది ధాతువుమీఁద చేరును. బహువచనమందు ప్రథమపురుష ములోవలెనే 'అరు' చేరును.

ఉత్తమపురుషము.
ఏకవచనము.

అపేక్షింపన్, ఎఱుంగను,-ంగన్, ఓపన్, కాను (* అగు), చేయను.

బహువచనము.

విశ్వసింపము, ఉండనోపము, ఎఱుఁగము,-ంగము, ఒడంబడము, ఒల్లము, ఓపము, కాము (* అగు).

(ఆ) వ్యతిరేక తద్ధర్మార్థక క్రియావిశేషణములపై ఈ క్రిందివానిని చేర్చుటవలనను వ్యతిరేకక్రియ లేర్పడును.

		ఏక.	బహు.	
ప్రథమపురుషము:	మహత్	వాఁడు	వారు	మహన్మహతీ
	అమహత్	అది	వారు	మహన్మహతీ
	అమహత్	అది	అవి	మహతీతరామహత్తు

మధ్యమపురుషము:	మ.	వాఁడవు	వారలరు	మ. అమ.
	అమ.	దానవు	వారలరు	
		దానవు	వారలరు	
ఉత్తమపురుషము:	మ.	వాఁడను	వారము	మ. అమ.
	అమ.	దానను	వారము	
		దానను	వారము	

ఉదాహరణములు.

ప్రథమపురుషము.

ఒల్లకున్నవాఁడు, ఎఱుఁగనియదియు,-ంగనియది, నిద్రవోవనియది, లేనియది.

మధ్యమపురుషము.

తప్పనివాఁడవు.

ఉత్తమపురుషము.

ఓపనివాఁడను, కడఁగకున్న వారము.

(ఇ) తద్ధర్మార్థక సంపూర్ణ వ్యతిరేక క్రియారూపములపై 'అగు' ధాతువు నుండి యేర్పడిన క్రియారూపములు చేరియు వ్యతిరేకక్రియ లేర్పడును.

వర్తమానకాలము.

ప్రథమపురుషము—ఏకవచనము.

ఒప్పదయ్యెడున్.

ఉత్తమపురుషము—ఏకవచనము.

నమ్మనేరనయ్యెదను.

భూతకాలము.

ప్రథమపురుషము.

ఏకవచనము.

ఏవగింపదయ్యెన్, కడవదయ్యెన్, కాకున్నదయ్యె, కానఁడయ్యెన్, పడదయ్యెన్, పుట్టదయ్యనే, మెచ్చఁడయ్యెన్, వినండయ్యెన్.

బహువచనము.

చేయరైరి, పలుకరయిరి,-రైరి, వారింపరైరి.

ఉత్తమపురుషము—ఏకవచనము.

ఎఱుంగనయితిన్, చేయనయితిన్.

భవిష్యత్తద్ధర్మకాలములు.

ప్రథమపురుషము.

(వృష్టి) లేదవు (ఆది. IV. 248).

(ఈ) వ్యతిరేక క్త్వార్థకములపై 'ఉండు' ధాతువు క్రియారూపములు చేరియు వ్యతిరేకక్రియ లేర్పడును.

వర్తమానకాలము.

కాకున్నయది.

భూతకాలము.

పలుకకుండెన్, మిన్నకుండెఁ, పలుకకుండిరి, మిన్నకుండిరి.

భవిష్యత్తద్ధర్మకాలములు.

కాకుండనేరదు.

వ్యతిరేక ప్రార్థనార్థకములు.

ఏయకేయకుము, ఓడకు, చెడకు, పోవకు, పోవకుము, వెట్టకుము, విచారింపకుము, శోకింపకను.

ఏవార్థకము.

'అకుమ్' అనునది ద్రావిడమున వ్యతిరేక ప్రార్థనార్థక ప్రత్యయము. కొన్ని ప్రాంతములలో 'పంచాకుము,' 'తోపించాకుము' అను రూపముల ప్రచారము కేతన కిష్టములేక యట్టి వానిని నిషేధించినాఁడు.

(1) అకారము ఏవార్థకచిహ్నము:—పర్వంబ, అట్టిడ, అట్టిర—మొద. ఒకప్పుడు 'ఉన్' కూడ నేవార్థక మగును: తొల్లియు వింటిని = మునుపే.

(2) ఉకారేతరాంత శబ్దములపై ఏవార్థకాకారము చేరునప్పుడు సంధి కలుగదు, యడాగమము వచ్చును:—అఱియ.

(3) ఉకారాంతశబ్దముల మీఁదను, ద్రుతాంతముల మీఁదను, ఏవార్థకాకారము చేరునప్పుడు సంధియగును:—తోడన, మొదలన, పర్వంబమొద.

(4) సముచ్చయార్థక 'ఉన్' ప్రత్యయముపైఁగూడ ఏవార్థకాకారము చేరును:—ఒక్కఁడున.

(5) క్రియారూపముల మీఁదను ఏవార్థకాకారము చేరును:—చేసియ, చేయకయ.

(6) సంపూర్ణ క్రియలపై ఏవార్థకాకారముచేరి 'తప్పక, బొత్తి
అను నర్థముల నిచ్చును:—

అగునకాదె, చేయునకాదె, మెచ్చఁడ, వినఁడ, ఆలింపర, ఓపర, ఓ
కార, కాన మొద—(ఆది. II. 128) తలంపఁడ యొక్కనాఁడు ... భ
భయప్రవిఘాత కృత్యముల్; (ఆది. IV. 95) సత్యంబుతో సరియుఁగా
(ఆది. V. 176) తనువుపై తోలును నోపవ భేదింపంగ; (ఆది. V. 90) పు
ణములందు సెప్ప విందుమ యపత్యమ మేలని; (ఆది. VI. 257) ఏను మీఁదా
గాన, యొరులధనమ.

సముచ్చయార్థకము.

(1) 'ఉన్' అనునది సముచ్చయ చిహ్నము:—తన కిష్టుఁడున్ స
ధ్యాయుఁడున్.

(2) 'ఉన్' అనునది ఆనంతర్యార్థమునుగూడ బోధించును:— చే
టయున్, చెప్పుటయున్ - మొద.

(3) ప్రస్తుతము మనము వాడనిచోట సముచ్చయార్థకమైన 'ఉ
కాన్పించును. కన్నడమునఁగూడ ఇట్టి సంప్రదాయము కనఁబడుచున్నది.

(ఆది. III. 95) విషయోపభోగాభిలక్షణ మింకను బెరుగుచున్నదిఁ
గాన నందనులార! (ఆది. II. 109) మీతోడఁ జెలిమిసేయుంగ నాకభీష్ట
యదియు; (ఆది. III. 156) అనిలుఁడను దూతవ్రేయి తోడ్కొని
దెచ్చె, (ఆది. IV. 53, 54) ఎడయుఁజేయఁగానేల, (ఆది. IV.
దయయులేక.

(ఆది. IV. 65) సతులకేడుగడయు పతులచూవె; (ఆది. IV.
తనయులనిట్లేల దయయులేక గంగలో వైచెదు; చెలువ దన్నుబాసి
ననియుఁ బలుకక; (ఆది. IV. 226) పతియుభరియించుఁగావున భర్తయ
(ఆది. IV. 65) ఎడయుఁజేయ; (ఆది. VIII. 251) ఎడయుఁజేసి; (ఆర
30) వృథయపుచ్చఁజనునె; (ఆర. I. 261) కార్యమెడయుఁ జేయనగునె;
II. 76) నిద్రతగిలినదియు; (ఆర. II. 262) నాకును సద్గతిగలుగవల
(ఆర. IV. 127) ఇట్లనియుఁజెప్పె.

(4) సముచ్చయము 'మిక్కిలి' అనునర్థము నిచ్చును.

(ఆది. IV. 160) ప్రభానుండు పెద్దయు నపరాధంబుసేసె;
'తదయు'.

(5) 'అయి' అను క్త్వార్థకముపై 'ఉన్' చేరి 'అయ్యున్' అని యగును. ఈ రూపమున కిప్పుడు 'అయినప్పటికీ' అను నర్థము వచ్చినది. నన్నయ గ్రంథములో ఆ యర్థము లేదు.

(ఆది. VII. 35) వానికి శివుఁడు ప్రత్యక్షమయ్యు వేడుము నరమన్న.

(6) భావార్థక 'ట'కారముపై 'ఉన్' చేరి ఒకప్పుడు అనంతర్యార్థక మగును.

(ఆది. II. 154) ఆగుటయున్ = కాఁగా; (ఆది. I. 133) చెప్పుట యున్=చెప్పఁగా.

(7) 'న్ని' అనునదికూడ సముచ్చయముగ వాడఁబడినది:—(S. I. I. V. 1052) తూములువదిన్ని.

XIV. క్రియలనుగూర్చిన కొన్ని విశేషములు.

(1) పూను, విడుచు, ఒడుచు, మెఱయు, ఉడుచు, కుఱియు, వినుచు ఇఱికికొను, ఎదురు—మొదలగు ధాతువులు కర్మణ్యర్థమును గలిగియుండెను ఆ యర్థములో తరువాతి కాలమున పూన్చు, విడిపించు, ఓడించు, మెఱయించు, ఉడుపు, కుఱియించు, వినుపించు, ఇఱికించికొను, ఎదుర్చు (ఎది రించు), మున్నగు రూపములు కలిగినవి.

ఉదాహరణములు.

(ఆది. IV. 10) వడిగలవాహంబులు పూనినరథంబెక్కి; (ఆర. II 164) హయంబులు పూనిన రథంబెక్కి; (ఆది. II. 69) ఖగేంద్రుండిఱికికొని గగనవీథింబఱచె; (ఆది. II. 185) సంజీవితుఁజేసి నా విద్యాబలంబు మెఱయుదు; (ఆది. VI. 11) తమవిద్యలుమెఱసి రెల్లజనులుమెచ్చి పొగడ; (ఆది VI. 12) భీమదుర్యోధనులు తమ ... గదాకౌశలంబులు మెఱయునెడ; (ఆది VI. 15) భోరనమ్రోయుచున్న వాదిత్ర శబ్దంబులుడిచి, (ఆది. VI. 27 కర్ణుండు నిజవిద్యాకౌశలంబు మెఱయ సమకట్టి; (ఆది. VI. 96) అన్నలక వినయము మెఱయుచుండిరి; (ఆది. VI. 174) ఉరు కరనికరంబు లుడిచికొని ... హరిదశ్వుండు విశ్రమించె; (ఆది. VI. 160) సత్త్వంబు మెఱసి; (ఆది. VI 189) దేవఋషిగణంబులు ... అతనిపయింబుష్పవృష్టిఁగురిసి; (ఆది. VI 282) బ్రాహ్మణుల బాధయుడుచుగా; (ఆది. VII. 44) కలిమిమెఱసి; (ఆది VII. 122) అప్పాశములవిడిచి; (ఆది. VIII. 110) మీలోనం దెవ్వఁడు ప్రుడిచి యొడిచె నతనినవలతుగా; (సభా. II. 231) దుశ్శాసనుండు నెట్టన ద్రౌపది గట్టిన పుట్టంబువిడ్చె; (ఆర. I. 42) విషయంబులం దింద్రియంబుల నమర వ్రతానుభావమున నుడిచి; (ఆర. I. 287) మహామధురధ్వని వించెవానికిగా (ఆది. IV. 91; ఆది. IV. 103) దివ్యవాణి వినిచెధరాధినాథునకు; (ఆర. I 79) రణప్రారంభమయిన నెదిరెడి వారు పరాక్రాంతులై; (ఆర. II. 241 బాహుబలంబు మెఱసి; (ఆర. II. 156) బెదరకెదిరె.

(2) నన్నయకాలమున యుకారాంతములయిన కొన్ని ధాతువులు తరవాతి కాలమున వాడుకలో చుకారాంతము లయినవి.

కుఱియు, మరియు, మెఱయు.

(3) నన్నయకాలమున చుకారాంతములయిన కొన్నిధాతువులు తరవాతికాలమున యుకారాంతము లయినవి.

మిన్నుమిడుఁగురులై రెండు మెఱచుచున్న మెఱుఁగులు, గ్రుడ్లు మెఱవఁగ (ఆర. II. 107); తృష్ణఁబాతురు (ఆర. II. 25); త్రోపించియు (ఆర. II. 110); మెఱచుచున్నను (ఆర. III. 177).

(4) నన్నయ గ్రంథములో కొన్ని ధాతువులకర్మ ణ్యర్థమునందు, ఇంచు, లు రెండును వచ్చును.

క్రమ్మఱుచు, క్రమ్మఱించు.

(5) నన్నయ గ్రంథములో కర్మణ్యర్థమునందు 'పడు' ధాతువు తఱచుగా ప్రయోగింపఁబడియున్నది. తరువాతి కాలమున నిట్టి ప్రయోగను లంతగఁ గానరావు.

(ఆది. I. 71. ఆది. III. 120, ఆది. VII. 50) పడయఁబడిన, (ఆది. III. 220) ఆగఁబడిన; (ఆది. IV. 155) ప్రభవింపఁగాఁబడిన; (ఆది. VI. 35) పిలువంగఁబడక; (ఆది. VI. 215) వీవంగఁబడి; (ఆది. VI. 272) చేయం బడుటంజేసి; (ఆది. VII. 7) విడువఁబడి; (ఆది. VII. 50) శాసింపంబడక; (ఆది. VII. 104) పీడింపఁబడి; (సభా. II. 24) పరిభవింపఁబడి; (ఆర. I. 9) నివర్తింపఁబడి; (ఆర. I. 136) ఒలువంగఁబడి; (ఆర. III. 90) విడువఁబడి నన్; (ఆర. III. 256) పడయఁగాఁబడిన; (ఆర. IV. 71) నిర్మింపంగఁబడిన, వినిర్మింపంగఁబడని.

(6) 'ఆదిగా' 'మొదలుగా' అను నర్థములో 'తొట్టు' అను నొక నష్ట ధాతువుయొక్క క్త్వార్థకరూపమైన 'తొట్టి' అనునది వాడుకయం దుండెను.

(ఆది. I. 14) హిమకరుఁదొట్టి పూరుభరతేశ కురుప్రభుపాండు భూప తుల్; (ఆది. III. 95) యదువుఁదొట్టి సుతులు ముదిమికినోపక తలలు వాంచి యున్న; (ఆది. III. 154) శర్మిష్ఠఁదొట్టి సఖులెల్ల; (ఆది. III. 161) ఈ లతాంగిఁదొట్టి యీ కన్యకలందఱు; (ఆది. IV. 37) నిన్నుఁదొట్టి యీ యని మిషులెల్ల; (ఆది. VI. 40) దుర్యోధనుఁదొట్టి ధృతరాష్ట్ర తనయులందరు; (ఆది. VI. 149) గాంధారిందొట్టి దేవీజనులు; (సభా. I. 284) భీష్ముఁదొట్టి సద్బంధుజనుల్; (ఆర. I. 337) అమరనాథుఁదొట్టి యమరులెల్ల; (ఆర. II. 292) ఈశుఁదొట్టి సురలెల్ల; (ఆర. III. 3) అమరపతిఁదొట్టి వేల్పుల నారా ధించుచున్న.

(7) ఏయు, ప్రాయు, కట్టు, తొడు, తొడుగు, కుడుచు, చఱచు-అను ధాతువులయందే వాని కర్మము లంతర్భూతమ్ములై యుండెను. ఇప్పుడు వీని కర్మములను ప్రత్యేకముగా తెలుపవలెను.

(ఆది. V. 234) ఏకతంబ యేయుచున్న యేకలవ్యు సమీపంబు (ఆది. VI. 85) ఒండొరులమార్కొని యేయునప్పుడు; (ఆది. VIII. 17 పూసి కట్టి తొడి, (సభా. II. 120) కుడువను గట్టను నోడువం బూయ; (ఆది. 15) ఉడుగక యొండొరుంజఱచి (బాహువులుచఱచి).

(8) 'అంట,' 'అంట'—అని నేడు వాడుచుండుచోట్ల నన్నయః 'అఱె,' 'అట్టె,' అని కానవచ్చుచున్నది.

(ఆది. II. 182) పరీక్షితుఁడు తక్షకదష్టుండగు నేడు వర్తమఁ సంబ ఱె.

(ఆది. II. 185) తక్షకుఁడను పన్నఁగుఁడు పరీక్షితుఁ గఱచునఱె నేఁడ

(ఆది. VII. 160) ధనంబును బ్రాహ్మణులకు వా రిత్తురట్టె; (ఆది. IV 157) దీనిపాలుద్రావి మానవుల్ జీవింతురఱె; (ఆది. V. 9) ఆ కన్యక వరప వడసెనఱె హరుచేతన్; (ఆది. V. 246) ఆతఁడు మీకుం బ్రియశిష్యుఁడ యమిథ్యావచనా; (ఆది. VI. 306) బకాసురు నేఁ డని జంపెనట్టె; (ఆది. VIII 264) తిలోత్తమకంఱె రూపవతియట్టె గుణాన్వితయట్టె; (సభా. II. 269 అపత్యంబుఁ గర్మంబు విద్యయు నను నివి తేజంబులట్టె; (అర. I. 16) అన్ను లన్నైన విడువఁజాలరట్టె; (అర. II. 52) నళినదళనేత్ర పరియింపదట్టె; (అర III. 172) దనుజులనోర్చెనట్టె.

(9) ఆశ్చర్యార్థమును దెలుపునప్పుడు కొన్నియెడల భూతకాలమునకు బదులు తద్ధర్మ ముపయోగింపఁబడుచుండును.

(ఆది. IV. 205) ఇట్లు క్రమ్మఱించునె యితఁడంచును చూపఱు ... పొ గడుచుండిరి=క్రమ్మఱించెనే? (సభా. II. 208) ఇట్లు సేయునొక్కొ యిందు కులుఁడు=చేసెనే. (అర. I. 55) ఇది పనిగాఁగవచ్చునొక్కొ!=ఇంతపనియైనదే?

(10) 'కాక, కాకేమి' అను రూపములు 'కదా' అను నర్థమున వాడఁ బడినవి.

(ఆది. III. 116) ఆతఁడు సుగతికిఁజనుఁగాక యేలశోకింపంగ; (ఆది. I. 97) అశుచిభావంబునంగాకేమి యప్పరమపతివ్రత మదీయదృష్టిగోచర గాకున్నదయ్యె; (ఆది. VI. 276) అక్కట దుఃఖాతిశయంబున మతిభ్రమణం బయ్యెంగాకేమి; (అర. II. 68) ఈ యక్షప్రకోపంబునంగాకేమి నాకిట్టిదయ్యె; (అర. III. 322) సేవ సేయవుగాకేమి.

(11) ప్రణమిల్లు, పల్కు, కఱపు, తొడఁగు, కడంగు, తలఁగు, ప్రకా శించు, విహరించు-అనుక్రియలు నన్నయ గ్రంథములో సకర్మకములు. తరు వాతి కాలమున నవి అకర్మకములైనవి.

(ఆది. I. 76) పరాశరసుతుం బ్రణమిల్లి; (ఆది. I. 152) మహాహిభయంపడి పల్కు భార్గవుఁ; (ఆది. IV. 171) నృపతిఁగన్నియు ఇట్లనిపల్కె; (ఆది. V. 245) విలువిద్య నోరులు నీ కగ్గలముగ లేకుండ నిన్నుఁగ అపుడు; ఆది. II. 158) ఈ తపంబేఁ దొడఁగెద; (ఆది. I. 158) ఇది యేమిదొడంగితి; (ఆర. II. 223) దానిన కడంగుఁను; (ఆర. III. 19) సీవకావె తలఁగితి దానిఁ; (ఆర. III. 68) దానిం దలఁగుము; (సభా. I. 92) సామ్రాజ్యంబుం బ్రకాశింపుము; (ఆది. I. 129) అగ్నిహోత్రమునకు నగ్నులు విహరింపుము.

(12) పూన్చు, పంచు, విను, కొను, చెప్పు, ఒడఁబడు, చేయు, ఉనుచు, మున్నగు ధాతువులు నన్నయగ్రంథములో ద్వికర్మకములుగ కనఁబడుచున్నవి.

(ఆర. III. 189) విదితముగ నిన్నుఁజేయించెదఁ గ్రతువు; (ఆది. II. 47) కద్రువ గర్వంబున నుఱక గరుడని వినుతనుం బనులు గొనుచున్నంత; (ఆది. IV. 108) తన రాజ్యభారం బంతయు భరతుంబూన్చి; (ఆది. IV. 240) చనుఁబనిఁబంపంగనిన్ను జననుతనాకుఁ; (ఆది. IV. 36) ఇప్పని నన్ను బంపఁగఁ; (ఆది. VI. 68) భవత్సఖుఁడనంగ వినరొక్కొ వానిఁ; (ఆర. II. 46) హంస చేత నలు విని; (ఆర. III. 228) నిన్ను సత్యనిత్య నిర్మలుఁగా విందు; (ఆది. II. 133) దుష్టోరగ సంహార మిప్పుడొడఁబడ వలసెఁ; (ఆది. V. 124) ఈతండ నిఖిలావనీశులనోర్చి రాజసూయము ధర్మరాజునునుచు; (ఆది. VI. 125) నన్నును భరతకులశ్రేష్ఠుఁ డునిచె బహుయజ్ఞములఁ; (ఆర. I. 378) అగ్రజు రాజసూయాధ్వర మునిచిన; (ఆర. III. 189) నిన్ను గ్రతువుఁ జేయించెద.

(13) (అ) సహించు, కరుణించు, సైఁచు, కూర్చు, వెఱచు, డిగు, అలుగు, ఎదురు- మొదలగు ధాతువులు షష్ఠీకారకమున నున్నవి. (చూ. పుట 103)

(ఆ) 'పొందు' మొదలగుధాతువు లనుప్రయుక్తము లయినపుడు ఇప్పటి ద్వితీయకు మాఱుగ సప్తమి ప్రయోగింపఁబడును. (చూ. పుట 109)

(14) 'చను' ధాతువు విశేష్యములతోఁ గూడి క్రియగా వాడఁబడినది.

(ఆది. II. 36) పాములు పంచత్వము సనియెడమని ... శాపంబిచ్చె.

(15) భవిష్యత్తదర్థములందు భూతకాలక్రియలు నన్నయగ్రంథములో కానవచ్చును.

(ఆది. VI. 223) తండ్రికిం బ్రియం బనఘుఁడు సేయుచుండి (=చేయువాఁడై) బ్రహ్మచర్యముఁదాల్చె; (ఆది. IV. 152) పుట్టుచుండి(=పుట్టువాఁడై); (ఆది. V. 70) పురుషుండు పుట్టుచుండి (=పుట్టువాఁడై); (ఆది. VII. 171) ఇందులక్ష్యమెవ్వఁడేసె (=ఏయునో) నాతనివరియింపు నెమ్మితోడ; (ఆది. VIII. 110) మీలోనం దెవ్వఁడు వ్రేడిచి యొడిచె (ఓడించునో) నతనిన వలతుఁ.

(16) ఎవ్వఁడు, ఎవ్వరు, ఏది, ఏవి మొదలగు సర్వనామములతోఁగలి క్రియలు సంబంధార్థద్యోతకమగు 'ఓ' అను నర్థమిచ్చును.

ఎవ్వఁడడుగు నతండు = అడుగునో; చెడుౕ = చెడునో; ఒడిచెౕ ఒడిచెనో, మొద.

(17) -ట్టు,-ంటు,-డ్డు,-ండు,-త్తు,-తు,-దు,-ందు——ఇవి అంత మంద గల ధాతువులు సాధారణముగా పూర్వమందుండిన ద్రావిడ ధాతువు క్త్వార్థకరూపములై తెనుఁగున ప్రత్యేక ధాతువులుగా నేర్పడినవి. వీని తత్త్వ మిట్టిదని తెలుపుటకు ఆ ధాతువుల రూపాంతరములే ప్రమాణము. దు, త్త అనునవి ద్రావిడభాషలలో క్త్వార్థక చిహ్నములై యుండుట నీ ధాతువు స్వరూపము తెలుపుచున్నది.

కట్టు (కలి, కడి); కిట్టు (చూ. కెడ (యు), పూర్వరూపము 'కిడు (కన్నడము, కిడు); కుట్టు (కన్నడములో కుడు = కొట్టు); చుట్టు, సు (చు డి (యు); తిట్టు (తెగడు, హ. క. తెగళ్); తొట్టు [తొడ (ఁగు)], పట్టు (క పడు); పుట్టు (పొడము); పెట్టు (ఇడు, క్త్వా. ఇట్టు, ఎట్టు, పెట్టు (holophrasis); ముట్టు (క. ముడ, ముడి); మెట్టు (క. త. మిది; మళ. మెది, మెడి, క్త్వా. మెట్టు).

అంటు (క. అట్టు *అడ, *అడు); ఒడ్డు (ఉఱు, క్త్వా. ఉట్టు, ఒట్టు, ఒడ్డు); ఉండు (క. ఉళ్, తె. ఉను); నిండు, తె. నిను (చు); మండు [మఱ (ఁగు)]; వండు (?ఉణ్. క్త్వా. ఉణ్డు (ఒణ్డు) వండు); పాతు (?పాయ్); ఎత్తు (క. ఏఱ్, ఏళ్); ఒత్తు (?ఉఱు, తె. ఒదగు, ఒదవు); ఊఁదు (తె. ఊను); ఏదు (క. ఏయ్, తె. ఏయు); అందు (?అౕ); ఒందు (తె. ఒనరు); కందు (?కఱ్, కనల్); కుందు (కుఱు); చెందు (తె. చెనయు); పొందు (తె. పొనరు); మ్రందు (* మ్రుౕ, చూ. మ్రన్నాఁనిపాటు); వందు (తె. వనరు).

(18) నన్నయవాడిన ఈ క్రింది ధాతువుల యర్థమునకును నేఁడు వాని కున్న యర్థమునకును భేదమున్నది.

అగు (అర. IV. 108) శక్తి యెట్టులయ్యె = కలిగెను; (అర. I. 53) ఇట్టులన నీకగునే = కూడునా; (అర. I. 394) విజయుండు నేనునయి = కలసి; (అర. II. 216) కమలహితుండు నేనునయి కాంచితిమి = కలసి; (అర. II. 14) అపాయంబు సేయుంగావగచి = అని; (అర. I. 285) పూనఁగాని = సాధ్యము కాని; (ఆది. I. 96) అద్దేవి ... అశుచులకుఁ గానఁగాదు = శక్యముకాదు.

(అర. IV. 83) ఓర్వఁగాదు = ఓర్వరాదు.
(ఆది. III. 118) చూచికాని కుడువనొల్ల.
(అర. I. 60) విరక్తియకాని ప్రీతిపుట్టింపదు.

} ఇచట 'కాని' అనునది ఇప్పటి యర్థమందే యున్నది. (ఇది నన్నయ మతమా?)

అమయు (ఆర. II. 196) వంటలమయునంతకు ('అమయు' ఇప్పుడు వాడుకలో లేదు. దానికి బదులు 'అమరు' ఉన్నది).

అలుగు (ఆది. I. 130) నన్నయగ్రంథమున దీనికి 'కోపించు' అని అర్థము.

ఇచ్చు (ఆర. II. 176) ఉపదేశమిచ్చెన్ (ఉపదేశముచేసెను. 'ఇచ్చు' ధాతువే 'ఇంచు' ప్రత్యయమైనది. ఉపదేశించెన్).

అలుకు (ఆది. IV. 178) అలుకమెయి మున్నపలికితి నలుకని నా పలుకు తీక్ష్ణమె యింతకు; (ఆది. I. 95) మద్వచనంబున వాని నిప్పించికొమ్ము= పుచ్చుకొనుము, తీసికొనుము; (ఆది. II. 81) ఈఁగంబూని = ఇవ్వఁదలఁచి. (ఇచట 'ఈఁగు' అనగా ఓడు అని అర్థముకాదు. 'కన్' అనునది 'అగు' ధాతువు తుమున్నంత రూపము).

ఈడు (ఆది. I. 69) ఈడంబోవక (ఈ ధాతు విప్పుడు లేదు).

ఉరువు (ఆర. II. 42, 207; ఆర. III. 162); ఉరివి (ఈ ధాతు విప్పుడు లేదు).

ఎత్తు (ఆది. III. 12) దుర్యోధనుండు దుష్కార్యమెత్తి = పూని.

ఎత్తించు (S. I. I. IV. 927) గుడియెత్తించి = కట్టించి.

ఒడుచు (ఆర. III. 260) గర్వంబు నొడిచియున్నవాఁడ యుత్త ముండు. (ఉడుచు రూపాంతరము 'ఒడుచు' ఇప్పుడు లేదు. ఒడచు = ఓడించు అని కూడ నన్నయవాడినాఁడు (ఎవ్వఁడు ఫ్రెడిచియొడిచె నతనిన వలతున్). ఈ యర్థమునఁగూడ ఒడుచు ధాతు విప్పుడు లోపించినది.

ఓడు (ఆర. II. 208) ఓడకుండుము = భయపడకుము.

ఓపు = చాలు (ఆది. I. 99, 190) అనపత్యుండఁగానోపన్; (ఆది. I. 137) ఈ నోపనివాఁడను; (ఆర. II. 126) చానోపన్; (ఆర. III. 132) ఈ నోపుదేని; (ఆర. I. 7) ఉండనోపము; (ఆర. I. 26) పడయనోపండు; (ఆర. I. 37) విడువనోపము; (ఆర. I. 62) నిర్వహింపనోపక, మొద.

కట్టు (S. I. I. IV. 1190) నవరత్నములున్ మాణిక్యములుగట్టిన = పొదిగిన.

కలుగు (ఆర. III. 313) కలుగవలయు = ఉండవలయును.

కాను (ఆర. II. 183) స్వయంవరంబను శబ్దంబు మొదలుగా వినం గానక = తనకు వినఁబడకుండ నుండఁగా.

కొను (ఆర. I. 162) అనలాస్త్రమట్లు వక్షముఁగొనినన్ (నాఁటఁగా, కొట్టఁగా).

చలుపు (ఆర. I. 266) పదుమూఁడు మాసములు సలిపితిమి; (ఆర. III. 167) సమయాబ్దంబులు సలిపి = కడపి.

చాలు (ఆది. I. 51) వినంగఁజాలి = తగి.

చెల్లు (S. I. I. V. 1316) అఖండదీపము సెల్లుటకు = నడచు చుండుటకు.

చేయు (ఆర. III. 203) మాంధాతృండను నామంబుఁ జేసిరి = ఉంచిరి, పెట్టిరి; (ఆర. I. 286) ద్రౌపది తన హృదయం బెట్టకేనియు నొక్కింతఁ జేసికొనియుండె.

తక్కొను (ఆది. IV. 78) నరుఁడు దక్కొననేర్చునె తన్నుఁ ద్రుచ్చిలఁగ = ?

తగులు పుత్త్రవరులఁ దగిలి కాంచునట్టితల్లి = మిక్కిలి జాగ్రత్తతో

తఱుఁగు (ఆర. II. 157) దాని (దమయంతి) వస్త్రార్ధంబుదఱిగి = చించి, కోసి.

తెచ్చు: దీనికి 'తెంచు' రూపాంతరము. ఇది ఉపక్రియఁగా వాడఁ బడును. తెచ్చు, తెంచు, లకు అకారాది ప్రత్యయములు పరమగునపుడు 'తేరు' అనునది ఆదేశముగా వచ్చును. 'తే' అను నాదేశము నన్నయగ్రంథములో లేదు. (ఆది. V. 141) ఏర్పడుదెంచినన్; (ఆది. I. 93) తేరంబూని, తొడరు; (ఆర. III. 298) అతివిషమశిలా సంకటపథంబున నడవనేరక ద్రౌపది తొడరిపడి మూర్ఛితయైనన్ = ?

త్రచ్చు: దీని ణిజర్థమందు 'త్రాపించు' అని వచ్చినది. (S. I. I. V. 1114) త్రాపించిన.

నిల్పు (S. I. I. IV. 672) విగుర్వునతో గుడినిల్పె భక్తునన్ = ప్రతిష్ఠించెను.

పెట్టు (ఆర. II. 223) దమయంతి నంద పెట్టి = ఉంచి, ఇప్పుడు జడ పదార్థములనే పెట్టెదము.

(S. I. I. IV. 992) పెట్టిన = సమర్పించిన.

పొడుచు (ఆది. VIII. 104) ఒండొరులతోఁ బొడిచి = డీకొని.

పోలు (ఆది. I. 71) పడయఁబోలున్; (ఆది. I. 129) శాపభయము తీర్చికొనఁగఁబోలున్ = వచ్చును.

(ఆది. IV. 173) పుట్టినప్పుడ కన్యకఁబోలునట్టి వరునకిచ్చుట యిది లోకవర్తనంబు.

మలుఁగు (అర. II. 172) మలుంగి=వెనుకకు మరలి.

మిగులు (అర. I. 8) గుణములు మీఁ యనురాగమునఁ జేసి మిగులి వెలుఁగఁగ = ఎక్కువగా.

మొగుచు 'మొగుడ్చు'కు రూపాంతరము. (అర. I. 292) మొగిచి.

ముచ్చిలు (ఆది. IV. 78) నరుఁడు దక్కొనఁ నేర్చునె తన్ను ముచ్చిలన్ = దాచికొనుటకు. ఇప్పుడు 'దొంగిలించు' అని యర్థము.

వట్టు (అర. IV. 67) వట్టఁగన్=వట్టిపోవునట్లు, నీరు శుష్కించినట్లు; ఇప్పు డీధాతువు 'పోవు' అను ఉపక్రియతో కలిసియే వాడఁబడుచున్నది. (అర. III. 202) నీరువట్టి=దాహమువేసి, 'నీరువట్టు' అనునది దాహ మనునర్థమున విశేష్యముగా నన్నయకు తరువాతికాలమున వాడుకయున్నదిగాని, క్రియగా వాడుకలేదు.

వలచు (ఆది. II. 111) నీవగులకు నీ యమృతంబీవలవదు; (ఆది. IV. 182) ఈవలవదు; (ఆది. VI. 32) నీవ కడునేర్పు కాఁడవు కావలవదు; (అర. III. 380) మీ రిందు మసలవలవదు.

'వలవదు' అనునది తరువాతకాలమున 'వలాదు, వలదు, వల్దు, వద్దు, ఒద్దు'లుగా క్రమముగ మాఱినది.

విగుర్వించు. 'గుర్వ్' అను సంస్కృత ధాతువునకు 'ప్రయత్నించు, ఎత్తు' అను నర్థములున్నవి. 'గుర్వీ ఉద్యమనే' అని ధాతుపాఠమున నుండుటచేత దీనినుండి విగూర్విించు, విగూర్వణము అని రూపము లేర్పడును. విగుర్వు, విగుర్వించు అనునవి తద్భవరూపములు. (ఆది. VII. 273) ఈ పర్వతవివరము దెర్చి విగుర్వింపుము చూతము; (S. I. I. IV. 672) విగుర్వనతో గుడినిల్పె భక్తునన్.

వించు. (అర. II. 217) వించెన్ సురదుందుభినాదంబులు=వినిపించెను.

వెన్వడు (ఆది. II. 9) వెన్వడియున్నన్=వెనుకతీయగా.

వేచు (అర. I. 269) ప్రస్తవంబున నాజి వేఁచి; (ఆది. II. 46) నభశ్చరముఖ్యులెల్ల నీ కరుణయ వేఁచిమంద్రు.

సమయు (అర. I. 119) ఆసన్నమహీరుహంబులు సమసిన నయ్యిద్దఱు శిలాయుద్ధంబునకుఁ దొడంగి. (ఇచట 'సమసిన' అనఁగా 'చచ్చిన' అని అర్థము కాదు, 'అయిపోఁగా' అని యర్థము.)

(20) ఇప్పు డుపక్రియలుగా వాడఁబడునవి కొన్ని నన్నయకాలపు ప్రధానక్రియలుగా నున్నవి.

(అర. I. 30) సాధురక్షవలయుఁజేయ; (అర. 308 చనునె) ముద వలుక; (అర. II. 297) పోలునె పడయఁగ; (అర. II. 47) రావింపఁగా వలసె; (అర. IV. 75) ఉండంగ నేల వలసె.

(21) 'కలు' ధాతువునుండి 'కలఁడు, కలరు, కలదు, కలవు,' మున్న క్రియారూపము లేర్పడినవి.

(అర. I. 101, అర. III. 391) నీవు బుద్ధిగలవేని; (అర. III. 33 దయయుఁగలవేని; (అర. III. 377) ఎఱుకగలవు; (ఆది. I. 114) ఇది వ లదు మనసుకంటె గాడ్పుకంటె.

XV. అవ్యయములు.

(1) ము వర్ణాంత తత్సమశబ్దములపై తగువాతికాలమున 'కన్, కాన్' అనునవిచేరి అవ్యయత్వమును బోధించుచోట్ల నన్నయభారతములో వాని సప్తమ్యేకవచనరూపములే తఱచుగ అవ్యయములుగ నుపయోగింపఁబడినవి.

(ఆది. VI. 186) నిర్భయమునఁ; (ఆది. VIII. 2) అగ్నిసాక్షికంబునఁ; (ఆది. VIII. 200) ఆకరమునఁ; (ఆది. VIII. 239) అనాకులంబునఁ; (ఆది. VIII. 317) నిర్విఘ్నంబునఁ; (సభా. I. 243) ప్రియపూర్వకంబునఁ; (సభా. II. 39) రూక్షమ్మునఁ; (ఆర. III. 313) ఆసన్నంబునఁ; (ఆర. IV. 117) అసామర్థ్యమునఁ; (S. I. I. IV. 1008)

తత్సమేతరము లందును ఇట్లే కాననగును.

(ఆది. II. 52) సంతసంబునఁ; (సభా. II. 130) ఉక్కివమునఁ; (ఆర. I. 55) ఉక్కివంబునఁ; (ఆర. IV. 23) కతమునఁ. నిమిత్తమునఁ.

(2) ఏకాంత, ప్రత్యేక, మొదలగు శబ్దములపై అవధారణార్థక 'అ' వర్ణముచేరి అవ్యయములగును.

(ఆర. III. 220) ఏకాంతమ, (ఆది. VII. 259) ప్రత్యేకంబ, 'ఏకాంతంబ' అనుదాని తద్భవరూపమగు 'ఏకతమ' అనునదియు అవ్యయమగును. (ఆది. II. 26, ఆది. III. 111, ఆది. VII. 254, ఆర. I. 76) ఏకతమ. ఆది. V. 148 ఏ నేకత మెట్టులుండదు.

(3) 'సుఖము' అనునది అట్లే అవ్యయరూపమగును.

(ఆది. VI. 267) సుఖమేగి, (ఆది. IV. 157) అమరభావమున సుఖంబు జీవింతురట.

(4) క్రియా, మాత్రా శబ్దముల సప్తమ్యేకవచనరూపము లవ్యయములుగా వాడఁబడినవి.

(ఆది. II. 9) ఏక్రియన్, (ఆర. III. 204) ధ్యానమాత్రన, (ఆర. IV. 96) మాత్రన్=క్షణమున.

'మాత్రా'శబ్దముపై షష్ఠీ 'కు' వర్ణముచేరియు అవ్యయ మగును,

(ఆది. V. 222) పీనిమాత్రకు.

(5) 'ప్రతి'అను ఉపసర్గము ద్రుతప్రకృతికమై తెనుఁగున నవ్యమగును.

(ఆది. IV. 28) ప్రతిన్.

(6) కొన్ని సంస్కృతావ్యయములు తెనుఁగున విశేష్యములుఁ బ్రయోగింపఁబడి యున్నవి.

చెడు నిహాముంబరంబు.

(7) కొన్ని సంస్కృతావ్యములు తెనుఁగునను అవ్యయములుగ వాడబడినవి.

చిరముగ బ్రహ్మకుం దపము; అవశ్యము, అనిశము, స్వస్తియొనర్చ నవసరము, నాయథాశక్తి.

(8) ఉపమానవాచకమగు 'కరణి' అనునదియు తెనుఁగున నవ్యంమగును.

(ఆర. II. 115) లచ్చికరణిన్-ఇట్లు, రీతిన్, విధమునన్, మొద.

(9) (అ) ఉపమాన వాచకమగు 'పోలెఁ' అనునదియు అవ్యంమగును. ఇది సాధారణముగా ప్రథమ మీఁది సముచ్చయ చిహ్నముపై గానవచ్చును. కేవల ప్రథమా రూపములపై నన్నయ దీనిని వాడియుంలేదు.

(ఆది. IV. 204) సమవర్తియుంబోలె నతిశౌద్రాకారుండయి; (ఆది I. 358) క్రొమ్మెఱుంగుఁ దీగయుఁబోలె.

అవధారణ సంజ్ఞపైఁగూడ నిదివచ్చును.

(ఆది. II. 144) నీవు మా చుట్టమవపోలె నెమ్మితోడ.

'అట్లు' అను దానిపై మఱల 'పోలె' కానిపించుచున్నది.

(ఆది. III. 126) అట్లపోలె.

(ఆ) ఉపమానవాచకమగు 'మాడ్కి' కూడ నవ్యయమగును. (ఆది VI. 78) మాడ్కిఁ; (S. I. I. IV. 737) మాడ్కిన.

(ఇ) సరిఁ—అనునదికూడ నవ్యయమే.—(ఆర. II. 187.)

(10) సాధారణముగా శబ్దములపై 'కఁ, కాఁ' అనునవి చేరుటవలన నవ్యయము లేర్పడుచుండును.

(ఆది. V. 242, 243; సభా. II. 197; S. I. I. IV. 1108) అగ్గలముగఁ; (ఆది. VIII. 303) కడవనేరఁగ లావే; (ఆది. III. 14; ఆది. VI. 160, 203, 264) అక్కజముగఁ; (ఆది. V. 238) అక్కజంబుగాఁ; (ఆది. III. 203) అచ్చుగఁ; (సభా. II. 128) అడలుగఁ; (ఆది. II. 10) అరుదుగఁ; (సభా. I. 34) ఆరఁగఁ; (ఆది. II. 81) ఆరంగఁ; (ఆది. IV. 3) ఇమ్ముగఁ; (ఆది. II. 4) ఇమ్ముగాఁ; (ఆది. I. 76) ఇంబుగఁ; (ఆర. III. 235) కడిందిగఁ; (ఆది. V. 60) క్రుంచలంగఁ; (ఆది. VI. 18) చల్లగాఁ; (ఆర. II. 17) చెలువముగఁ; (ఆది. VI. 214) డగ్గఱఁగఁ; (ఆది. VIII. 67) తిరమ్ముగఁ; (సభా. I. 84) తిరంబుగాఁ; (S. I. I. V. 66) తిరుగా; (ఆది. V. 253) తెల్లముగఁ; (ఆది. VI. 219) తెల్లంబుగాఁ; (ఆది. I. 5.) దవ్వుగఁ; (ఆది. III. 128) పన్నుగఁ; (ఆది. III. 139) పన్నుగాఁ; (ఆది. VII. 3) పొలుపుగఁ; (ఆది. II. 15) పొల్పుగఁ; (ఆది. III. 111) పోఁడిగఁ; (సభా. II. 174) పోఁడిగాఁ; (ఆది. VI. 267) పోలంగఁ; (ఆర. III. 268) బెడఁగుగఁ; (సభా. I. 16) మంచిగఁ; (ఆది. III. 107) మానుగఁ; (ఆది. III. 65) మానుగాఁ; (ఆది. IV. 95) మిక్కిలిగాఁ; (ఆది. IV. 52) మేలుగఁ; (ఆది. VI. 267) మేలుగాఁ - ఇట్లే మొదలుగఁ, మొదలుగాఁ, మొదలుగాఁగఁ, రూఢిగఁ, లోఁపుగాఁ.

అట్టు, ఇట్టు, ఎట్టు, అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు, అనువానిపై మఱల 'కఁ, కాఁ'లు చేరును.

(S. I. I. IV. 1114, 1168) అట్టుగాఁ; (ఆది. I. 110 అట్టులుగఁ.

(11) నామముల సప్తమీ రూపములు కొన్నియెడల నవ్యయార్థములను పొందియుండును.

(ఆది. II. 85) అల్లఁ; (ఆది. VI. 64) ఇల్వరుసఁ; (ఆది. VI. 265) ఇలువరుసఁ; (ఆది. I. 93, 101) ఎదురఁ; (ఆది. IV. 56) ఇచ్చుచోఁ; (ఆది. VIII. 118) జంటఁ; (ఆది. IV. 201; ఆది. VI. 154; ఆర. I. 356) నెఱిఁ; (ఆది. I. 62; ఆది. VI. 66; ఆది. VII. 269; ఆది. VIII. 119) పిఱుందఁ; (ఆది. VIII. 65) రమణఁ; (ఆది. I. 69) రూఢిఁ; (ఆది. VIII. 222) వేర్వేఱఁ; (ఆర. II. 187; ఆర. III. 334) సరిఁ; (ఆది. VII. 156; ఆర. III. 311, 373) కుఱంగటఁ; (ఆర. I. 153; ఆర. II. 65) వెలిఁ; (ఆది. III. 220) క్రిందఁ; (ఆది. II. 127) మీఁదఁ; (ఆది. I. 52; ఆది. II. 45, 152) పయిఁ; (ఆర. II. 218) పైఁ-ఇట్లే అక్కడఁ, ఇక్కడఁ మొద.

(12) ఈ క్రిందివికూడ తొలుత ప్రత్యేకవిశేష్యముల సప్తమ్యే రూపములై కేవలావ్యయములుగ మాఱియుండును.

(ఆది. IV. 143) ఆదటఁ; (ఆది. II. 26) ఇచ్చఁ; (ఆది. II. 1 అర. II. 132) ఒద్దఁ; (ఆది. I. 129; ఆది. VII. 202) ఒయ్యఁ; (ఆది. 248; అర. III. 339, 350; అర. IV. 135) ఓలిఁ; (ఆది. III. 167; ఆ VII. 274; సభా. II. 209, 268) క్రన్నఁ; (సభా. I. 146) చక్కఁ; (ఆ II. 63; అర. III. 204) చట్టఁ; (అర. III. 388) చిక్కఁ; (ఆది. VI. 2 260; ఆది. VII. 230; సభా. II. 214) చులుకఁ; (సభా. I. 201) చుల్క (ఆది. II. 15, 99, 125) చెచ్చెఱఁ; (అర. III. 295) డగ్గఱఁ; (ఆది. V 230) నెట్టఁ; (ఆది. III. 139; ఆది. VI. 14, 70, 127; S. I. I. IV. 10 పరువడిఁ; (ఆది. I. 81; ఆది. II. 22, 208) పెలుచఁ; (అర. I. 14 పొరిని; (ఆది. III. 110; ఆది. VI. 240) మలుమలఁ; (ఆది. IV. 14, 2 40, 163, 238) ముందఱఁ; (ఆది. IV. 203, 221) మెయిఁ; (ఆది. I. 2 85; ఆది. II. 24, 68) మొగిఁ; (ఆది. III. 181; ఆది. VIII. 280) మో లఁ; (S. I. I. IV. 685, 704) వెనుకఁ; (S. I. I. IV. 687) వెనుక (అర. II. 158) వెలువెలఁ;

(13) న, లేక, అన అను ప్రత్యయముచేరి కొన్ని గుణవాచక వి ష్యము లేర్పడును. వాని సప్తమ్యేకవచన రూపములు అన్వయములు ఏర్పడినవి.

(ఆది. IV. 39, 149) అల్లన (ఆది. VIII. 304) ఒయ్యన, (ఆది. 133) ఓయన, (ఆది. VI. 222) క్రన్నన, (ఆది. II. 19, 192; ఆది. V. 17 ఆది. VI. 162) గ్రక్క (క్కు)న, (అర. III. 284) చట్టన, (ఆది. VI. 20 చిక్కన, (ఆది. VI. 291; సభా. II. 70) పెలుచన, (ఆది. V. 53) పెల్చ (ఆది. II. 38; ఆది. IV. 102, 190) భోరన, (ఆది. II. 70; ఆది. VI. 21 భ్రల్లన, (ఆది. III. 179) మిన్న, (ఆది. IV. 266) మెత్తన, (అర. III. 32 మెల్లమెల్లన, (సభా. I. 180) మలుకన, (ఆది. VI. 129) చుల్కన, (ఆ V. 62; ఆది. VI. 202; సభా. II. 231, 253) నెట్టన.

అన లేక, న తోఁగూడి గుణవాచక విశేష్యములగుట కుదాహర ములు:—(అర. III. 299, 369) ఎఱ్ఱన; (ఆది. II. 211; ఆది. IV. 252 నల్లన; (సభా. II. 310) విన్నన; (ఆది. IV. 76, 253) వెల్లన, మొద. అంద చేత, అన, లేక, న తో అంతమగు అవ్యయముల తుది అన అనునది 'అను ధాతువునుండి పుట్టిన తుమున్నంతరూపమగు 'అనఁ' అనునది కాదని చెప్ప

వచ్చును. అది 'అను' ధాతువునుండియే పుట్టియుండినయెడల మెత్తన, చిక్కన, చక్కన, మెల్లన మొదలగు నవ్యయముల కర్థముండదు. కన్నడములో నిట్టి యవ్యయములు 'అనె' అను ప్రత్యయమును గలిగియుండును. ఉదా. కమ్మనె, ఇమ్మనె, నెట్టనె, ఉసికనె మొద. కిట్టెలు దొర ఈ 'అనె' అను ప్రత్యయము (తెనుఁగుపండితులు 'అనన్' అను తుమున్నంతరూపమని చెప్పినట్లు) తెనుగులోని అనె=when it is said to wit ? ; తమిళము; ఆన, కన్నడము, ఆద అనువానితో కలిపినాఁడు. మొదట తెనుఁగులో 'అన' అనఁగా when it is said, to wit, అను నర్థము లేదు. ఈ అర్థమునకును తమిళములోని 'ఆన' కన్నడములోని 'ఆద'ల అర్థమునకును సంబంధము లేదు. ఇదిగాక తెనుఁగునందువలెనే కన్నడమందును 'అన' అనునది గుణవాచక విశేష్య ప్రత్యయముగా నున్నది:—ఉదా. బెళ్లన = being white, ఉద్దన = being high, నెట్టన = being straight.

(14) (అ) (ఆది. I. 71, ఆది. VI. 181, 234; ఆది. VIII. 214) ఇమ్ములన్; (అర. III. 227) ఇందులన్; (ఆది. II. 29; ఆది. VI. 183, 185, 292; అర. II. 169) దవ్వులన్—అను అవ్యయములలోని తుది 'ల' కారము బహువచన ప్రత్యయమా లేక 'ఉల' అను సప్తమీప్రత్యయమా? పై యుదాహరణములలో బహువచనార్థము స్ఫురింపకుండుటచేతను 'ఉల=లో' అను నర్థము కనఁబడుచుండుటచేతను, ఈ 'ల' కారము బహువచన ప్రత్యయము కాదనవచ్చును.

(ఆ) (ఆది. V. 79; ఆది. VII. 93) నిచ్చలున్—అనునది 'నిత్య' శబ్దమునకు ప్రాకృతరూపమగు 'నిచ్చల్' అనుదానినుండి యేర్పడినది.

(15) (ఆది. I. 57, 84, 116, 127) కడున్; (సభా. I. 173; అర. I. 151) చుట్టున్; (ఆది. VIII. 77) పల్మఱున్—అను నవ్యయములు కడు, చుట్టు, పల్మఱు, అను వానిపై ద్రుతము చేరుటవలన నేర్పడినవి.

(16) పెద్ద, తద్ద అను విశేషణములు అవ్యయములుగఁగూడ ప్రయోగింపఁబడును. అవ్యయము లగునప్పుడు వీనిపై సముచ్చయ చిహ్నమగు 'ఉన్' అనునది చేరుటయుఁగలదు.

(ఆది. V. 234, ఆది. VI. 287, 290, ఆది. VII. 7, 257) పెద్ద; (ఆది. II. 68, ఆది. III. 118, ఆది. IV. 76, ఆది. VII. 99, అర. I. 87, అర. II. 108, అర. III. 304, పెద్దయున్; (ఆది. III. 69, ఆది. VI. 64, 173, అర. I. 122, 264) తద్ద; (ఆది. I. 91, 115, ఆది. II. 9, 49,

౬ఆ. III. 142, ఆది. IV 29, ఆది. V. 148), ఆర. II. 287. ఆర I. 310) తద్దయుఁ.

(17) (అ) (ఆది. I. 119) కరము; (ఆది. I. 12, 76, 99, ఆది. II 131) కరంబు—అను శబ్దము 'మిక్కిలి' అను నర్థముగల యవ్యయము.

(ఆ) 'తరతరంబ' (ఆది. II. 4, 140; సభా. II. 144)—అను నవ్యయము సంస్కృతములోని 'తర' అను అధికార్థక ప్రత్యయమునుండి పుట్టి యుండవచ్చును. ఇది యెప్పుడును అవధారణార్థక చిహ్నమగు అకారముతో గూడియే అవ్యయమగును.

(18) (అ) కొన్ని క్రియల క్త్వార్థకరూపములు అవ్యయములుగ స్థిరపడినవి.

(ఆది. II. 211, 218, ఆది. VI. 118) కడుకొని; (ఆది. II. 200) కనకని (న్); (ఆది. VI. 78, ఆది. IV. 72, 103) కొనకొని; (ఆది. VI. 102 ఆది. VIII. 270, 314) గుఱుకొని; (ఆది. III. 95, 153, 160, ఆది. IV. 36 తొట్టి (* తొట్టు = ఆరంభించు); (ఆది. I. 68; ఆది. III. 109) పదపడి; (ఆది. I. 130; ఆది. III. 60) పదంపడి; (సభా. II. 130, 75, ఆర. I. 8) మిగిలి.

(ఆ) మఱి, పదపడి, వెండి—అనునవి కూడ *మఱు, పదపడు, *వెండ—అను ధాతువుల క్త్వార్థకరూపములై అవ్యయత్వమును దాల్చియుండును ఆ ధాతువు లిప్పుడు వాడుకనుండి తొలఁగిపోయినవి. ఈ యవ్యయములపై 'ఉఁ' అను సముచ్చయ చిహ్నముకూడ చేరును.

(ఆది. I. 13, 79, 138) మఱి; (ఆది. I. 118; S. I. I. IV. 677 S. I. I. V. 1041) మఱియుఁ; (ఆది. III. 136; ఆర. IV. 68) వెండి (ఆది. I. 156; ఆది. IV. 30; ఆర. I. 72) వెండియుఁ.

(19) కొన్ని క్రియల తుమున్నంత రూపములును అవ్యయములయినవి.

(ఆది. V. 170) క్రంచఱ; (ఆది. IV. 26; ఆది. VI. 199) క్రచ్చఱఁ; (ఆది. VIII. 150) గ్రక్కదలఁ; (సభా. II. 70) దిర్దిరఁ; (*తిరు) (సభా. I. 117) పెలుకుఱఁ; (ఆది. II. 98) అయ్యనలంబు నాఱంజల్లి.

(20) 'తోడ్తోన' (ఆది. IV. 149) అనునది 'తోఁ' అనుదానిపై అవధారణార్థక చిహ్నము చేరుటవలన ఏర్పడిన అవ్యయము. ఇచట 'తోఁ'

అనునది తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయముకాదు. ఇట్లే, తోడన్ (ఆర. I. 11), తోడన (ఆది. I. 157) అనునవికూడ అవ్యయత్వమును బొందినవి.

(21) (అ) అందు, ఇందు, ఎందు, అట, ఇట, ఎట,—అను స్థలనిర్దేశకములును; అట్లు, ఇట్లు ఎట్లు, అట్టులు, ఇట్టులు, ఎట్టులు—అను ప్రకారార్థకములును; అంత, ఇంత, ఎంత—అను పరిమాణార్థకములును; అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు, ఎన్నడు,—అను కాలవాచకములును; ఏమి, ఏల—అను ప్రశ్నవాచకములును; మున్, మున్ను, వెన్—మొదలగు దిక్కాలార్థకములును, అవ్యయములుగ కనఁబడుచున్నవి.

(ఆ) అంత, ఇంత, ఎంత, -అను నవ్యయములు బహువచన రూపములఁ బొంది సర్వనామములుగఁగూడ ప్రయోగింపఁబడును.— (ఆర. II. 73) భార్యాసమేతుండై యున్నవాని కెంతలయ్యును నాపద లెఱుకవడవు. 'అంతలు, ఇంతలు, ఎంతలు' అను పదములు నన్నడమున నేకవచనములు, 'లు'వర్ణము బహువచనబోధకమను భ్రాంతిచేఁ దెనుఁగువారందుండి 'అంత, ఇంత, ఎంత' అను నేకవచనరూపముల నేర్పఱుచుకొనిరి.

(ఇ) అట, ఇట, ఎట లపై షష్ఠీవిభక్తిక 'కు' ప్రత్యయము చేరదు. 'ఇట' అనగా 'ఈ ప్రదేశమును' అనికూడ అర్థమువచ్చును:—(ఆర. I. 66) వారలిట దలంతురొక్కొ.

(ఈ) 'ఇట్లు' అను దానిపై 'అని' అను క్త్వార్థకమును చేరును. (ఆది. I. 103) ఇట్లని స్తుతియించె.

(22) (అ) 'అపి' శబ్దార్థకమగు 'ఏని' అను ప్రత్యయము చేరుటవలన కొన్ని పదములకు అవ్యయత్వము కలుగును. 'అపి' అనునది సంస్కృతములో ఈ క్రింది యర్థములందు వచ్చును.

"అపి సంభావనా ప్రశ్న శంకా గర్హా సమచ్చయే
తథాయుక్తపదార్థేషు కామచారక్రియాసుచ"—విశ్వము.

"అపిః పదార్థసంభావనాన్వవసర్గగర్హా సముచ్చయేషు"—అష్టాధ్యాయి I. 4996. "ఆశిన్, స్మృతి, భూసా"ర్థములయందు అని గణరత్నమహోదధి.

సంస్కృతమందలి అపి శబ్దార్థములలోని కొన్ని తెనుఁగులోని ఏని శబ్దమునకు కలిగినవి—

(1) తథాఽపి.

(ఆది. II. 192) ఇది సంజీవితంబయ్యె నేనియుఁ బరీక్షితుండు సంజీవితుండు గానోపండు.

(2) అపినామ.

(ఆది. V. 56) పగఱఁగని సైఁతురేనియు మృగకులంబుఁగని సపి పరు రాజులు.

(3) యత్రాఽపి, యదపి, యస్యాఽపి, యోఽపి, యమపి, కదాఽ యదాఽపి, కంచిదపి మొద.

(ఆది. III. 86) ఇద్ధయశోర్థు లెందేనిఁ బుట్టె రట్టె కౌరవాన్వయంబు

(సభా. I. 9) ఎందేని సర్వభూతేశుండు జగము నెల్ల సృజియిం ఎందేనిఁ గృతవాసుఁడయ్యె భగీరథుండు ... గీర్వాణముఖ్యులెందేనిఁ గ్రతు లు ... చేసిరి ... అట్టి బిందుసరంబు.

(ఆది. III. 24) ఎద్దానినేనిఁ దాల్చిన నాయుధంబులు దాఁకనోడు న ఆ కమలమాలిక.

(ఆది. II. 182) ఎవ్వనియేని వీర్యంబున నిక్కన్య యుద్భవిల్లె న యుపరిచరుండు.

(ఆది. V. 18 నీవెయ్యేని నొక్క వేల్పు నారాధించి తవ్వేల్పు నీకోరి పుత్రకుల నిచ్చు.

(ఆది. I. 76) ఎవ్వనియేని ముఖామృతాంశుబింబమ్మున నుద్భవఁ బయినభారత వాగమృతంబు ... త్రావుదు రట్టి పరాశరసుతుం బ్రణమిల్లి.

(ఆది. IV. 148) నీవెప్పుడేని నన్ను నప్రియంబులువలుకు దప్పుడ నిన్నుఁబాసిపోవుదు.

(ఆది. II. 154) నాకు నీవెన్నండేని నవమానంబుఁ దలంచితి నాఁడ నిన్నుంబాసిపోవుదు.

(ఆది. VII. 50) ఎవ్వండేని మూఁడులోకంబులఁ జూడ నిచ్చగించు నాతండు.

(ఆది. V. 188) ఎయ్యేనియు నొక్క ధనుర్వేదవిదుండు.

(ఆది. IV. 127) ఎయ్యేనియు నొక్కస్త్రీయందు జన్మింపఁబోయెదము.

(ఆది. VIII. 18) ఎయ్యేని నొక్క వేల్పు నారాధించి.

(సభా. I. 4) ఎద్దియేని నొక్క యపూర్వంబయినదాని నిర్మింప.

(ఆది. VII. 92) ఎవ్వనినేనిఁ.

(ఆది. III. 181) ఎందేనినుండి యొక్క మహాముని ... వచ్చి.

(ఆది. IV. 229) ఎటయేనియుం గొనిపొందు.

(ఆది. VIII. 317) ఎటయేనియుం బఱచు.

(ఆది. III. 150) ఎటయేనియుం బోదు.

(4) శంక.

(ఆది. IV. 29) ఇది మునికన్యయేని మఱియేలొకో యీ లలితాంగి యందు నాహృదయము దద్దయుం దగిలె.

(5) అయితే.

(ఆది. III. 192) జరయు రుజయు దైవవశంబున నయ్యేనేని వాని ననుభవింత్రుగాక ....

(6) కూడా.

(ఆది. III. 112) కచుండు నేనియుఁ గ్రాఁడు; (ఆది. V. 48) ఒక్కటి నేవియు నేయంజాలక; (ఆది. VI. 141) మదీయభాషితంబు ... యెన్నఁడున్నేని మోఘము కాదు; (ఆది. IV. 196) అన్యుల నన్మనమున నేనియుం దలఁప.

(7) అవధారణము.

(ఆది. IV. 262) తాన చోరులకును దాపికాఁడై ... మిన్న కేనిఁ దపము సేయుచున్నయట్టు వలుకకున్నవాఁడు.

(8) కాలము.

(ఆది. V. 56) ఎట్టకేనియు ధృతప్రాణయయ్యె.

(9) యది.

(ఆది. VII. 269) నన్ను నెఱుంగవలతయేని.

(ఆది. IV. 128) ఉపకారంబు సేయనోపుదేని.

(అ) 'ఏని' అను నవ్యయముపై సముచ్చయార్థక 'ఉఁ' ప్రత్యయము చేరును.

(ఆది. III. 112) కచుండు నేనియుఁ రాఁడు.

(ఆది. V. 156) ఎట్టకేనియు ధృతప్రాణయయ్యె.

(ఇ) 'ఏని' అనుదానిలోని ఇత్వమునకు కొన్నియెడల లోపము కలుగును.

(ఆది. V. 222) నాలుగేఁ బాడికుఱ్ఱుల నీఁడె.

(ఆది. II. 255) వాలుపయి నడచున ట్లబ్బాలిక నడునడనడుంగి భ
మున.

(ఆది. V. 21) నడునడనడుంగుచున్నదాని; (ఆది. III. 111) వ
మలమలుంగుచు; (ఆది. IV. 43) వలువెడలఁగ; (ఆది. IV. 122) అయ
దవలువుదొలఁగె; (ఆది. IV. 77) వెలువెల్లనై; ఇట్లే-ఎలుంగి, వెలుంగి మె
(ఆది. VII. 50) మీకేవ్వఱుకుం జెఱనూఱుసేసి యిచ్చెద; (సభా. I.
చెఱువేయి; (ఆది. VIII.) గాడ్పుచూలు (చూలి తరువాతి రూపము) (
II. 174); ఉరులందొ్రచి (ఉరలందొ్రచి).

5. 'పోని' అనునది 'తక్కవకాని' అను నర్థమునఁ బ్రయోగిఁ
బడినది.

(అ) ఇది సాధారణముగా సముచ్చయ చిహ్నముపై వాడఁబడినది.

(ఆది. I. 151) కృతాంతకరదండంబునుంబోని తన దండంబు; (ఆ
II. 62) పాతాళ వివరంబునుంబోని తనకంఠబిలంబున; (ఆది. IV. 28) మన
రాజ్యలక్ష్మియుంబోనిదాని; (ఆది. IV. 47) తరుణ శశిరేఖయుంబోనిదా
(ఆది. VI. 300) కనకశైలనికుంజమునుంబోని వాని వక్షము; (ఆది. VIII. 8
వర్గచతుష్టయంబునుంబోని యనుజవర్గంబు.

(ఆ) అవధారణార్థక చిహ్నముపైఁగూడ నిది కాన్పించును:—

(ఆది. IV. 26) జయంతుండపోని దుష్యంతునెఱుంగి; (ఆది. III. 14
వరుణేంద్రుదేవియ పోనిదాని; (ఆది. IV. 232) తన్నుపోనిదాని.

(ఇ) ఈ క్రిందిపాఠములు ముద్రిత ప్రతులలోనివి. కుండల చిహ్నము
జూపిన ట్లాపాఠము లుండవలెను:—

(ఆది. IV. 238) సువర్ణవల్లరీజాలమువో (ఁబో) ని పింగళవిశాలజట
చయము; (ఆది. V. 47) శ్రీసతివో (ఁబో)ని కుంతి; (ఆది. V. 34) పృథ
బోని (ఁబోని) దానిఁ బృథయనుకన్యక;

6. ఈ క్రింది నానుడులు నన్నయ భారతములో నున్నవి :—

(ఆది. VI. 58) శూరులజన్మంబు సురలజన్మంబును నేఱులజన్మంబు
నెఱుఁగనగునె.

(ఆది. VI. 58) లేటికడుపునఁ బులిపుట్టునె;

,, ,, 62 ఆొమ్మన్నఁజేయిడి నిద్రవోయె.

,, ,, 18 కుంతికడుపు సల్లగాఁ బుట్టిన ఘనభుజుండు.

,, ,, 90 విప్రులయలుకయుఁ దృణహుతాశనంబు దీర్ఘమగునె

,, ,, 186 వంటయిల్ గుండెలుసొచ్చె.

(సభా. II. 48) బూతువ్రేగడినట్లు వ్రేగడెదు.

(ఆది. V. 224) రోయుతీఁగ గాళ్లం బెనఁగెన్.

7. 'అలవియె' అనుటకు నన్నయ 'లావే' అనును:—

(ఆది. IV. 247) ధారుణీప్రజ కొకనిమిషంబునైనఁ బ్రకృతినుండఁగ లావే; (ఆది. V. 247) కర్మవిపాకంబుఁ గడవంగలావె; (ఆది. VII. 303) విధికృతముఁ గడవనేరఁగ లావే; (ఆది. VII. 161) విధికృతంబుఁ గ్రమ్మఱింప లావె; (సభా. II. 273) వారలన్ లావె ...రణంబులో నోర్వఁగన్.

(అ) 11-వ శతాబ్దపు శాసనములలో శకటరేఫముతో కనఁబడుచున్న శబ్దములు.

అంకకాఱ (చాలుక్యనంకకాఱ) (S. I. I. IV. 749); అఱ = సగము (S. I. I. IV. 754, 996), అఱగియ (మణవాల ఆఱ్వానికి) (S. I. I. V. 66); ఉయక్కొండాఱువారికి (S. I. I. V. 66); ఎఱ్ఱంజెఱువు (S. I. I. IV. 704); ఎఱ్ఱమండండు (S. I. I. IV. 677); కఱ్ఱ (అఱ్ఱ?) (S. I. I. IV. 1314); కఱుత (అఱుత?) (S. I. I. V. 1071); కఱ్ఱపనివానికి (S. I. I. IV. 1015); కుఱుమఱజముణ్డు (S. I. I. IV, 737, 739); కూంత్తుఱు (S. I. I. IV. 1161, 1253, 1053, 1062, 1076; S. I. I. V. 1033, 1055, 1091, 1105); కూన్తుఱు (S. I. I. IV. 1120); కూంతుఱు (S. I. I. IV. 1010, 1015, 1357; S. I. I. V. 62, 72); కూతుఱు (S. I. I. V. 1039, 1125); కూత్తురు (S. I. I. V. 1026); కొఱడియ (S. I. I. IV, 1114); గొఱియలు (S. I. I. IV. 1014; S. I. I. V. 72, 1115, 1117, 1118); మొద. గొఱియెలు (S. I. I. V. 1126); గొఱ్యలు (S. I. I. V. 63) చెఱుబలి 66; చెఱ్వ (S. I. I. IV. 749, 762) తఱలానవారు (S. I. I. V. 1349; తెఱ (ఇలి) మైయిన (S. I. I. IV. 1098, 1049, 1319, 1340) నెఱగద్యానములు (S. I. I. IV. 1224) పరుమఱ; పఱియు (S. I. I. IV. 1190, 1323) పఱఱు (పఱ్ఱు) (S. I. I. IV. 1248); పఱ్ఱు (S. I. I. V. 1098) పఱ్ఱ్యక్కూఱుల (S. I. I. V. 73); పెంజెఱువు (S. I. I. IV. 927); పాంబఱ్ఱి (S. I. I. IV. 674); ఱేండు (S. I. I. IV. 1150); ఱేని (S. I. I. IV. 1080); ఱేపటి (S. I. I. IV. 1176, 1323; S. I. I. V. 66); వఱడిన.

(ఆ) (1) కోఱు=ఇచ్చించు; కుఱియు; వదఱు; ఈ మూడింటిలోను శకటరేఫ మున్నదని వాని యితర ద్రావిడ రూపములవలన తెలిసికొనవచ్చును. కన్నడము: కోఱ్ఱు, కోఱికె; మళయాళము: కోఱుగ; కన్నడము: పదఱు, మళయాళము: పదఱుగ; మళయాళము: ఉఱక్కు; తెనుఁగు: ఉఱియు, కుఱియు;

కాని, (ఆది. II. 79) పద్యములో సాధురేఫ ప్రాసములో 'కురిసె' అని కనబడుచున్నది.

(2) వీంపు, వీంచు అని అనేకములయిన వ్రాఁతప్రతులలో ఉండుటచేత అవి సబిందుకములనియే నిర్ణయించుటయైనది.

(3) చేడ్వడు, వీడ్వడు, కీడ్వడు అనువానిలో చాల వ్రాఁతప్రతులయందు పకారమునకు వకారాదేశము కనఁబడుచున్నది, కాని, తోడ్కొను, వీడ్కొను, మొదలగువానిలో గ, స, డ, ద వాదేశము రాదు, ఒక్క పకారమునకు వకారాదేశమువచ్చి ఇతర పరుషాక్షరములకు రాకుండ నున్నదేమో (ఉ. హరి. IV. 199 లో 'కీడ్పడు' అని 'డ్ప' ప్రాసస్థానమం దున్నది).

అనుబంధము I.

శ్రీ

— గరుడోపాఖ్యానము —

గరుడోపాఖ్యాన పాఠనిర్ణయమునకు ఈ క్రింది వ్రాతప్రతు లాధారములయినవి. ఈ క్రింది పట్టికలో (1) పుస్తకసంఖ్య, (2) ఎచ్చటనున్నది, దాని కేటలాగు నంబరు (3) ఎవరు సంపాదించినది, (4) ఏమండలమునది చూపఁబడినది.

పుస్తక సంఖ్య	కేటలాగు నంబరు	ఎవరు సంపాదించినది	ఏమండలమునది
(1)		పర్లాకిమిడి, గంజాం జిల్లా. రా. సా. గిడుగు వెంకట రామమూర్తి పంతులుగారు	గంజాముజిల్లా
(2)		,,	,,
(3)		,,	,,
(4)	గౌ. గ్ర. నం.50,	గౌతమీగ్రంథాలయము, నాళము కృష్ణరావుగారు,	రాజమహేంద్రవరము. గోదావరిజిల్లా
(5)	,, 51,	చిలుకూరి నారాయణరావు	గంజాముజిల్లా
(6)	,, 53	,,	,,
(7)	పరిషత్తు నం. 1	నుదురుపాటి రామస్వామి అయ్యగారు	నెల్లూరుజిల్లా
(8)	,, 4		,,
(9)	,, 11		,,
(10)	,, 22/2	వెంకటకృష్ణయ్యగారు	నెల్లూరు
(11)	,, 80		,,
(12)	,, 36		,,
(13)	,, 85	ముత్తరనల్లూరు వెంకట రామయ్యగారు	దక్షిణదేశము
(14)	,, 226	కొడంగై సీతారామయ్య [గారు	,,

పుస్తక సంఖ్య	కేటలాగు నంబరు	ఎవరు సంపాదించినది	ఏమండలమున
(15)	పరిషత్తు న. 227	చోళవందాన్ మూర్తి విశ్వనాథయ్యగారు	దక్షిణదేశము
(16)	,, 100		,,
(17)	,, 295	ఎళయరశవేందన్ వెంకట కృష్ణప్పనాయుడుగారు	,,
(18)	,, 309	నత్తము సుబ్రహ్మణ్యంగారు	,,
(19)	,, 316	ఎట్టియాపురం గురునాథశాస్త్రి	,,
(20)	,, 339	ఎళయరశవేందర్ ఆలగుంట్ల రామయ్యగారు	,,
(21)	,, 346	నత్త వెంకటేశయ్యగారు	,,
(22)	,, 361	పిళ్ళపాళయం సుబ్రహ్మణ్య అయ్యరుగారు	,,
(23)	,, 436		,, నెల్లూరుజిల్లా
(24)	,, 479	సాధు అయ్యవారు గారు,	,,
(25)	,, 639	మదనగోపాలపురం; తాళ్ళపాక చెంచన్నగారి నిమిత్తం వూటుకూరులోని వుమ్మడిసెట్టి వెంకట రామన్న వ్రాసినది.	,,
(26)	,, 664	రామానాయుడుగారు, అడుపూరు.	,,
(27)	,, 682	చెంగమ నాయుడుగారు, చిన్నంపల్లి	,,
(28)	,, 699	పిచ్చెయ్యగారు, పోడూరు, (నందననామ సం॥ర కార్తీక శుద్ధ ౧౦ ల నాడు దొడ్డిపల్లి సుబ్బరాజు వ్రాసినది.	,,
(29)	,, 704	సుబ్బయ్యగారు, తుమ్మల అగ్రహారం.	,,
(30)	,, 750	కామిశెట్టి నాగయ్యగారు, బిల్వపల్లి.	,,

పుస్తక సంఖ్య	కేటలాగు నంబరు	ఎవరు సంపాదించినది	ఏమండలమునది
(31)	పరిషత్తున 810	చిన్నారెడ్డిగారు, కొండో పల్లి.	నెల్లూరు జిల్లా
(32)	,, 914	...	,,
(33)	,, 979	కొప్పర్తి రామచంద్రరావు గారు, సీతారాంపురం, ప్రస్తుతం నర్సాపురం, సౌమ్య సం॥ర పుష్య బ॥౧ సోమవారమునాటికి కొప్పర్తి వెంకన్న వ్రాసినది.	కృష్ణ జిల్లా
(34)	,, 1014	మొగలి తుట్టురాజుగారు	గోదావరి జిల్లా
(35)	,, 1205/2	కంభంమెట్టు	కర్నూలు జిల్లా
(36)	,, 1323		
(37)	,, 1328		
(38)	,, 1329	రంగనాథరావుగారు	,,
(39)	,, 1333	గంగవరం సీతారామయ్య, పెద్ద తిప్పసముద్రం ఆదిరాజయ్య	చిత్తూరు జిల్లా
(40)	,, 1335	,,	,,
(41)	,, 1359	మట్టి వీరరాఘవులు	,,
(42)	,, 1473		
(43)	,, 1514		
(44)	,, 1522	రంగనాథరావుగారు	,,
(45)	,, 1663	జయ సం॥ శ్రావణ శు ౧౦ లకు వ్రాసినది, ఘూలి తేటి తిమ్మప్ప గారి ప్రతికి నకలు	,,
(46)	,, 1656		
(47)	,, 1707		
(48)	,, 1708		
(49)	,, 1710		
(50)	,, 1799	పిఠాపురములోని దేవగుప్తాపు భరద్వాజముగారు	,,
(51)	,, 1864		

పుస్తక సంఖ్య	కేటలాగు నంబరు	ఎవరు సంపాదించినది	ఏమండలమునది
(82)	పరిషత్తున 4162	తం॥ తె॥ పెరుమాళ్లయ్యగారు, కాళయుక్తినామ సం॥ర భాద్రపద శు॥ ౭ మి నాటికి శృంగిమళ్ళ సుబ్బన్న కుమారుడు నరసప్ప వ్రాసినది.	అనంతపురం జిల్లా
(83)	,, 4225		
(84)	,, 4231	నెల్లూరుజిల్లా దీపాల పిచ్చయ్యశాస్త్రిగారు సంపాదించినది. అడ్డాడ సిద్ధేశ్వరశర్మగారిచ్చినది.	నెల్లూరు జిల్లా
(85)	,, 4269		,,
(86)	,, 4281		,,
(87)	,, 4319		,,
(88)	,, 4342	జయ సం॥ర నిజభాద్రపద శు॥ ౫ మి స్థిరవారమువరకు బుడమగుండ నరుసు వ్రాసుకొన్నది. (అత్యంత శిథిలము).	,,
(89)	,, 4346	సర్వజిత్ సం॥ర భాద్రపద బ ౨ బుధవారము నాటికి ములుగు మల్లంరాజు వ్రాసినది.	,,
(90)	,, 4370	పింగళ శ్రావణ శు॥ ౧౮ నాటికి వ్రాసినది.	,,
(91)	,, 4393		,,
(92)	,, 4412		,,

పుస్తక సంఖ్య	కేటలాగు నంబరు	ఎవరు సంపాదించినది	ఏమండలమునది.
(93)		వైయాకరణ రామానుజాచార్యులవారును పరవస్తు చిన్నయసూరిగారును పరిష్కరించిన గ్రంథములోని పాఠములు; శాలివాహన శకము 1769 ప్లవంగ అధిక జ్యేష్ఠ శు॥ 3 సోమవారమునందు అచ్చు వేయఁబడినది.	
(94)		మ-రా-రా-శ్రీ రావుసాహెబు గిడుగు రామమూర్తిపంతులుగారు తమ వావిళ్లవారి ప్రతిలో వ్రాసిపెట్టిన పాఠములు. **93,94** శ్రీ గిడుగు రామమూర్తిపంతులుగారు నాకు పంపినారు.	

శ్రీ

గ రు డో పా ఖ్యా న ము

(ఆదిపర్వము - ద్వితీయాశ్వాసము—1 - 120 పద్యములు.)

క॥ శ్రీవనితావల్లభ వేం గీవిమ ధూధీశ కావ్య[1] ప్రీతప్రియ నా
నావనినాథకిరీటతటీ విలసద్రత్నసంఘ ఘటితపదకమలా.

వ. అక్కథ[1]కుండు శౌనకాది మహామునులకుంజెప్పె [2]నాదియుగంబునం గశ్య
ప్రజాపతి[3] భార్యలైన [4]కద్రువయు వినతయు ననువారలు[5] పుత్త్రార్థినులై
యనేక సహస్రవర్షంబులు గశ్యపునారాధించినం [7]గశ్యపుండును బ్రస
న్నుండై మీ [8]కోరిన వరంబు లిచ్చెద వేం [9]డుండనిన. ౨

తరలము. అనలతేజులు దీర్ఘదేహులు నైనయట్టి తనూజులన్[1]
వినుతసత్త్వులం గోరెం గద్రువ[2] వేవురంగ్గడు [3]వేడ్కతో
వినత[4] గోరె సుపుత్త్రులన్ భుజవీర్యవంతుల వారికం
టెను బలాధికులైనవారిం గడిందివీరుల నిద్దఱన్[5]. ౩

వ. కశ్యపప్రజాపతి దొల్లి పెద్ద [1]గాలంబు [2]దపంబునేసి పుత్త్రకామేష్టిం
[3]జేసెంగావునం గద్రువకు[4] వేవురం [5]గొడుకులను వినతకు [6]నిద్దఱిం

---

౧. (1) 9 కార్య.

౨. (1) 4. కథికుండు, (2) 4. 6, 7, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 38, 39, 40, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 67, 71, 83. జెప్పిన ట్లాదియుగంబున, (3) 4. ప్రజాపతికి, (4) 93, కద్రువు, (5) 4. నను వారలిద్దఱు, (6) 4. పుత్రార్థినులై, (7) 4. ప్రసన్నుండై కశ్యపుండు. (8) 4. మీరుగోరిన 5. ప్రసన్నుండై వరంబులిచ్చెద, 9. మీగోరిన, (9) 83 వరంబు వేండుమనిన.

3. (1) 4. తనూజులన్, (2) 1, 93, 94 కద్రువు, (3) 9, 12, 83, వేట్కతో; (4) 4. వినత, (5) 4, 83, ఇద్దరిన్.

౪. (1) 4 పెద్దగాలంబు 6 బెద్దగాలంబు 36 యనేక కాలంబు (2) 4 దపంబు 6 పుత్రకామేష్టితపంబు చేసినవాండు 7 తపంబు సేయుచుండుం గావున, (3) 5. పుత్రకామేష్టి జేసినవాండు గావున 83 తపంబు చేసినవాడు గావున పుత్రకామేష్టి చేసి కద్రువకు (4) 1 కద్రువునకు, (5) 4, 93, 94, వేవురుగొడుకులను, (6) 4 వినతకున్నిద్దరు కొడుకులును.

గొడుకులను [7]వారికోరినయట్ల యిచ్చి గర్భంబు [8]లిమ్ముగా రక్షింపం [9]బనిచిన నయ్యిద్దఱును [10]సంతసిల్లియున్నంత గర్భంబులు గొండొక [11]గాలంబునకు నండంబులైన [12]నయ్యండంబులు [13]ఘృతకుండంబులం బెట్టి రక్షించుచున్నంత [14]నేనూఱేండ్లకుం [15]గద్రూం [16]గర్భాండంబులు దరతరంబ యవిసిన [17]నందు [18]శేషవాసుకైరావత తక్షక కర్కోటక ధనంజయ కాళియ మణినాగాపూరణ పింజర కైలాపుత్ర వామన నీలా నీల కల్మాష శబలార్య కోగ్రక కలశపోతక సురాముఖ దధిముఖ విమల పిండ కాప్త కర్కోటక శంఖ వాలిశిఖ నిష్ఠానక హేమగుహ నహుష పింగళ బాహ్యకర్ణ హస్తిపద ముద్గరపిండక కంబ లాశ్వతర కాళీయక వృత్త సంవర్తక పద్మ శంఖముఖ కూష్మాండక క్షేమక పిండారక కరవీర పుష్పదంష్ట్ర బిల్వక బిల్వపాండుర మూషకాద శంఖశిరః పూర్ణభద్ర హారిద్ర కాప రాజిత జ్యోతిక శ్రీవహ కౌరవ్య ధృతరాష్ట్ర శంఖపిండ వీర్యవ ద్విరజ స్సుబాహు శాలిపిండ హస్తిపిండ పిఠరక సుముఖ కౌణపాశన కుఠర కుంజర ప్రభాకర కుముద కుముదాక్ష తిత్తిరి హాలిక కర్దమ బహుమూలక కర్కరాకర్కర కుండోదర మహోదరు లాదిగాంగల వేవురు నాగముఖ్యులు పుట్టిన.

---

(7) 5. వారికోరిన వరంబులిచ్చి 83 వారువారుకోరిన. (9) 4. 7, 25, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 63, 67, 75, 75, 90. రక్షింపం బంచ్చిన 23 నియోగించ్చిన, (10) 6. దద్దయు సంతసిల్లి 7, 8, 39, 31, 34, 46, 51 సంతోషించ్చి యున్నంత (11) 4 గాలంబునకు, (12) 83 యండంబులై యూడిపడిన (13) 7, 8, 18, 25, 28, 21, 36, 67 య్యండంబులు కుండంబులబెట్టి (14) 4, చున్న నేనూ 7, 8, 12, 23, 26, 30, 33, 36, 38, 40, 41, 43, 45, 46, 48, 49, 51,53, 54, 67, 71, 75, 90, రక్షింపుచున్నంత 14 రక్షింప్పుచున్నయంత్త, (15) 4 నేనూ రేండ్లకు, (16) 4. 7, 23, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 41, 43, 45, 46, 48, 49, 51, 53, 54, 67, 71, 83 90, కద్రువగర్భాండంబులు, (17) యవిసినం నందు; 93, 94,-౦ బవిసిన, (18) ఈ పేర్లవిషయమున నేరెండు లిఖితగ్రంథములను నొక్కరీతిగా లేదు. 4, 5, 6 ల నుండి మాత్రము పాఠాంతరముల నిచట నిచ్చుచున్నాము.

4. మణినాగపూరణాన పంజ రైలాపుత్ర వాసవ నీల విల్వానిల కల్మాష నబల ఆయర్ణక పుండ్రక శలపోతక ఆర్ద్రిక హాలక కపోతముఖ దుర్ముఖ సుమన విమన విమల సుమహిత పిండక ఆపక కర్కోటాతియ్య కోటనక శంఖపాల శంఖనిష్టుక హేమక గుహ్యక కుహర కపోతవర్ణ నహుష పింగళ బాహ్యక హావ్యకర్ణ హస్తికర్ణ హావిముఖ ముద్దర మంద్దర శంబ్బల కపిలాశ్వ కారిక కోత్రి సంవర్తక పిండక వృత్తిక శంఖనఖ

క. తనగర్భాణ్డంబుల రెం ట్టను బ్రియనందనులు వెలువడమి[1]నతిలజ్జా
వనతయయి వినుత పుత్రార్థిని యొకయణ్డంబ్బు విగతధృతి నవియించెన్

క. దాన నపరార్థకాయ వి హీనుండు పూర్వార్థతను[1]సహితుం డరుణుండన
గ్గా నుదయింఛ్చె సుతుణ్డు మహానీతియతుండు దల్లికి ప్రియ[3]మెసగన్.

క్షేమక కంబలాశ్వ కాచాపి కాలాయక వృత్తక ఖరముఖ పీడర కరవీర ఘటదంష్ట్ర పు
దంష్ట్ర బాలక బిల్వాక మూషకాద శంఖ తిమిర పద్మ శంఖణ వ్రజ కోపన క్షేమక పిండా
పుణ్యగంధిక హారిద్రక ఆపానమిత్ర శ్రీవహ పాండురక పరాజిత పతంగ్రీవ కారవ్య ధ
రాష్ట్ర పుష్కర శల్య కురగ్రీవ పీఠర కుండర విరజ సుబాహు కలపిండ సూస్తిభద్ర ము
పిండారకర్ణ శంఖశిర పూర్ణదంష్ట్ర యపరాజిత వీర్యవంత కోణనాశక కుంజర కు
ప్రతారక తిత్తిర హారిత అకర్కర కులారి కుధర కాలేయపుత్ర పారాశర కౌశల ప్రభా
కుముద కుముదోద హవిల కర్దమ బహుమాల కర్కర యకర్కర కుముదాక్ష కర్క
టరకుండ్డోదర మహోదరు లాదిగా......

5. కాళిక మణినాగ పురాణక పుంజ్జర ఏలాపుత్ర వామన నీల కల్మాష శ
అయ్యక పుండ్రక కలపోతక......శంఖ నిష్ఠురక...హవ్యకర్ణ *omit* హాస్తిపద; పు
దంత బలక పాండు ర క్తపద అజిత పతంగగ్రీవ కౌరవ్య మారవ్య వసాగ్రీవ పుష్కరమిగ్న
omit till ప్రభాకర, ప్రకారక కుముద కుముదాక్ష......

6. శేష వాసుకి ఐరావత తక్షక ధనంజయ కాళిక మణినాగ పురాణ పంజర ఏల
పుత్ర వామన బిల్వ అనిల కల్మాష నచలాయ్యక పుండ్రక శతపోతక సుమన విమల విమ
సుహిత పిండకర కర్కోటక కౌంతక శంఖనఖ శంఖపాల శిఖి నిష్ఠురక హిమగుహ నహు
పింగ్గళ హవ్యకర్ణ హవిర్ముఖి ముద్గర మందర కపిశాశ్వకాళియ్య సంవృత్తక వ్రిత్త శం
నఖర పిండకర క్షేమకర కనుకపితక కరవీర ఘటదంష్ట్ర పుష్పదంష్ట్ర బలాక బిల్వాక పాండు
రక పరాజిత పతంగ్గగ్రీవ కౌరవ్య ధ్రితరాష్ట్ర పుష్కరశల్య కురగ్రీవ పిండక కుండర కరా
కుధుర ప్రభాకర కుముద కుముదర కుముదాక్ష కర్కోటధర కుండోధర మహోదరులాదిగా...

౫. (1) 23, 24, 26, 28, 29, 30, 34, 35, 36, 42 వెల్వడమి 25, ఖడయజాలక
లజ్జా 29. సతిలజ్జా, (2) నవియిచ్చెన్ 5,6 నవయించెన్.

౬. (1) 4 సహితుడనూరుండనగ నుదయించ్చె సుతుడు (ఇందు ఛందోభంగము
కలుగుచున్నది.) 5 సహితుం డనూరుండనంగ్గా 6. 50 డనురుండనంగా 7. 8, 25, 27, సహి
తుండు ననూరుండనంగా నుదయించ్చెను సుతుడు మహానీతిపరుడు. 8. సమేతుండు ననంగా 16
నహితుడనురుడనంగ్గాసుతు, (2) 8 నీతిపరుండ్డు. (3) 4. మొనరంగ్ 5, 6, 12, మొనరక్
11, 14 మొందవక్,

వ. ఇట్లు వికలాంగుండై పుట్టిన యనూరుండు వినతకునలిగి[1] నన్ను సంపూర్ణ
శరీరుం గానీక [2] యండం బవియించ్చిన యవినీతవు [3]గావున నీవు [4]నీ సవతికి
దాసివై [5] యేనూఱేండ్లుండుమని శాపంబిచ్చి యింక నీ రెండవ [6] యండం
బు దనకుం దాన యవియు [7] నంత్తకు నుండ్తసం [8] మ్మంగ్గుపుట్టెడు [9] పుత్త్రు
ండు మహాబలపరాక్రమ సంపన్నుండు నీ దాసీత్వంబు [10] వాంపు నని చెప్పి
సూర్యరథసూతుండయి యరిగె వినతయు నయ్యండం బతిప్రయత్నం
బున రక్షించుకొనియుండె [11] నంత్త. ౭

క. అమరాసురవీరులు ముం[1]న్నమలపయోరాశిం ద్రచ్చి [2] ౫ యమృతమువడ
యన్[3]
సమకట్టి సురేంద్రపురోగములై హరిహరహిరణ్యగర్భులతోడన్.[1] ౮

ఉ. మేరుమహామహీధరము మీందికి [1]నందఱు [2]వోయి యేక్రియన్
వారిధిం ద్రచ్చు [3]వారము ధ్రువంబుగ దానికిం గవ్వ మెద్ది యా
ధారము దానికెద్ది యని తద్దయు వె[1]న్వడి యున్న నచ్యుతాం
భోరుహగర్భు లిద్దఱును బూనిరి సర్వము నిర్వహింపంగన్. ౯

చ. అరుదుగ సర్వశైలములయంత [1] దనర్పను నాజ్ఞవంబు ను
స్థిరతయు నౌషధీరస [2]విశేషతయుం గల దుత్తమంబు మం
దరకుధరంబు గవ్వము గు దాని[3]యించ్చును నిశ్చయించ్చి య
య్యిరువురు[4] నంపంగాం బెఱికి యెత్తె ననంతుండు దద్గిరీంద్రమున్. ౧౦

---

౭. (6) వినుతకల్గి, 9. వినుతకలిగి, (2) 4. గానీక యాయండం బవియించ్చిన 12. గానీక వేగిరించి యండం 22 గానీ యల్పకాలంబున నవియించ్చిన 83 యవియించిన దానవు. (3) 4 వుగావున, (4) 4 సవతికి దాశీత్వంబున నోపినట్ల పనులు సేయుచు నేనూ 5 దాసివై యోసిపనులు శేయుచు 7 నీ సవతికి నేనూరేండ్లు దాసివై యుండుమని, (5) 19, 21 దాసివై యోసిపనులు సేయుచు నేనూ 30, 33 గాసివై నోసిపనులు 26, 45, 48, దాసివై యోపినపనులు, (6) 7 రెండగు నండంబు, (7) 83 యవయునంత్తకు, (8) 7 నుండనిమ్ము యింపువుట్టెడు, (9) 4 పుట్టిన పుత్త్రిండు, (10) 4 నీ దాసీత్వంబు వానివలనం బాయునని చెప్పి యనూరుండు 5, 13, 18, 22, నీదాసీత్వంబు భాయునని చెప్పి, (11) 4 యుండునంత్త 16 రక్షింపుచుండెనంత్త.

౮. (1) 4. (2) 4. 5, 8, 13, దచిన్ 6 దరచి, (3) 4. వడయన్, (4) 4. తోడన్.

౯. (1) 83 యందరుబోయి, (2) 4. యేక్రియంవ్వారధి, (3) 4, 5, 16 దచ్చు వారము 6 దంచువారము 14 దెచ్చువారము, (4) 4. బెన్వడిని బెంపరియున్న 6 బెన్వడు చున్న 8, 30, 33, 35 53 వెన్పడి 16 జేడ్వడి 39, 40, 49 చేడ్వడి.

౧౦. (1) 4. 11, 47, యందు దనపుచను నున్నతంబు, (2) 17. లతవిశేష, (3) 7. 23, 25, 33, 49, 51 దానిదె 16 దానది 21. దానికి (4) 7. బనింప్పగా.

వ. ఇట్లు [1] పదనొకండువేలు యోజనంబుల [2] తనప్పొను నంత్తియ [3] పాంతుః
గ్గల మంద్దరనగం బ్బనంత్తుం డ్డనంత్తశక్తిం [4] బ్బెటికి [5] యెత్తిన నంద్దఱు
నప్పర్వతంబుం దెచ్చి [6] సముద్రంబులో వైచి దాని [7] క్రింద్ద నాధారంః
గాం గూర్మరాజు నియమించ్చి [8] యోక్త్రంబ్బుగా వాసుకి [9] నమర్చ్చిః

శా. క్షోణీచక్రభరంబ్బు [1] గ్రక్కదల దిక్కుల్ మ్రోయంగా నార్చ్చిః
క్షీణోత్సాహ సమేతులై రయమునం గ్గీర్వాణులుం బూర్వగీ
ర్వాణ వ్రాతము నబ్ధిం ద్రచ్చు [2] నెడం ద ద్వాల్యకృష్ట [3] నాగానన
శ్రేణీప్రోత్థ [4] విషాగ్ని ధూమవితతుల్ [5] సేసెం బ్బయోదావళిః. ౧

క. ఉరగపతి తలలవల నురుతరజవమున నసుర [2] లూంది తత్పుచ్ఛము ని
ర్జరవరులూంది మహామత్సరమున నడిం ద్రచ్చి త్రచ్చి [3] జవమఱి
యున్నః. ౧

క. నారాయణుండ్డు వారి కవారిత జవసత్త్వములు ధ్రువంబ్బుగ నిచ్చెః
వారును [1] దొల్లిటికంట్టె న [2] పారప్రారంభులై ర పరిమితశక్తిః. ౧

౧౧. (1) 4. పదినొకండు 5, 19, 20. పదనొకండు, 7. పదనకొండ్డు యోజనంబు
14. పదనకుండు 22. పదనొకొండు, (2) 4 పొడవును యేనూరుయోజనంబుల తనపుః
6. యోజనంబులు దనపుఃను, (3) 6, 7, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27,
29, 30, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 67,
89, 90, 93, 94 లోంతునుం, (4) 4. డనంతశక్తినెత్తిన, (5) 6, 7, బెరికిన నందరునప్పర్వ
(6) 16. దెచ్చి పాలసముద్రంబులో, (7) 4. దానికింగ్రింద్ద, (8) 6, 7, 8, 9, 11, 12,
18, 19, 21, 22, 24, 25, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 36, 40, 41, 42, 43, 45,
48, 50, 51, 53, 54, 67, 83, 90, త్రవేతంబుగా 16. సూత్రంబుగా 15. యోత్రంబుగా
20 యాత్రంబ్బు, 47. త్రవేతంబు 31, 38, 49, 91, సూత్రంబు, (9) 16. వాసుగి, (10)
నిమిఁంచ్చి. 6. నియమించి.

౧౨. (1) 4 తలంబు, (2) 4, 5, 8, 13, దచుః 6. దరిచిరయమందకృష్ణనాగానన
ద్రెచ్చు, (3) 4. దద్వాల్యకృష్ణ, (4) 16. శ్రేణీజాత, (5) 16. జేశంబయోరాశికిః.

౧౩. (1) 4, 5, 11, తలలదెస 8, 9, తలలవలనను నురుతర జవనమునను నసురులుః
పుచ్ఛము 12, 17 దలలదెస, (2) 9. జవనమునను నసురలును పుచ్ఛము 16. జవమునను న
రులుం బుచ్ఛము 34. నసురలోగి, (3) 4. 5, 7, 8, 16, 23, 24, 34, 35 దచిఁతచిఁ
దరచితరిచి (4) 4. యున్నంః.

౧౪. (1) 5. వారలుదొల్లిటి, (2) 6, 93, 94 నవారిత ప్రారంభు.

చ. ఉడుగక యొండొరుం [1]దఱచి § యొక్కబలంబున దేవదానవుల్
వడిఁగొని[2]వార్ధి నిట్లు దఱు § వంద్దఱువన్ విష ముద్భవిల్లి[3]న
ల్గడలను విస్ఫులింగములు § గప్పంగ నవ్విష దాహ మెచ్చెరన్
మృడుండు గడంగి [4]పట్టుకొని § మ్రింగి[5]గళంబున నిల్పె బోల్పుగన్. ౧౫

వ. మఱియు నమృతంబును [1] శ్రీయును [2] నుచ్చైశ్శ్రవంబును గౌస్తుభం బును ధన్వన్తరియు [3] నాదిగా [4] ననేకంబు [5] లుద్భవిల్లిన నందు త్రిభు వనవంద్యయయిన శ్రీ [6] దేవియు నిజప్రభాపటల [7] పర్యస్త ప్రభార్క గభస్తి [8] విస్తరంబయిన కౌ[9]స్తుభంబును నారాయణు [10] వక్షస్థలంబు న [11] విలసిల్లె నుచ్చైశ్శ్రవంబును యుగ్యంబు [12] సురరాజగయోగ్యం బయ్యె నంత్త నయ్యమృతంబు నసురలు [13] సేకొనిన. ౧౬

క. నారాయణుండు గృత్రిమ నారీరూపమునం దనర్చి § సంబులు[1]కతిమో
హారంభకారుండై యసు రారులచేం గ్రమ్మఱంగ నమృతముఁగొని యర్జ[2].

వ. ఇట్లుపాయంబున న[1]సురలవంచించి యమృతంబుఁగొని విష్ణుదేవుండు దేవతలకిచ్చిన [2] నయ్యమృతంబు దేవత లుపయోగించుచో దేవరూపం బు [3] దాల్చి రాహువు [4] వేల్పున [5] బంత్తి నయ్యమృతంబు[6] పయో గింపంబోయినం దత్సమీపంబుననున్న చన్ద్రాదిత్యులు [7] వానినెఱింగ్గి

---

౧౫. (1) 4. బొదివి, (2) 6. యిట్లువారిధిన్, (3) 4. 5, 12, ముద్భవించి, (4) 7. పట్టికొని, (5) 13. మ్రింగెగళంబుననిల్పి.

౧౬. (1) 4. నమృతంబును చంద్రుండును శ్రీదేవియును ధన్వంతరియు నైరావతంబు నుద్భవిల్లె 6. నమృతంబును శ్రీదేవియు, (2) *omit* శ్రీయును, (3) 6. ధన్వంతరియును నుద్భవిల్లిన; (4) 5. నాదిగా ననేక పదార్థంబులుద్భవిల్లెనందు 7. మరియు ననేక పదా ర్థంబులుద్భ, (5) 23, 25, నాదిగాపదార్థంబు, (6) 4, 34, శ్రీమహాదేవియును నిజప్రభా పటలపర్యాస్త; 25, 26, 27, 36 ప్రభాపటలగభస్తి; 23, 24, 30, 33, 38, 40, 47, 48, 49, 50, 54, 67, 71, 75, పర్యస్త; (7) 5. పరిక్షిప్తగభస్తి 6. పటలగభస్తి విస్తారంబైన 7. పర్యస్త (8) 1. విస్తారంబయిన, (9) 4, 5, కౌస్తుభరత్నంబును; (10) 4. నారాయణ (11) 6, 7, 8, 18, 24, 27, 30, 31, 33, 34, 46, 47, 83, 90 విస్తరిల్లె (12) 4. యుగ్యంబును నైరావణంబునుగజంబును సురరాజ 6. నగ్యంబు, (13) 5. అసురలుచేకొని.

౧౭. (1) 7, 33 మనంబునవతి 26. మనంబులనతి, (2) 18. వడకొన్.

౧౮. (1) 4. అసురుల, (2) 7. 24, 25, 28, 29 కిచ్చినదేవత లుపయోగించుచో; 26, లుపయోగించుచోట (3) 5 దేవరూపంబున రాహువు 7. రూపంబులుదాల్చి (4) 6, 19. 20, 21, 22, 29, 38, 46, 54, 67, 75, 90, 91, రాహు, 7, 12, 13, 16, 23, 24, 25, 27, 39, 46 రాహుకేతువులు (5) 4, 6, వేల్పులపంక్తి 6, 19, 21, 22 వేల్పులబంత్తి 16 వేల్పుబంతి 20 దేవతలబంత్తి (6) 7. నమృతంబు ద్రావంజూచి; 93, 94 ంబుపయోగించు చున్న (7) 7. 38, 71 దానినెరింగి; 25. వారినెరింగ్గి

నారాయణునకుం జెప్పిన [8] నయ్యమృతంబు వాని [9] కంఠబిలంబు కుండ [3] ముంద్దఱ. [11]

క. అమరారి[1]మర్దనుండు సక్రము గ్రక్కున[2] నేయ రాహుకంఠము దెగి
హాము ధరణింబడియెం దన్ముఖ మమృతస్పర్శమున నక్షయంబై[3] నిలి

వ. నాఁటంగోలె రాహునకుం జన్ద్రాదిత్యులతోడి[1] [2]విరోధంబు శాశ
బ్బయి ప్రవర్తిల్లుచుండె[3].

సీ. అంత్త దేవాహితు[1]లమృతంబు గానక యెంత్తయు నలిగి బకలీన్ద్రాంగు
మంత్తనంబుండ్డియు కమత్త్యులతోడి[3]పా[4]త్రింత్రియచాలునింక్కల[5]ం
సంత్తసకట్టి[6]యుకత్సాహసమేతులై యంత్తంబులేని రథాశ్వములను
దంత్తులనమితపదాతులనోడంగూర్చియంత్త కాకారులై యాచ్చియ
వరులందాంకి యేసిరురుతరశరపక్ష జాతవాతరయా విధూతమగుచు
జెదర[7]జలద[8]పంక్తి బెదర[9]వజ్రాయుధు, [10]హృదయ ముదిలం[11]గానంగ
త్రిదశగణము.

మహాస్రగ్ధర. అమరేన్ద్రారాతులిట్లాహవముఖమున నే-యంగ్గం దత్త్తీక్ష్ణబా
ఘము ఘోరంబై సురానీకము[1]పయిం బెలుచంగప్పినం జూచి దైత

---

(8) 7. 23, 28, 29, 34, 39, 43, 90 జెప్పిన నమృతంబు (9) 7. వారి 9. కంఠ
జొరకుండ్డ (10) 12. జొరకుండ్డ 16. చొఁకుండ్డ (11) 7. ముందట.

౧౯. (1) 4, 6, 8, 12, 19, 21, 22, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 38, 42, 48,
53 అమరారి మథనుకరచక్రము 7. అమరారిమర్దనుని 16 చక్రము గ్రక్కున 11, అమరారిమథ
17 అమరారిదమను, (2) 5, 83 వ్రేయ 7, 11, 16, 17, 18, 29, 33 గ్రక్కున గొని
4, 6, 8, 12, గొనుడు 19, 20, 21, 22, 28, 30, 31, 42, 43, 53, గొనిన; 34, 38,
చక్రముగొని గ్రక్కునవైవ (3) 16. వెలయఁ.

౨౦. (1) 6. తోడ (2) 7, 12, 13, 14, 16 రాహుకేతువులకు 22. విరోధంబు
రాహునకు...తోడశాశ్వ...; (3) 5. చుండ్డనంత్త.

౨౧. (1) 19 దేవారాతు (2) 93, 94, వగచి (3) 6 తోటి (4) 13, 20, పొ
దింత్తియ 14 పొందింత్తియె (5) 7 ననుచు (6) 13 సంతతకట్టి 16. సెంతయు సమకట్టి
యుత్సాహసమేతులై 23, 38, 89, సమకట్టియంత్త, (7) 5, 6 బెదరె 9 చదల (8) 9. జల
పంక్తి (9) 5, 6 చెదరె 9 జవల (10) మదినిదిగులురవగ (11) 6 ముదిలగొనగ 7, 20
ముదిలికొనగ.

౨౨. (1) 6 సురానీకములను,

[2]త్తములం గోదండచక్రో[3]ద్యతభుజులు మహాదారుణుల్ వీరలక్ష్మీ
రమణుల్[4] దుర్వారనాత్యుగ్రయమున నరనారాయణుల్[5] దాఁకిరల్కన్.

మ. నరచాప[1] ప్రవిముక్త దారుణ బృహన్నారాచఘాతాల్ భయం
కరదైతేయ నికాయకాయములపైఁ గప్పెం దిశల్ నిండ బం
ధురధాత్రీధరతుంగశృంగతట సందోహం[2]బుపైఁ గప్పు దు
ర్ధరధారాధర ముక్తసంతత పయోధారావళిం బోల్చు[3]చున్. ౨౩

మ. పతదుర్వీధర[1] ధాతునిర్ఝర జలాభంబై మహాదేహ ని
ర్గత సాంద్రారుణపూర మొక్కమొగి [2]నోలన్ దెప్పి నారాయణో
న్నతదోర్దండ విముక్తచక్ర నిహతిన్ నాకద్విషన్మస్తక
ప్రతతుల్ ఘోరరణంబునం బడియె భూభాగంబు గంపింపఁగన్.

వ॥ ఇట్లు సముద్రతీరంబున నమరాసురులకు[1] నతిఘోరయుద్ధం బయ్యె నందు
నరనారాయణు లపార[2] పరాక్రములై యసుర[3] వీరులం[4] బెక్కండ్రం
జంపిన నుక్కడంగి దెసచెడి[5] యసురలు[6] సముద్రంబు సొచ్చిన నమరులు[7]
సమరలబ్ధవిజయులై యమరపతి నమృతరక్షణార్థంబు ప్రార్థించి
యథాస్థానంబున మందర[8] నగంబుం[9] బ్రతిష్ఠించి తమతమ నివా
సంబుల సుఖంబుండి రంత. ౨౫

క. అమృతముతో నుద్భవమై యమరేశ్వర యోగ్యమైన హయరత్నము ద
ద్విమలోదధితీరంబునం, గొమరుగ నేకతమ యిచ్చం గ్రుమ్మఱు
చుండన్. ౨౬

---

(2) 5, 6, 7, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 33, 34, 36, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 47, 48, 53, 90 దైత్యాధములన్ (3) 6 చక్రోద్ధత, (4) 7. 24, రమణుర్ దుర్వార 23, రమణుర్ దుర్వార, (5) 7. 24, నరనారాయణుర్ 23 నరనారాయణుర్.

౨౩. (1) 8. నరబాణౌఘవిముక్త, (2) 4. సందోహంబుతో, (3) 4. బొల్చుచోన్ 6. 16, బోల్చుచున్.

౨౪. (1) 6. ధరధామ, (2) 6. జాల్కంజేసి 6. నోల్కం ద్రెళ్ళి 9. నోల్కండస్సె 27, 38, నల్కం ద్రెస్సి; 23, 36. నోల్కన్ ద్రవ్వి; 26. నల్కన్ ద్రవ్వి; 31, 34, నేలం ద్రెళ్ళి.

౨౫. (1) 5. సురాసురలకు మహాఘోర 7. సురాసురులకు, (2) 5. నపారబలపరాక్రములై, (3) 4. యసురవరులం, (4) 7, 25, 38, 46, 49, నసురుల నుక్కడంగ పెక్కండ్రం, (5) 5, 16 దెసచెడి దిక్కు దప్పి 7. దెసచెడి సముద్రంబుజొచ్చిన 19, 22, నుక్కచెడి దెసచెడి 20, నుక్కడంగి యసురలు 27 యసురలుక్కచెడి చిక్కి, (6) 16. శేషించిన యసురలు, (7) 5, 7, నమరవరులు, (8) 4, 5, 6, మహానగంబు, (9) 4. (10) 4, 5 నివాసంబుల కుంజని.

వ. కద్రువయు వినుతయు వినోదార్థంబు విహరించు[1] వారు కరిమకరని
రాఘాతజాతవాతోద్ధూత తుంగతరంగా[3] గ్ర సముచ్చల జ్జలకణాసార
టాచ్ఛాదిత గగనతలంబై నదాని నుద్యానవనంబునుం[4] బోలె బహు
విద్రుమలతాలంకృతం బైనదాని నాటకప్రయోగంబునుం బో
ఘనరస పాత్రశోభి[6] తరంగరమ్యం బైనదాని దివంబునుం బో
నహిమకరభరితం బైనదాని మఱియు. –

చ. అలఘుఫణీంద్రలోకకుహ[1]రాంతర[2]దీప్త మణిస్ఫు[3]రత్ప్రభా
వలి గలదాని శశ్వ[4]దుదవాసమహావ్రతశీతపీడితా
చలమునిసౌఖ్యహేతు విలసద్బడబాగ్ని శిఖాచయంబులన్
[4]వెలుంగెడుదానిం గాంచి రరవిందనిభానన లంబుధిన్. ౨

మ. వివిధోత్తుంగతరంగ ఘట్టన[1]చలద్వేలావనై[2]లావలీ
లవలీలుంగలవంగ సంగతలతాలాస్యంబు[3]లీక్షింపుచు
న్నవలాక్షుల్ [4]సని కాంచి రంత నెదురన్ దత్తీరదేశంబున
న్నవదాతాంబుజ ఫేనపుంజనిభు నయ్యుశ్చైశ్శ్రవు న్నవ్వులన్. ౨

వ. కని కద్రువ వినుతం జూచి చూడవె[1] యల్ల[2] యతిధవళంబైన యశ్వంబ
[3]నందు సంపూర్ణచంద్రునందు[1] నల్లయుంబోలె, వాలప్రదేశంబునందు

---

౨౬. (1) 4. చున్నవారు 6 విహరింపుచున్నవారు, (2) 4, 93, 94 నికరకరాఘ
6, మకరకరాఘాత, (3) 4, తరంగసంఘట్టన సముచ్చలజ్జలాసారచయోచ్ఛాదితగగన. 5 (
5. ఉద్యానంబునంబోలె, (5) 5, బహువిధ విద్రుమ, (6) 4, 7, శోభితదంగరమ్య 9, 1
16, 23, శోభితరంగరమ్య, (7) 4, 5 దివసకరుండునుంబోలె 6, దివసంబునుంబోలె.

౨౭. (1) 11 కుహరాంతర (2) 6. దీపమణి (3) 93, 94, దుపవాస (4) 39. వెలగెడ

౨౮. పద్యము తరువాత "మరియు" "మరియును" అను వచనము కానవచ
చున్నది.

౨౯. (1) 5, 6, 8, ఘట్టిత (2) 4. నైతాళీ 6. శైలావనీ. (3) 4. వీక్షించుచుని
5, 6, 7, 8, 11, 12, 23, 29, 30, 33, 36, 38, 39, 43, 46, 54, 67, 71, 7
లీక్షింపుచున్; 27, 34, వీక్షింపుచున్, 28, లక్షింపుచున్; (4) 22. చనుదెంచి కాం
రెదురన్.

౩౦. (1) 4. చూడుమల్లదె (2) 5. యల్లదె 6. యల్లది; 93, 94 యల్లయది (3) 7,
23, 24, 26, 28, 30, 50 యశ్వోత్తమంబునందు (4) 4, 5 చంద్రునందున్న కందునంబో
వాలంబు నల్లనై యున్నదనిన, 17, చంద్రునందుల నల్లయుబోలె (5) 5, 6, వాలంబునల్ల
యున్నయది 7, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 35, 39 నల్లనైయున్నదనిన.

నల్లనై యున్నయది యనిన విని వినత నగి⁶ నీవే కన్నులం జూచి తెక్కఁడి⁷ యది నల్ల యీయశ్వరాజు⁸ మూర్తి మహాపురుషు⁹ సత్కీర్తియుం బోలె నతి¹⁰ నిర్మలంబై యొప్పుచున్నయది యనిన¹¹ విని వినతకుం గద్రువ యిట్లనియె. ౩౦

తే. గీ. అమ్మహాశ్వంబు ధవళదేహంబునందు¹ నల్ల గలిగిన నీవిప్డు నాకు దాసి
వగుము మఱి యన్న నల్ల లేదయ్యెనేని నీకు నే దాసినగుదుం బంతమ్మి
దము సలుపుము. ౩౧

వ. అని యిట్లిద్దఱు నొండొరులకు దాసీత్వంబు² పణంబుగా నొడివి పంన్నిదంబు³ సఱచిన వినత యయ్యశ్వంబు దాసి⁴ చూతము రమ్మనినం గద్రువ యిప్పుడు ప్రొద్దు లేదు⁵ రేపకడ⁶ చూతముని⁷ తమ⁸ నివాసంబులకుం బోయి⁹ యున్నయప్పుడు. ౩౨

సీ. కద్రువ కొడుకులకడ కేఁగి యేను మిమ్మద్దఱి⁷ వేఁడెదఁ గన్నలార
నాపంపు సేయుండు నన్ను¹ రక్షింపుఁడు³ కామచారులకు దుష్కర
ము గలదె

(6) 6, నగికన్నులం (7) 4, 11, 12, 16, 23, 24, 26, 28, 38, 39 తెక్కఁడిది 5, 24, 28, తెక్కఁడిది నల్లన 6. తెక్కఁడి నల్లయయ్యశ్వ 7. జూచితే యక్కఁడనల్ల 8. తెక్కఁడినల్లన 14. యెక్కన్నులంజూచితే యక్కాయెక్కఁడనల్ల 20 జూచితె యక్కాయెక్కఁడిదినల్ల 35 జూచితెయెక్కఁడిదినల్ల 25, 27, 31, 36, 49 జూచితివెక్కఁడియదినల్ల. (8) 7, 23, 24, 26, 30, 34, 38, 44, 45, 46, 49, 67, 75, యశ్వరాజమూర్తి (9) 5. కీర్తియునుం బోలె నతిధవళంబై 6, 7, 24, 28, 38, 46, 49, 54, పురుషకీర్తి; 93, 94 పురుషుని. (10) 6. ధవళంబై (11) 5. యనినవినతకు.

౩౧. (1) 6. నల్లగ్గినపుడు నీవు. (2) 7, 14, జరుగు 17, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 28, 30, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53 54, 71, 75, 89, చరుగు; 26, 27, 29, 31, సరకు.

౩౨. (1) 9. అని యిద్దరు నొండొరుల పన్నిదంబులు సరచి (2) 4, 7, దాసీత్వంబు నొడివి 5. అని యిద్దరు నొండొరులకుం బన్నిదంబు చరచి దాసీత్వంబు నొడివిరవ్వినత. (3) 4 పన్నిదంబులు 6. నొడివి చరచిన. 93, 94 చఱి. (4) 7. డాయం బోయిచూతము రమ్మని మగుడివచ్చి 8. చూడమని మగుడించిన నయ్యిద్దరు తమతమ 11. 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 34, 36, 38, 39, 43, 45, 46, 47 చూతము రమ్మని కద్రువ వినతయు మగుడి వచ్చి, 12 చూతము రమ్మనిన మగుడివచ్చి 13 చూతమని మగుడి తమతమ; 23. మగుడవచ్చి; (5) 9. ప్రొద్దులేదు పతిపరిచర్యాకాలంబయ్యె రేపకడయ చూతము రమ్మనిన మగుడివచ్చి తమ (6) 1, 9, 11, రేపకడను; 93, 94 రేపకడ. (7) 1, 5, చూతమని యిద్దరు మగుడి వచ్చి 6. చూతము రమ్మని మగుడివచ్చి (8) 5. తమతమ (9) 4. బోయి యుండిరంత

౩౩. (1) 6. నడిగెద (2) 4. మన్నింపుండు (3) 6. గామచారులకు

చ. తడయక [1] మ్రొక్కియున్న వినుతాసుతు నప్పుడు చూచి యా
నిడుగడ [2] సేయుచుం గడు సహింపక కద్రువ వానిం బిల్చి నా
కొడుకుల [3] నెల్ల నెత్తికొని క్రుమ్మరుచుండుము [4] యేమివంచ్చినన్
[5]మడువక చేయు మీ [6] వని సకనుప్పణా సేసెం బ్రభుత్వ మేర్పడ

వ. గరుడండును గద్రువ [1] పంచ్చిన పనులెల్లను [2] వినుతయనుమత నతివినయపరుండై చేయుచు.

క. ఆపన్నగముఖ్యులం దన, * వీంపునం బెట్టికొని పటుచిరవిపినములు
ద్వీపములు [1] గిరులు [2] నఖలని, శాపాలపురములుం [3] జూపెంజన
లకున్.

వ. ఒక్కనాండు సప్తమూర్తి జనంబ్బున సప్తాశ్వమణ్డలంబ్బు దాంక నమ్మోత్తాండు చణ్డకిరణంబ్బు వేడిమి [1] దాంకి మాండి [2] గరుడని నున్న యురగులు [3] దొరంగి [4] నేలంబ్బడి మూర్ఛాపోయినం కద్రువ గడు నలిగి గరుడనిం బదటే యతిభక్తి [5] నిన్డ్రి నారాధించ్చి.

చ. నర సుర సిద్ధ కిమ్పురుషనాగ [1] నభశ్చర ముఖ్యులెల్ల నీ
కరుణయ [2] వేం [3] చి మణ్డ్రి త్రిజగంబ్బులు నీకులిశాభిరక్షణ
స్ఫురణనచేసి సుస్థిరతంబొందుం బురన్దర [4] సర్వలోకను
న్దర శరణంబు [5] నాకగుము దానవసూదన పాకశాసనా.

---

౮౦. (1) 6. వచ్చియున్న (2) 1. నిడుగడు సేయుచుం (3) 6. నీవు లెత్తికొని (7, 8, 9 చుండుము యేమి 11. చుండుమరేమిపంచ్చినన్ 83, 8 యేమిబంచినన్ 22 యేమివ నన్ (5) 4, 5, మడపక 6, దడవక ...వనినప్పక 7, 8, మరుపక 16. మడుపక (6) మీపని 2గ, మాపని.

౮౧. (1) 6. పంచిన (2) 4, 5 లెల్లను నతివినయపరుండై చేయుచు; (3) 9, యనుమతినతి.

౮౨. (1) 4, 5, నదులు, (2) 4. నిఖిల (3) 8. పురములు నూప (4) 6, 7, 23-2 28-3గ, 38, 46-49, 51, 53, జని 8. జనువా డెలమింన్: 26, 27, జనువారలకున్;

* వీంపులో నరసున్న యుండవలెనో కూడదో నిర్ణయించుట కష్టము; వ్రాంత ప్రత లలోఁ దఱచుగఁ గాన్పించుచున్నది.

౮౩. (1) 9, వేడిమి మాడి గరుడని 25. వేడిమిం జేసి మాడి (2) 4, 6, (3) 4, 5, 7 14, యురగంబులు, 8, యురగంబులెల్ల (4) 6, దొరిగి 7, నొరిగి 14, సొరిగి (5) 4, 5, 6, భక్తితో నింద్రు 7, బదరియింద్రు.

౮౪. (1) 4, 6, 7, 30, 33, నాగవియచ్చర (2) 4. కరుణము 13. కరుణను (3) 5, వేచి 13, వేంచి (4) 4, 5, భక్తలోక, (5) 6. శరణంబ్బు.

వ. అని స్తుతియించి పర్జన్యప్రసాదంబున [1] మహావృష్టి [2] గొడుకులపయిం గురియించి [3] యయ్యురగుల విగతపరితాపులం జేసి కద్రువ గర్వంబున నుండి గరుడని వినుతనుం బనులు గొనుచున్నం త నొక్కనాండు గరుడండు దల్లి కిట్లనియె. ౪౫

ఉ. ఆయతపక్షతుండహతి నక్కులశైలము లెల్ల నుగ్గుగాం
జేయు మహాబలంబును బ్రసిద్ధియునుం గల నాకు నీవనిం
బాయక ఱొమ్మునం [1] దెపుడుం [2] బాములమోవను [3] వారికిం బనుల్
[4] సేయను నేమి గారణము [5] సెప్పుము దీనిం బయోరుహాననా. ౪౬

వ. అని యడిగిన వినుత దనకుం గద్రువతోడి [1] పన్నిదంబున [2] నైన దాసీత్వంబును దత్కారణంబైన [3] యనూరు శాపంబునుం గొడుకున కేర్పడం [4] జెప్పి యిట్లనియె. ౪౭

క. నీకతమున నాదాస్యము ప్రాకటముగం [1] బాయుననిన పల్కు లెదలోనం
జేకొని యూఱడి నిర్గతశోకస్థితి నున్నదాన [2] జూవె ఖగేంద్రా. ౪౮

వ. కొడుకులు సమర్థులైనం దల్లిదండ్రుల యిడుములు [1] వాయుట యెందునుం గలయది గావున నీయట్టి [2] సత్పుత్త్రుం బడసియు దాసినై యుండు దాననె [3] యనిన [4] విని వైనతేయుండు [5] దద్దయు దుఃఖితుండై యొక్కనాండు గద్రువేయుల కిట్లనియె. ౪౯

---

౪౫. (1) 9. ప్రసాదంబు బడసి మహా 93, 94 పడసి మహా (2) 7, 28, మహావృష్టి వడసి కొడుకుల (3) 6. గురియించి విగత.

౪౬. (1) 3, 5, 6, 8, 9, 13, 14, 18, 20, 23, 29, 30, 35, 40, 41, 42, 48, 90. దడవు 17, ఱొమ్మునందు కడుం 19, 21, 22, ఱొమ్మ గండ్వడి 34, 83. ఱొమ్మునందునిడి 93, 94 ఱొమ్మునం దవుడు. (2) 7. ప్రోవను 16. పాముల మోవగ (3) 4. వీరికిం (4) 5, సేయుచునుండ నేమియది 33. నేమి యిది చెప్పుము.

౪౭. (1) 4. తోటి (2) 4. దనకునైన (3) 5, 6, 8, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 34, 36, 38, 39, తత్కారణంబున గొడుకునకు జెప్పి యిట్లనియె 7. తత్కారణంబును గొడుకున కేర్పడం (4) 4. కేర్పడ నంతయుం.

౪౮. (1) 7. ప్రాకటభుజపాయు (2) 4. 5, 6, జూవే.

౪౯. (1) 5. 6, యిడుములెల్ల బాయుట 4. యిడుముల నెల్లం బాపుట ప్రసిద్ధంబని యెందునుం జెప్పుటగలదు నీయట్టి 7, 26, యుడుములు 12, యుడుములెల్ల (2) 5, మహాజవసత్పుత్త్రుం 4. మహాసత్త్వ సంపన్ను సుపుత్త్రుం బడసి దాసిన య్యేనుండుదాననే (3) 7, 20, యుండుదునే 23, యుంటుట తగవే (4) 5. యనిన వైనతేయుండు (5) 7, వైనతేయుం డొక్కనాండు.

చ. తడయక [1] మ్రొక్కి యున్న వినతాసుతు నప్పుడు సూచి యా
నిడుగడ [2] సేయుచుం గ్గడు సహింపక కద్రువ వానిం బిల్చి నా
కొడుకుల [3] నెల్ల నెత్తికొని క్రుమ్మరుచుండుము [4] యేమివంచ్చిన
[5] మడుపక చేయు మీ [6] వని సమున్పూర్ణసేసెం బ్రభుత్వ మేర్పడన్

వ. గరుడండును గద్రువ [1] వంచ్చిన పనులెల్లను [2] వినుతయనుమ
నతివినయపరుండై చేయుచు.

క. అపంన్నగముఖ్యులం దన, * వీంప్పునం బెట్టికొని పఱచి వివినముల
ద్వీపములు [1] గిరులు [2] నఖిలది, శాపాలపురములుం [3] జూపెం జన
లకున్.

వ. ఒక్కనాండు సప్తమారుత జవంబ్బున సప్తాశ్వమణ్డలంబ్బుదాంక
నమ్మాత్తాణ్డు చణ్డకిరణంబ్బు వేడిమి [1] దాంకి మాండి [2] గరుడని
నుంన్న యురగులు [3] దొరంగి [4] నేలంబ్బడి మూచ్ఛపొయినం
కద్రువ గడు నలిగి గరుడనిం బదఱి యతిభక్తి [5] నిన్ద్రు నారాధించి

చ. నర సుర సిద్ధ కిమ్పురుషనాగ [1] నభశ్చర ముఖ్యులెల్ల నీ
కరుణయ [2] వేం [3] చి మణ్డు త్రిజగంబ్బులు నీకులిశాభిరక్షణ
స్ఫురణనచేసి సుస్థిరతంబొందుం బురన్దర [4] సర్వలోకసు
న్దర శరణంబు [5] నాకగుము దానవసూదన పాకశాసనా.

---

౪౦. (1) 6. వచ్చియుంన్న (2) 1. నిడుగడు సేయుచుం (3) 6. నీవు లెత్తికొ
7, 8, 9 చుండుము యేమి 11. చుండుమ యేమివంచ్చిన 83, 8 యేమిబంచిన 22 యే
నన్ (5) 4, 5, మడపక 6, దడవక ...వనినసప్పక 7, 8, మరుపక 16. మదుపక (
మీపని 2౩, మాపని.

౪౧. (1) 6. పంచిన (2) 4, 5 లెల్లను నతివినయపరుండై చేయుచు; (3) ६
యనుమతినతి.

౪౨. (1) 4, 5, నదులు, (2) 4. నిఖిల (3) 8. పురములు సూప (4) 6, 7, 23
28-3౩, 38, 46-49, 51, 53, జని 8. జనువా డెలమింన్: 26, 27, జనువారలకున్;

* వీంపులో నరసున్న యుండవలెనో కూడదో నిర్ణయించుట కష్టము; వ్రాంత ప్ర
లలోం దఱచుగం గానిపించుచున్నది.

౪౩. (1) 9, వేడిమి మాడి గరుడని 25. వేడిమిం జేసి మాడి (2) 4, 6, (3) 4, 5,
14, యురగంబులు, 8, యురగంబులెల్ల (4) 6, దొరిగి 7, నొరిగి 14, సొరిగి (5) 4, 5,
భక్తితో నింద్రు 7, బదరియింద్రు.

౪౪. (1) 4, 6, 7, 30, 33, నాగవియచ్చర (2) 4. కరుణము 13. కరుణను (3) 5
వేచి 13, వేంచి (4) 4, 5, భక్తలోక, (5) 6. శరణంబ్బు.

వ. అని స్తుతియించి పర్జన్యప్రసాదంబున [1] మహావృష్టి [2] గొడుకులపయిం గురియించి [3] యయ్యురగుల విగతపరితాపులం జేసి కద్రువ గర్వంబున నుఱక గరుడని వినుతనుం బనులు గొనుచున్నంత నొక్కనాండు గరుడండు దల్లి కిట్లనియె. ౭౫

ఉ. ఆయతపక్షతుణ్డహతిశైలకులశైలములెల్ల నుగ్గుగాం
జేయు మహాబలంబును బ్రసిద్ధియునుం గల నాకు నీవనిం
బాయక యమ్మ [1] దెవుడుం [2] బాముల మోవను [3] వారికిం బనుల్
[4] సేయను నేమి కారణము [5] సెప్పుము దీనిం బయోరుహాననా. ౭౬

వ. అని యడిగిన వినుత దనయుం గద్రువతోడి [1] పన్నిదంబున [2] నైన దాసీత్వంబును దత్కారణంబైన [3] యనూరుశాపంబునుం గొడుకున కేర్పడం [4] జెప్పి యిట్లనియె. ౭౭

క. నీకతమున నాదాస్యము ప్రాకటముగం [1] బాయుననినపల్కు లెదలోనం
జేకొని యూఱడి నిర్గత శోకస్థితి నున్నదానం [2] జూవె ఖగేంద్రా. ౭౮

వ. కొడుకులు సమర్థులైనం దల్లిదండ్రుల యిడుములు [1] వాయుట యొందునుం గలయది గావున నీయట్టి [2] సత్పుత్త్రుంబడసియు దాసినై యుండు దానవె [3] యనిన [4] విని వైనతేయుండు [5] దద్దయు దుఃఖితుండై యొక్కనాండు గాద్రవేయుల కిట్లనియె. ౭౯

---

౭౫. (1) 9. ప్రసాదంబు బడసిమహా 93, 94 వడిసి మహా (2) 7, 28, మహావృష్టి వడసి కొడుకుల (3) 6. గురియించి విగత.

౭౬. (1) 3, 5, 6, 8, 9, 13, 14, 18, 20, 23, 29, 30, 35, 40, 41, 42, 48, 90. దడవు 17, రొంమ్ము నందు కడుం 19, 21, 22, రొంమ్ము గంద్దవడి 34, 83. రొంమ్ము నంద్దునిడి 93, 94 లోమ్మునంవవుడు. (2) 7. బ్రోవను 16. వాముల మోవగ (3) 4. వీరికిం (4) 5, సేయుచునుండ నేమియది 33. నేమి యిది చెప్పుము.

౭౭. (1) 4. తోటి (2) 4. దనకునైన (3) 5, 6, 8, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 34, 36, 38, 39, తత్కారణంబును గొడుకునకు జెప్పి యిట్లనియె 7. తత్కారణంబును గొడుకున కేర్పడం (4) 4. కేర్పడ నంతయుం.

౭౮. (1) 7. ప్రాకటభుజపాయు (2) 4. 5, 6, జూవె.

౭౯. (1) 5. 6, యిడుములెల్ల బాయుట 4. యిడుముల నెల్లం బాపుట ప్రసిద్ధంబని యెందునుం జెప్పటగలదు నీయట్టి 7, 26, యుడుములు 12, యిడుములెల్ల (2) 5, మహాజవసత్పుత్త్రుం 4. మహాసత్త్వ సంపన్ను సుపుత్త్రుం బడసి దాసిన య్యేనుండుదాననే (3) 7, 20, యుండుదునే 23, యుండుట తగవే (4) 5. యనిన వైనతేయుండు (5) 7, వైనతేయుం డొక్కనాండు.

క. మాయాదాస్యమువాయు[1]ను, పాయముసేయుండ్డు నన్నుకబనుష
బ్బేయది దానిన తెత్తునజేయుండనై యమరవరులంకజేకొని[2]యేనిః

వ. అనిన నయ్యురగులు[1] గరుడని కిట్లనిరి.

చ. అమితపరాక్రమంబ్బును రకయంబ్బును లావును గల్గు ఖేచరో
త్తముండవు నీవు నీదయినకదాస్యము వాంపికొనంగ్గ[1] నీకుం జి
త్తము గలదేని భూరిభుజకదర్పము శక్తియు నేప్పడంగ్గ మా
కమృతము దెచ్చి యిమ్మనినకనవ్విహాగేన్ద్రుండు సన్తసంబ్బునక.

వ. అట్లు[1] చేయుదు నమృతంబ్బు దెచ్చి[1] మీకిచ్చి యేనునుం దల్లియు
స్యంబ్బువలన విముక్తుల మగువారమని నొడివి తద్వృత్తాన్తంబ్బంత్త
ద్దల్లికిం[4] జెప్పి యమృత హరణార్థం[5]బ్బరిగెదనని మ్రొక్కిన[6]
సంతసిల్లి కొడుకుం గ్గౌంగిలించుకొని[7].

చ. అనిలుండు వక్షయుక్త మమృకతాంశుండు వీం పలుండు మస్తకం
బ్బినుండు సమస్తదేహమునుకనెప్పుడుంగాచుచు నీ క[1]భీష్టముల్
ఘనముగం జేయుచుండ్డెడ[2] జకగన్నుత యున్నతియు న్జయంబ్బుంజే
కొనుమని యిచ్చె దీవనలుకగోరి ఖగేంన్ద్రునకుం[3] బ్రియంబ్బునక

వ. గరుడండ్డును దల్లి[1] దీవనలు గైకొని గమనోన్ముఖుండ్డై యమృతం
దెచ్చునప్పుటు లావు[2] గలుగవలయు నాకాహారం బ్బు[3]పదేశింప్పుము
[4]వినుత యిట్లనియె.

---

౫౦. (1) 4, 6, వాయ, (2) 8, 9, 11, 12, 17, 18, 30, 33, 40, 41, 42, 4
47, 48, 50, 51, 53, 71, 75, 89, 90, యమరవరులచే గొనినైన.

౫౧. (1) 5, కరుణించి గరుడున కిట్లనిరి; 4, 6, గరుణించి గరుడనికి.

౫౨. (1) 4. కొనంగబూను చిత్తను 6. వాపికొనంగబూన 7, 9, 19, 22, 26, 27
28, 35, 36, బాచికొనంగ్గ 13, వాంపుకొనంగ్గ 23, బాపికొనంగ.

౫౩. (1) 4, 5, అట్లసేయుదు; 93, 94, చేయుదు నేనమృ, (2) 4, 5, దెచ్చియిచ్చి
యేనునుం, (3) 5, దాసీత్వంబుబాసి 4. దాసీత్వంబువలననుబాసి, (4) 19, దల్లి కెరుంగంజెప్పి,
(5) 4, యమృతహరణార్థంబున కరిగెద, (6) 4. మ్రొక్కిన సంతసిల్లి, (7) 4, 5, 6,
కౌంగిలించుకొని యిట్లనియె.

౫౪. (1) 4, 6, నీకు నిష్టముల్, (2) 8, 23, జేయుచుండ్దురు జగన్నుతి యున్నతి 9,
13, 17, 19, 22, 83, జేయుచుండెడు 14. శేయుచుండెద, (3) 4, 5, 6, 7, 13, 19, 25,
26, 29, 30, 31, 33, 36, 39, 40, 41, 45, 47, 50, 71, 90, కున్మదంబ్బునక.

౫౫. (1) 4. దీవెనలు నేకొని 20 దీవిసెలు 22 దీవెనులు, (2) 5, 6 లావువలయు;
93, 94 నాకు లావుగలుగవలయు, (3) 5, 6, ప్రసాదింప్పు మనిన, (4) 93, 94 బుపదేశింప్పుం
డనిన 7, 26 బుపదేశింపవె యనిన.

క. విషనిధికుక్షి నసంఖ్యము నిషాదగణ [2] ముండ్డి ధారుణీప్రజసుం గడుఁ
విషమమును జేయుఁ [2] దాని నిమిషమున భక్షింపు చనుము మిత్ర [3]
విఘాతీ. ౫౬

వ. భక్షణవిషయంబ్బున బ్రాహ్మణునిం [1] బ్బరిహరించ్చునది యనిన [2] గరుడండ్డు నాకు బ్రాహ్మణు [3] నెఱుంగ్గు తెఱం గెఱింగ్గింప్పు [4] మనిన వినుత యిట్లనియె. ౫౭

క. రయమున మ్రింగ్గుడు [1] గాలము, క్రియ నెవ్వండు కంఠబిలముఁ గ్రింద్దికిం జన క [2]
గ్నియపోలె [3] నేచ్చుఁ చుండ్డును భయరహితా వానినెఱుంగుఁ [4] బ్రాహ్మణు
లుంగాఁ. ౫౮

తే. గీ. కోపితుండ్డైన [1] విప్రుండుఁ ఘోరశస్త్ర, మగు మహావిషమగు నగ్నిఁ యగు నతండ్డు
యర్చితుండ్డైన జనులకుఁ నభిమతార్థ, సిద్ధికరుండగు [2] గురుండగుం జేయుం
[3] బ్రీతి. ౫౯

వ. అని బ్రాహ్మణస్వరూపంబ్బుం జెప్పిన నెఱింగి వినుత వీడ్కొని గరుడం డతిత్వరితగతిం [1] బఱచి సముద్రోదరంబ్బున [2] నున్న నిషాదుల ననేకశ [3] తసహస్రసంఖ్యలవారిం బాతాళవివరంబును [4] బోని తనకణ్ఠబిలంబుం [5] దెఱచి యంద్దఱ [6] నొక్క పెట్ట మ్రింగ్గిన నం ద్దొక్క విప్రుణ్డుండ్డి కుత్తు

---

౫౬. (1) 6, విషధగణంబ్బుండి 8. నిషాదబలముండ్డి, (2) జేయువారి 2. విషమము సేతురువారిని...5. విషమము సేసెడివారినిమిషమున.. 4. సేయువానినిమిష 6. సేసెడువారి, (3) 1, 4, 7, 9, 14, 30, 33, 34, ధ్వంసీ.

౫౭. (1) 4, 5, 8, 13, బ్రాహ్మణుం బరిహరింపుమనిన 6, బ్రాంహ్మనిం బరిహరింప్పు మనిన, (2) 6. యనిననాకు, (3) 5, 8, బ్రాహ్మణు తెఱం గెఱుంగింపు...7. బ్రాహ్మణునెఱిం గ్గింప్పవలయుననిన 22. తెఱంగ్గెఱుంగ్గింప్పుండ్డనిన, (4) 6. డనిన.

౫౮. (1) 6. మ్రింగ్గెడు 13. మ్రింగ్గెడు కాలముక్రియ, (2) 6, కజ్జ్వలుపోలె 7. అగ్నిరుపోలె 19, 22, కగ్నియబోలె 21 కగ్నియుబోలె, (3) 5. దహించ్చును. 4, 6 లో దహించ్చును, (4) 5. బ్రాహ్మణు లగుటఁ 4 బ్రాహ్మణుకులుగాఁ 13, 14, 17 బ్రాహ్మణుం గాంగఁ.

౫౯. (1) 6. కోపితుండ్డయి విప్రుండు, (2) 13 సర్వాఘముం జేయుంబ్రీతి, (3) 4. జేయుప్రియము.

౬౦. (1) 4. గతింజని (2) 6. సముద్రంబు దరినున్న (3) 4 ననేక సహస్రసంఖ్యలం గలుగువారిం 4. వివరంబ్బునబోని 12 వివరంబపోని (5) 4. కంఠంబు దెరచి (6) 4, 5, 6, 9, నొక్కట

మాయీదాస్యము వాయు[1]ను, పాయము సేయుండ్డు నన్ను గరుడ బనుపు ద్రిష్టం
బ్బేయది దానిన తెత్తు నజేయుండనై యమరవరగులం గైకొని[2]యేనిక. ౫౦
అనిన నయ్యురగులు [1] గరుడని కిట్లనిరి. ౫౧
అమితపరాక్రమంబ్బును దర్పయంబ్బును లావును గల్గు ఖేచరో
త్తముండవు నీవు నీదయినదాస్యము వాంపికొనంగ్గ [1] నీమం జి
త్తము గలదేని భూరిభుజదర్పము శక్తియు నేర్పడంగ్గ మా
కమృతము దెచ్చి యిమ్మనిననవ్విహగేన్ద్రుండు సన్తసంబ్బునక. ౫౨
అట్ల [1] చేయుదు నమృతంబ్బు దెచ్చి [1] మీకిచ్చి యేనును దల్లియు [3] దా
స్యంబ్బువలన విముక్తుల మగువారమని నొడివి తన్నపుత్త్రాస్యంబ్బం త్తయుం
దల్లికిం [4] జెప్పి యమృత హరణార్థం [5] బ్బరిగెదనని మ్రొక్కిన [6] వినుత
సంత్తసిల్లి కొడుకుం గ్గౌంగిలించుకొని[7]. ౫౩
అనిలుండు వక్షయుగ్మ మమృతాంశుండు వీపు నలుండు మస్తకం
బ్బినుండు సమస్తదేహమును నెప్పుడుం గాచుచు నీకు [1] భీష్టముల్
ఘనముగం జేయుచుండ్డెడు [2] జగన్నుతి యున్నతియు న్దయాంబ్బు జే
కొనుమని యిచ్చె దీవనలు గోరి ఖగేన్ద్రుండు [3] ప్రియంబ్బునక. ౫౪
గరుడండ్డును దల్లి [1] దీవనలు గైకొని సముత్సుకుండ్డై యమృతంబ్బు
దెచ్చువప్పుడు లావు [2] గలుగవలయు నాకాహారం బ్బు[3] పదేశింప్పుమనిన
[4]వినుత యిట్లనియె. ౫౫

---

౫౦. (1) 4, 6, వాయ, (2) 8, 9, 11, 12, 17, 18, 30, 33, 40, 41, 42, 45, 48, 50, 51, 53, 71, 75, 89, 91, యమరవరులచే గొనిచ్చెదన్.

౫౧. (1) 5, కరుణించి గరుడున కిట్లనిరి; 4, 6, గరుణించి గరుడనికి.

౫౨. (1) 4. కొనంగబూను చిత్తము 6. వాంకొనంగబూన 7, 9, 19, 22, 26, 27, 35, 36, బాచికొనంగ్గ 13, వాంపుకొనంగ్గ 23, బాపుకొనంగ.

౫౩. (1) 4, 5, అట్లసేయుదు; 93, 94, చేయుదు నీనమృ. (2) 4, 5, దెచ్చియిచ్చి నం, (3) 5, దాసీత్వంబుబాపి 4. దాసీత్వంబువలనను బాపి. (4) 19, దల్లి కరుంగంజెప్పి, 4, యమృతహరణార్థంబున కరిగెద, (6) 4. మ్రొక్కిన సంతసిల్లి. (7) 4, 5, 6, లించుకొని యిట్లనిరి.

౫౪. (1) 4, 6, నీకు నిష్టముల్, (2) 8, 23, జేయుచుండ్డెదరు జగన్నుతి యున్నతి 9, 7, 19, 22, 83, జేయుచుండెడు 14. జేయుచుండెద, (3) 4, 5, 6, 7, 18, 19, 25, 9, 30, 31, 33, 36, 39, 40, 41, 45, 47, 50, 71, 90, కనన్దనంబ్బునక.

౫౫. (1) 4. దీవనలు నేకొని 20 దీవనలు 22 దీవెనలు, (2) 5, 6 లావువలయు; 4 నాకు లావుగలుగవలయు, (3) 5, 6, ప్రసాదింప్వు మనిన, (4) 93, 94 ఉపదేశింప్పుం
7, 26 ఉపదేశింపుమ ననిన

క. విషనిధికుక్షి ననంఖ్యము నిషాదగణ ² మున్నది ధారుణీప్రజకుం గడుఁ
విషమమును జేయుఁ ² దాని నిమిషమున భక్షించి చనుము కమిత్ర ³
విఘాతీ. ౫౬

వ. భక్షణవిషయంబున బ్రాహ్మణుని ¹ బరిహరించునది యనిన ² గరుడండు
నాకు బ్రాహ్మణు ³ నెఱుంగు తెఱం గెఱింగింపు ⁴ మనిన వినత యిట్ల
నియె.

క. రయమున మ్రింగుడు ¹ గాలము, క్రియ నెవ్వాండు కంఠబిలముఁ గ్రుద్దికిం ౫౭
గ్నియుఁబోలె ³ నేచ్చుఁ జుండును భయరహితా వాని నెఱుంగుఁడీ బ్రాహ్మణుఁ
జనక ²
లుంగాఁ. ౫౮

తే. గీ. కోపితుండైన ¹ విప్రుండు ఘోరశస్త్ర, మగు మహావిషమగు నగ్నిఁ
యగు నతండు
యర్చితుండైన జనులకు నభిమతార్థ, సిద్ధికరుండగు ² గురుండగుం జేయుం
³ బ్రీతి. ౫౯

అని బ్రాహ్మణస్వరూపంబుం జెప్పిన నెఱుంగి వినత వీడ్కొని గరుడం
డతిత్వరితగతిం ¹ జని సముద్రోదరంబున ² నున్న నిషాదుల ననేక
³ శతసహస్రసంఖ్యలవారిం బాతాళవివరంబునుం ⁴ బోని తనకంఠబిలంబుం
⁵ దెఱచి యుండునట్లు ⁶ నోరుపెట్టి మ్రింగిన నందొక్కవిప్రుండు కుత్తు

౫౬. (1) 6, విషధరగణంబుండి 8. నిషాదజలముండ్రి, (2) జేయువారి 2. విషము
రువారిని...5. విషముఁ సేడివారి మిషముల.. 4. సేయువానినిమిష 6. సేసెడువారి,
1, 4, 7, 9, 14, 30, 33, 34, గ్నంది.

౫౭. (1) 4, 5, 8, 13, బ్రాహ్మణుం బరిహరింపుమనిన 8. బ్రాహ్మణునిం బరిహరింపు
(2) 6 యనినవాడు. (3) 5, 8, బ్రాహ్మణుతెఱం నెఱుంగింపు..7. బ్రాహ్మణు నెఱిం
గలయునని 22. నెఱంగెఱుంగింపుండని, (4) 6. డనిన.

౫౮. (1) 6. గ్రింగుడు 13. మ్రింగుడు కాలముక్రియ, (2) 6, కచ్చియుపోలె 7 అగ్ని
లె 19, 22, కగ్నియుబోలె 21 కగ్నియుబోలె. (3) 5. దహించును. 4, 6 లోదహిం
(4) 5. బ్రాహ్మణు లగుటఁ 4 బ్రాహ్మణుకులుగాఁ 13, 14, 17 బ్రాహ్మణుం
గా.

౫౯. (1) 6. కోపితుండయు విప్రుండు, (2) 13 సర్వకామం జేయుంబ్రీతి, (3) 4.
బెయము.

౬౦. (1) 4. గతించి (2) 6. సముద్రంబు నరిమున్న (3) 4 ననేక సహస్రసంఖ్యలం
వారిం 4. వివరంబుపగోలి 12 వివరంబులోని (5)

కకు 7 డిగక నిప్పునుంబో లె నేచ్చుచున్న 8 నెఱుంగ్గి నాకంఠబిలంబున 9 వి
ప్రుణ్ణుంన్న 10 వాండేని వెలువడివచ్చునది యనిన 11 గరుడని కవిప్రుం
డిట్లనియె. ౬౦

. విప్రుండ నుంన్నవాండ నపవిత్ర నిషాది మదీయభార్య గీ
త్రిప్రియ దీని బెట్టి చనుదెంచుము 1 ధమ్ముగానె నాకు నావుడు 2
విప్రులంబొంద్దియుంన్న యపవిత్రులుం బూజ్యుల 3 కారె కావున
విప్రకులుణ్ణ వెల్వడుముదేగను నిప్పుడు నీనిషాదియుం. ౬౧

అనిన నా గరుడని యనుగ్రహంబున 1 బ్రాహ్మణుండు నిషాదీసహితుండై
2 వెలువడివచ్చి గరుడని దీవించి 3 యాశేచ ద్దనియె గరుడండును గగనం
బునందునటచి 4 గంధమాదనంబునం దపంబు సేయుచున్న కశ్యపుంగని
నమస్కరించి 5 యస్మజ్జనని దాస్య నిరాసార్థంబు గల దమృతంబుం
దేర 6 నరిగెద నిషాదభోజనంబున నాంకలి దీరదన్న యని నా కాహా
రంబుం బ్రసాదింపు 7 మనినం గొడుకు 8 కడుంకకు మెచ్చి కశ్యపప్రజా
పతి యిట్లనియె. ౬౨

అనలవిభుండు విభావసుం డను విప్రుండు నియమవన్తుండత్యంతకోపిష్ఠుండై
తనరి సుఖముంన్న నాతని యనుజుండు మహా సుప్రతీకుండను వాండతనికి.
మనపితృవర్గము విడిచిన ధనము విభాగింప 1 ... 2 ధన్మ పితి నా
కని యడుగంబో ... విభాగమ్ము ... ౬౪

(7) 4, 5, 6, కుత్తుకకుండి 7, 8, 23 24, 27, 28, 35, 45, 53, 54 ... (8) 6. నెరుమమున్న 71. నెరుమున్న. (9) 4, 6. నా కంఠబిలంబువనున్న వాండవు ... ప్రుండవే (10) 6. విప్రుండున్నవాండవే (11) 4. యనినవంను; విప్రుండు గరుడుని ... నియె 7 గరుడనికి విప్రుండిట్లనియె.

౬౧. (1) 4. 93, 94 యు ... మై 5, 8 ధమ్ముగాను 13. ధమ్ముగాను గాను (2) 5, 6, ... వుడ, 93, 94 నావుండును (3) 5. పూజ్యులె 13. ... బులు ... లు.

౬౨. (1) 5, 6, యనుగ్రహంబు వడసి (2) సహితుండు గా. (3) 5, 6, దీవించి యరిగె ... డుండును. 4, 6, దీవించి యవ్విప్రుండరిగె గరుడండును 7, వచ్చి వాని దీవించి 9, 11, ..., 50, యథేష్టం బరిగె (4) 4, 6 బఱచి కశ్యపుం (5) 4 నమస్కరించి జనని దాస్య ... 6, 7, 24, 26, 30, 33, దేవరిగెద; (7) 5, 6, ప్రసాదింపుడనిన. (8) 4. కొంకకు.

౬౪. (1) 1. ధనము విభాగించినాకు ధమ్మైపతిమ్మ ...4, 19, 20, 22, 24, ..., 27, 28, 33, 39, 43, 46, 47, 69, విభాగించి నాకు ధమ్మైపతిమ్మని యడుగ ... ండ... 6 విభాగించి నాకు ధమ్మైపతిమ్మని యడుగుచుండంగా విభావసుండు వాంకార ... 9, 11, 12, 14, ధమ్మైపతిమ్మని యడుగుచుండ బోయి యనుజునకు 17, 19 నిమ్మని ... (2) 5. నాకు ధమ్మై ... యడుగుచుండ ...

క. తా నలిగి యిచ్చు శాపం బ్బేనుంగవై యుండుమని సహింపక వాండుర్
మానుగం గూర్మమ వగుమని వానికిం బ్రతిశాపమిచ్చె కవనులోభ
మునన్ ౬౫

వ. ఇట్లన్యోన్య ద్దష్టుండును సన్యోన్య శాపంబులం జేసి యోజన త్రయోత్సే
ధంబు [1] గలిగి దశయోజన వృ [2] త్తంబైన కూర్మంబును [3] షడ్యోజనో
త్సేధంబు [4] గలిగి [5] ద్వాదశయోజన విస్తృతంబైన [6] గజంబునై
[7]సరోవరవివిధంబులనుండి యన్యోన్య నిమిత్తంబైన వైరంబునం
[8]దమలో నిత్యంబు నన్యోన్య [illegible] బ్బనంగి [9] పోరుచుండు నవి నీకాహా
రంబు [10] నుం [illegible] [11] యయ్యెడమునిన గరుడుండును
మనోవేగంబున [illegible] అది యూర [illegible] గాంచి. ౬౬

. చ. అది [1] యొక [illegible] కూర్మం [illegible] [2] గజంబుం బట్టికొనఁచి [3]
ఖగేన్ద్రుం
[illegible] వియచ్చర విమానగవిత్తులు దూలఁగ [6]. ౬౭

. [illegible] ప్రతీవిపినంబుల [1] [illegible] లోక బెట్టయు బెడంగై [2]
[illegible] బ్బున [illegible] [3] నగంబు లొక్కొకమొగి క్రక్క
దలఁగ [4]. ౬౮

---

(1) [illegible] త్సేధంబు గలిగి; 23, 27 [illegible]యోత్సేధంబు (2) 6, 93, 94 [illegible] 7 [illegible] కూర్మంబున 3 6, 7. ద్వాదశయోజ (4) 7. త్సేధంబు 6, [illegible] 7. [illegible] (6) 7 [illegible] నయిన (7) 4, 5, ద్వాదశ [illegible]జనోత్సేధంబు [illegible] [illegible] యిన గజంబును...5. [illegible]యోజన విస్తృతం కూర్మంబు (8) 4, 5, [illegible] 7, 34, 43, 44 [illegible] వైరంబునం [illegible]చుండునవి (9) 5. [illegible] [illegible]చుండునది (10) 5. [illegible] ఆహారంబుగాంగొని యరుగుము (11) 7, 11, 12, 14, 17, 21, 26, 28, 30, 33, 35, 42 43, 45, 46, 47, 49, 51, 67, 71, 75, 90, 91, డయ్యెడమునిన 8, 24, 34 [illegible]మునిన 9. [illegible]మునిన 13, 16, [illegible].

[illegible] (1) 4, 6, 19, 21 23, 24, 30, 31, 33, 35, 46, 47, 48, 54, 75. [illegible] చేత కూర్మంబు 5. [illegible] కూర్మంబు 9, 12 [illegible] 16 [illegible] 28. [illegible]; (2) 7, 23 24, 26, 28, 34. [illegible] గజము [illegible] ..(4) 5, 6, 16. [illegible] (5) 13 [illegible] (6) 16. చెదరఁ.

[illegible] (1) 4. [illegible] 5. [illegible] 7. [illegible]ప్రతతులు [illegible], 13, 16, 19, 20, 22, 23, 27, 28, 39, 43, 45, 51. [illegible] (2) 4. [illegible]

అందు 1 రోహణంబను పాదపోత్తమంబు గరుడనింగని 2 సమ్భాషించి శత 3 యోజనంబు లాయతంబైన 4 మదీయశాఖపై నుండి యిగ్గజ కచ్ఛపంబుల భక్షించి పొమ్మనిన గరుడండు 5 నట్లచేయుదునని యమ్మహా శాఖపై నూంద సమకట్టి యందు. ౬౯

1పాదంబులు వెట్టుమం ద త్పాదపఘనశాఖ విఱిగి 2 భ్రల్లన నుచ్చె
న్నాదమున 3 దిక్కులద్రువంగ భేదిల్లె విహగ్గతతులు భీతిం బఱవన్. ౭౦

అమ్మహాశాఖ నవలమ్బించి తలక్రిందై యాదిత్యకిరణంబులు 1 దమకాహారంబుగాం దపంబు సేయుచున్న వాలఖిల్య 1 మహామునిగణంబులం జూచి యిది భూమిపయిం బడిన నిమ్మునులకు బాధయగునని 3 దానింగఱచికొని గజకచ్ఛపంబులం గ్గోళ్ళ 4 నిఱికికొని గరుడండు గగనంబునం బఱచి తనకు నూంద 5 నిమ్ముగు ప్రదేశంబెందునుం గానక గన్ధమాదనంబునకుం జని 6 యందు దపంబు సేయుచున్న కశ్యపుంగనుంగొని మ్రొక్కిన. ౭౧

కనకమహీధరప్రతిమకాయు 1 మహాజవ నిర్జితప్రభ
ఞ్జను నవిచిన్త్యభూరి బలసత్త్వసమన్వితు దీప్త హవ్యవా
హనసము వైనతేయునిం దదాస్యగత 2 ద్రుమశాఖనున్నయ
త్యనఘుల వాలఖిల్యులను గమ్మునినాథుండు సూచి 3 నెమ్మితోన్. ౭౨

---

౬౯. (1) 13. రోహిణంబను వటపాదపో (2) 4 గరుడనితో సంభాషించి 7, గరు సంభాషించి 18. గరుడనితో సంభాషించి (3) 4, 5, 8, 9, 12, 14, 16, 17, 22-28 31, 33, 34, 41, 43, 45, 46, 47, 71, 90, నూరుయోజనంబు (4) 6. లాయిత్తంబైన ...య్య శాఖనుండి 7 లాయతంబైన 8 12, 16, లాయితంబైన (5) 4, 93, 94 గరుడండ ...హాశాఖపై ...7. గరుడుండు.

౭౦. (1) 5, 6. వెట్టినం 7, 22, 23, 26, 33, 75, మెట్టుడు 16. రెంకిద 19. పావం ... మెట్టుడు; 24, 29, జెట్టుడు (2) 1, 3, 4, 5, 6. భ్రల్లన 5, 7, 12, 16, 27, 30, 46, 75 భ్రల్లని 9. బ్రళ్ళని 11, 22. బ్రల్లన 13. జెళ్ళన 18, 33, 48. బల్లన; 23. భ్రఘ్లున; 34, 42, 44, 45, 89, 93, 94 భల్లన; 35 ప్రల్లన; (3) 5, 6, న్నాదమది.

౭౧. (1) 1. మ్రొక్కినకశ్యపుండు 4, 5, 6, 12, కశ్యపుంగని నమస్కరించినం గశ్య ...ప్రజాపతియును 7. గరుడుండు మ్రొక్కిన కశ్యపప్రజాపతియును 13. కస్యపుంగం నమస్క ...రించిన 14. కస్యపుంగని నమస్కరించినం జూచి యతండు (2) 4, 5, 6, 7, వాలఖిల్యమునిగణం ...o (3) 5, 6, ననియమ్మహాశాఖ (4) 4 ...కికొని 7. గజకచ్ఛపంబుల నిఱికికొని (5) 5, 6. ...డ (6) 4. జనితపంబు (7) 5 కిరణంబులాహారంబుగా నానప్రకారంబునం దపంబు...

౭౨. (1) 7, 28, కాయమహాజవ (2) 7. యుతద్రుమ (3) 5. జూచె 8, 11, సాధు

వ. ఇగ్గరుడండు భువనహిత[1] మహాకార్యుండు బలసమన్వితుండు మీకు బాధయగునని యుత్తరుశాఖ విడువనేరకున్నవాండు వీనికింగరుణించి మీరొండుగడ కరుగుండనిన వాలఖిల్యులు[2] కశ్యపు ప్రార్థనం[3] జేసి దానివిడిచి[4] హిమవన్తంబునకుం[5] జనిరి గరుడండును[6] ముఖనిక్షిప్తశాఖాస్ఖలిత[7] వదనుండగుచుం దండ్రి కిట్లనియె. ౨౩

క. ధరణీసుర విరహితమగు నరణ్యదేశంబు మాకు నానతియిండీ
త్తరుశాఖ విడువవలయును గరమునిరోధ[1] మిదియనినం గశ్యపుం డనియెన్. ౨౪

క. హిమశైలకన్దరాభా[1]గముకడ నిష్పురుషనగము గల దచ్చోనీ
ద్రుమశాఖ విడువు మది దా నమానుష మగమ్య మీశ్వరాదులకైనన్. ౨౫

వ. అది[1] యిందులకు లక్షయోజనంబులు గల దరుగుమనిన గరుడండును మనోవేగంబునం[2] బఱచి యా నిష్పురుషనగంబునం దత్తరుశాఖ విడిచి హిమవన్తంబు[3] మీందికిం బోయి[4] గజకచ్ఛపంబుల భక్షించి మహాసత్త్వ[5] సమ్పన్నుండై నాకలోకంబున కెగయ సమకట్టి పక్షవిక్షేపంబుం జేసిన. ౨౬

చ. ఘనపక్షానిల చలితావనిరుహములవలనం దొరంగె[1] సురపుష్పచయం
బనిమిష జయార్థ మరిగెడు వినతానుతుమీందం బుష్పవృష్టియ[2] పోలెన్. ౨౭

వ. ఇట్లమృతహరణార్థంబు[2] గరుడండు గగనంబున కెగసిన[3] నట దేవలోకంబునందు. ౨౮

౨౩. (1) 5. హితప్రారంభుండు (2) 4. వాలఖిల్యు లనుగ్రహించి కశ్యపప్రార్థనంబు ... విడిచి... 5. కరుణించ్చి కశ్యపప్రార్థనంజేసి: 6. వాలఖిల్యులు గరుణించి (3) 1. ...ర్థనంబునం జేసి (4) 1. విడిచి మునివరులు హిమ...(5) 6. హిమవత్పర్వతంబునకుం 7. ...మవంతంబున కరిగి (6) 4. తచ్ఛాఖానిక్షిప్త స్ఖలితవదనుండగుచు (7) 5, 6, 9, 11, ...ముం.

౨౪. (1) 12. నిరోధంబయినిక.

౨౫. (1) 5. కంద్దరాభాగమునను.

౨౬. (1) 11. యిందులకు 12. యిందుకు 47. యిచ్చటికి, (2) 5, జనంబునం, (3) ..., హిమవంతంబునకుం బోయి.. ; (4) బోయియందుల, (5) 6, బవన త్త్వ.

౨౭. (1) 4, 6, దొరుగు సవపుష్ప 17, వనిరుహముల దొరుగుచున్నట్టి, (2) 12, వృష్టిం ... 27. వృష్టియుగుడెనెగ.

౨౮. (1) 4. అమృతహరణార్థంబునకుం గరుడుండు, (2) 4 ...

అంద్దు [1] రోహణంబ్బను పాదపోత్తమంబ్బు గరుడనింగ్గని [2] సమ్భాషించ్చి శత [3] యోజనంబ్బు లాయతంబైన [4] మదీయశాఖపైనుండ్డి యిగ్గజ కచ్ఛపంబ్బుల భక్షించి పొమ్మనిన గరుడండ్డు [5] నట్లచేయుదునని యమ్మహా శాఖపై నూంద సమకొట్టి యంద్దు. ౬౯

[1]పాదంబులు వెట్టుడుం ద త్పాదపఘనశాఖ విఱిగి[2] భ్రల్లన నుచ్చై ర్నాదమున [3] దిక్కులద్రువంగ భేదిల్లె విహఙ్గతతులుభీతిం బ్బఱవన్. ౭౦

అమ్మహాశాఖ నవలమ్బించ్చి తలక్రిందై యాదిత్యకిరణంబ్బులు [1] దమకాహా రంబ్బుగాం దపంబ్బుసేయుచున్న వాలఖిల్య [1] మహామౌని గణంబ్బులం జూచి యిదిభూమిపడ్డం బ్బడిన నిమ్మునులకు బాధయగునని [3] దానింగ్గఱచి కొని గజకచ్ఛపంబ్బులం గ్గరంబ్బుల [4] నిఱికికొని గరుడండ్డు గగనంబ్బునం బ్బఱచి తనకు నూంద [5] నిమ్ముగు ప్రదేశంబ్బెంద్దుసుం గ్గానక గన్ధమాద నంబ్బునకుం జ్జని [6] యంద్దు దపంబ్బుసేయుచున్న కశ్యపుంగ్గనుంగ్గొని మ్రొక్కిన. ౭౧

కనకమహీధరప్రతిమకాయు [1] మహాజవనిర్జితప్రభ
ఞ్జను నవిచిన్త్యభూరి బలసత్త్వసమన్వితు కీర్తిహవ్యవా
హనసము వైనతేయునిం దగదాస్యగతి [2] ప్రముశాఖనున్నయ
త్యనఘుల వాలఖిల్యలను నమ్మునినాథుండు సూచి [3] నెమ్మితోన్. ౭౨

౬౯. (1) 13. రోహిణంబను వటపాదపో (2) 4 గరుడనితో సంభాషించ్చి 7, గరు సంభాషించ్చి 18. గరుడునితో సంభాషించ్చి (3) 4, 5, 8, 9, 12, 14, 16, 17, 22-28 31, 33, 34, 41, 43, 45, 46, 47, 71, 90, నూరుయోజనంబు (4) 6. లాయతంబై యున్న శాఖనుండి 7 లాయతంబైన 8 12, 16, లాయితంబైన (5) 4, 93, 94 గరుడండ హాశాఖపై ...7. నగ్గరుడుండ్డు.

౭౦. (1) 5, 6. వెట్టినం 7, 22, 23, 26, 33 75, మెట్టుడు 16. రెండిద 19. పాదం మెట్టుడు; 24, 29, జొట్టుడు (2) 1, 3, 4, 5, 6. భ్రల్లన 5, 7, 12, 16, 27, 30, 46, 75 భ్రల్లని 9. బ్రళ్ళని 11, 22. బ్రల్లన 13. జొళ్ళన 18, 33, 48. బ్రల్లని; 23. భ్రల్లున; 34, 42, 44, 45, 89, 93, 94 భల్లన; 35 ప్రల్లన; (3) 5, 6, ర్నాదమది.

౭౧. (1) 1. మ్రొక్కినకశ్యపుండు 4, 5, 6, 12. కశ్యపుంగని నమస్కరించినం గశ్య ప్రజాపతియును 7. గరుడుండ్డు మ్రొక్కిన కశ్యపప్రజాపతియును 13. కశ్యపుంగ్గని నమస్క రించిన 14. కశ్యపుంగని నమస్కరించినం జూచి యతండ్డు (2) 4, 5, 6, 7, వాలఖిల్యమునిగణం బు (3) 5, 6, ననియమ్మహాశాఖ (4) 4 గ్రహించికొని 7. గజకచ్ఛపంబుల నిఱికికొని (5) 5, 6. (6) 4. జనితపంబు (7) 5 కిరణంబ్బులాహారంబుగా నూనవ్రతంబునం దపంబు...

౭౨. (1) 7, 28, కాయమహాజవ (2) 7. యుతద్రుమ (3) 5. జూచె 8, 11, సాధు ...

వ. ఇగ్గరుడండు భువనహిత[1] మహాకర్ముండును బలసమన్వితుండును మీకు బాధ యగునని యుత్తరుశాఖ విడువనేరకున్నవాఁడు వీనికిం గరుణించి మీరొండుగడ కరుగుండనిన వాలఖిల్యులు[2] గశ్యపు ప్రార్థనం[3] జేసి దానివిడిచి[4] హిమవంతంబునకుం[5] జనిరి గరుడండును[6] ముఖనిక్షిప్తశాఖాస్ఖలిత[7] వదనుండగుచుం దండ్రి కిట్లనియె.

క. ధరణీసుర విరహితమగు నరణ్యదేశంబు మాకు నానతియిం డీ ౨౩
త్తరుశాఖ విడువవలయును గరమునిరోధ[1] మిదియనినం గశ్యపుం డనియెన్.

క. హిమశైలకన్దరాభా[1]గముకడ నిష్పురుషనగము గల దచ్చో నీ
ద్రుమశాఖ విడువు మది దా నమానుష మగమ్య మీశ్వరాదులకైనన్.

వ. అది[1] యిందులకు లక్షయోజనంబులు గల దరుగుమనిన గరుడండును మనోవేగంబునం[2] బఱచి యా నిష్పురుషనగంబునం దత్తరుశాఖ విడిచి హిమవంతంబు[3] మీఁదికిం బోయి[4] గజకచ్ఛపంబుల భక్షించి మహాసత్త్వ[5] సమ్పన్నుండై నాకలోకంబున కెగయ సమకట్టి పక్షవిక్షేపంబుం జేసిన.

. ఘనపక్షానిల చలితావనిరుహములవలనం దొఱంగె[1] నవరపుష్పచయం ౨౬
బనిమిష జయార్థ మరిగెడు వినతాసుతుమీఁదం బుష్పవృష్టియ[2] పో
లెన్. ౨౭

. ఇట్లమృతహరణార్థంబు[2] గరుడండు గగనంబున కెగసిన[3] నట దేవలోకంబునందు.
౨౮

---

౨౩. (1) 5. హితప్రారంభుండు (2) 4. వాలఖిల్యులనుగ్రహించి కశ్యపప్రార్థనంబు … విడిచి...5. కరుణించి కశ్యపప్రార్థనం జేసి: 6. వాలఖిల్యులు గరుణించి (3) 1. …ర్థనంబునం జేసి (4) 1. విడిచి మునివరులు హిమ...(5) 6. హిమవత్పర్వతంబునకుం 7. …వంతంబున కరిగి (6) 4. శల్యాఖానిక్షిప్త స్ఖలితవదనుండగుచు (7) 5, 6, 9, 11, …నుం.

౨౪. (1) 12. నిరోధంబయినది.

౨౫. (1) 5. కంద్రాభాగమునను.

౨౬. (1) 11. యిందులకు 12. యిందుకు 47. యిచ్చటికి, (2) 5, జవంబునం, (3) …, హిమవంతంబునకుం బోయి.. ; (4) బోయియందుల, (5) 6, జవసత్త్వ.

౨౭. (1) 4, 6, దొరుగు నవపుష్ప 17, వనిరుహముల దొరుగునట్టి, (2) 12, వృష్టిం … 27. వృష్టియగుచునిరెన్.

౨౮. (1) 4. అమృతహరణార్థంబునకుం గరుడుండు. (2) 4. [illegible]

మాలిని. సురపతి సభఁ జూడం జూడ నఙ్గారవృష్టుల్
గురిసెం గులిశధారల్ గుణ్ఠితం[1] బ్బొందె దిక్కు-
ఞ్జర[2] మదములడంగెన్ సర్వదిక్పాలకాన్తః
కరణములు భయోద్వే[3]గంబునన్ సఞ్చలించెన్[4]. ౭౯

ఇట్టి మహోత్పాతంబులు పుట్టిన సురపతి బృహస్పతిం జూచి యిది యేమి నిమిత్తంబని యడిగిన దానినన్తయు[1] నెఱింగ్గి బృహస్పతి సురపతి కిట్లనియె. ౮౦

బ్రహ్మణ్యుండగు[1] కశ్యప బ్రహ్మవరమున వినుతకుం బుట్టిన యనఘమూర్తి
వాలఖిల్యులదయ నవరపక్షికులమున కిన్ద్రుండై పరగిన[2] యుర్వ్రతేజుం
డుదధిలోనున్న యత్యుగ్ర నిషాదుల [3]నారంగ్గ మ్రింగ్గిన ఘోరవీరుం
డిభకచ్ఛపముల [4]రోహిణ శాఖలో నెత్తి కొని దివిం బఱచిన యనిలవేగి
వీంకి[5] తనతల్లి దాస్యంబు వీంగం బూని తడయ కమృతంబు గొనిపోవం
గడంగివచ్చెం
గామరూప సమ్పన్నుం డాగామగమనుం డతండు నీకు నసాధ్యుం డశతమ
ఖుణ్డా. ౮౧

అ[1]గ్గరుడని మాహాత్మ్యంబు నీవును నెఱుంగుదు వది యెట్లనినం దొల్లి గశ్యపప్రజాపతి పుత్త్రార్థియై భవ[2]త్ప్రభృతులైన దేవగణంబులను వాలఖిల్యప్రముఖులైన[3] మహామునిగణంబులను దనకు సహాయులం[4]గాం బనిచి పుత్త్రకామేష్టి సేయునాండు నీవు నీబలంబునకుం దగిన యిధ్మ

---

౭౯. (1) 4, 9, 11, 13, 16. కుంఠితంబొందె, 6, కుంఠితంబట్టె; 14, కుష్టితంబొందె 7, 24, 25, 30, 31, 33, 41, 42, 48, 54, దిక్కుంజరుల మదమడంగెన్ 11, దిక్కుంజరుల మదమింకెన్ 14, దిక్కుంజరుల మదమిక్కెన్, (3) 5, 6, భయోద్రేకంబులన్ భ్రమియించెన్ 9, భయోద్యోగంబు 14, భయోద్వేగంబుచే 34, భయోద్రేకంబునన్; 7, సంచలించెన్; 28, 33, 47, సంభ్రమించెన్; 35, సంభవించెన్.

౮౦. (1) 4, 7, దాని నెఱింగి 5, 6, నెఱింగి బృహస్పతి యిట్లనియె. (2) 7. బృహ[illegible] యిట్లనియె.

౮౧. (1) 14. బ్రాహ్మణుండగు (2) 1, 6, 7, 9, 12, 18, 24, 28, 31, 34, 35; 40, 43, 45, 51, 53, 90, రుద్రతేజ. 13, 14, 17, 20, 23, యుగ్రతేజ 16. తీంద్ర 19, 22, 25, 27, 29, 36, 47, 48, 50, 54, సాంద్రతేజ; 38, యింద్రతేజ, దంద్రతేజ (3) 4. నారయ (4) 5. రోహిణి (5) 5. వీంక.

౮౨. (1) 18. అగరుడని, (2) 4, 5, 6, 8 భవత్ప్రముఖులైన, (3) 4. దేవముని; 7, 29, 34, 35 వాలఖిల్యగణంబుల, (4) 6. సహాయులుగాంబనిచి

భారంబు[5] మోచికొని వడంకుచు[6] వచ్చువారి నల్పసత్త్వుల నఙ్గుష్ఠప్రమాణదేహుల ననవరతోపవాస[7] కృశీభూత శరీరుల[8] వాలఖిల్య మహామునులం జూచి నగిన నమ్మునులు సిగ్గువడి[9] కడు నలిగి. ౮౨

క. రణవిజయుం డనలతేజుం డణిమాది గుణాఢ్యుం డుదితుం డయ్యెడ[1] వీరాగ్రణి శతమఖుకంటెను శతగుణ వీర్యుండైన పుత్త్రకుఁ[2] డాజితుండై. ౮౩

వ. [1]వాండు రెండగు నిన్ద్రుండయ్యెడు[2] మని మహావీర్యవత్త్వంబులైన మన్త్రంబుల[3] వేల్చుచున్నంత నంత్తయు నెఱింగి నీవు కశ్యపుఁ బాలికిం బోయి నాకుం గరుణింపుండని వారిం బ్రార్థించినం[4] గశ్యపప్రజాపతి యమ్మునుల కిట్లనియె. ౮౪

ఉ. ఉండ్రు నితండు పద్మజు నియోగమునం ద్రిజగంబులందు ని
న్ద్రుండయి భూతరాశిం దనకోర్బుల శక్తిం గడంగి కాచుచుం
రెండవు నిన్ద్రుండైన విపరీతము గాక భువనప్రవృత్తి మీ
రొండువిధంబు సేయుండిది[1] యుక్తమె బ్రహ్మనియుక్తి[2] యుండఁగాఁ. ౮౫

---

(5) 4. యిన్నభారంబు క్రమంబువందాల్చి తెచ్చినవాండనై 5. పలాశేధ్మంబులు భరంపడి మోచికొని; 6. యిమ్మహాభారంబు క్రమంబున దాల్చినవాండనై, (6) 8 మోచికొని వచ్చువారి, (7) 6. అనవరతప్రతాపవాసకృశీభూత, (8) 4. వాలఖిల్యమునులం జూచి నగిన నమ్మహామునులు సిగ్గువడి కరంబలిగి, 7. 8. వాలఖిల్యుల గణంబులం జూచి, (9) 6. కరంబలిగి.

౮౩. (1) 2. డయ్యెడి 4, 6, 16, 17, డయ్యెను. 5 డయ్యెడ 7, 11, 12, 24, 25, 28-33, 35, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 53, 71, 78, డయ్యెడ 8, 9, డయ్యెదు, (2) 4. 7, డాదితుండై 9. పుత్రకుడుధీరుడై.

౮౪. (1) 6. వీండు, (2) 7, 11, 12, 17, 18, 19, 20, 22-33, 35, 36, 39-48, 51, 53, 54, 67, 71, 75, 90, 91, డయ్యెడమని, 9. డయ్యెడుమని, 13. డయ్యెమని, 34. డయ్యెదు మని, (3) 4, మంత్రంబులవేల్చి పుత్త్రుండబడసి పుత్త్రార్థియైన కశ్యపునకు నీవంత్తయు నెఱింగిన వాలఖిల్యుల పాలికింబోయి నన్ను గరుణింపుండని వారిం బ్రార్థించుచున్న కశ్యపప్రజాపతి...5, 6, 7. మంత్రంబులవేల్చి పుత్త్రుండబడసి పుత్త్రార్థియైన కశ్యపునకు నిచ్చినంతయు నెఱింగి నీవు వాలఖిల్యుల పాలికింబోయి నాకుంగరుణించుడని ప్రార్థించుచున్నం..., (4) 9, 11, 12, 17, 23, 24, 26-36, 39, 43, 45, 46, 47, 51, 67, 71, 91, ప్రార్థించుచున్న.

. మీావచనం బ్బమోఘంబ్బు గావున నింక్క[1] నాకునుద్భవిల్లెదు పుత్త్రుణ్డు పక్షికులంబ్బునకెల్ల నిన్ద్రుణ్డయ్యెడ[2] మని కశ్యపుణ్డు వారల[3] నోడం బ్బఱచి నీయిన్ద్రత్వం బేకాధిష్ఠితంబ్బుసేసె నట్టి కశ్యపప్రజాపతి యజ్ఞ మహిమను వాలఖిల్యులతపోమహిమను వినుతకుంబ్బుట్టి విహగేన్ద్రుణ్డైన యాగరుడణ్డిప్పు[4] డమృతహరణార్థ౦బ్బు[5] బరుగుదెంచ్చుటంజేసి స్వర్గ లోకంబ్బున మహోత్పాతంబ్బులు పుట్టెనని[6] సురపతికి బృహస్పతి సెప్పిన విని యిన్ద్రుణ్డమృత రక్షకులనెల్ల రావించ్చి మీార లతిప్రయత్నంబ్బున నమృతంబ్బు రక్షించుకొని యుండ్డుణ్డని పంచ్చిన[7] వల్లెయని. ౮౬

వారలు బహుప్రకారాకారులు[1] వీరులు నిశాత[2] ఖడ్గాది మహా
దారుణశస్త్రధరులు కృష్ణారుణ సిత[3] పీత ఘనత రాజ్యత్రాణుల్. ౮౭

సమకట్టి యొక్క మొగి న[1] ప్రమాదులై నిలిచి రేయుం[2] బవలును రక్షా
తుములై యమృతముచుట్టును నమేయబలు లుండ్డిరం త్తనతి రభసమునన్.

. వితతోల్కాశని పుఞ్జమొకో యనంగా విస్ఫోఢ[1] నుత్క్షిప్త[2] ప
క్షతివాతాహతిందూలి తూల[5] శకలా కారంబ్బులై వారిద
ప్రతతుల్ సాల్వడి[3] నల్గడం జెదరంగాం బాఱె మనోవేగుండై
పతగేన్ద్రుణ్డమృతాన్తికంబ్బునకుం దక్పాలుర్ భ[4] యంబ్బంద్దగన్.
అంత్త[1]. ౯౦

కల్పాన్తానలకీలా కల్పాయత[1] పక్షుం బక్షిగణవిభు శ[1] య్యాన్
కల్పుంగని యమృతరక్షు లనల్పక్రోధులయి తాంకి రాచ్చిర్ కడంకన్.

---

౮౬. (1) 7,31, 33, 34, 43, 44, 46, నింక్కనయ్యెపుత్త్రుండ్డు, (2) 1. నింద్రుం డని, 6. నింద్రుండయ్యెడుంని 7, 9, 11, 12, 16, 17, 18, 23-35, 39, 44, 46, 47, 51, 67, 71, 75, 90, డయ్యెడమని, 8. డయ్యెడుమని 19, 93, 94 డయ్యెడుమని, 4. వారినోడంబఱచి, 5. నోడంబరచె, (4) 4. డిప్పుడు...వచ్చుటంజేసి, (5) 5. 6, 7, చ్చుటంజేసి, (6) 6. పుట్టెనని బృహస్పతిచెప్పిన, (7) 5. పనిచిన; 93, 94, పంచిన యని.

౮౭. (1) 5. ధీరులు, (2) 4, 6, నిశాత ఘనఖడ్గమహా, (3) 4, 5, 6. సితవర్ణఘన...

౮౮. (1) 4 5, 6 నప్రమత్తులై, (2) 5, 6 బగలును.

౮౯. (1) 5, విస్ఫోటిత 20, విస్ఫోది, (2) 5, నిక్షిప్త, (3) 5. చాల్పడి 7. పాల్పడి రాల్పడి 13, 20, 54, చాల్పడి 14, 23-29, 35, 39, 48 చాల్పడి, (4) 4, 6, 13, దక్పా 5, దిక్పాలుల్, (5) 9, 16, దూలితూలి.

౯౦. (1) ఇది కొన్నిప్రతులలో లేదు.

౯౧. (1) 4. కల్పాంతకక్షు 6. కల్పాంతభక్షు 7, 30, 34, 46 కల్పాంత పక్షుపక్షిగణ, 4. శౌర్యాగ్రక్కల్పు.

క. తడంబడ [1] నేసియు [2] వైచియుం బొడిచియు వివిధాస్త్రశస్త్రముల నుద్ధతులై
కడుఁగొని [3] యుద్ధము సేసిరి గడిమి మెయిన్ [4] విబుధవరులు [5] గరుడనితోడన్ [6].

వ. గరుడండును [1] నిజపక్షవిక్షిప్త రజోవృష్టి నమరవరుల దృష్టిపథంబు గప్పి స్వర్గలోకంబు [2] నిరవలోకంబుగాం జేసిన నమరేంద్రు పనుపునం బవనుండా రజోవృష్టి [3] సెదరవీంచె [4] నంత ౯౩

మాలిని. పరశు కులిశ కుంత ప్రాస [1] బాణాసనోద్య
త్పరిఘ కణయ [2] చక్రప్రస్ఫురద్బాహుసేనా
పరివృతుండయి [3] తాంకేన్ [4] ధామసన్నద్ధహర్షో
జ్జ్వరుండు సమరకేళిన్ గర్వితున్ వైనతేయున్. ౯౪

క. బలవత్ఖగేంద్రు [1] కోపానలభస్మీభూతుండై క్షణంబున వాండ్రన్
బలముతోఁ గ్రాంగె నుదగ్రజ్వలనజ్వాలావళిన్ [2] శలభము పోలెన్. ౯౫

---

౯౨. (1) 4, 7. నేచియు, (2) 23. వడిచియు, (3) 8 కడఁగొని 11. కుడుఁగొని, (4) 4, 6, 17. మెయి 14, 19, 20. కడిమిమెరసి, (5) 4, 6, 17. న్నమరవరులు 14, 19, 20. యమరవరులు, (6) 1. మీందన్.

౯౩. (1) 4, 5. విక్షేపరజోవృష్టి నమరవరుల నంధులం జేసి దృష్టిపథంబు... 6. నమరవరుల నంధులం జేసి దృష్టిపథంబు, (2) 4. నిరవలోకంబు జేసిన 5, 14, 16. నిరాలోకంబుగాఁ; 6. నిరాలోక, (3) 4, 9, 12. జెదరవీచె; 5, పారంజె 6. బెదవీచనంత, (4) 1. ...ంచె.

౯౪. (1) 4, 6, బాణాసనస్ఫురిపరిఘ... (2) 34, 41, పరిఘముసల. (3) 5, 6, డవిం...ంచెన్, (4) 1. 83, 23, 26, 31, 45, తాదమండన్ 4. ధవ్యకుండన్ 5, 21, 24, 29, 75, ధామకుండన్ 6. 13, 20, 41, 54, ధవ్యకుండన్ 11, 28, 39, 47, 50, ...ండన్ 12, ధామకుండన్ 16. ధావనుండన్ 18. ధావనుండన్ 22, ధామనుండన్ 53, ...వ్యహుండన్ 25. ధవ్యకేతుండు తద్బలం 67, 89, ధాతుకుండన్ 27, 35, 38, 44, 46, 91 పావకుండన్ 84, పాధరాభుండన్ 43, ధానకుండన్ 71, ధవ్యుండుంగా 80 ధవ్య...ప్రాణం.

౯౫. (1) 6. కోపానల, (2) 7. జ్వాలావళిన, ఈ పద్యము తరువాత ...

సీ. పక్షతుండాగ్ర నఖక్షత దేహులై భోరన[1] నవరక్తధారలొలుక
విహగేంద్రునకు నోడి విహతులై[2] సురవరుల్ సురరాజు మఱువు సొచ్చిరి గడంగి
సాధ్యుల[3]నాయాస సాధ్యులై పాఱిరి పూర్వాభిముఖులయి[4] గర్వ ముడిగి
వసువులు రుద్రులు వసుహీన విప్రుల క్రియ దక్షిణాశ్రితులయిరి[5] భీతి
నంద్ది యపరదిక్కుఁ బొందిరాదిత్యు లాశ్వినులు నుత్తరమునకుఁ గొనరం బఱచి
రనల వరుణ పవన ధనదయమానురల్ వీఁక[6] దఱిఁగి కాంద్దిశీకులయిరి[7].

తే. తలరఁగ రేణుక క్రో[1]ధన ప్రలిహా[2] ప్రరుజాశ్వ[3] కృంత[4] పదనఖులను[5] ర[6]క్షులం గులిశనిశాతనఖావలిం బక్షీంద్రుండు వ్రచ్చి వందఱ[7]లాడెఁ. ౯౭

వ. ఇట్లు నిర్జరవరుల[1] నెల్ల నిర్జించి యాజ్ఞితుండై[2] గరుడం డమృతస్థానంబునకరిగి పరివేష్టించి ఘోరసమీర ప్రేరితంబైన[3] దుర్వార శిఖా జిహ్వాల నమ్బరంబు నాస్వాదించు[4]చున్న యనలంబుం గని తత్క్షణంబ సకల నదీజలంబుల నెల్లం బుక్కిలించుకొని వచ్చి యయ్యనలంబు నాఱంజల్లి[6] తీక్ష్ణధారాసమన్వితంబైన దేవనిర్మితంబైన పరిభ్రమించు[7]చున్న యస్త్రచక్రంబు నస్త్రాస్త్రంబున[9] సంక్షిప్తదేహుండై చొచ్చి యచ్చక్రంబు క్రింద. ౯౮

౯౬. (1) 6, 7, 8, 14, 23-34, 36, 38-40, 43, 44, 46, 47, 53, 54, 67, 71, 5, 90, 93, 94 భోరున, (2) 4. విహతులై యొటపాఱి 5. విహతులై, (3) 6. సాధుల నాయాస 8, 9, 17 సాధ్యులనాయాస, (4) 6. ముఖులైరి, (5) 4, 93, 94 ధితిఁబొంది 11. తిఁబొంది, (6) 5. వీఁకు 7. వీఁకదగిలి 11. వీఁకవరగి 16 వీఁకదప్పి 21. వీఁకదక్కి; 23, 27, కె 50. 71, వీఁకదప్పిగాంచి, (7) 6. కాంద్దిశీకులయిరి 12. గాందిశీకులయిరి.

౯౭. (1) 4, క్రోధన 5, 6, 7, 16, 18, 22, 24, 26-33, 38, 40-42, 44, 45, 46, 7, 49-51, 54, 71, 75, 89, క్రుధర 9, 25, 48, క్రుధన 12, క్రువర 23, క్రుధరల్ 34, క్రోధన 35, క్రంపన 67, కృధన, (2) 4, ప్రలిధ 6, ప్రలహ 22, ప్రలుహ 26, ప్రలిహాప్రి జాశ్వ, (3) 4, ప్రమథాశ్వ 12, ప్రమజాశ్వ, (4) 5, కృత్త 26, కంఠ, (5) 5, పదనిమిష పదనఖులను 16, పదనఖముల 22, నఖములనం బక్షుల 26, పదనఖుల, (6) 6, 16, 24, 27, , 33, 34, 35, 38, 47, 51, పక్షుల 26, విపక్షుల 23, యక్షుల, (7) 5, వంద్దఱులాడెఁ,

౯౮. (1) 6, వరులనిర్జించి, (2) 4, యాజ్ఞితుండైన 9, యాజ్ఞితుండై (3) ప్రేరితంబైన, (4) 6, నాస్వాదింపుచున్న 13, నాస్వాదించు, (5) 12, నదీనదజల,) 4, 12, యతితీక్ష్ణదీప్తధారంబయి 5, తీక్ష్ణదీప్తధారంబైన, (7) 11, పరిభ్రమింపు న్న, (8) 4, నంబరాంతరంబున 5, క్రింద్దనంతరాంతరంబున 12, చక్రంబు నంతరాంతరంబున 13, 16, నంతరాళంబున; 24, నంతరానంతరంబున; 34, చక్రాంతరంబునగని; (9)

తే. ఘోరవికార సన్నిహిత కోపముఖంబులు దీప్తవిద్యుదు
[1] ల్కారుణ దారుణాక్షములు గలిగి నిజదృష్టి విషాగ్ని నన్యులం
జేరంగనీక యేచ్చుచుం [2] బ్రసిద్ధముగా నమృతంబు చుట్టుఁ గ
పాలి యుండు నుగ్రభుజగంబుల రెంటిని గాంచి చెచ్చెరన్. ౯౯

వ. అయ్యురగంబులం దనపక్షరజోవృష్టి [1] నంధంబులం జేసి వాని శిరంబులు
ద్రొక్కి పరాక్రమంబు వెలయ నమృతంబు గొని గరుడుండు గగనంబున
కెగసిన. ౧౦౦

క. కలహమున నిట్లు సురవీరులం బల్వురనోర్చి యొక్కరుండ యమృతముం [1] ద్రె
క్కలిగొని యాస్వాదింపక యలోలుండగు వానిం జూచి హరి యిట్లనియెన్.

క. నీ విజయోత్సాహమునకు లావునకు [1] జవంబునకు నలౌల్యమునకు స
ద్భావమునకు మెచ్చి వరం బ్బీనిచ్చితి వేఁడు మెద్ది యిష్టము నీకున్. ౧౦౨

వ. అని ప్రసన్నుండై యానతిచ్చిన [1] యాదిదేవుండగు శ్రీమన్నారాయణునకు
నమస్కరించి గరుడుండిట్లనియె. ౧౦౩

ఉ. అమృతాశనంబు సేయకయును దేవ నాకజరామరత్వంబు [1] నందుట యును
సకలలోకంబులకుఁ గర్త [1] వైన నీయగ్రంబునందు నిల్చి భక్తిం
గొలుచుచు నుండుటయుం గోరెదం గరుణతో నియ్యది సేయు ముద్ధతదైత్యభేది
యనవుడు వానికి నభిమతంబులు ప్రీతుండై యిచ్చి హరి యిట్లనియె నాకు
ఘనవాహనంబవై మహాధ్వజమవై యుండుమనినం బక్షియు నట్లను
మనుచు మ్రొక్కి పలికె [1] నంత్ర [illegible] వజ్రమెత్తినవాఁడు ప్రసాద
వాసవుండు. ౧౦౪

---

౯౯. (1) 4, ల్కారుణఘోరజిహ్వలును నై. (2) 9, యేచుచు.

౧౦౦. (1) 4, 6, బంధులం.

౧౦౧. (1) 4 మిన్నులంగొని 5, 17, 23-25, 27, 29-31, 34-38, 46, 47-51, 54, 57, రెక్కలింగొని 7, రెక్కలియాస్వాదింపకగొని 4, యక్కలిగొని 9, త్రక్కలిగొని 22, 38, 39, 44, 45, దెక్కలిగొని 33, దక్కలిగొని.

౧౦౨. (1) 4, బలంబునకు, (2) 6, గోరుమిద్ది.

౧౦౩. (1) 4, యానతిచ్చిన నారాయణునకు 6. యానతిచ్చిన నారాయణునకు గరుడం.

౧౦౪. (1) 5, అమరాజరత్వంబు లందుటయును; [illegible]

అదియును నమ్బరంబ్బున నగ్నికణంబ్బులు[1] సెదరం బ్బఱతెంచి పక్షిరాజు పక్షంబ్బులు దాంకవచ్చినం [2]జ్జూచి గరుడణ్ణు నగి నీచేయు వేదన[3] నన్నుం[4] దాంకదు నీవు మహాసమ్భవంబ్బ [6] వగుటను దేవేన్ద్రునాయుధంబ్బ వగుటను నిన్ను నవమానింప్పంగాదు[7] గావున మదీయైకపర్ణ శకల చ్ఛేదంబ్బు సేయుము నాయన్దు[8] నీశక్తి యింత్తియ యనిన సకలభూత సఙ్ఘంబ్బెల్ల నాతని పర్ణంబ్బుల సుస్థిరత్వంబ్బునకు మెచ్చి సుపర్ణుండని పొగడిరి సురేన్ద్రుణ్డును నవ్విహగేన్ద్రు మాహాత్మ్యంబ్బునకు మెచ్చి యచ్చెరువన్ది యిట్లనియె. ౧౦౫

వె. నిరుపమానశౌర్య[1] నీతోడం [2] జెలిమి [3] సే
యంగ్గ నా[4] కభీష్ట మైనయదియు
నిట్టి విక్రమంబ్బు నిట్టి సామర్థ్యంబ్బుం
గలదె[5] యొరులకు జ్జగంబ్బునన్దు ౧౦౬

[1] అమరుండ వజరుండ వజితుండ వమేయుండవు నీకు నమృత[1] మది
యేల ఖగో
త్తమ దీని నరులకిచ్చిన నమరులకును వారసాధ్య లగుదురు [3] వ్రారఙ.

నీ[1] వరులకు నీయమృతం బ్బీవలువదు నాకు[2] మగుడ నిచ్చిన నీకి
ష్టావాప్తి యగు విధంబ్బేం గావించ్చెద ననిన హరికి గరుడ ణ్డనియెఙ.

ఏను మదీయమాతృదాసీత్వ నిరాసార్థం[1] బ్బమృతంబు దెచ్చియిత్తునని[2]
కాద్రవేయులతో నొడివి వచ్చినవాండ నీయమృతంబ్బుం గొనిపోయి

---

౧౦౫. (1) 6, దలరం 7, చెదరంబఱచి, (2) 1, దాంకినజూచి 2, తాకవెంచినజూచి, 9, 11, 16, వేధనంన్నుం, (4) 18, నాకుందాంకదు, (5) 8, సోంకదు, (6) 7, వని, ము, (7) 4, నే నవమానింపంగాదు 13, 14, 18, 25, 31, 42, 48, 53, 54, 67, 75, మానింపంగదు, (8) 7, నాయందు నీవుసేయు ప్రయత్నం బింతియు.

౧౦౬. (1) 6, నిరుపమానశక్తి, (2) 4, 5, నీతోడిచెలిమి, (3) 6, శేయంగ్గ, 1, 4, 6, 22, నాకు బుద్ధియయ్యెప్రీతి 5, నాకు నిష్టమయ్యెప్రీతి; (5) 9, గలదె, (6) 4, లందు.

౧౦౭. (1) 7, అమరుడవజేయుడవునీ, (2) 7, అమృతమేల వరఖిదివిఖగో, (3) 4, 18 వారఙ.

౧౦౮. (1) 93, 94 వారులకు, (2) 93, 94 మరల.

౧౦౯. (1) 6 నిరాసార్థంబ్బురగులకు నమ్ము, (2) 4, 5, 6 కద్రువపుత్రులతో నొడివి, కద్రువపుత్రులకు నొడివి 12, కద్రువపుత్రులతో నొడి.

వారలకిచ్చి [3] మదీయ జననీదాస్యంబు [4] వాంపికొనిన నురగు లీయమృతం బుపయోగింపకుండ [5] ముందఱ నీవు గొని చనుమనిన నగ్గరుడని మహాను భావంబునకు మెచ్చి నీబల [6] పరాక్రమంబులు వినవలతుం జెప్పు [7] మనిన నయ్యిన్ద్రునకు గరుడ డిట్లనియె. ౧౦౯

క. పరనిన్దయు నాత్మగుణోత్కరపరికీర్తనముం [1] జేయంగా నుచితమె స
త్పురుషుల కైనను నీ కప్పరువుగ నాకల తెఱంగుం [2] జెప్పెదం బ్రీతిన్. ౧౧౦

ఉ॥ స్థావరజఙ్గమప్రవితతంబగు [1] భూవలయంబు నెల్ల నా
లావునం బూని [2] తాల్తు సవిశేషకృశ పయోధిజలంబు లెల్ల ర
త్నావళితోఁ జల్లుదు బృహన్నిజపక్ష సమీరణంబునన్
దేవగణేశ యీక్షణమ తిరంమ్మరివత్తుం ద్రివిష్టపంబులన్ [3]. ౧౧౧

వ. అని చెప్పిన గరుడని జవసత్త్వ సామర్థ్యంబులకు [8] మెచ్చి సంతసిల్లి [2] నీవు నాతోడ [3] నెప్పుడు బద్ధసఖ్యుండవై [4] యుండవలయునని [5] వేడ్డియు దేవేన్ద్రుండు గరుడని కిట్లనియె. ౧౧౨

క. నాకభిమత మొనరించితి నీ కిష్టము సెప్పికొనుమనిన దుష్టదుర్త
మాకిట్లహితముం జేసిన యాకద్రువ పుత్త్రులకును మయ్యెడ [2] నాకున్.

క. భవనపతి గమ్యములగు [1] నీ భువనంబులయందు సర్పలోకముల త్రిమ్మరుటన్
దివిజాధిప నీ కుపయోగింపవలసె నీ యాజ్ఞ నాకుం [3] బడయంగవలసెన్.

ంబు వారికొని చన టిది యురగ ఉపయోగింపకుండ నీవుగొనిచనుమనిన .గరుడని...కవిను, మదీయరి..., వారికిచ్చి వారల్లి దాసీత్వంబు వాసికొనిన దీనిమరగు ఉపయోగింపకుండ నీవు గొని చనుమనిన గరుడని, (4) 1, 22, వాచికొనిన 11, వాచిన దీనిమరగుఉప, 12, వాసికొనిన 6, 18, 19, వాచికొనిన, (5) 5. బుపయోగింపకుండనీవు...; (6) పరాక్రమ విక్రమం బులు, (7) 1, వినవలతుం జెప్పవే యనిన.

౧౧౦. (1) 5. కీర్తనయుం; (2) 11. తెరంగు సెప్పెద.

౧౧౧. (1) 5. ప్రతిహితంబగు, (2) 9. లావునకే, (3) 4. ద్రివిష్టపంబులంన్.

౧౧౨. (1) 6. సామర్థ్యంబునకు, (2) 1. సంతోషిల్లి, (3) 6. నాతోడబద్ధ, (4) 5. యుండుమని యొడంబరిచి వెండియు, (5) 6. ననియొడంబరచివెండ్డియు నింద్రుండు గరుని కిట్లనియె.

౧౧౩. (1) 6. సెప్పుమనిన నిదుష్టదుర్త, (2) 7, 11, 12, 18, 24, 28-31, 36, 41, 42, 44, 46, 47, 48, 49, 51, 53, 54, 71, 75, 89, 90, మయ్యెడ 8, 22, మయ్యెడు 9, 13, 15, 16, 20, మయ్యెడు 125, మయ్యెడి.

౧౧౪. (1) 5 భవదధి రక్షణమునకు 9. భవదధి లక్ష్యములగు, (2) 34 సర్పముల త్రిమ్మరుటన్; (3) 4 బడయవలయుటన్. 12. బడయుటవలయున్, 16. బడయగ వలయున్.

అని గరుడండు దనకు నురగభోజనత్వంబు సురపతిచేతం బడసి తదనుగమ్యమానుండై యురగులయొద్దకు వచ్చి మరకతరుచి [1] భరితంబైన [2] కుశస్థలంబున నమృతకలశంబు [3] నిలిపి యురగులకుం [4] జూపి యిట్లనియె.
అనిమిషనాథ నుగుప్తమయిన యమృతము దెచ్చి మీకు నిచ్చితి నస్మజ్జననీ దాస్యము వాసెను దినకరపవనాగ్ని తుహినదీప్తులు [1] గు[2]రిగాన్.
మీరలు [1] స్నానాలంకృతులరై వచ్చి దీని నుపయోగింపుండని పంచి తల్లిందనపేం వెక్కించుకొని విహగేంద్రుం డురగుల కదృశ్యుండై యున్న సురేంద్రు వీడ్కొని చనియె నిట నురగులును నమృతోపయోగ కుతూహలంబున నొండొరులం [2] గడవం గృతస్నానాలంకృతులై [3] చనుదెంచుటకు ముందఱ. ౧౧౭
అమరాధిపుం డమృతము గొని యమరావతికరిగి తొల్లిట యట్టుల నుస్థా [1] నమున [1] నవిచలితరయ్యాకుముండై రక్షించుకొని సుఖస్థితి [3] నుండెన్.
అంత నయ్యురగులు [1] నమృతంబుపయోగింపం గానక దాని యున్న స్థానంబుని [2] దర్భలు నాకిన నాలుకలు రెండుగా [3] వ్రయ్యటం జేసి నాంటంగోలె [4] ద్విజిహ్వులునాం బరగిరి యమృతస్థితిం జేసి [5] దర్భలు పవిత్రంబు లయ్యె. ౧౧౯
ఈ సౌపర్ణాఖ్యానము భానుకముగ వినిన పుణ్యపరులకు నధిక శ్రీసమ్పద [1] లగు దురితనిరాసంబగుం బాయు నురగరక్షోభయముల్.

---

౧౧౫. (1) 4, 5, రుచిర 6, 14, 18, 19, 20 22-25, 27, 28, 29, 31, 36, 39, 46, మరకత భరితం 16, మరకత పరిస్తరణంబైన, (2) 4. కుశాస్తరణంబున నయ్యమృ ౦ 12. కుశస్థండిలంబున 33, కుశలస్థలంబున, (3) 4, 5, డించి 6, 9, 23-29, 31, 33, 36, 45, 90, నమృతంబు నిలిపి, (4) 6. యురగుల కిట్లనియె.

౧౧౬. (1) 13, దీప్తుల, 20 దీప్తులు, (2) 13, గురిగాన్ 18. సరిగాన్ 19. గురిగన్ యెఱుగన్ 34, గురిసెన్.

౧౧౭. (1) 6. కృతస్నానాలంకరణులై 7, 8, 23-26, 29, 30, 35, 45, 47, 54, కృతస్నానులై, (2) 8. నొండొరువుఱుగృత 9. నొండొరుంగడప. (3) జనుదేర నంతక వర 5. చనుదేరనంత 12 చనుదేర నంతకు మున్నర.

౧౧౮. (1) 9 సువిధానమున. (2) 5, 6, నమువందచలిత, (3) 1, 2, 3, సుఖంబున నుండెన్.

౧౧౯. (1) 6. నయ్యురగుల కయ్యమృతంబు పట్టుగానక, (2) 5, 6, స్థానంబు గాఁబు, (3) 4. రెండు వయ్యనాటంజేసి, (4) 4, 5, 6, నాఁటను ద్విజిహ్వలునాం, (5) 4, 5. నమృతస్పర్శంజేసి 6. నమృతస్పర్శనంబునం జేసి.

అనుబంధము II

నన్నయకాలపు కావ్యభాషకును నానాఁటి వ్యావహారిక భాషకును నెంతో భేదము లేకుండెను. శాసనముల భాషవలన నీ విషయము బోధపడఁ గలదు. ఉదాహరణములుగ నీక్రింది శాసన ప్రయోగముల నీయవచ్చును.

I. నందంపూఁడి శాసనమందలి సీమలఁ గెలిపెడు తెనుఁగుభాగము.

(1) పూర్వతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమ పెద్దపూణ్డియుం బొలగరునున పల్లమున కొణ్డియగుంట సీమా.

(2) ఆగ్నేయతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమ పెద్దపూణ్డియు నెరపులయుం బొలగరునున ముయ్యలికుట్ర సీమా.

(3) దక్షిణతః ఇయ్యూరియు నెరపులయుం బొలగరునున తాడ్లజేవ సీమా.

(4) నైరృత్యతః ఇయ్యూరియు నెరపులయు ముందరమునయుం బొలగరునున ముయ్యలికుట్ర సీమా.

(5) పశ్చిమతః ఇయ్యూరియు ముందరమునయు నుటకుతితియుం బొలగరునున ముయ్యలికుట్ర సీమా.

(6) వాయవ్యతః ఇయ్యూరియు మడకుతితియుం బిల్లెమ పెద్దపూణ్డియుం బొలగరునున ముయ్యలికుట్రన గొల్లజేవ సీమా.

(7) ఉత్తరతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమ పెద్ద పూణ్డియుం బొలగరునున [యే*]జున గడ్డయు సీమా.

(8) ఐశాన్యతః ఇయ్యూరియు (ం) బిల్లెమ పెద్ద పూణ్డియుం బొలగరునున మట్టితోడి కాటియో (=యొ)ద్ద చింతయు సీమా.

II. రాజరాజు కోరుమిల్లి శాసనములోని తెనుఁగుభాగము.

(1) పూర్వ్వతః కూడకు నియ్యూరికి మద్దికోలియు సీమా.

(2) అగ్నేయతః ముణ్డకోలియు సీమా.

(3) దక్షిణతః వానపల్లియు నంపులెటి యయు మామణ్డాదియు సీమేవ సీమా.

(4) నైరృత్యతః గోదావరియు సీమా.

(5) పశ్చిమతః బూరుపులోఁగ సీమా.

(7) ఉత్తరతః మాసరపాణ్బిడ్డవర్మ్మ విల్మిణ్డికొలియ సీమా.

(8) ఈశానతః ఎఱ్ఱవంక్క యుత్తరమున కడలిబాది సీమా.

III. ఏడవ విజయాదిత్యుని ర్యాలి శాసనములోని తెనుఁగు భాగము

(నాయొద్ద నున్నది, ప్రచురింపలేదు.)

పూర్వ్వతః కూహం, దక్షిణతః కడముంగ్గ, పశ్చిమతః సంప్పనియ, ఉత్తరతః కోరుమల్లి। అస్యైవక్షేత్ర సీమానః। పూర్వ్వతః మామణ్డేటి పొలమునుం గూడపొలమునుం గోరుమిల్లి పొలమునుం గూడిన ముయ్యాలి కుఱ్ఱుననుండి దక్షిణ మిఱ్ఱిపోయిన ముణ్డకొలియ సీమా। ఆగ్నేయతః కూడ పొలములోని కడములకొలి పడుమటి కొమ్మునుం గహముక్కనయు మామణ్డేటి పొలమునుం గూడిన ముయ్యాలికుఱ్ఱ సీమా। దక్షిణతః మామణ్డేటి కాఱ్ఱని వనము దక్షిణంబున ఎంగట్ట పొవల సీమా। నైరృత్యతః కుఱ్ఱులోపుగాం గల పొలమునకు సంపనియ పొలగరుస సీమా। పశ్చిమతః కోరుమిల్లి నారనపెద్దిరి చనిమొల్లి మొననుండ్డి తూర్ప్పిఱంచ్చి వచ్చిన నారన పడంగివుల చేననుండి ఉత్తర మిఱ్ఱిపోయిన కోరుమిల్లి పొలగరుస సీమా। వాయవ్యతః కోరుమిల్లి పొలములో నుత్తర మిఱ్ఱిపోయిన అడ్డపుంద్రోవ దక్షిణముతలయ సీమా। ఉత్తరతః అడ్డపుంద్రోవ దక్షిణముతలనుండి తూర్పిఱచ్చి పోయిన కోరుమిల్లి పొలమును మామణ్డేటి పొలమునడిమి అవుఁగడ్డలోని పల్లమ సీమా। ఈశాన్యతః కోరుమిల్లి పొలగరుసను మామణ్డేటి పొలగరుసన నడిమి అవుఁగు గడ్డలలోని పల్లముననుండి దక్షిణ మిఱ్ఱిపోయిన కోరుమిల్లి పొలమున మొల్లి మొన నైరృతిమూలయ సీమా.

IV. ఏడవవిజయాదిత్యుని కుఱంచుయి శాసనమునండి

(నాయొద్దనున్నది; ప్రచురింపఁబడలేదు)

" అస్యగ్రామసీమానః। పూర్వ్వతః వీరవిజయాదిత్యబ్రహ్మదేయః, దక్షిణతః పచ్చుఅపల్లిః। పశ్చిమతః పాకిరిపల్లిః। ఉత్తరతః దాక్షారామం। అస్యైవక్షేత్రసీమానః। పూర్వ్వతః క్రుండదిపరువ తూర్పునకట్టయు వీరవిజయాదిత్య బ్రహ్మదేయమున పొలగరుసు ధాకలోమియయు వాడపొలగ రుసునుంగూడిన ముయ్యాలికుఱ్ఱసీమా। ఆగ్నేయతః ముయ్యాలికుఱ్ఱుననుండి దక్షిణమిఱ్ఱిపోతిన చోదిపల్లమసీమా। దక్షిణతః వీరవిజయాదిత్య బ్రహ్మదే యమున పొలగరుసునం గ్రుందుదిపొలగరుసునం బాతిన అవుఁగడ్డలలోని క్రయ్యాయసీమా। నైరృత్యతః కణ్డుఅమను పేఱుసీమా। పశ్చిమతః గాడవా యుంబుట్టల పడుమటి అవుఁగడ్డలలోని క్రయ్యానుండి రాజరాజవి అనివే

బొలమునయుం గ్రందుదిపొలమునయు నడిమిపెద్దవ్రంత్తయు దక్షిణమిశ్చి వచ్చిన పొలగరుసునుం గూచియునాయకు చీఱు(మి) పడుమటి కట్టయు నిచ్చే ఉువున ఆగ్నేయమున మూలనుండి వచ్చిన ఎంగట్ట సీమా। ఉత్తరతః క్రుందుది పడువ ఉత్తరమునకట్టయు నయ్యావాడ పొలగరును నడిమి ఎంగట్ట సీమా। ఈశాన్యతః ఇప్పడువ కీశాన్యమునకట్టయు సీమా॥

V. చాళుక్యఅమ్మరాజు (II) మలియపూణ్డి తామ్రశాసనము.

(శక 867; క్రీ. శ. 945. 6. (నెల్లూరు శాసనములు, సంపుటము I. పుట. 181.)

గ్రామావధులు	క్షేత్రావధులు.
1. పూర్వ్వతః మంజునూరు	1. పూర్వ్వతః గొల్లవి గుంట్ట
2. దక్షిణతః యినిమిలి	2. ఆగ్నేయతః రావియపేరియచెఱువు
3. పశ్చిమతః కల్వకూరు	3. దక్షిణతః స్థాపితశిలా
4. ఉత్తరతః ధమ్మ్మపురము	4. నైరుత్యా స్థాపితశిలైవ
	5. పశ్చిమతః పల్కపత్తికోట్టిబోయు తటాకశ్చ
	6. వాయవ్యతః స్థాపితశిలైవ
	7. ఉత్తరతః దునచరువు
	8. ఈశాన్యాం కలలుపరి పర్వ్వీకచేని సీమైవసీమా

పైయుదాహరణములు పదునొకండవ శతాబ్దము నాటివ్యావహారిక భాషాస్వరూపమును దిఙ్మాత్రముగఁ బ్రదర్శించుటకుఁ జాలును. ఈ క్రింద దక్షిణహిందూదేశశాసనములు, నాల్గవసంపుటము నుండి యేర్పఱిచిన పదు కండవ శతాబ్దమునాఁటి యాంధ్రభాషా విశేషములు గొన్ని చూపఁబడినవి. డలీకరణము చేయఁబడిన యంకెలు శకసంవత్సరములను దెలుపును:

(1) ఈ క్రింది శబ్దములలో నర్ధానుస్వారములు కానవచ్చుచున్నవి: ంట (నంబరమున) శక. 977; ఏణ్టి (సంబరవు) శక 1017; కూంతుఱు (శక 7); కూంతు (987); తోఁట (1009); నెఁణ్టి (986); నెణ్టి (995); మూణ్టి 014); మ్రాంకులు (1009); అణ్ణువాణ్ణు (1006); పోంకలు (1006); ణ్ణు = గొల్ల (969); మూణ్ణు (986); దీణ్డి (960).

(2) ఈ క్రిందిపదములందు శకటరేఫము గాన్పించుచున్నది :—కూం ఱు (977); ఎఱియమ (1014), గొఱియలు (960) చెఱువు (1006); ఎఱి ము (1022).

(3) ఈ క్రింది కొలతలపేళ్లు దెలియవచ్చుచున్నవి :—

మన (అరమాన) 960; ...

(7) ఉత్తరతః మాసరపాణ్బిడ్డవమ్మ విల్మిణ్డికోలియ సీమా.

(8) ఈశానతః ఎఱ్ఱవంక యుత్తరమున కడలిబాది సీమా.

III. ఏడవ విజయాదిత్యుని ర్యాలి శాసనములోని తెనుఁగు భాగము

(నాయొద్ద నున్నది, ప్రచురింపలేదు.)

పూర్వ్వతః కూహం, దక్షిణతః కడముంగ్గ, పశ్చిమతః సంప్పనియ, ఉత్తరతః కోరుమల్లి। అస్యైవక్షేత్ర సీమానః। పూర్వ్వతగ మామణ్డేటి పొలమునుం గూడపొలమునుం గోరుమిల్లి పొలమునుం గూడిన ముయ్యాలి కుట్రునుండి దక్షిణ మిఱ్చిపోయిన ముణ్డకోలియ సీమా। ఆగ్నేయతః కూడ పొలములోని కడములకోలి పడుమటి కొమ్మునుం గహాముక్కనయు మామణ్డేటి పొలమునుం గూడిన ముయ్యాలికుట్ర సీమా। దక్షిణతః మామణ్డేటి కాట్రేని వనము దక్షిణంబున ఎంగట్ట పొదల సీమా। నైరృత్యతః కుఱ్ఱులోపుగాం గల పొలమునకు సంపనియ పొలగరున సీమా। పశ్చిమతః కోరుమిల్లి నారనవెద్దిరి చనిమొల్లి మొననుండ్డి తూర్పిఁంచ్చి వచ్చిన నారన పడంగవుల చీననుండి ఉత్తర మిఱ్చిపోయిన కోరుమిల్లి పొలగరున సీమా। వాయవ్యతః కోరుమిల్లి పొలములో నుత్తర మిఱ్చిపోయిన అడ్డపుందొర్వ దక్షిణముతలయ సీమా। ఉత్తరతః అడ్డపుందొర్వ దక్షిణమునతలనుండి తూర్పిఁఱ్చి పోయిన కోరుమిల్లి పొలమును మామణ్డేటి పొలమునడిమి అవుఱుగడ్డలలోని పల్లమ సీమా। ఈశాన్యతః కోరుమిల్లి పొలగరును మామణ్డేటి పొలగరునున నడిమి అవుఱు గడ్డలలోని పల్లముననుండి దక్షిణ మిఱ్చిపోయిన కోరుమిల్లి పొలమున మొల్లి మొన నైరృతిమూలయ సీమా.

IV. ఏడవవిజయాదిత్యుని కుంరుయి శాసనమునుండి

(నాయొద్దనున్నది; ప్రచురింపఁబడలేదు)

" అస్యగ్రామసీమానః। పూర్వ్వతః వీరవిజయాదిత్యబ్రహ్మదేయః, దక్షిణతః పచ్చుఱపల్లిః। పశ్చిమతః పాతిరిపల్లిః। ఉత్తరతః దాక్షారామం। అస్యైవక్షేత్రసీమానః। పూర్వ్వతః క్రుండదిపఱువ తూర్పునకట్టయు వీరవిజయాదిత్య బ్రహ్మదేయమున పొలగరును ఢాకకోమియయు వాడపొలగరునునుంగూడిన ముయ్యాలికుట్రసీమా। ఆగ్నేయతః ముయ్యాలికుట్రునుండి దక్షిణమిఱ్చిపాతిన చోదిపల్లమసీమా। దక్షిణతః వీరవిజయాదిత్య బ్రహ్మదేయమున పొలగరునునం గ్రుందుదిపొలగరునునం బాతిన అవుఱుగడ్డలలోని క్రయ్యయసీమా। నైరృత్యత: కణ్డఱమును సేఱసీమా। పశ్చిమతః గాదవాలుంబుట్టల పడుమటి అవుఱుగడ్డలలోని క్రయ్యనుండి రాజరాజవీ అనివేఱునుంగి పెదఢాకరేమి పొలమునుం గుందుదిపొలమునం గూడిన ముయ్యాలి

బొలమునయుం గ్రందుదిపొలమునయు నడిమిపెద్దప్రంత్తయు దక్షిణమిఞ్చి వచ్చిన పొలగరునునుం గూచియనాయకు చీఱు(మి) పడుమటి కట్టయు నిచ్చేఱువున ఆగ్నేయమున మూలనుండి వచ్చిన ఎంగట్ట సీమా। ఉత్తరతః క్రుందుది పడువ ఉత్తరమునకట్టయు నయ్యావాడ పొలగరును నడిమి ఎంగట్ట సీమా। ఈశాన్యతః ఇప్పదువ కీశాన్యమునకట్టయు సీమా॥

V. చాళుక్యఅమ్మరాజు (II) మలియపూణ్డి తామ్రశాసనము.

(శక 867; క్రీ. త. 945. 6. (నెల్లూరు శాసనములు, సంపుటము I. పుట. 181.)

గ్రామావధులు

1. పూర్వ్వతః మంజునూరు
2. దక్షిణతః యినిమిలి
3. పశ్చిమతః కల్వకూరు
4. ఉత్తరతః ధమ్మర్ణవురము

క్షేత్రావధులు.

1. పూర్వ్వతః గొల్లవి గుంట్ట
2. ఆగ్నేయతః రావియపేరియచెఱువు
3. దక్షిణతః స్థాపితశిలా
4. నైరుత్య స్థాపితశిలైవ
5. పశ్చిమతః పల్కపత్తికోట్టబోయు తటాకశ్చ
6. వాయవ్యతః స్థాపితశిలైవ
7. ఉత్తరతః దువచరువు
8. ఈశాన్యాం కలలుకురి ఏర్వ్వకచేని సీమైవసీమా

పై యుదాహరణములు పదునొకండవ శతాబ్దము నాఁటివ్యావహారిక భాషాస్వరూపమును దిఙ్మాత్రముగఁ బ్రదర్శించుటకుఁ జాలును. ఈ క్రింద "దక్షిణహిందూదేశశాసనములు, నాల్గవసంపుటము నుండి యేర్పఱిచిన పదునొకండవ శతాబ్దమునాఁటి యాంధ్రభాషా విశేషములు గొన్ని చూపఁబడినవి. ...డలీకరణము చేయఁబడిన యంకెలు శకసంవత్సరములను దెలుపును:

(1) ఈ క్రింది శబ్దములలో నర్ధానుస్వారములు కానవచ్చుచున్నవి: ఏంట (సం॥రమున) శక. 977; ఏణ్టి (సం॥రవు) శక 1017; కూంతుఱు (శక 977); కూంతు (987); తోఁట (1009); నేంణ్టి (986); నెణ్టి (995); మూణ్టి (1014); మ్రాంకులు (1009); అణ్డువాణ్డ్రు (1006); పోంకలు (1006); బోణ్డు = గొల్ల (969); మూణ్డు (986); మీణ్డి (960).

(2) ఈ క్రిందిపదములందు శకటరేఫము గాన్పించుచున్నది :—కూంతుఱు (977); ఎఱియము (1014), గొఱియలు (960) చెఱువు (1006); ఎఱియయు (1022).

(3) ఈ క్రింది కొలతలపేళ్లు దెలియవచ్చుచున్నవి :—

ఒడ్డమన (అర్ధమాన) 960;

ఖండము లేక ఖండికకు సంజ్ఞ కాఁబోలు; ఇదిపుట్టికి సమానమేమో); తూం (ఇది తూమునకు సంజ్ఞయేమో) 1004; త్రిభువనాంకుశమున (నేమాన)-ఇదియొక ప్రమాణమునకుఁ బేరు, 986, 990 (2), 977, 995, 1022; పల 1006 (ఇది పలమునకు గుఱుతుకావచ్చును); పుట్టి (1006); బహు. పుట్లు (1022); పుతి 960 (ఇది యేమానమో తెలియదు. శ. ర. లో పురి=ధాన్యముపోసియుంచుటకు గడ్డితోఁ గట్టినకూటు; కూటు=గరిసె, అని యున్నది.); మ 960 (ఇది మానకు సంజ్ఞయేమో); మన (ఇది మానకు రూపాంతరమా? 986); మాన 960, 990, 995, 1003, (2); ముత్తుము (1009), ముమ్మశిఖీము కుంచ్చము (1006); యె (ఇది దేనికి సంజ్ఞయో తెలియదు; దూరమును కొలుచు నొకమానము).

(4) ఈ క్రింది గ్రామనామములును దేశనామములును దెలియ వచ్చుచున్నవి:—

కూవనూరి వేనూరవడయూ వేలాగిరి (1028); గంగ్గగొణ్డి చోడవలనాండు (1022); గంజాట్ట పంచనదిమున (1027); గుడ్డవాదినాండు (1022, 1006); గొల్లపల్లు (1009); చోడమణ్డలము (1027); డాకారేమి (960); తిరిముడ పడ రయి నచ్చె (1022), తిరువింజలూరునాండు (1027); నిశ్శ వినోదవలనాండు (1028); పెద్దడాకిరేమి (1006, 1022); ప్రోలునాణ్డు (1006); పెద్దమున్నూలు (మున్నూరు గ్రామముల యొక్క సమూహాము) 1006; వెన్నకోటము (1028); విశఖపట్టనము (990); శుంక వెలువలిపలి (ఇది 'పలివెల' యేమో) 1004; విశఖపట్టనము (990); శుంక టూరు (ప్రోలునాంటిలోనిది 1006);

(5) ఈ క్రింది శబ్దములు కానంబడుచున్నవి:

అక్కిపోరి = ? (శ. ర. పోఱఁడు = బాలుఁడు, పనుచువాఁడు) 960; అఖండ్డవర్తి (990); అట్లు = ఆ విధము (987); అడపు = ఆజ్ఞ ? (1003, 1017, 1022); అనుంగు = స్నేహితుఁడు (1006); అమరవు (987); అయిన (* అగు) 987; అయ్యాపాలము = ఒక పొలముపేరు (1009); అరదివ్వ=సగము దీపము (1003); అలు (నెలలు) = అలు (960); అవ (మూ. శోలవ) = అవ్వ (1014); అసము = యశము (987); ఆకాశ క్షేత్రపలు = క్షేత్రపాలుడు ? (960); ఆకాస క్షేత్రపాలినికి (960); ఆకులు = తమలపాకులు (1006); ఆ చంద్రార్క్కమము (990, 995, 1009); ఆణ్డువాణ్డుృ (1006); ఆన = ఆజ్ఞ (1022); ఆవ్వరు (960, 969); ఆసారి (= కొల్లు చెక్కువాఁడు) 995; ఇండ్డుల = ఈ స్థలములోని (1006); ఇనుప ఎడ్లు (986, 1004); ఇప్పవిడ్లు (1017) = గేదెలు ? ; ఇరువుస = శ. ర. ఇరుస, = రెండు.కుంచములు (1006); ఉత్తరాయన సంక్రాన్తి (1003, 1006); ఉప్పు (1006); ఎంగ్గిడ్లు = ఎంగిళ్లు

ఎడ్లు = పశువులు; ఆవులు (969, 990, 995, 1006, 1014, 1022); ఎనవెంబ్రలు = ? ఎన + వెన్ను + ప్రాలు = మంచి యెన్నులనుండి రాల్చిన ధాన్యమును దంపిన బియ్యము ? ; ఏంట = సం॥రమున (977); ఏంది = ఏంబది (1006); ఐన (చూ. పది యెన్మిదిగా నైన) 1006; ఒక్కట్టే = ఒకటి (ప్రథమైకవచనము), 995; ఒక్కట్టికి (977); ఒకిక్ (1006); ఓయంగల = పోయంగల (1014); కట్టున = స్తంభముపై (960); కన్యసంక్రాంత్తి (986); కమలనేత్రి (987), కజ్జపనివానికి (1006); కల = ఉన్న, చూ. దేవభణ్డారమునంగల (1006); కాక్ = చొప్పున (అణ్డణ్డుగాక్) 1006; పనియెన్మిదిగానైన (1006); కాంత్తెలు (987); కిలరము=పశువులదొడ్డి (986, 990, 995, 1003); కిలారము (977), కిలరుము (1006); కుడునక్ (* కుడుచు) 1006; కుడ్వంగల (1006), కూంంగు (987); కూంతులు (1006); కూంత్తులు (1004), కృష్ణపక్షము (1004); కొడుకు (990, 1017); కొమ్ము (1003), కొణ్డొన్న = తీసికొన్న చూ. గంజాట్టి పంచనదిముడి గొణ్డొను (1027); కోమటి (990); కొమట్ల (వసమునా) 960; కోమట్లు (960); గంగ్గ (987); గుడి=దేవాలయము (960); గొఱియలు (960); చి(ఇది చిన్నమునకు సంక్షేపమో (1006); (చిఱు)ంగల నూనియ=చిఱునువ్వుల నూనె? చెల్లంగలనూనె? శ. ర. చిఱుంగు=... (1006); చెఱువు (1006); జగదేకసుందరి (987); జీవిత చిన్నములు (1006); జీవితమాన్య (1006); తెగ్గంబ్రాలు = దంచి, తౌడుతీసి, మెఱుంగు పెటువేసిన బియ్యము (1006); దంచ్చి = దంచి (* దంచు) 1006; తెనకుక్ (987); తులామాసమున (990); తొన్ని = ప్రాచ్యము (987); తోట్ట (1009); తోట్టవట్టు (1009) = తోటయున్న నేల; తోటనేల (1009), త్రయోదశి (990); త్రోన (1009); దక్ష(క్షి)ణమున (1006); దక్షిణాయన (నిమిత్తమున) 969; దగుంప్రల = దంగ్గుంబ్రాల (960); దత్తువినియు (1004); దినసము), చూ. బెడయిత దేవని కూంతు, 987: దేవభణ్డారము (1006). నచ్చె=ఒకగ్రామము (1022); నంజూర్లు=నంచుకొనునవి; నూనెనము కాదు (1006); నంబి= పూజారి (1022); నంది= నలువది (1006); నల్వారి వసమునా (995); నల్వారు (1004. 1022); నవి(యు) = వల్లను (1009); నలువంగ్గలనాక (1006) నాట్టే (* నాడు = దేశము) 1006; నాలవు = నాలవ (1022); నాలుపువుట్లు (1022); నాలువుట్ల (1008); నిమిత్తమున (986, 995, 969, 1003); నిమిత్యమున (1003); నిత్యపడి (977, 1008); నివేద్యము (960); నీణ్లు = నీళ్లు (1006); నురువు = నురుగు (987)...

విశేషణమా?) 960; నే = నేయి (960); నేతి (ఔప) 960, నే మాన = నేతిమాన (990, 995), నేణ్టి (* నేణ్డు = ఈ దినము) 995; నేల = క్షేత్రము (1022); నేల (చూ. తోంటనేల) 1009; పట్టు)చూ. ఇల్లు పట్టు = ఇల్లు కట్టుటకుఁ జాలినంత స్థలము (1004); పట్టు (ముత్తుమువడ్లపట్టు)= ముత్తుము వడ్లు విత్తుటకుఁ (జాలినంత పొలము) 1009; పట్టు, చూ. తోణ్ట పట్టు = తోఁట వేయుటకుఁ జాలినంత స్థలము, 1009; పడి (దివనపడి, 986, 990, 995; నిత్యపడి 977) పదియెన్మిది (1006); పప్పు (960, 1006); పరు వడి = ఎక్కువగా 987, పర్యంతం=మధ్యభాగమున, అవధిగాఁగల (1022); పల్లు = పల్లె, చూ. గొల్లపల్లు (1009); పాలినికి = పాలునికి, చూ. క్షేత్ర పాలినికి (960); పాలు = భాగము (1022); పిరిదేవర (కిలరుమున) = పెద్ద దేవుని కిలారమున (1006); పుట్టము (వెల్లపుట్టము) 960; పుట్లు. బహు. 1006; పురుడించ్చునట్లు (987); పూట (1003), పూంట (1004); పూణ్ట (1022) = జామీను; పెణ్డెము = పెండ్లాము (995); పెండ్లాము (1003); పెడరు = పెరడు (శ. ర. పెడలు = పెరడు, కన్న. తెపెడ=వెనుక భాగము) 1004; పెట్టంగ్గల (అంకులు) = ఇవ్వవలసిన, 1006; పెట్టించ్చిన సత్రము 1006; పెట్టిన = స్థాపించిన (990); పెట్టిన = ఉంచిన990, 1003; పేర = నామమున (1006);పోంకలు (1006); పోల్= పోలునట్టి (987); ప్రల=ప్రాల=బియ్యము యొక్క (960); పెరసిన = కలసిన, మొత్తమైన (977, 986, 990, 995, 1003); బెల్ల = బెల్లము (ఆనాఁడు బెల్లమును కుంచములతోఁ గొలుచు చుం డిరి) 1006; బోణ్డు = గొల్ల (969); బోయిని (1003); బోయుణ్డు (969); బోయుతోడి (960); బోయుని (1004); బోల (వసమున 960, 990, 1003); బోలు, (ఏక.బోండు) 995, 1003; బ్రాహ్మనికి 1006; బ్రాహ్మలు, బ్రాహ్మ లకు 1006; భీమేశ్వర మహాదేవర (969); భీమేశ్వర వల్లభునకు, 987; భూమి దేవి 987; మణ్డతోన్ = కుండతో (987); మహాదేవి (1004); మాటి (1006); మానెణ్డు (969); మిరియముల అరసోల (1006); మూణ్డగు (986); మీన్ది (960); ముడి - చూ. పంచనది ముడి = కూడలి 1027; 300 టి = మున్నూటి 1006; ముప్పదివుట్లు (1006); మొదవులు (1008); మ్రాంకులు (1009); రట్టడికము (1022); రాయుణ్డు (1022); రెణ్డు (960); లిక (ఖ) తము (995) లోపుగా = లోపల (1004); లోపైన = కూడిన (చూ. నావియ బాదియ కొమ్మనయబోయుణ్డును లోపైన యావ్వారు బోలవసమున) 969; లోహ దణ్డు డివియ (1004); లోహదివి (1014); లోహదివియ (986); లోహఫ లిగియు (1008); వట = భట్ట, చూ. సిడమువట్ల తోణ్ట (1009); వడ్లు (1006)

వాణ్డు, చూ. ఆణ్డువాణ్డు (1006); విడ్చు = ఉంచు (1028); విడిచిన = ఉంచిన (1022); విత్తుపట్టు (1006); వినివారి = ఆకాశగంగ (987); వెల్ల పుట్టము (960); వేయి (మూరంకులు) 1009; శత్రము = సత్రము (1006, 1009); శాక వర్షంబ్బులు (990); శ్రాహి = నడచుచున్న సం॥ రము (1003, 1004); సక్కు = పిండి? పేలపిండి? 1006; సంధ్య దివియలు (960); సన్నిధానమునకు (1006); సన్మణియుతముగన్ (987); సరసిజాస్య (987); సరించువారు (960); సరింపంగల వారుంగా (1003); సరింప్పంగలవరు (960) = ఇచ్చు; సరియ = సమానమే 987; సరియించువారు (960); సరియిచ్చువారు (995); సరియించ్చువారు (986, 1003); సరియింప్పక (960); సరియింప్పంగలవారుగా (1004); సర్వాః కర పరిహారముగా (1006); సితమణి బధము (987); సెట్టి, చూ. మేడయసెట్టి; చేసి = చొప్పున, చూ. మానెడ్డు సేసి (969).

(6) ఈ క్రింది మనుష్యుల పేళ్లు తెలియవచ్చుచున్నవి: అప్పయ (1009); అబ్బుబోలె ఎఱియడు (1022); ఎఱియడు (1022); ఎఱియమ (1014); కనియ (1006); కన్నియ (1014); కన్నియ (1003); కత్తిరాజు (995); కాటిబోల కొమ్మియ (1014); కాటియ (977, 995; 986, 1006); కాటిబోల నావియ (1022); కామ (9777); కులోత్తుంగచోడ (1009); కుసిబోల నానయ (1027); కోటసంబి సిడముపట్లు (1009); కోసముమ్మడిరాజు (1004); కొమ్మకన తల్లియ (995); కొమ్మబోల కన్నియ (1014); కొమ్మబోల పెద్దియ (990); కొమ్మబోల కన్నియ (1003); కొమ్మబోల కాటియ (995); కొమ్మయ (969); కొమ్మియ (1014, 1003, 1006, 986); గుడిసాని (1017); చందన (1014); చామబోయ వెట్టియ (977); చామబోల చందన (1014); చామబోల నావయ (1004); చామబోల వెట్టియ (995); చామియబోయ చందియ (1006); చామియబోయ (960); చామియబోయ వెట్టియ (990); చామియబోయ వెట్టియ (986); చాలుక్య విక్రమ (1003, 1004); చెల్వయ (960); చోడసెట్టి (969); జయమ (1006); తిరులింగా గాధిపతి 1003; తిరుచుట్టంబల ముడయాను శోలన (1014). తెలరాసి నవియ (1017); తెలరాసి నావయ (1027); తల్లియ (990, 995); త్రైలోక్య మల్ల దేవ (977); దేవాంను వామయ (1003); దొడ్డయ (995); దొడ్డయ (986); దొడ్డియ (990); నవబోల పోలియ (1003); నవియ పోలణ్డు (1003); నవియబోయు, విణ. (1017); నారాయణ భట్లు (977); నానని. విణ. 1004; నానబోల భీమయ (977); నావయ (1027); నావియ (969, 986, 1022)

పరెకాన్ప్య (తోటనేల) 1009; పాపయ (990), పెడమ రాజపరాజ (మహాదేవి) 1004; పెద్దనాచాయ్యేఁణ (1003, 969, 987, 990, 986); పెద్దిబోల నావయ (1027); పెద్దియ (990); పెమ్మాన్ఁ నడిగలు (1022); పోతియ (1006, 1003, 1014); పోలిబోల నావయ (1027); పోలియ (1003); బదియబోయు దొడ్డియ (990); బల్ల అప్పయ (1009); బాదబోయు (977, 1027); బాదబోల (995, 1003, 1014); బాదియ (969, 986, 1006); బెజయితదేవని (987); బేతనాచాయ్యఁ (977); బేతినాయకు (1006); బ్రమన (1017); భీమియ (977, 986); భీమీశ్వర దేవర, భీమీస్వరా మహాదేవర (960); మాడియ (1003); మారపసారి (995); మునియన (1027); మెందియ (1014); మేడియ (990); యమినీశ్వర మహాదేవర (1006); యమేశ్వర మహాదేవర (1003); రాకుదిరి కత్తిఁరాజు (995); రాజకేసరి వమ్మఁ (1022); రాజరాజ దేవర (1003); రాజరాజ మనిత్తిరియణ్ణు (1028); రాజేంద్ర ... వ్మాచక్రవత్తిఁ (1003); రాయన (1009); రుద్రయ (1003) రేకమ (995); రేవలదేవి (987); లక్ష్మీదేవి (1004); వంటియ (990); వత్సరాయణ్ణు (1027), వలణాంటి వేణాట్టు కరువలి (1022); విష్ణువర్ధన విస్నగనాడ్వాని (గుడిసాని) 1017; వెట్టియ (977, 995); శ్రీ భీమేశ్వర మహాదేవర (990, 995, 1003); శ్రీ విష్ణువర్ధన మహారాజులైన శ్రీ రాజరాజ దేవ (969); శ్రీ విష్ణువర్ధన భూవిభు (987); సప్తమ విష్ణువర్ధనుణ్ణు (1022); సవ్వఁలోకాశ్రయ శ్రీ విష్ణువర్ధన మహారాజులు (986, 990, 995, 1003); సీలమదేవి (1009); సోమలదేవి (987).

ఈ క్రింది పౌరుషనామములు దెలియవచ్చుచున్నవి :—

ఆణ్డి (1028); దడిపట్టులకొ (960); పడిహారి (1003); ప్రధాని (977, 1003); మొదలి (1003); సమరమొదలి (1006); స్థానపతులు (986); ముదిసెలి (986).

(8) వ్యాకరణ విషయములు.

(i) షష్ఠీవిభక్తి రూపములు :

చామియబోయు వెట్టియ (986); బేతినాయకు కూతురు (1006); చామియబోయువంటియ (990).

నావని (1004, 1027); ఎత్తియని (1022); బోల (969, 1003); పంగ్గుంబ్రాల (కుంచము) 1006.

చక్రవర్త్తి పెండ్లాము (1003); క్షత్త్రిరాజు పెణ్డెము (995); కులోత్తుంగ చోడదేవర అనుంగు (1006); రాజరాజ దేవర ప్రధాని (1003); నారాయణభట్లు కుంత్తుఱు (977); ఆ రుద్రదేవర ముదిసెలి (986); సెట్టి కొడుకు (990); దేవర ప్రధాని (972).

తన (ఋచ్చిన) 969; నేమాన (977, 1003, 1022); నే (మన) 986; నే (కుంచ్చము) 1006.

ఎన వెంబ్రలకుం కుంచ్చ (1006).

(ii) సమాసములు :

త్రిభువనాంకుశ నేమాన (995); లోహదివియ (990); దివసపడి (990, 995); సంవత్సర జీవితమాట (1006); సమర మొదలి (1006).

నచ్చెనంబి (1022); చెఱువు దక్షిణమున (1006).

ఒకపుట్టి ముత్తుము (= ఒకపుట్టియు నొకముత్తుము) 1009.

మిరియముల అరసోల (1006).

త్రిభువనాంకుశమున నేమాన (986, 990); దక్షిణమున మధ్యమున (1009); విశఖవట్టనమున కోమటి (960); కిలరమున చామబోల వెంట్టియ (995).

అఖండవర్త్తి లోహపు దివియ (1003); లోహపు ధూపారదవియ (995).

(iii) సంధులు : తెచ్చు + అణ్డువాణ్డు = తెచ్చునాణ్డువాణ్డు (1006)
బోయు + అడపున = బోయునడపున (1017)
ఈ + మార్గ్గమున = ఇమ్మార్గ్గమున (1006)
కుంచ్చమునక్ + ఇరువుస = కుంచ్చమున నిరువుస (1006)
కరువలి + అన = కరువలియాన (1022).

(* లోపుగా + ఇల్లువట్టు = లోపుగా యిల్లువట్టు (1009).

(iv) నామ విభక్తులు : దీనికిన్ (990); ఇరువంద్రకున్ (1006); ఇద్దఱకున్ (1006), అయ్యపొలమున = అందు (1009); పురోహితునికి (1006); ఆచంద్రార్క్కతారమునకు (నిచ్చిరి) (1009); ఇందుల (1006).

(v) అవధారణము : మానన (1008); వారియుంద (1022); దొడ్డియయ కాటియాయ (977); బోవయ (1009); నవియ (1009); వీరిక (1004).

(vi) ప్రశ్నార్థకము : నరియుకి = నరియేకి (987).

(vii) అక్షరలోపము, పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘము :

వసమునా = వసమునను (995); కుంచ్చాలు (1006).

(viii) బహువచనములు :

వడ్లు (1009); ఇరువణ్డ్రు (1006); బోలు (1003), సంజూళ్లు (1006); సీళ్లు (1006); ఎంగ్గిళ్లు (1006).

(ix) ఔపవిభక్తికములు :

నాంటి (1022); నాణ్టి (1006); మున్నూణ్టి (1006); ఏణ్టి (1017); నేంటి (986); నేణ్టి (995); ఏడింటను (1006); మూణ్టి, 193ణ్టి (1014); ఊరి (1006, 1009), రెణ్టి (960); ఒకంటికి (1006); నేతి (1006).

(x) ఆదేశములు : (అ) ద్రుతముపై :

భీమేశ్వర మహాదేవరకుంబెట్టిన (1003); ఏంబదిం బదెమొన్నూఱ (1006); మ్రాంకులతోడంగూడను (1009); వడ్లుంబ్రాలును (1006), దొడ్డనయుం గొమ్మకవ (995); వెంటయయుం గామబోల (995); దేవరకుం జక్రవర్తిం (977); ఇచ్చెందనకు (987) త్రిభువనాంకుశమునకుం బోయంగల (977); గంగ్గ నాం బరువడి (987); దేవరకుంబెట్టిన (990, 1003), వసమునకుంబెట్టిన (990, 1003); వినివారిం బురుడించ్చునట్లు (987); స్వామిదేవింబోల్ (987); సమ యయుం గొమ్మబోల (977); ఒక్కంటికిం గిలాంముక (977); పోల్పం గాం త్తలు (987); సరియిచ్చువారుగానుం గిలకమున (995); * వెంబ్రలుం కుంచ్చ 1006, వసమున పెట్టిన 960,—వీనిలో నాదేశము కనంబడదు. దేవ రకుబెట్టిన,—ఒకట బోయంగలన్ట్లు (1003). (ఇచట నాదేశము వచ్చినను ననుస్వారము కనంబడదు.)

(ఆ) గసడదవాదేశము :

నిత్యపడివెట్టంగల (1006); వసమువేసంగి (987); వొరసినవారు వంప్ప (1014); దివసపడి వ్రాయంగల (986, 990); ఎనుబదివ్రాంకలు (1006); ముప్పదివుట్లు (1006); మాన్డ్లువేసి (969); మత్తేభగమనదొల్లి (987); నీడ్లు దెచ్చు నాణ్డువాణ్డ్రు (1006).

* (1) రుద్రయుపెట్టిన (ఇచట నాదేశము రాలేదు); (2) చామబోయు వెంట్టియ (977, 986); చామబోలవెంట్టియను (995); చామియబోయువంట్టియ (990)—వీనిలో 'వెంట్టియ, వంట్టియ' యనునవి శబ్దము లయినయెడల నాదేశము తప్పు. 'వెంట్టియ, వంట్టియ' యనునవే సరియైన రూపములు గావచ్చును. (3) త్రిభువనాంకుశమున వ్రాయుంగల (1017); కట్టునవెట్టియు,-

(xi) వాక్యరచన :

దక్షిణమున మధ్యమున అప్పయతోణ్టె పట్టును రాయనతోణ్టె నవియు నుం జన కోటనంబి సిడమవట్ల తోణ్టెనవియ (1009).

(xii) క్రియలు : (1) క్రియావిశేషణములు :

వణ్డెకి (బ్రాహ్మనికి) 1006; అవే = అయే, 1022, నాలవు (పాలు) 1022; (నంబి)యైన (1022); పెట్టిన (995); అయ్న = అయిన (1003); కనిన (987); ఇచ్చి(న) 1006; 969; పోయంగల (977, 986; 990); పోయంగ్గల (1006); ఓయంగల (1014); పెట్టంగ్గల (1006);చిడుంగ్గల? (1006);పడ్వంగల (1006); సరింప్పంగల (1003).

(2) తుమున్నర్థకములు : కా(క) (1003); పోల్పకె (987); పంపన్ (1014); నాకె (987).

(3) సంపూర్ణక్రియలు: ఇచ్చె(ను) 987; ఇచ్చిరి (1022); సరియించు వరు (960); పోయుంగలవారు (1003); సరింప్పంగలవరు (990); పోయుంగలవారు (1003), సరియింప్పంగలవారు (990); నటిపంగ్గలవారు (1006).

అనుబంధము. III

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి

హృదయము.

ఆంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయభట్టవిరచితమా కాదా యను విషయమున భిన్నాభిప్రాయములు గలవు. వీరేశలింగముపంతులుగారు కవులచరిత్రమును వ్రాయువఱకును పండితసంప్రదాయమున నన్నయయే చింతామణికర్త యని విశ్వసింపఁబడుచుండెను. కాని, వీరేశలింగముపంతులుగారు I. కేతన తనకుఁబూర్వ మాంధ్రవ్యాకరణములు లేవని చెప్పియుండుట; II. ఆంధ్రశబ్దచింతామణినిగూర్చి యప్పకవి కూర్చిన కట్టుకథ, III. చింతామణి సూత్రములకును నన్నయప్రయోగములకును గల విరోధము, ఇను మొదలగు కారణములచేఁ జింతామణి నన్నయరచియించినది కాదని వ్రాసిరి. ఈవ్రాత పండితుల విమర్శకు గుఱియైనది. మొదటనుండియు నన్నయకుండిన శబ్దానుశాసన బిరుదమిప్పుడు పోవునను భీతి పండితుల కావహించినది. కావున చింతామణి కర్తృత్వము నాతనికి నిలుప వారనేక ప్రయత్నములఁ జేయుచున్నారు.

చింతామణి కర్తృత్వ విషయమున నీ క్రిందివిశేషములను గమనింపవలసియుండును:

(1) బాలసరస్వతికిఁ బూర్వము దాంధ్రశబ్దచింతామణియునికినిగూర్చి మనమూహింపవలసినదే కాని, మఱియొకరీతి ప్రమాణము కానరాదు. బాలసరస్వతియే యాంధ్రశబ్దచింతామణిని రచించెనని చెప్పు వాదమునకును నాధారములేదు. అతఁడథర్వణుని కారికల నుదాహరించుటచేత నాగ్రంథమాతనికిఁ బూర్వమున నుండెననియే చెప్పవలెను.

(2) అథర్వణుని కారికావళి యాంధ్రశబ్దచింతామణికి వివరణమునకును సవరణమునకును నేర్పడిన గ్రంథమనుటకు సందేహములేదు. కావునఁ జింతామణి కారికావళికిఁ బూర్వమందే యుండెననుటకు సందేహములేదు.

(3) కేతన కాంధ్రశబ్దచింతామణినిగూర్చి తెలియదనుట స్పష్టము. భారతశేషము నారంభించి పూర్తిచేసిన తిక్కనకు శిష్యుఁడగు కేతనకు భారతకవియగు నన్నయభట్టే యాంధ్రశబ్దచింతామణిని రచించియుండినచో దానినిగూర్చి తెలియకున్న వింతయే యగును.

(4) కారికావళి చింతామణికి వివరణ గ్రంథమయ్యును సధర్వాణుని కాలము మనకు నిశ్చయముగాఁ దెలియదు. లిపినిగూర్చి తెలుపు కారికలవలన నాతని కాలమును నిర్ణయింప నెంచుట సాహసము. కావున నాంధ్రశబ్ద చింతామణికాలముఁగూర్చి చెప్పవలసినప్పు డది కారికావళికంటెఁ బూర్వపు దనియు, కారికావళి బాలసరస్వతి వ్యాఖ్యకంటెఁ బూర్వపుదనియు మాత్రము చెప్పవలెను.

(5) వీరేశలింగము పంతులుగారు నన్నయభారత ప్రయోగములకు విరుద్ధములని యుదాహరించిన సూత్రము లట్టి విరోధము గలవి కావు. ఆ సూత్రముల కుదాహరణములు నన్నయరచిత భారతభాగమునఁ గాన్పించు చున్నవి. కాని, నన్నయభారతమునందలి యనేక ప్రయోగములకుఁ జింతామణియందుగతి లేదనియు, సూత్రములవలన నిష్పన్నములగు ననేకరూపములు నన్నయభారతమునఁగాని యాతని కాలపు శాసనములందుగాని కానరావని యు గ్రహింపవలసియుండును.

(6) కొందఱనునట్లు చింతామణి తత్సమరూపసాధనప్రక్రియయే ప్రధానముగఁగల గ్రంథము కాదు. కేవలముఁ దత్సమరూపములనే సాధించునట్లు కానవచ్చుసూత్రములు చింతామణియందు కొలఁదిగమాత్ర మున్నవి.

(7) ఆంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయకృతము కాదన్న నాతనికీర్తి గౌరవములకు హాని కలుగునంతటి ముఖ్యగ్రంథము కాదు. అది సమగ్రగ్రంథము కాదు. దానియందలి పరిభాషయందును, సూత్రరచనయందును, భాషయందును ననేకములగు లోపములున్నవి.

(8) చింతామణివలన తత్సమాచ్ఛికాంధ్రభాషయందు సందేహము లేకుండ నొక్క రూపముకూడ నేర్పడఁజాలదు. ఆంధ్రవ్యాకరణమును సంస్కృతమున రచియించుటవలనఁ గలుగు నవస్థ యిది.

(9) నన్నయకుఁ బూర్వము తెనుఁగు కవిత్వము లేకపోలేదు. పెద్ద తెనుఁగు గ్రంథమింతవఱకును నన్నయకుఁ బూర్వపుది మనకు లభింపకున్నను, లభ్యములగు పద్యముల భాష కావ్యోపయోగియగు భాషయేకాని వేఱు కాదు. నన్నయభారత భాషకును నానాఁటి శాసనస్థమగు వ్యావహారికభాషకును నెక్కువ భేదము కానరాదు.

(10) ఆంధ్రశబ్దచింతామణికిఁ బూర్వము వ్యాకరణము లుండెడివనుట కందలి 'అన్యవ్యాకరణ, కేచిత్, విదుః, ఇష్యతే,' మొదలగు పదములు చెప్పఁ జెప్పుచున్నవి.

పై దానినిబట్టి నన్నయ తెనుఁగున ...

చేసిన ప్రయోగములను సాధించుటకు సూత్రములను రచింపక, తాను చే యని ప్రయోగములకు రచించుట యస్వాభావికము. అతనికి శబ్దశాసన బిరుదము వేఱుకారణమునఁ గలిగియుండును. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి ప్రథమాంధ్ర వ్యాకరణమును గాదు, అను విషయములు స్పష్టపడుచున్నవి.

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి

టీక.

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

1. విశ్వశ్రేయః కావ్యమ్.

కావ్యము విశ్వమునకు శ్రేయస్సునుగలిగించుట ప్రయోజనముగాఁ గలది; తత్కర్తకును పఠితకును శ్రోతకును నానందమును గలిగించి తన్మూలముగ శ్రేయమును గలిగించునని యభిప్రాయము.

2. త దదోషౌ పరిష్కృతౌ చ వాగర్థౌ.

అది (కావ్యము) దోషములు లేనట్టియు, నలంకారములతోఁ గూడినట్టియు శబ్దము, అర్థము ననువానితోఁ గూడియుండును.

3. సా వా గ్యా రసవృత్తిః.

ఏది రసమే వృత్తిగాఁ గలదియగునో యది వాక్కనఁబడును. (కావ్యభాషకు రసమే ప్రధానము; ఆనందము ప్రధానోద్దేశముగాఁగల వ్యావహారిక భాషకును రసము ప్రధానమే.)

4. సాధ్యో హి రసో యథాతథం కవిభిః

రసము కవులచేత వారివారి నేర్పునుబట్టి సాధింపఁ దగినది గదా.

5. స్వస్థాన వేషభాషాభిమతా స్సంతో రసప్రలుబ్ధ ధియః.
లోకే బహుమన్యంతే వైకృతకావ్యాని చాన్య దపహాయ.

రసమునందు లోభము నందిన బుద్ధిగలవారు తమ దేశమును, తమ వేషమును, తమభాషను ప్రేమించినవారై, ఇతర కావ్యములనువిడిచి, (సంస్కృతకావ్యములనేకాక) వైకృతకావ్యములను గూడ (అనఁగా ఆంధ్రకావ్యములవంటి ప్రాకృతకావ్యములను) గౌరవింతురు.

6. సిద్ధి ర్లోకా ద్ధ్రువా.

(శబ్ద) సిద్ధి లోకమువలనఁ దెలియఁదగినది. (అనఁగా లోకవ్యవహారము

7. లోకోఽనన్యాదృశశ్చ నిత్యశ్చ.

(శబ్ద) లోకము ప్రత్యేకస్వరూపముగలది; అది (ప్రవాహరూపమున) నిత్యమైనది కూడను.

8. సంస్కారార్థో నియమః.

వ్యాకరణమువలన చేయఁబడిన నియమము సంస్కారము ప్రయోజనముగాఁ గలది; అనగా 'ఇది ప్రకృతి, ఇది ప్రత్యయము' అని విడఁదీసి నిరూపించుటయే ప్రయోజనముగాఁ గలది.

9. అనియమా ద్గ్రామ్యం స్యాత్.

నియమము లేకపోవుటచే గ్రామ్యమగును గదా. సరియగు ప్రకృతి ప్రత్యయ సంయోజనములేని శబ్దము గ్రామ్యము. ఉదా. ప్రభ్వాణి, దాళ్ళ్యండు = వ్రాత; తొమ్మం ప్రగురు, అందుసకు; మొన.

10. యత్త్వపభ్రంశః స.

ఏది యపభ్రంశమో (యది గ్రామ్యము). శబ్దస్వరూపము స్పష్టార్థ ప్రతిపాదకము గానిచో నపభ్రంశము.

11. శాస్త్ర మపౌరుషమాద్యం ప్రాయో నిత్య ప్రయోగలక్ష్మైతత్
దృష్ట్వా మత్స్వవిరం య జ్జ్ఞాత్వా శబ్దః ప్రయుక్త ఆర్షసమః.

ఈ శాస్త్రమును (ఆంధ్రశబ్దచింతామణిని) ఏపురుషుఁడును (అనఁగా నన్నయభట్టుగాని మఱియొకఁడుగాని) రచింపలేదు; ఇది మొట్టమొదటిది; నిత్యముగా నిలుచునట్టి యుదాహరణ ప్రయోగములే దీనికి లక్షణము; ఇది చాల ప్రాచీనమైనదిగాఁ జూపదగినది. దీనిని తెలిసికొని ప్రయోగించిన శబ్దము ఋషిప్రోక్తమువలె నిరవవహింపఁదగినది (ఉదా. ఆర్ష ప్రయోగమునవలె క్వాచిత్కముగ గావ్యము నందు ప్రయోగింపఁదగినది)

12. ఆద్యాః ప్రకృతి స్సృష్ట్యై.

(ఈ యాంధ్రభాషకు) సంస్కృతమును ప్రాకృతమును మూలములు.

13. ఏషా తయో ర్భవే ద్వికృతిః.

ఇది (ఈ యాంధ్రభాష) యా రెండిటికిని వికృతియగుచున్నది; (ఆంధ్రభాష సంస్కృత ప్రాకృత భాషలకు వికారము; తద్భవము.)

14. కేవలతయానుప్రవృత్త్యా ఖేచ యేయం యథా తథం భాషా.

ఈ భాష యేది గలదో (ఆంధ్రభాష) యా రెండిటిని స్వాతంత్ర్యము గా తనకుఁగల ప్రత్యేక నైసర్గిక లక్షణములతో ననుసరించుచున్నది.

15. ఆద్యాయాః నక్షోప్యేకవర్ణాః.

సంస్కృతమునకు వర్గము లేఁబది. (వర శబ్దమిందు దానికి బదాంతు...

16. ప్రకృతేస్తు తే దశోనా స్యుః.

ప్రాకృతమునకన్ననో యవి (ఆ వర్ణములు) పదితక్కువ యగుచున్నవి; (అనఁగా నలువది)

17. షట్త్రింశ దత్ర తే.

అవి యిందు (ఆంధ్రభాషయందు) ముప్పదియాఱు. (దీనికి 'సప్త త్రింశదిహ' = ఇచ్చట (నవి) ముప్పదియేడు, అను పాఠాంతరము గలదు.)

18. అన్యే చానుప్రవిశన్తి శబ్దయోగవశాత్.

ఇతరములును (ఈ ముప్పదియాఱు-లేక ముప్పదియేడు-కాక తక్కిన, సంస్కృతప్రాకృతములందలి వర్ణములును) నాయా (తత్సమ) శబ్దములతోఁ గూడి (యాంధ్రమున)ఁ బ్రవేశించుచున్నవి.

19. ద్వివిధా దుదిదేదోతోఽచో వక్రితమౌ చ తావప్యనుస్వారౌ.

రెండు విధములగు (హ్రస్వము, దీర్ఘము నగు) అ, ఉ, ఇ, ఎ, ఒ, లును వక్రితమము (ఐ, ఔ)లును (పూర్ణము, అర్ధము నను) రెండనుస్వారములును అచ్చులు.

20. క గ చ జ యుగ ట డ ణ త ద న ప బ మ య ర ల వ స హా ళం తు హల్వర్గః.

క, గ, దంత్యములగు చ,జలు, తాలవ్యములగు చ, జలు; ట,డ,ణ; త, ద,న;ప,బ, మ య,ర,ల,వ; స,హ,ళ, అను వర్ణసమూహము హల్వర్గము. (దీనికి 'కగ,చజయుగ, టడణ, తదన, పబమ, య,ర యుగ, ల, వ, స,హాళ్చ హాలః' అను పాఠాంతరము గలదు. ఇందు రేఫమును శకటరేఫమును బ్రత్యేకముగఁ బరిగణితము లయినవి; శవర్ణము బ్రత్యేకముగఁ బఠింపఁబడలేదు.)

21. సిద్ధ సాధ్య శ్చానుస్వారః పూర్ణార్ధ భేదతో ద్వివిధః.

సిద్ధమును సాధ్యమును నగు ననుస్వారము పూర్ణము, అర్ధము, నను భేదములచే రెండు విధములు; (అనఁగా సిద్ధపూర్ణము, సాధ్యపూర్ణము; సిద్ధార్ధము సాధ్యార్ధము, అని నాలుగు విధము లగును.)

22. హ్రస్వా త్పూర్ణోఽపి భవేత్.

హ్రస్వవర్ణముకంటెఁ బరమందున్న యర్ధానుస్వారము పూర్ణానుస్వారము కూడ నగును. కడంక, కడంక్క; అరంటి, అరంట్టి; మొద.

23. దీర్ఘా చ్చేత్ ఖణ్డ ఏవ స జ్ఞేయః.

అది (అర్ధానుస్వారము) దీర్ఘముకంటెఁ బరమైయున్నయెడల ఖండాను

మొదలగువానిలోని యనుస్వారము ఖండానుస్వారముగానే యుండునుగాని పూర్ణానుస్వారము కానేరదు. (* దీర్ఘముమీఁది యనుస్వారము పూర్ణానుస్వారమే యగునేమో యని తోఁచుచున్నది.)

24. అద్ యః క్రియాసు భూతార్థద్యోతిన మాద్యగం వినా సర్వః.

భూతకాలికార్థమును దెలుపునట్టియు (కనియెన్, వినియెన్, పోయెన్), పదాది నున్నట్టియు (యెవఁడు, యేమి, యెప్పుడు, యెక్కడ, యెంత, యితఁడు, యిప్పుడు, యిక్కడ, యింత, యిల్లు,) యకారముతప్ప తక్కిన యకారము లత్వవిశిష్టములుగానే యుండును.

* ఈ సూత్రము చాల వివాదగ్రస్తమయినది. (1)ఇందలి 'క్రియాసు' అనునది భూతార్థద్యోతినం, ఆద్యగం, అను రెంటికిని నన్వయించునా ? అట్లయినచో 'ఆద్యగం' అనునది 'యేఁగెను, యిచ్చెను' మొదలగు క్రియారూపములను దెలుపును. 'క్రియాసు' అనునది 'భూతార్థద్యోతినం' అనుదానితో నూత్ర మన్వయించినయెడల కొన్ని దేశ్యపదముల యాదిని అద్వ్యతిరిక్తములగు నచ్చులతోఁగూడిన యకార ముండునని ధ్వనించుచున్నది. అప్పుడు, 'యూనాది, యాడ = ఎక్కడ, యిప్పుడు, యిల్లు, యెప్పుడు, యేమి' యను రూపము లుండునను నర్థము తేలుచున్నది. ఒత్వముతోఁగూడిన 'యొక్క' అను విభక్తి ప్రత్యయమును నీవర్గములోఁ జేరును. 'నన్నయకాలమున' నిట్లద్వ్యతిరిక్తములగు నచ్చులతోఁగూడిన యకారమాదియందుగలపదములుండె ననుటకుఁ బ్రమాణము క్వాచిత్కముగఁ గానవచ్చుచున్నది. దక్షిణ ఇండియా శాసనములసంపుటము IV. లో 1009 సంఖ్యగల శాసనమున 'లోపుగా యిల్లు వట్టు' అని యొక్క ప్రయోగము కాన్పించుచున్నది. ఇట్టివానిని నిషేధించుటకే యీసూత్రము పుట్టియుండును. కాని, 'లోపుగా యిల్లువట్టు' అనుదానిని బట్టి 'ఇల్లు' యకారాది యని నిర్ణయింప వీలులేదు. 'గా' అనునది కళగా నుచ్చరింపఁబడుటచేత యడాగమము వచ్చియుండవచ్చును.

(3) 'ఆద్యగం' అనుదానికి పదాదినుండు 'ఎ' త్వముతోఁగూడిన యకారము మాత్రమని యందఱు వ్యాఖ్యాతలును వ్రాసిరి. కాని, యది అ, ఇ, ఈ, ఎ, ఏ, ఒ, ల కన్నిటికిని జెల్లును: యాడ, యిల్లు, యీడు, యెప్పుడు, యేమి, యొక్క.

(4) ఈ సూత్రము దేశ్యశబ్దములకు మాత్రము వర్తించునని యెట్టి సూచనయు లేదు. కావున, చింతామణిని నన్నయయే రచియుంచియుండిన పక్షమున

త్రాద్యత్వాత్కార్యం జ్ఞేయం' అను రాజ్ఞోవు సూత్రమువలన 'వాఁడెముఁదు, అదె మున, ఇతఁడెతి' మొదలగు సంధులును చింతామణి కిష్టములగును.

(5) ఈ సూత్రము 'పోయెదన్, పోయెదము, పోయెడిన' మొదలయిన తద్ధర్మార్థకక్రియలలోని 'యె' వర్ణమునకు గతిని కల్పించుచున్నది. కావున, 'అ ద్యః క్రియాసు భూతాద్యర్థసముద్ద్యోతినం వినా సర్వః' అను పాఠాంతర మే సరియైనదని చెప్పవలసియుండును. ఇందువలన నన్నయకాలమున వికృతి పదముల మొదల నచ్చులకు యకారముతోఁడి యుచ్చారణముండెడిదను నప్రా మాణిక సిద్ధాంతమునకుఁ దావులేకుండుట యేకాక, తద్ధర్మార్థక క్రియలయం దలి యెత్వమునకును గతి కలుగును. కన్నడమున 'యారు' అను రూపమున్నది గావునఁ దెనుఁగున నన్నయకాలమునను 'యెవరు' అను రూపమున్నదని వాదించుటయు సరికాదు. కన్నడమున 'యారు' నవీనరూపము; అట్లే తెనుఁ గునను 'యెవరు' అర్వాచీనరూపము. నన్నయకాలమున నట్టి రూపము లుండె ననుటకుఁ బ్రమాణము దొరకువఱకును నీవిషయమై యెట్టి సిద్ధాంతమును జేయ వీలులేదు. చింతామణికర్త నన్నయయే యని స్థాపించుచుట కాతని కాలమున పదాదిని యెకారముండుననుటకు చింతామణిసూత్రమునే యుదా హరించుట తగదు.

25. యశ్రుతి మార్యా లఘుయాం ప్రవదన్తి ప్రాణతసపరం ప్రాణమ్.

అచ్చుకంటె నచ్చుపరమగునపుడు గలుగు యశ్రుతి నార్యులు లఘు యకారమని (నొక్కి) చెప్పుచున్నారు. (ఈ సూత్రమున 'ప్రవదన్తి' 'ప్ర' యను నుపసర్గము గణముకొఱకు చేర్పఁబడినది.)

26. లఘువో ఽ లఘుశ్చేతి ద్వేధాన్తస్థాః విపన్తి శాస్త్రారః.

శాస్త్రమును వ్రాసినవా రంతస్థములను (య, ర, ల, వ, లను) లఘు వులనియు నలఘువులనియు రెండు విధములుగాఁ దలిసికొనుచున్నారు.

27. అన్యేఽన్య వ్యాకరణస్పష్టాః.

ఇందు (రేఫముగాక) యితరము లితర వ్యాకరణములందు స్పష్టము చేయఁబడియున్నవి. ('వ్యోర్లఘుప్రయత్నతరః శాకటాయనస్య' అను పాణినీయ సూత్రమువలన య, వ, లకు లఘ్వలఘుభేదముచే ద్వైవిధ్యము స్పష్టము, అను నహోబలుని వాక్యము సరికాదు. ఇదువలన శాకటా యనుని మతమున య, వ, లకు లఘుప్రయత్నతరత్వ మున్నదనియే తెలియుచున్నది గాని, య, వ లకుఁ గొన్నియెడల గురూచ్చారణమును గొన్నియెడల లఘూచ్చారణమును నుండుననని స్పష్టముగా లేదు. 'లస్యద్వైవ

నసంగతమే. లకారమునకుఁ బ్రాకృతమున ళకారము గలుగునని యీ సూత్రము బోధించుచున్నది. కాని,యది లకారపు గురులఘూచ్చారణములను బోధింపలేదు. కావున, 'అన్యవ్యాకరణ' శబ్దము సంస్కృత ప్రాకృత వ్యాకరణములకుఁ గాక యాంధ్రవ్యాకరణములకు మాత్రము వర్తించునని యనుకోనవలెను.

28. రస్త్వత్ర గృహ్యతే ద్వివిధః.

రకార మన్ననో యిచట (ఆంధ్రమున) రెండు విధములుగ గ్రహింపఁబడుచున్నది. రకారము సాధు రేఫమనియు శకట రేఫమనియు రెండు విధములనుట కంటె ర, ఱ లను ప్రత్యేకాక్షరములుగఁ బరిగణించుటయే సరి. రెండిటికిని ధ్వనిపుట్టు స్థానము వేఱు, ప్రయత్నము వేఱు; ఆ ధ్వనులకు సంకేతములగు వర్ణముల స్వరూపమును వేఱు.

29. నాన్యేషాం వైధర్మ్యం లఘ్వ లఘూనామ్.

లఘ్వలఘు భేదములుగల (రేఫముగాని) యితరములకు వైధర్మ్యము లేదు. (అనఁగా పద్యములలో యతి ప్రాసస్థానములందు ఆయా ధ్వనుల లఘ్వలఘూచ్చారణములకు మైత్రి గలదు.)

30. రయోస్తు నిత్యం స్యాత్.

రేఫ శకట రేఫముల కెల్లప్పుడును (వైధర్మ్యము) గలదు. ప్రాసస్థానమందును యతిస్థానమందును వానికి మైత్రి లేదు.)—ఈ నిషేధ సూత్రము రేఫ శకటరేఫలకు యతి ప్రాసస్థానములందు కవులు మైత్రిని గల్పించిన యనంతరము పుట్టి యుండవలెను. పదుమూఁడవ శతాబ్దము వఱకును తెనుఁగు కవులు రేఫ శకటరేఫ సాంకర్యమును జేయలేదు. శాసనములందును జనులకు శకటరేఫ జ్ఞానము పదునాల్గవ శతాబ్దమువఱకును నుండెడిదని స్పష్టపడుచున్నది.

31. అదన్త్యౌ స్తాలవ్యౌ శ్చ వక్రస్వాత్ర మిథః సవర్ణౌ చ.

(సంస్కృత చు-ప్రత్యాహారము చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ లకుసంజ్ఞ; తెనుఁగున చ, జ, లకు మాత్ర మది నిలుచును.) దంత్యములైన చ, జలు హ్రస్వ-అకారములతోఁ గూడి యుండును; తాలవ్యములగు చజలు ఎ ఏ ఒ ఓకారములతోఁ గూడియుండును. ఇవి పరస్పరము సవర్ణములు; అనఁగా వీనికి యతి ప్రాసస్థానములందు మైత్రిగలదు. -అత్ అని తపరకరణముఁ జేయుటచేతను, వక్రమని ప్రత్యేకముగ ఎ, ఏ,ఒ,ఓ లను మాత్రము చెప్పుటచేతను దైర్ఘ్యలోపము గ నర్థము చేయవలసి వచ్చెను. కాని, అ,ఆ, ఉ,ఊ,ఒ,ఓ, ఐ,ఔ లతోఁ గూడిన తెనుఁగు చ, జ, లు దంత్యములనియు, ఇ, ఈ, ఎ, ఏలం గూడినవి తాలవ్యము లనియుఁ జెప్పవలెను. ఒ, ఓ, లతోఁ

32. వికృతి పదాదౌ ప్రథమా న్తస్థ తృతీయానునాసికౌ న స్తః.

తెనుఁగు పదముల మొదల యకారమును, ణకారమును నుండవు.

33. క్వచిదపి న స్త ఉమాతౌ దన్త్యోష్ఠ భవస్య వికృతి శబ్దాదౌ.

ఒకప్పుడు తెనుఁగు పదముల మొదల వకారమునపై ఉ, ఊ లుండవు.)
పై రెండు సూత్రములును ప్రక్షిప్తములని కొందఱి యభిప్రాయము. కాని, 'అద్యః క్రియాను' అను సూత్రము చింతామణిలోని దైనయెడల నిదియు నవలిదే యని చెప్పుట కాక్షేపణ ముండఁగూడదు. వీనితోఁబాటు 'శ, ఫ' లాది యందుగల తెనుఁగు పదములు నుండవనియుఁ జెప్పవలసి యుండును.

34. ప్రాతిపదికం హి నామ.

ప్రాతిపదికమే నామము గదా. 'హి' అనునది పాద పూరణార్థము. ప్రాతిపదికమునకు 'నామ' మను సంజ్ఞను చింతామణికర్త యేర్పాటు చేసినాఁడు.

35. ప్రత్యయ ఇహ వర్ణకః.

ఇచ్చట (ఈ యాంధ్రశబ్దచింతామణిలో ప్రత్యయమునకు వర్ణకమను సంజ్ఞ) చేయఁబడినది.

36. క్రియా ధాతుః.

ధాతువునకు 'క్రియ' అను సంజ్ఞగలదు. (ఈ సంజ్ఞ గూడ చింతామణి కర్త యేర్పఱిచినదే.)

37. ప్రాణా స్సమాసతోఽచః.

పై 18-వ సూత్రమున (ద్వివిధారుని దేవోఘాః, మొద.) వివరింపఁబడిన వర్ణములనుగూడ ప్రాణ శబ్దమునలన గ్రహింపవలెను. సంస్కృతమున నచ్ - ప్రత్యాహారమునకు నీ సూత్రమందలి ప్రాణముల పరిగణనమునకును సరిపోక యున్నను, సంస్కృత ప్రత్యాహారమగు 'అచ్' సంజ్ఞనే తెనుఁగునందలి ప్రాణములకును వ్యవహరించుకొనవలసినదని చింతామణికారుఁడు తెలుపుచున్నాఁడు.

38. బిన్దు రనుస్వారః.

ఈ యాంధ్రశబ్దచింతామణియందు అనుస్వారమునకు బిందువను సంజ్ఞ యేర్పఱుపఁబడినది. బిందువు వర్ణస్వరూపమును అనుస్వారము ధ్వనిస్వరూపమును దెలుపునవైనను బిందువు, అనుస్వారము, అను పదములు సమానార్థకములుగా నీ గ్రంథమున వాడఁబడునని యీ సూత్రమున సంకే

39. ఏ జథో వక్రాః.

(పిమ్మట) ఏజ్ ప్రత్యాహారస్థ స్వరములు వక్రములను సంజ్ఞగలవి (అని చింతామణికారుఁడు సంకేతించుచున్నాఁడు. మాహేశ్వర సూత్రముల ప్రకార మేర్పడిన ఏజ్-ప్రత్యాహారము తెనుఁగునకు వర్తింపదు. సంస్కృత మున ఏ, ఓ, లు మాత్రము ఏజ్ ప్రత్యాహారమునఁ జేరును. తెనుఁగున వానికి హ్రస్వములగు ఎ, ఒ, లు గూడఁ జేరును. ఈ సూత్రమున 'ఏజ్' అనఁగా ఎ, ఏ, ఒ, ఓ, లని గ్రహింపవలెనని చింతామణికర్త యాశయము. ఏజ్ ప్రత్యాహారము ధ్వనికి సంబంధించినదియు, వక్రత్వ మక్షరస్వరూప మునకు సంబంధించినదియు నగుచుండఁగా, 'నీరెంటిని బర్యాయపదములుగ నీగ్రంథమున నుపయోగించితి'నని తత్కర్త తెలుపుచున్నాఁడు. ఇదిగాక వాస్తవముగ నక్షరములన్నియు కొలఁదిగనో గొప్పగనో వక్రములే యైనను ఎ, ఏ, ఒ, ఓ, లకు మాత్రము వక్రసంజ్ఞ యీ సూత్రమున సంకేతింపఁ బడినది. ఇందలి 'అథో' అనుపదము పాదపూరణార్థము; మంగళార్థమని కొంద అనుకొందురు గాక!

40. వక్రతమ ఐచ్.

ఐచ్ ప్రత్యాహారస్థ స్వరములగు ఐ, ఔ, లకు అక్షరస్వరూప బోధక మగు వక్రతమసంజ్ఞ (యిందు సంకేతము చేయఁబడినది.)

41. హలస్స్యుస్సమాసతః ప్రాణినః.

ప్రాణము (అచ్చు)లతోఁ గూడినవి ప్రాణులు (అనగా, క, గా, ణి, నో, మొదలయినవి); లేదా ప్రాణములను బొంది వ్యవహరింపఁబడునట్టివి ప్రాణులు (అనఁగా క్, గ్, ణ్, మొదలయినవి.) రెండవయర్థమే చింతామణ్యభిప్రేతము. ఈ ప్రాణులకు హల్లు లను సంకేతము (చింతామణియందు చేయఁ బడినది.) సంస్కృతమునందలి హల్-ప్రత్యాహారము తెనుఁగునందలి పై 19-వ సూత్రమున వివరింపఁబడిన ధ్వనులకు సరిపడకున్నను హల్-సంజ్ఞను వానికిఁగూడ చింతామణికర్త విధించుచున్నాఁడు.

42. ద్రుతాఖ్యో నః.

న వర్ణము ద్రుతమను పేరుగలది. నకారపుహల్లు (-న్) ద్రుతమని యీ సూత్రమున కర్థము చెప్ప వీలులేదు. అట్లు చెప్పదలఁచినచోఁ జింతామణికర్త 'ద్రుతాఖ్యోన్' అనియుండును. చూ. నః కా; భూతార్థానాం తు నః క్రియాణాం స్యాత్ (నః=న.) కాని, యాతని యుద్దేశము ద్రుతము నకారపుఁ బొల్లనియే. (చూ. దారార్కేందు ...

43. అయిగవుగా దేశౌ స్తః క్రమేణ సర్వత్ర వక్రతమయోర్వా.

ఐ, ఔ, ల కెల్లయెడలను వైకల్పికముగ 'అవు', 'అవు' అనునవాదేశములగును. ఈసూత్ర మధికపాఠముగఁ గాన్పించుచున్నది.

44. కచటతపాః పరుషాఖ్యాః.

క, చ, ట, త, ప, అను నైదింటికిని బరుషములని యీ సూత్రము వలన సంకేతము చేయఁబడినది.

45. గజడదబాస్తు సరళాః.

గ, జ, డ, ద, బ, అనున వన్నియో సరళములను సంజ్ఞను బొందును.

46. స్థిరా ఇతరే.

ఇతర హల్లులకు స్థిరములని సంజ్ఞ (యిందివ్వఁబడినది.) *పరుష, సరళ, స్థిర, సంజ్ఞలు సంస్కృతవ్యాకరణ సిద్ధములుగావు. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్ర నిర్మాణముకొఱ కీసంజ్ఞలు విధింపఁబడినవి.

47. తిఙ్మధ్య, శేషషష్ఠీ, సుస్, కర్మప్రవచనీయజవిభక్తిః
కిఞ్చిత్, ప్రశంస, నాద్భుత, సన్తాప, యదా, తదా, కి, మేవాంశ్చ,
క్త్వా, కిల, తూష్ణీం, మాద్యా నభిదధతికలా, ద్రుతో నయేషాంస్యాత్.

ద్రుతము వేనికి లేదో యట్టివి కళలని చెప్పఁదగు. (అవి యేవియనఁగా) (1) తిఙ్మధ్యములు (అనఁగా తిఙ్గులలో, అనఁగా క్రియాప్రత్యయములలో, మధ్యమపురుష ప్రత్యయములును, ర, మాంత క్రియలును; చూ. క్రియా పరిచ్ఛేదము - సూత్రము 25):—

ఉదాహరణములు: చేయుచున్నాము, చేయుదుము, చేసితిమి; మొదలగు నుత్తమపురుష బహువచన క్రియలు; చేయుచున్నారు, చేయుదురు, చేసిరి మొదలగు ప్రథమపురుష బహువచన క్రియలు; చేయుచున్నావు, చేయుదువు, చేసితివి, మొదలగు మధ్యమపురుషైకవచన క్రియలు; చేయుచున్నారు, చేయుదురు, చేసెదరు, చేసితిరి మొదలగు మధ్యమపురుష బహువచనక్రియలు; (2) శేషషష్ఠీ='యొక్క' అను షష్ఠీవిభక్తిప్రత్యయము; (3) సుస్=ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయములు ('సుస్' అనునది సంస్కృత వ్యాకరణ మందలి ప్రత్యాహారము; ఇది 'సు, ఔ, జస్' అను ప్రథమా వైభక్తికైక, ద్వి, బహువచన ప్రత్యయములకు సంజ్ఞ. ప్రాకృతమున ద్వివచనముగాని, సంస్కృత ప్రత్యయములుగాని లేకున్నను ప్రాకృతవ్యాకరణములలో 'సుస్' మొదలగు ప్రత్యాహారములనే యుపయోగించియున్నారు. ఆ సంప్రదాయము ననుసరించి చింతామణికర్తగూడ 'సుస్' మొదలగు ప్రత్యాహారములను

ఏ (నే)ను, తాను పదములుతప్పఁ బ్రథమా విభక్తియందున్న పదము లన్నియు నని చింతామణికర్త యభిప్రాయము. కొందఱు వ్యాఖ్యాతలు 'డు, ము, వు, లు' అను ప్రత్యయములను మాత్ర మీ సందర్భమున నుదాహరించుట పొరబాటు. (4) కర్మ ప్రవచనీయజ విభక్తిః=(చింతామణిలోని వక్ష్యమాణసూత్రము చొప్పున) 'కొఱకు'యను విభక్తిప్రత్యయము; (5) కిఞ్చిత్ = 'కొంచెము' అను నర్థమును దెలుపు ఇంచుక; మొద. (6) ప్రశంసన = పొగడ్తను దెలుపు 'ఔర' మొదలయినవి; (7) అద్భుత = ఆశ్చర్యమును దెలుపు 'ఆహా, ఓహో, బళీ, మొదలయినవి; (8) సన్తాప = విచారమును దెలుపు 'అయ్యో, అక్కటా,' మొదలయినవి; (9) యదా = ఎప్పుడు, ఎన్నడు, మొదలయినవి; (10)తదా=అప్పుడు, మొదలయినవి; (11) కిమ్=ఏమి, ఏల, మొదలయినవి; (12) ఏవ = ఆ, ఏ, మొదలగునవి (ఉదా. అదియ, అదియే); (13) క్త్వా = క్త్వార్థకములగు 'చేసి, కొట్టి,' మొదలగునవియు, వ్యతిరేక క్త్వార్థకములగు 'చేయక, కొట్టక,' మొదలగునవియు ('క్త్వా' అను పదము సంస్కృత సంజ్ఞకాదు; చింతామణియందు క్రొత్తగా కల్పింపఁబడినది. 'భుక్త్వా, త్యక్త్వా' మొదలగువానియందలి 'క్త్వా'అనుదానినిబట్టి యిది యేర్పడి యుండును.); (14) కిల = కదా, మొదలయినవి; (15) తూష్ణీమ్ = మిన్నక, ఊరక, మొదలగునవి; ఇవిగాక 'ఆద్యాది' అను పదముచేనింకను కళాసంజ్ఞ నందదగిన వున్నవని తెలియవలెను (ఉదా. చేయుచున్న, చేసిన, చేయు, అను ధాతుజ విశేషణములు).

48. అన్యే ద్రుతప్రకృతయో యే న్యస్తా స్తన్మనుజీవితమ్ముతా నిత్యమ్.

ఏవి నిత్యముగా ద్రుతముతోఁగూడి ప్రవర్తించుచుండునో యట్టి యితరములు ద్రుతప్రకృతులనఁబడును.

49. తజ్జా సమా చ దేశ్యా గ్రామ్యా చేయం చతుర్విధా భవతి.

ఈ (యాంధ్రభాష) వానినుండి (సంస్కృతప్రాకృతములనుండి) పుట్టినది, లేక తద్భవమనియు; వానితో (సంస్కృతప్రాకృతములతో) సమమైనది, లేక తత్సమమనియు; (ఆంధ్ర) దేశమునకు సంబంధించినది, లేక దేశ్యమనియు, గ్రామ్యమనియు. నాలుగువిధములుగా నున్నది. ఈ తద్భవ, తత్సమ, దేశ్య, గ్రామ్యభేదములు శబ్దములకు వర్తించును; వాక్యనిర్మాణము విషయము ననువర్తించునో లేదో యను విషయముగూడ చింతామణ్యభిప్రేతమగునో కాదో చెప్పలేము. వ్యాఖ్యాతలందఱును నీభేదములను శబ్దములకే యని తలంచిరి. వస్తాడు. ఇస్తిని, పంచాకుమ్మఱ, చాడీచెప్పుతారు, మొద

టచే వాక్యనిర్మాణవిషయమునను నీభేదములు వర్తించుననియే యనుకొన వలసియున్నది.

50. ప్రకృతిద్వయజా తజ్జా.

ఆంధ్రమునకుఁ బ్రకృతులని చెప్పఁబడిన సంస్కృతప్రాకృతముల రెంటనుండియు (వర్ణలోప, వర్ణాగమ, వర్ణాదేశ, వర్ణవ్యత్యయములచే) జనించినది తద్భవము.

51. తుల్యా తు సమా.

ప్రకృతిద్వయముతో ననఁగా సంస్కృతప్రాకృతములతో సమమయినది. అనఁగా సంస్కృతప్రాకృత పదములకుఁ దెనుఁగువిభక్తులు మాత్రము చేరి యేర్పడినది తత్సమము.

52. ప్రవాహినీ దేశ్యా.

(ఆంధ్ర) దేశవ్యవహారమునఁ బ్రవాహరూపమున నానావిధపరిణామములకు లోనయ్యుఁ దన కేవలతను, స్వాతంత్ర్యమును గోల్పోక, యానాఁటి స్వరూపమే యీనాఁటిది గూడనను నిత్యత్వభ్రమను గల్పించునట్టిది దేశ్యము.

53. విరళాన్ పేచోషాదిక శబ్దాన్ ప్రవ్యాహరన్తు శబ్దజ్ఞా,
ఇహ తు ప్రవ్యాహార్యం సఙ్కేతిత సుప్రసిద్ధమేవ పదమ్.

శబ్దజ్ఞు లనఁగా లాక్షణికులు విరళప్రయోగముగల 'పేచ,' 'ఊష' మొదలగు రూపములను తమ యిచ్ఛచొప్పునఁ బ్రయోగింతురుగాక. ఈ (యాంధ్ర) భాషయందుమాత్రము వ్యవహార సంకేతితార్థముగలిగి, సుప్రసిద్ధమయిన పదమును మాత్రమే ప్రయోగింపవలెను. (తద్భవ, తత్సమ, దేశ్యములను పై సూత్రములలో నిర్వచించి, యీయార్యాగీతియందు చింతామణికర్త భాషలో నాల్గవభేదమగు గ్రామ్యమును విస్తరించి చెప్పుచున్నాఁడు. వ్యవహారవిదూరమై, యల్పప్రయోగరక్షితమై, లోకమున సుప్రసిద్ధముగానిదై, లోకముచే సంకేతింపఁబడినదికాని, యనఁగా దేశమున నెల్లవారికి నర్థముకాని, శబ్దమే గ్రామ్యమనియీసూత్రమునభిప్రాయము. 'ప్రవ్యాహార్యమ్' అను పదముచేతనే వ్యవహారమున కిందు ప్రాధాన్యమీఁబడినదని గ్రహింపవలెను. 'ప్ర' అను నుపసర్గము సుప్రసిద్ధవ్యవహారమును సూచించుచున్నది.

54. న పదా న్యవ్యయ సు ప్తిఙ్ త్వా తుమునామ్.

(ప్రాతర్, సాయస్, మొదలగు) సంస్కృతావ్యయములయు; హరిణా, భాషాయాం, మొదలగు సంస్కృత సుబంతరూపములయు, భవతి, భవతః, భవ న్తి, అభవత్, మొదలగు సంస్కృతతిఙంత రూపములయు; భుక్త్వా, ప్రస

మొదలగు సంస్కృత తుమున్నంత రూపములయు ప్రయోగ మీయాంధ్ర భాషయందు లేదు.

55. అనుకృతేఽస్తి వాక్యం తు.

అనుకరణమునందుమాత్రము సంస్కృతవాక్యము కలదు. ఉదా. "భూయాను పురుషోత్తమాంబుజభవ శ్రీకన్ధరా శ్శ్రేయసే" యని... స్తుతియించి".

56. ఇన్ద్రాద్యా అపి చ గణాః.

ఇంద్రగణములు మొదలయినవి (అనఁగా చంద్రగణములుగూడ) తెనుఁగుపద్యములందు గణము లగుచున్నవి.

57. వళిరాద్యమ్.

పద్యపాదమందలి మొదటి (యక్షరము) నకు వళియని పేరు. 'వళి' యనునది సంస్కృతపదము కాదు.

58. అనన్తరాక్షరం ప్రాసః.

పద్యపాదమున వళితరువాతి యక్షరము, అనఁగా రెండవ యక్షరము, ప్రాసవర్ణము.

(59. శుభవర్ణా శ్శుభశబ్దా యే చ శుభగణా స్త ఏవ కావ్యాదౌ గ్రాహ్యాః.)

కావ్యారంభమున మంగళకరములగు వర్ణములను, శబ్దములను, గణములను మాత్రము వాడవలెను. ఈ సూత్రము ప్రక్షిప్తమై యుండును.

(60. పు, రాష్ట్ర, రస, గిరి, రుద్ర, ష్వ, క, చ, ట, హ, మాత్రకా నిన్ద్యాః.)

పాదమునందలి మూఁడు, అయిదు, ఆఱు, ఏడు, పదునొకండు, అగు స్థానములలో అ, క, చ, ట, హ, అను నక్షరములు నింద్యములు (అనఁగా వానినుపయోగింపఁ గూడదు.)—ఈ సూత్రమును బ్రక్షిప్తమే కానచ్చును.

(61. ఆద్యో వళి, ర్ద్వితీయో వర్ణః ప్రాసోఽత్ర పాదపాదేషు)

పద్యమందలి ప్రతిపాదమునందును మొదటి వర్ణము వళి; రెండవ వర్ణము ప్రాసము. ఈ సూత్రమును బ్రక్షిప్తమే కానచ్చును. 55, 56-వ సూత్రములలో నీ విషయము చెప్పఁబడియే యున్నది. 'అత్ర పాదపాదేషు' అను పదములిం [illegible]

62. స్వస్వ చరణేషు పూర్వః ప్రాస స్సర్వేషు త్వేక ఏవ స్యాత్.

తమతమ చరణములందు పూర్వ ముంచఁబడిన ప్రాసాక్షరమే యా పద్యము నన్ని పాదములందును నుండును. ఈ సూత్రము ప్రక్షిప్త మన వీలు లేదు. సంస్కృతచ్ఛందశ్శాస్త్రమున లేని తెనుఁగునకుఁ గల విశేష నియమ మిందు తెలుపఁబడినది.

(63. వృత్తం జాతి శ్చేతి ద్వివిధం పద్యమ్.)

పద్యము వృత్తము, జాతియునని రెండు విధములు.

64. గణై స్సర్గాఖ్యై స్సంబద్ధం వృత్తమ్ స్యాత్.

నిసర్గగణములతోఁ గూర్పఁబడినది వృత్తము. నిసర్గగణము లనఁగా మ, న, భ, జ, స, య, ర, త, అనునవి. వీనితరువాత పాదాంతమున గగ, గల, లగ, లల, ములును గొన్నిపద్యములందు చేరుచుండును

65. ఉపగణమాత్రాభి రన్వితా జాతిః.

ఇంద్రాద్యుపగణములతోఁ గూడిన పద్యమునకు జాతి యని పేరు.

66. శాస్త్రార ఏకమాత్రాం లఘోః, ద్విమాత్రే గురోః, రితి వదన్తి.

శాస్త్రకారులు లఘువున కొక్కమాత్రయు, గురువునకు రెండుమాత్రలు నుండునని చెప్పుదురు.

67. గౌ గగ లౌ లల సంజ్ఞౌ.

రెండు గురువులకు గగమనియు, రెండు లఘువులకు లల మనియు సంజ్ఞలు.

68. గ్లౌ హగణః.

గలమునకు హగణమని పేరు.

69. లఘుగురూ లగౌ వగణః.

లఘువునై గురువుచేరి లగమగును; దానికి వగణమని పేరు.

70. దీర్ఘ స్సంయుక్తాద్యో పూర్ణానుస్వారపూర్వవర్ణశ్చ ఏతే గురవః.

దీర్ఘాక్షరమును, సంయుక్తాక్షరముకంటెఁ బూర్వవర్ణమును, పూర్ణానుస్వారముకంటెఁ బూర్వవర్ణమును, ఇవి గురువులు.

71. శేషా స్సర్వే లఘ్వక్షరా ఇతి జ్ఞేయాః.

తక్కినవన్నియు లఘ్వక్షరములని తెలిసికొనవలెను.

72. గత్రితయం లత్రితయం మనసంజ్ఞౌ.

మూఁడు గురువులుగలది మగణము; మూఁడు లఘువులు గలది నగ

73. ఆద్య మధ్య మాన్త్యార్ణాః గురవశ్చే ద్భజసగణాః.

ఆదియందును మధ్యమందును, అంతమందును గురువులుండి (తక్కిన రెండు వర్ణములును లఘువు లైనయెడల వానికి వరుసగా భ, జ, స, గణము లని పేరు.

74. లఘవోయది య, ర, త, సంజ్ఞికాః క్రమతః.

ఆది, మధ్యమ, అంతములందు లఘువుండి, తక్కిన రెండక్షరములును గురువులైనయెడల వానికిఁ గ్రమముగా య, ర, త, గణములని పేరగును.

* 54-వ సూత్రమునుండి యింతవఱకును గల సూత్రములు ఛందస్సునకు సంబంధించినవి. వీనిలో 57-వ సూత్రమునుండి 72-వ సూత్రమువఱకును గలవి యప్పకవీయమున నున్నవి. ఇవి యన్నియుఁ బ్రక్షిప్తములని యహోబలుఁడు సూచించియున్నాఁడు. కాని, యీ పరిచ్ఛేదమున మొదటి నాలుగు సూత్రములందును వలంకారభాగమును బై సూత్రములందు ఛందోభాగమును జింతామణికర్త వివరించి, తక్కిన భాగమంతయు వ్యాకరణమునకు వినియోగించియుండును.

ఈ క్రింది లిపిస్వరూపబోధకములగు నార్యాగీతుల నప్పకవి యాంధ్రశబ్దచిన్తామణి లోనివిగా నుదాహరించియున్నాఁడు.

బాలేన్దు, పరిధి, శృం, గావర్త, కుశగ్రంథి, దాత్ర, పరశు సమాః.
ఆద్యాః ఇభకర తుల్యాస్తద్వర్గా, స్సూలసన్నిభా వన్యాః;
దర, శార్ఙ్గ, పిప్పలక, లాంకుశ, పన్నగ సన్నిభాః క్రమాత్ సమసాః;
స్తన్యవిశేషాధిక్యా స్త ఏవ వర్గద్వితీయ వర్ణాద్యాః;
దర, తల, హాస్తి మస్తక, శుక్తి, తులాసన, వితస్తి, సీససమాః.
అస్తత్ర శోష్మాణో; దస్త్యచజౌ గురురతౌ చ బిన్దుయుతౌ.

వీని వివరణము: 'అ' అర్ధ చంద్రాకారము గలది; 'ఇ' నున్నయాకారమున నుండును; 'ఉ' కొమ్ము నాకారమున నుండును (ఏజంతువు కొమ్మో తెలియదు. ఆవు కొమ్మా?); 'ఋ' (నీటి) సుడి యాకారమున నుండును; 'ౠ' దర్భముడి యాకారము గలది; 'ఎ' కొడవలి రూపముగలది; 'ఒ' గండ్రగొడ్డలి యాకృతి నుండును; పయి 'అ, ఇ, ఉ, ఋ, ౠ, ఎ, ఒ, ల దీర్ఘములు ఏనుఁగు తొండమువలె నుండును; ఐ, ఔలు శూలములను బోలియుండును.

'శ' శంఖమునవలెను, 'చ' విష్ణువు ధనుస్సువలెను (విష్ణుధనుస్సు నాకారము సాధారణ ధనురాకారము...

ఠ, థ, ఫ,' లు వరుసగా 'క, చ, ట, త, ప' ల యక్షరములక్రింద స్తంభాకారముగ గీఁతల నుంచుటవలన నేర్పడును; 'య' చిలుకవలెను, 'ర' ఓడవలెను, 'ల' ఏనుఁగు తలకాయవలెను, 'వ' ముత్యపుఁ జిప్పవలెను; 'శ' త్రాను నడ్డకట్టినవలెను, 'ష' అరుగువలెను, 'హ' నాఁగటివలెను నుండును. దంత్య చజలును, గురు ఱలలును బిందువు (బొట్టు) తోఁ గూడియుండును.

పైని వర్ణింపఁబడిన యక్షరముల యాకారమునుబట్టి యాంధ్రశబ్ద చింతామణి కాలమును నిర్ణయింపనెంచుట హాస్యాస్పదము. (i) ఆ యార్యా గీతులలో 'గ, జ, డ, ద, బ, ణ, న, మ' ల యాకారము వర్ణింపఁ బడలేదు; కావున నా లిపుల స్వరూపవర్ణన మసంపూర్ణము. (ii) అచ్చుల దీర్ఘముల యిభకరతుల్యత్వ మొక్క 'అ' కారమునకుఁ జెల్లునేమోకాని తక్కినవానికి వర్తింపదు. (iii) ఖ, ఛ, ఠ, థ, ఫ, ల క్రింద ఒత్తుండుననియు నది స్తంభాకారమున నుండుననుటయు పదునొకండవ శతాబ్దపు లిపికే కాదు, పందొమ్మిదవ శతాబ్దారంభమున నున్న లిపికిని వర్తింపదు. నేఁటి లిపిలోఁగూడ ఖ, ఠ, లకు వర్తింపదు. (iv) దంత్య చజలు (క్రిందనో, మీఁదనో, ముందుగనో, వెనుకనో) బిందువు (బొట్టు) తోఁ గూడియుండు ననుట కెట్టి యాధారమును గానరాదు. (v) పై గీతులలోని యక్షరస్వరూపము పదునొకండవ శతాబ్దము నాఁటిదని నిర్ణయింప నెంచినవారు నన్నయభట్టే స్వయముగ దగ్గఱనుండి చెక్కించిన నందంపూడి శాసనమును జూడవలసియుండును. పసిబాలు రాకాశమునఁ బోవు మేఘములనుజూచి యిది గుఱ్ఱమువలె నున్నది, యిది యేనుఁగువలె నున్నది యని యూహించి యాటలాడుకొన్నట్లు చేసినను నందంపూడి శాసనలిపికిని బై గీతులయందు వర్ణితమయిన లిపికిని పోలిక తగులదు. కావున నీ యార్యాగీతులు ప్రక్షిప్తము లనవలెను; లేదా, చింతామణి నన్నయ కృతము కాదనియైన ననవలెను.

ఇది సంజ్ఞా పరిచ్ఛేదము.

శ్రీః

ఆన్ధ్రశబ్దచిన్తామణి

సన్ధిపరిచ్ఛేదః.

1. సన్ధిర్నాచోఽచ్యతనుః.

హ్రస్వ - ఉకారమునకుఁ గాక తక్కిన యచ్చుల కచ్చుపరమగు నప్పుడు సంధికాదు. ఇందువలన ఉత్తున కచ్చుపరమగు నపుడు సంధి నిత్యముగా నగునని యీ సూత్రము దెలుపుచున్నదని యందురు; కాని యీ యర్థము పొసగదు. 'ధైర్యము లేని వానికి జయము కలుగదు' అన్నప్పుడు ధైర్యముగల వాని కెల్లప్పుడును జయము కలుగునని చెప్ప వీలులేదు గదా.

2. వాఽఽతః.

అత్తుకంటె నచ్చు పరమైనచో సంధి వైకల్పిక (బహుళ) ముగ నగును. స్త్రీవాచక, తత్సమ, సంబోధన, అవధారణార్థకశబ్దముల తుది యత్తుపై సంధి కలుగదు గావున, నత్తునకు సంధి బహుళమని 'చెప్పుటయే యుక్తము. 'వా' అనుదానికి మఱికొన్ని సూత్రములందును బహుళమనియే యర్థము కలుగుచున్నది.

3. అనాదిషు విభక్తిషూతో వా.

ప్రథమేతర విభక్తుల తుది యుత్తున కచ్చుపరమగునపుడు సంధి వైకల్పికముగ నగును. ద్వితీయావిభక్తియందు 'ను', చతుర్థియందు 'కొఱకు', షష్ఠియందు 'కు', సప్తమియందు 'అందు, ఇందు', అనునవి యుదంతములు. వీనిలో కొఱకు, కు, అందు, ఇందు, లపై నచ్చు వచ్చునపుడు వైకల్పికసంధిని గూర్చి వివాదములేదు. కాని, ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయమగు నువర్ణము విషయమునఁ గొంత వివాదమేర్పడినది. 'రామ' శబ్దము 'మహతోఽత ఉ ద్విధః' అను సూత్రముప్రకారము 'రాము' అనినైనది; దానిపై ద్వితీయయందు 'ను' చేరఁగా 'నిరమోమహతామ్' అను సూత్రము ప్రకారము 'ను' స్థానమున 'ని' చేరినది. ఈ నివర్ణము 'టిబిన్నధ్యశేష షష్ఠీ' త్యాది సూత్రముల వలన ద్రుతాంతముకాఁగా 'రామునిన్' అనురూపమేర్పడినది. దీనిపై నచ్చు చేరి 'రామునిన్+అడిగెను' అనునప్పుడు 'అనాదిషు' మొదలగు సూత్రమువలన సంధికానప్పుడు '

'లుక్చస్యాత్' అను సూత్రము ప్రకారను 'రామునిన్' లోని 'ని' వర్ణము లోపించినచో దానితోఁబాటు దానిమీఁది ద్రుతముగూడ లోపించునుగదా. అప్పుడు 'రాము+అడిగెను' అని యున్నప్పుడు 'రామడిగెను' అను సంధియైన రూపమును, సంధికలుగనప్పుడు 'రాము యడిగెను' అను సంధికాని రూపమును గలుగవలెను. ఈ రెండును ననిష్టరూపము లయినను సూత్రమునుబట్టి యని వార్యము లగుచున్నవి. 'రాము+అడిగెను' అనునప్పుడు 'రాము' అను పదమున ద్వితీయార్థప్రతీతియున్నది కావున నచట ద్రుతముఁ కలిగి 'రామునడిగెను' అను రూపము సిద్ధించునని యెవరైనఁ జెప్పవచ్చును. అప్పుడది సంధికలుగనందు కుదాహరణమగును, కాని సంధియగు పక్షమున 'రామడిగెను' అను రూపము సూత్రము ప్రకారము కలుగుచునేయున్నది. ఈ యనిష్టరూపములను వారిం చుటకొక మార్గమున్నది. 'రాము+నున్' అనియుండఁగా 'నిరమోఽమహతాం' 'లుక్చస్యాత్' అను సూత్రములను వెంటనే పట్టింపక, పరమందున్న యచ్చుతోఁ గలిగిన వైకల్పిక సంధి మూలమున 'రామును నడిగెను, రామునడిగెను' అనురూపములను గల్పించుకొని మొదటి రూపమునందు 'నిరమో మహతాం' అను సూత్రమును ప్రవర్తింపఁజేసి 'రాముని నడిగెను' అను రూపమునకు నిష్పత్తిని గల్పింపవచ్చును. ఈ మార్గము నవలంబించునపుడు 'లుక్చస్యాత్' అను సూత్రమునకుఁ బ్రసక్తియుండదు. కావుననే 'ను' వర్ణములోపింపఁగా మూల ద్రుతమెట్లు కలిగిన దను శంకయుఁ గలుగదు. రామడిగెను, రాముయడిగెను నను రూపములును నిందుమూలమున నివారింపఁబడును.

'అనాదిషు' మొదలగు సూత్రమునకు వ్యాఖ్యాతలందఱును 'నన్నేలు, నన్ను నేలు, మమ్మేలు, మమ్ము నేలు' అను నుదాహరణముల నిచ్చియున్నారు. నా, నీ; మా, మీ; అను శబ్దములకు 'న్న ద్వితీ హ్రస్వశ్చాదే రమి శసిచ' అను సూత్రమువలన ద్వితీయైక బహువచనములందు ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయ మునకుఁ బూర్వమున 'నన్ను, నిన్ను; మమ్ము, మిమ్ము' అను రూపము లేర్పడు చున్నవి. వీనిపై ద్వితీయా 'ను' వర్ణము ద్రుతముతోఁ జేరి 'నన్నునున్, నిన్నునున్, మమ్మునున్, మిమ్మునున్' అని నిలువఁగా, వానిపై నచ్చుచేరి 'నన్నునేలె, నన్నును నేలె; నిన్ను నేలె, నిన్నును నేలె; మమ్ము నేలె, మమ్మును నేలె; మిమ్ము నేలె, మిమ్మును నేలె' అను రూపములు 'అనాదిష్వి' త్యాది సూత్రము వలన సిద్ధించుచున్నవి. అయిన 'నన్నేలె, నిన్నేలె, మమ్మేలె, మిమ్మేలె', అను రూపములకు గతియేమని యడిగిన నది యాంధ్రశబ్దచింతామణియందు లేదని యే చెప్పవలెను. మమ్మేలె, మిమ్మేలె, అను రూపములకు 'నపదాన్యవ్యయ …' అను సూత్రము ప్రకారము గతి కల్పింపనెంచుటయు

గింపఁ గూడదని యీ సూత్రము చెప్పుచున్నది గాని, యది మమ్ము, మిమ్ము, తమ్ము'లపై లవర్ణకమును నిషేధించుట కేర్పడినదిగాదు. నన్ను, మమ్ము, నిన్ను మిమ్ము, లలోని ద్విత్వయుత న్ను, మ్ములలోని యొకహల్లు 'అన్యతర లుక్చ యుక్తస్య' అను సూత్రమువలన లోపింపఁగా 'నను, మము, నిను, మిము' అను రూపము లేర్పడుచున్నవి. వీనికి ద్వితీయావిభక్తిప్రత్యయము చేరఁగా 'ననునున్, మమునున్, నినునున్, మిమునున్' అను ననిష్టరూపము లేర్పడుచున్నవి. ఈ రూపములపై నచ్చు చేరునపుడు 'అనాదిషు' మొదలగుసూత్రముచే నననునేలె, మమును నేలె, నినును నేలె, మిమును నేలె, మొదలగు ననిష్ట సంధులును నేర్పడుచున్నవి. చింతామణి చొప్పున నివి యన్నియు ననివార్యములు.

4. నిత్య మనుత్తమపురుషక్రియా స్వితః.

ఉత్తమపురుషవ్యతిరిక్త క్రియలం దిత్తునకు సంధి నిత్యము; అనఁగా మధ్యమపురుష క్రియలందును (చేసితివి, చేసితిరి, మొద.), ప్రథమపురుషక్రియలందును (చేసిరి, మొద.) గల తుదియిత్తున కచ్చు పరమగునపుడు సంధి నిత్యముగ నగును. ఇందువలన నుత్తమపురుషక్రియల యిత్తునకు సంధికాదో, వైకల్పికమో తెలియలేదు; కాని, వ్యాఖ్యాత లిదంతములగు నుత్తమపురుష క్రియలను కిమాదిగణములో చేర్చి వానికిఁ బ్రాయస్సంధిని విధించుచున్నారు. అప్పవి ఉత్తమపురుష బహువచన క్రియలు తిఙ్మధ్యములలోఁ బఠింపఁబడుటచేత నట్టివానికిఁ బ్రాణసంధి నిత్యమును, నేకవచనమున నుత్తమ పురుషేదంత క్రియల యిత్తునకు సంధి నైకల్పికమునునని చెప్పియున్నారు. కాని, నన్నయ భారత ప్రయోగము లుత్తమపురుష బహువచనమందలి యిత్తునకుఁ బ్రాయస్సంధినే సూచించుచున్నవి. ఇదంతములగు నుత్తమపురుషైకవచనక్రియల తుది యిత్తునకు సంధి ప్రాయత్వమునుగూర్చి సందేహము లేకున్నను తత్తద్రూపసాధనప్రక్రియనుగూర్చి యించుక యభిప్రాయభేదము గలదు. "ఉత్వేయుతౌ వనకారౌ స్యాతాం మధ్యోత్తమైకవచనానామ్," "భూతాదిమతాం పరేషామిత్" అను సూత్రములవలన 'కొలుచు' ధాతువు భూత కాలికోత్తమ పురుషైక వచనక్రియ 'కొలిచితిని' అని యేర్పడుచున్నది. 'తిఙ్మధ్యే' తి సూత్రముచే నిది ద్రుతప్రకృతికము గావున దానికి 'కొలిచితినిన్' అనురూప మేర్పడుచున్నది. దీనిపై నచ్చు చేసినప్పుడు 'కొలిచితినంబను, కొలిచితినినంబను' అను రెండు రూపములు 'నిత్యమనుత్త' మేత్యాది ప్రస్తుతసూత్రమువలన నేర్పడుచున్నవి. కాని, 'కొలిచితంబను' అనురూప మేర్పడదు. నన్నయభారతమున 'కొలిచితంబను' వంటి సంధిలోని ...

హారణము కానవచ్చుచున్నది. ఇట్లుండ 'కొలిచి తబ్ధిజను' అను రీతిగలవి ప్రాయస్సంధిపక్షోదాహరణములనియు, 'కొలిచితి నబ్ధిజన్' అను రీతిగలవి యరుదుగ నుండఁదగిన సంధ్యభావపక్షమునందలి యుదాహరణములనియు సహాబలుఁ డుదాహరించుట కేవల మసంగతమై యున్నదని బ్ర. శ్రీ. వఝ్ఝల చిన సీతారామస్వామి శాస్త్రులవారు తమ "చిన్తామణివిషయపరిశోధన" మను గ్రంథమున వ్రాసియున్నారు.

శ్రీ శాస్త్రులవారు తమ గ్రంథమున మఱియొక సందర్భమున వ్రాసిన రీతిగా 'అంటినిన్' అనునది సముచ్చయార్థబోధక మనుకొనినఁ దమవాదము నకు బాధ కలుగకపోదు. ప్రకరణమునుబట్టి యచట సముచ్చయార్థమునే చెప్పవలసినట్లు తోఁచుచున్నది.

"ఏను నీయింతియనుగాని యెఱుంగ రన్య, లర్థిఁ గణ్వమహాముని యాశ్రమంబునందు గాంధర్వవిధి వివాహమునఁ గరము, నెమ్మిఁ జేసితి దీనిఁ బాణిగ్రహణము, అన్య లెఱుఁగమిఁ జేసి లోకాపవాద, భీతి నెఱిఁగియు నిత్తన్విఁ బ్రీతిదప్పి యెఱుఁగ నంటినిన్." (ఆది. IV. 107, 108.)

"అప్పుడు పాణిగ్రహణము చేసితిని. ఇప్పు డెఱుఁగనంటిని కూడ నున్న; రెండున్న నిజమే," నన్నయ భారతమున 'కొలిచితిని నంబను' వంటి రూపములు మఱిలేవు.

ఇఁకఁ 'గొలిచి తబ్ధిజన్' వంటి సంధిరూపములు నన్నయ భారతమునఁ గానరావనుట వాస్తవమే. నన్నయ 'కొలిచితి' మొదలగు రూపములపై నచ్చును జేర్చుటకు సందర్భపడలేదు. కాని, 'కొలిచితిన్' వంటి రూపములపై హల్లువచ్చుసందర్భములు గొన్ని కలుగుటచే 'న' అనునది ద్రుతము గావున శ్రీ శాస్త్రులవారి మతమున నీ నకారహల్లును ద్రుతమునఁ గూడను) సరళ స్థిరవర్ణములు పరములుకాఁగా నా ద్రుతము లోపించిన యుదాహరణములు నన్నయభారతమున లేకపోలేదు. 'పెక్కు సూచితి జగత్పరిపూజ్యములైన; నిల్పితిఁ బ్రకాశముగా' (ఆది. I. 10); వచ్చితి నీకును (ఆది. III. 108); ఇట్లే, పల్కితి, పుచ్చితి, పుట్టించితి, మసలితి, రోసితి, వచ్చితి, మొదలగు రూపములు గాన్పించుచున్నవి. ఈ రూపము లున్నవని శాస్త్రులవారు గ్రహింపక పోలేదు. కాని, వాని ప్రక్రియను వేఱువిధముగ సాధించి యున్నారు. 'కొలిచితినిన్' అను రూపమందలి తుది ద్రుతనకారము 'వాక్యాంత గతపదానాంచ' అను సూత్రముచే లోపింపఁజేసిరి. 'కొలిచితినిన్' అనునది సమాపకక్రియ గావున దానిని వాక్యముగానే వారు పరి

క్రియాణాం నామ్నాం చోల్లోప ఇష్యతేహ్యేషు' అను సూత్రము చెప్పిన నువర్ణమందలి యుత్తు లోపించును గావునను, ఉత్తునుండి జనించిన ఇత్తు కూడ లోపించునని వారి యభిప్రాయము. ఒక వర్ణమునకు విధింపఁబడిన కార్యము లన్నియుఁ దజ్జన్య వర్ణములకుఁగూడ వర్తించునా యను ప్రశ్న మిచట జనింపకపోదు. ఇదిగాక 'కవిభల్లక్షై' రిత్యాది సూత్రము పదాంత మందలి వర్ణములకు వర్తించునాయని మఱియొక ప్రశ్నయుఁ గలుగుచున్నది. 'పలుకు, పల్కు; అనుచు, అన్చు' మొదలగువాని కింతవఱకును లాక్షణికు లీసూత్రమును వర్తింపఁ జేయుచున్నారు. అది యట్లుండనిండు. వారి ప్రక్రియప్రకార మిప్పుడు 'కొలిచితిన్' అనురూప మేర్పడినది. ఇందలి తుది నకారము మరల 'వాక్యాంత పదగతానాంచ' అనుసూత్రము ప్రకారము లోపించునని వారు చెప్పుచున్నారు. 'వాక్యాంత పదగతానాంచ' అనుసూత్రము ద్రుతవిషయకము. 'కొలిచితిన్' అని వారి ప్రక్రియ చెప్పిన నేర్పడిన రూపమందలి తుది నకారమునకు ద్రుతసంజ్ఞ చెల్లునా? వారి మతమున 'తి' వర్ణ ముత్తమపురుషైక వచన ప్రత్యయము కాదు; కావున దానిమీఁది నకారము ద్రుతమునుగాదు. కావున నది లోపించుటకుఁ బ్రసక్తియు లేదు. కాని, 'కొలిచితి' వంటి రూపములు భారతమునఁ గాన్పించు చున్నవి. ఇన్ని యనుపపత్తులతోఁగూడిన యీ చుట్టుమార్గమును బట్టుట కంటె శాస్త్రులవారి కహోబలాదులు త్రొక్కినమార్గము ననుసరించుటయే సమంజసమని తోఁచుచున్నది.

ప్రథమపురుషక్రియలందలి యిత్తునకుఁ గలుగు సంధివిషయమునఁ గూడ వివాదము గలదు. పైసూత్రము ప్రకార మాయిత్తునకు సంధి నిత్యము కాకగియుండఁగా నన్నయభారతమున: 'అందు గొందఱధిక హాస్యంబు సేసిరి, యడవి నేమిరో సెదనిరి కొందఱు' (ఆర. II. 102) అని యొక చోటను, 'క్రమమువడసి రొక్క సమయంబుసేసిరి యొనర దాని తెఱఁగు వినుము తల్లి' (ఆది. VI. 267) అని మఱియొకచోటను ప్రయోగములు సంధ్యభావ ముతోఁ గాన్పించుచున్నవి. కావునఁ జింతామణి నన్నయకృతము కాఁజాల దనియు, నన్నయకృతమే యగుచోఁ దన ప్రయోగములకు సూత్రమున గతిఁ గల్పించియుండుననియుఁ జెప్పుదురు. పై యుదాహరణములలో నాక్రియలు వాక్యాంతమునను బాదాంతమునను నుండుటచే నచట సంధి కలుగకున్నను దోషములేదని కొందఱు చెప్పుదురు. కాని, చింతామణియందు పాదాంత మునఁగాని వాక్యాంతమునఁగాని సంధి లేమిదోషము కాదని సూత్రింపఁ బడియుండలేదు. అట్టిచోట్ల సంధి లేమి దోషము కాదనుట నన్నయ ప్రయోగ

యెట్లు చెప్పనగును ? నన్నయయుఁ బాదాంతమున సంధిలేమిని బాటింపలేదు. "సర్వ తీర్థాభిగమనంబు సర్వవేద సమధిగమము సత్యంబుతో సరియుఁగావు, ఎఱుఁగుమెల్ల ధర్మంబుల కెందుఁ బెద్దయండ్రు సత్యంబు ధర్మజ్ఞులైన మునులు" (ఆది. IV. 96) అను పద్యములో 'సరియుఁ గావు' అను పాఠము తప్పు. 'సరియుఁగాన' అని యేవార్థకాకారముతోడనే యనేక తాళపత్ర ప్రతులందు కాన్పించుచున్నది.

5. పరిమితౌ సమస్తానామ్.

పరిమాణార్థక ప్రత్యయము (పదములు కూడనా ?) పరమగుచుండఁగా నన్ని యచ్చులకును సంధియగును. 'ఎడు, ఎండు, ఇయండు' అనునవి పరిమితిని దెలుపు ప్రత్యయములు. ఇవి పరమగునపుడు నిత్యసంధియగును. ఉదా. అడ్డెడు, మానెండు, పఱియండు, మొదలగునవి పదునొకండవుశతాబ్దపు శాసనములందు కాన్పించుచున్నవి. లి వర్ణాంత శబ్దములపై ఎడు వర్ణకము పరమగునపుడాశబ్దముల తుదివర్ణము లోపించును: దోసెడు, పిడికెడు. గుప్పెడు, మొద. రివర్ణాంత శబ్దములపై ఎడు వర్ణకము పరమగు నపుడును 'రి' వర్ణము లోపించున ట్లుదాహరణముగ 'విస్తరి+ఎడు'=విస్తెడు అనుదాని నొక యాధునిక వైయాకరణుఁడు వ్రాసియుండుట యవిచార మూలకము. 'ఎడు' వర్ణకముగాక 'అంత' మొదలగు పదములును పరిమాణవాచకములే; కాని, యవి పరమగునపుడు సంధి వైకల్పికము 'కంచంత కాఁపురము' (కంచి. +అంత) మొదలగు సంధిరూపము లిందువలన సురక్షితము లగుచున్నవి.

6. నః స్యా త్తద్ధర్మోతః (పాఠా. న స్యా త్తద్ధర్మోతః).

తద్ధర్మోకారముకంటె నచ్చుపరమగునపుడు నకార మాగమముగా వచ్చును. (పాఠాంతరము ప్రకారము తద్ధర్మోకారమున కచ్చు పరమగునపుడు సంధి కలుగదు.)

తద్ధర్మోకారమనఁగా (i) తద్ధర్మార్థక సమాపక క్రియల తుది ఉకారము: చేయుదు (న్), చేయుదుము, చేయుదువు, చేయుదురు, మొద. (ii) తద్ధర్మార్థక ధాతుజ విశేషణముల తుది యుకారము: చేయు, చేసెదు, మొద. రెండును గ్రహింపఁబడుచున్నవి. వీనిలో మొదటి వర్గపువాని కచ్చుపరమగు నపుడు 'సన్ధిర్నాచోఽచ్యనుతః' మొదలగు సూత్రముల ప్రకారము సంధి సిద్ధించుచున్నది. కావున రెండవ వర్గములోని యుదంతధాతుజ విశేషణను లు మాత్రమే యీ సూత్రమున నుద్దిష్టము లనుకొనవలెను. ఇఁక ధాతుజ విశేషణములు కళలా, ద్రుత ప్రకృతికములా యను ప్రశ్నకు వచ్చు సమాధా

మందలి 'ఆద్యాన్' అను వర్గములో వానిని జేర్పఁగూడదు; కళలైనచోఁ జేర్పవలెను. 'చేయుచున్న, చేసిన' అను మొదలగు వర్తమాన భూతార్థక ధాతుజ విశేషణములు కళలగుట సుప్రసిద్ధము; కావున, తద్ధర్మార్థక ధాతుజవిశేషణములును గళలే యనుట యసంగతము కానేరదు. అందుచేత నప్పకవి చెప్పిన చొప్పున 'నఃస్యాత్' అను పాఠమే సరియైనదని చెప్పవలసియుండును. (చూ. పుటలు 372, 373.)

7. చో ర్వాస్యా ద్వర్తమాన విహితవ్య.

'చు రితి క్రియాపదానాం సర్వేషాం వర్తమానకాలే స్యాత్' అని క్రియాపరిచ్ఛేదమున విధింపఁబడిన చువర్ణమునందలి యుత్తున కచ్చుపరమగునపుడు సంధివైకల్పికముగా నగును. చేయుచిట్లు (చేయుచుఁ+ఇట్లు) (ఆది. I. 7); వినుచునుండు (వినుచుఁ+ఉండు) (ఆది. I. 71.)

* 8. తద్వ త్తదాదిజన్య.

తదాదులనుండి పుట్టినదానికిని (అనఁగా తదాదులకుఁ బర్యాయపదములగు వైకృత పదములకును) అచ్చుపరమగునపు డట్లే యగును.

పూర్వ సూత్రముల క్రమమునుబట్టి యీ సూత్రమును నుత్తును గూర్చిన సంధినే తెలుపుచున్నదని యనుకొనవలెను. అట్లనుకొన్నచో 'వాఁడు, వీఁడు, ఎవఁడు, వారు, వీరు, ఎవరు, అతఁడు, ఇతఁడు, ఎతఁడు,' మొదలగు మహద్వాచక పదములను గ్రహింపవలసియుండును. అప్పుడు వానిపై నచ్చు పరమగునపు డుత్తునకు సంధివైకల్పికముగ నగునని వైసూత్రమున కర్థము చేయవలసి యుండును. కాని, యట్లుచేయుట ప్రయోగములకు విరుద్ధమగును. కావున వ్యాఖ్యాత లుత్తరసూత్రమగు 'ప్రాయస్తు స్యాత్కిమాదిక స్యేతః' అనుదానినుండి 'ఇతః' అనుపదము నపకర్షముచేసి యీ సూత్రమున వర్తింపఁజేసి,తదాదులనఁగా 'అది, ఇది, ఏది, అవి, ఇవి, ఏవి' యనువానిని గ్రహించియున్నారు. కాని, ఉత్తరసూత్రమందలి 'ఇతః' అనుదాని నపకర్షముచేయునప్పుడు దానిలోని 'ప్రాయస్తు' అనుదానిని గూడ నపకర్షము చేయవలసి యుండును గాని, పూర్వసూత్రమందలి 'వా' అనుదాని ననుసంధింపఁగూడదు. 'ప్రాయః' అనుదానికిని 'వా' అనుదానికిని నర్థమున నించుక భేదముకలదు.

ఈ సూత్రము నన్నయ ప్రయోగములకు విరుద్ధముగ లేకున్నను నన్నయ 'అది, ఇది, ఏది, అవి, ఇవి, ఏవి' అనువానిపై నచ్చు వచ్చునపుడు సంధిచేయకుండుటచేత నన్నయకు సంధిరహితరూపములే యిష్టములనియు, చింతామణి నన్నయవిరచితము గాదనియుఁ జెప్పుట కాస్పదముగలుదు

* 9. ప్రాయస్తు స్యాత్కిమాదికస్యేతః.

కిమ్-ఏమి, మొదలగువాని యిత్తునకన్ననో యచ్చు పరమగునపుడు సంధి తఱచుగ నగును. ఈ సూత్రమున 'ఆదికస్య' అను పదమును బట్టి చిన్నయసూర్యాదులు ' మఱి, కి షష్ఠి' యనువానిని కిమాది గణమునఁ జేర్చిరి. కిమర్థకము లైన యిదంతములగు వైకృతశబ్దము లితరములు లేవు. 'ప్రాయస్తు స్యాత్' అనఁగా 'ఏమి' లోని యిత్తున కచ్చు పరమగునపుడు సంధియగుటయుఁ గలదను నర్థము స్ఫురించుచున్నది. 'సంధిర్నాచోఽచ్యనుతః' అనుసూత్రము ప్రకార మిత్తునకు సంధికాఁగూడకున్నను 'ఏమి,మఱి' శబ్దములలోని యిత్తునకు మాత్రము సంధియొకప్పుడు కలుగవచ్చునని యీ సూత్రమునభిప్రాయము. కాని, నన్నయభారతప్రయోగములందు సంధికలుగుట కుదాహరణములు కాన రాకున్నవి, (చూ. పుట 1472.) 'కి' షష్ఠికి మఱియొక సూత్రముక్రింద గతి సిద్ధింపకుండుటచేత లాక్షణికులు దానిని కిమాది గణములోఁ జేర్చినారు. కాని, దాని నట్లుచేర్చుట సమంజసము కాదు. 'అనాదిషు విభక్తిష్విదుతోర్వా' అని సూత్రమును సవరించుకొనవలసియుండును; ఆ యార్యాగీతి గణములను సవరించుట సంస్కృతకవులపని.

10. అపి శబ్దార్థ స్యేతః.

అపి శబ్దార్థముగల యిదంత వైకృతపదమగు 'ఏని' లోని తుది యిత్తున కచ్చు పరమగునపుడు సంధి వైకల్పికముగ (ప్రాయికముగ?) నగును. ఇందు 9-వ సూత్రమునుండి ప్రాయశ్శబ్దమును దెచ్చుకొనవలెనో, 7-వ సూత్రమునుండి 'వా' అను దానిని తెచ్చుకొనవలెనో తెలియదు.

నన్నయభారతమున 'ఏనియున్, ఏనిన్, ఏని, ఏన్, ఏ' అను వివిధరూపములు కాన్పించుచున్నవి. పై సూత్రము ప్రకార మిదంతమగు 'ఏని' శబ్దమే యపిశబ్దార్థకమవి స్పష్టపడుచున్నది. కాని, యిది కళయో ద్రుతప్రకృతికమో తేలదు. 'తి ఙ్మధ్యే'తి సూత్రమునందలి 'ఆద్యాన్'లో దీనిని చేర్చవలెనా? చేర్చిన 'ఏనియున్' అను రూపము సిద్ధించును; చేర్చకున్న 'ఏనిన్' అను రూపము సిద్ధించును. 'ఏని' అనునది 'ఏఁడు' అను సర్వనామమునకు ద్వితీయైకవచన రూపమనుకొని 'నిరిమోమహతాం' అను సూత్రమును బట్టించుటకు 'నాకు నీ వెన్నండేని నవమానంబుని దలంచితిఁ' (ఆది. II. 154.); ఎద్దియేని నొక్క యపూర్వంబయిన దాని (సభా. I. 4.); ఎందేనినుండి (ఆది. III. 181.); ఎవ్వేనియు నొక్క స్త్రీయందు (ఆది. IV. 127.); - ఇత్యాది నన్నయ ప్రయోగము లాటంకము లగుచున్నవి. ఇఁక 'ఏని' లోని 'ని' వర్ణము ద్రుత
ము కాదుగదా; 'కళిఙల ఔ' అను సూత్రమును వర్తింపఁ జేయుదమన్నను

ర్ద్భార్గస్యేతః" అను సూత్రము ననుసంధించుకొనవలెను; కాని, సంధియందే యీ సూత్రమువలన నిత్యమునకు లోపము గలుగఁగలదు గాని, వాక్యావసానమునను నట్టి లోపను కలుగుట సాధింపఁ బడనేరదు. సంధియందే కాక స్వతంత్రముగను నేనిశబ్దములోని 'ఇ'కారము లోపించును. ఈ 'ఇ'కారము లోపింపఁగా మిగిలిన 'ఏన్'లో నకారపుఁబొల్లు ద్రుతముగాకున్నను ద్రుతమునకుఁ గలుగు కార్యములు కలుగుచుండును. ఉదా. సపత్నులపేర్మిఁజూచియేఁజూవె సహింపనోపక కృశుండ వివర్ణుఁడనైతి (సభా. II. 114)

11. చౌ రే రుపధాత్త నశ్చ లుగ్వా స్యాత్.

'చి' వర్ణము పరమగుచుండఁగా నుపధావర్ణమగు రివర్ణముమీఁది యిత్తు వైకల్పికనుగా లోపించును: అమరిచి, అమర్చి. సాధారణముగానుపధయనఁ దుది వర్ణ మచ్చయినను హల్లయినను దానికిఁ బూర్వమందున్న యచ్చుగాని హల్లుగాని యైనను నిచట తుదివర్ణమునకు ముందున్న యచ్చుతోడి హల్లని వ్యాఖ్యానము చేసికొనవలెను. 'అమరిచి' అనునప్పుడు సాధారణముగ 'చ్'అనునది యుపధావర్ణము గావలసి యుండును. అమరుచు, అమర్చు, అను రూపములు 'కవిభల్లపై:' అను సూత్రమువలన సిద్ధించుచున్నవి. కాని, అమరిచెన్, అనునది 'అమర్చెన్' గామాఱుటకు చింతామణియందు గతిలేదు. 'చౌ' అనునది 'చ' మొదలగువానికిని నుపలక్షణమని యహోబలుఁడు సర్దినాఁడు. సూత్రమందలి 'చ'కారమునకుఁ బ్రయోజనముగానరాదు.

12. శత్రర్థేతాత శ్చే నోః.

'ధాతువునందలి' నువర్ణమునకు శత్రర్థకచువర్ణము పరమగుచుండఁగా నుపధాస్థానమున నుండు నా నువర్ణములోని యుత్తునకు లోపము వైకల్పికనునా (బహుళముగా ?) నగును. (ఉపధానిర్వచనమును గూర్చి పై సూత్రము నొద్దఁజూడవలెను.) అనుచున్, అన్చున్; కనుచున్, కన్చున్, మొద.

18. తస్య స్యాచ్చ పూర్ణబిన్దురపి.

దానికి పూర్ణబిందువుకూడ నగును:—దానికనఁగా దేనికి ? 'ను'వర్ణమునకా ? నువర్ణములోని యుత్తునకా ? పై సూత్రమును బట్టి 'ను'వర్ణములోని యుత్తునకనియే చెప్పవలయును. కాని, 'ను' వర్ణమునకని సూత్రకారుని యభిప్రాయమైన ట్లనుకొనవలెను. అనుచున్, అంచున్; కనుచున్, కంచున్; వినుచున్, వించున్; మొద.—11-వ సూత్రములోని 'వా'అనువానికి 'బహుళ'మనియే యర్థము...

లేవు; అట్లే దీర్ఘపూర్వమగు ‘ను’వర్ణమున కీకార్యములు గలుగవు: ఆనుచున్, ఈనుచున్, ఊనుచున్, పూనుచున్, మానుచున్, మొదలగువానియందు లోపములేదు, కావున పూర్ణబిందువును లేదు.

14. శబ్దాత్తచ్ఛబ్దాతః.

శబ్దముకంటెఁ బరమయిన ‘అది’ అను తచ్ఛబ్దార్థక పదమందలి తొలి యత్తునకు లోపము వైకల్పికముగ నగును. ఈ సూత్రమున ననువర్తించు చున్న ‘వా’ కు బహుళమని కాక వైకల్పికమనియే యర్థము చెప్పవలెను. నాది, నాయది; రామునిది, రామునియది మొద.

15. పోశ్చ తదాద్యర్థవాచకే హూతః.

తదాద్యర్థక వైకృతిపదములగు అపుడు, ఇపుడు, ఎపుడు అనువాని లోని ‘పు’ వర్ణమునందలి యుత్తునకును లోపము వైకల్పికముగ నగును: అపుడు, అప్డు; ఇపుడు, ఇప్డు; ఎపుడు, ఎప్డు (‘అప్డు’) అని భారతము ఆది. VI. 168 లో నొక్కసారిమాత్రము వచ్చినది. ఇప్డు, ఎప్డు, లను నన్నయప్రయో గించలేదు.)

16. ప్రథమా వైభక్తిక మోర్బిద్దశ్చ మహాన్ పతిక్రియాథ్గేషు.

ప్రథమావిభక్తికి సంబంధించిన మువర్ణముమీఁది యుత్వమునకును ‘పడు’ మొదలగు క్రియలు పరములగునపుడు లోపము వైకల్పికముగ నగును. అట్టియెడ శేషించిన మకారస్థానమున పూర్ణబిందువుగూడ వచ్చును అని సూత్రార్థము; కాని, మువర్ణమున కంతటికిని లోపము గలుగునని సూత్ర కారుని యభిప్రాయము. అట్లు కాకున్న ‘భయమ్పడు’ అను రూపము సిద్ధిం చును; భయపడు అను రూపము సిద్ధింపదు. అహోబలుఁ డీ సందర్భమున ‘పదంపడి’ యని యుదాహరించుట ప్రమాదము; ‘పదముపడి’ అను రూపము లేదు. ఇందు ‘పదము’ అనునది శబ్దముకానట్లు తోఁచుచున్నది. ‘పదపడి’ శబ్ద వ్యుత్పత్తి విచార్యము. ఉదా. భయమువడు, భయపడు, భయంపడు; మొద.

ఈ సూత్రమునందలి కార్యము కర్తృవాచి మువర్ణమునకుఁ గలుగదు: ‘గజమువడియె’ అని యగునుగాని ‘గజంపడియె, గజపడియె’ నను రూపములు గలుగవు.

మువర్ణము ప్రథమా వైభక్తికము గావున దానిపై వచ్చు పరుష ములకు గసడదవ లగును. ‘భయమువడు’; కాని, మువర్ణలోపమును, పూర్ణ బిందువులును వచ్చునప్పుడును గసడదవాదేశము వచ్చునాయని యహో బలుఁడు శంకించుకొని ‘స్థానివదాదేశోఽనల్విధౌ’ అను పాణినీయసూత్రమును ‘భయవడి,

* 17. తస్య సమాసే పుంపూ.

దానికి (ప్రథమావైభక్తికము వర్ణమునకు) సమాసమునందు పు, ంపు, లు వచ్చును. ఈసూత్ర మిచ్చటిదికాదు; కాని కొన్నిపాఠములం దిచట పఠింపఁబడినది. ఇది ప్రక్షిప్తమనియే తోఁచుచున్నది. 'సమాసే' అనఁగా నెట్టి సమాసమందైనను నని యర్థమువచ్చును. షష్ఠీసమాసమునను మువర్ణమునకుఁ బుంపు లగుట యర్వాచీనము; నన్నయగ్రంథమున నాకార్యము కర్మధారయ సమాసమునందైనను గలుగునేమో విచార్యము. చింతామణి నన్నయకృతము కానిచో నీ సూత్రమును నయినచో నికముందు వచ్చు సూత్రమును గ్రహింపవలయును.

* 18. నుమ్స్వాంతో హ ల్యాథర్వణాచార్యమతాత్.

(అథర్వణాచార్యుని మతమువలన నుమ్మునకు హల్లు పరమగుచుండఁగా) నున్ను నకారము (నాగమముగా) వచ్చును. ఈ సూత్రమునందు 'అథర్వణాచార్యమతాత్' అని చెప్పుట తగదు. అథర్వణుఁడు చింతామణికర్తకంటెఁ దరువాతి కాలపువాఁడు. 'నుమ్స్వాంతః' అను సూత్రము తరువాత 'హలి' అని చేరినను, నిచట హల్లనునది యెల్ల సంశయములకు సూత్రము వర్తించునని కొందఱి మతము. ఇందు, కూర్చి, చేర్చి, అను ప్రత్యయములు పరముందున్నను, 'తనము' అను ప్రత్యయము పరముందున్నను గూడ నీకార్యము కలుగవచ్చునని యాథర్వణకారికల మతము. చెలువుగజ్జలు, సరసపున్నగవు, తెలుపుంతనము, ఖానమునుబెట్టి, నన్నునుగూర్చి. 'హలి' అని సూత్రమందు లేకున్న 'తనమునందు' మొదలగు రూపము లీ సూత్రమువలననే సిద్ధించును. 'తెల్లంతనము' మొదలగు ప్రయోగము లీ సూత్రమువలన సాధింపఁబడవు.

'నుమ్' అను దానియందలి యుద్వర్ణమును మకారమునకుఁ బ్రయోజనము చింతామణియందు తెలుపఁబడలేదు.

(19. ధాతుజవి సమ్బన్ధానాం విశేషణానా ముత్త్వాను నుచి.)

ధాతుజవిశేషణములను నిష్ఠలు విశేషణముల (తద్ధర్మార్థక ధాతుజన్య విశేషణముల— చేయు. చేసిన. మొద.) యుత్తునకు నుప్పు పరమగునపుడు ను మాగమగును. ఇందు ఇద్వర్ణమునకు మకారమునకుఁ బ్రయోజనము తెలియదు. 'హ్స్వాత్ తద్ధర్మోనుతః' అను సూత్రము వలననే యీ సూత్రము మఱియొక విధముగఁ దెలుపుచున్నది. కావున నీ రెండు సూత్రములలో నొకటి ప్రక్షిప్తము కావలెను. ప్రస్తుత సూత్రమే ప్రక్షిప్తమైనట్లు తోఁచుచున్నది. కాని, ధాతుజవిశేషణములు, అనుమ తద్ధర్మార్థక ధాతుజన్య విశేషణములు

20. షష్ఠ్యా ఉతోఽచి నుమ్ సే చ.

షష్ఠీ సమాసమున నుత్తునకచ్చు పరమగునపుడు నుమాగమ మగును. ఉదా. రాజునాజ్ఞ, పామునెమ్ములు, మొద.

21. ఆద్య స్యా మ్రేడితేఽన్త్యలోపశ్చ.

ఆమ్రేడితము పరమగుచుండఁగా మొదటిపదము తుది వర్ణమునకు లోపముకూడఁ గలుగును. ఇంచుకించుక, ఇంచించుక; నాఁడునాఁడు, నానాఁడు; పోర పోర, పోపోర; ఇంటి కింటికి, ఇంటింటికి. ఒకప్పుడు మొదటి శబ్దము తుది యచ్చుమాత్రము లోపించును: ఆహాహా, ఓహోహో, ఔరౌరా, మొద.

22. అహమాదీనాం ద్విత్వమ్.

'అహమ్' మొదలగు శబ్దములకు (అనుకరణమున) వాని తుదిహల్లులకు ద్విత్వము వైకల్పికముగా నగును. (నన్నయ యిట్టి సంధికార్యముల కుదాహరణములగు ప్రయోగములఁ జేయలేదు. పదునొకండవ శతాబ్దమున నీసూత్రమున కుదాహరణములు గానరావు. ఉదా. దాసోఽహమ్మనె, దాసోఽహమనె; మకారేతర హల్లుల కనుకరణమున ద్విత్వము నిత్యము: కింతత్తనియె; ఇదం జగత్తనియె; మొద. అహమాదులలోఁ జేరు నితర పదములుగ త్వమ్, స్వమ్,ల నుదాహరింపవచ్చును. కస్త్వమ్మనె, కస్త్వమనె; మదీయఁ స్వమ్మ (-మ)నె; మొద. ద్వితీయైకవచనమున వచ్చు 'అమ్', 'మ్'లతోఁ గూడిన రూపములను గూడ నహమాదిగణములోఁ జేర్పవచ్చును. పతత్కలమ్మ (-మ)నె; వందే భగవన్తమ్మ (-మ)నె; మొద.)

23. లోపో నమ ఆదికే విసర్గస్య.

'నమః' మొదలగు శబ్దములలోని తుదివిసర్గమున కనుకరణమున లోపము (నిత్యముగ) కలుగును: (దీనికిని నన్నయభారతమునఁ గాని పదునొకండవ శతాబ్దమువఱకునుగల శాసనములందుగాని ప్రయోగముల గానరావు. రామాయ నమ యనియె;—విసర్గమున కోత్వముగూడ నగునని యథర్వణుని కారిక గలదు: రామాయ నమో యనియె. 'నమ' ఆదులెవ్వియో నిర్ణయింప వీలులేదు. 'భూయస్, జ్యాయస్, కనీయస్' మొదలగు వాని నీగణమునఁ జేర్పవచ్చును. నమ ఆదికములుగాని శబ్దముల విసర్గమున కనుకరణమున కేమి యగునో, యితరములగు నచ్చులుగాని హల్లులుగాని యంతమందు గల సంస్కృత పదములపై ననుకరణము గలుగునపు డేమియగునో చింత

24. * బో రద్భుత శబ్దార్థే.

అద్భుతార్థముగల వైకృత పదమగు 'అబ్బురము' అనుదానిలోని 'బు' వర్ణమునకు లోపము వైకల్పికముగా నగును: అబ్బురము, అబ్రము. (ఈ రీతిఁ బ్రత్యేక పదములందు గలుగు కార్యములను జింతామణి మతి యెచ్చటను వివరింపలేదుగావున నీ సూత్రము ప్రక్షిప్తమై యుండును.)

25. * పోశ్చ తదాద్యర్థవాచకే **మూతః.**

పై సూత్రమును నీ సూత్రమును గలిసి యొక యార్యాగీ త్యర్థముగ నొక పాఠము గలదు; కాని, యీ సూత్రమే 'శబ్దాత్తచ్ఛబ్దాతః' అను దానితో గలిసి యార్యాగీ త్యర్థముగఁ గొన్ని ప్రతులలో నున్నది. ఈ సూత్రము పునరుక్తమగుటకుఁ గారణము లేకుండుటచేతను, 'బోరద్భుత శబ్దార్థే' అను సూత్రము ప్రక్షిప్త మగుటచేతను నీ రెండును గలిసిన పాఠము త్యజింపఁ దగినది.

26. * లోపో వా స్యా త్తేషా మితశ్చ తద్వ త్త్రివిక్రమమతేన.

త్రివిక్రమమతముచొప్పున వాని యిత్తునకును లోపము వైకల్పికముగానగును. (ఇందు తేషాం='వాని' యనునది 'కవిభల్లాటైః' అనుహలంత పరిచ్ఛేదములోని సూత్రమునఁ జెప్పఁబడిన 'క్రియాణాం', 'నామ్నాం' అను వానితో నన్వయించును. అప్పకవి యీ సూత్రము నిచ్చట చెప్పుట తగదు. ఈ సూత్రము ప్రక్షిప్తమనుటకు హేతువు కానరాదు. ఉదా. నేరిచి, నేర్చి; నేరిచెన్, నేర్చెన్; వేలిచి, వేల్చి; వేలిచెన్, వేల్చెన్; మొద.

27. * పరుషా ద్రుతప్రకృతికా త్సరళాః స్యుః.

ద్రుతప్రకృతికములకంటెఁ బరములయిన పరుషములు నిత్యముగా సరళములగును. (సూత్రమునందు 'ద్రుతాత్' అనినఁ జాలును.) ఉదా. రామున్ + కొలిచెద = రామున్ గొలిచెద; దానిన్ + చేయుదును = దానిన్ జేయుదును; చేసెన్ + టక్కు = చేసెన్ డక్కు; చేసెన్ + తప్పు = చేసెన్ దప్పు, కొలిచెన్ + ప్రభువున్ = కొలిచెన్ బ్రభువున్; మొద.

28. * తద్ద్రుతంచ బిందుః స్యాత్.

దాని (ఆ ద్రుతప్రకృతిక శబ్దపు) ద్రుతము బిందువు కూడనగును. 'బిందురనుస్వారః' అను సూత్రము చొప్పున ద్రుతమున కనుస్వారోచ్చారణముగూడఁ గలుగునని యర్థము; అనఁగా నా ద్రుతమునకు దాని తరువాత వచ్చు హల్లు వర్గమునకు సంబంధించిన

దును; చేసెన్ డక్కు, చేసెణ్ డక్కు; చేసెన్ దప్పు, చేసెందప్పు (తవర్గీయానునాసికము నకారమే కనుక నిచట మార్పులేదు); కొలిచన్ బ్రభువున్, కొలిచమ్ బ్రభువున్; మొద. బిందువన నున్న యని యర్థమును జెప్పవచ్చును గాని నున్న వ్రాతకు సంబంధించినది; ఈ సూత్రము చ్చారణమును విధించుచున్నది గావున బిందువునకు నున్న యని యర్థము చెప్పుట తగదేమో.

29. * అవికారగతే తస్మిన్నపి సరళా ఏవ సన్తి తే పరతః.

దానికి (ద్రుతమునకు బిందువను సంజ్ఞగల యనుస్వారోచ్చారణమునకు) వికారము గలుగకున్నను అవి (పరుషములు) సరళములుగానే యుండును (అనఁగా ద్రుతముపై పరుషములకు సరళాదేశము నిత్యము. ఈ సందర్భమున ద్రుతమునకు స్వత్వరూప మండుననియుఁ బూర్ణార్ధబిందువులు గలుగుననియు, సంశ్లేషము గలుగుననియు వ్యాఖ్యాతలు చెప్పు నర్థము లసంగతములు. చింతామణియందు ద్రుతమునకు స్వత్వరూపమును గూర్చిన ప్రశంసయే లేదు. 'తస్మిన్నితంచ బిందుః స్యాత్' అనునప్పుడు చింతామణి పరిభాషప్రకారము (పూర్ణ, అర్ధ) అనుస్వారోచ్చారణమునే గ్రహింపవలెను గాని 'నిండుసున్న, అరసున్న' లను గ్రహింపఁ గూడదు. 'అరసున్న'కు గుఱుతుఁ (నాఁడేకాక యీనాఁటివఱకు నెన్నఁడును లేదు.) 'న' అను నకారపు పొల్లు నిలుచునపుడు గలుగు సంధిరూపము సంశ్లేషరూపమగుటచేత సంశ్లేషమునుగూర్చి ప్రత్యేకముగఁ దెలుపుటయు ననావశ్యకము.

30. * గసడదవాస్స్యుః ప్రథమామాత్రాదాత్మన్యదప్యనైవతే.

ఇవి (పరుషములు) తాను, ఏ (నే)ను పదములందుఁ దప్పఁ దక్కిన ప్రథమావిభక్తిక ప్రత్యయములపై (అనఁగా డు, ము, వు, లు, లపై) వరుసగా గ, స, డ, ద, వ లగును, (ఇచట 'మాత్రా' అను పదమునకు 'గుఱుతు' అని యర్థము చేయఁబడినది. కాని, 'మాత్రా' శబ్దమునకు కార్త్స్న్యార్థమును వ్యాఖ్యాతలు చెప్పిరి. పదము ప్రథమా విభక్తి రూపమున నున్నంతమాత్రముచేత దానిపై వచ్చు పరుషములకు గసడదవ లాలాదేశమగునని యా పక్షమున నర్థము చెప్పవలెను. ఈ యర్థమే ప్రయోగముల కనుకూలముగ నుండి 'అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు', అంత, ఇంత, ఎంత, అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు, అట, ఇట, ఎట, ఏమి, మొదలగు నవ్యయముల మీఁదను, ద్రుతాంతములు కాని సమాపకక్రియారూపముల మీఁదను, ద్వంద్వసమాసములయందును గసడదవాదేశము కలుగుటయుఁ దావేర్పడుచున్నది.

ఈ సూత్రము తాను (నేను) పదములపై గసడదవాదేశము కలుగ

కలుగుటనుగాని, కలుగ కుండుటనుగాని నిర్ణయింపఁగల ప్రయోగములు నన్నయ గ్రంథమునఁగాని యాతనికాలపు శాసనములందు గాని కానరాలేదు. తిక్కన మాత్రము 'ఏను' పదముపై 'ప' కు 'వ' ఆదేశముగా నిలిపినాఁడు. ఏను పదముతోఁబాటు తాను పదమును ద్రుతాంతము గానట్లే తలంపవలసియుండును. ఏను, తాను పదములు ద్రుతాంతము లగుట యర్వాచీనకాలమునఁ గలిగినది. కావున చింతామణి నన్నయకృతము కాదేమో యని సందేహించుటకు మఱియొక కారణ మేర్పడుచున్నది.

31. * న వికృతిశబ్దా త్పరత స్సాంస్కృతికానాం భవన్తి గసడదవాః.

(ప్రథమా మాత్రములగు) వికృతిశబ్దముకంటెఁ బరమయిన సాంస్కృతిక శబ్దముల (తొలి వర్ణములకు) గసడదవ లాదేశములు గావు.

నన్నయకాలమున వికృతిశబ్దములకంటెఁ బరమయిన పదములకు గసడదవాదేశము కలుగుటకుఁ బ్రయోగములు కానవచ్చుచున్నవి. కావున, చింతామణి నన్నయకృతము కాదనుట కిది మఱియొక హేతువగుచున్నది.

32. * లుగ్వా ద్రుతప్రకృతికాత్పరత స్సరళ స్థిరే చ నస్య స్యాత్.

ద్రుత ప్రకృతికముకంటె (నాదేశ వర్ణములుగాని) సరళములును స్థిర వర్ణములును బరమగునపుడు (వానిముందున్న నకారమునకు (అనఁగా ద్రుతమునకు) లోపము వైకల్పికముగ నగును. వచ్చెన్ + గరుడుఁడు = వచ్చెన్ గరుడుఁడు, వచ్చె గరుడుఁడు; వచ్చెన్ + ధర్మరాజు = వచ్చెన్ ధర్మరాజు; వచ్చె ధర్మరాజు. మొద.

33. * అలుకి చ సంశ్లేషః స్యాత్.

ద్రుత లోపము కలుగనపుడు సంశ్లేషముకూడ నగును. (ఈ సూత్రము నభిప్రాయము స్పష్టముగా లేదు. 'లుగ్వా' అను సూత్రము ప్రకారము లోపము కలుగనప్పుడు ద్రుతముగు నకారపుఁ బొల్లుపై సరళమో స్థిరమో నిలుచునప్పుడు సంశ్లేషమే యగుచున్నది. 'వచ్చెన్ ధాత్రిపతి' అనుటకును 'వచ్చెన్ధాత్రీపతి' అనుటకును వ్రాతలోఁదప్ప నుచ్చారణములో నెట్టి భేదమును లేదు. అట్టియెడ నీ సూత్రము ప్రయోజనము గానరాదు.)

34. * బిన్దుం ప్రవదన్తి తం క్వచిత్ కేచిత్.

కొందఱాకప్పుడు దానిని (ద్రుతమును) బిందువని నొక్కి చెప్పుచున్నారు. 'బిన్దు రనుస్వారః' అను సూత్రమువలనఁ బూర్వ సవర్ణమునకు ముందు నిలుచు ద్రుతమున కనుస్వారోచ్చారణమనఁగా దత్తి వర్గీయానునాసికోచ్చారణము గలుగునని కొందఱి యభి...

మారుతము; వినె ఞ్ఝంకారధ్వని, మ్రోఁగె ఞ్డమరుకము, మ్రోఁగెఞ్ఢక్క; పోయె న్దర్పము, ఆడెన్ధర్మజుఁడు, పాటెన్నది; కటచెమ్మణి, కఱఁగించెమ్బంగారము, తాండవించెమ్భవుఁడు; చంపె ఁ యముఁడు, చచ్చె ఁ రాక్షసుఁడు, పుట్టె ఁ లవుఁడు, వేసె ఁ వర్ణము, రక్షించె ఁ శంకరుఁడు, సంహరించె ఁ షణ్ముఖుఁడు, ధరించెన్ హారుండు; మొద.—బిందువనఁగా నున్నయని యర్థము చేయఁగూడదు. అట్లు చేయుట చింతామణి పరిభాషకు విరుద్ధము.

35. * సర్వ త్రాజ్వ త్కార్యం జ్ఞేయం యస్య.

యకారమున కన్నియెడలను నచ్చునకువలెఁ గార్య (మగునని) తెలిసికొనఁదగినది. ఇచట 'యస్య' అనుటవలన నన్నివిధములగు యకారములకును గాక 'అద్ యః క్రియాను భూతార్థద్యోతిన మాద్యగం వినా సర్వః' అను సూత్రమునఁ దెలుపఁబడిన వైకృతపదముల తొలుతనుండు యకారమునకని వ్యాఖ్యానము చేసికొనవలెను. సాధారణముగా 'సర్వత్రాజ్వత్కార్యం జ్ఞేయం యస్య ద్రుతప్రకృతికేభ్యః' అని ద్రుతప్రకృతికములకంటె వచ్చు యకారమునకే యచ్కార్యము గలుగునని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాయుచుందురు. అచ్కార్యము ద్రుతప్రకృతికములకంటెనేకాక యన్నియెడలను గలుగును గావున 'ద్రుత ప్రకృతికేభ్యః' అను పదము నీసూత్రమునఁ జేర్పఁగూడదు. అతఁడు + యెవఁడు = అతఁడు + ఎవఁడు = అతఁడెవఁడు; పుస్తకమున్ + యిచ్చెను = పుస్తకమున్ + ఇచ్చెను = పుస్తకము నిచ్చెను; చెప్పినన్ + యేమి= చెప్పినన్ + ఏమి= చెప్పిననేమి; మొద.

36. * ద్రుతప్రకృతికేభ్యో లుక్సంశ్లేషౌ నాచి.

ద్రుత ప్రకృతికముల కంటె నచ్చు పరమగునపుడు (ద్రుతమునకు) లోపమును సంశ్లేషమును గలుగవు. (ద్రుతమునకుఁ బరుషములు పరమగునపుడు సరళాదేశమును ద్రుతమునకు బిందు సంశ్లేషములును, తక్కిన హల్లులు పరమగునపుడు లోపబిందు సంశ్లేషములును గలుగునని యింతకుముందు తెలుపఁబడినది. ఇంక ద్రుతమున కచ్చు పరమగునపు డేమికార్యము గలుగుననుప్రశ్న పుట్టఁగా దానికి లోపమును సంశ్లేషమును గలుగవని యీ సూత్రము తెలుపుచున్నది. బిందువుగూడఁ గలుగదని చెప్పవలసియుండెను, కాని, యీ సూత్రముదానిని తెలుపలేదు. ద్రుతమున కచ్చు పరమగునపుడు సంశ్లేషముగలుగదనిన సర్థమేమో విశదము కాలేదు. 'సర్వమున్నతని' మొదలగు వానియందువలె ద్రుతమున కనఁగా నకారపుఁ బొల్లులకు ద్విత్వము గలుగదని సూత్రకారుని యభిప్రాయమై యుండును. కాని, 'పాడె న్గధర్వుఁడు' మొదలగు వానియందలి సంశ్లేషమునకును 'సర్వమున్నతని' మొదలగు వానియందలి

బొల్లుక్రింద వాల్లుచేరినది; రెండవదానియందు ద్రుతమునకు ద్విత్వము గలిగినది. ఇట్టి ద్విత్వమునే సంశ్లేష మందురేని, యా ద్విత్వము నన్నయ భారతమునఁ గానవచ్చుచున్నది (ధైర్యశక్తి కిన్నరుడుగ, మొద.); కాఁబట్టి చింతామణి నన్నయరచితము కాదనుటకు మఱియొక హేతు వేర్పడుచున్నది.

37. * ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్సమాసేషు.

సమాసములందు ద్రుతముల కెల్ల యెడల లోపము గలుగును.

'షష్ఠీ భవే ద్వితీయాతుల్యా తత్పురుష సంస్థితా నామ్నామ్' అను సూత్రముచేత రాముని గుణములు, రాము గుణములు, రాముల గుణములు, అజురాణి, కవినేర్పు, మొదలగువానియందు రాముని, రాము, రాముల, అజు, కవి, అనునవి సంబంధార్థక షష్ఠియందున్నవి. వాని రూపములు ద్వితీయా విభక్తి రూపములతో సమానముగా నున్నవి. ద్వితీయా విభక్తిక రూపములు ద్రుతాంతములు గావున, నివియు ద్రుతాంతములు గావలసివచ్చును. వాని ద్రుతాంతత్వమును దొలఁగించుటకు 'ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమాసేషు' అను ప్రస్తుత సూత్రము కల్పితమయినదని వ్యాఖ్యాతలా సూత్రము నర్థమును వివరించినారు. 'ఇజ్నద్యేతి' సూత్రముచేత నింతకుముందే నిషిద్ధమయిన ద్రుతమున్నదని 'షష్ఠీ భవే' త్తను సూత్రముచేత నేల కల్పింపవలెనో దానిని మఱియొక సూత్రముచేత నేల మఱల నిషేధింపవలెనో తెలియదు. వైయాకరణుల మార్గములట్టివి; లేదా వ్యాఖ్యాతల మార్గమట్టిది. 'సమాసేషు' అనునప్పుడు కేవల షష్ఠీ సమాసములనే గ్రహింపఁ గూడదు. నెలన్ తాల్పు + నెలతాల్పు (ద్వితీయా తత్పురుషము); నెలన్ = నెలచేత తక్కువవాఁడు (ఇచటఁ దృతీయకు ద్వితీయారూపమువచ్చి ద్రుతాంతముగా నున్నది) = నెలతక్కువవాఁడు; దేవరమేలు (ఇది చతుర్థీతత్పురుషార్థమును గలిగియున్నను 'దేవర' పదము షష్ఠీరూపము గలిగి ద్వితీయాతుల్యత్వముతో ద్రుతమును బొంది ప్రస్తుత సూత్రముచే ద్రుతలోపము కలుగఁగా నేర్పడిన సమాసము); ఇట్లే దొంగభయము (పంచమీ తత్పురుషము); రాముని బాణము (షష్ఠీరూపము, ద్వితీయా తుల్యత్వము, ద్రుతము, ద్రుతలోపము) మాటన్ (సప్తమికి ద్వితీయ, ద్రుతము, సమాసమున ద్రుతలోపము.) ఇవి వ్యధికరణ సమాసములు. సమానాధికరణమున సరసపు + (నుమ్వాచః) న్ (ద్రుతము) + వచనము, అని యుండఁగా ప్రస్తుత సూత్రమునను ద్రుతలోపము గలిగి 'సరసపువచనము' అయినది. 'చేయు+ అతఁడు' -ఇచట 'చేయు' కళయైనయెడల 'నుమ్వాచః' అను సూత్రము చొప్పున 'చేయునతఁడు' అను రూపమేర్పడఁగా 'ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్' అను

ము చొప్పున మఱల నకారము వచ్చుచున్నది. ద్రుతాంతమైన యెడల 'ద్రుతస్యసర్వత్ర లుక్సమాసేషు' అను ప్రస్తుత సూత్రముచొప్పున ద్రుతము లోపించి తిరుగ 'చేయు + అలుఁకులు' అని నిలువఁగా 'సః స్యాత్' అను సూత్రము చొప్పున మఱల ద్రుతము చేరుచున్నది; ఏ పక్షమందయినను 'నకస్యాత్' అను పాఠమే సరియగును. ఇట్లే, యితర సమాసములందును నెఱుంగవలెను. 'సర్వత్ర' అని సూత్రమునందున్నను ద్రుతలోపము సమాసములందు సర్వత్ర నిత్యముగాఁ గలుగదు. ఉదా. తలంబ్రాలు, ఊరఁబంది, చిగురుఁగేలు, మొదలయినవి.

38. * నుమ్వోతః.

(సమాసములందు) ఉత్తునకు (ఎల్లయెడల) 'నుమ్ము' కూడ వచ్చును. ఈ కార్య ముత్తునకుఁ బరుష సరళములు పరమగునపుడు గలుగునని కొందఱం దురుగాని యెట్టి హల్లుగాని యచ్చుగాని పరమైనను గలుగును. ('నుమ్' అను దాని యందు మకార మిద్వర్ణము. 'మిదచోఽన్త్యాత్పరః' అను పరిభాషను బట్టి పూర్వపదము తుది యచ్చుపై వచ్చి దాని కవయవముగా నకారము చేరునని తెలియవలెను. ఈ నుమాగమముత్తుపై పదము పరమగునపుడే కాక 'తనము' అను ప్రత్యయము చేరునప్పుడును గలుగును. అమిశ్రసమాసమున స్త్రీసమముకంటె నుమాగమము గలుగునని యొకమతము. మువర్ణకమునకు వికారములగు 'వు, పు' లపైఁగూడ నుమ్ము వచ్చును. ఉదా. గుండుగోయిల, తళుకుంజెక్కులు, ముదువుంజెక్కులు, సొగసుం బలుకులు, పలుకుంబలుకులు. తళుకుంగజ్జెలు, అలుగుంజోడుములు, నాలుపుంజాలు, సొగసుంబర్హము; తెనుఁగుంవ్యాకరణము; సొగసుందనము, సొగసుపుంబలుకు, గరువపున్నవ్వు; మొద. - అదంత శబ్దములమీఁదను నీకార్యము గలుగును. తెల్లందనము, ఎఱ్ఱంజెఱువు, మొద. అందు, పట్టి, కూర్చి, విభక్తులు పరమగునపుడును నుత్తుపై నుమాగమమగునని యథర్వణుఁడు చెప్పెను. నన్నయకాలమున 'అందు' వర్ణకము పరమగునపుడు నుమాగమముగాక నవర్ణాగమమే తెలుచుగఁ గాన్పించుచున్నది. వనమునందు మొద. పట్టి, కూర్చి, అను విభక్తి ప్రత్యయములు నన్నయకాలమునఁ గానరావు. ఒకవేళ నుండినను వానికిఁ బూర్వమందు వచ్చునది యాగమముగు 'నుమ్ము' కాదు. ద్వితీయావిభక్తిపై వచ్చు ద్రుతమే యచట నిలుచుచున్నది.

39. * పరుషాణాం గసడదవాః స్యుః పదాద్వన్ద్వే.

ద్వంద్వసమాసమందు పదముకంటెఁ బరమయిన పరుషములకు వరుసగా గసడదవలు (నిత్యముగ) నాదేశములగును; కూరగాయలు, అక్క

ప్రథమా మాత్రాత్' అను సూత్రముచేతనే ద్వంద్వసమాసమునఁగూడ గసడదవాదేశము సిద్ధించుచుండఁగా నీ సూత్రమువలన సమాసములలో ద్వంద్వసమాసములందే యాకార్యము గలుగునుగాని యితరసమాసములందు గలుగదని నిషేధించుట కీసూత్ర మావశ్యకమైనది.

40. * సామానాధికరణ్యే మూ దన్తానాం టుగాగమోఽచి స్యాత్.

కర్మధారయసమాసములం దుదంత శబ్దముల కచ్చు పరమగునపుడు 'టు' గా గమమగును. కఱకు + అమ్ము = కఱకుటమ్ము; సరసపు + అలుక = సరసపుటలుక. అచ్చు పరమగునపుడు టుగాగమము నన్నయ భారతమునఁ గాన రాలేదుగాని, శాసనములలో 'ఉబ్బుటుంబల్లె' మొదలగుచోట్ల హల్లు పర మగునపుడు గానవచ్చుచున్నది.

41. * దారార్థేరేత ఉదపి రః.

'దారాః' అను నర్థముగల తెనుఁగుశబ్దమగు 'ఆలు' అనుపదము పర మగునపుడు (సమాసమందు) పూర్వపదము తుదియత్తున కుత్తుగూడఁ గలు గఁగా, దానిపై రేఫాగమమును వచ్చును. 'అపి' ని ఉత్తుతోఁ గలిపి చదివిన యెడల సాధారణముగ నత్తున కుత్తు కలుగదనియు, అయినను గొన్నియెడల నది కలుగుననియు నర్థము చెప్పవలెను. అట్టియెడ దేశ్యశబ్దములందు తుది యత్తున కుత్తు సాధారణముగఁ గలుగదనియు, సంస్కృతశబ్దములపై తఱ చుగఁ గలుగుననియు చింతామణి హృదయమును గ్రహింపవలెను: పేద రాలు, బాలింతరాలు; గుణవంతురాలు; మొద. 'అపి' శబ్దమును 'రః' తోఁ గలిపి చదివినయెడల నుత్తు తప్పక వచ్చుననియు, రేఫాగమముగూడఁ గలుగు ననియుఁ జెప్పవలెను. అప్పు డీసూత్రము తత్సమశబ్దములకు మాత్రము వర్తించును. 'అతః' అనుదానితోఁ గలిపి 'అపి' శబ్దమును బఠించినయెడల నదవ్యతిరిక్తాచ్చులకుఁగూడ నుదాదేశముఁ గలుగునని యర్థము చెప్పవలెను: పాపజాతురాలు మొద. ఉదంతశబ్దములపై నుదాదేశమునకుఁ బ్రసక్తి లేదు: సాగసురాలు, గొడ్డురాలు. సూత్రమున 'దారార్థే' అనుటవలన 'ఆలు' శబ్దమునకు సమాసములందు 'భార్య' అనునర్థమును గ్రహింపవలెనని ధ్వనించుచున్నదిగాని దానిని 'స్త్రీమాత్రపరము' గ గ్రహింపవలెను. 'ప్రత్యోఖ్యేనః' అనునపుడు 'నః=ణ' అని యెట్లు గ్రహింపవలెనో యట్లే యీ సూత్రమునఁగూడ 'రః=ర' అని గ్రహింపవలెను.

42. * మోన్తు విభక్త్యేకవచనే వుంవూ.

ప్రకరణమును బట్టి కర్మధారయ సమాసమున

(చూ. సూత్రము 17) అనుపారముచింతామణి నన్నయకృతమయినచోఁ బ్రక్షిప్తము. ప్రస్తుతసూత్రమునకుఁ గూడ నన్నయభారతమునఁ దగిన యుదాహరణములు గానరావు. వీనిపుట్టిన పాపంబువేళ (-ంపుఁ?) మొద.

43. * ప్రథమలుగపి ద్వినులోః.

న్ను, ల్లు అను పదముల తుది ద్విత్వను, లు, వర్ణములలో మొదటి ను, లు, లకు లోపమును (సమాసమునందు) వైకల్పికముగఁ గలుగును. ఈ సూత్రమున 'ద్వినుల్వోః' అనుటవలన 'న్ను, ల్లు' లు 'నును', 'లులు' ల సంయోగమువలనఁ గలుగుచున్నవని ధ్వనించుచున్నది గాని, వాస్తవముగ నవియట్లు గలుగలేదు. 'కన్‌ను, ముల్‌లు' అను నుచ్చారణక్రమము గల పదములను వ్రాఁతయందు 'కన్ను, ముల్లు' లుగ వ్రాయుట వ్రాఁతయందలి దోషము గాని వేఱుగాదు. 'కన్ను, ముల్లు' అను వ్రాఁత కనున్ (న్?), ములుల్ (-ల?) అను నుచ్చారణక్రమము దెలుపుచున్నది. ఈ పదములందు రెండు ను-వర్ణములుగాని, రెండు లు వర్ణములుగాని లేవు; ఉన్నవనుకొనుట భ్రమ. 'కన్‌ను, ముల్‌లు' అనువానిలోని మొదటి నకార లకారములకు సమాసములందు లోపముగూడఁ గలుగునని చెప్పబోయి సూత్రకారుఁ డిట్లు చెప్పియుండును. ప్రకరణములబట్టి కర్మధారయసమాసములందుకలుగు నీకార్యమునకు కన్నుదోయి, కనుదోయి; ముల్లుకంప, ములుకంప; కల్లుకుండ, కలుకుండ; మొదలగున వుదాహరణము లగును. 'అపి' శబ్దముచేత నే 'తల్లిదండ్రులు, తలిదండ్రులు' మొదలగు ద్వంద్వసమాసములందును, ఇల్లు సేరెన్, ఇలు సేరెన్, మొదలగు వ్యస్త ప్రయోగములందును గూడ నీ కార్యము కలుగునని సమర్థించుకొనవలెను. 'విలుకాఁడు' మొదలగు వానియందు లోపము నిత్యము. 'న్ను, ల్లు' లంతమందుగల యన్ని పదములందును నీలోపము గలుగదు. అన్ను, చెన్ను, తన్ను (=తాపు), తెన్ను అనునవి 'అను, చెను, తను, తెను' లు గావు చెల్లు, పెల్లు, లు 'చెలు, పెలు' లుగ మాఱవు. ద్విత్వాక్షరములలో నిట్లొక హల్లు లోపించుట యుత్వవిశిష్టములగు న, ల, ల మీఁద నే కాక యితరహల్లుల మీఁదఁ గూడ నగును. నిప్పట్టి, నిప్పటి; తాయెత్తు, తాయెతు; రావుత్తు, రావుతు; దుమ్ము, దుము; కొఱ్ఱు, కొఱు; నువ్వు, నువు; పువ్వు, పువు; మొదలయినవి. ఉత్వవిశిష్టములగు ద్విత్వహల్లులందే కాక యితరాచ్చులతోఁ గూడి యున్నవానియందును నీ లోపము కాన్పించును; చిన్న, చిన; నల్ల, నల; బిడ్డ, బిడ; పెద్ద, పెద; మువ్వ, మువ; చిట్టి, చిటి; పొట్టి, పొటి; రెడ్డి, రెడి; దోదుమ్మి, దోదుమి, నుయ్యి, నుయి; నెయ్యి, నెయి; జెట్టి, జెటి; తల్లి, తలి; నెత్తె

44. * ఇచ్చ విభక్త్యన్తిమస్య.

విభక్తి ప్రత్యయముల యంత్యాచ్చునకు మాఱుగ సమాసమునం దిత్తు కూడఁజేరును. ఈ కార్యము 'చేత, తోడ, వలన' లకు మాత్రము గలుగును. ఉదా. నీ చేతిపోటు, వానితోడి చెలిమి, దొంగవలని భయము. సూత్రము నందలి చకార మీ కార్యములకు బాహుళకత్వమును దెలుపును. చేత, తోడ వలన, ల వంటివే యగు 'చే, తో, కొఱకు, కంటె, లో' అనువాని కీ కార్యము గలుగదు. 'లోపల' పైఁ గలుగును; లోపలి.

45. * జే రలి చ.

సప్తమ్యేకవచన ప్రత్యయము లని చెప్పఁబడిన 'అందు, ఇందు' లకు 'అలి' గాగమము సమాసమునందు గలుగును. 'జేః' అనుటవలన నవర్ణకమును గూడ గ్రహింపవలసి యున్నను నా ప్రత్యయముపై నలిగాగమము గలుగదు. అలిగాగమముతోడి రూపములు నన్నయభారతమునఁ గాని యాతని నాఁటి శాసనములందుగాని కానరావు. ఆ కాలమున 'ఉల' గాగమమే కానవచ్చుచున్నది. అందులవారు, ఇందులవారు, మొద. అలిగాగమము తోడి రూపము లర్వాచీనములు; ఉల గాగమముతోడి రూపములు సర్వసాధారణముగ నుండఁగా నలిగాగమముతోడి రూపములును గలవని సూత్రము నందలి 'చ' కారమువలన గ్రహింపవలసి యుండును. నన్నయయే చింతామణి కర్తయైనచో నలిగాగమముతోడి ప్రయోగములను జేయకుండుట విచిత్రమే.

46. ఔపవిభక్తికసంజ్ఞా వర్ణాష్టింత్యాదయో భవ న్తీహ.

ఇచట (అనఁగా నాంధ్రభాషయందు) టి, ంటి, మొదలగు నౌప విభక్తిక సంజ్ఞలుగల వర్ణములున్నవి. ఆదిశబ్దముచే 'ఇ, తి' వర్ణములను గ్రహింపవలెను. కొన్ని వైకృతపదములపై ఇ, టి, ంటి, తి, అను వర్ణములను జేర్చిన పిదపఁ బ్రథమేతర విభక్తుల యేకవచనమున విభక్తి ప్రత్యయములను జేర్పవలెను. కావున నీ 'ఇ, టి, ంటి, తి' వర్ణముల కుపవిభక్తులను పేరు గలిగినది. ఏ పదములపై నుపవిభక్తి ప్రత్యయములు చేరునో యా పదము లౌపవిభక్తికములని చెప్పవలెను. కాని, యీసూత్రము 'ఇ, టి, ంటి, తి' వర్ణములకే ఔపవిభక్తికములను సంజ్ఞనిచ్చుచున్నది. ఉదా. కొలను, కొలని; నీరు, నీటి; ఇల్లు, ఇంటి; వాయి, వాతి; మొద.

47. *ఋల్వాదే ర్నామ్నాం స్యు స్తేహి విభక్తౌ సమాసే చ.

అవి (ఔపవిభక్తికవర్ణములు) ము, లు, మొదలగున వంతమందుగల శబ్దముల తుది వర్ణములకు ...

48. * వాత్మాస్మదో ర్ద్రుతస్య స్యాల్లుక్.

ఉదా. ఊరు, ఊరికి; కాలు, కాలికి; ఊరివారు, కాలినడక; ఏటినీరు, ఇంటిగోడ, వాతిబియ్యము, మొద.

ఆత్మన్, అస్మద్, అను సంస్కృత పదముల (కు సరియగు వైకృతపదముల) ద్రుతమునకు లోపము వైకల్పికముగ నగును.—ఆత్మన్, అస్మద్ అను పదములకు సరియగు వైకృత సర్వనామముల రూపములు హలంతపరిచ్ఛేదమున తెలుపఁ బడినవి. తెనుఁగు వ్యాకరణమును సంస్కృతమున వివరించుటవలననెన్నియో సందేహములకుఁ దావేర్పడుచున్నది. (1)సంస్కృతమునందలి 'ఆత్మన్' శబ్దమునకు చింతామణి ప్రకారము తెనుఁగునరూపము 'తాను' అగును, 'తానున్' అను రూపమేర్పడి ద్రుతము లోపింపఁగా 'తాను' అని మఱల నిలుచును. (2) అస్మచ్ఛబ్దమునకుఁ దెనుఁగున సరిపోవు రూపములు 'మా' మన, అనునవి రెండు గలవు. ఇవి ద్రుతప్రకృతికము లనుట యసందర్భము; సూత్రకారుఁ డీ రూపములనుగాక 'నా' అను రూపమునే యుద్దేశించి యుండును. కాని, 'నా' అనునదియు తెనుఁగున ద్రుతప్రకృతికము కాదు. అయిన నాతఁడుద్దేశించినది 'నా' అనుదాని ప్రథమైకవచనరూపమై యుండును. అది యేది? 'ప్రథమాయా ఏ దస్మదః', దేశ్యా దస్మచ్ఛబ్దా త్సుజసో న్నుమ్నా స్తః, అను సూత్రముల ప్రకారము 'ఏను' అను నేకవచనరూపమును, ఏము అను బహువచనరూపమును ప్రథమావిభక్తియం దేర్పడును. వీనిలో 'ఏను' ను మాత్రము మనము స్వీకరింపవలయునని చింతామణియాశయమై యుండును. ఇది ద్రుతప్రకృతికము గావున 'ఏనున్' అనుదాని తుది ద్రుతము లోపింపఁగా సంధియందు 'ఏను' అనిమాత్రము నిలుచును.

ఇట్లుండఁగా సంధియం దచ్చు పరమగునపుడు 'ఏనున్ + ఇప్పుడు=ఏనునిప్పుడు; ఏను+ఇప్పుడు = ఏనిప్పుడు; తా(?) నున్+ ఇప్పుడు=తా(?)ను నిప్పుడు; తా(?)ను+ఇప్పుడు=తానిప్పుడు' అను రూపములును (2) హల్లులలోఁ (i) పరుషములు పరమగునపుడు 'ఏనున్+పలికితి = ఏనుమ్బలికితి, ఏనున్బలికితి; ఏను+పలికితి = ఏనువలికితి; తా(?)నున్+పలికె= తా (?)నుమ్బలికె, తా(?)నున్బలికె; తాను+పలికె=తానుపలికె; అను సంధిరూపములును; (ii) స్థిరవర్ణములు పరమగునపుడు, ఏనున్+భరించితి = ఏనుమ్భరించితి, ఏనుమ్భరించితి; ఏను+భరించితి=ఏనుభరించితి; తా(?)నున్+భరించె= తా(?) నుమ్భరించె, తా(?)నున్భరించె; తా(?)ను+భరించె=తాను భరించె అనునిట్టి రూపములును గలుగును. 'ఏను విడప డిగియెద' అనుచోట్ల గలుగు గసడదవాదేశము నీవిధముగనైన సాధింపవచ్చును. చింతామణివలన సాధింపఁదగిన రూపము లివియైయుండఁగా

రూపములను సాధింప నెంచుట చింత్యము. చింతామణి యట్టి రూపముల నిష్పత్తిని దెలుపలేదు. 'కవిభల్లటైః క్రియాణామ్' అను మొదలగు సూత్రముచేత 'తా(రి)ను, నేను,' పదములతుది యుత్వములోపించినను మిగిలిన నకారపుఁ బొల్లు ద్రుతమనుటకుఁ జింతామణియం దాధారములేదు. తాన్, నేన్, అను రూపములలోని నకారపుఁ బొల్లు లోపించుటకును జింతామణియందు గతి కాన్పింపదు.

49. * వాక్యాన్తగతపదానాంచ.

వాక్యాంతమున నిలిచిన ద్రుతప్రకృతిక పదముల ద్రుతమునకును లోపము వైకల్పికముగ నగును. ఉదా. వాఁడువచ్చెన్, వాఁడువచ్చె.

50. * నలడాదే రన్త రుతశ్చ.

(పద) మధ్యమందుండు న, ల, డ, మొదలగు వర్ణములమీఁది యుత్వమునకును లోపము (వైకల్పికముగా) నగును. ఉదా. పునుక, పున్క; చిలుక, చిల్క; కడుపు, కడ్పు: -ఇతర హల్లులమీఁది పదమధ్యోకార లోపమునకు: పెటులు, పెట్లు; నెత్తురు, నెత్రు; విదురుచు, విద్రుచు; చప్పుడు, చప్డు; కప్పురము, కప్రము; అబ్బురము, అబ్రము; పముజు, పంజు; చెయువు, చెయ్వు; కూరుకు, కూర్కు; మాఱుపు, మార్పు; తెవులు, తెవ్లు; సాళువము, సాళ్వము; మొదలగునవి.

కొన్నియెడల నీ కార్యము గలుగదు. తగులు, మిగులు; మొద.

51. * అన్యేషాం ప్రయోగమహితానామ్.

(కవులచే గ్రంథములందును, జనులచే వ్యవహారమునందును) ప్రసిద్ధముగఁ బ్రయుక్తములగు పదముల యుత్తునకేకాక పదమధ్యగతములగు నితరాచ్చులకును లోపము (వైకల్పికముగా) నగును:—ఉదా. అత్తునకు లోపము. ఉంగరము, ఉంగ్రము; పట్టనము, పట్నము; ఇంటరము, ఇంట్రము; బొందలము, బొండ్లము; కొలఁది, కొల్ది; పాత్తరము, పాత్రము; మొద. ఇత్తునకు లోపము: పొగడిత, పొగడ్త; విదియము, విద్యము; ముత్తియము, ముత్యము; పెండిలి, పెండ్లి; పెనిమిటి, పెన్మిటి; మొద.

ఇది సంధి పరిచ్ఛేదము.

శ్రీః

ఆన్ధ్రశబ్దచింతామణౌ.

అజన్తపరిచ్ఛేదః.

---

1. డు, ము, వు, లవః ప్రథమా స్యాత్.

డు, ము, వు, లు అనునవి ప్రథమావిభక్తి యగును. (ప్రథమావిభక్తిని దెలియఁజేయు ప్రత్యయముల నుట)—'డు, ము, వు, లవః' అనునది సమాహారద్వంద్వసమాసముగాఁ దీసికొనవలెను. సమాహారద్వంద్వమయినయెడల సమాసము నపుంసలింగైకవచనమున నుండవలెను. ఇతరేతరయోగద్వంద్వమైనచో 'ప్రథమాః స్యుః' అని యుండవలెను. ఈ సూత్రము సంస్కృతసంప్రదాయమునకుఁ దప్పినది.

2. * కూర్చి ల, ను, నయో భవే ద్ద్వితీయా తు.

ద్వితీయ యన్ననో కూర్చి, ల, ను, ని అను విభక్తి ప్రత్యయములను గలది యగును. ఈ సూత్రముగూడ సంస్కృత సంప్రదాయమునకుఁ దప్పినది. 'కూర్చి, ల, ను, ని భవేత్' అనికాని, 'ద్వితీయాస్తు' అనికాని సూత్రమును సవరింపవలసియుండును. దీనిలో 'కూర్చి' అనునది నన్నయభారతమున లేదు; ఆ గ్రంథరచనమున కనంతరము చాలకాలమువఱకు నాంధ్రకావ్యములందు గాన్పింపదు. ఇందు 'తు' అనునది నిరర్థకము; పాదపూరణము కొఱకుఁ జేరినది.

3. తో, చేత, తోడ, చే, చ తృతీయాయాః

తో, చేత, తోడ, చే, అనునవి కూడ తృతీయా (విభక్తి) కగును. ఇందు 'చ' కు ప్రయోజనము కానరాదు. తో, చేత, తోడ, తో, లు గాక యింకను సుప్రసిద్ధములగు తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయము లున్నయెడల నీ 'చ' సార్థకమగును; మెయిన్, మైన్; చేసి; కొని; మొదలగునవి తృతీయార్థమున నున్నను నవి సుప్రసిద్ధములు గావు.

4. కొఱకు, కై, చతుర్థ్యాః స్తః.

కొఱకు, కై, (అనునవి) చతుర్థికగును (చతుర్థీ విభక్తి ప్రత్యయములనుట.) వీనిలో 'కొఱకు'ను నన్నయ వాడలేదు. అతనికాలపు శాసనము

వానిని 'కు+అయి' అని ఛేదముచేయవచ్చును. ఆ స్థలములం దచ్చునకే ప్రథాన్య మీఁబడినది; - కాబట్టి 'కై' కూడ చతుర్థీవిభక్తి' ప్రత్యయముగ నన్నయ యంగీకరించియుండఁడు.

5. * పట్టి, వలన,కంటే, ఇతి పఞ్చమీ.

పట్టి, వలన, కంటె, అనునవి పఞ్చమి (యందు వచ్చు (ప్రత్యయములు)

ఇందు 'పట్టి' అనునది నన్నయ రచించిన భారతమందుగాని, యాతని కాలపు శాసనములందుగాని కానరాదు. (చింతామణి నన్నయకృతమా?); కంటే అని దీర్ఘముగఁజెప్పుట యార్యాగీతిగణములు చెడకుండుటకు. సంస్కృతములో ఛందోబద్ధముగా తెనుఁగువ్యాకరణమును రచించినప్పు డిట్టి పొరపాట్లు క్షంతవ్యములు. సూత్రమునందు 'పఞ్చమ్యాః' అని యుండవలెను.

6. * అథ లోపల, కి, కు, యా, క్కాన్యా.

పిమ్మట లోపల, కి, కు, యొక్క, అనునవి యన్య (షష్ఠీ) విభక్తిప్రత్యయము (లగును).

'అథ' అనుపదము పాదపూరణార్థము. 'అథాతో బ్రహ్మ (ధర్మ) జిజ్ఞాసా' లోని 'అథ' వంటిదికాదిది. మంగళార్థమని కొంద అనుకొందురుగాక. 'లోపల' ను జెప్పి 'లో' ను విడుచుట యెందుకో తెలియదు. 'తోడ, తో; చేత,చేలను సూత్రకారుఁడు చెప్పియున్నాఁడుగదా.— 'యొక్క'ను షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయములలో నేలచేర్చవలెనో కూడఁ జింత్యము; అది కావ్యములలోఁ గానరాదు; వ్యవహారమున లేదు. వ్యాఖ్యానములందు మాత్రము తెనుఁగు తెలియని సంస్కృతపండితులు కొందఱు వాని నుపయోగించుట కలదు.—సూత్రమున 'షష్ఠీ' అనుటకు 'అన్యా' అనుట గణపూరణార్థము. ఈ 'అన్య' పదమునే 'విషయనిమిత్తాదిషా తథైవాన్యా' అనుసూత్రమున 'సప్తమీ విభక్తి' పముగా నుపయోగింపఁబడినది.— 'యొక్కాన్యా' అని సంధిచేయుట విచార్యము. 'యొక్కా అన్యాయాః' అనవలసియుండెను. ఏమిచేయును? వ్యాకరణమును సంస్కృతములోనే వ్రాయవలెను; ఆర్యాగీతులలోనే వ్రాయవలెను. సంస్కృతాంధ్రపండితులు వీని నార్షప్రయోగములందు రేమో.

7. అం ద్విందు నాస్తు సప్తమీ.

అందు, ఇందు, న, లన్ననో సప్తమీ(విభక్తి ప్రత్యయములు).

'ఇందు' ప్రత్యయమెట్లగునో తెలియదు. 'రామునందు' అనునట్లు 'రామునిందు' అని

వలెను. నన్నయకాలమున 'అలి' గాగమము లేదని యింతకుముందు చెప్పఁబడినది-'తు' నిరర్థకము; '(ద్వితీయా) తు' వంటిదే.—సప్తమ్యాః'అనవలెను.

* 8. ఓ యీ త్యామన్త్రణం చ వికృతౌ స్యాత్.

'ఓయి' అని పిలుచుటగూడ వికృతియందు (తత్సమేతరములవై) అగును.

'ఓయి' అను నామంత్రణ సంజ్ఞను నన్నయ వాడలేదు. దీనిని విభక్తి ప్రత్యయములలోఁ జేర్చి యేల చెప్పవలెనో తెలియదు. రామోయి! రాముఁడోయి! అని నన్నయకాలమున పిలుచుచుండిరందురా? 'చ' కారమును బట్టి 'ఓయి' తోఁబాటు మఱికొన్ని ప్రసిద్ధములగు (చింతామణి చెప్పినట్టి) ఆమంత్రణ సంజ్ఞలుండెడివందురా? అయిన నవి యేవి? వానినేల చింతామణి వివరింపలేదు.

9. స్త్రీ పశు జడా న్వినా న్యే మహదాఖ్యాః.

స్త్రీ వాచకములు, పశువాచకములు, జడవాచకములు నగు పదములు దప్ప తక్కినవి మహత్తు లను పేరుగలవి.

ఈ సూత్రమందు 'పశు' అను పదము 'తిర్యక్కు'ల కన్నిటికి నుపలక్షణ మనవలెను. లేకున్నఁ బక్షులను సరీసృపములను, మత్స్య, భేకాది జంతుజాలమును, కీటకములను దెలుపు పదములనుగూడ మహద్వాచక పదము లనవలసి యుండును. గుణవాచకపదములను గూడ స్త్రీ పశు జడవాచకపదములతో సూత్రమునఁ బరిగణనము చేయవలసియుండును. సూత్రమున మనుష్యులలోఁ బురుషులను దెలియఁజేయు పదములు మహద్వాచకములనియు, మహద్వాచకములుగాని పదము లమహద్వాచకములనియు జెప్పిన బాగుండెడిది. మానవ పురుషత్వారోపణము చేయఁబడిన ప్రాణులను జడపదార్థములను దెలియఁజేయు పదములును మహద్వాచకములే యనవలయును; ఉదా. గరుడుఁడు, హనుమంతుఁడు, జాంబవంతుఁడు; సూర్యుఁడు, చంద్రుఁడు, సముద్రుఁడు, మేఘుఁడు; పులియఁడు, బూచిగాఁడు; జన్నుఁడు, నీలఁడు, దేవుఁడు, రాక్షసుఁడు, మొదలయినవి. మహదమహత్సంజ్ఞలు సంస్కృత వ్యాకరణసిద్ధములు కావు గనుక ప్రత్యేకముగ వాని నేర్పఱుపవలసివచ్చినవి.

10. తద్విశేషణాశ్చాపి.

వాని (మహద్వాచకపదముల) విశేషణములుగూడను (మహద్వాచకములే). ఉదా: రాముఁడు సుగుణాభిరాముఁడు; సీత జనకపుత్త్రి; తాత మంచి

11. మహతోఽత ఉద్ విభక్తౌ.

విభక్తిప్రత్యయము పరమగుచుండఁగాఁ (దత్సమమగు) అకారాంత (పుంలింగ) మహద్వాచక శబ్దము తుది అత్తున కుత్తు ఆదేశమగును: రాము. ఈకార్యము తత్సమపదములమీఁదనే కలుగును.

12. మహతస్సోర్డు జనితో భవేత్పుంసి.

పుంలింగమునందుండు మహద్వాచకమగు నిదంతముకాని (తత్సమ) పదము ప్రథమైకవచనమున డుజ్ఞు అగును. (జిత్తు నాంధ్రశబ్దచింతామణి నిర్వ చింపలేదు. జిత్తు బిందుపూర్వకమగు నను నాంధ్రవ్యాకరణ పరిభాష చింతామణికిఁ బూర్వమందుండియు నుండును.) ఉదా: రాముఁడు, శంభుఁడు. మొద

13. ఆమన్త్రణ సుజసోస్తస్సః క్రమేణ చా దార దాగమావన్తే.

సంబోధన ప్రథమైకవచనమునందు హ్రస్వ అకారమును, దీర్ఘాకారమును, ప్రథమా బహువచనమున 'ఆర' అను హ్రస్వఅకారమందుగల ప్రత్యయమును నంతాగమములుగ వచ్చును. 'క్రమేణచాత్' అనుదానిని 'క్రమేణ చ+అత్' అని కాని, క్రమేణ చ+ఆత్, అనికాని విడఁదీయవచ్చును. తపరకరణము చేయుటవలన హ్రస్వాకారమో, దీర్ఘాకారమో, సూత్రకారోద్దిష్టమై యుండును; కాని, యీరీతిగా గోడమీఁది పిల్లివాటముగ సూత్రరచన చేయుట సూత్రలక్షణమగు నసందిగ్ధతకుఁ దోడ్పడదు. గాని, 'ఆరత్' అని 'ఆర' పైఁ దపరకరణము చేయుటవలన 'ఆరా' అను నాగమమును నిషేధించినట్లే యగుచున్నది. సూత్రమువలన 'రాముఁడ, 'రాములార, శంభుఁడ, శంభులార', అను రూపములు సిద్ధించుచున్నవి, రాముఁడా, శంభుఁడా, అనువానిఁబోలిన రూపములును సిద్ధించుచున్నవని యనుకొనవచ్చును. 'రాములారా' అను నిట్టి రూపములు సిద్ధింపవు. ఈ యాగమము అమహద్వాచక పదముల మీఁదఁగూడఁగలుగును: వనమ (-మా?). వనములార; తరువ (-వా), తరువులార; మొదలయినవి. వైకృతపదముల మీఁదఁగూడ నీ యాగమములే వచ్చును: మేఁక (-కా), మేఁకలార; చెట్ట (-ట్టా), చెట్టులార; మొద. 'అనితః' అను పదము పూర్వసూత్రమునుండి యనువర్తించుచున్నది. అనిదంతములపై ననుటవలన నెదంతములగు 'కన్నె, ఒంటె, బోదె' మొదలగువాని నేకవచనమున నెట్లు పిలువవలెనో తెలియరాదు; వానికి బహువచనమున బహుత్వముపై ఆరదాగమము వచ్చును. కన్నెలార, ఒంటెలార, బోదెలార, మొదలయినవి. తేలు, తేల, తేలా (?); తేళ్లు, తేళ్లార (?); ఎద్దు, ఎద్ద (-ద్దా?), ఎడ్లార (?).—ఇట్టిచోట్ల నెట్లు పిలువవలెనో ...

(-యా)' అను మొదలగు సంబోధన ప్రథమైకవచన రూపము లేర్పడును; అనువర్తించినయెడల హారి, (-రీ); హరులార, మొదలగు రూపములకుం జింతామణియందు దిక్కులేకుండను.

14. లుజసో లశసోఽలాన్తాత్.

లకారాంతముకాని పదము ప్రథమాబహువచనమున లువర్ణకమును, ద్వితీయా బహువచనమున లవర్ణకమును (వచ్చును)—ఈ సూత్రము తత్సమ వైకృతపదములకు రెంటికిని వర్తించును. రాములు, రాములన్; హరులు, హరులన్; శంభులు, శంభులన్, దాతలు, దాతలన్; గుణవంతులు, గుణవంతులన్; స్త్రీలు, స్త్రీలన్; మాటలు, మాటలన్; పాములు, పాములన్; గేదెలు, గేదెలన్; మొద. 'లు జసః' అనుటవలన జస్స్థానమున 'లు' వర్ణకము వచ్చునని యర్థము; అందుచే 'లు' అనునది ప్రథమా బహువచనమున వచ్చు ప్రత్యయమని తెలియుచున్నది. 'డుముపులవఃప్రథమాస్యాత్' అను సూత్రమున లువర్ణము ప్రథమావిభక్తి వర్ణకముగ నింతకుముందే తెలుపఁబడినది. ఈ సూత్రమున నది ప్రథమాబహువచనమునందు వచ్చునని ప్రత్యేకింపఁబడినది. అందువలన 'డు, ము, వు', ప్రథమైకవచనమున వచ్చునని తేలుచున్నది. ఇఁక 'ల శసః' అనునప్పుడు 'శస్సు' స్థానమున 'ల' వర్ణము వచ్చునని వ్యాఖ్యానము చేయవలెను. అప్పుడు ద్వితీయా బహువచనమున రామశబ్దమునకు 'రాముల' అని నిలుచును. ఇది ద్రుతప్రకృతికము గావున 'రాములన్' అని యగును. 'కూర్చి, ల, ను, ని', లు ద్వితీయావిభక్తి వర్ణకములుగఁ జింతామణి చెప్పుటచేతను, వానిలో 'ల' వర్ణమును ద్వితీయా బహువచనమునకుఁ బ్రత్యేకించుటచేతను, మిగిలిన 'కూర్చి, ను, ని', లేకవచనమునందు మాత్రము వచ్చునని చెప్పవలసి వచ్చును. నకారపుఁబొల్లే ద్రుతముగావునను, ప్రత్యయముపై మఱలఁ బ్రత్యయము చేరుట కూడదనుట వైయాకరణ సంప్రదాయ మగుటచేతను 'రాములను' అనుటానిఁబోలు రూపములు చింతామణి ప్రకారము సిద్ధింపవు. 'అలాన్తాత్' అనుటవలన బెజవాడ యుద్ధమల్లుని శాసనములోని 'మలినురు' అను రూపమునకు గతి కలుగదు. ఈ సూత్రము వైకృతపదములకును వర్తించుచున్నయెడల 'బలియురు' మొదలగు రూపములకు గతిలేదు.

15. లాన్తాత్తు రురా తయోః క్రమేణ న్తః.

లాంత పదమున కన్ననో యా రెంటికిని (లు, ల వర్ణకములకు) రు, ర, లు వరుసగ నగును. బాలుఁడు, బాలురు, బాలురన్; 'లాంత' మనుటవలన నతివ్యాప్తి కలుగుచున్నది: అనలురు, అనిలురు, మొదలగు బహువచనరూపములు

పూర్వమగు నదంత మహద్వాచక తత్సమ లకారమని కొంద ఱందురు. కాని, సూత్రమువలన నీ విషయము స్పష్టముకాదు. అట్లనుకొన్నచో మల్లురు, మల్లురన్, దయాళుఁడు, దయాళురన్, మొదలగురూపము లీ సూత్రమువలన సిద్ధింపవు.

16. ని ర మో మహ తామ్.

మహద్వాచక పదములకు ద్వితీయైకవచనమున ని వర్ణకము వచ్చును: రాముని (న్), శంభునిన్, రంగనిన్, మాలనిన్, అల్లునిన్ మొదలయినవి. ని వర్ణము డుమంత శబ్దములమీఁదనే వచ్చును; కావున తాతను (న్) అన్నను (న్), మామను (న్), మొదలగువానియందు రాదు.

17. లు క్చ స్యా త్.

(ఆ నివర్ణమునకు) లోపముకూడ నగును. 'చ' కారము బాహుళకత్వమును దెలుపును: రామున్, శంభున్, బలియున్, మొద. వైకృతాదంత డుమంతములం దుత్తున కుత్తుకలుగనప్పుడు నివర్ణమునకు లోపము కలుగదు. ఉదంత వైకృత డుమంతములపై నివర్ణలోపము వైకల్పికము: అల్లునిన్, అల్లున్; తమ్మునిన్, తమ్మున్ మొద.

18. కర్మప్రవచనీయకే కూర్చిః,

కర్మప్రవచనీయార్థమున 'కూర్చి' (యనునది వచ్చును.)

సంస్కృతమున 'అను, ఉప, ప్రతి, పరి, అభి, అధి, సు, అతి, అపి' అనునవి యుపసర్గగతిసంజ్ఞికములయినను ద్వితీయా విభక్త్యంత రూపముపైఁ జేరి కర్మమును స్పష్టముగఁ బ్రకటించుచుఁ గర్మప్రవచనీయసంజ్ఞను బొందు చున్నవి. అవి కర్మప్రవచనీయములుగ నుపయోగింపఁబడినప్పు డవ్యయములై క్రియలయర్థముతో నన్వయించుచుండును. ఉదా. నదీ మన్వవసితా సేనా=సేన నది వెంబడివిడిసియున్నది; అనుహరిం సురాః=సురలు హరికంటె హీనులు; ఉప హరిం సురాః = సురలు హరికంటె హీనులు: వృక్షం ప్రతి(-పరి,-అను)విద్యోతతే విద్యుత్ = మెఱుపు చెట్టువంక (-ప్రక్క,- వైపు) మెఱయుచున్నది; భక్తో విష్ణుంప్రతి (-పరి-అను) = విష్ణునిమెడ (- వంక,- యందు) భక్తుఁడు; హరిం ప్రతిలక్ష్మీ = లక్ష్మీ హరిపాలు; వృక్షంవృక్షంప్రతి (-పరి అను) సిఞ్చతి=చెట్టు చెట్టును తడుపుచున్నాఁడు. హరిమభి వర్తతే = హరివంకఁ దిరుగుచున్నాఁడు. భక్తో హరిమభి = హరియెడ (-వంక) భక్తుఁడు; దేవం దేవమభి సిఞ్చతి = దేవతను దేవతను అభిషేకించుచున్నాఁడు; సుసిక్తం భవతా = బాము బాగుగా నభిషేకించినారు; అభిషేకాన్ ...

పై వివరణమునుబట్టి కర్మ ప్రవచనీయకము లనునవి సాధారణముగఁ గర్మమును దెలుపు పదముల ద్వితీయా విభక్త్యంతరూపములపైఁ జేరుచుండు ననియు, తాము మాత్రము విభక్తి ప్రత్యయములు కావనియుఁ దెలిసికొనవచ్చును. కాని చింతామణి 'కూర్చి' ని ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయముగాఁ దెలుపుచున్నది. అట్లు చెప్పుట వైయాకరణ సంప్రదాయ విరుద్ధము. 'కూర్చి' యెప్పుడును ద్వితీయా విభక్త్యంతపదములమీఁదనే వచ్చుచుండుటచే దానికిఁ గర్మ ప్రవచనీయ సంజ్ఞ తగియున్నది, కాని యది ద్వితీయా విభక్తి 'ప్రత్యయము' కానేరదు. 'కూర్చి' అను నొక్కదానినే కర్మ ప్రవచనీయార్థమునఁ జెప్పి, తత్తుల్యములగు 'వంక, ఎడ, అందు, వెంబడి, ప్రక్క, వైపు, పట్టి, చేసి' మొదలగు వానినిగూడఁ గర్మ ప్రవచనీయ సంజ్ఞికములుగ నుదాహరింపకుండుట చింత్యము.

19. మహతో నిల్తౌ విభక్తౌ టాదౌ వచనద్వయే క్రమేణస్తః

మహద్వాచక పదములకంటెఁ బరముగ తృతీయ మొదలుకొని యుండు విభక్తి ప్రత్యయములు చేరునపుడు (వాని ప్రాతిపదికములపైఁ దొలుత) నేకవచనమున 'ని' అనునదియు, బహువచనమున 'ల' అనునదియు (నాగమాక్షరములుగ) వచ్చును. తృతీయాదివిభక్తులందు ప్రత్యయములు చేరుటకుముందు ప్రథమేతర విభక్తి ప్రాతిపదికముపై నేకవచనమున 'ని' అనునదియు, బహువచనమున 'ల' అనునదియు నాగమములుగఁ జేరునని యర్థము. ద్వితీయైకవచన బహువచనములందు క్రమముగా 'ని, ల' అనునవి ప్రత్యయము లగుచుండఁగా నవి తృతీయాదులం దాగమవర్ణము లగుచున్నవని యభిప్రాయము: రామునిచేత, రాములచేత; మొద. ఏకవచనమున 'ని' గాగమము వైకల్పికమని సూత్రమువలనఁ దెలియదు గాన 'రాముచేత' మొదలగు రూపములును గలవు. ఈ సూత్రమునందలి 'మహతః' అను పదము డుమంతములగు తత్సమ వైకృత మహద్వాచక పదములకే చెల్లును.

20. టాది విభక్తౌ నిర్నైత్యేకే.

తృతీయాద్యేక వచనములందు నిగాగమము లేదని కొంద(అందురు). రామునిచేత, రామునికొఱకు, రామునికంటె, రామునికి, రామునియందు, అను నిగాగమముతోడి రూపము లుండవనియు 'రాముచేత' మొదలగు రూపములే యుండుననియు నొక మతముగలదని యభిప్రాయము. కొంద అనుట వలన చింతామణికిఁ బూర్వమం దాంధ్రవ్యాకరణములు గలవని స్పష్టమగుచున్నది.

21. నామన్త్రణే డు రిత్యన్యే.

రాముఁడ' అను దానినిఁబోలు రూప ముండదని కొందఱి యభిప్రాయమని సూత్రము చెప్పుచున్నది.

20, 21 సూత్రములందలి కార్యములు చింతామణి కర్త కిష్టములో కావో స్పష్టముకాలేదు.

22. టా స శ్చేతః.

తృతీయావిభక్త్యేక బహువచనముల రెంటను చేత వర్ణకమగును— 'టాస్' అను ప్రత్యాహారము ప్రాకృత వ్యాకరణమునను సరించియున్నది. 'తో, చేత, తోడ, చే, చ తృతీయాయా' అని చెప్పి మఱల 'చేత'ను గూర్చి సూత్రించుట ప్రథమా ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయములుగా నిరూపింపఁబడినవానిలోఁ గొన్ని యేకవచనమందును గొన్ని బహువచనమునందును జేరుచుండఁగా, తృతీయైక బహువచనముల రెంటను చేత వర్ణకమే చేరునని చెప్పుటకు. తృతీయావిభక్తి సంస్కృతమునం దేయే యర్థములందు వచ్చునో యా యర్థములలో (సహార్థమునందు తప్పఁ) దక్కినయర్థములందు చేత వర్ణకము వచ్చునని సూత్రకారుని యభిప్రాయము. ఆ యర్థములందెల్ల తెనుఁగున చేతవర్ణకము వచ్చునాయనువిషయము విచార్యము. 'చే'వర్ణకమునుగూర్చి చింతామణిప్రత్యేకముగఁ దెలుపకున్నను నదియు 'చేత'యను నర్థమునందే వచ్చునని తత్కర్త యాశయమై యుండును.

23. ఙేసః కై కొఱకూ.

చతుర్థీ విభక్తి యందు కై, కొఱకు' అనునవి (ప్రత్యయములుగ) వచ్చును. కై, కొఱకు, లను నన్నయవాడలేదనియు, నాతనికాలపు శాసనములందయినను, నవి కానరావనియు నింతకుముందు తెలుపఁబడినది.

24. ఙసి స ఉచ్యతే వలనః.

పంచమికేక బహువచనముల రెంటను వలన వర్ణకము చెప్పబడుచున్నది.

25. నః కౌ.

'కు' వర్ణకము పరమగుచుండఁగాఁ బ్రథమేతర విభక్త్యేకవచనప్రాతిపదికముపై నగాగమ మగును. ఇంతకుముందు తృతీయాది విభక్త్యేకవచనమున 'ని' గాగమ మగునని చెప్పఁబడినది. ఈ సూత్రముప్రకారము 'కు' వర్ణము పరమగునప్పుడు 'ని' గాగమము రాదనియు, నగాగమ వచ్చుననియుఁ దెలియుచున్నది. రామునకు, శంభునకు, గురునకు, తమ్మునకు, అల్లునకు ...

షష్ఠియందు 'కు' వర్ణకము పరమగునపుడే నగాగమము కలుగును: కి, యొక్క, లో, లోపల అనునవి చేరునపుడు 'ని' గాగమమే కలుగును. రామునికి, రాముని (యొక్క), రామునిలో, రాముని లోపల.

26. జసఙ్ఙః కు రనితాన్.

ఇదంతములుకాని పదముల షష్ఠ్యేకబహువచనముల రెంటను కు వర్ణకము వచ్చును. ఇందువలనఁ బైసూత్ర వ్యాఖ్యవలన నేర్పడిన 'రామునికి, శంభునికి', మొదలగురూపములు కలుగవని తెలియుచున్నది. ఈ సూత్రము తత్సమవైకృత పదము లన్నిటిని జెల్లును: రామునకు, శంభునకు, దాతకు, తాతకు మొద.

27. అందు ఙిపః.

సప్తమ్యేక బహువచనముల రెంటను 'అందు' వర్ణకముచేరును. 'మహతో నితా' అను సూత్రముచేత నిగాగమము : రామునియందు, శంభుని యందు, మగనియందు. 'టాది విభక్తౌ నిర్నేత్యేకే,' 'నుమ్వోాతః' అను సూత్రములవలన 'రామునందు, శంభునందు మొద. తక్కినచోట్ల నాగమను లేకుండ దాతయందు, తాతయందు, మాటయందు, చెట్టునందు మొద.

28. సవిధర్తినా మిందు.

దగ్గఱగా నున్న (వస్తువులను దెలుపు పదముల) కిందువర్ణకమగును— 'ఇందు' అనునది ప్రత్యయము కాదని యింతకుముందు చెప్పఁబడినది.

29. తోడ సహార్థే టాసః.

తృతీయైక బహువచనముల రెంటను సహార్థమున 'తోడ' వర్ణకము వచ్చును.—తృతీయా విభక్తికి సంస్కృతమునఁగల యనేకార్థములలోసహార్థక మొకటి; ఆ యర్థమున 'తోడ' వర్ణకము వచ్చునని యర్థము. తక్కినయర్థము లందు 'చేత' వర్ణకమగునని సూత్రకారుని యభిప్రాయము.— సహార్థమున 'చేత' వర్ణకముచేరుటయుఁ గలదు. కర్త్రిచేత నఱికెను. కర్త్రితోడనఱికెను.— సూత్రకారుఁడు 'తో' వర్ణకమును తృతీయా విభక్తిప్రత్యయముగఁ జెప్పియు దాని యుపయోగమును బ్రత్యేకముగ వివరింపకుండుట యది 'తోడ' యర్థమందే వచ్చునను నభిప్రాయముతో నై యుండును.

30. పట్టీతి తు పఞ్చమీ గుణే హేతౌ.

'పట్టి' యనునదన్నో పంచమియందు గుణము, హేతువు, అనునర్థము లందు వచ్చును. జాడ్యముంబట్టి (గుణము) మంచమెక్కెను; జ్ఞానముంబట్టి

రాదని యింతకుముందు దెలుపఁబడినది. 'పఞ్చమీ' అనుటకు 'పఞ్చమ్యాః అని కాని 'జ సి నః' అనికాని యనవలసియుండెను.

31. కంటే ఽ న్యారాదాదేః.

'అన్య, ఆరాత్' మొదలగు నర్థములందు 'కంటె' వర్ణకము పంచమ్యర్థమున నేక బహువచనములందు వచ్చును. 'కంటే' అని దీర్ఘముచెప్పుట గణములుసరిపోవుటకు; తెనుఁగు వ్యాకరణమును సంస్కృతమునందును ఛందోబద్ధముగ వ్రాయుటవలన ననర్థమిది. "అన్యారా దితర ర్తే దిక్ఛబ్దాంచూ త్తర పదాజాహియు క్తమ్" అని పాణిని సూత్రము.

కృష్ణునికంటె నన్యుఁడు (భిన్నుడు, ఇతరుఁడు); వనముకంటెదగ్గఱ (దూరమున); 'ఋతే' అనునర్థమునఁ దెనుఁగునఁ బంచమిరాదు: కృష్ణుఁడుతప్ప); గ్రామముకంటెఁబూర్వము: ఫాల్గునము చైత్రముకంటెఁ బూర్వము (కాని) కాయముయొక్క పూర్వము); గ్రామముకంటె వెనుక; గ్రామముకంటె బయట, మొద.

32. లోపల నిర్ధారణోద్భవా షష్ఠీ.

'లోపల' వర్ణకము నిర్ధారణార్థమునఁ బుట్టిన షష్ఠీ(ప్రత్యయము).

సూత్రమున 'ఉద్భవా' యనుట గణముకోసము; నిర్ధారణోద్భవాయాః షష్ఠ్యాః' అనియుండవలెను. 'అందు' వర్ణకమును గూడ నిర్ధారణార్థమున నుపయోగింపవచ్చును; అయినను జింతామణి దానిని సప్తమీప్రత్యయముగఁ దెలుపుచున్నది. 'అందు' అను నర్థమున 'లోపల'వర్ణకము నుపయోగింపవచ్చును; అయినను నది షష్ఠీప్రత్యయముగఁ జెప్పఁబడినది. నిర్ధారణార్థము లేకున్నను నన్నయ 'లో,లోపల'లను వాడియున్నాఁడు. అవి ప్రత్యయములు కావనియు 'అంతర్' అను నవ్యయము నర్థముగల దేశ్యపదములనియు నహోబలుని తలంపు.

33. యొక్క చ శేషే షష్ఠీ.

సంబంధార్థమున 'యొక్క' అనుప్రత్యయము షష్ఠియందువచ్చును. 'యొక్క'కు కావ్యములందుగాని, వ్యవహారమునందుగాని ప్రయోగములేదని యింతకుముందు చెప్పఁబడినది.

34. విషయనిమిత్తాదిజా తథై వాన్యా.

అట్లే ఇతరమైన 'న' అనున ప్తమీ ప్రత్యయమును విషయనిమిత్తాద్యర్థములందు వచ్చును.—ఈ సూత్రమున కహోబలుఁడు "విషయనిమిత్తాదర

నము వ్రాసినాఁడు. తక్కినవ్యాఖ్యాత లందఱు నతఁడు చెప్పినరీతినే చెప్పియు న్నారు. కాని, 'అన్యా' అనుపదము సప్తమీ ప్రత్యయమగు 'న'వర్ణకమును మాత్రము దెలియఁజేయునని తలంపవచ్చును. ఈ పరిచ్ఛేదమున సూత్ర కారుఁ డవలంబించిన సూత్రరచనా విధానక్రమమునుబట్టిచూడ మొదల తత్తద్విభక్తులందువచ్చు ప్రత్యయములను సాముదాయకముగఁజెప్పి, పిదప నాయాప్రత్యయములలో నేవి యేయేయర్థముల నుపయోగపడునో వివరించి యున్నాఁడని బోధపఱచికొనవచ్చును. ఇంతవఱకును నన్నివిభక్తులందలి యన్ని ప్రత్యయములను గూర్చియు సూత్రకారుఁడు తెలిపియున్నాఁడు; ఇఁకమిగిలిన యన్యప్రత్యయము 'న'అనునది. ఇదిగాక యింతవఱకును మహ ద్వాచ కానిదంతపదములపైఁజేరు ప్రత్యయములను గూర్చియే తెలుపఁబడి నది. దీనితరువాతి సూత్రమునుండియుఁ బ్రకరణము మాఱుచున్నది. కావున మహద్వాచక పదములపై 'న' వర్ణక మెప్పుడుచేరు ననునదియే ప్రస్తుత సూత్రవిషయమనుటకుసందేహము లేదు. అది మహద్వాచకపదములపై నెట్లు చేరునో చెప్పనెంచి యవి 'విషయమునన్, నిమిత్తమునన్, కారణమునన్, కృతమునన్,మూలమునన్' మొదలగు నవర్ణకయుత సప్తమ్యంత పదములతోఁ గలసియుండునని యీసూత్రమున సూత్రకారుఁడు వివరించియున్నాఁడు; నీకృతమునఁ (శాసితరి త్వయి) గౌరవాన్వయ మకల్మషకీర్తిఁ బ్రకాశితంబగున్ (ఆర. I. 51); మొద.

35 స్యాదమహతాం విభక్తౌ సోఽశ్చ ము.

అమహద్వాచ కాదంత (తత్సమ)పదములకు విభక్తి పరమగుచుం డఁగాఁ బ్రథమైక వచనమున ముషర్ణకముకూడ వచ్చును: ఫలము, వనము, మొద. (ఇందు 'చ'కారము ఛందస్సు కొఱకు.)

36. తదుపరి ముబూ ప్రాచామ్.

ప్రాచీనుల మతమున (నా ముషర్ణకముపై మఱల) ము, బు, అనునది (చేరును)— ఇందువలన 'ఫలముము, ఫలముబు; వనముము, వనముబు' అనురూపములేర్పడును. ఇట్లుండఁగా 'కవిభల్లక్షై' రిత్యాదిసూత్రముచేత మొదటిముష్ణముమీఁది యుత్వము లోపించి 'వనమ్మ, వనమ్బ; ఫలమ్మ, ఫలమ్బ; అనురూపములు కలుగుచున్నవి.

37. సోర్లుగితః.

ఇత్తుకంటెఁబరమైన ప్రథమైకవచన ప్రత్యయమునకుఁ లోపము(కలు

38. ఉద్బహుత్వే.

బహువచనమున నిదంతశబ్దముల యిత్తున కుత్తువచ్చును; హరి+లు=హరు+లు=హరులు మొద.

39. సంబుద్ధౌ నాత్.

సంబోధనమున (18-వ సూత్రమునఁ జెప్పఁబడిన) అ (ఆ?)త్తు చేరదు: హరి! మొద.

40. ఇతాం జసః కి శ్చ.

ఇదంతశబ్దముల షష్ఠ్యేకవచనమున 'కి'వర్ణకముగూడ వచ్చును. హరికి. (ఇందు'చ' కారము ఛందస్సుకొఱకు.)

41. టాదా విత్తో న నిః స్యాత్.

తృతీయాద్యేకవచనములందు (19-వ సూత్రమునఁ జెప్పఁబడిన) నిగాగమము కలుగదు. 'రామునికి' అనునట్లు 'హరినికి' అని కాదనుట.

42. ఈదన్తా ఇద్వ దేవ కృతహ్రస్వాః.

ఈదన్తశబ్దముల తుదియీత్వము హ్రస్వముచేయఁబడఁగా వానిపై నిదంతశబ్దములకువలె విభక్తిప్రత్యయములు చేరును. నదీ, నది, నదిని, నదిచేత, నదులచేత మొద.

43. వికృతౌ క్వచి చ్చ లోపో మోః.

మువర్ణాంత తత్సమశబ్దముల తుది మువర్ణమున కొకయెడ లోపముకూడఁ గలుగును: గుత్తము, 'గుత్త' అని నిలువఁగా—

44. దీర్ఘ శ్చేత ఆదిమస్య భవేత్.

మొదటిదగు అత్తునకు దీర్ఘముకూడ కలుగును. ('ఆదిమస్య' అనఁగా 'ము వర్ణాత్పూర్వస్య' అని యర్థముచెప్పికొనవలెను.) గుత్త=గుత్తా;-పూర్వసూత్రమున 'క్వచిత్' అనుటవలన అన్నిబహువచనములందును షష్ఠీసప్తముల యేకవచనములందును నని గ్రహింపవలెను: గుత్తాలన్, గుత్తాలచేతన్, గుత్తాలతోడను, గుత్తాలవలనన్, గుత్తానకున్, గుత్తాలకున్, గుత్తానన్, గుత్తాలయందును మొద.

45. సర్వ త్రోదోతో ర్వ ర్ఘవతి మువత్.

ఉదంత, ఓదంత శబ్దములకు ము వచ్చునట్లే (అనఁగా నమహత్తులవై బ్రథమైకవచనమున) వువర మెల యెడల (అనఁగా మహదమహత్తులరెంటను)

46. డుజ్ మహత్పదానాం వా.

(ఉదంత తత్సమ పదములపై) డుజ్ఞు వైకల్పికముగ (వచ్చును.) శంభుఁడు, శంభువు; గురుఁడు, గురువు మొద. ఓదంత తత్సమ మహద్వాచక పదములు లేవు.

47. డు జతౌ తు న ప్లుత స్స్య త్సంబుద్ధా విత్యూతాం విదుః కేచిత్.

ఉదంతశబ్దములకు సంబోధన ప్రథమైకవచనమునఁ జెప్పఁబడిన డుజ్, అత్, అను ప్రత్యయములు చేరవనియు, (వానితుది యుత్వమునకు) ప్లుతము వచ్చుననియుఁ గొందఱు తెలిసికొందురు. అనఁగా, శంభుఁడా, తరువా, అను నిట్టి రూపము లుండవనియు, శంభూ 3, తరూ 3, మొదలగు రూపములు కలుగుననియుఁ గొందఱు చెప్పుదు రని యభిప్రాయము. ఈ మతము చింతామణికర్త కిష్టమో యిష్టముకాదో విశదము కాలేదు.

48. దీర్ఘాణాం హ్రస్వః స్యాత్.

(సంస్కృతదీర్ఘాజంతశబ్దములు తత్సమము లగునపుడు వాని తుది) దీర్ఘమునకు హ్రస్వమగును: మాలా, మాల; నదీ, నది; యవాగూః, యవాగువు, మొద.

49. న చ దేశ్యపదే.

దేశ్యపదము తుది దీర్ఘమునకు మాత్రము హ్రస్వము కలుగదు. (సూత్రమున 'చ' కు బదులు 'తు' ఉండవలెను. నన్నయకాలమున దీర్ఘాంతములగు దేశ్యపదముల కుదాహరణములు కానరాలేదు.

50. న చైకవర్ణేఽపి.

సంస్కృతమందలి దీర్ఘాంతములయి యేకవర్ణము గలిగిన పదముల తుది దీర్ఘమునకును హ్రస్వము కలుగదు: స్త్రీ, శ్రీ, మొద.

51. డా బవిధాత్రాదే రుః.

'విధాతృ' మొదలగుశబ్దములఁదప్పఁ దక్కిన ఋదంత శబ్దముల తుది ఋత్తునకు 'డాప్' (ఆ) వచ్చును: దాతృ, దాతా; పితృ, పితా; మాతృ, మాతా; స్వసృ, స్వసా; రక్షితృ, రక్షితా. మొద. దీర్ఘమునకు హ్రస్వము కలిగి 'దాత, పిత, మాత, స్వస, రక్షిత' మొదలగు రూపము లేర్పడును.

52. తస్య చ వా.

దానికి (విధాత్రాది గణమునకు) డాప్పు (ఆ) వైకల్పికముగ (వచ్చును.) విధాతృఁడు, విధాత; మొద. ('తస్య' అనునది 'అవిధాత్రాదేః' అనుదానితో నన్వయించుచున్నను ప్రకరణమును బట్టి 'విధాత్రాదేః' అని క్లిష్టాన్వయము చేసికొనవలెను.)

53. తావుభౌ రమేశ సమౌ.

ఆ రెండును (వరుసగా) రమా, ఈశ, అను శబ్దములను బోలియుండును. ('తావుభౌ' అనునప్పుడు అవిధాత్రాదులు, విధాత్రాదులు నని స్పష్టమగు నర్థము వచ్చుచున్నను 'డాబంతరూపములు, అడాబంతరూపములును' నని క్లిష్టార్థమును జేసికొనవలెను.) సంస్కృతమున ఋదంతములై తత్సమములగునప్పుడు డా బంతములయిన రూపములు రమా శబ్దమువంటివియు, అడాబంతములు ఈశ శబ్దమువంటివనియుఁ దెలియవలెను. దాత; విధాత, విధాతృఁడు, ఈ కార్యములు దీర్ఘాణాం హ్రస్వః స్యాత్, మహత స్సోర్డు జనిత్రో భవేత్వంసి' అను సూత్రములచేతనే సిద్ధించుచుండుట చేతఁ బ్రస్తుతసూత్ర మనావశ్యక మగుచున్నది.

54. క్వచి దమహతో౽పి డుజ్ స్యాత్.

ఒకయెడ నమహత్తులకంటెఁ గూడ డుజ్జు వచ్చును; పులియఁడు, బూచిగాఁడు, నీలఁడు, జన్నఁడు. (ఇవి జంతువుల పేళ్లు.) ఇట్టిపేళ్లు నన్నయకాలమున నున్నందు కుదాహరణములు కానరాలేదు.

55. ఏకాదే రమహతాం చ డా వున్న.

ఏకాదిగణమునందలి పదములకును నమహద్వాచక పదములకును డువర్ణకము పరమగుచుండఁగా, దాని ప్రాతిపదికమందలి తుది యుత్తున కుత్తురాదు. ఒకఁడు, అతఁడు, ఇతఁడు, గండఁడు, మనుమఁడు, మగఁడు, మొదలయిన వేకాదులు; కత్తెరఁడు, కైరఁడు, జన్నఁడు, నీలఁడు మొదలగున వమహద్వాచకములు. 'ఒకఁడు'ను నన్నయ మహద్వాచకముగ వాడలేదు.

56. స్త్రీత్వ బహుత్వ సురాదే రసమాసే.

సురాది గణమందలి పదములు సమాస గతములు కానప్పుడు, స్త్రీత్వమును బొంది (అనఁగా స్త్రీసమములై) బహుత్వమునం దుండును. (చింతామణికర్త నేరక యార్యాగీతులలో సూత్రరచన నారంభించినాఁడు. 'సుర' శబ్దమునకుమాత్ర మసమాసమందు స్త్రీత్వ బహుత్వములు కలుగునని చెప్పుటయాతని యభిప్రాయము. గణము కుదురక 'సుర' శబ్దమును 'నాది' శబ్దముతోఁ గలిపి సమాసము చేసినాఁడు. కాని 'ఆది' శబ్దమువలన గ్రహింపఁదగిన సుర శబ్దమును బోలు పదములు లేవు—'స్త్రీత్వ బహుత్వే' అని సూత్రమునం దుండవలెను; కాని యిట్లన్నచో గణభంగము కలుగును.
'స్త్రీత్వ బహుత్వే సమాసే' అని [illegible]

ములను సాధించుకొనవలెను. యోధ, శుంఠ, మొదలగువాని నీ సూత్రమున కుదాహరణములుగఁ గొంద ఱిచ్చియున్నారు. అట్లుచేయుట తగదు.

57. **లు గ్భవే త్కుశాదే ర్నో్మః.**

కుశ, మొదలగు పదము **లమహత్తులు**గనుక వానికిఁ బ్రథమైక వచనము-వర్ణము రావలెను. కాని, వాని కీసూత్రమువలన మువర్ణము లోపించుచున్నది: కుశలు, దర్భలు; కుశాదులను **సురాదుల**ఁ జేర్చిన నీ సూత్ర మనావశ్యక **మగును**; కాని, సూత్రకర్త **యట్లు** చేయక కుశాదులకుఁ బ్రత్యేక సూత్రమును గల్పించి **యున్నా**ఁడు; అందుచేత 'స్త్రీత్వ బహుత్వే' అను సమాస మీా సూత్రములోని కనువర్తింపదు. కావున నేకవచనమున 'కుశ, దర్భ' అను నేకవచన రూపములును సిద్ధించుచున్నవి. ఇది వికల్పమును విధించు సూత్రముకాదు. కావున కుశము, దర్భము, అను రూపము లుండఁ గూడదు. కాని, శబ్దరత్నాకరమున 'కుశము' అను రూపము చేరినది. 'కుశ' అను పదము 1. స్త్రీ లింగము, ఆకారాంతము = త్రాడు; దీనికి 'కుశ' యను తత్సమరూపము మువర్ణ లోపముచేఁ గలుగలేదు; దీర్ఘమునకు హ్రస్వము కలిగినది. 2. నపుంసకలింగము, అకారాంతము=నీళ్లు; ఈ యర్థమున మువర్ణ **మును** బహువచన లువర్ణమును జేరి 'కుశములు' అను రూపమేర్పడవలెను. 3. పుంలింగము, అదంతము, అమహద్వాచకము = కుశద్వీపము, త్రాడు, దర్భ; దీనికి 'కుశము' అను తత్సమ రూపము గలుగును. ప్రస్తుత సూత్రము 'దర్భ' యను నర్థముగల కుశ శబ్దమునకు మాత్రము వర్తించునని సూత్రకారుని యభిప్రాయమై యుండును. దానికి కుశ, కుశము, కుశలు, కుశములు, అను రూపము లేక బహువచనములందు కలుగుచున్నవి. కాని, యీా సూత్రము, కుశము, కుశములు, అను రూపములను నిషేధించుచున్నది. అహోబలుఁడు కుశాది గణమున హంస, కుశ, దర్భ, దూత, చరిత, చరిత్ర, భ్రమ, అభిలాష, విజృంభణ, అక్షత, పులక, అలక, తరంగ, వేగ, కుంద, పనస, స్ఫురణ, ఘోష మొదలగువానిని జేర్చినాఁడు. వీనిలోఁ 'దర్భ' శబ్దమునకు నిత్యముగ ములోపము గలుగును: దర్భ, దర్భలు. (దర్భము, దర్భములు అను రూపములులేవు.) దూత శబ్దము నీ గణములో నేల చేర్చవలెనో తెలియదు; ఇది జనశబ్దమువంటిది కావున, కుశాది గణములో జేరునని యహోబలుఁడు చెప్పుటయందలి యభిప్రాయ మేమో తెలియదు. 'జన' అని ప్రథమైకవచన రూపముగాని, 'జనలు' అను ప్రథమాబహువచన రూపముగాని, 'దూతము' అను రూపముగాని యుండునని యాతని యభిప్రాయమా? సూత్రమున 'మోర్లుక్' అని యున్నదిగాని, 'సోర్లుక్' అని లేదు. అతఁడు

అనురూపము లుండవు, 'కుండము' అను నర్థమున 'కుండ' అను తత్సమపద ముండదు. వైకృతపదమగు 'కుండ' కైనను 'కుండము' అను నర్థము లేదు. ఈ సూత్రమువలన కుశాదుల ముపర్ణ లోపము నిత్యమని తెలియుచుండఁగా నహోబలుఁడు 'సోర్లుక్' అనక 'మోర్లుక్' అనుట యీ విధి యనిత్యమని వింత వ్యాఖ్యానమును జేసియున్నాఁడు. అట్టి యభిప్రాయము గలవాఁడగుట చేతనే యాతఁడు కుశాది గణమున నిత్య వికల్ప ము-లోపము గల వివిధ పదములను గుశాది గణమునఁ జేర్చియున్నాఁడు.

58. షష్ఠీ విశేషణానాం ప్రథమా స్యాత్.

షష్ఠీ విభక్తి ప్రత్యయముతోఁ గూడిన పదములకు విశేషణములయిన పదములు ప్రథమావిభక్తి యందుండును: ఉదా. అనేక పురాణ పుణ్య కథా కథన దక్షుండు వ్యాసశిష్యుండైన రోమహర్షణునకుఁ బుత్త్రుండ (ఆది. I. 28); నన్నయ యీ రీతిగా 'అయిన', 'అగు' మొదలగు ధాతుజ విశేష ములతో వ్యవహితములయినప్పుడే షష్ఠీవిశేషణములకుఁ బ్రథమా విభక్తిని వాడియున్నాఁడు. 'అనఘ చరితుఁడు రఘునందనునకుఁ బ్రణతి' అనునిట్టి ప్రయోగముల నాతఁడు చేయలేదు. ప్రథమయగుట షష్ఠీ విశేషణములకే కాక యితరవిభక్తులయందున్న పదముల విశేషణములకును గలుగును: సుగుణాభి రాముఁడు రామునితో (-వలన, -కంటె, -యందు.) మొద.

59. వ్యవహితాశ్చ సర్వే స్యుః.

ప్రథమ యందున్న యన్ని విశేషణములకును వాని విశేష్యముల కును మధ్యమున మఱికొన్ని పదములును రావచ్చును ఉదా. రాముఁ గొలిచెద సుగుణాభిరామునే; ఈ సూత్రము ప్రయోజనము తెలియదు; సంస్కృత మునను విశేష్య తద్విశేషణములు వ్యవహితములుగ నుండవచ్చును గదా.

60. వికృతా చ స్త్రీలింగాః స్త్రీలింగక సర్వనామధేయాః స్యుః.

ఆంధ్ర భాషయందును తత్సమ 'స్త్రీవాచక' స్త్రీలింగ శబ్దముల విశే షణములును స్త్రీలింగముననే యుండును; సీత భక్తవత్సల; ద్రౌపది మహా పతివ్రత; మొద. క్రింది సూత్రమున నమహతీవాచక పదములను పేర్కొ నుటచే నీ సూత్రము మహతీవాచకపదములకే వర్తించును. తత్సమ స్త్రీ వాచక పదములకే కాక, తత్సమేతర స్త్రీవాచక పదముల తత్సమ విశేషణ ములును స్త్రీలింగముననే యుండును. 'పాలమున్నీటి కూఁతురు పద్మహస్త.

01. ఉభయవిధ మమహతీనామ్.

మహతీవాచకములు ...

వచ్చును: పద్మలత మనోహర (-ము); (వైకృత పదములు మహతీతరా మహద్వాచకము లగునపుడు మాత్రము వాని తత్సమ విశేషణములు నపుంసక లింగమందే యుండును.)—'అమహతీనామ్' అనుటవలన మహద్వాచకములును, మహతీతరామహద్వాచకములును నని గ్రహింపవలసి యున్నను సూత్రకారుని యాశయమున మహద్వాచక పదముల కీసూత్రముతోఁ బ్రసక్తిలేదు. మహతీత రామహద్వాచకములను మాత్ర మీ సూత్రము వలన గ్రహింపవలెను.

62. నియత స్త్రీ ప్రత్యయస్తు సర్వాసామ్.

కాని, అన్ని స్త్రీలింగ శబ్దములకును వాని వానికి నియతములైన స్త్రీ ప్రత్యయములే చేరును. అనఁగా నాయా శబ్దములకు సంస్కృత వ్యాకరణమున స్త్రీలింగ శబ్దములకు విహితములగు టాప్, ఙీప్, ఙీష్, మొదలయిన ప్రత్యయములు చేరును. అవి దీర్ఘములయినచోఁ దత్సమము లగునపుడు హ్రస్వములగును: సీత సర్వాభీష్ట ప్రదాత్రి; రామకృప సంతాపహారిణి; మొద.

63. ఇతరత్ర చ ద్వితీయా.

అజంత సంస్కృతనపుంసకలింగ శబ్దములై మహన్మహతీవాచకములగు పదములకును అజంత పుంలింగములై మహతీతరామహద్వాచకములైన పదములకును, వాని సంస్కృత ద్వితీయైకవచన (తుల్య)రూపములు ప్రథమైకవచనమున నిలుచును: మిత్రము, కలత్రము, వృక్షము. "స్యాదమహతాం విభక్తౌ సోఽశ్చ ము"అను సూత్రమువలన'మిత్రము' మొదలగు మహద్వాచక పదములు సిద్ధింపవు. 'దార' శబ్ద మమహద్వాచకమగుటచేత, నాసూత్రము వలన 'దారము' అను ననిష్టరూపము సిద్ధించును. 'ఇతరత్ర చ' అనుటవలన నింతవఱకు ననుక్తములగు పదములకు ప్రథమైకవచన రూపసిద్ధి యీసూత్రము వలనఁ గలుగుచున్నది. సూత్రమందలి 'చ' కారమువలన 'దార' శబ్దమునకు 'ము'వర్ణము కలుగదని యూహింపవలెను.

(సూత్రమందలి 'ఇతరత్ర' అనుదానికి 'ద్వితీయేతర విభక్తియందు' అని యర్థముచేసి, ద్వితీయేతర విభక్త్యర్థమున ద్వితీయా విభక్తి వచ్చునని యహోబలుఁడు వ్యాఖ్యానించి, 'హేతిని నఱకెన్,' 'హేతిచేత నఱకెన్'; 'అయోధ్య నున్నవాఁడు, అయోధ్యయందున్నవాఁడు' అను నుదాహరణముల నిచ్చియున్నాఁడు. ఈ కార్యమేకాక తక్కినయిట్టి యితరకార్యములును,ననఁగా నొకవిభక్త్యర్థమున మఱియొకవిభక్తివచ్చుట 'అన్యస్యార్థే క్వచి ద్భవేచ్ఛాన్యా'

సూత్రమున నొక్క ద్వితీయకుఁ బ్రత్యేకముగ విధిని గల్పించుట నావశ్యకముగఁ దోఁచుచున్నది.)

64. తస్యాః ప్రథమా చ జడపదానాం స్యాత్.

జడవాచకపదములకుఁ గలిగిన యీ ద్వితీయారూపమునకే ప్రథమావిభక్తిత్వముఁగూడ గలుగును: రాజు రథమెక్కెను (రథము నెక్కెను); వృక్షమునాఁటెను (వృక్షమును నాఁటెను; మొదలయినవి.) ఇట్టి కార్యము మువర్ణాంతములగు మహన్మహతీవాచకపదములకుఁ గలుగదు: మిత్రమునడిగెను (ఈ యర్థమున 'మిత్ర మడిగెను' అని యనఁగూడదు.); కలత్రము నడిగెను. (ఈయర్థమున 'కలత్రమడిగెను' అని యనఁగూడదు.) కావుననే జడపదములకు మాత్ర మీకార్యము కలుగునని సూత్రకారుఁడు వచించెను.

65. స్తో ఉ వావౌ రైనావోః.

రై, నౌ, అను పదములకుఁ బ్రథమైకవచనమున వాని తుది యచ్చులకు వరుసగా ఓ, అవ, అనున వాదేశములుగ వచ్చును: రో, నావ.

66. స్త్రీవ ద్గ్లౌః.

'గ్లౌః' అనుశబ్దము తత్సమమగునపుడు స్త్రీలింగశబ్దములకువలెనే కార్యమగును. 'అనుతాం స్త్రియాం' అను వక్ష్యమాణ సూత్రముచే 'గ్లౌ' శబ్దముపైఁ బ్రథమైకవచనమున విభక్తిప్రత్యయములోపించి 'గ్లౌ'అనిమాత్రము నిలుచును.

67. భూదివో స్తు [illegible] య త్తత్.

భూ, దివ్, అను శబ్దములకు సంస్కృతమునఁగల సప్తమ్యేకవచనరూపమే తెనుఁగునఁ బ్రథమైకవచనరూప మగును: భువి, దివి.—'భువి, దివి' అను రూపములను నన్నయ ప్రథమైకవచనమున వాడినట్లు గానరాదు: భువిన్, దివిన్, అని సప్తమ్యర్థమునందు మాత్ర మవి ప్రయోగింపఁబడునేమో. 'హృద్, సరస్' శబ్దములును భూ, దివ్, శబ్దములవంటివే: హృది. సరసి; ఇవి సప్తమ్యంతరూపములు; వీనిని దొల్లింటికవులు సప్తమియందే ప్రయోగించియున్నను రానురానవి ప్రథమయందును వాడఁబడఁజొచ్చినవి.

* ఇంతవఱకును సూత్రరచనను తత్సమపదరూపనిష్పత్తి ప్రధానముగా సాగించి యిఁకఁ దత్సమేతరరూపములఁగూర్చి చింతామణికర్త వివరించుచున్నాఁడు.

68. వాఽయిరవు ర్వ్యక్రుతమా.

'వాఽయ్యావూ వక్రౌతమా' అని సూత్రముండవలెనేమో. సూత్రము నకు సంస్కృతశబ్దమునందలి ఐ, ఔ, లు గలపదములు తద్భవము లగునప్పుడు వాని ఐ, ఔ, లు 'అయి, అవు' అని వరుసగ నవుననికూడ నర్థము చెప్ప వచ్చును. అయిన=ఐన; మయిల=మైల; సయిదోడు=సైదోడు; కయిత=కైత; అవును=ఔను; తవుడు=తౌడు; సవురు = సౌరు;—కైకేయి = కయికేయి, కయిక; వ్యవహారమునఁ దత్సమైకారౌకారములను అయి, అవు లుగ నుచ్చ రించుట సర్వసాధారణము: సయింధవుడు, చయిత్రము, తయిలము; సవు ఖ్యము, కవుటిల్యము, గవురవము, దవుర్బల్యము, పవురుషము, మవునము; మొద.

69. ఋర్ద్వన్ద్వే రః.

ఋకారాంతశబ్దముల తుది ఋకారమునకు ద్వంద్వసమాసమందు తెనుఁగున రేఫమాదేశమగును. ఈసూత్రము "క్షత్త్రియవంశ్యులై భువిని గానఁగఁ బుట్టిన ... మాంధాత్రరఘుక్షితీశులు" అను నన్నయరచిత పద్యమం దలి 'మాంధాత్ర' అను రూపమును సాధించుటకుఁబుట్టినది. కాని, 'మాంధాత్ర రఘుక్షితీశులు' అనుపాఠము తప్పయియుండును. 'మాంధాతృరఘుక్షితీశులు' అనుపాఠమే చాల వ్రాఁతప్రతులయందు కాన్పించుచున్నది, 'మంధాతృ' అనుపాఠము సంయుతాసంయుత ప్రాసమున కుదాహరణమగును. అట్టిప్రాసము ద్రావిడచ్ఛందస్సంప్రదాయమునకు విరుద్ధముకాదు. ఈసూత్రము సరియైన దైనయెడల 'మాత్రపితలు, మాత్రపితృలు, మాతాపిత్రలు, పితృపుత్త్రులు, భ్రాతృస్వస్రలు, మొదలగు నన్నె భాషాసంప్రదాయ విరుద్ధ రూపము లేర్పడును.

70. క్వచి ద్గకారో వః.

ఒక్కయెడ గకారము వకారమగును. వకారము గకారమగునని కూడ నీసూత్రమున కర్థముచేయవచ్చును. వైశాఖ, వేసఁగి, వేసవి (ఇది గకా రమువకారమగుట కుదాహరణము); ప్రవాళము, పవడము, పగడము (ఇది వకారముగకారమగుట కుదాహరణము.) తెనుఁగున 'ఇరువురు, ముప్వురు, నలు వురు, ఏవురు, ఆర్వురు, ఏడ్వురు, అను 'వ' కారముతోడి రూపములు ప్రాచీన ములు; ఇరుగురు, ముగ్గురు, నలుగురు, ఏఁగురు (ఐఁదుగురు), ఆఱుగురు, ఏడు గురు, అను గకారముతోడి వర్వాచీనములు.

71. స్వన్తా న్నామ్నః కుజ్ నో ర్బహువచనే.

నువర్ణాంత వైకృత శబ్దములకు బహువచన (లువర్ణ)ము పరమగు నపుడు 'ను'వర్ణమునకు బిందుపూర్వక కువర్ణమాదేశమగును: కొలను, కొలఁ

72. క్వచిన్నులోపశ్చ.

(ఆ నువర్ణాంతశబ్దములలోఁ గొన్నిటికి బహువచన లువర్ణము పరమగు నపుడా) నువర్ణమునకు లోపము గూడఁ [illegible] పేలు; చేను, చేలు; మొద.

[illegible] పేఁకులు, చేఁకులు' అను [illegible] రూపములును నేర్పడుచున్నవి కాని, సూత్రకారుఁ డట్టి రూపము లుండునని యభిప్రాయపడి యుండఁడు.

73. సలలో ర్బిందుయుతో డుర్వా లులయోః.

లు వర్ణముతోఁ గూడిన లకారమునకు (అనఁగా పదములమీఁదనుండు -ల్లు అను సంయుక్తాక్షరమునకు (బహువచన సంజ్ఞలగు) లుల లు పరమగుచుండఁగా 'ల్లు' కు బిందువుతోఁ గూడిన డువర్ణము వచ్చును. ఇల్లు + లు = ఇండు + లు = ఇండులు, మొదలయినవి. 'క్వచిత్' అనునది పూర్వసూత్రమునుండి యనువర్తించుచున్నది గనుక 'రెల్లు' = గడ్డి; కల్లు = మద్యము; పల్లు = పల్లము మొదలగు పదముల కీకార్యము కలుగదు. ఇది వైకల్పికత్వమును దెలుపు సూత్రమనుకొని కొందఱు ఇల్లులు, విల్లులు మొదలగు రూపములు నున్న వందురు, అట్టి రూపములు వ్యవహారమున లేవు. 'గోకులమిల్లులు' మొదలగు కవి ప్రయోగములు కృతకములు. సూత్రమునందు 'బిందు' వను దానికిఁ బూర్ణబిందువని యర్థము చెప్పవలెను.

74. ఉల్లు గపి తయోర్గ పరతః.

(ఆ బహువచన లు ల వర్ణములు) పరమగుచుండఁగా (ఆదేశముగా వచ్చిన డు వర్ణము మీఁది యుత్తునకు లోపముగూడఁ గలుగును: విండులు, విండ్లు; ఇండులు, ఇండ్లు; మొద.

75. నిత్యం దారాదేశ్చ స్యాల్లో ర్లులయో రురౌ చ తత్రస్తః.

దారార్థకమగు ఆలు శబ్దము యొక్కయు నట్టి యితర శబ్దములయుఁ దుదినుండు లు వర్ణమునకును (పై రెండు సూత్రములందు చెప్పఁబడిన కార్యము, అనఁగా బిందుయుత డు వర్ణము బహువచన లు ల వర్ణములు పరమగునపుడు కలుగుటయు, నా డు వర్ణముమీఁది యుత్తునకు లోపము గూడఁ గలుగుటయు) నిత్యముగ సంభవించును. ఇది గాక (యీ శబ్దముల విషయమున) బహువచన లు, ల వర్ణకములకు రు, ర, అనునవియు క్రమముగ నాదేశము లగును. ఆలు, ఆండ్రు, ఆండ్రన్; కోడలు, కోడండ్రు, కోడండ్రన్ మొద. సూత్రమునందు 'నిత్యం' [illegible]

రూపములు నుండుననియు నర్థము చెప్పుట కవకాశ మున్నది. ఈ రెండు విధములగు రూపములును నన్వయ ప్రయోగములకు వ్యతిరేకములు.

76. రో లః.

రేఫమునకు లకారమగును. 71-వ సూత్రములోని 'బహువచనే' అను పదమిం దనువర్తించుచున్నది. రేఫ మనఁగా పదము తుదినుండు రేఫ మనియే యర్థము చేసికొనవలెను; ఇదిగాక రేఫ శకటరేఫముల రెంటిని గ్రహింపవలెను. ఏఱు + లు = ఏలు + లు = ఏలులు; గోరు+లు = గోలు+లు = గోలులు; మొద. ఈ సూత్రమునకు 'లకారము రేఫమగును' అని కూడ నర్థము చేయవచ్చునుగాని యట్లు చేయుట సూత్రకారుని యుద్దేశమై యుండదు.

77. డలటా ముదితాం తస్య చ వా లుక్.

ఉదంత, ఇదంత డ, ల, ట, లాంతములుగల పదముల తుది ఉత్తు, ఇత్తులకును, వానియొక్క (అనఁగా పై సూత్రమున కాదేశముగా వచ్చిన లకారము మీఁది ఉత్తునకును వైకల్పికముగా లోపము గలుగును, త్రాడు+లు = త్రాడ్ + లు = త్రాళ్లు, త్రాడులు; తెడి + లు = తెడ్ + లు = తెళ్లు, తెడులు; చాలు + లు = చాల్ + లు = చాల్లు, చాలులు; అంబలి + లు = అంబల్ + లు = అంబల్లు, అంబలులు; పాటు + లు = పాట్ + లు = పాట్లు, పాటులు; మేటి + లు=మేట్ + లు = మేట్లు, మేటులు; గోరు+లు = గోలు+లు = గోల్ + లు = గోల్లు, గోలులు, గోరులు, గోర్లు; ఏఱు+లు = ఏలు+లు= ఏల్ +లు=ఏల్లు, ఏలులు, ఏఱులు, ఏఱ్లు.

'డలటేభ్య ఉదితాం' అనినచో 'ఉదిత్తు' లకు వైకల్పికలోపము; 'డలటా ముదితాం' అనినచో 'ఉదిత్తు'లను గలిగిన డలటలకు గాని, డలటలతోఁ గూడిన యు దిత్తులకుఁగాని వైకల్పికలోపము; డలటలకు లోపమును సూత్రకారుఁ డుద్దేశించియుండఁడు. ఇట్లే 'తస్య' అను పదమువలన వైకల్పిక లోపము రేఫమునకో, దాని కాదేశమున వచ్చిన లకారమునకో, దానిపై వచ్చు అ, ఇ, ఉ, లను నచ్చులకో స్పష్టము కాలేదు; రేఫము మీఁది యుత్వమునకని వ్యాఖ్యాత లెట్లో సరిపెట్టుకొనుచున్నారు.

చింతామణియందు బహువచనమున డ, ల, ల కాదేశముగా నలఘు లకారము వచ్చునని చెప్పఁబడియుండలేదు. 'రో లః' అను సూత్రమువలనఁ గలిగిన లకార మలఘులకార మనికూడ నందులేదు. కాఁబట్టి త్రాళ్లు, తెళ్లు, చాళ్లు, అంబళ్లు, ఏళ్లు, గోళ్లు, మొదలగు నలఘు లకారముతోఁ గూడిన బహు

నన్నియెడలను వర్తింపదు; ఎట్టి చోట్ల నభేదమో చింతామణి యెచ్చటను చెప్పలేదు. 'లో ళః' అను ప్రాకృత వ్యాకరణ సూత్రము తెనుఁగున నెంతవఱకు వర్తించునో చింతామణి వివరింపలేదు. '...లః' అను సూ...
పదాంత 'రు' వర్ణములకును...
అలరు, మొదలగు ము...
...కారు, గారు, ఆఱు, చూఱు, చెరు, తిరు, తేరు, దూరు, పోరు, సేరు, మొదలగు దీర్ఘపూర్వ రువర్ణాంతపదములు.

78. సలో లోశ్చ.

లకారముతోఁ గూడిన లు వర్ణమునకును (బహువచన లు, లవర్ణకములు పరమగునపుడు లోపముగూడ వైకల్పికముగ నగును.) విల్లు+లు = విల్+లు = విల్లు (లకారమున కలఘుత్వము నూహించినయెడల 'విళ్లు'; ఇట్లే ముళ్లు, కళ్లు, ఇళ్లు, చెళ్లు, పళ్లు; మద్వ్యాఖ్యాతృ కల్లు శబ్దమునకును, నిమ్నార్థక పల్లు శబ్దము మీఁదను నీ కార్యము కలుగదు. 'పళ్లు' వంటి రూపములు నన్నయ కాలమున లేవు; కాని, చింతామణి దానిని సాధించుచున్నది. వ్యాఖ్యాతలీసూత్రమునకు 'పందిళ్ళసి, ఉంబళ్లాది' అను నుదాహరణముల నిచ్చుట పొరబాటు. ప్రకరణమును బట్టి బహువచనమునఁ గొన్ని పదములందు గలుగు మార్పులను గూర్చి యీ సూత్రమునకుఁ బూర్వపరములం దున్న సూత్రములు తెలుపుచున్నవి; కావున నీసూత్రమును బట్టి కార్యమునే వివరించుచున్న దనవలెను.

"రోలో డలయో ముదితాం, తస్య చ వా లుక్ సలో లోశ్చ" అను నది యార్యాగీతి యుత్తరభాగమునకుఁ గొఱవడియున్నది.

79. డౌపవిభక్తికే లినా మల్లు స్వహశం తథైవ ముశ్చ స్యాత్.

డౌపవిభక్తిక లివర్ణాంత శబ్దముల తుది యిత్తునకు బహువచన లు, ల వర్ణములు పరమగునపుడు బహుళముగా లోపము కలుగును; అట్లే మువర్ణము గలుగును: కొడవలి+లు = కొడవల్+లు = కొడవల్లు (-ళ్లు?); కొడవము+లు = కొడవములు, కొడవళ్లు; కొడవలులు; ఇట్లే, గొడ్డల్లు (-ళ్లు?), గొడ్డములు, గొడ్డళ్లు, గొడ్డలులు, మొద. 'ము' వర్ణమున బిందుపూర్వక మువర్ణకమని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాయుటకు చింతామణియం దాధారము లేదు.

80. అపి సంయుక్తసమాప్తౌ భూయోఽంచతే లుగ్ ప్రదృశ్యతే నామ్నామ్.

బహువచన లు వర్ణము పూర్వవర్ణముతో సంయుక్తమయి బహువచన రూపము సమాప్తమయినను...

త్రాడ్లులు; తడ్లు, తడ్లులు; చాల్లు, చాల్లులు; అంబల్లు, అంబల్లులు; పాట్లు, పాట్లులు; మేట్లు, మేట్లులు; గోల్లు, గోల్లులు; గోర్లు, గోర్లులు; ఏల్లు, ఏల్లులు; ఏళ్లు, ఏళ్లులు; విల్లు (-ళ్లు), విల్లు(-ళ్లు?) లు; కొడవల్లు (-ళ్లు?) లు, కొడవడ్లు (లు), మొద.

81. కేషాంచి దుదన్తానాం నేతి విభక్తౌ వునో లుక్ స్యాత్.

కొన్ని యుదంతశబ్దములకు 'న' అను సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయము పరమగునపుడు శబ్దము తుదియుత్వమునకును ప్రత్యయమందలి తొలి నకారపుం బొల్లునకును లోపము కలుగును; చోటు+నణ్ అనియుండఁగా ఉత్వనకారములులోపించి 'చోట్+అన్' అని నిలిచి, 'చోటన్' అనురూప మేర్పడును. ఇట్లే, మీఁదన్, క్రిందన్, ఊరన్, మొద. 'కొన్ని' యనుటవలన నీకార్యమౌపవిభక్తిక శబ్దములమీఁదనే కలుగును; కొంగునన్, వీపునన, మొదలగుచోట్లఁ గలుగదు.

ప్రక్క, దారి, మొదలగు నదంత ఇదంత శబ్దములమీఁద 'న' వర్ణకము చేరునప్పుడును అన్, ఇన్, అనువానికిని లోపము గలుగును. వింటన్, కంటన్, వాఁకిటన్, మొదలగుచోట్లఁ గొన్ని విశేషకార్యములు గలుగును. ఇట్టివానిని చింతామణి వివరింపలేదు.

82. ఔపవిభక్తికనామ్నా మత్వం స్యాత్ సప్తమి తృతీయార్థే.

ఔపవిభక్తిక శబ్దములకు సప్తమీ తృతీయార్థములందు అత్వము వచ్చును. ('సప్తమీ తృతీయార్థయోః' అని సూత్రమున నుండవలెనేమో.) అత్వమువచ్చుననిన దేనిపై వచ్చునో, యను విషయముగాని, దేనికాదేశముగ వచ్చునో యను విషయముగాని విశదము కాలేదు. 'చేయి+అ' అని అత్వమాగమముగా వచ్చుననియో, లేదా, ఇత్ స్థానమున నత్వము వచ్చుననియో లేదా 'చేతి' లోని యిత్ స్థానమున వచ్చుననియో, చింతామణి యభిప్రాయమేమియు స్పష్టముగా లేదు. ప్రథమేతర విభక్తి ప్రాతిపదికము తుదియచ్చు స్థానమున సప్తమీ తృతీయార్థములందు ఏకవచనమున అత్తు చేరుననియు, ఆకార్యము వైకల్పికమనియు, తృతీయా సప్తమీ విభక్తిప్రత్యయములు ద్రుత ప్రకృతికములుగావున నీ యత్తును ద్రుతప్రకృతికమే యనియు నెట్లయిన నీ సూత్రమున కర్థము చెప్పికొనవలెను.

83. అనుతాంస్త్రియాం సమానాం సర్వస్య స్త్రీసమస్య చ నులోపః.

స్త్రీలింగమందు తత్సమానుదంతశబ్దములకును, సమస్తమైన (దేశ్య) స్త్రీ సమశబ్దములకును, ప్రథమైకవచనప్రత్యయములగు 'డు, ము, వు' లు

వెలఁది, కోఁతి, బంటు, ఆలు, పోతు, మొద. సులోపముగలుగు 'దార' మొదలగు పదము లింకను ననేక విధములైన వున్నవి. వానిని చింతామణి వివరింప లేదు. సులోపము గలుగుటయే స్త్రీ సమత్వమునకు లక్షణ[illegible] సమములకు సులోపము క[illegible]

84. ఏదన్తతా చ [illegible] యయాన్తానామ్.

'ఇయ' అనున దంతమందుగల పదములకు ఆ 'ఇయ' కు మాఱుగ 'ఏ' అనునది గూడ వైకల్పికముగ వచ్చును: కన్నియ, కన్నె; వన్నియ, వన్నె; గోనియ, గోనె; మొద. 'ఇయము' అంతమందుగల పదముల 'ఇయము' నకు మాఱుగ 'ఎము' వచ్చుననియు చెప్పికొనవచ్చును; కడియము, కడెము; ముత్తియము, ముత్తెము; మొద:— సూత్రమునందు 'ఎదన్తతాచ' అనియుండవలెను; కాని, యట్లున్నచో గణభంగము కలుగును. గణభంగము కలుగునని తప్పుటుపదేశముఁ జేయుట తగదుగదా.

85. వికృతౌ సర్వే శబ్దాః క్లీబసమాః స్త్రీసమాశ్చ; నాఽన్యే స్యుః.

తత్సమేతరాంధ్రపదము లన్నియు నపుంసకలింగ సమములును స్త్రీ సమములునై యుండును; ఇతరములు లేవు. నపుంసకలింగసమము లనఁగా 'ము, వు' వర్ణకములు ప్రథమైకవచనమునఁ జేరు శబ్దములు; వేసము, అరదము, పుట్టువు. మొద. స్త్రీసమము లనఁగాఁ బ్రథమైక వచనప్రత్యయములు చేరనివి: మాట, కోట, సొగసు, మఱంది మొద. ఇతరములు లేవనఁగా పుం సమములు లేవని తేలుచున్నది. కాని, మగఁడు, మనుమఁడు, అల్లుఁడు, మొదలగునవి కానవచ్చుచున్నవి. వ్యాఖ్యాతలు వీని నేకాదిగణములోఁ జేర్చుకొనవలెననుచున్నారు. అట్లు చేర్చినంత మాత్రమున వాని పుం సమత్వము పోదుగదా.

86. క్లీబసమా అమహద్వత్.

నపుంసక సమశబ్దములు మహద్వాచకములవలె నుండును. చింతామణియందీ మహద్వాచక పదములకు విధించిన విధులే క్లీబసమములకును వర్తించునని యర్థము.

87. స్త్రీవ్యత్సః స్త్రీసమాః

వైకృతములగు స్త్రీ సమములు తత్సమములగు స్త్రీ లింగశబ్దములవలె నుండును. అనగాఁ జింతామణియందు స్త్రీలింగశబ్దములకు విధింపఁబడిన విధులు స్త్రీ సమములకును వర్తించు నని యర్థము.

88. సమాస్తు సమాః.

తత్సమములు వాని ప్రకృతులకుఁ గల లింగములనే కలిగియుండును.

శ్రీః

ఆంధ్రశబ్దచింతామణౌ

హలన్త పరిచ్ఛేదః

1. ప్రథమైకవచనతుల్యం సర్వత్ర హలన్త మగుణవత్ప్రభృతి.

గుణవర్గణములోఁ జేరని హలంతపదము తత్సమమగునపు డెల్లయెడలను ప్రథమావిభక్తియందుఁ దాని(సంస్కృత)ప్రథమైకవచన రూపమును బోలి యుండును; వాక్, మరుత్, రాట్ మొదలయినవి.

2. గుణవర్ణో ద్వితీయైకవచనతుల్యో భవే ద్విక్రుతౌ.

ఆంధ్రమున గుణవర్గణమందలి పదములు తత్సమము లగునపుడు ప్రథమైకవచనమున సంస్కృతమందలి యా పదముల ద్వితీయైకవచనరూపములను బోలియుండును: గుణవంతమ్, మతిమంతమ్, విద్వాంసమ్, మొదలయినవి.

3. ద్విత్వోత్వే సర్వహలాం హ్రస్వాత్.

హ్రస్వాచ్చుకంటెఁ బరమందున్న సమస్తహల్లులకును ద్విత్వమును ఉత్వమును (వచ్చును.) ఉదా. మరుత్తు, ద్విట్టు మొదలయినవి.

4. ద్విత్వంతు దీర్ఘతో బహుళమ్.

దీర్ఘాచ్చుకంటెఁ బరమందుండు హల్లులకు ద్విత్వము బహుళముగా నగును; (ఉత్వముతప్పక వచ్చును) ఉదా: వాక్కు, వాకు:— కాని, రాటు, విరాటు, అను నిట్టి రూపములు గలుగవు.

5. అగుణవతాం సర్వాహలాం సోర్లోపః.

గుణవర్గణములోఁ జేరని సర్వహలంతశబ్దములమీఁదను బ్రథమైక వచన ప్రత్యయము లోపించును: ఉదా. రాట్, రాట్టు; 'రాటుఁడు' అని కాదు.

6. గుణవతాం డుమూ ప్రాగ్వత్.

గుణవర్గణములోఁ జేరిన పదములకు అజంతశబ్దములకువలె 'డు, ము,'

· ఆత్మన ఇమనంతానాం డా వా.

ఆత్మన్ శబ్దమునకును ఇమనిజంత శబ్దములకును 'డా' [illegible] వికల్పముగా నగును. 'డా' [illegible] యము 'ఆ' అనునది. డిత్త[illegible], [illegible], లఘిమన్ మొదలగు వానిలోని తుది 'అన్' లోపించి, దానిస్థానమున 'ఆ' చేరును. కావున, ఆత్మా, గరిమా, లఘిమా' మొదలగురూపము లేర్పడును. '[illegible]ర్ఘాణాం హ్రస్వః స్యాత్', అనుసూత్రమువలన 'ఆత్మ, గరిమ, లఘిమ' అను తత్సమ ప్రథమైక వచన రూపములు కలుగును. సూత్రము ఇంక 'డా' చేరుటవైకల్పికమని చెప్పుటచేత 'ఆత్మన్, గరిమన్, లఘిమన్' అను రూపము లట్లే మిగులును; ఆ రూపములకుఁ దత్సమత్వమునఁ బ్రథమైకవచనరూపము లేమగునో చింతామణి తెలుపలేదు: 'ద్విత్వోత్వే' అను సూత్రమువలన 'ఆత్మన్ను, గరిమన్ను, లఘిమన్ను' మొదలగు ననిష్టరూపము లేర్పడుచున్నవి. అట్టిరూపము లేర్పడుట చింతామణికర్త యాశయముకాదు. 'ఆత్మ, గరిమ, లఘిమ' మొదలగు రూపములతోఁబాటు 'ఆత్మము, ఆత్ముఁడు, గరిమము, లఘిమము' మొదలగు రూపములును గలుగునని తెలుపుటయే యాతనియుద్దేశము. ఆ రూపకల్పనమునకు 'డా వా' యని చెప్పుటవలనఁ బ్రయోజనము లేదు. 'ఆత్మము' మొదలగు రూపములు గలుగుటకు ముందు 'డా' నిత్యముగవచ్చి తీరవలెను. అట్లు వచ్చిన రూపము వైకల్పికముగ స్త్రీ సమమగునని వేఱె చెప్పవలసియుండును.

8. డు స్స్యాత్సదా రాజ్ఞః.

రాజన్ శబ్దమునకు పై 'డు' అను ప్రత్యయము నిత్యముగా వచ్చును. 'డు' అనుదానిలో 'డ' కార మిత్సంజ్ఞ గలది గావునఁ జేరునట్టి ప్రత్యయము 'ఉ' అనునది. అది చేరునప్పుడు 'రాజన్' శబ్దములోని తుది 'అన్' లోపించి తత్సమ ప్రథమైక వచనమున 'రాజు' అను రూప మేర్పడును.

9. సాన్తా దసయశః ప్రభృతేః స్లోపః.

పయోగణమునకుఁ జెందని సంస్కృత సకారాంత పదములు దత్సమములగు నప్పుడు వానితుది సకారము వైకల్పికముగ లోపించును. అట్లు లోపించినరూపము ప్రాతిపదికము కాఁగా దానిపై డు, ము, వు, ప్రత్యయములు చేరును. మనము, యశము, తేజము, మొదలగునవి. ఇది వైకల్పికత్వమును విధించు సూత్రముగఁ గాన్పించుచున్నది. కావున 'ద్విత్వోత్వే, అను సూత్రమువలన 'మనస్సు, యశస్సు, తేజస్సు' అను రూపములును [illegible]

మనను; మొద. పయః ప్రభృతుల తుది సకారమునకు లోపము గలుగదు. పయస్సు, వయస్సు, విహాయస్సు, మొద.

10. అన్యేషాం చ వా లు గంతస్య.

సకారాంత వ్యతిరిక్త హలంతపదముల తుది హల్లునకును లోపము వైకల్పికముగ నగును: జగత్తు, జగము.

11. ప్రాకృతభవ సంస్కృతభవ సంస్కృతవత్ ప్రాకృతభవ వికృతి భవాః.

ప్రాకృతభవముత్రై యాంధ్రభాషయందు వెలసినశబ్దములు సంస్కృత సమములు సంస్కృతభవములు, దేశ్యములునగు ప్రాకృత భాషాశబ్దములను బోలియుండును.—ఇంతవఱకును సంస్కృతసమ ప్రాకృతసమాంధ్ర శబ్దముల రూపనిష్పత్తిని దెలిపి చింతామణికర్త యీ సూత్రమున నాంధ్రమందలి ప్రాకృతభవశబ్దములను గూర్చి తెలిపియున్నాఁడు.

12. వ్యతిరిక్తా భూయాంసః.

1. ప్రాకృతభాషాశబ్దములకు (వర్ణలోప, వర్ణాగమ, వర్ణాదేశ, వర్ణవ్యత్యయాదులచే) భిన్నములగు ప్రాకృతభవములును (నాంధ్రభాషయందు) అనేకములుగలవు. —లేదా. 2. (ఇంతకుముం దాంధ్రమందలి సంస్కృతసమ, ప్రాకృతసమ, ప్రాకృతభవములను గూర్చి తెలుపఁబడి యుండుటచేత) నింకను మిగిలిన (సంస్కృతభవ) శబ్దము లనేకములును (నాంధ్రభాషయందు గలవు).

13. వ్యతిరిక్తాః సంప్రదాయతో వేద్యాః.

అట్టి వ్యతిరిక్తములైన ప్రాకృతభవశబ్దములుగాని, సంస్కృతభవ శబ్దములుగాని (వ్యవహార)సంప్రదాయమువలనఁ దెలిసికొనఁ దగినవి. (ఇట్లు చెప్పి సూత్రకారుఁడు సంస్కృత ప్రాకృతముల కత్యంతభిన్నము లగు కొన్నిశబ్దములనుగూర్చి కొంత వివరింపఁబూని తెనుఁగునందలి 'సర్వనామము' లను గూర్చి తెలుపఁబోవుచున్నాఁడు.)

14. దేశ్యా దస్మద్యుష్మచ్ఛబ్దా త్సుజసో ర్నుమూ వురూ చ స్తః.

దేశ్యములయిన అస్మత్, యుష్మత్, అను (నర్థములుగల) శబ్దముల కంటె ప్రథమైక బహువచనములందు (క్రమముగా) ను, ము; వు,రు, అనునవి వచ్చును.— సంస్కృతమున 'అస్మత్' అనిన 'మావలన' ననియుఁ యుష్మత్, అనిన 'మీవలన' ననియుఁ బంచమ్యర్థములు గలుగును. అది ప్రాతిపదికములుగా నిలుచునేని 'నా','నీ,మా, మీ' అనునర్థములను బొందును. వాని ప్రథ

అను నర్థములను గ్రహింపవలెను. ఈ మూఁడర్థములలోను బంచమ్యర్థకరూపములు సూత్రకారుఁ డుద్దేశించినవై యుండవు. ఇం [illegible] దేశ్యా స్మద [illegible] యుష్మచ్ఛబ్దములు 'నా, నీ' యనునవి [illegible] కావలెను. సూత్రకారుఁడ [illegible]
రూపములగు 'ఏ(నే)ను, ఈ [illegible] కావున సూత్రమందలి దేశ్యాస్మద్యుష్మచ్ఛబ్దములకు 'నా, నీ' అనియే అర్థము చెప్పవలెను. 'నా, నీ' అను పదములు ప్రాతిపదికము లని ముందుగ తెలిసియుండినఁ గాని యీ సూత్రమునకును ముందుసూత్రములకును నర్థమును వివరించుట కష్టము. 'నా, నీ' పదము లస్మద్యుష్మ దర్థకములని యెచ్చటను జింతామణియందు చెప్పఁబడి యుండలేదు. ప్రస్తుతసూత్రమువలన నాను, నాము; నీవు, నీరు; అను ప్రథమైక బహువచన రూపములు క్రమముగా దేశ్యా ద్యుష్మచ్ఛబ్దముల కేర్పడుచున్నవి.

15. న్ను మ్మూన్మ హ్రస్వశ్చాదే రమి శసి చ.

ద్వితీయైకవచనమున 'న్ను' అనునదియు, ద్వితీయా బహువచనమున 'మ్ము' అనునదియు 'నా, నీ' లపైఁ జేరును; అట్లు చేరునప్పుడు 'నా, నీ' లకు హ్రస్వము గలుగును; ఇందువలన 'నన్ను, నమ్ము; నిన్ను, నిమ్ము' అనురూపము లేర్పడుచున్నవి. (సూత్రమునాదిని 'న్ను' అని యెట్లుచ్చరింప వలెనో తెలియకున్నది. వాక్యాదిని భిన్నవర్ణ సంయోగముగల సంయుక్తాక్షరముల నుచ్చరింపవచ్చునుగాని, ద్విత్వాక్షరముల నుచ్చరింప వీలులేదుగదా.)

16. అన్యతర లుక్చ యుక్తస్య.

ఈ 'న్ను, మ్ము' లను సంయుక్తాక్షరములలో నొక (హల్లు) లోపించుటయుఁ గలదు. (లుక్ అనునది హల్లునకే వర్తించునుగాని యచ్చునకుఁ గాదని యనుకొనవలెను.) ఇందువలన 'నను, నము; నిను, నిము'; అను రూపము లేర్పడుచున్నవి.

17. కే ర్న జమః.

షష్ఠ్యేక బహువచనములందు వీనిపై 'కి' వర్ణకము చేరదు ('కు' వర్ణకము చేరునని యభిప్రాయము. 'జమః కు రనితామ్' అను సూత్రమువలన నదంతములపై 'కు' చేరదనుటచే 'కి' చేరునని తెలియుచున్నది. కావున 'నీ' అనుదానిపై 'కి' చేరి 'నీకి' అను రూప మేర్పడదనియు, 'నీకు' అనియే యేర్పడు ననియు నీ సూత్రము నభిప్రాయ మైయుండును. 'అనితామ్' అనుటవలన హ్రస్వ ఇకారమునే గ్రహింపవలసి యుండుట చేతను, 'ఈ' కారమైనచో [illegible]

18. ప్రథమాయా మే దస్మదః.

'అస్మద్' అను సంస్కృత శబ్దముస్థానమున తెనుగున ప్రథమైక బహువచనములందు దీర్ఘమయిన ఏకారము నిలుచును: ఇందువలన 'ఏను ఏము' అను ప్రథమారూపము లేర్పడుచున్నవి. లేదా. 'నా' అనుదానిలోని 'ఆ' కారమున కేత్వము కలిగిన దనుకొన్నయెడల నేను, నేము, అను రూపము లేర్పడును.

19. ఏతయో ర్బహుత్వే మః.

ఈ సూత్రమునకు రెండు విధములుగ నర్థము చెప్పవచ్చును. (1) ఆ రెండింటిలో (అనగా ప్రథమైకబహువచన రూపములలో) బహువచనరూపమునవచ్చిన 'ఏత్' అనుదానికి మకారము చేరును. (అది పూర్వమందు చేరునా పరమందుచేరునా యను విషయ మీ సూత్రమువలన దెలియదు; పూర్వమందేయని యనుకొందము.) ఇందువలన 'మేము' అను రూప మేర్పడుచున్నది (2) ఆ రెండింటికిని (అనగా అస్మద్, యుష్మద్, అను శబ్దములకు) బహుత్వమున (నన్నివిభక్తులందును) 'మ' కారము వచ్చును. మకార మాగమమని మనుకొన్నయెడల 'ఏము' శబ్దమునుండి 'మేము' అను రూపము కలుగును. ఆదేశముగావచ్చిన దనుకొన్నయెడల 'నేము' అను దానిలోని నకారమునకు మకార మాదేశమైనదని చెప్పవలెను. కాని, మీరు అను రూపనిష్పత్తికది 'న' కారమున కాదేశముగ వచ్చినదని యనుకొనవలెను. ఇట్లే తక్కిన విభక్తులయందును నాయారూపముల నూహించుకొనవలెను.

అస్మచ్ఛబ్దము.

	ఏక.	బహు.
ప్ర.	ఏను, నేను	ఏము, నేము, మేము.
ద్వి.	నన్ను	మమ్ము
తృ.	నా చేత (మొద.)	మా చేత (మొద.)
చ.	నా కొఱకు (కై)	మా కొఱకు (కై)
పం.	నా వలన (మొద.)	మా వలన (మొద.)
ష.	నా (కు మొద.)	మా (కు మొద.)

యుష్మచ్ఛబ్దము.

	ఏక.	బహు.
ప్ర.	నీవు	
ద్వి.	నిన్ను	
తృ.	నీ చేత (మొద.)	మీ చేత (మొద.)
చ.	నీ కొఱకు (కై)	మీ కొఱకు (కై)
పం.	నీ వలన (మొద.)	మీ వలన (మొద.)
ష.	నీ (కు మొద.)	మీ (కు మొద.)
స.	నీ యందు	మీ యందు

చింతామణిప్రకార మస్మచ్ఛబ్ద రూపములలో 'నేను' అనుదానిని నన్నయ వాడలేదు. ఆతని కాలమునకు 'ఏను' అనురూపమే కాని, 'నేను' అను రూపము కలుగలేదని తోచుచున్నది. 'ఈవు, ఈరు, ఈరలు, మీరలు' అను రూపములు నన్నయ భారతమునం గానవచ్చుచున్నది. వానికిం జింతామణియందు గతి కానరాదు.

20. హ్రస్వే టాదౌ నమహాసే ద్వయవ ద్వచనద్వయేఽస్యాత్మార్థే.

ఆత్మార్థకదేశ్యసర్వనామమగు 'తా' అనుదానికి తృతీయాదివిభక్తులందు హ్రస్వము కలుగంగా నా హ్రస్వ 'త' వర్ణముపై నేకవచనమున 'న' వర్ణమును, బహువచనమున 'మ' వర్ణమును జేరి, 'తన, తమ' అను రూపము లేర్పడును. ఆ పైని విభక్తి ప్రత్యయములు లా రూపములపై జేరును. తక్కిన విభక్తులందు, అనంగా ప్రథమా ద్వితీయా విభక్తులందు దాని రూపము లస్మద్యుష్మచ్ఛబ్దములవలె గలుగును: తాను, తాము; తన్ను, తమ్ము. ఈవిధి నుగాగమయుక్తగముల విషయమునందే ప్రవర్తించును; అస్మచ్ఛబ్దమునకు విధించిన నుగాగమమునకు గలుగు మార్పులు 'తా' శబ్దమునకు రావు. 'తమును' అను రూపము చింతామణివలన సిద్ధించదు.

21. భూయి ఉభయార్థవాచి యుష్మచ్ఛ్రద్ధవతి నిత్యం బహువచః.

మరల నస్మద్యుష్మదర్థముల రెంటిని దెలుపు నొకానొకటి (సర్వనామము) ఉన్నది. అది నిత్యబహువచనము: మన.

22. తస్య జసో ము శసో లసి.

దానికి ప్రథమాబహువచనమున 'ము' వర్ణమును, ద్వితీయా బహు

23. ప్రాగ్వత్సర్వం భిసాదికేఽన్యత్ర.

దాని తృతీయావిభక్త్యులందలి బహువచనము అస్మద్యుష్మచ్ఛబ్ద ములకువలె నుండును. మనచేత, మనకొఱకు, మనవలన, మనకు, మనయందు.

24. కవిభల్లటైర్గిక్రియాణాం నామ్నాం చోల్లోప ఇష్యతే హ్యాహు.
ప్రథమైకవచనమాత్రే వికృతౌ నాన్తాదయోఽపి కథ్యన్తే.

క్రియలలోను నామపదములలోను గల ఉత్తునకు లోపము కవిభల్లటులచేతఁ గోరఁబడుచున్నది. వికృతి (యగు నాంధ్రభాషలో) ప్రథమైకవచ మాత్రమందు నకారము మొదలగున వంతమందుగల పదములును జెప్ప బడుచున్నవి.

'కవిభల్లటులు' అనువారు ప్రాచీన వ్యాకరణాచార్యులని యహో బలుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. ఇందువలన నాంధ్రశబ్ద చింతామణికిఁ బూర్వము నాంధ్రవ్యాకరణము లున్నవని తెలియుచున్నది; కాని, యీ కవిభల్లట లెవరో యేకాలపువారో యెట్టి వ్యాకరణములను రచించిరో యించుకయు దెలియదు. ఈ 'భల్లట' అను పురుష సంజ్ఞావాచకపదము 'మమ్మట, లొల్లట' మొదలగు కాశ్మీర సంస్కృతకవుల పేళ్లను బోలియున్నది. తెనుఁగువారి క్రి పేళ్లింతవఱకును గానరాలేదు. 'భల్లట' శబ్దము శ్రేష్ఠవాచక మగునా అగునేని 'కవిశ్రేష్ఠులచేఁ గోరఁబడుచున్నది' అను వాక్యమువలనఁ జింతా మణికిఁ బూర్వమాంధ్రకవి 'శ్రేష్ఠు' లుండెడివారని తేలుచున్నది.

'క్రియలలోను నామపదములలోను ఉత్తునకు లోపము' అనఁగా న లోపమాయాపదముల ఆదియందున్న యుత్తునకో మధ్యమందున్న ఉత్తునకో యంతమందున్న ఉత్తునకో స్పష్టము కాలేదు. ఆదియందున్న యుత్తునకం నచో 'పురువు, ప్రువ్వు; కురుసు (కన్ను.) క్రుస్సు, గ్రుద్దు' మొదలగున వుదా హారణములగును; మధ్యమమందున్న యుత్తునకన్నచో అపుడు, అప్డు, నేరు నేర్చు, మొదలగున వుదాహరణము లగును. ఇట్టివానిలోఁ గొన్ని 'శత్ర తూత శ్చానోః' 'ప్రాశ్చ తదాద్యర్థవాచకే షూతః' 'ప్రథమా నైభ క మోః' అని సంధిపరిచ్ఛేదమునఁ జెప్పఁబడియున్నవి. ఇట్టి చోట్లనే యు పము చింతామణికర్త కిష్టమైనను 'కవిభల్లటులు' ఇతరస్థలముల యందు నాలోపమున కిష్టపడుచున్నారని యర్థము తేలుచున్నది. ఉల్లోపము పదమ యంత్యోత్తున కన్నచో 'చేయుచున్నాను, చేయుచున్నాము; చేయుదు చేయుదుము; చేయఁగలను, చేయగలము; చేయఁబడుదును, చేయఁబడుదు చేయును, చేయుము; చేయుచున్నావు, చేయుచున్నారు; చేయుదువు, చే

చేయరు; చేయుచున్నాఁడు, చేయుచున్నారు; చేయును, చేయుదురు; చేయఁగలఁడు, చేయఁగలరు; చేయఁబడును, చేయఁబడుదురు; చేయఁడు, చేయరు —అను నిట్టి క్రియాపదముల తుది యుత్తు లోపించినచో చేయుచున్, చేయఁగలన్, చేయన్; చే... లేర్పడును. అహోబలాడు...
ము నుత్తునకు లోపము నుదాహరించు 'చూడఁగనులు, వత్తురనులు, ఎల్లు సహింతుర్' అను నుదాహరణముల నిచ్చియున్నారు. ఇట్టివి కొన్ని కవిప్రయుక్తములు. వ్యవహారమున నీ లోపము మఱికొన్ని క్రియలయందును గలుగుచున్నది. 'చేస్తు(యుచు) న్నాఁ (-మ్, వ్, -ం) మొదలయిన పలుకుబడులు లోకమున నిత్యమును వినఁబడుచున్నవి. ఇట్టి వ్యావహారిక రూపములకు గతి కల్పించుటకును నీ సూత్రము పుట్టియుండునేమో. 'వస్తు (చ్చుచు) న్నాడ్' వంటి పలుకుబడి తెనుఁగుదేశమున నెమూలనైన వ్యవహారమున నుండకపోదు; ఉండకున్న కవిభల్లటు లిట్లు సూత్రింతురా? కవి భల్లటుల కాలమున నిట్టిరూపములు కావ్యములందును నుండెనేమో! ఇట్టి దేశ్యభాషా ప్రవాహాని కొన్నాళ్లు కాలగర్భమున నంతర్వాహిని యై నిలిచి, యిపుడు మరల పైకుబుకుచున్నదేమో!

క్రియలయందెట్లో నామములందును తుది యుత్తునకుఁ గొన్నియెడల లోపము గలుగును; ఇట్టివి ప్రథమైకవచనమందు మాత్రము కానవచ్చుచున్నవని 'ఉల్లోప ఇష్యతే క్వాపి ప్రథమైకవచన మాత్రే' అని యన్వయించినచో నర్థము కాఁగలదు. ప్రథమైకవచన మనుదానికి 'క్రియలయందు ప్రథమపురుషైకవచన' మనియు 'నామములందు ప్రథమావిభక్త్యేకవచన' మనియు నర్థము చెప్పినయెడల 'చేయుచున్నాఁడ్, చేసెన్, చేయన్, చేయఁగలఁడ్, చేయఁడ్' మొదలగు క్రియారూపములును, 'వాఁడ్, రాముఁడ్, శంభుఁడ్, చెల్లెల్, పోక్, పేర్, ఆవ్, గోన్' మొదలగు నామపద రూపములును సిద్ధించును. కాని, 'ప్రథమైకవచనమాత్రే వికృతౌ నాంతాదయోఽపి కథ్యన్తే' అని యన్వయము చేసిన యెడల ఆ నకారములుకాని యితరము లెవ్వియో స్పష్టము కాలేదు. కావున వానిని ప్రయోగములనుబట్టి తెలిసికొనవలెను. ను, లు, రు వర్ణములు నాంతాది గణమునఁ జేరునేమో; మేను, మేన్; తేలు, తేల్; పలుకులు, పలుకుల్; పేరు, పేర్; పలువురు, పలువుర్; మొద. 'నాంతాదయః' అనునప్పు డాదిశబ్దముచే 'కన్ను, చన్ను, విన్ను, విల్లు, కల్లు, పల్లు' మొదలగు ద్విత్వాక్షరము లంతమందుగల శబ్దములనుగూడ గ్రహింపవలెను: కన్దోయి, చన్గవ, విల్కాఁడు, కల్పెంట, పల్

25. ఇదమదసేతద్; యత్తచ్ఛబ్దాశ్శబ్దాన్తరాన్వయే బహుళమ్. హ్రస్వం ప్రపద్య దీర్ఘా ద్విత్వముపర్యక్షరస్య జనయన్తి.

ఇదమ్, అదస్, ఏతద్ అనువాని యర్థముగల 'ఈ' అనునదియు, యచ్ఛబ్దార్థముగల ఏ అనునదియు, తచ్ఛబ్దార్థముగల 'ఆ' అనునదియు, దీర్ఘములు; ఇవి యితర శబ్దముతో నన్వయించి కలిసియున్నప్పుడు బహుళముగా హ్రస్వమును బొందుచు మీఁది యక్షరమునకు (హల్లునకు) ద్విత్వమును గలిగించును. ఆ కాలము, అక్కాలము; ఈ చెఱువు, ఇచ్చెఱువు; ఏ పట్టణము, ఎప్పట్టణము; మొదలయినవి. బహుళమనుటవలన (i) వానిపై నచ్చుపరమగునపు డాగమముగా వచ్చిన యకారమునకు ద్విత్వము గలుగును: అయ్యావి, ఇయ్యూరు, ఎయ్యశ్వము; మొ. (ii) శ, ష, స, హ, ర, ఱ, ఋ, ఌ పరమగునపుడు ద్విత్వము గలుగదు: ఆ శివుఁడు, ఈ షణ్ముఖుఁడు, ఏ సేన, ఆ హరి, ఆ రాముఁడు, ఈ ఱంపము, ఏ ఋషి; మొ. (iii) ఖ, ఛ, ఠ, థ, ఘ, ఫ; లు పరమగునపుడు కొన్నియెడల ద్విత్వము గలుగదు; ఆ ఖని, ఈ ఛత్రము ఏ ఠవర; ఆ ఘోటకము, ఈ ఫణి మొ. (iv) అగ్గుఱ్ఱము, ఇగ్గోడ, మొదలగు రూపములు మృగ్యములు. (v) సంయుక్తాక్షరము పరమగునపుడు ద్విత్వము కొన్నియెడల గలుగదు: ఆ క్షణము, ఈ జ్ఞానము, ఏ ప్రభువు; కాని, కొన్నియెడలఁ గలుగునేమో: అప్ప్రోలు, అస్స్నేహము, అగ్గ్రహారము మొ.

26. డిస్స్యాత్సంబంధార్థే సర్వస్మాత్.

అన్ని నామపదములపైని సంబంధార్థమున 'ది' వర్ణకము వచ్చును. నాది, కోతిది, కోటది, రాజది, గేదెది మొ. కాని, ఇట్టి రూపములును విశేషణములగును: ఈ పుస్తకము నాది, ఈ పని కోతిది, ఆ గోడ కోటది, ఈ కిరీటము రాజది, ఆ త్రాడు గేదెది మొ. నా పుస్తకము, కోతిది పని, మొదలగురీతిని వాడఁగూడదు. ఈ 'ది' వర్ణకము బహువచనమున 'వి' వర్ణకమగును: ఈ పుస్తకములు నావి, ఆవాలు గేదెవి మొద.

27. యుష్మదస్మదాత్మభ్యో దువర్ణకః

నీ, నా, తన, మీ, మా, మన, తమ, అను పదములపై 'దు' అను వర్ణకము చేరును. నీదు, నాదు, తనదు, మీదు, మాదు, మనదు, తమదు— వీనిలో 'మాదు, మనదు, తమదు', అను రూపములను నన్నయ వాడలేదు.

దు వర్ణకముతోడి రూపములను విశేష్యములకు ముందే వాడవలెను: నీదుబడి, నాదుగది మొద. బడినీదు, మొదలగురీతిని వాడఁగూడదు. ఈ దు

28. అ, ఇ, ఉ, స్త్రీ విషయాః.

(డు, ము, వు, అను ప్రథమైకవచన ప్రత్యయముల [illegible] నుకారముకాక సహజముగఁ బదముల [illegible]
ఉకారమును, అకారమును [illegible]
బోధించును. మాట, పే[illegible]; [illegible]ను, [illegible] మొద. 'స్త్రీ విషయాః' అనఁగా స్త్రీ సమ విషయాః అనియే యర్థము చెప్పవలెనుగాని, స్త్రీ వాచక విషయాః అని చెప్పఁగూడదు. ('ఎ' కూడ స్త్రీవిషయమే: గిన్నె, కుప్పె, మొద.)

29. త్వార్థే తనశ్చ విభృతౌ స్యాత్.

'బహుత్వము, గురుత్వము' మొదలగు పదములందలి 'త్వ' అను ప్రత్యయము సర్థమున నాచ్ఛికభాషలో 'తన' అను ప్రత్యయము కూడ వచ్చును. పెద్దతనము, చిన్నతనము, [illegible]తనము, మొద. 'చ' అనుదాని వలన నింకను నిట్టి యర్థముగల ప్రత్యయములు తెనుఁగున గలవని యర్థము. 'తన' వర్ణకముకూడ వచ్చును. [illegible] ప్రసిద్ధము కాదని కాని, చింతామణికిఁ బూర్వపు వ్యాకరణములందు దా ప్రత్యయమును దెలుపక విడిచినారని కాని, యనుకోవలెను.

30. నామ్నః కవర్ణకః స్యాత్స్వార్థే.

స్వార్థమునందు నామములకు కవర్ణకము వచ్చును: గొంతు, గొంతుక మొద.

31. స్యాదుత్వమంతే తస్మిన్.

ఆ స్వార్థక కవర్ణకము పరమగుచుండఁగా (నామము తుది యచ్చునకు) ఉత్వముకూడ రావచ్చును. నలత, నెలతుక; వెలఁది, వెలఁదుక; మొద.

32. చురితి క్రియాపదానాం సర్వేషాం వర్తమానకాలే స్యాత్.

అన్ని ధాతువులకును వర్తమానకాలమున 'చు' అనునది చేరును: చేయుచు, పోషింపుచు మొద.

33. ప్రతిషేధవాచినాం నిః.

ప్రతిషేధవాచక ధాతువులపై నివర్ణకము వచ్చును. ప్రతిషేధమనఁగా వ్యతిరేకమని యర్థము చేసికొనవలెను: చేయు+ని, అని నిలువఁగా ధాతువు తుది యుత్వమున కత్వము వచ్చుటకు 'ఉతోఽచ్చ సర్వేషు' అను సూత్రము ననుసంధించుకొనవలెనని చింతామణి యాశయమై యుండును

34. భూతార్థానాం తు నః క్రియాణాం స్యాత్.

ధాతువులు భూతార్థమును దెలియఁజేయునప్పు డన్నిటి వానిపై 'న' అనునది చేరును. 'క్త్వా భూతయోః క్రియాంత స్యేత్' అను సూత్రమువలన 'జయించు' అను ధాతువుపై ఇత్తుచేరఁగా 'జయించి' అయి, దానిమీఁద 'న' చేరునపుడు 'జయించిన' అను రూప మేర్పడుచున్నది. ఇట్లే తక్కిన ధాతువుల కును నెఱుంగునది.

35. కర్మాదేః కర్తృత్వం ప్రథమా చ నవర్ణకశ్చ తద్వత్ స్యాత్.

న వర్ణము చేరిన భూతార్థక ధాతుజ విశేషణములతోఁ గూరిన కర్మాది వాచక పదములు కర్తృత్వమును బొంది, ప్రథమావిభక్తిని పొందును; అప్పుడు పూర్వమువలెనే (34-వ సూత్రమునఁ జెప్పఁబడినట్లే) భూతార్థ వాచకములపై న వర్ణము చేరిన ధాతుజ విశేషణమూ కర్తృవాచక ప్రథమా విభక్తికరూపముతో నిలుచును: నీవు నుతించిన రాజు = నీచే నుతింపఁబడిన రాజు (ఇచట రాజు కర్మపదమైనను ప్రథమావిభక్తియం దున్నది); నీవు ప్రహరించిన ఖడ్గము (ఇచట ఖడ్గము కరణము); నీవు గోవునిచ్చిన బ్రాహ్మణుఁడు (బ్రాహ్మణ శబ్దము సంప్రదానమున నున్నది): నీవు పూలుగోసిన చెట్టు (చెట్టు శబ్ద మపాదానమున నున్నది); నీవు భుజించిన చోటు (చోటు శబ్ద మధికరణమున నున్నది); సూత్రమున భూతార్థమునఁ జేసిన న వర్ణకము మాత్రము చెప్పఁబడినదిగాని, కర్మాదులకు గర్తృత్వమును బ్రథమావిభక్తియుఁ దక్కిన ధాతుజవిశేషణములతోఁ గూడ నప్పుడును గలుగును; నీవు చేయనిపని; చేయుచున్నపని; చేయుపని మొ॥.

36. షష్ఠీభవే ద్వితీయాతుల్యా తత్పురుషసంస్థితా నామ్నాన్.

తత్పురుష సమాసమందు ప్రాతిపదికములకుఁ బూర్వమందు నిలిచిన షష్ఠీవిభక్తికరూపము ద్వితీయావిభక్తిరూపముతో సమానముగానుండును. అనఁగా ద్వితీయావిభక్తి విషయమై చెప్పఁబడిన 'లశసోఽలాన్తాత్', 'లాంతాత్తు రోఽస్తి' 'నిరమో మహతామ్', 'లుక్చస్యాత్', మొదలగుసూత్రములీ షష్ఠీరూపమునకును వర్తించునని యర్థము. షష్ఠీతత్పురుషసమాసమునందలి షష్ఠీరూపము సంబంధార్థ బోధకమగు 'యొక్క' అను శేషషష్ఠ్యర్థమును గలిగియుండును. ద్వితీయాతుల్యరూప మీషష్ఠికి వచ్చుటచే నది ద్రుతాంతము కావలసియున్నను 'ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమాసేషు' అను సూత్రమునఁ బొరువన ద్రుతము లోపించినదని చెప్పవలెను: ఉదా. రాముని గుణములు,

37. ఇదుపోత్త మోత్తమానాం బహువచన ఉపోత్తమేత ఉద్భవతి.

తుది వర్ణమును దానికిఁ బూర్వ వర్ణమును హ్రస్వ - ఇకారముగాఁ గల పదములకు బహువచన [illegible] మీఁది యిత్తునకు ఉత్తు [illegible] సూత్రముచేత 'కలుకులు, ములుకు, ములుకులు; బుడిపి, బుడుపులు, మొద.)

38. అస్మ ద్యుష్మ ద్వాచ్యా దేకత్వ ఇతో నిపి.

నేను, నీవు, అని చెప్పవలయు ఇదంతరూపములపై నేకవచనమునఁ గ్రమముగా 'ని', 'వి', అనునవి వచ్చును: నేను హరిని; నీవు హరివి, మొద. ఇట్లే, నేను రక్షించితిని, నీవు రక్షించితివి, మొద.

39. పరేషాం తు ధర్మోత్తమ మధ్యమవత్.

ఇతరములకన్నను తద్ధర్మాత్మక ఉత్తమ మధ్యమపురుష క్రియలకువలె నగును.— ఈ సూత్రమున కర్థము స్పష్టముగా లేదు. 'పరేషాం' అనుదానికి (i) అస్మద్యుష్మ ద్వాచ్యములు కాని (అనఁగా తదర్థ వాచ్యములగు) ఇదంత శబ్దములకు (ii) అస్మ ద్యుష్మ ద్వాచ్యములై ఇదంతములు కాని వానికి (iii) అస్మ ద్యుష్మ ద్వాచ్యములునుగాక యిదంతములునుగాక యుండువానికి, అని మూఁడువిధముల నర్థము చెప్పవచ్చును. పైసూత్రములో 'ఏకత్వే' అని యుండుటచేతను, దీనితరువాతి సూత్రమగు 'బహుషు న మధ్యమవత్' అను దానిలో బహువచనమునఁగలుగు కార్యము ప్రత్యేకముగ నుపదిష్టమగుట చేతను, నీ సూత్రమువలనఁ గలుగు కార్యము లేకవచనమునకే వర్తించునని యనుకోనవలెను. అప్పుడు (i) మొదటి పక్షమున 'వాఁడు కవి, వాఁడు చేయును' మొదలగు రూపములేర్పడును. 'ప్రథమైకవచనలోపః స్వధర్మాతీత యోః క్రియాణాం స్యాత్' అను సూత్రమిచట వర్తించును. (ii) రెండవపక్షమున నేను సీతను, నేను రాముఁడను; నీవు సీతవు, నీవు రాముఁడవు' మొదలగు రూపము లేర్పడును. ఈ పక్షమందు 'ఉతోఽచ్చ సర్వేషు' అను సూత్రమునుగూడ వర్తింపఁజేయవలెను; 'నేనుచేయుదును, నీవుచేయుదువు' అను రూపములును నేర్పడునుగాని యిచట నుత్తున కత్వమురాదు; (iii) మూఁడవపక్షమున 'వాఁడు రాముఁడు, ఆమె సీత,' మొదలగు రూపములేర్పడును. 'ప్రథమైకవచన లోపః' అను సూత్ర మిచట వర్తించును.

(iv) 'పరేషాం' అను పదమును 'ఏకత్వే' అను పదముతో నెట్లో యన్వయింపఁ జేసినయెడల 'ఏకవచనేతరములైన' అనఁగా 'బహువచనముం డున్న' అను నర్థము వచ్చును. అప్పుడు (అ) 'అస్మ ద్యుష్మ ద్వాచ్య

హువచనమున నను రెండర్థములు గలుగును. వీనిలో మొదటిపక్షమున
ారు రాములు, సీతలు; వారు చేయుదురు మొదలగున వుదాహరణము
గును; రెండవపక్షమున మేము రాములము, మేము సీతలము; మీారు
ాములరు, మీారు సీతలరు; మొదలగు రూపము లేర్పడును; మేము
ేయుదుము, మీారు చేయుదురు, మొదలగు రూపములు నేర్పడునుగాని
నికి 'ఉతోఽచ్చ సర్వేషు' అను సూత్రము వర్తింపదు.

ఇట్లర్థవివరణముఁ జేయవలసియున్నను నీ సూత్ర మేకవచనములకే
ర్తించుననియు, చేయుదును, చేయుదువు, చేయును, చేయుదుము, చేయు
రు, మొదలగు రూపముల నిష్పత్తి క్రియాపరిచ్ఛేదమందలి సూత్రము
చేఁ గలుగుచున్నది గావున నట్టివానికి వర్తింపదనియు, నామపదములపైఁ
్రియాప్రత్యయములు చేరువిధానమునే నది బోధించుచున్నదనియు నను
ానవలెను.

40. బహుషు న మధ్యమవత్.

బహువచనమున (తద్ధర్మ) మధ్యమపురుష రూపములు గలుగవు.—
చట బహువచనమున ననఁగా అ ది దు దంతముల మూఁడు పురుషముల
హువచనమునందును నని యర్థము. బహువచనమందలి యాయారూప
ులు పై సూత్రముచే సిద్ధించుచున్నవి; కాని, యీా సూత్రమున నా రూప
ులలో మధ్యమపురుష బహువచనము మధ్యమపురుష బహువచన ప్రత్య
యముచే నేర్పడదని చెప్పఁబడినది. అయిన నది యెట్లేర్పడునో చింతామణి
ెలుపలేదు. ప్రథమపురుష బహువచనమున వచ్చు 'రు' వర్ణమే మధ్యమ
ురుషమునను వచ్చుచున్నదనియు, మధ్యమపురుష బహువచనమునకుఁ
్రత్యేక ప్రత్యయము బహువచనమున లేదనియుఁ జింతామణి యాశయమై
యుండవచ్చును.

41. సర్వ విభక్తి స్సంస్కృత తుల్యా.

తెనుఁగునందలి యాయా విభక్తుల యర్థములు, సంస్కృతము నందలి
భక్తుల యర్థమునే గలిగి యుండును.

42. అన్యస్యాగి క్వచి ద్భవే చ్చాన్యా.

ఒకయెడ నొక విభక్తికి మఱియొక విభక్తియువచ్చును: రథమెక్కెను.
ద్వితీయార్థమునఁ బ్రథమ); రామునకు నమస్కారము (చతుర్థ్యర్థమున షష్ఠి.);
ాతఁడు నీ కధికుఁడు (పంచమ్యర్థమున షష్ఠి); భక్తుల పాదములు నా శిరమునఁ
ాల్తును (తృతీయార్థమున సప్తమి); ఖడ్గమున నఱికెను. (తృతీయార్థమున

43. ఏకత్వం భేదకగత బహువచనానాం చ దృశ్యతే వికృతౌ.

వికృతియైన యాం [illegible]
ములతోఁ జేరిన విశేషణ [illegible] కృతమునం
దన్నను విశేష్యమునకుఁ గల లింగ, వచన, విభక్తులు తద్విశేషణములకును వచ్చును: ఇంపయినమాటలు, ఇష్టమయిన పనులు, మొద.

44. ద్విగుకర్మధారయౌ, తత్పురుష ద్వన్ద్వౌ, (చ సౌ) బహువ్రీహిః.
అన్యే చ కేచి దుపమానోత్తరపదలోప రూపకాఖ్యాద్యాః
పరిదృశ్యా ఇహ.

ద్విగువు, కర్మధారయము, తత్పురుషము, ద్వంద్వము, బహువ్రీహి, (అను సంస్కృతవ్యాకరణప్రోక్త సమాసములును), ఉపమాన సమాసము, ఉత్తరపదలోప సమాసము, రూపకసమాసము, మొదలగు పేళ్లుగల కొన్ని యితర సమాసములును నిందు (ఆంధ్రభాషయందు) బాగుగా చూడఁదగినవి. తెనుఁగునందలి దేశ్యపదముల సమాసము లీసూత్రమునఁ దెలుపఁబడినవి. ఉదాహరణములు:

I. ద్విగువు: i. ఏకవద్భావి : (అ)సంస్కృత సమాస లక్షణములుగలవి. ఇరుసంజే, ముప్పొద్దు, నలుకాలు మొదలయినవి.

ii. అనేకవద్భావి: ఇద్దఱుతల్లుల ముద్దుబిడ్డఁడు, ఏడుగుఱ్ఱాల రౌతు, మొద.

II. కర్మధారయము : సమానాధికరణము:

i. విశేషణపూర్వపదకర్మధారయము: ఎఱ్ఱఁగలువ; నల్లమబ్బు; మంచినీళ్లు, మొద.

ii. విశేష్యపూర్వపద కర్మధారయములు: వేల్పుఁ బెద్ద, మొద.

iii. విశేషణోభయపద కర్మధారయము: నులివెచ్చ, లేయెఱుపు, మొద.

iv. ఉపమానోత్తర పద కర్మధారయము: చూపుగుఱ్ఱము, మోఁతగాడిద, తిండిపులి, మొద.

v. ఉపమాన పూర్వపద కర్మధారయము: చిగురుఁగేలు, జుంటిమోవి, మొద.

vi. సంభావనాపూర్వపద కర్మధారయము : మామిడిచెట్టు,

vii. అవధారణ పూర్వపద కర్మధారయము: పలుకుఁ జక్కెర, లిమి జవరాలు, మొద.

III. తత్పురుషము: వ్యధికరణము—

i. ప్రథమా తత్పురుషము: ముంజేయి, మొనగాలు, కడన్ను, మొద.

ii. ద్వితీయా తత్పురుషము: పట్టుఁ బుట్టముఁ దాల్పు, గాడ్పు మేఁపరి, మొద.

iii. తృతీయా తత్పురుషము; నెలతక్కువవాఁడు, మొద.

iv. చతుర్థీ తత్పురుషము: దేవరమేలు, మోఁతకూలి, మొద.

v. పంచమీతత్పురుషము: దొంగభయము, గాలిదెబ్బ, మొద.

vi. షష్ఠీ తత్పురుషము: ఆలకాఁపరి, ముత్యాలదండ, మొద.

vii. సప్తమీ తత్పురుషము: మాటనేర్పరి, మొద.

IV. ద్వంద్వ సమాసము:

i. ద్విపదేతరేతరయోగద్వంద్వము: తల్లిదండ్రులు, కూరగాయలు, మొద.

ii. బహుపదేతరేతరయోగద్వంద్వము: నక్క కాకి జింకలు, మొద. (ఇట్టి సమాసములు తెనుఁగున మృగ్యములు.)

iii. ద్విపద సమాహార ద్వంద్వము: ఎఱుపు తెలుపు వన్నె; తీయ పుల్లని పండు, మొద.

iv. బహుపద సమాహార ద్వంద్వము: కమ్మని వెచ్చని తెలియోగిరము, మొద.

V. బహువ్రీహి సమాసము:

i. ద్విపద బహువ్రీహి: చలివెలుఁగు, ముక్కంటి, మొద.

ii. బహుపద బహువ్రీహి : నీలిమబ్బుచాయ నెమ్మేనివాఁడు, మొద.

iii. సంఖ్యోభయపద బహువ్రీహి: రెండు మూఁడు గదుల రెయిలుబండి, మొద.

iv. సంఖ్యోత్తరపద బహువ్రీహి: ఇరువదిరెండు మూఁడు, మొద.

v. సహపూర్వపద బహువ్రీహి: తోఁబుట్టువు, తోడికోడలు,

vi. దిగంతరాళ లక్షణ బహువ్రీహి: ఆయిల్లిచటికిఁ దూర్పు దక్షిణములుగా నున్నది.

vii. వ్యతిహ[illegible] గ్రహించి, గొంతుక గొం[illegible]

(ఆ) సంస్కృతమునఁ గానరాని తెనుఁగు సమాసములు.

I. ఉపమాన సమాసము: కేలుదమ్మి, చెక్కుటద్దము, మొద. ఇట్టి సంస్కృతసమాసములును గలవు: హస్తపద్మము, పురుషవ్యాఘ్రుఁడు, మొద. దీనిని సంస్కృతేతర సమాసములలో నేల చేర్చవలెనో తెలియదు.

II. ఉత్తరపదలోప సమాసము: గాజులసెట్టి = గాజులమ్ము సెట్టి; వంటలక్క = వంటలుచేయు అక్క (స్త్రీ), మొద. దీనిని మధ్యమపదలోపి సమాసమనియు నందురు.

III. రూపక సమాసము: కానుమిన్ను, కనుదమ్మి, మొద.

45. కార్యా ఔపవిభక్తికవ దంతవిధయశ్చ.

తెనుఁగు సమాసములం దౌపవిభక్తిక శబ్దములకువలె (ఇ, టి, ంటి, తి, అను వర్ణములను గూడఁ జేర్పవలసియుండును: ముక్కంటి, వాఁడివాతి, మొద.

46. లోపశ్చ విభక్త్యాదే శ్శబ్దేషు స్యా త్సమాసకాణ్డేషు.

సమాసకములోని శబ్దములందలి విభక్త్యాదులకు లోపమును గలుగును. సమాసకనిర్వచనము క్రిందిసూత్రమునఁ జేయఁబడినది: ఉదా. వేల్పుదొర, రాచకొమరుఁడు, జవ్వాదిసెట్టి మొదలగునవి.

47. కేవల వికృతి పదై ర్య త్సమాసకం తం బ్రువన్తి వాక్యజ్ఞాః.

కేవలము తెనుఁగు పదములు మాత్రము చేరిన సమాస మేది గలదో దానిని వైయాకరణులు సమాసక మని చెప్పుచున్నారు: పాలమున్నీటి కూఁతురు. పడగఁదాల్పు మొద.

48. సంస్కృత వైకృతశబ్దై ర్మిశ్రసమాస స్స ఏవ విజ్ఞేయః.

సంస్కృతపదములును వైకృతపదములును సమసించినది మిశ్రసమాసమని తెలియవలెను. వేఁగివిషయము, చలుక్యవంశము, పరగండభైరవుఁడు, కఱకంఠుఁడు, దీపకంభము, నిత్యపడి, భమకోల, అవసరమాళ, మొద.

49. సంస్కృతపదేన పరిమిత మాన్ధ్రపదం కర్మధారయో భవతి.

పరిమితమయిన యాంధ్రపదము సంస్కృత పదములో సమసించి కర

బాలసరస్వత్యహోబలాదులును, 'శబ్దపరిమితి' యని యథర్వణుడును వ్యాఖ్యానము వ్రాసియున్నారు. అథర్వణుడును నక్షరపరిమితినే యూహించి నట్లు బాలసరస్వత్యహోబలు లభిప్రాయపడి యథర్వణుడు రచించిన కారికగా 'ఆంధ్రషడ్వర్ణ పర్యంతం సంస్కృతేన సమస్యతే (పదంస్యాత్కర్మధారయే)' అనుదాని నుదాహరించి 'వాడి మయూఖములు, వేడి పయోధారలు' మొద లగువాని నుదాహరించియున్నారు. బ్రహ్మశ్రీ వజ్ఝల చిన సీతారామస్వామి శాస్త్రులవారీవిషయమును విమర్శించుచు:

మలయాళమండలి మణిప్రవాళ శైలియందుగానవచ్చు శుద్ధసంస్కృత శుద్ధదేశ్యపదముల సమాసములు తమకాలమం దుండుటం జూచి యాంధ్ర పండితులు వానిని గర్హించిరి; కాని, వాడి మయూఖములు మొదలగు నన్నయ ప్రయోగములకు గతియేమని చర్చించికొని 'సంస్కృతపదేన పరిమిత మాంధ్ర పదం కర్మధారయో భవతి' అని చింతామణిసూత్ర మట్టి ప్రయోగములకు రక్షక మగుచున్నదని సమర్థించియు నా యక్షర పరిమితి యెంతవఱకుం దగునని యాశంకించుకొని 'షడ్వర్ణపర్యంత' మని యొక మితిని గల్పించి తదనుగుణ ముగా 'ఆంధ్రః షడ్వర్ణపర్యంత' మిత్యాది కారిక నేర్పఱచికొనిరి. కాల క్రమమున నాకారిక యథర్వణకారికావళిలోని దనుకొని దాని నందులోనికిం జొప్పించిరి. ఇట్టి ప్రక్షిప్త కారికనుజూచి భ్రమ ప్రమాదములకు లోనై బాలసరస్వత్యహోబలాదులు దాని నథర్వణుడు రచించినట్లే యుదాహరించిరి. ఆ కారిక యథర్వణుడు రచించినదికాదు. చింతామణి సూత్రమునందలి 'పరిమిత' పదమునకు వాస్తవమైన యర్థము నథర్వణుడు—

"ద్వ్యక్షరాది చతుర్వర్ణ పర్యంత జననామను
లోపస్స్యాద్ ద్వ్యాది వర్ణానాం శబ్దే రాయాదికే పరే;
క్వచి దిత్వం క్వచి లేన్మత్వం క్వచి త్వత్వం"

అని యీరీతిగా వివరించియున్నాడు ఇదియే సరియైనయర్థము. శుద్ధ సంస్కృత శబ్దముతో నాంధ్రశబ్దములకు యథేచ్ఛముగా సమాసముచేయ వలనుపడదు. బిరుదాదివాచక పరిమితాంధ్ర పదములతోనే శుద్ధసంస్కృత పదము కర్మధారయ సమాసముగా (కృష్ణరాయుడు) సమసించును' అని వివ రించియున్నారు. ఈ విషయమై కొన్ని సందేహములు కలుగుచున్నవి:—

i. మణిప్రవాళశైలి నాంధ్రకావ్యముల నెవ్వరైన రచించిరా? యను నది మొదటిది. కవులు శతకములలోం గోరి రచించిన ఒకటి రెండు పద్య

ii. 'ఆంధ్రః షడ్వర్ణ పర్యంత'మను కారిక యథర్వణుని గ్రంథములో నుండుట చింతామణి యాశయమునకు విరుద్ధ మగుటకుఁ గారణమేమి? అది ప్రక్షిప్తము కానియెడలఁ [illegible] బాధ కలిగినచో 'వాఁడిప [illegible] పదములం దెన్నివర్ణములైన నుండవచ్చునా? 'పరిమిత' శబ్దముచేఁ జింతామణి కర్త యా యక్షరముల సంఖ్యను నియమింపకపోయినను నవి పరిమితముగా నుండవలెనని సూచించె నని చెప్పిన నేమిదోషము కలుగును?

iii. బాలసరస్వత్యహోబలులో మఱియెవ్వరో 'ఆంధ్రః షడ్వర్ణే' త్యాదికారిక నథర్వణుని కంటఁగట్టి రనుట సమంజసమా? ఆంధ్రవైయాకరణ సంప్రదాయమున నున్న విషయమునే వారును గ్రహించిరని యేల చెప్పఁ గూడదు?

iv. 'సంస్కృతపదేన పరిమితమాంధ్రపదం' అనిన నాంధ్రపదము సమాసమునఁ బూర్వపదముగ నుండవలెనా? పరపదముగ నుండవలెనా? పూర్వపదమన్నయెడల 'దీపకంభము, అనియంకభీమకోల, చాలుక్యభీమకోల, అవసరమాఱి (నాణెము), నిత్యపఱి, 'కృష్ణరాయ' మొదలగు సమాసములు దుష్టములగును; పరపదమేయని యన్నయెడల 'వేఁగీ విషయాధీశ చాలుక్య కులతిలక, పరగండభైరవ, నన్నయభట్ట, కఱకంఠ, మొదలగునవి దుష్టము లగును. ఈ రెండువిధములైన సమాసములును నాంధ్రమునను౦డుటచేత నే చింతామణికర్తయే కాక యాంధ్రవైయాకరణులందఱు వాని నంగీకరించిరని చెప్పఁగూడదా? [illegible]ట్టి సమాసములను బిరుదా[illegible] వాచకములకే యన్వ యించుట ప్రయోగములకు విరుద్ధము కాదా?

v. 'ద్వ్యక్షరాది చతుర్వర్ణ పర్యంతి జననామను' అను కారికయందు మాత్ర మక్షర పరిమితి వచింపఁబడలేదా? [illegible]జననామను' అని కంఠోక్తిగాఁ గారిక చెప్పుచుండఁగా 'బిరుదాది వాచకపదము' అని 'ఆది' శబ్దము నేల చేర్ప వలెను? 'ఆది' శబ్దముచేఁదక్కిన వ్యవహారసిద్ధ శుద్ధసంస్కృతవైకృత పదముల సమాసముల నేల గ్రహింపఁగూడదు?

vi. చింతామణి సూత్రము కర్మధారయసమాసమును గూర్చి మాత్రము చెప్పుచున్నది. 'కృష్ణరాయఁడు' అనునది సంభావనా పూర్వ పద కర్మధారయ సమాస మనవచ్చునా? 'రాయ' శబ్దము రాజులు కాని వారి కుండఁగూడదా? 'సీతారామస్వామి' అను నప్పుడు 'సీతారామః ఇతి

కొన్నను చింతామణిసూత్ర మొక్క సంభావనాపూర్వపద కర్మధారయ సమాసములకే వర్తించు నని యేల చెప్పవలెను?

బాగుగ నాలోచించి చూడఁగాఁ చింతామణిలోని పై సూత్రము 'వాఁడిమయూఖములు' మొదలగు కర్మధారయ సమాసములకే వర్తించు నని చెప్పవలయునని తోఁచుచున్నది. కృష్ణరాయఁడు, అంచయాన, కలకంఠుఁడు, ఇత్యాది సమాసములు 48-వ సూత్రమునఁ జెప్పఁబడిన మిశ్ర సమాసముల కుదాహరణము లగును.

50. స్వస్వ విభక్తి వికారై ర్బహవశ్చ యథాతథం సమస్యన్తే.

తమతమ విభక్తివికారములతో ననేకశబ్దములు వ్యవహారానుసారముగ సమాసములగును— రాజునాజ్ఞ, రామునియానతి, ఊరివారు, ఊరఁబంది, నీతోడిచెలిమి, నావలని నేరము, మొదలయినవి.

ఇది హలంత పరిచ్ఛేదము.

శ్రీః

ఆన్ధ్ర [illegible]

ప్ర[illegible]యము.

——:0:——

క్రియా పరిచ్ఛేదము.

1. ఉపకృతి పరిణతి సంవృతి భేదా త్త్రివిధాః క్రియాః.

ధాతువులు ఉపకృతి యనియు, పరిణతి యనియు, సంవృతి యనియు భేదములచే మూఁడువిధములుగ నుండును.

2. పుషణ్వాది రుపకృతిః.

పుష, ను, మొదలగునవి యుపకృతి (ధాతువులు).

3. అథ భూ జ్యాదిః పరిణతిః.

పిమ్మట భూ, జి, మొదలగునవి పరిణతి (ధాతువులు).

4. అన్యా తు రక్షి వ స్యాదిః.

ఇతరమైన (మూఁడవ) దన్ననో (అనగా సంవృతి) రక్షి, వసి, మొదలగు ధాతువులను గలది.

5. స్యా దుపకృతిగ కృదన్తా.

ఉపకృతి ధాతువు కృత్ప్రత్యయ మంతమందు గలదిగా నుండును: పుష్+(ఘఞ్) = పోష్ ; ను+(క్తిన్) = నుతి ; మొదలగు కృదంత రూపములు తెనుఁగు క్రియలకును ప్రాతిపదికము లగును.

6. సా పరిణతి రయవ రన్వితైవ భవేత్.

ఆ పరిణతి ధాతువు 'అయ్, అవ్, అర్' అనువానితోఁ గూడియే (తెనుఁగునఁ) ప్రాతిపదికముగ నుండును. జి = జయ్ ; భూ = భవ్ ; హృ = హర్ ; మొద.

7. సంవృతి రహతాకారా.

సంవృతి ధాతువు తెనుఁగునఁ ప్రాతిపదికమగునప్పు డెట్టిమార్పును.

8. జ్ఞేయం త్రివిధాసు చ క్రియా స్వేవమ్.

(పై) మూఁడు విధములగు ధాతువులయందు నిట్లే తెలిసికొనవలెను.

9. తద్ధర్మ వర్తమా నాతీ తాగామ్యర్థకాశ్చ క్రియా జ్ఞేయాః.

క్రియలు, i. తద్ధర్మార్థకములు, ii. వర్తమానార్థకములు, iii. భూతార్థకములు. iv. భవిష్యదర్థకములు నని (నాలుగు విధములయిన వానిఁగా) తెలిసికొనవలెను.

10. తత్ర ద్వితీయ తుర్యా యా తో స్త స్సనుబన్ధకా వేవ.

అందు రెండవదియు (వర్తమానార్థక క్రియయు), నాలుగవది (భవిష్యదర్థక క్రియయు) అనుబంధములు గలిగియే యుండును.

11. వసతి రనుబన్ధకః స్యా ద్యత్ర లడర్థో వివక్షిత స్తత్ర.

ఎచట లడర్థము (వర్తమానార్థము) చెప్పవలసియున్నదో యచట, వసతి ధాత్వర్థకమగు 'ఉన్న' అనునది యనుబంధముగఁ జేరును. ('వసతి' ధాతువునకుఁ దెనుఁగు 'ఉండు' అనునది కాని, 'ఉన్న' అనునది కాదు; అయినను 'ఉన్న' అని చెప్పకొనకపోయినచో ముందు సూత్రముల కర్థము నడవదు కావున నా యర్థమే గ్రహింపఁబడినది. పుష్=పోష్+ఉండు (ఉన్న) అనియుండఁగా.

12. అస్తి రనుబన్ధకః స్యా ద్యత్ర లృడర్థో వివక్షిత స్తత్ర.

ఎచట లృడర్థము (భవిష్యదర్థము) చెప్పవలసియుండునో యచట అస్తి ధాత్వర్థముగల 'కల' అను అనుబంధము చేరును. ('అస్తి' అన్నన 'ఉండు' ధాతువునే చెప్పికొనవచ్చును; కాని, వ్యాఖ్యాతలు 'కలుగు' ధాతువును చెప్పకొమ్మందురు. అట్లే చేయుదమన్నను 'కల' అనున దనుబంధమన నర్థ మెట్లువచ్చునో తెలియదు. అయినను 'కల' అను ననుబంధము నెప్పకొనకున్న ముందు గ్రంథము నడువదు.) పుష్=పోష్+కలుగు (కల అని యుండఁగా.

13. భవతి క్రియాపదానాం త్రివిధానా మించుగాగమః.

(ఉపకృతి, పరిణతి, సంవృతి అను) మూఁడు భేదములుగల మూఁ విధములగు ధాతువులమీఁదను 'ఇంచు (క)' అను నాగమము స్వా మునఁ జేరును. పోష్+ఇంచు+ఉండు (ఉన్న); పోష్+ఇంచు+కలుగు (క జయ్+ఇంచు+ఉండు (ఉన్న); కలుగు (కల); భవ్+ఇంచు+ఉండు+కలు

14. ణేశ్చ.

ణిజర్థమునందును [ఇంచు(క్) అనున] దాగమముగా వచ్చును. పోషిం చు+ఇంచు, అనియుండ...

15. అనుబద్ధ ప్రార్థనాణిజ్వ్యతిరేకాదిషు చ చో౽గి పస్స్యాత్.

అనుబద్ధవర్ణములు పరమగునపుడును (అనఁగాఁ బూర్వోక్తములయిన 'ఉన్న, కల' అనునవి పరమైనప్పుడును, ప్రార్థనార్థమందును, ణిచ్చు పరమగు నపుడును, వ్యతిరేకాద్యర్థములందును గూడ చకారమునకు పకార మాదేశ మగును: అనుబద్ధములకు: పోషింపు+ఉండు (ఉన్న); కలుగు (కల); ప్రార్థనార్థమున: పోషింపు; ణిజర్థమున: పోషింపు+ఇంచు+ఉండు (ఉన్న); కలుగు (కల); వ్యతిరేకార్థమున: పోషింపు, అని యుండఁగా. (చో౽గి పస్స్యాత్ అనునప్పుడు ఉత్వవిశిష్టమైన) చకారమునకు 'ప' కారము (వ్, ప) ఆదేశ మగునవియు నర్థము చెప్పవచ్చును. అప్పుడు కొన్ని యనిష్టరూపము లేర్ప డును. ముందుగా లక్ష్యము తెలిసియున్నచొప్ప సూత్రములోని 'చో౽గి' అనుదానికి చువర్ణమందలి హల్మాత్రమునకని యర్థము చెప్ప వీలులేదు.

16. వ్యతిరేకే భావిని చాత్ స్యాత్.

వ్యతిరేకార్థమునను భవిష్యదర్థమునందును ప్రాస్వ అకారము చేరును: వ్యతిరేకార్థమున: పోషింపు+అ=పోషింప; భవిష్యదర్థమున: పోషింపు+అ+కల=పోషింపఁకల, మొద. ('భావిని చ+అత్' అనియుఁ బద చ్ఛేదముఁ జేయవచ్చును. అప్పుడు 'పోషింపఁడు, ము, వు, రు, మడ్, రు' అను ననిష్టరూపములును సిద్ధించును.)

17. క్త్వా భూతయోః క్రియాస్త్విత్.

క్త్వార్థమునందును భూతార్థమునందును ధాతువుతుది (యుత్తునకు) ప్రాస్వ ఇకారము చేరును- క్త్వార్థమున: పోషించు+ఇ=పోషించి, పోషిం పించి; భూతార్థమున: పోషించి-, పోషింపించి-.

18. ప్రథమైకవచనలోపస్తద్ధర్మ్యాతీతయోః క్రియాణాం స్యాత్.

భూతతద్ధర్మ్యార్థములందు క్రియలకు ప్రథమపురుషైకవచనప్రత్యయము లోపించును.

19. వ్యతిరేకార్థే లృటి లటి మడ్ స్యాత్.

వ్యతిరేకార్థమునకు ...

్యతిరేకార్థమునకు పోషింపఁడు; భవిష్యదర్థమున: పోషింప+కలుగుఁడు(కలఁడు);
ర్తమానార్థమున ('చురితి క్రియాపదానాం' అను సూత్రమువలన 'చు'
చేరఁగా) పోషించుచుండుఁడు, పోషించుచున్నఁడు.

20. స్త్ర్యర్థే పున ర్దుదీ భవతః.

మహత్వార్థక క్రియాపదమునకన్నో వ్యతిరేకార్థమునను, భవిష్యదర్థ
ందును, వర్తమానార్థమునను ప్రథమ పురుషైకవచనమున దు, ది, అనునవి
చేరును: (వీనిలో 'దు' ఎప్పుడు చేరునో 'ది' యెప్పుడుచేరునో స్పష్టముగా
దు. కాని, వ్యతిరేకార్థ, భవిష్యదర్థములందు 'దు' వర్ణకమును, వర్తమా
ార్థమున 'ది' వర్ణకమును నగునని యెట్లయిన సరిపెట్టుకొనవలసియున్నది)-
్యతిరేకార్థమున 'పోషింపదు' భవిష్యదర్థమున: పోషింప కలుగుదు (కలదు);
ర్తమానార్థమున: పోషించుచుండుది; పోషించుచున్నది.

21. అన్యస్మా చ్చాధాతో ర్ధాతుత్వ వివక్షాయామేవ భవ తీంచుక్.

ధాతువుకాని యితరముమీఁద ధాతుత్వవివక్షచేత ఇంచు (క్) అనున
ాగమముగా వచ్చును: పల్లవ+ఇంచు, కరుణ+ఇంచు, మొద. ఇట్టిచోట్ల నత్తు
కు సంధి నిత్యమని చెప్పికొనవలెను: పల్లవించు, కరుణించు, మొద.

22. తిర్యగ్జడేషు కర్తృషు బహువచనం చైకవచన మేన స్యా ద్భూతే
ద్ధర్మే చ.

తిర్యగ్వాచకపదములును జడవాచకపదములును వాక్యమున గర్తృ
దము లగుచుండఁగా వానితో నన్వయించు క్రియాపదముల భూత తద్ధర్మార్థక
ప్రథమపురుష బహువచనరూపము ప్రథమపురుషైకవచన రూపమేయగును:
ావు (లు) పోషించు (ంచె) ను; చెట్టు (లు) పోషించు (ంచె) ను, మొద.

23. అన్యత్ర వు వీ.

భూతతద్ధర్మార్థములు గాక యితరములగు వ్యతిరేక భవిష్య ద్వర్త
మానార్థములందు తిర్యగ్జడవాచక పదములు కర్తలగునపుడు బహువచనమున
్యతిరేకభవిష్యదర్థములందు వు వర్ణకమును వర్తమానార్థమున వి వర్ణక
ును జేరును. వ్యతిరేకార్థమున: ఆవులు(చెట్లు) పోషింపవు; భవిష్యదర్థమున:
ఆవులు (చెట్లు) పోషింపకలుగు (కల) వు; వర్తమానార్థమున: ఆవులు
చెట్లు) పోషించు పుండువి (పున్నవి).

24. స్త్రీవ దేకవచనం తు.

తిర్యగ్జడవాచకపదములు కర్తలగునపుడు ఏకవచనమున స్త్రీ వాచకపద

(చెట్టు) పోషింపదు; భవిష్యదర్థమున: ఆవు(చెట్టు) పోషింప కలుగు (కల)దు; వర్తమానార్థమున; ఆవు [illegible]

25. ఉత్వాయుతె [illegible] త్తమైకవచనానామ్.

(అన్నిక్రియలకు నన్ని యర్థములందును) మధ్యమపురుషైకవచనమున 'వు' వర్ణకమును, ఉత్తమపురుషైకవచనమున 'ను' వర్ణకమును వచ్చును.

26. సర్వేషాం బహువచనే రు ఇతి స్యాత్.

అన్ని ధాతువులకును అన్ని యర్థములందును బహువచనమున 'రు' వర్ణకము వచ్చును.

27. ఉత్తమస్య తు భవేన్ముః.

ఉత్తమపురుష బహువచనమునకన్నో ము వర్ణకము చేరును; అనఁగా రు వర్ణకము ప్రథమ మధ్యమ పురుషములందు మాత్రము వచ్చునని యర్థము.

28. ఏకత్వేఽథ బహుత్వే ముడుజౌ సంప్రార్థనార్థకేషు స్తః

పిమ్మట సంప్రార్థనాద్యర్థములందేక బహువచనములఁ క్రమముగా ము, డుజ్ అనునవి చేరును. పోషింపుము, పోషింపుఁడు.

29. దౌ చోర్లుక్ తద్ధర్మే.

తద్ధర్మమందు 'దు' అనునది పరమగుచుండఁగా దాని పూర్వమందుండు 'చు' వర్ణమునకు లోపము కలుగును. ఈ దుగాగమము క్రింది 31-వ సూత్రమున విధింపఁబడినది. ముందు దుగామమును విధించి పిదప నీ లోపమును జెప్పిన బాగుండెడిది.

30. ప్రథమైకస్యైద్భవేచ్చ భూతార్థే.

ప్రథమ పురుషైక వచనమున భూతార్థమందు 'ఎ' (ఏ ?) అనునది వచ్చును కూడ. 'క్త్వాభూతయోః క్రియాన్తస్యేత్' అని యింతకుముందు 'ఇ' త్తును విధించియున్నాఁడు. ప్రస్తుత సూత్రమువలనఁ దక్కిన భూతార్థములందు అనఁగా క్త్వార్థమందును, ప్రథమా బహువచన, మధ్యమోత్తమైక బహువచనములందు ఇత్తువచ్చును; కాని, ప్రథమైకవచనమున ఎ (ఏ ?) త్తు వచ్చునని తెలియుచున్నది. పోషించె (న్).

31. దు, తి, వర్ణకౌ క్రమాత్ స్తః.

దు, తి, అను వర్ణకములు క్రమముగా నగును.— ఏ యరములందు ?

32. నాద్యస్యాదేశః.

(మొదటిదాని తద్ధర్మార్థముయొక్క) మొదటిదానికి (ప్రథమైకవచనమునకు దు, తి, అను నాగమము) లేదు. పోషించును. బహువచనమున ుగాగమ మున్నదనియే యర్థము : పోషించుదురు.

33. ద్వయోశ్చ భూతార్థే.

భూతార్థమున (ప్రథమ పురుషైక బహువచనముల) రెంటికిని లేదు. ోషించె (న్), పోషించి (రు).

34. బిన్దుపరస్య తకారో దోః స్యాత్.

బిందువుకంటెఁ బరమందున్న యాగమ దుక్కునకు తకారమగును. ోషించు+దు' అని యుండఁగా 'పొ చోర్లు క్తద్ధర్మే' అను సూత్రమువలన పోషిం+దు' అని నిలువఁగా నీ సూత్రము వలన 'దు' వర్ణమునకు తకార ువచ్చి 'పోషిం+త్' అని యగును. దువర్ణములోని హల్మాత్రమునకే తకా ాదేశమని యనాలంబలుఁడనెనుగాని, ముందుగా లక్ష్యము తెలిసియున్నఁదప్ప ్లర్థము చెప్పుట కవకాశములేదు.

35. భూతా దుతాం వ రేపా మిత్.

భూతార్థముకంటెఁ బరమందున్న (ప్రత్యయముల) యుత్తున కిత్తగును. ఁగా భూతార్థమున 'ను, ము, వు, రు' అను ప్రత్యయములు 'ని, మి, రి' అగును.

36. లఘ్వేకాక్షరపూర్వా క్రియా న్తిను ర్వాఽయో భవే దిద్వా.

లఘువగు నేకాక్షరము పూర్వమందు గల, అయంతము గాని ధాతువు ది వర్ణమునకు ఇత్తు వైకల్పికముగా నగును; 'ఘట్' అనునది ధాతువు; లో తుది వర్ణమునకుఁ బూర్వవర్ణ మొక్కటే యున్నది; అది లఘువు; ట్' ధాతువు 'అయ్' అంతముకాదు; కాఁబట్టి ఘట్+ఇంచు = ఘటించు ియు, ఘటి+ఇంచు = ఘటియించు అనియు రెండు రూపము లేర్పడు న్నవి. 'రంజ్' ధాతువు తుది వర్ణమున కేకాక్షరమే పూర్వమందున్నను లఘువుకాదు. కావున, దానిపై నిత్తు చేరదు : రంజించు ; 'కరుణ' అను మధాతువునకును 'విహార్' అను నుపసర్గముతోఁ గూడిన ధాతువునకును ివర్ణమునకుఁ బూర్వాక్షరము లఘువయినను నది యేకాక్షరము కాదు ున నిత్తురాదు: కరుణించు, విహారించు. 'జయ్' అను ధాతువునకు బూర్వమం న్నది లఘువు నేకాక్షరము నైనను నది అయంతము గావున దానిపై

యోగింపఁబడినది; కావున, నొకప్పుడు ప్రాదియోగమున లఘ్వ్యకేకాతుర పూర్వ[illegible] ముకాని యంత్యవర్ణముగల ధాతువుపై [illegible] తుదివర్ణ పూర్వమున [illegible]
ఉత్తరి+ఇంచె = ఉత్తర[illegible] త్తరించు; [illegible] రెండు రూపములును గలుగుచున్నవి.

37. తిఙ్మధ్యనామకాస్స్యు ర్మధ్యమపురుషాశ్చ యే రమాంతాశ్చ.

మధ్యమపురుష ప్రత్యయములును (వు, రు, వి, రి, ము, డుజ్) గాంత, మాంత క్రియలును (ఉత్తమ బహువచన ము, మి, వర్ణకములు, ప్రథమాబహువచన రు, రి, ప్రత్యయములు), తిఙ్మధ్యమములను పేరు గల వగును. తిఙ్మధ్యమములు కళలని సంజ్ఞాప్రకరణమునఁ జెప్పఁబడినది.

38. చోరాత్మనే పదార్థే గృహ్ణాతా వాగమస్య వేత్వం స్యాత్.

క్రియాఫలము కర్తకు చెందునప్పుడు తెనుఁగునఁ జేరు 'కొను' ధాతువు పరమగుచుండఁగా ఆగమముగా వచ్చిన యించు (క్కు) నందలి తుది చు వర్ణముపై వైకల్పికముగ హ్రస్వ ఇకారము చేరును: పోషించికొను, పోషించుకొను, మొద.

39. రఞ్జతి ఘట్యాదీనాం చిన్నోశ్చ స్యాత్ లా వృథా భవతః.

రఞ్జతి, ఘటి (రంజ్, ఘట్) మొదలగు ధాతువులపై జేరు నించుగాగమమునందలి 'ంచ్' అనుదానికి 'ల్ల' అనున దాదేశముగ వచ్చును: రంజించ్+ఉ=రంజిల్ల్+ఉ=రంజిల్లు, ఘటించ్+ఉ=ఘటిల్ల్+ఉ=ఘటిల్లు, మొద.

40. [illegible] భ[illegible]చ్చ [illegible] ణ్యర్థే యా వర్తతే [illegible] సిక్.

ణిచ్చుపరమగునప్పు డన్నచో 'ంచ్' కు 'ల్ల' రాదు: పోషింపించు ('పోషింపిల్లు' అని కాదు); ణ్యర్థమునందువచ్చు ఇంచుగాగమము పరమగుచుండఁగా స్వార్థమున మొదట రంజతి ఘట్యాదిధాతువులపైఁ జేరిన యించు క్కునకు లోపము గలుగును: రంజ్(+ఇంచు+స్వార్థము)+ఇంచు (ణ్యర్థము), ఇట్లుండఁగా స్వార్థేంచుక్కు లోపించి 'రంజించు' అనియే ణ్యర్థమున నిలుచును.

41. పునరాగమః క్రియాణామ్.

ధాతువులకుఁ బైని వివరించిన యాగమములే కాక యింకను ననేకవిధములైన యాగమములు (ఇంతకుముందు చెప్పినయర్థములందును చెప్పనియర్థములందును వచ్చును.) ఇది 'కాఁపుదల' సూత్రము; ఇది యనుక్త, దురుక్త, అత్యుక్త, పునరుక్త, అన్యథోక్త విషయముల నన్నిటిని [illegible]

పురుషము.	'ఉండు' అను	
	స్వార్థము.	
	ఏక	బహు
ఉత్తమ	రక్షించుచుండును (న్)	రక్షించుచుండుము
	రక్షింపుచుండును (న్)	రక్షింపుచుండుము
	రక్షించుపుండును (న్)	రక్షించుపుండుము
	రక్షింపుపుండును (న్)	రక్షింపుపుండుము
మధ్యమ	రక్షించుచుండువు	రక్షించుచుండురు
	రక్షింపుచుండువు	రక్షింపుచుండురు
	రక్షించుపుండువు	రక్షించుపుండురు
	రక్షింపుపుండువు	రక్షింపుపుండురు
ప్రథమ: మహత్	రక్షించుచుండుఁడు	రక్షించుచుండురు
	రక్షింపుచుండుఁడు	రక్షింపుచుండురు
	రక్షించుపుండుఁడు	రక్షించుపుండురు
	రక్షింపుపుండుఁడు	రక్షింపుపుండురు
మహతీ	రక్షించుచుండుది	రక్షించుచుండురు
	రక్షింపుచుండుది	రక్షింపుచుండురు
	రక్షించుపుండుది	రక్షించుపుండురు
	రక్షింపుపుండుది	రక్షింపుపుండురు
తిర్యగ్జడ	రక్షించుచుండుది	రక్షించుచుండువి
	రక్షింపుచుండుది	రక్షింపుచుండువి
	రక్షించుపుండుది	రక్షించుపుండువి
	రక్షింపుపుండుది	రక్షింపుపుండువి

షష్ఠియందు 'కు' వర్ణకము పరమగునపుడే నగాగమము కలుగును: కి, యొక్క, లో, లోపల అనునవి చేరునపుడు 'ని' గాగమమే కలుగును. రామునికి, రాముని (యొక్క), రామునిలో, రాముని లోపల.

26. ఙమగి కు రనితామ్.

ఇదంతములుకాని పదముల షష్ఠ్యేకబహువచనముల రెంటను కు వర్ణకము వచ్చును. ఇందువలనఁ బై సూత్ర వ్యాఖ్యవలన నేర్పడిన 'రామునికి, శంభునికి', మొదలగురూపములు కలుగవని తెలియుచున్నది. ఈ సూత్రము తత్సమవైకృత పదము లన్నిటిని జెల్లును: రామునకు, శంభునకు, దాతకు, తాతకు మొద.

27. అందు జీపః.

సప్తమ్యేక బహువచనముల రెంటను 'అందు' వర్ణకముచేరును. 'మహాతో నితా' అను సూత్రముచేత నిగాగమము : రామునియందు, శంభుని యందు, మగనియందు. 'టాది విభక్తౌ నిర్నైత్యేకే,' 'నుమ్వోచ్చతః' అను సూత్రములవలన 'రామునందు, శంభునందు మొద. తక్కినచోట్ల నాగమము లేకుండ దాతయందు, తాతయందు, మాటయందు, చెట్టునందు మొద.

28. సవిభక్తినా మిందు.

దగ్గఱగా నున్న (వస్తువులను దెలుపు పదముల) కిందువర్ణకమగును— 'ఇందు' అనునది ప్రత్యయము కాదని యింతకుముందు చెప్పఁబడినది.

29. తోడ సహార్థే టాసః.

తృతీయైక బహువచనముల రెంటను సహార్థమున 'తోడ' వర్ణకము వచ్చును.—తృతీయా విభక్తికి సంస్కృతమునఁగల యనేకార్థములలోసహార్థక మొకటి; ఆ యర్థమున 'తోడ' వర్ణకము వచ్చునని యర్థము. తక్కినయర్థము లందు 'చేత' వర్ణకమగునని సూత్రకారుని యభిప్రాయము.— సహార్థమున 'చేత' వర్ణకముచేరుటయుఁ గలదు. కర్త్రిచేత నటించెను. కర్త్రితోడనటించెను.— సూత్రకారుఁడు 'తో' వర్ణకమును తృతీయా విభక్తిప్రత్యయముగఁ జెప్పియు దాని యుపయోగమును ప్రత్యేకముగ వివరింపకుండుట యది 'తోడ' యర్థమందే వచ్చునను నభిప్రాయముతో నై యుండును.

30. పట్టీతి తు పఞ్చమీ గుణే హేతౌ.

'పట్టి' యనునదన్నదో పంచమియందు గుణము, హేతువు, అనునర్థము లందు వచ్చును. జాడ్యముంబట్టి (గుణము) మఱచమెక్కెను; జ్ఞానముంబట్టి (హేతువు)మోక్షముకలుగును; మొద. 'పట్టి'వర్ణకము నన్నయకాలమునఁ గాన

రాదని యింతకుముందు దెలుపఁబడినది. 'పఞ్చమీ' అనుటకు 'పఞ్చమ్యాః' అని కాని 'ఙసి నః' అనికాని యనవలసియుండెను.

31. కంటె ఽన్యారాదాదేః.

'అన్య, ఆరాత్' మొదలగు నర్థములందు 'కంటె' వర్ణకము పంచమ్యర్థమున నేక బహువచనములందు వచ్చును. 'కంటే' అని దీర్ఘముచెప్పుట గణములుసరిపోవుటకు; తెనుఁగు వ్యాకరణమును సంస్కృతమునందును ఛందోబద్ధముగ వ్రాయుటవలన ననర్థమిది. "అన్యారా దితరర్తే దిక్శబ్దాం చూత్తరపదాజాహియుక్తమ్" అని పాణిని సూత్రము:

కృష్ణునికంటె నన్యుఁడు (భిన్నుఁడు, ఇతరుఁడు); వనముకంటెదగ్గఱ (దూరమున); 'ఋతే' అనునర్థమునఁదెనుఁగునఁ బంచమిరాదు: కృష్ణుఁడుతప్ప); గ్రామముకంటెఁబూర్వము: ఫాల్గునము చైత్రముకంటెఁ బూర్వము (కాని) కాయముయొక్క పూర్వము); గ్రామముకంటె వెనుక; గ్రామముకంటె బయట, మొద.

32. లోపల నిర్ధారణోద్భవా షష్ఠీ.

'లోపల' వర్ణకము నిర్ధారణార్థమునఁ బుట్టిన షష్ఠీ(ప్రత్యయము).

సూత్రమున 'ఉద్భవా' యనుట గణముకోసము; నిర్ధారణోద్భవాయాః షష్ఠ్యాః' అనియుండవలెను. 'అందు' వర్ణకమును గూడ నిర్ధారణార్థమున నుపయోగింపవచ్చును; అయినను జింతామణి దానిని సప్తమీప్రత్యయముగఁ దెలుపుచున్నది. 'అందు' అను నర్థమున 'లోపల'వర్ణకము నుపయోగింపవచ్చును; అయినను నది షష్ఠీప్రత్యయముగఁ జెప్పఁబడినది. నిర్ధారణార్థము లేకున్నను నన్నయ 'లో,లోపల'లను వాడియున్నాఁడు. అవి ప్రత్యయములు కావనియు 'అంతర్' అను నవ్యయము నర్థముగల దేశ్యపదములనియు నహోబలుని తలంపు.

33. యొక్క చ శేషే షష్ఠీ.

సంబంధార్థమున 'యొక్క' అనుప్రత్యయము షష్ఠియందువచ్చును. 'యొక్క'కు కావ్యములందుగాని, వ్యవహారమునందుగాని ప్రయోగములేదని యింతకుముందు చెప్పఁబడినది.

34. విషయనిమిత్తాదిజా తథైవాన్యా.

అట్లే ఇతరమైన 'న' అనుసప్తమీ ప్రత్యయమును విషయనిమిత్తాద్యర్థములందు వచ్చును.—ఈ సూత్రమున కహోబలుఁడు "విషయనిమిత్తాద్యర్థజా అన్యా విభక్తిః సప్తమీత్యర్థః, తథైవ తేన ప్రకారేణ ప్రథమాంతత్వలక్షణేన తిష్ఠతీ త్యర్థః, ఆదిశబ్దేన సత్యర్థప్రధాన సప్తమీ గ్రాహ్య" అనివ్యాఖ్యా

నము వ్రాసినాఁడు. తక్కినవ్యాఖ్యాతలందఱు నతఁడు చెప్పినరీతినే చెప్పియున్నారు. కాని, 'అన్యా' అనుపదము సప్తమీ ప్రత్యయమగు 'న'వర్ణకమును మాత్రము దెలియఁజేయునని తలంపవచ్చును. ఈ పరిచ్ఛేదమున సూత్రకారుఁ డవలంబించిన సూత్రరచనా విధానక్రమమునుబట్టిచూడ మొదల తత్తద్విభక్తులందువచ్చు ప్రత్యయములను సాముదాయకముగఁజెప్పి, పిదప నాయాప్రత్యయములలో నేవి యేయేయర్థముల నుపయోగపడునో వివరించి యున్నాఁడని బోధపఱచికొనవచ్చును. ఇంతవఱకును నన్నివిభక్తులందలి యన్ని ప్రత్యయములను గూర్చియు సూత్రకారుఁడు తెలిపియున్నాఁడు; ఇఁకమిగిలిన యన్యప్రత్యయము 'న'అనునది. ఇదిగాక యింతవఱకును మహద్వాచ కానిదంతపదములపైఁజేరు ప్రత్యయములను గూర్చియే తెలుపఁబడినది. దీనితరువాతి సూత్రమునుండియుఁ బ్రకరణము మాఱుచున్నది. కావున మహద్వాచక పదములపై 'న' వర్ణక మెప్పుడుచేరు ననునదియే ప్రస్తుత సూత్రవిషయమనుటకుసందేహములేదు. అది మహద్వాచకపదములపై నెట్లు చేరునో చెప్పనెంచి యవి 'విషయమునన్, నిమిత్తమునన్, కారణమునన్, కృతమునన్,మూలమునన్' మొదలగు నవర్ణకయుత సప్తమ్యంత పదములతోఁ గలసియుండునని యీసూత్రమున సూత్రకారుఁడు వివరించియున్నాఁడు; నీకృతమునఁ (శాసితరి త్వయి) గౌరవాన్వయ మకల్మషకీర్తిఁ బ్రకాశితంబగున్ (ఆర. I. 51); మొద.

35. స్యా దమహతాం విభక్తౌ సోఙ్చ ము.

అమహద్వాచ కాదంత (తత్సమ)పదములకు విభక్తి పరమగుచుండఁగాఁ బ్రథమైక వచనమున మువర్ణకముకూడ వచ్చును: ఫలము, వనము, మొద. (ఇందు 'చ'కారము ఛందస్సు కొఱకు.)

36. తదుపరి ముబూ ప్రాచామ్.

ప్రాచీనుల మతమున (నా మువర్ణకముపై వరుసల) ము, బు, అనునది (చేరును)—— ఇందువలన 'ఫలముము, ఫలముబు; వనముము, వనముబు' అనురూపములేర్పడును. ఇట్లుండఁగా 'కవిభల్లపై' రిత్యాదిసూత్రముచేత మొదటిమువర్ణముమీఁది యుత్వము లోపించి 'వనమ్ము, వనమ్బు; ఫలమ్ము, ఫలమ్బు; అనురూపములు కలుగుచున్నవి.

37. సోర్లుగితః.

ఇత్తుకంటెఁబరమైన ప్రథమైకవచన ప్రత్యయమునకుఁ లోపము(కలుగును.) హరి+డుజ్ = హరి; మొద.

38. ఉద్బహుత్వే.

బహువచనమున నిదంతశబ్దముల యిత్తున కుత్తువచ్చును ; హరి+లు =హరు+లు=హరులు మొద.

39. సంబుద్ధౌ నాత్.

సంబోధనమున (18-వ సూత్రమునఁజెప్పఁబడిన) అ (ఆ ?)త్తు చేరదు : హరి ! మొద.

40. ఇతాం జసి కి శ్చ.

ఇదంతశబ్దముల షష్ఠ్యేకవచనమున 'కి'వర్ణకముగూడ వచ్చును. హరికి. (ఇందు'చ' కారము ఛందస్సుకొఱకు.)

41. టాదా వితో న నిః స్యాత్.

తృతీయాద్యేకవచనములందు (19-వ సూత్రమునఁజెప్పఁబడిన) నిగాగమము కలుగదు. 'రామునికి' అనునట్లు 'హరినికి' అని కాదనుట.

42. ఈదన్తా ఇద్వ దేవ కృతహ్రస్వాః.

ఈదన్తశబ్దముల తుదియీత్వము హ్రస్వముచేయఁబడఁగా వానిపై నిదంతశబ్దములకువలె విభక్తిప్రత్యయములు చేరును. నదీ, నది, నదిని, నదిచేత, నదులచేత మొద.

43. వికృతౌ క్వచి చ్చ లోపో మోః.

మువర్ణాంత తత్సమేతరపదముల తుది మువర్ణమున కొకయెడ లోపముకూడఁ గలుగును: గుఱ్ఱము, 'గుఱ్ఱ' అని నిలువఁగా—

44. దీర్ఘ శ్చాత ఆదిమస్య భవేత్.

మొదటిదగు అత్తునకు దీర్ఘముకూడ కలుగును. ('ఆదిమస్య' అనఁగా 'మువర్ణాత్పూర్వస్య' అని యర్థముచెప్పికొనవలెను.) గుఱ్ఱ=గుఱ్ఱా;-పూర్వసూత్రమున 'క్వచిత్' అనుటవలన అన్నిబహువచనములందును షష్ఠీసప్తముల యేకవచనములందును నని గ్రహింపవలెను: గుఱ్ఱాలన్, గుఱ్ఱాలచేతన్, గుఱ్ఱాలకొఱకున్, గుఱ్ఱాలవలనన్, గుఱ్ఱానకున్, గుఱ్ఱాలకున్, గుఱ్ఱానన్, గుఱ్ఱాలయందును మొద.

45. సర్వ త్రోదోతో ర్వ ర్ఛవతి మువత్.

ఉదంత, ఓదంత శబ్దములకు ము వచ్చునట్లే (అనఁగా మహత్తులపైఁ బ్రథమైకవచనమున) వువర్ణమెల్లయెడల (అనఁగా మహదమహత్తులరెంటను) వువర్ణమువచ్చును. శంభువు; తరువు; గోవు మొద.

46. డుజ్ మహత్పదానాం వా.

(ఉదంత తత్సమ పదములపై) డుజ్జు వైకల్పికముగ (వచ్చును.) శంభుఁడు, శంభువు; గురుఁడు, గురువు మొద. ఓదంత తత్సమ మహద్వాచక పదములు లేవు.

47. డు జతౌ తు న ప్లుత స్స్యా త్సంబుద్ధా వి త్యూతాం విదుః కేచిత్.

ఉదంతశబ్దములకు సంబోధన ప్రథమైకవచనమునఁ జెప్పఁబడిన డుజ్, అత్, అను ప్రత్యయములు చేరవనియు, (వానితుది యుత్వమునకు) ప్లుతము వచ్చుననియుఁ గొందఱు తెలిసికొందురు. అనఁగా, శంభుఁడా, తరువా, అనునిట్టి రూపము లుండవనియు, శంభూ 3, తరూ 3, మొదలగు రూపములు కలుగుననియుఁ గొందఱు చెప్పుదు రని యభిప్రాయము. ఈ మతము చింతామణికర్త కిష్టమో యిష్టము కాదో విశదము కాలేదు.

48. దీర్ఘాణాం హ్రస్వః స్యాత్.

(సంస్కృతదీర్ఘాంతశబ్దములు తత్సమము లగునపుడు వాని తుది) దీర్ఘమునకు హ్రస్వమగును: మాలా, మాల; నదీ, నది; యవాగూః, యవాగువు, మొద.

49. న చ దేశ్యపదే.

దేశ్యపదము తుది దీర్ఘమునకు మాత్రము హ్రస్వము కలుగదు. (సూత్రమున 'చ' కు బదులు 'తు' ఉండవలెను. నన్నయకాలమున దీర్ఘాంతములగు దేశ్యపదముల కుదాహరణములు కానరాలేదు.

50. న చైకవర్ణేఽపి.

సంస్కృతమందలి దీర్ఘాంతములయి యేకవర్ణము గలిగిన పదముల తుది దీర్ఘమునకును హ్రస్వము కలుగదు: స్త్రీ, శ్రీ, మొద.

51. డా బవిధాత్రాదే ఋః.

'విధాతృ' మొదలగుశబ్దములఁదప్పఁ దక్కిన ఋదంత శబ్దముల తుది ఋత్తునకు 'డాప్' (ఆ) వచ్చును: దాతృ, దాతా; పితృ, పితా; మాతృ, మాతా; స్వసృ, స్వసా; రక్షితృ, రక్షితా. మొద. దీర్ఘమునకు హ్రస్వము కలిగి 'దాత, పిత, మాత, స్వస, రక్షిత' మొదలగు రూపము లేర్పడును.

52. తస్య చ వా.

దానికి (విధాత్రాది గణమునకు) డాప్పు (ఆ) వైకల్పికముగ (వచ్చును.) విధాతృఁడు, విధాత; మొద. ('తస్య' అనునది 'అవిధాత్రాదేః' అనుదానితో నన్వయించుచున్నను బ్రకరణమును బట్టి 'విధాత్రాదేః' అని క్లిష్టాన్వయమును జేసికొనవలెను.)

53. తావుభౌ రమేశ సమౌ.

ఆ రెండును (వరుసగా) రమా, ఈశ, అను శబ్దములను బోలియుం డును. ('తావుభౌ' అనునప్పుడు అవిధాత్రాదులు, విధాత్రాదులు నని స్పష్ట మగు నర్థము వచ్చుచున్నను 'డాబంతరూపములు, అడాబంతరూపములునునని క్లిష్టార్థమును జేసికొనవలెను.) సంస్కృతమున ఋదంతములై తత్సమము లగునప్పుడు డా బంతములయిన రూపములు రమా శబ్దమువంటివియు, అడా బంతములు ఈశ శబ్దమువంటివనియుఁ దెలియవలెను. దాత; విధాత, విధాతృ ఁడు, ఈ కార్యములు దీర్ఘానాం హ్రస్వః స్యాత్, మహత స్సోర్డు జనితో భవే త్వంసి' అను సూత్రములచేతనే సిద్ధించుచుండుట చేతఁ బ్రస్తుతసూత్ర మనావశ్యక మగుచున్నది.

54. క్వచి దమహతోఽపి డుజ్ స్యాత్.

ఒకయెడ నమహత్తులకంటెఁ గూడ డుజ్ఞు వచ్చును; పులియఁడు, బూచిగాఁడు, నీలఁడు, జన్నఁడు. (ఇవి జంతువులపేళ్లు.) ఇట్టిపేళ్లు నన్నయకాల మున నున్నందు కుదాహరణములు కానరాలేదు.

55. ఏకాదే రమహతాం చ డా వు న్న.

ఏకాదిగణమునందలి పదములకును నమహద్వాచక పదములకును డువర్ణకము పరమగుచుండఁగా, దాని ప్రాతిపదికమందలి తుది యుత్తున కుత్తురాదు. ఒకఁడు, అతఁడు, ఇతఁడు, గండఁడు, మనుమఁడు, మగఁడు, మొదలయిన యేకాదులు; కత్తెఁడు, కైరఁడు, జన్నఁడు, నీలఁడు మొదలగున వమహద్వాచకములు. 'ఒకఁడు'ను నన్నయ మహద్వాచకముగ వాడలేదు.

56. స్త్రీత్వ బహుత్వ సురాదే రసమాసే.

సురాది గణమందలి పదములు సమాస గతములు కానప్పుడు, స్త్రీత్వ మును బొంది (అనఁగా స్త్రీసమములై) బహుత్వమం దుండును. (చింతామణి కర్త నేరక యార్యాగీతులలో సూత్రరచన నారంభించినాఁడు. 'సుర' శబ్దము నకుమాత్ర మసమాసమందు స్త్రీత్వ బహుత్వములు కలుగునని చెప్పుట యాతని యభిప్రాయము. గణము కుదురక 'సుర' శబ్దమును 'నాది' శబ్దము తోఁ గలిపి సమాసము చేసినాఁడు. కాని' ఆది' శబ్దమువలన గ్రహింపఁ దగిన సుర శబ్దమును బోలు పదములు లేవు—'స్త్రీత్వ బహుత్వే' అని సూత్రమునం దుండవలెను; కాని యిట్లన్నచో గణభంగము కలుగును. 'స్త్రీత్వ బహుత్వ సమాసే' అని గణముల కొఱకు వ్రాసిన నర్థమే యుండదు. వ్యాఖ్యాత లెట్లో పాట్లుపడి 'సురలు', భూసురుఁడు, భూసురులు అను రూప

ములను సాధించుకొనవలెను. యోధ, శుంఠ, మొదలగువాని నీ సూత్రమున కుదాహరణములుగఁ గొందఱిచ్చియున్నారు. అట్లుచేయుట తగదు.

57. లు గ్భవే త్కుశాదే ర్మోః.

కుశ, మొదలగు పదము లమహత్తులుగనుక వానికిఁ బ్రథమైక వచన ము-వర్ణము రావలెను. కాని, వాని కీసూత్రమువలన మువర్ణము లోపించుచున్నది: కుశలు, దర్భలు; కుశాదులను సురాదులఁజేర్చిన నీ సూత్ర మనావశ్యక మగును; కాని, సూత్రకర్త యట్లు చేయక కుశాదులకుఁ బ్రత్యేక సూత్రమును గల్పించి యున్నాఁడు; అందుచేత 'స్త్రీత్వ బహుత్వే' అను సమాస మీా సూత్రములోని కనువర్తింపదు. కావున నేకవచనమున 'కుశ, దర్భ' అను నేకవచన రూపములును సిద్ధించుచున్నవి. ఇది వికల్పమును విధించు సూత్రముకాదు. కావున కుశము, దర్భము, అను రూపము లుండఁగూడదు. కాని, శబ్దరత్నాకరమున 'కుశము' అను రూపము చేరినది. 'కుశ' అను పదము 1. స్త్రీ లింగము, ఆకారాంతము = త్రాడు; దీనికి 'కుశ' యను తత్సమరూపము మువర్ణ లోపముచేఁ గలుగలేదు; దీర్ఘమునకు హ్రస్వము కలిగినది. 2. నపుంసకలింగము, అకారాంతము=నీళ్లు; ఈ యర్థమున మువర్ణమును బహువచన లువర్ణమును జేరి 'కుశములు' అను రూపమేర్పడవలెను. 3. పుంలింగము, అదంతము, అమహద్వాచకము = కుశద్వీపము, త్రాడు, దర్భ; దీనికి 'కుశము' అను తత్సమ రూపము గలుగును. ప్రస్తుత సూత్రము 'దర్భ' యను నర్థముగల కుశ శబ్దమునకు మాత్రము వర్తించునని సూత్రకారుని యభిప్రాయమై యుండును. దానికి కుశ, కుశము, కుశలు, కుశములు, అను రూపము లేక బహువచనములందు కలుగుచున్నవి. కాని, యీా సూత్రము, కుశము, కుశములు, అను రూపములను నిషేధించుచున్నది. అహోబలుఁడు కుశాది గణమున హంస, కుశ, దర్భ, దూత, చరిత, చరిత్ర, భ్రమ, అభిలాష, విజృంభణ, అక్షత, పులక, అలక, తరంగ, వేగ, కుండ, పనస, స్ఫురణ, ఘోష మొదలగువానిని జేర్చినాఁడు. వీనిలోఁ 'దర్భ' శబ్దమునకు నిత్యముగ ములోపము గలుగును: దర్భ, దర్భలు. (దర్భము, దర్భములు అను రూపములులేవు.) దూత శబ్దము నీ గణములో నేల చేర్చవలెనో తెలియదు; ఇది జనశబ్దమువంటిది కావున, కుశాది గణములో జేరునని యహోబలుఁడు చెప్పుటయందలి యభిప్రాయ మేమో తెలియదు. 'జన' అని ప్రథమైకవచన రూపముగాని, 'జనలు' అను ప్రథమాబహువచన రూపముగాని, 'దూతము' అను రూపముగాని యుండునని యాతని యభిప్రాయమా? సూత్రమున 'మోర్లుక్' అని యున్నదిగాని, 'సోర్లుక్' అని లేదు. అతఁడు 'వేగ, కుండ'లను గూడ నీ గణమునఁ జేర్చుట ప్రమాదమే. 'వేగ, వేగలు,'

అనురూపము లుండవు; 'కుండము' అను నర్థమున 'కుండ' అను తత్సమపద ముండదు. వైకృతపదమగు 'కుండ' కైనను 'కుండము' అను నర్థములేదు. ఈ సూత్రమువలన కుశాదుల ముపర్ణలోపము నిత్యమని తెలియుచుండఁగా నహోబలుఁడు 'సోర్లుక్' అనక 'మోర్లుక్' అనుట యీ విధి యనిత్యమని వింత వ్యాఖ్యానమును జేసియున్నాఁడు. అట్టి యభిప్రాయము గలవాఁడగుట చేతనే యాతఁడు కుశాది గణమున నిత్య వికల్ప ము-లోపము గల వివిధ పదములను గుశాది గణమునఁ జేర్చియున్నాఁడు.

58. షష్ఠీ విశేషణానాం ప్రథమా స్యాత్.

షష్ఠీ విభక్తి ప్రత్యయముతోఁ గూడిన పదములకు విశేషణములయిన పదములు ప్రథమావిభక్తి యందుండును: ఉదా. అనేక పురాణ పుణ్య కథా కథన దక్షుండు వ్యాసశిష్యుండైన రోమహర్షణునకుఁ బుత్త్రుండ (ఆది. I. 28); నన్నయ యీ రీతిగా 'అయిన', 'అగు' మొదలగు ధాతుజ విశేషములతో వ్యవహితములయినప్పుడే షష్ఠీవిశేషణములకుఁ బ్రథమా విభక్తిని వాడియున్నాఁడు. 'అనఘచరితుఁడు రఘునందనునకుఁ బ్రణతి' అనునిట్టి ప్రయోగముల నాతఁడు చేయలేదు. ప్రథమయగుట షష్ఠీ విశేషణములకే కాక యితరవిభక్తులయందున్న పదముల విశేషణములకును గలుగును: సుగుణాభి రాముఁడు రామునిలో (-వలన, -కంటె, -యందు.) మొద.

59. వ్యవహితాశ్చ సర్వే స్యుః.

ప్రథమ యందున్న యన్ని విశేషణములకును వాని విశేష్యముల కును మధ్యమున మఱికొన్ని పదములును రావచ్చును ఉదా. రాముఁ గొలిచెద నుగుణాభిరామున్; ఈ సూత్రము ప్రయోజనము తెలియదు; సంస్కృత మునను విశేష్య తద్విశేషణములు వ్యవహితములుగ నుండవచ్చును గదా.

60. వికృతౌ చ స్త్రీలింగాః స్త్రీలింగక సర్వనామధేయాః స్యుః.

ఆంధ్రభాషయందును తత్సమ 'స్త్రీవాచక' స్త్రీలింగ శబ్దముల విశేషణములును స్త్రీలింగమునందే యుండును; సీత భక్తవత్సల; ద్రౌపది మహా పతివ్రత; మొద. క్రింది సూత్రమున నమహతీవాచక పదములను పేర్కొనుటచే నీ సూత్రము మహతీవాచకపదములకే వర్తించును. తత్సమ స్త్రీ వాచక పదములకే కాక, తత్సమేతర స్త్రీవాచక పదముల తత్సమ విశేషణ ములును స్త్రీలింగమునందే యుండును. 'పాలమున్నీటి కూఁతురు పద్మహస్త.

61. ఉభయవిధ మమహతీనామ్.

మహతీవాచకములు కాని, తత్సమామహద్వాచకపదముల తత్సమ విశేషణములు స్త్రీ లింగములుగఁ గాని, నపుంసకలింగములుగ గాని, యుండ

వచ్చును: పద్మలత మనోహర (-ము); (వైకృత పదములు మహతీతరా మహద్వాచకము లగునపుడు మాత్రము వాని తత్సమ విశేషణములు నపుంసక లింగమందే యుండును.)——'అమహతీనామ్' అనుటవలన మహద్వాచకములును, మహతీతరామహద్వాచకములును నని గ్రహింపవలసి యున్నను సూత్రకారుని యాశయమున మహద్వాచక పదముల కీసూత్రముతోఁ బ్రసక్తిలేదు. మహతీత రామహద్వాచకములను మాత్ర మీ సూత్రము వలన గ్రహింపవలెను.

62. నియత స్త్రీ ప్రత్యయస్తు సర్వాసామ్.

కాని, అన్ని స్త్రీలింగ శబ్దములకును వాని వానికి నియతములైన స్త్రీ ప్రత్యయములే చేరును. అనఁగా నాయా శబ్దములకు సంస్కృత వ్యాకరణమున స్త్రీలింగ శబ్దములకు విహితములగు టాప్, జీప్, జీష్, మొదలయిన ప్రత్యయములు చేరును. అవి దీర్ఘములయినచోఁ దత్సమము లగునపుడు హ్రస్వములగును: సీత సర్వాభీష్ట ప్రదాత్రి; రామకృప సంతాపహారిణి; మొద.

63. ఇతరత్ర చ ద్వితీయా.

అజంత సంస్కృతనపుంసకలింగ శబ్దములై మహన్మహతీవాచకములగు పదములకును అజంత పుంలింగములై మహతీతరామహద్వాచకములైన పదములకును, వాని సంస్కృత ద్వితీయైకవచన (తుల్య)రూపములు ప్రథమైక వచనమున నిలుచును: మిత్రము, కలత్రము, వృతము. "స్యా దమహతాం విభక్తౌ సోఽశ్చ ము"అను సూత్రమువలన'మిత్రము'మొదలగు మహద్వాచక పదములు సిద్ధింపవు. 'దార' శబ్ద మమహద్వాచకమగుటచేత, నాసూత్రము వలన 'దారము' అను ననిష్టరూపము సిద్ధించును. 'ఇతరత్రచ' అనుటవలన నింత వఱకు ననుక్తములగు పదములకు ప్రథమైకవచన రూపసిద్ధి యీసూత్రము వలనఁ గలుగుచున్నది. సూత్రమందలి 'చ' కారమువలన 'దార' శబ్దమునకు 'ము'వర్ణము కలుగదని యూహింపవలెను.

(సూత్రమందలి 'ఇతరత్ర' అనుదానికి 'ద్వితీయేతర విభక్తియందు' అని యర్థముచేసి, ద్వితీయేతర విభక్త్యర్థమున ద్వితీయా విభక్తి వచ్చునని యహోబలుఁడు వ్యాఖ్యానించి, 'హేతిని నఱికెన్,' 'హేతిచేత నఱికెన్'; 'అయోధ్య నున్నవాఁడు, అయోధ్యయందున్నవాఁడు' అను నుదాహరణముల నిచ్చియున్నాఁడు. ఈ కార్యమేకాక తక్కినయిట్టి యితరకార్యములును,ననఁగా నొకవిభక్త్యర్థమున మఱియొకవిభక్తివచ్చుట 'అన్యస్యాశ్చ క్వచి ద్భవేద్వాన్యా' అను హలంతపరిచ్ఛేదమందలి సూత్రముచే సిద్ధించుచున్నది. కావున, నీ

సూత్రమున నొక్క ద్వితీయకుఁ బ్రత్యేకముగ విధిని గల్పించుట నావశ్యక ముగఁ దోఁచుచున్నది.)

64. తస్యాః ప్రథమా చ జడపదానాం స్యాత్.

జడవాచకపదములకుఁ గలిగిన యా ద్వితీయారూపమునకే ప్రథమా విభక్తిత్వముగూడ గలుగును: రాజు రథమెక్కెను (రథము నెక్కెను); వృక్షమునాటెను (వృక్షమును నాటెను; మొదలయినవి.)ఇట్టి కార్యము మువర్ణాంతములగు మహన్మహతీవాచకపదములకుఁ గలుగదు: మిత్రమునడిగెను (ఈ యర్థమున 'మిత్ర మడిగెను' అని యనఁగూడదు.); కలత్రము నడిగెను. (ఈయర్థమున 'కలత్రమడిగెను' అని యనఁగూడదు.) కావుననే జడపదములకు మాత్ర మీకార్యము కలుగునని సూత్రకారుఁడు వచించెను.

65. స్తో ఉ వావౌ రైనావోః.

రై, నౌ, అను పదములకుఁ బ్రథమైకవచనమున వాని తుది యచ్చులకు వరుసగా ఓ, అవ, అనున వాదేశములుగ వచ్చును: రో, నావ.

66. స్త్రీవ ద్గ్లౌః.

'గ్లౌః' అనుశబ్దము తత్సమమగునపుడు స్త్రీలింగశబ్దములకువలెనే కార్యమగును. 'అనుతాం స్త్రియాం' అను వక్ష్యమాణ సూత్రముచే 'గ్లౌ' శబ్దముపైఁ బ్రథమైకవచనమున విభక్తిప్రత్యయములోపించి 'గ్లౌ'అనిమాత్రము నిలుచును.

67. భూదివో స్తు జౌ య త్తత్.

భూ, దివ్, అను శబ్దములకు సంస్కృతమునఁగల సప్తమ్యేకవచన రూపమే తెనుఁగునఁ బ్రథమైకవచనరూప మగును: భువి, దివి.—'భువి, దివి' అను రూపములను నన్నయ ప్రథమైకవచనమున వాడినట్లు గానరాదు: భువిన్, దివిన్, అని సప్తమ్యర్థమునందు మాత్ర మవి ప్రయోగింపఁబడునేమో. 'హృద్, సరస్' శబ్దములును భూ, దివ్, శబ్దములవంటివే: హృది. సరసి; ఇవి సప్తమ్యంతరూపములు; వీనిని దొల్లింటికవులు సప్తమియందే ప్రయోగించియున్నను రానురానవి ప్రథమయందును వాడఁబడఁజొచ్చినవి.

* ఇంతవఱకును సూత్రరచనను తత్సమపదరూపనిష్పత్తి ప్రధానముగా సాగించి యిఁకఁ దత్సమేతరరూపములఁగూర్చి చింతామణికర్త వివరించుచున్నాఁడు.

68. వాఽయిరవు ర్వక్రతమా.

అయి, అవు, అనునవి వైకల్పికముగ వక్రతమము (ఐ,ఔ)లగును,

'వాఽయ్యావూ వకౄతమా' అని సూత్రముండవలెనేమో. సూత్రమునకు సంస్కృతశబ్దమునందలి ఐ, ఔ, లు గలపదములు తద్భవము లగునప్పుడు వాని ఐ, ఔ, లు 'అయి, అవు' అని వరుసగ నవుననికూడ నర్థము చెప్ప వచ్చును. అయిన=ఐన; మయిల=మైల; సయిదోడు=సైదోడు; కయిత=కైత; అవును=ఔను; తవుడు=తౌడు; సవురు = సౌరు;—కైకేయి = కయికేయి, కయిక; వ్యవహారమునఁ దత్సమైకారౌకారములను అయి, అవు లుగ నుచ్చరించుట సర్వసాధారణము: సయింధవుడు, చయిత్రము, తయిలము; సవుఖ్యము, కవుటిల్యము, గవురవము, దవుర్బల్యము, పవురుషము, మవునము; మొద.

69. ఉ ర్ద్వన్ద్వే రః.

ఋకారాంతశబ్దముల తుది ఋకారమునకు ద్వంద్వసమాసమందు తెనుఁగున రేఫ మాదేశమగును. ఈసూత్రము "క్షత్త్రియవంశ్యులై భువిని గావఁగఁ బుట్టిన ... మాంధాత్ర రఘుక్షితీశులు" అను నన్నయరచిత పద్యమందలి'మాంధాతౄ' అను రూపమును సాధించుటకుఁబుట్టినది. కాని,'మాంధాతౄ రఘుక్షితీశులు' అనుపాఠము తప్పయియుండును. 'మాంధాతృరఘుక్షితీశులు' అనుపాఠమే చాల వ్రాఁతప్రతులయందు కాన్పించుచున్నది, 'మంధాతృ' అనుపాఠము సంయుతాసంయుత ప్రాసమున కుదాహరణమగును. అట్టిప్రాసము ద్రావిడచ్ఛందస్సంప్రదాయమునకు విరుద్ధముకాదు. ఈసూత్రము సరియైన దైనయెడల 'మాత్రపితలు, మాత్రపితౄలు, మాతాపిత్రలు, పితౄపుత్త్రులు, భ్రాతౄస్వస్రలు, మొదలగు నెన్నో భాషాసంప్రదాయ విరుద్ధ రూపము లేర్పడును.

70. క్వచి ద్గకారో వః.

ఒక్కయెడ గకారము వకారమగును. వకారము గకారమగునని కూడ నీసూత్రమున కర్థముచేయవచ్చును. వైశాఖ, వేసఁగి,వేసవి (ఇది గకారమువకారమగుట కుదాహరణము); ప్రవాళము, పవడము, పగడము (ఇది వకారముగకారమగుట కుదాహరణము.) తెనుఁగున 'ఇరువురు, మువ్వురు, నలువురు,ఏవురు, ఆర్వురు, ఏడ్వురు, అను'వ' కారముతోడి రూపములు ప్రాచీనములు; ఇరుగురు, ముగ్గురు, నలుగురు, ఏఁగురు (ఐఁదుగురు), ఆఱుగురు, ఏడుగురు, అను గకారముతోడి వర్వాచీనములు.

71. న్వన్తా న్నామ్నః కుజ్ నో ర్బహువచనే.

నువర్ణాంత వైకృత శబ్దములకు బహువచన (లువర్ణ)ము పరమగునపు డా 'ను'వర్ణమునకు బిందుపూర్వక కువర్ణమాదేశమగును: కొలను, కొలఁకులు; వలను, వలఁకులు; మొద.

72. కుత్రచి న్నులోప శ్చ.

(ఆ నువర్ణాంతశబ్దములలోఁ గొన్నిటికి బహువచన లువర్ణము పరమగు నపుడా) నువర్ణమునకు లోపము కూడఁగలుగును ; మీను, మీలు ; పేను, పేలు; చేను, చేలు; మొద. సూత్రమునందలి 'చ' కారమువలన 'మీఁకులు, పేఁకులు, చేఁకులు' అను ననిష్టరూపములును నేర్పడుచున్నవి కాని, సూత్రకారుఁ డట్టి రూపము లుండునని యభిప్రాయపడి యుండఁడు.

73. సలలో ర్బిందుయుతో డు ర్వా లులయోః.

లు వర్ణముతోఁగూడిన లకారమునకు (అనఁగా పదములమీఁదనుండు -ల్లు అను సంయుక్తాక్షరమునకు (బహువచన సంజ్ఞలగు) లుల లు పరమగు చుండఁగా 'ల్లు' కు బిందువుతోఁ గూడిన డువర్ణము వచ్చును. ఇల్లు + లు = ఇండు + లు = ఇండులు, మొదలయినవి. 'కుత్రచిత్' అనునది పూర్వ సూత్రమునుండి యనువర్తించుచున్నది గనుక 'రెల్లు' = గడ్డి; కల్లు = మద్యము; పల్లు = పల్లము మొదలగు పదముల కీకార్యము కలుగదు. ఇది వైకల్పికత్వమును దెలుపు సూత్ర మనుకొని కొందఱు ఇల్లులు, విల్లులు మొదలగు రూపములు నున్న వందురు, అట్టి రూపములు వ్యవహారమున లేవు. 'గోకులమిల్లులు' మొదలగు కవి ప్రయోగములు కృతకములు. సూత్రము నందు 'బిందు' వను దానికిఁ బూర్ణబిందువని యర్థము చెప్పవలెను.

74. ఉల్లు గపి తయోర్గ పరతః.

(ఆ బహువచన లు ల వర్ణములు) పరమగుచుండఁగా (ఆదేశముగా వచ్చిన డు వర్ణము మీఁది యుత్తునకు లోపముగూడఁ గలుగును: విండులు, విండ్లు; ఇండులు, ఇండ్లు; మొద.

75. నిత్యం దారాదేశ్చ స్యాల్లో ర్లులయో రురా చ తత్రస్తః.

దారార్థకమగు ఆలు శబ్దము యొక్కయు నట్టి యితర శబ్దములయుఁ దుదినుండు లు వర్ణమునకును (పై రెండు సూత్రములందు చెప్పఁబడిన కార్యము, అనఁగా బిందుయుత డు వర్ణము బహువచన లు ల వర్ణములు పర మగునపుడు కలుగుటయు, నాడు వర్ణముమీఁది యుత్తునకు లోపము గూడఁ గలుగుటయు) నిత్యముగ సంభవించును. ఇది గాక (యీ శబ్దముల విషయ మున) బహువచన లు, ల వర్ణకములకు రు, ర, అనునవియు క్రమముగ నాదేశము లగును. ఆలు, ఆండ్రు, ఆండ్రౌ; కోడలు, కోడండ్రు, కోడం డ్రన్ మొద. సూత్రమందు 'నిత్యం' అనుటవలన 'ఆండురు, కోడండురు' మొదలగు రూపము లుండవనియు, 'చ' అనుటవలన 'ఆండ్లు, ఆండ్లన్' అను

రూపములు నుండుననియు నర్థము చెప్పుట కవకాశ మున్నది. ఈ రెండు విధములగు రూపములును నన్నయ ప్రయోగములకు వ్యతిరేకములు.

76. రో లః.

రేఫమునకు లకారమగును. 71-వ సూత్రములోని 'బహువచనే' అను పదమిం దనువర్తించుచున్నది. రేఫ మనఁగా పదము తుదినుండు రేఫ మనియే యర్థము చేసికొనవలెను; ఇదిగాక రేఫ శకటరేఫముల రెంటిని గ్రహింపవలెను. ఏఱు + లు = ఏలు + లు = ఏలులు; గోరు+లు = గోలు+లు = గోలులు; మొద. ఈ సూత్రమునకు 'లకారము రేఫమగును' అని కూడ నర్థము చేయవచ్చునుగాని యట్లు చేయుట సూత్రకారుని యుద్దేశమై యుండదు.

77. డలటా ముదితాం తస్య చ వా లుక్.

ఉదంత, ఇదంత డ, ల, ట, లంతమందుగల పదముల తుది ఉత్తు, ఇత్తులకును, వానియొక్క (అనఁగా పై సూత్రమున కాదేశముగా వచ్చిన లకారము మీఁది ఉత్తునకును వైకల్పికముగా లోపము గలుగును, త్రాడు+లు = త్రాడ్ + లు = త్రాడ్లు, త్రాడులు; తడి + లు = తడ్ + లు = తడ్లు, తడులు; చాలు + లు = చాల్ + లు = చాల్లు, చాలులు; అంబలి + లు = అంబల్ + లు = అంబల్లు, అంబలులు; పాటు + లు = పాట్ + లు = పాట్లు, పాటులు; మేటి + లు= మేట్ + లు = మేట్లు, మేటులు; గోరు+లు = గోలు+లు = గోల్ + లు = గోల్లు, గోలులు, గోరులు, గోర్లు; ఏఱు+లు = ఏలు+లు= ఏల్+లు=ఏల్లు, ఏలులు, ఏఱులు, ఏళ్లు.

'డలటేభ్య ఉదితాం' అనినచో 'ఉదిత్తు' లకు వైకల్పికలోపము; 'డలటా ముదితాం' అనినచో 'ఉదిత్తులను గలిగిన డలటలకు గాని, డలటలతోఁ గూడిన యు దిత్తులకుఁగాని వైకల్పికలోపము; డలటలకు లోపమును సూత్రకారుఁ డుద్దేశించియుండఁడు. ఇట్లే 'తస్య' అను పదమువలన వైకల్పిక లోపము రేఫమునకో, దాని కాదేశమున వచ్చిన లకారమునకో, వానిపై వచ్చు అ, ఇ, ఉ, లను నచ్చులకో స్పష్టము కాలేదు; రేఫము మీఁది యుత్వమునకని వ్యాఖ్యాత లెట్లో సరిపెట్టుకొనుచున్నారు.

చింతామణియందు బహువచనమున డ, ల, ల కాదేశముగా నలఘు లకారము వచ్చునని చెప్పఁబడియుండలేదు. 'రోలః' అను సూత్రమువలనఁ గలిగిన లకార మలఘులకార మనికూడ నందులేదు. కాఁబట్టి త్రాళ్లు, తళ్లు, చాళ్లు, అంబళ్లు, ఏళ్లు, గోళ్లు, మొదలగు నలఘు లకారముతోఁ గూడిన బహువచన రూపములు చింతామణివలన సిద్ధింపవు. రలడల కభేదము తెనుఁగున

నన్ని యెడలను వ_ర్తింపదు; ఎట్టి చోట్ల నభేదమో చింతామణి యెచ్చటను చెప్ప లేదు. 'లో శః' అను ప్రా కృత వ్యాకరణ సూత్రము తెనుఁగున నెంత వఱకు వ_ర్తించునో చింతామణి వివరింపలేదు. 'రోలః' అను సూత్ర మన్ని పదాంత 'రు' వర్ణములకును వ_ర్తింపదు. చూ. అకరు, అగరు, అవురు, తగరు, అలరు, మొదలగు మూఁడు వర్ణములు గల పదములు; ఆరు, కారు, కోరు, కూరు, గూరు, ఆఱు, చూఱు, చేరు, తీరు, తేరు, దూరు, పోరు, సేరు, మొద లగు దీర్ఘపూర్వ రువర్ణాంతపదములు.

78. సలో లోశ్చ.

లకారముతోఁగూడిన లు వర్ణమునకును (బహువచన లు, ల వర్ణకములు పరమగునపుడు లోపముగూడ వైకల్పికముగ నగును.) విల్లు+లు = విల్+లు = విల్లు (లకారమున కలఘుత్వము నూహించినయెడల 'విళ్లు'; ఇట్లే మళ్లు, కళ్లు, ఇళ్లు, చెళ్లు, పళ్లు; మద్యార్థక కల్లు శబ్దమునందును, నిమ్నార్థక పల్లు శబ్దము మీఁదను నీ కార్యము కలుగదు. 'విళ్లు' వంటి రూపములు నన్నయకాల మున లేవు; కాని, చింతామణి దానిని సాధించుచున్నది. వ్యాఖ్యాత లీసూత్ర మునకు 'పందిళ్వేసి, అంబళ్గాచి' అను నుదాహరణముల నిచ్చుట పొరబాటు. ప్రకరణమును బట్టి బహువచనమునఁ గొన్ని పదములందు గలుగు మార్పు లను గూర్చి యీ సూత్రమునకుఁ బూర్వపరములం దున్న సూత్రములు తెలుపుచున్నవి; కావున నీ సూత్రమును నట్టి కార్యమునే వివరించుచున్న దన వలెను.

"రోలో డలటా ముదితాం, తస్య చ వా లుక్ సలో లోశ్చ" అను నది యార్యాగీతి యర్థభాగమునకుఁ గొఱవడియున్నది.

79. ఔపవిభ_క్తిక లీనా మిల్లు గృహశం తథైవ డుశ్చ స్యాత్.

ఔపవిభ_క్తిక లివర్ణాంత శబ్దముల తుది యిత్తునకు బహువచన లు, ల వర్ణములు పరమగునపుడు బహుళముగా లోపము కలుగును; అట్లే డు వర్ణ మును గలుగును: కొడవలి+లు = కొడవల్+లు = కొడవల్లు (-ళ్లు ?); కొడవడు+ లు = కొడవడులు, కొడవడ్లు; కొడవలులు; ఇట్లే, గొడ్లల్లు (-ళ్లు?), గొడ్డులు, గొడ్డ్లు, గొడ్డలులు, మొద. 'డు' వర్ణమన బిందుపూర్వక డు వర్ణకమని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాయుటకు చింతామణి యందాధారము లేదు.

80. అపి సంయు_క్తసమాప్తౌ భూయోఽలతే లుగ ప్రదృశ్యతే నామ్నామ్.

బహువచన లు వర్ణము పూర్వవర్ణముతో సంయు_క్తమయి బహువచన రూపము నమా_ప్తమయినను నా సంయు_క్తవర్ణముపై మరల లు వర్ణము కనఁబడుచున్నది. ఉదా. విండ్లు, విండ్లులు; ఆండ్రు, ఆండ్రులు (-రు?); త్రాడ్లు,

త్రాడ్లులు; తడ్లు, తడ్లులు; చాల్లు, చాల్లులు; అంబల్లు, అంబల్లులు; పాట్లు, పాట్లులు; మేట్లు; మేట్లులు; గోల్లు, గోల్లులు; గోర్లు, గోర్లులు; ఏల్లు, ఏల్లులు; ఏళ్లు, ఏళ్లులు; విల్లు (-ళ్లు), విల్లు(-ళ్లు?) లు; కొడవల్లు (-ళ్లు?) లు, కొడవడ్లు (లు), మొద.

81. కేషాంచి దుదన్తానాం నేతి విభక్తౌ వునో లుక్ స్యాత్.

కొన్ని యుదంతశబ్దములకు 'న' అను సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయము పరమగునపుడు శబ్దము తుదియుత్వమునకును ప్రత్యయమందలి తొలి నకారపుం బొల్లునకును లోపము కలుగును; చోటు+నన్ అనియుండఁగా ఉత్వనకారములులోపించి 'చోట్+అన్' అని నిలిచి, 'చోటన్' అనురూప మేర్పడును. ఇట్లే, మీఁదన్, క్రిందన్, ఊరన్, మొద. 'కొన్ని' యనుటవలన నీకార్య మాపవిభక్తిక శబ్దములమీఁదనే కలుగును; కొంగునన్, వీపునన్, మొదలగుచోట్లఁ గలుగదు.

ప్రక్క, దారి, మొదలగు నదంత ఇదంత శబ్దములమీఁద 'న' వర్ణకము చేరునప్పుడును అన్, ఇన్, అనువానికిని లోపము గలుగును. వింటన్, కంటన్, వాఁకిటన్, మొదలగుచోట్లఁ గొన్ని విశేషకార్యములు గలుగును. ఇట్టివానిని చింతామణి వివరింపలేదు.

82. ఔపవిభక్తికనామ్నా మత్వం స్యా త్సప్తమీ తృతీయార్థే.

ఔపవిభక్తిక శబ్దములకు సప్తమీ తృతీయార్థములందు అత్వము వచ్చును. ('సప్తమీ తృతీయార్థయోః' అని సూత్రమున నుండవలెనేమో.) అత్వమువచ్చుననిన దేనిపై వచ్చునో, యను విషయముగాని, దేనికాదేశముగ వచ్చునో యను విషయముగాని విశదము కాలేదు. 'చేయి+అ' అని అత్వమాగమముగా వచ్చుననియో, లేదా, ఇత్ స్థానమున నత్వము వచ్చుననియో లేదా 'చేతి' లోని యిత్ స్థానమున వచ్చుననియో, చింతామణి యభిప్రాయమేమియు స్పష్టముగా లేదు. ప్రథమేతర విభక్తి ప్రాతిపదికము తుదియచ్చు స్థానమున సప్తమీ తృతీయార్థములందు ఏకవచనమున అత్తు చేరుననియు, ఆకార్యము వైకల్పికమనియు, తృతీయా సప్తమీ విభక్తిప్రత్యయములు ద్రుత ప్రకృతికములుగావున నీ యత్తును ద్రుతప్రకృతికమే యనియు నెట్లయిన నీ సూత్రమున కర్థము చెప్పికొనవలెను.

83. అనుతాం స్త్రియాం సమానాం సర్వస్య స్త్రీసమస్య చ నులోపః.

స్త్రీలింగమందు తత్సమానుదంతశబ్దములకును, సమస్తమైన (దేశ్య) స్త్రీ సమశబ్దములకును, ప్రథమైకవచనప్రత్యయములగు 'డు, ము, వు' లు లోపించును (అనఁగా చేరవు.) ఉదా. సీత, గౌరి; తాత, అవ్వ; మాటః మఱఁది

వెలఁది, కోఁతి, బంటు, ఆలు, పోతు, మొద. సులోపముగలుగు 'దార' మొదలగు పదము లింకను ననేక విధములైన వున్నవి. వానిని చింతామణి వివరింపలేదు. సులోపము గలుగుటయే స్త్రీ సమత్వమునకు లక్షణ మగునపుడు, స్త్రీ సమములకు సులోపము కలుగును అనిచెప్పుట నిర్వచనపద్ధతి కాదు.

84. ఏద న్తతా చ నామ్నా మన్యతరస్యా మియాన్తానామ్.

'ఇయ' అనున దంతమందుగల పదములకు ఆ 'ఇయ' కు మాఱుగ 'ఏ' అనునది గూడ వైకల్పికముగ వచ్చును: కన్నియ, కన్నె; వన్నియ, వన్నె; గోనియ, గోనె; మొద. 'ఇయము' అంతమందుగల పదముల 'ఇయము' నకు మాఱుగ 'ఎము' వచ్చుననియు చెప్పికొనవచ్చును; కడియము, కడెము; ముత్తియము, ముత్తెము; మొద:— సూత్రమునందు 'ఎద న్తతాచ' అనియుండవలెను; కాని, యట్లున్నచో గణభంగము కలుగును. గణభంగము కలుగునని తప్పుటుపదేశముఁ జేయుట తగదుగదా.

85. వికృతౌ సర్వే శబ్దాః క్లీబసమాః స్త్రీసమాశ్చ; నాఽన్యే స్యుః.

తత్సమేతరాంధ్రపదము లన్నియు నపుంసకలింగ సమములును స్త్రీ సమములునై యుండును; ఇతరములు లేవు. నపుంసకలింగసమము లనఁగా 'ము, వు' వర్ణకములు ప్రథమైకవచనమునఁ జేరు శబ్దములు; వేసము, అరదము, పుట్టువు. మొద. స్త్రీసమము లనఁగాఁ బ్రథమైక వచనప్రత్యయములు చేరనివి: మాట, కోట, సొగసు, మఱఁది మొద. ఇతరములు లేవనఁగా పుంసమములు లేవని తేలుచున్నది. కాని, మగఁడు, మనుమఁడు, అల్లుఁడు, మొదలగునవి కానవచ్చుచున్నవి. వ్యాఖ్యాతలు వీని నేకాదిగణములోఁ జేర్చుకొనవలె నను చున్నారు. అట్లు చేర్చినంత మాత్రమున వాని పుంసమత్వము పోదుగదా.

86. క్లీబసమా అమహద్వత్.

నపుంసక సమశబ్దములు మహద్వాచకములవలె నుండును. చింతామణియందీ మహద్వాచక పదములకు విధించిన విధులే క్లీబసమములకును వర్తించునని యర్థము.

87. స్త్రీవ్యత్తుః స్త్రీసమాః

వైకృతములగు స్త్రీ సమములు తత్సమములగు స్త్రీ లింగశబ్దములవలె నుండును. అనగాఁ జింతామణియందు స్త్రీలింగశబ్దములకు విధింపఁబడిన విధులు స్త్రీ సమములకును వర్తించు నని యర్థము.

88. సమా స్తు సమాః.

తత్సమములు వాని ప్రకృతులకుఁ గల లింగములనే కలిగియుండును.

ఇది యజంత పరిచ్ఛేదము.

శ్రీః

ఆంధ్రశబ్దచింతామణౌ

హలన్త పరిచ్ఛేదః

1. ప్రథమైకవచనతుల్యం సర్వత్ర హలన్త మగుణవత్ప్రభృతి.

గుణవద్గణములోఁ జేరని హలంతపదము తత్సమమగునపు డెల్లయెడలను ప్రథమావిభక్తియందుఁ దాని(సంస్కృత)ప్రథమైకవచన రూపమును బోలి యుండును; వాక్, మరుత్, రాట్ మొదలయినవి.

2. గుణవద్గణో ద్వితీయైకవచనతుల్యో భవే ద్వికృతౌ.

ఆంధ్రమున గుణవద్గణమందలి పదములు తత్సమము లగునపుడు ప్రథమైకవచనమున సంస్కృతమందలి యా పదముల ద్వితీయైకవచనరూపములను బోలియుండును: గుణవంతమ్, మతిమంతమ్, విద్వాంసమ్, మొదలయినవి.

3. ద్విత్వోత్వే సర్వహలాం హ్రస్వాత్.

హ్రస్వాచ్చుకంటెఁ బరమందున్న సమస్తహల్లులకును ద్విత్వమును ఉత్వమును (వచ్చును.) ఉదా. మరుత్తు, ద్విట్టు మొదలయినవి.

4. ద్విత్వంతు దీర్ఘతో బహుళమ్.

దీర్ఘాచ్చుకంటెఁ బరమందుండు హల్లులకు ద్విత్వము బహుళముగా నగును; (ఉత్వముతప్పక వచ్చును) ఉదా: వాక్కు, వాకు:— కాని, రాటు, విరాటు, అను నిట్టి రూపములు గలుగవు.

5. అగుణవతాం సర్వాహలాం సో ర్లోపః.

గుణవద్గణములోఁ జేరని సర్వహలంతశబ్దములమీఁదను బ్రథమైక వచన ప్రత్యయము లోపించును: ఉదా. రాట్, రాట్టు; 'రాటుఁడు' అని కాదు.

6. గుణవతాం డుమూ ప్రాగ్వత్.

గుణవద్గణములోఁ జేరిన పదములకు అజంతశబ్దములకువలె 'డు, ము,' అను వర్ణకములు గలుగును: హనుమంతుఁడు, బలవంతము; మొదలయినవి.

. ఆత్మన ఇమనంతానాం డా వా.

ఆత్మన్ శబ్దమునకును ఇమనిజంత శబ్దములకును 'డా' ప్రత్యయము వికల్పముగా నగును. 'డా' అనుదానిలో 'డ' కార మిత్తుగావున ప్రత్యయము 'ఆ' అనునది. డిత్తనుటవలన 'ఆత్మన్, గరిమన్, లఘిమన్' మొదలగు వానిలోని తుది 'అన్' లోపించి, దానిస్థానమున 'ఆ' చేరును. కావున, ఆత్మా, గరిమా, లఘిమా' మొదలగురూపము లేర్పడును.'దీర్ఘాణాం హ్రస్వస్స్యాత్' అనుసూత్రమువలన 'ఆత్మ, గరిమ, లఘిమ' అను తత్సమ ప్రథమైక వచన రూపములు కలుగును. సూత్రము ఇఁక 'డా' చేరుటవైకల్పికమని చెప్పుటచేత 'ఆత్మన్, గరిమన్, లఘిమన్' అను రూపము లట్లే మిగులును; ఆ రూపము లకుఁ దత్సమత్వమునఁ బ్రథమైకవచనరూపము లేమగునో చింతామణి తెలుపలేదు: 'ద్విత్వో త్వే' అను సూత్రమువలన 'ఆత్మన్ను, గరిమన్ను, లఘిమన్ను' మొదలగు ననిష్టరూపము లేర్పడుచున్నవి. అట్టిరూపము లేర్పడుట చింతామణికర్త యాశయముకాదు. 'ఆత్మ, గరిమ, లఘిమ' మొదలగు రూపములతోఁబాటు 'ఆత్మము, ఆత్ముఁడు, గరిమము, లఘిమము' మొదలగు రూపములును గలుగునని తెలుపుటయే యాతనియుద్దేశము. ఆ రూపకల్పనమునకు 'డా వా' యని చెప్పుటవలనఁ బ్రయోజనములేదు. 'ఆత్మము' మొదలగు రూపములు గలుగుటకు ముందు 'డా' నిత్యముగవచ్చి తీరవలెను. అట్లు వచ్చిన రూపము వైకల్పికముగ స్త్రీ సమమగునని వేఱే చెప్పవలసియుండును.

8. డు స్స్యాత్సదా రాజ్ఞః.

రాజన్ శబ్దమునకు పై 'డు' అను ప్రత్యయము నిత్యముగా వచ్చును. 'డు' అనుదానిలో 'డ' కార మిత్సంజ్ఞ గలది గావునఁ జేరునట్టి ప్రత్యయము 'ఉ' అనునది. అది చేరునప్పుడు 'రాజన్' శబ్దములోని తుది 'అన్' లోపించి తత్సమ ప్రథమైక వచనమున 'రాజు' అను రూప మేర్పడును.

9. సాన్తా దపయశః ప్రభృతేః స్లోపః.

పయోగణమునకుఁ జెందని సంస్కృత సకారాంత పదములు దత్సమములగు నప్పుడు వానితుది సకారము వైకల్పికముగ లోపించును. అట్లు లోపించినరూపము ప్రాతిపదికము కాఁగా దానిపై డు, ము, వు, ప్రత్యయములు చేరును. మనము, యశము, తేజము, మొదలగునవి. ఇది వైకల్పికత్వమును విధించు సూత్రముగఁ గాన్పించుచున్నది. కావున 'ద్విత్వో త్వే, అను సూత్రమువలన 'మనస్సు, యశస్సు, తేజస్సు' అను రూపములును గలుగును. వీనిలోఁ గొన్నిటితుది ద్విత్వాక్షరములలో నొకటి లోపించును: 'శిరను,

మనను; మొద. పయః ప్రభృతుల తుది సకారమునకు లోపము గలుగదు. పయస్సు, వయస్సు, విహాయస్సు, మొద.

10. అన్యేషాం చ వా లు గంతస్య.

సకారాంత వ్యతిరిక్త హలంతపదముల తుది హల్లునకును లోపము వైకల్పికముగ నగును: జగత్తు, జగము.

11. ప్రాకృతభవ సంస్కృతభవ సంస్కృతవత్ ప్రాకృతభవ వికృతి భవాః.

ప్రాకృతభవములై యాంధ్రభాషయందు వెలసినశబ్దములు సంస్కృత సమములు సంస్కృతభవములు, దేశ్యములునగు ప్రాకృత భాషాశబ్దములను బోలియుండును.—ఇంతవఱకును సంస్కృతసమ ప్రాకృతసమాంధ్ర శబ్దముల రూపనిష్పత్తిని దెలిపి చింతామణికర్త యీ సూత్రమున నాంధ్రమందలి ప్రాకృతభవశబ్దములను గూర్చి తెలిపియున్నాఁడు.

12. వ్యతిరిక్తా భూయాంసః.

1. ప్రాకృతభాషాశబ్దములకు (వర్ణలోప, వర్ణాగమ, వర్ణాదేశ, వర్ణవ్యత్యయాదులచే) భిన్నములగు ప్రాకృతభవములును (నాంధ్రభాషయందు) అనేకములుగలవు. —లేదా. 2. (ఇంతకుముం దాంధ్రమందలి సంస్కృతసమ, ప్రాకృతసమ, ప్రాకృతభవములను గూర్చి తెలుపఁబడి యుండుటచేత) నింకను మిగిలిన (సంస్కృతభవ) శబ్దము లనేకములును (నాంధ్రభాషయందు గలవు).

13. వ్యతిరిక్తా సంప్రదాయతో వేద్యాః.

అట్టి వ్యతిరిక్తములైన ప్రాకృతభవశబ్దములుగాని, సంస్కృతభవ శబ్దములుగాని (వ్యవహార)సంప్రదాయమువలనఁ దెలిసికొనఁ దగినవి. (ఇట్లు చెప్పి సూత్రకారుఁడు సంస్కృత ప్రాకృతముల కత్యంతభిన్నము లగు కొన్నిశబ్దములనుగూర్చి కొంత వివరింపఁబూని తెనుఁగునందలి 'సర్వనామము' లను గూర్చి తెలుపఁబోవుచున్నాఁడు.)

14. దేశ్యా దస్మ ద్యుష్మచ్ఛబ్దా త్సుజసో ర్నుమూ వురూ చ స్తః.

దేశ్యములయిన అస్మత్, యుష్మత్, అను (నర్థములుగల) శబ్దముల కంటె ప్రథమైక బహువచనములందు (క్రమముగా) ను, ము; వు,రు, అను నవి వచ్చును.— సంస్కృతమున 'అస్మత్' అనిన 'మావలన' ననియుఁ యుష్మద్, అనిన 'మీవలన' ననియుఁ బంచమ్యర్థములు గలుగును. అది ప్రాతిపదికములుగా నిలుచునేని 'నా','నీ,మా, మీ' అనునర్థములను బొందును. వాని ప్రథమైకవచనరూపము లీ సూత్రమున నుద్దిష్టములయినయెడల 'అహమ్' 'త్వమ్'

అను నర్థములను గ్రహింపవలెను. ఈ మూఁడర్థములలోను బంచమ్యర్థకరూపములు సూత్రకారుఁ డుద్దేశించినవై యుండవు. ఇఁక దేశ్యాస్మద్ యుష్మచ్ఛబ్దములు 'నా, నీ' యనునవికాని, ఏ(నే)ను, ఈ(నీ)వు, అనునవికాని కావలెను. సూత్రకారుఁడు సాధింపవలసిన రూపములు ప్రథమైక వచన రూపములగు 'ఏ(నే)ను, ఈ (నీ) వు' అనునవి కావున సూత్రమందలి దేశ్యాస్మద్యుష్మచ్ఛబ్దములకు 'నా, నీ' అనియే అర్థము చెప్పవలెను. 'నా, నీ' అను పదములు ప్రాతిపదికము లని ముందుగ తెలిసియుండినఁ గాని యీ సూత్రమునకును ముందుసూత్రములకును నర్థమును వివరించుట కష్టము. 'నా, నీ' పదము లస్మద్యుష్మ దర్థకములని యొచ్చటను జింతామణియందు చెప్పఁబడి యుండలేదు. ప్రస్తుతసూత్రమువలన నాను, నాము; నీవు, నీరు; అను ప్రథమైక బహువచన రూపములు క్రమముగా దేశ్యా ద్యుష్మచ్ఛబ్దముల కేర్పడుచున్నవి.

15. న్ను మ్మూ హ్రస్వశ్చాదే రమి శసి చ.

ద్వితీయైకవచనమున 'న్ను' అనునదియు, ద్వితీయా బహువచనమున 'మ్ము' అనునదియు 'నా, నీ' లపైఁ జేరును; అట్లు చేరునప్పుడు 'నా, నీ' లకు హ్రస్వము గలుగును; ఇందువలన 'నన్ను, నమ్ము; నిన్ను, నిమ్ము' అనురూపము లేర్పడుచున్నవి. (సూత్రమునాదిని 'న్ను' అని యెట్లుచ్చరింప వలెనో తెలియకున్నది. వాక్యాదిని భిన్నవర్ణ సంయోగముగల సంయుక్తాక్షరముల నుచ్చరింపవచ్చునుగాని, ద్విత్వాక్షరముల నుచ్చరింప వీలులేదుగదా.)

16. అన్యతర లుక్చ యుక్తస్య.

ఈ 'న్ను, మ్ము' లను సంయుక్తాక్షరములలో నొక (హల్లు) లోపించుటయుఁ గలదు. (లుక్ అనునది హల్లునకే వర్తించునుగాని యచ్చునకుఁ గాదని యనుకొనవలెను.) ఇందువలన 'నను, నము; నిను, నిము'; అను రూపము లేర్పడుచున్నవి.

17. కి ర్ఙ జమః.

షష్ఠ్యేక బహువచనములందు వీనిపై 'కి' వర్ణకము చేరదు ('కు' వర్ణకము చేరునని యభిప్రాయము. 'జమః కు రనితామ్' అను సూత్రమువలన నిదంతములపై 'కు' చేరదనుటచే 'కి' చేరునని తెలియుచున్నది. కావున 'నీ' అనుదానిపై 'కి' చేరి 'నీకి' అను రూపమేర్పడదనియు, 'నీకు' అనియే యేర్పడునని యు నీసూత్రము నభిప్రాయ మయియుండును. 'అనితామ్' అనుటవలన హ్రస్వ ఇకారమునే గ్రహింపవలసి యుండుటచేతను, 'ఈ' కారమనిత్తే కావునను బ్రస్తుతసూత్ర మనావశ్యకమనియే చెప్పవలెను.

18. ప్రథమాయా మే దస్మదః.

'అస్మద్' అను సంస్కృత శబ్దముస్థానమునఁ దెనుఁగునఁ బ్రథమైక బహువచనములందు దీర్ఘమయిన ఏకారము నిలుచును: ఇందువలన 'ఏను, ఏము' అను ప్రథమారూపము లేర్పడుచున్నవి. లేదా. 'నా' అనుదానిలోని 'ఆ' కారమున కేత్వము కలిగిన దనుకొన్నయెడల నేను, నేము, అను రూపము లేర్పడును.

19. ఏతయో ర్బహుత్వే మః.

ఈ సూత్రమునకు రెండు విధములుగ నర్థము చెప్పవచ్చును. (1) ఆ రెండింటిలో (అనఁగా ప్రథమైకబహువచన రూపములలో) బహువచనరూపమునవచ్చిన 'ఏత్' అనుదానికి మకారము చేరును. (అది పూర్వమందు చేరునా, పరమందుచేరునా యను విషయ మీ సూత్రమువలనఁ దెలియదు; పూర్వమందేయని యనుకొందము.) ఇందువలన 'మేము' అను రూప మేర్పడుచున్నది. (2) ఆ రెండింటికిని (అనఁగా అస్మద్, యుష్మద్, అను శబ్దములకు) బహుత్వమున (నన్నివిభక్తులందును) 'మ' కారము వచ్చును. మకార మాగమాక్షరమనుకొన్నయెడల 'ఏము' శబ్దమునుండి 'మేము' అను రూపము కలుగును. ఆదేశముగావచ్చిన దనుకొన్నయెడల 'నేము' అను దానిలోని నకారమునకు మకార మాదేశమైనదని చెప్పవలెను. కాని, మీరు అను రూపనిష్పత్తికది 'న' కారమున కాదేశముగ వచ్చినదని యనుకొనవలెను. ఇట్లే తక్కిన విభక్తులయందును నాయారూపముల నూహించుకొనవలెను.

అస్మచ్ఛబ్దము.

	ఏక.	బహు.
ప్ర.	ఏను, నేను	ఏము, నేము, మేము.
ద్వి.	నన్ను	మమ్ము
తృ.	నా చేత (మొద.)	మా చేత (మొద.)
చ.	నా కొఱకు (కై)	మా కొఱకు (కై)
పం.	నా వలన (మొద.)	మా వలన (మొద.)
ష.	నా (కు మొద.)	మా (కు మొద.)
స.	నా యందు	మా యందు

యుష్మచ్ఛబ్దము.

	ఏక.	బహు.
ప్ర.	నీవు	మీరు
ద్వి.	నిన్ను	మిమ్ము
తృ.	నీ చేత (మొద.)	మీ చేత (మొద.)
చ.	నీ కొఱకు (కై)	మీ కొఱకు (కై)
పం.	నీ వలన (మొద.)	మీ వలన (మొద.)
ష.	నీ (కు మొద.)	మీ (కు మొద.)
స.	నీ యందు	మీ యందు

చింతామణిప్రకార మేర్పడిన పై రూపములలో 'నేను' అనుదానిని నన్నయ వాడలేదు. ఆతని కాలమున కింకను 'ఏను' అనురూపమే కాని, 'నేను' అను రూపము కలుగలేదని తోఁచుచున్నవి. 'ఈవు, ఈరు, ఈరలు, మీరలు' అను రూపములు నన్నయ భారతమునఁ గానవచ్చుచున్నది. వానికిఁ జింతామణియందు గతి కానరాదు.

20. హ్రస్వే టాదౌ నమవాన్ ద్వయవ ద్వచనద్వయేఽన్యయో రాత్మా.

ఆత్మార్థక దేశ్యసర్వనామమగు 'తా' అనుదానికి తృతీయాదివిభక్తులందు హ్రస్వము కలుగఁగా నా హ్రస్వ 'త' వర్ణముపై నేకవచనమున 'న' వర్ణమును, బహువచనమున 'మ' వర్ణమును చేరి, 'తన, తమ' అను రూపము లేర్పడును. ఆ యా విభక్తి ప్రత్యయము లా రూపములపై జేరును. తక్కిన విభక్తులందు, అనఁగా ప్రథమా ద్వితీయా విభక్తులందు దాని రూపము లస్మద్యుష్మచ్ఛబ్దములకువలె గలుఁగును: తాను, తాము; తన్ను, తమ్ము, ఈవిధి తుదియక్షరముల విషయముననే ప్రవర్తించును; అస్మచ్ఛబ్దమునకు విధించిన యా ద్యక్షరమునకు గలుగు మార్పులు 'తా' శబ్దమునకు రావు. 'తమరు' అను రూపము చింతామణివలన సిద్ధింపదు.

21. భూయ ఉభయార్థవాచీ యఃకశ్చి ద్భవతి నిత్య బహువచనః.

మరల నస్మ ద్యుష్మదర్థముల రెంటిని దెలుపు నొకానొకటి (సర్వనామము) ఉన్నది. అది నిత్యబహువచనము: మన.

22. తస్య జసో ము శసో లశ్.

దానికి ప్రథమాబహువచనమున 'ము' వర్ణమును, ద్వితీయా బహువచనమున 'ల' వర్ణమును గలుగును: మనము, మనల (న్).

23. ప్రాగ్వత్సర్వం భిసాదికేఽన్యత్ర.

దాని తృతీయావిభక్తులందలి బహువచనము అస్మద్యుష్మచ్ఛబ్దములకువలె నుండును. మనచేత, మనకొఱకు, మనవలన, మనకు, మనయందు.

24. కవిభల్లటైః క్రియాణాం నామ్నాం చోల్లోప ఇష్యతే హ్యాము.
ప్రథమైకవచనమాత్రే వికృతౌ నాన్తాదయోఽపి కథ్యన్తే.

క్రియలలోను నామపదములలోను గల ఉత్తునకు లోపము కవిభల్లటులచేతఁ గోరఁబడుచున్నది. వికృతి (యగు నాంధ్ర భాషలో) ప్రథమైకవచనమాత్రమందు నకారము మొదలగున వంతమందుగల పదములును జెప్పఁబడుచున్నవి.

'కవి భల్లటులు' అనువారు ప్రాచీన వ్యాకరణాచార్యులని యహోబలుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. ఇందువలన నాంధ్రశబ్ద చింతామణికిఁ బూర్వమున నాంధ్రవ్యాకరణము లున్నవని తెలియుచున్నది; కాని, యీ కవిభల్లటు లెవరో యేకాలపువారో యెట్టి వ్యాకరణములను రచించిరో యించుకయుఁ దెలియదు. ఈ 'భల్లట' అను పురుష సంజ్ఞావాచకపదము 'మమ్మట, లొల్లట' మొదలగు కాశ్మీర సంస్కృతకవుల పేళ్లను బోలియున్నది. తెనుఁగువారి కిట్టి పేళ్లింతవఱకును గానరాలేదు. 'భల్లట' శబ్దము శ్రేష్ఠవాచక మగునా ? అగు నేని 'కవిశ్రేష్ఠులచేఁ గోరఁబడుచున్నది' అను వాక్యమువలనఁ జింతామణికిఁ బూర్వ మాంధ్రకవి 'శ్రేష్ఠు' లుండెడివారని తేలుచున్నది.

'క్రియలలోను నామపదములలోను ఉత్తునకు లోపము' అనఁగా నా లోప మాయాపదముల ఆదియందున్న యుత్తునకో మధ్యమందున్న ఉత్తునకో, యంతమందున్న ఉత్తునకో స్పష్టము కాలేదు. ఆదియందున్న యుత్తున కయినచో 'పురువు, ప్రువ్వు; కురుడు (కన్న.) క్రుడ్డు, గ్రుడ్డు' మొదలగున వుదాహరణములగును; మధ్యమమందున్న యుత్తునకన్నచో అపుడు, అప్డు, నేరుచు, నేర్చు, మొదలగున వుదాహరణము లగును. ఇట్టివానిలోఁ గొన్ని 'శత్రర్థే తూత శ్చానోః' 'హోశ్చ తదాద్యర్థవాచకే షూతః' 'ప్రథమా వైభక్తికమోః' అని సంధిపరిచ్ఛేదమునఁ జెప్పఁబడియున్నవి. ఇట్టి చోట్లనే యుల్లోపము చింతామణికర్త కిష్టమైనను 'కవిభల్లటులు' ఇతరస్థలముల యందును నాలోపమున కిష్టపడుచున్నారని యర్థము తేలుచున్నది. ఉల్లోపము పదముల యంత్యోత్తున కన్నచో 'చేయుచున్నాను, చేయుచున్నాము; చేయుదును, చేయుదుము; చేయఁగలను, చేయగలము; చేయఁబడుదును, చేయఁబడుదుము; చేయను, చేయము; చేయుచున్నావు, చేయుచున్నారు; చేయుదువు, చేయుదురు; చేయఁగలవు, చేయఁగలరు; చేయఁబడుదువు, చేయఁబడుదురు; చేయవు,

చేయరు; చేయుచున్నాఁడు, చేయుచున్నారు; చేయును, చేయుదురు; చేయఁగలఁడు, చేయఁగలరు; చేయఁబడును, చేయఁబడుదురు; చేయఁడు, చేయరు —అను నిట్టి క్రియాపదముల తుది యుత్తు లోపించినచో చేయుదున్, చేయఁగలన్, చేయన్; చేయున్, చేయఁబడున్' మొదలగు కావ్యస్థ రూపము లేర్పడును. అవతోబలాదులు 'రు' వర్ణకాంత క్రియాపదముల తుది రు వర్ణము నుత్తునకు లోపము నూహించి 'చూడఁగలను, వత్తుర్నులు, ఎట్లు సహింతుర్' అను నుదాహరణముల నిచ్చియున్నారు. ఇట్టివి కొన్ని కవిప్రయుక్తములు. వ్యవహారమున నీ లోపము మఱికొన్ని క్రియలయందును గలుగుచున్నది. 'చేస్తు(యుచు) న్నాన్ (-మ్, వ్, -ర్) మొదలయిన పలుకుబడులు లోకమున నిత్యమును వినఁబడుచున్నవి. ఇట్టి వ్యావహారిక రూపములకు గతి కల్పించుటకును నీ సూత్రము పుట్టియుండునేమో. 'వస్తు (చ్చుచు) న్నాడ్' వంటి పలుకుబడి తెనుఁగుదేశమున నేమూలనైన వ్యవహారమున నుండకపోదు; ఉండకున్న కవిభల్లటు లిట్లు సూత్రింతురా? కవి భల్లటుల కాలమున నిట్టిరూపములు కావ్యములందును నుండెడివేమో! ఇట్టి దేశ్యభాషాప్రవాహిని కొన్నాళ్లు కాలగర్భమున నంతర్వాహిని యై నిలిచి, యిపుడు మరల పైకుబుకుచున్నదేమో!

క్రియలయం దెట్లో నామములందును తుది యుత్తునకుఁ గొన్నియెడల లోపము గలుగును; అట్టివి ప్రథమైకవచనమందు మాత్రము కానవచ్చుచున్నవని 'ఉల్లోప ఇష్యతే హ్యేషు ప్రథమైకవచన మాత్రే' అని యన్వయించినచో నర్థము కాఁగలదు. ప్రథమైకవచన మనుదానికి 'క్రియలయందు ప్రథమపురుషైకవచన' మనియు 'నామములందు ప్రథమావిభక్త్యేకవచన' మనియు నర్థము చెప్పినయెడల 'చేయుచున్నాఁడ్, చేసెన్, చేయన్, చేయఁగలఁడ్, చేయఁడ్' మొదలగు క్రియారూపములును, 'వాఁడ్, రాముఁడ్, శంభుఁడ్, చెల్లెల్, చోట్, పేర్, ఆవ్, గోవ్' మొదలగు నామపద రూపములును సిద్ధించును. కాని, 'ప్రథమైకవచనమాత్రే వికృతౌ నాంతాదయోఽపి కథ్యన్తే' అని యన్వయము చేసిన యెడల ఆ నకారములుకాని యితరము లెవ్వియో స్పష్టము కాలేదు. కావున వానిని ప్రయోగములనుబట్టి తెలిసికొనవలెను. ను, లు, రు వర్ణములు నాంతాది గణమునఁ జేరునేమో; మేను, మేన్; తేలు, తేల్; పలుకులు, పలుకుల్; పేరు, పేర్; పలువురు, పలువుర్; మొద. 'నాంతాదయః' అనునప్పు డాదిశబ్దముచే 'కన్ను, చన్ను, విన్ను, విల్లు, కల్లు, పల్లు' మొదలగు ద్విత్వాక్షరము లంతమందుగల శబ్దములనుగూడ గ్రహింపవలెను: కన్దోయి, చన్గవ, విల్కాఁడు, కల్పెంట, పల్దోముపుల్ల; మొద.

25. ఇద మద సేతద్; య; త్త చ్ఛబ్దా శ్శబ్దా న్తరాన్వయే బహుళమ్.
హ్రస్వం ప్రపద్య దీర్ఘా ద్విత్వ ముపర్యక్షరస్య జనయన్తి.

ఇదమ్, అదస్, ఏతద్ అనువాని యర్థముగల 'ఈ' అనునదియు, యచ్ఛబ్దార్థముగల ఏ అనునదియు, తచ్ఛబ్దార్థముగల 'ఆ' అనునదియు, దీర్ఘములు; ఇవి యితర శబ్దముతో సన్వయించి కలిసియున్నప్పుడు బహుళముగా హ్రస్వమును బొందుచు మీఁది యక్షరమునకు (హల్లునకు) ద్విత్వమును గలిగించును. ఆ కాలము, అక్కాలము; ఈ చెఱువు, ఇచ్చెఱువు; ఏ పట్టణము, ఎప్పట్టణము; మొదలయినవి. బహుళమనుటవలన (i) వానిపై నచ్చుపరమగునపు డాగమముగా వచ్చిన యకారమునకు ద్విత్వము గలుగును: అయ్యది, ఇయ్యూరు, ఎయ్యశ్వము; మొద. (ii) శ, ష, స, హ, ర, ఱ, ఋ, ఌ పరమగునపు డీకార్యము గలుగదు. ఆ శివుఁడు, ఈ షణ్ముఖుఁడు, ఏ సేవ, ఆ హరి, ఆ రాముఁడు, ఈ ఱంపము, ఏ ఋషి; మొద. (iii) ఖ, ఛ, ఠ, ఫ, ఘ, థ; లు పరమగునపుడు కొన్నియెడల నీ కార్యము గలుగదు; ఆఖని, ఈ ఛత్త్రము ఏ ఠవర; ఆ ఘోటకము, ఈ థంక మొద. (iv) అగ్గుఱ్ఱము, ఇగ్గోడ, మొదలగు రూపములు మృగ్యములు. (v) సంయుక్తాక్షరము పరమగునపు డీకార్యము కొన్నియెడల గలుగదు: ఆ క్షణము, ఈ జ్ఞానము, ఏత్సరువు; కాని, కొన్నియెడలఁ గలుగునేమోః అప్ప్రోలు, అమ్మ్లేచ్ఛులు, అగ్గ్రహణము మొద.

26. దిస్స్వత్సంబంధార్థే సర్వస్మాత్.

అన్ని నామపదములమీఁదను సంబంధార్థమున 'ది' వర్ణకము వచ్చును. నాది, కోఁతిది, కోటది, రాజుది, గేఁదెది మొద. కాని, ఇట్టి రూపములును విశేషణములగును: ఈ పుస్తకము నాది, ఈ పని కోఁతిది, ఆ గోడ కోటది, ఈ కిరీటము రాజుది, ఆ త్రాడు గేఁదెది మొద. నా పుస్తకము, కోఁతిది పని, మొదలగురీతిని వాడఁగూడదు. ఈ 'ది' వర్ణకము బహువచనమున 'వి' వర్ణకమగును: ఈ పుస్తకములు నావి, ఆపాలు గేఁదెవి మొద.

27. యుష్మదస్మదాత్మభ్యో ద్వితివర్ణకః

నీ, నా, తన, మీ, మా, మన, తమ, అను పదములపై 'దు' అను వర్ణకము చేరును. నీదు, నాదు, తనదు, మీదు, మాదు, మనదు, తమదు—వీనిలో 'మాదు, మనదు, తమదు', అను రూపములను నన్నయ వాడలేదు.

దు వర్ణకముతోడి రూపములను విశేష్యములకు ముందే వాడవలెను: నీదుబడి, నాదుగది మొద. బడినీదు, మొదలగురీతిని వాడఁగూడదు. ఈ దు వర్ణకమునకు బహువచనమున 'వు' వర్ణకము రాదు.

28. అ, ఇ, ఉ, స్త్రీ విషయాః.

(డు, ము, వు, అను ప్రథమైకవచన ప్రత్యయముల తుద నుండు నుకారము కాక సహజముగఁ బదముల యంతమం దుండు నాచ్ఛికపదముల తుది) ఉకారమును, అకారమును, ఇకారమును నాయాపదముల స్త్రీ సమత్వమును బోధించును. మాట, పేట; సేగి, రాగి, మావి; సొగసు, కన్ను మొద. స్త్రీ విషయాః' అనఁగా స్త్రీ సమ విషయాః అనియే యరము చెప్పవలెనుగాని, స్త్రీ వాచక విషయాః అని చెప్పఁగూడదు. ('ఎ' కూడ స్త్రీవిషయమే: గిన్నె, కుప్పె, మొద.)

29. త్వార్థే తనశ్చ వికృతౌ స్యాత్.

'బహుత్వము, గురుత్వము' మొదలగు పదములందలి 'త్వ' అను ప్రత్యయము నర్థమున నాచ్ఛికభాషలో 'తన' అను ప్రత్యయము కూడ వచ్చును. పెద్దతనము, చిన్నతనము, వెడఁగుఁదనము, మొద. 'చ' అనుదాని వలన నింకను నిట్టి యర్థముగల ప్రత్యయములు తెనుఁగునఁ గలవని యర్థము. 'తన' వర్ణకముకూడ వచ్చును. అనుటవలన నది తక్కినవానివలె ప్రసిద్ధము కాదని కాని, చింతామణికిఁ బూర్వపు వ్యాకరణములం దా ప్రత్యయమును దెలుపక విడిచినారని కాని, యనుకొనవలెను.

30. నామ్నః కవర్ణక స్స్యా త్స్వార్థే.

స్వార్థమునందు నామమునకు కవర్ణకము వచ్చును: గొంతు, గొంతుక మొద.

31. స్యా దుత్వ మపి పరే తస్మిన్.

ఆస్వార్థక కవర్ణకము పరమగుచుండఁగా (నామము తుది యచ్చునకు) ఉత్వముకూడ రావచ్చును. నెలఁత, నెలతుఁక; వెలఁది, వెలఁదుక; మొద.

32. చురితి క్రియాపదానాం సర్వేషాం వర్తమానకాలే స్యాత్.

అన్ని ధాతువులకును వర్తమానకాలమున 'చు' అనునది చేరును: చేయుచు, పోషించుచు మొద.

33. ప్రతిషేధవాచినాం నిః.

ప్రతిషేధవాచక ధాతువులపై నివర్ణకము వచ్చును. ప్రతిషేధ మనఁగా వ్యతిరేకమని యర్థము చేసికొనవలెను: చేయు+ని, అని నిలువఁగా ధాతువు తుది యుత్వమున కత్వము వచ్చుటకు 'ఉతోఽచ్చ సర్వేషు' అను సూత్రము ననుసంధించుకొనవలెనని చింతామణి యాశయమై యుండును. అందువలన 'చేయని, జయింపని' మొదలగు రూపములు గలుగుచున్నవి.

34. భూతార్థానాం తు నః క్రియాణాం స్యాత్.

ధాతువులు భూతార్థమును దెలియఁజేయునప్పు డన్ననో వానిపై 'న' అనునది చేరును. 'క్త్వా భూతయోః క్రియాంత స్యేత్' అను సూత్రమువలన 'జయించు' అను ధాతువుపై ఇత్తుచేరఁగా 'జయించి' అయి, దానిమీఁద 'న' చేరునపుడు 'జయించిన' అను రూప మేర్పడుచున్నది. ఇట్లే తక్కిన ధాతువుల కును నెఱుంగునది.

35. కర్మాదేః కర్తృత్వం ప్రథమాచ నవర్ణకశ్చ తద్వత్ స్యాత్.

న వర్ణము చేరిన భూతార్థకధాతుజ విశేషణములతోఁ జేరిన కర్మాది వాచక పదములు కర్తృత్వమును బొంది, ప్రథమావిభక్తిని పొందును; అప్పుడు పూర్వమువలెనే (34-వ సూత్రమునఁ జెప్పఁబడినట్లే) భూతార్థ వాచకములపై న వర్ణము చేరిన ధాతుజవిశేషణమా కర్తృవాచక ప్రథమా విభక్తికరూపముతో నిలుచును: నీవు నుతించిన రాజు = నీచే నుతింపఁబడిన రాజు (ఇచట రాజు కర్మపదమైనను ప్రథమావిభక్త్యయం దున్నది); నీవు ప్రహరించిన ఖడ్గము (ఇచట ఖడ్గము కరణము); నీవు గోవునిచ్చిన బ్రాహ్మ ణుఁడు (బ్రాహ్మణ శబ్దము సంప్రదానమున నున్నది); నీవు పూలుఁగోసిన చెట్టు (చెట్టు శబ్ద మపాదానమున నున్నది); నీవు భుజించినచోటు (చోటు శబ్ద మధికరణమున నున్నది); సూత్రమున భూతార్థమునఁ జేరు న వర్ణకము మాత్రము చెప్పఁబడినదిగాని, కర్మాదులకు గర్తృత్వమును బ్రథమావిభ క్తియుఁ దక్కిన ధాతుజవిశేషణములతోఁ గూడి నప్పుడును గలుగును; నీవు చేయనిపని; చేయుచున్నపని; చేయుపని మొద.

36. షష్ఠీభవే ద్వితీయాతుల్యా తత్పురుషసంస్థితా నామ్నామ్.

తత్పురుష సమాసమందు ప్రాతిపదికములకుఁ బూర్వమందు నిలిచిన షష్ఠీవిభక్తికరూపము ద్వితీయావిభక్తిరూపముతో సమానముగానుండును. అనఁగా ద్వితీయావిభక్తి విషయమై చెప్పఁబడిన 'లశసోఽలాన్తాత్', 'లాం తాత్తు రోఽస్తి' 'నిరమో మహతామ్', 'లుక్చస్యాత్', మొదలగుసూత్రము లీ షష్ఠీరూపమునకును వర్తించునని యర్థము. షష్ఠీతత్పురుషసమాసము నందలి షష్ఠీరూపము సంబంధార్థ బోధకమగు 'యొక్క' అను శేషషష్ఠ్యర్థ మును గలిగియుండును. ద్వితీయాతుల్యరూప మీషష్ఠికి వచ్చుటచే నది ద్రు తాంతము కావలసియున్నను 'ద్రుతస్య సర్వత్రలు క్సమాసేషు' అను సూత్ర ము చొప్పున ద్రుతము లోపించినదని చెప్పవలెను: ఉదా. రామునిగుణములు, రాము గుణములు, రాముల గుణములు, కవినేర్పు మొద.

37. ఇదుపోత్త మోత్తమానాం బహువచన ఉపోత్తమేత ఉద్భవతి.

తుది వర్ణమును దానికిఁ బూర్వ వర్ణమును హ్రస్వ - ఇకారముగాఁ గల పదములకు బహు వచన లువర్ణము పరమగు నపుడుపోత్తమవర్ణము మీఁది యిత్తునకు ఉత్తువచ్చును. ఉదా. కలికి, కలుకిలు (ఉద్బహుత్వే అను సూత్రముచేత 'కలుకులు, ములికి, ములుకులు; బుడిపి, బుడుపులు, మొద.)

38. అస్మ ద్యుష్మ ద్వాచ్యా దేకత్వ ఇతో నివీ.

నేను, నీవు, అని చెప్పవలయు ఇదంతరూపములవై నేకవచనమునఁ గ్రమముగా 'ని', 'వి', అనునవి వచ్చును: నేను హరిని; నీవు శూలివి, మొద. ఇట్లే, నేను రక్షించితిని, నీవు రక్షించితివి, మొద.

39. పరేషాం తు ధర్మోత్తమ మధ్యమవత్.

ఇతరములకన్ననో తద్ధర్మారక ఉత్తమ మధ్యమపురుష క్రియలకువలె నగును.—ఈ సూత్రమున కర్థము స్పష్టముగా లేదు. 'పరేషాం' అనుదానికి (i) అస్మద్యుష్మ ద్వాచ్యములు కాని (అనఁగా తదర్థ వాచ్యములగు) ఇదంత శబ్దములకు (ii) అస్మ ద్యుష్మ ద్వాచ్యములై ఇదంతములు కాని వానికి (iii) అస్మ ద్యుష్మ ద్వాచ్యములునుగాక యిదంతములునుగాక యుండువానికి, అని మూఁడువిధముల నర్థము చెప్పవచ్చును. పైసూత్రములో 'ఏకత్వే' అని యుండుటచేతను, దీనితరువాతి సూత్ర మగు 'బహుషు న మధ్యమవత్' అను దానిలో బహువచనమునఁగలుగు కార్యము ప్రత్యేకముగ నుపదిష్టమగుట చేతను, నీ సూత్రమువలనఁ గలుగు కార్యము లేకవచనమునకే వర్తించునని యనుకొనవలెను. అప్పుడు (i) మొదటి పక్షమున 'వాఁడు కవి, వాఁడు చేయును' మొదలగు రూపములేర్పడును. 'ప్రథమైకవచనలోప స్తద్ధర్మాతీతయోర్గి క్రియా ణాం స్యాత్' అను సూత్రమిచట వర్తించును. (ii) రెండవపక్షమున నేను సీతను, నేను రాముఁడను; నీవు సీతవు, నీవు రాముఁడవు' మొదలగు రూపము లేర్పడును. ఈ పక్షమందు 'ఉతోఽచ్చ సర్వేషు' అను సూత్రమునుగూడ వర్తింపఁజేయవలెను; 'నేనుచేయుదును, నీవుచేయుదువు' అను రూపములును నేర్పడునుగాని యిచట నుత్తున కత్వమురాదు; (iii) మూఁడవపక్షమున 'వాఁడు రాముఁడు, ఆమె సీత,' మొదలగు రూపములేర్పడును. 'ప్రథమైకవచన లోపశ్చ' అను సూత్ర మిచట వర్తించును.

(iv) 'పరేషాం' అను పదమును 'ఏకత్వే' అను పదముతో నెట్లో యన్వయింపఁ జేసినయెడల 'ఏకవచనేతరములైన' అనఁగా 'బహువచనమం దున్న' అను నర్థము వచ్చును. అప్పుడు (అ) 'అస్మద్యుష్మ ద్వాచ్య ములు కాని వానికి బహువచనమున' (ఆ) అస్మద్యుష్మ ద్వాచ్యములకు

బహువచనమున నను రెండర్థములు గలుగును. వీనిలో మొదటిపక్షమున వారు రాములు, సీతలు; వారు చేయుదురు మొదలగున వుదాహరణము లగును; రెండవపక్షమున మేము రాములము, మేము సీతలము; మీరు రాములరు, మీరు సీతలరు; మొదలగు రూపము లేర్పడును; మేము చేయుదుము, మీరు చేయుదురు, మొదలగు రూపములు నేర్పడునుగాని వీనికి 'ఉతోఽచ్చ సర్వేషు' అను సూత్రము వర్తింపదు.

ఇట్లర్థవివరణముఁ జేయవలసియున్నను నీ సూత్ర మేకవచనములకే వర్తించుననియు, చేయుదును, చేయుదువు, చేయును, చేయుదుము, చేయుదురు, మొదలగు రూపముల నిష్పత్తి క్రియాపరిచ్ఛేదమందలి సూత్రములచేఁ గలుగుచున్నది గావున నట్టివానికి వర్తింపదనియు, నామపదములపైఁ గ్రియాప్రత్యయములు చేరువిధానమునే నది బోధించుచున్నదనియు నను కొనవలెను.

40. బహుషు న మధ్యమవత్.

బహువచనమున (తద్ధర్మ) మధ్యమపురుష రూపములు గలుగవు.— ఇచట బహువచనమున ననఁగా అ ది దు దంతముల మూఁడు పురుషముల బహువచనమునందును నని యర్థము. బహువచనమందలి యాయారూపములు పై సూత్రముచే సిద్ధించుచున్నవి; కాని, యీ సూత్రమున నా రూపములలో మధ్యమపురుష బహువచనము మధ్యమపురుష బహువచన ప్రత్యయముచే నేర్పడదని చెప్పఁబడినది. అయిన నది యెట్లేర్పడునో చింతామణి తెలుపలేదు. ప్రథమపురుష బహువచనమున వచ్చు 'రు' వర్ణమే మధ్యమ పురుషముననను వచ్చుచున్నదనియు, మధ్యమపురుష బహువచనమునకుఁ బ్రత్యేక ప్రత్యయము బహువచనమున లేదనియుఁ జింతామణి యాశయమై యుండవచ్చును.

41. సర్వ విభక్తి స్సంస్కృత తుల్యా.

తెనుఁగునందలి యాయా విభక్తుల యర్థములు, సంస్కృతము నందలి విభక్తుల యర్థమునే గలిగి యుండును.

42. అన్యస్యాః క్వచి ద్భవే చ్చాన్యా.

ఒకయెడ నొక విభక్తికి మఱియొక విభక్తియువచ్చును: రథమెక్కెను. (ద్వితీయార్థమునఁ బ్రథమ); రామునకు నమస్కారము (చతుర్థ్యర్థమున షష్ఠి); అతఁడు నీ కధికుఁడు (పంచమ్యర్థమున షష్ఠి); భక్తుల పాదములు నా శిరమునఁ దాల్తును (తృతీయార్థమున సప్తమి); ఖడ్గమున నఱికెను. (తృతీయార్థమున సప్తమి); పురమేఁగెను (ద్వితీయా చతుర్థ్యర్థముల ప్రథమ) మొదలయినవి,

43. ఏకత్వం భేదకగత బహువచనానాం చ దృశ్యతే వికృతౌ.

వికృతియైన యాంధ్రభాషయందు బహువచనమునందున్న విశేష్య ములతోఁ జేరిన విశేషణములకు ఏకవచనమును వచ్చును. సంస్కృతమునం దన్నను విశేష్యమునకుఁ గల లింగ, వచన, విభక్తులు తద్విశేషణములకును వచ్చును: ఇంపయినమాటలు, ఇష్టమయిన పనులు, మొద.

44. ద్విగుకర్మధారయే, తత్పురుష ద్వన్ద్వౌ, (చ సా) బహువ్రీహిః.
అన్యే చ కేచి దుపమానోత్తరపదలోప రూపకా ఖ్యాద్యాః
పరిదృశ్యా ఇహ.

ద్విగువు, కర్మధారయము, తత్పురుషము, ద్వంద్వము, బహువ్రీహి, (అను సంస్కృతవ్యాకరణప్రోక్త సమాసములును), ఉపమాన సమాసము, ఉత్తరపదలోప సమాసము, రూపకసమాసము, మొదలగు పేళ్లుగల కొన్ని యితర సమాసములును నిందు (ఆంధ్రభాషయందు) బాగుగా చూడఁదగి నవి. తెనుఁగునందలి దేశ్యపదముల సమాసము లీసూత్రమునఁ దెలుపఁ బడినవి. ఉదాహరణములు:

I. ద్విగువు: i. ఏకవద్భావి : (అ)సంస్కృత సమాస లక్షణములుగలవి. ఇరుసంజె, ముప్పొద్దు, ముక్కాలు మొదలయినవి.

ii. అనేకవద్భావి : ఇద్దఱుతల్లుల ముద్దుబిడ్డఁడు, ఏడుగుఱ్ఱాల రౌతు, మొద.

II. కర్మధారయము : సమానాధికరణము:

i. విశేషణపూర్వపదకర్మధారయము: ఎఱ్ఱఁగలువ; నల్లమబ్బు; మంచినీళ్లు, మొద.

ii. విశేష్యపూర్వపద కర్మధారయములు: వేల్పుఁ బెద్ద, మొద.

iii. విశేషణోభయపద కర్మధారయము: నులివెచ్చ, లే యెఱుపు, మొద.

iv. ఉపమానోత్తర పద కర్మధారయము: చూపుగుఱ్ఱము, మోఁతగాడిద, తిండిపులి, మొద.

v. ఉపమాన పూర్వపద కర్మధారయము: చిగురుఁగేలు, జుంటి మోవి, మొద.

vi. సంభావనాపూర్వపద కర్మధారయము : మామిడిచెట్టు, మల్లెపువ్వు, మొద.

vii. అవధారణ పూర్వపద కర్మధారయము: పలుకుఁ జక్కెర, కలిమి జవరాలు, మొద.

III. తత్పురుషము: వ్యధికరణము—

i. ప్రథమా తత్పురుషము: ముంజేయి, మొనగాలు, కడకన్ను, మొద.

ii. ద్వితీయా తత్పురుషము: పట్టుఁ బుట్టముఁ దాల్పు, గాడ్పుమేఁపరి, మొద.

iii. తృతీయా తత్పురుషము; నెలతక్కువవాఁడు, మొద.

iv. చతుర్థీ తత్పురుషము: దేవరమేలు, మోఁతకూలి, మొద.

v. పంచమీతత్పురుషము: దొంగభయము, గాలిదెబ్బ, మొద.

vi. షష్ఠీ తత్పురుషము: ఆలకాఁపరి, ముత్యాలదండ, మొద.

vii. సప్తమీ తత్పురుషము: మాటనేర్పరి, మొద.

IV. ద్వంద్వ సమాసము:

i. ద్విపదేతరేతరయోగద్వంద్వము: తల్లిదండ్రులు, కూరగాయలు, మొద.

ii. బహుపదేతరేతరయోగద్వంద్వము: నక్క కాకి జింకలు, మొద. (ఇట్టి సమాసములు తెనుఁగున మృగ్యములు.)

iii. ద్విపద సమాహార ద్వంద్వము: ఎఱుపు తెలుపు వన్నె; తీయ పుల్లని పండు, మొద.

iv. బహుపద సమాహార ద్వంద్వము: కమ్మని వెచ్చని తెలియోగిరము, మొద.

V. బహువ్రీహి సమాసము:

i. ద్విపద బహువ్రీహి: చలివెలుఁగు, ముక్కంటి, మొద.

ii. బహుపద బహువ్రీహి : నీలిమబ్బుచాయ నెమ్మేనివాఁడు, మొద.

iii. సంఖ్యోభయపద బహువ్రీహి: రెండు మూఁడు గదుల రెయిలుబండి, మొద.

iv. సంఖ్యోత్తరపద బహువ్రీహి: ఇంచుమించు నూఱు, మొద.

v. సహపూర్వపద బహువ్రీహి: తోఁబుట్టువు, తోడికోడలు, మొద.

vi. దిగంతరాళ లక్షణ బహువ్రీహి: ఆయిల్లిచటికిఁ దూర్పు దక్షిణములుగా నున్నది.

vii. వ్యతిహార లక్షణ బహువ్రీహి: చేయిచేయిపట్టి, జుట్టుజుట్టు గ్రహించి, గొంతుక గొంతుక నొక్కుకొని పోట్లాడిరి.

(ఆ) సంస్కృతమునఁ గానరాని తెనుఁగు సమాసములు.

I. ఉపమాన సమాసము: కేలుదమ్మి, చెక్కుటద్దము, మొద. ఇట్టి సంస్కృతసమాసములును గలవు: హస్తపద్మము, పురుషవ్యాఘ్రుఁడు, మొద. దీనిని సంస్కృతేతర సమాసములలో నేల చేర్చవలెనో తెలియదు.

II. ఉత్తరపదలోప సమాసము: గాజులసెట్టి = గాజులమ్ము సెట్టి; వంటలక్క = వంటలుచేయు అక్క (స్త్రీ), మొద. దీనిని మధ్యమపదలోపి సమాసమనియు నందురు.

III. రూపక సమాసము: కానుమిన్ను, కనుదమ్మి, మొద.

45. కార్యా ఔపవిభక్తికవ దంతవిధయశ్చ.

తెనుఁగు సమాసములం దౌపవిభక్తిక శబ్దములకువలె (ఇ, టి, ంటి, తి, అను వర్ణములను గూడఁ జేర్పవలసియుండును: ముక్కంటి, వాఁడివాతి, మొద.

46. లోపశ్చ విభక్త్యాదే శ్శబ్దేషు స్యా త్సమాసకాఙ్గేషు.

సమాసకములోని శబ్దములందలి విభక్త్యాదులకు లోపమును గలుగును. సమాసకనిర్వచనము క్రిందిసూత్రమునఁ జేయఁబడినది: ఉదా. వేల్పుదొర, రాచేకొమరుఁడు, జవ్వాదిసెట్టి మొదలగునవి.

47. కేవల వికృతి పదై ర్య త్సమాసకం తం బ్రువన్తివాక్యజ్ఞాః.

కేవలము తెనుఁగు పదములు మాత్రము చేరిన సమాస మేది గలదో దానిని వైయాకరణులు సమాసక మని చెప్పుచున్నారు: పాలమున్నీటి కూఁతురు. పడగఁదాల్పు మొద.

48. సంస్కృత వైకృతశబ్దై ర్మిశ్రసమాస స్స ఏవ విజ్ఞేయః.

సంస్కృతపదములును వైకృతపదములును సమసించినది మిశ్రసమాసమని తెలియవలెను. వేఁగీవిషయము, చలుక్యవంశము, పరగండభైరవుఁడు, కటకంతుఁడు, దీపకంభము, నిత్యపడి, భీమకోల, అవసరమాళ, మొద.

49. సంస్కృతపదేన పరిమిత మాన్ధ్రపదం కర్మధారయో భవతి.

పరిమితమయిన యాంధ్రపదము సంస్కృత పదముతో సమసించి కర్మధారయసమాస మగును. ఇచట 'పరిమిత' శబ్దమున కక్షరపరిమితియని

బాలసరస్వ త్యహోబలాదులును, 'శబ్దపరిమితి' యని యధర్వణుఁడును వ్యాఖ్యానము వ్రాసియున్నారు. అధర్వణుఁడును నక్షరపరిమితినే యూహించి నట్లు బాలసరస్వత్యహోబలు లభిప్రాయపడి యధర్వణుఁడు రచించిన కారికగా 'ఆంధ్రషడ్వర్ణ పర్యంతం సంస్కృతేన సమస్యతే (పదంస్యాత్కర్మధారయే) అనుదాని నుదాహరించి 'వాఁడి మయూఖములు, వేడి పయోధారలు' మొదలగువాని నుదాహరించియున్నారు. బ్రహ్మశ్రీ వజ్ఝల చిన సీతారామస్వామి శాస్త్రులవారీవిషయమును విమర్శించుచు:

మలయాళమందలి మణిప్రవాళ శైలియందుగానవచ్చు శుద్ధసంస్కృత శుద్ధదేశ్యపదముల సమాసములు తమకాలమందుండుటఁ జూచి యాంధ్ర పండితులు వానిని గర్హించిరి; కాని, వాఁడి మయూఖములు మొదలగు నన్నయ ప్రయోగములకు గతియేమని చర్చించికొని 'సంస్కృతపదేన పరిమిత మాంధ్ర పదం కర్మధారయో భవతి' అని చింతామణిసూత్ర మట్టి ప్రయోగములకు రక్షక మగుచున్నదని సమర్థించియు నా యక్షర పరిమితి యెంతవఱకుఁ దగునని యాశంకించుకొని 'షడ్వర్ణపర్యంత' మని యొక మితిని గల్పించి తదనుగుణముగా 'ఆంధ్రః షడ్వర్ణపర్యంత' మిత్యాది కారిక నేర్పఱచికొనిరి. కాలక్రమమున నా కారిక యధర్వణకారికావళిలోని దనుకొని దాని నందులోనికిఁ జొప్పించిరి. ఇట్టి ప్రక్షిప్త కారికనుజూచి భ్రమ ప్రమాదములకు లోనై బాలసరస్వత్యహోబలాదులు దాని నధర్వణుఁడు రచించినట్లే యుదాహరించిరి. ఆ కారిక యధర్వణుఁడు రచించినదికాదు. చింతామణి సూత్రమునందలి 'పరిమిత' పదమునకు వాస్తవమైన యర్థము నధర్వణుడు—

"ద్వ్యక్షరాది చతుర్వర్ణ పర్యంత జననామసు
లోపస్స్యాద్ ద్వ్యాది వర్ణానాం శబ్దే రాయాదికే పరే;
క్వచి దిత్వం క్వచి తన్మత్వం క్వచి త్వత్వం"

అని యీరీతిగా వివరించియున్నాఁడు ఇదియే సరియైనయర్థము. శుద్ధ సంస్కృత శబ్దముతో నాంధ్రశబ్దములకు యథేచ్ఛముగా సమాసముచేయ వలనుపడదు. బిరుదాదివాచక పరిమితాంధ్ర పదములతోనే శుద్ధసంస్కృత పదము కర్మధారయ సమాసముగా (కృష్ణరాయఁడు) సమసించును' అని వివరించియున్నారు. ఈ విషయమై కొన్ని సందేహములు కలుగుచున్నవి:—

i. మణిప్రవాళశైలి నాంధ్రకావ్యముల నెవ్వరైన రచించిరా? యను నది మొదటిది. కవులు శతకములలోఁ గోరి రచించిన ఒకటి రెండు పద్యములను జూపినఁ జాలదు.

ii. 'ఆంధ్రః షడ్వర్ణ పర్యంత'మను కారిక యథర్వణుని గ్రంథములో నుండుట చింతామణి యాశయమునకు విరుద్ధమగుటకుఁ గారణమేమి? అది ప్రక్షిప్తము కానియెడలఁ జింతామణి సూత్రమున కెట్టిబాధ కలుగుచున్నది? బాధ కలిగినచో 'వాఁడిమయూఖములు' మొదలగు సమాసములందలి యాంధ్ర పదములం దెన్నివర్ణములైన నుండవచ్చునా? 'పరిమిత' శబ్దముచేఁ జింతామణి కర్త యా యక్షరముల సంఖ్యను నియమింపకపోయినను నవి పరిమితముగా నుండవలెనని సూచించె నని చెప్పిన నేమిదోషము కలుగును?

iii. బాలసరస్వత్యహోబలులలో మఱియెవ్వరో 'ఆంధ్రఃషడ్వర్ణే' త్యాదికారిక నథర్వణుని కంటఁగట్టి రనుట సమంజసమా? ఆంధ్రవైయాకరణ సంప్రదాయమున నున్న విషయమునే వారును గ్రహించిరని యేల చెప్పఁ గూడదు?

iv. 'సంస్కృతపదేన పరిమితమాంధ్రపదం' అనిన నాంధ్రపదము సమాసమునఁ బూర్వపదముగ నుండవలెనా? పరపదముగ నుండవలెనా? పూర్వపదమన్నయెడల 'దీపకంభము, అనియంకభీమకోల, చాలుక్యభీమకోల, అవసరమాట (నాణెము), నిత్యపడి, 'కృష్ణరాయ' మొదలగు సమాసములు దుష్టములగును; పరపదమేయని యన్నయెడల 'వేఁగీ విషయాధీశ చాలుక్య కులతిలక, పరగండభైరవ, నన్నయభట్ట, కఱకంఠ, మొదలగునవి దుష్టము లగును. ఈ రెండువిధములైన సమాసములును నాంధ్రముననుండుటచేత నే చింతామణికర్తయే కాక యాంధ్రవైయాకరణులందఱు వాని నంగీకరించిరని చెప్పఁగూడదా? ఇట్టి సమాసములను బిరుదాది వాచకములకే యన్వ యించుట ప్రయోగములకు విరుద్ధము కాదా?

v. 'ద్వ్యక్షరాది చతుర్వర్ణ పర్యంత జననామను' అను కారికయందు మాత్ర మక్షర పరిమితి వచింపఁబడలేదా? జననామను' అని కంఠోక్తిగాఁ గారిక చెప్పుచుండఁగా 'బిరుదాది వాచకపదము' అని 'ఆది' శబ్దము నేల చేర్ప వలెను? 'ఆది' శబ్దముచేఁదక్కిన వ్యవహారసిద్ధ శుద్ధసంస్కృతవైకృత పదముల సమాసముల నేల గ్రహింపఁగూడదు?

vi. చింతామణి సూత్రము కర్మధారయసమాసమును గూర్చి మాత్రము చెప్పుచున్నది. 'కృష్ణరాయఁడు' అనునది సంభావనా పూర్వ పద కర్మధారయ సమాస మనవచ్చునా? 'రాయ' శబ్దము రాజులు కాని వారి కుండఁగూడదా? 'సీతారామస్వామి' అను నప్పుడు 'సీతారామః ఇతి స్వామీ' అని సంజ్ఞావాచకపదమునకు విగ్రహము చెప్పనగునా? అట్లను

కొన్నను చింతామణిసూత్ర మొక్క సంభావనాపూర్వపద కర్మధారయ సమాసములకే వర్తించు నని యేల చెప్పవలెను?

బాగుగ నాలోచించి చూడఁగాఁ చింతామణిలోని పై సూత్రము 'వాఁడిమయూఖములు' మొదలగు కర్మధారయ సమాసములకే వర్తించు నని చెప్పవలయునని తోఁచుచున్నది. కృష్ణరాయఁడు, అంచయాన, కలి కంతుఁడు, ఇత్యాది సమాసములు 48-వ సూత్రమునఁ జెప్పఁబడిన మిశ్ర సమాసముల కుదాహరణము లగును.

50. స్వస్వ విభక్తి వికారై ర్బహవశ్చ యథాతథం సమస్యన్తే.

తమతమ విభక్తివికారములతో ననేకశబ్దములు వ్యవహారాను సారముగ సమాసములగును — రాజునాజ్ఞ, రామునియానతి, ఊరివారు, ఊరఁబంది, నీతోడిచెలిమి, నావలని నేరము, మొదలయినవి.

ఇది హలంత పరిచ్ఛేదము.

శ్రీః

ఆన్ధ్ర శబ్ద చిన్తామణి

హృదయము.

—:o:—

క్రియా పరిచ్ఛేదము.

1. ఉపకృతి పరిణతి సంవృతి భేదా త్త్రివిధాః క్రియాః.

ధాతువులు ఉపకృతి యనియు, పరిణతి యనియు, సంవృతి యనియు భేదములచే మూఁడువిధములుగ నుండును.

2. పుషణ్వాది రుపకృతిః.

పుష, ను, మొదలగునవి యుపకృతి (ధాతువులు).

3. అథ భూ జ్యాదిః పరిణతిః.

పిమ్మట భూ, జి, మొదలగునవి పరిణతి (ధాతువులు).

4. అన్యా తు రజ్జి వ స్యాదిః.

ఇతరమైన (మూఁడవ) దన్ననో (అనగా సంవృతి) రజ్జి, వసి, మొదలగు ధాతువులను గలది.

5. స్యా దుపకృతిగి కృదన్తా.

ఉపకృతి ధాతువు కృత్ప్రత్యయ మంతమందు గలదిగా నుండును: పుష్+(ఘఞ్) = పోష్ ; ను+(క్తిన్) = నుతి ; మొదలగు కృదంత రూపములు తెనుఁగు క్రియలకును ప్రాతిపదికము లగును.

6. సా పరిణతి రయువ రన్వితైవ భవేత్.

ఆ పరిణతి ధాతువు 'అయ్, అవ్, అర్' అనువానితోఁ గూడియే (తెనుఁగునఁ) ప్రాతిపదికముగ నుండును. జి = జయ్ ; భూ = భవ్ ; హృ = హర్ ; మొద.

7. సంవృతి రహతాకారా.

సంవృతి ధాతువు తెనుఁగునఁ ప్రాతిపదికమగునప్పు డెట్టిమార్పును గలుగదు. రంజ్, వస్, మొద.

8. జ్ఞేయం త్రివిధాను చ క్రియా స్వేవమ్.

(పై) మూఁడు విధములగు ధాతువులయందు నిట్లే తెలిసికొనవలెను.

9. తద్ధర్మ వర్తమానాతీ తాగామ్యర్థకాః క్రియా జ్ఞేయాః.

క్రియలు, i. తద్ధర్మార్థకములు, ii. వర్తమానార్థకములు, iii. భూతార్థకములు. iv. భవిష్యదర్థకములు నని (నాలుగు విధములయిన వానిఁగా) తెలిసికొనవలెను.

10. తత్ర ద్వితీయ తుర్యా యా తౌ స్త స్సానుబన్ధకా వేవ.

అందు రెండవదియు (వర్తమానార్థక క్రియయు), నాలుగవది (భవిష్యదర్థక క్రియయు) అనుబంధములు గలిగియే యుండును.

11. వసతి రనుబన్ధక స్స్యా ద్యత్ర లడర్థో వివక్షిత స్తత్ర.

ఎచట లడర్థము (వర్తమానార్థము) చెప్పవలసియున్నదో యచట, వసతి ధాత్వర్థకమగు 'ఉన్న' అనునది యనుబంధముగఁ జేరును. ('వసతి' ధాతువునకుఁ దెనుఁగు 'ఉండు' అనునది కాని, 'ఉన్న' అనునది కాదు; అయినను 'ఉన్న' అని చెప్పకొనకపోయినచో ముందు సూత్రముల కర్థము నడవదు కావున నా యర్థమే గ్రహింపఁబడినది. పుష్=పోష్+ఉండు (ఉన్న) అనియుండఁగా.

12. అస్తి రనుబన్ధక స్స్యా ద్యత్ర లృడర్థో వివక్షిత స్తత్ర.

ఎచట లృడర్థము (భవిష్యదర్థము) చెప్పవలసియుండునో యచట అస్తి ధాత్వర్థముగల 'కల' అను అనుబంధము చేరును. ('అస్తి' అన్నను 'ఉండు' ధాతువునే చెప్పికొనవచ్చును; కాని, వ్యాఖ్యాతలు 'కలుగు' ధాతువును చెప్పకొమ్మందురు. అట్లే చేయుదమన్నను 'కల' అనున దనుబంధమను నర్థ మెట్లువచ్చునో తెలియదు. అయినను 'కల' అను ననుబంధముచే యొప్పకొనకున్న ముందు గ్రంథము నడువదు.) పుష్=పోష్+కలుగు (కల) అని యుండఁగా.

13. భవతి క్రియాపదానాం త్రివిధానా మించుగాగమః.

(ఉపకృతి, పరిణతి, సంవృతి అను) మూఁడు భేదములుగల మూఁడు విధములగు ధాతువులమీఁదను 'ఇంచు (క్)' అను నాగమము స్వార్థమునఁ జేరును. పోష్+ఇంచు+ఉండు (ఉన్న); పోష్+ఇంచు+కలుగు (కల) జయ్+ఇంచు+ఉండు (ఉన్న); కలుగు (కల); భవ్+ఇంచు+ఉండు+కలుగు (ఉన్న);(కల); హార్+ఇంచు+ఉండు+కలుగు,(కల); రంజ్+ఇంచు+ఉండు(ఉన్న) కలుగు (కల); వస్+ఇంచు+ఉండు (ఉన్న); కలుగు (కల) అని యుండఁగా.

14. ణేశ్చ.

ణి జర్థమునందును [ఇంచు(క్) అనున] దాగమముగా వచ్చును. పోషిం చు+ఇంచు, అనియుండగా.

15. అనుబన్ధ ప్రార్థనయో ర్ణా వ్యతిరేకాదిశే చ చోః పస్స్యాత్.

అనుబన్ధవర్ణములు పరమగునపుడును (అనఁగాఁ బూర్వోక్తములయిన 'ఉన్న, కల' అనునవి పరమైనప్పుడును, ప్రార్థనార్థమందును, ణిచ్చుపరమగు నపుడును, వ్యతిరేకాద్యర్థములందును గూడ చకారమునకు పకార మాదేశ మగును: అనుబన్ధములకు: పోషింపు+ఉండు (ఉన్న); కలుగు (కల); ప్రార్థనార్థమున: పోషింపు; ణిజర్థమున: పోషింపు+ఇంచు+ఉండు (ఉన్న); కలుగు (కల); వ్యతిరేకార్థమున: పోషింపు, అని యుండఁగా. (చోః పస్స్యాత్ అనునప్పుడు ఉత్వవిశిష్టమైన) చకారమునకు 'ప' కారము (ప్ః, ప) ఆదేశ మగుననియు నర్థము చెప్పఁగొనవచ్చును. అప్పుడు కొన్ని యనిష్టరూపము లేర్ప డును. ముందుగా లక్ష్యము తెలిసియున్నఁదప్ప సూత్రములోని 'చోః' అనుదానికి చువర్ణమందలి హల్మాత్రమునకని యర్థము చెప్ప వీలులేదు.

16. వ్యతిరేకాదౌ భావిని చాత్ స్యాత్.

వ్యతిరేకాద్యర్థమునను భవిష్యదర్థమునందును హ్రస్వ అకారము చేరును: వ్యతిరేకార్థమున: పోషింపు+అ=పోషింప; భవిష్యదర్థమున: పోషింపు+అ+కల=పోషింప+కల, మొద. ('భావిని చ+ఆత్' అనియుఁ బద చ్ఛేదముఁ జేయవచ్చును. అప్పుడు 'పోషింపా+డు, ను, వు, రు, డుజ్, రు' అను ననిష్టరూపములును సిద్ధించును.)

17. క్త్వా భూతయోః క్రియా న్త స్యేత్.

క్త్వార్థమునందును భూతార్థమునందును ధాతువుతుది (యుత్తునకు) హ్రస్వ ఇకారము చేరును- క్త్వార్థమున: పోషించు+ఇ=పోషించి, పోషిం పించి; భూతార్థమున: పోషించి-, పోషింపించి-.

18. ప్రథమైకవచనలోప స్తద్ధర్మాతీతయోః క్రియాణాం స్యాత్.

భూతతద్ధర్మార్థములందు క్రియలకు ప్రథమపురుషైకవచనప్రత్యయము లోపించును.

19. వ్యతిరేకార్థే లృటి లటి డుజ్ స్యాత్.

వ్యతిరేకార్థమునను లృట్టు (భవిష్యదర్థము) నందును, లట్టు (వర్తమా నార్థము) నందును (ప్రథమైకవచనమున) బిందుపూర్వక డు వర్ణము వచ్చును:

వ్యతిరేకార్థమునకు పోషింపఁడు; భవిష్యదర్థమున: పోషింప+కలుగుఁడు(కలఁడు); వర్తమానార్థమున ('చరితి క్రియావదానాం' అను సూత్రమువలన 'చు' చేరఁగా) పోషించుపుండుఁడు, పోషించుపున్నఁడు.

20. స్త్ర్యర్థే పున ర్దదీ భవతః.

మహత్యర్థక క్రియాపదమునకన్ననో వ్యతిరేకార్థమునను, భవిష్యదర్థమందును, వర్తమానార్థమునను ప్రథమ పురుషైకవచనమున దు, ది, అనునవి చేరును: (వీనిలో 'దు' ఎప్పుడు చేరునో 'ది' యెప్పుడుచేరునో స్పష్టముగా లేదు. కాని, వ్యతిరేకార్థ, భవిష్యదర్థములందు 'దు' వర్ణకమును, వర్తమానార్థమున 'ది' వర్ణకమును నగునని యెట్లయిన సరిపెట్టుకొనవలసియున్నది)- వ్యతిరేకార్థమున 'పోషింపదు' భవిష్యదర్థమున: పోషింప కలుగుదు (కలదు); వర్తమానార్థమున: పోషించుపుండుది; పోషించుపున్నది.

21. అన్యస్మా చ్చాధాతో ర్ధాతుత్వ వివక్షాయామెవ భవ తీంచుక్.

ధాతువుకాని యితరముమీఁద ధాతుత్వవివక్షచేత ఇంచు (క్) అనున దాగమముగా వచ్చును: పల్లవ+ఇంచు, కరుణ+ఇంచు, మొద. ఇట్టిచోట్ల నత్తునకు సంధి నిత్యమని చెప్పికొనవలెను: పల్లవించు, కరుణించు, మొద.

22. తిర్యగ్జడేషు కర్తృషు బహువచనం చైకవచన మేన స్యా ద్భూతే తద్ధర్మే చ.

తిర్యగ్వాచకపదములును జడవాచకపదములును వాక్యమున గర్తృపదము లగుచుండఁగా వానితో నన్వయించు క్రియాపదముల భూత తద్ధర్మార్థక ప్రథమపురుష బహువచనరూపము ప్రథమపురుషైకవచన రూపమేయగును: ఆవు (లు) పోషించు (ంచె) ను; చెట్టు (లు) పోషించు (ంచె) ను, మొద.

23. అన్యత్ర వు వీ.

భూతతద్ధర్మార్థములు గాక యితరములగు వ్యతిరేక భవిష్య ద్వర్తమానార్థములందు తిర్యగ్జడవాచక పదములు కర్తలగునపుడు బహువచనమున వ్యతిరేకభవిష్యదర్థములందు వు వర్ణకమును వర్తమానార్థమున వి వర్ణకమును జేరును. వ్యతిరేకార్థమున: ఆవులు(చెట్లు) పోషింపవు; భవిష్యదర్థమున: ఆవులు (చెట్లు) పోషింపకలుగు (కల) వు; వర్తమానార్థమున: ఆవులు (చెట్లు) పోషించు పుండువి (పున్నవి).

24. స్త్రీవ దేకవచనం తు.

తిర్యగ్జడవాచకపదములు కర్తలగునపు డేకవచనమున స్త్రీ వాచకపదములు కర్త లగునప్పుడు వచ్చు ప్రత్యయములే వచ్చును. వ్యతిరేకార్థమున: ఆవు

(చెట్టు) పోషింపదు; భవిష్యదర్థమున: ఆవు(చెట్టు) పోషింప కలుగు (కల)దు; వర్తమానార్థమున; ఆవు (చెట్టు) పోషించు వుండు (వున్న) ది.

25. ఉత్వయుతౌ వ న కారౌ స్యాతాం మధ్యోత్త మైకవచనానామ్.

(అన్నిక్రియలకు నన్ని యర్థములందును) మధ్యమపురుషైకవచనమున 'వు' వర్ణకమును, ఉత్తమపురుషైకవచనమున 'ను' వర్ణకమును వచ్చును.

26. సర్వేషాం బహువచనే రు ఇతి స్యాత్.

అన్ని ధాతువులకును అన్ని యర్థములందును బహువచనమున 'రు' వర్ణకము వచ్చును.

27. ఉత్తమస్య తు భవేన్మః.

ఉత్తమపురుష బహువచనమునకన్ననో ము వర్ణకము చేరును; అనఁగా రు వర్ణకము ప్రథమ మధ్యమ పురుషములందు మాత్రము వచ్చునని యర్థము.

28. ఏకత్వేఽథ బహుత్వే ముడుజౌ సంప్రార్థనార్థకేషు త్వః

పిమ్మట సంప్రార్థనాద్యర్థములం దేక బహువచనములఁ గ్రమముగా ము, డుజ్ అనునవి చేరును. పోషింపుము, పోషింపుఁడు.

29. దౌ చోర్లుక్ తద్ధర్మే.

తద్ధర్మమందు 'దు' అనునది పరమగుచుండఁగా దాని పూర్వమందుండు 'చు' వర్ణమునకు లోపము కలుగును. ఈ దుగాగమము క్రింది 31-వ సూత్రమున విధింపఁబడినది. ముందు దుగామమును విధించి పిదప నీ లోపమును జెప్పిన బాగుండెడిది.

30. ప్రథమైకస్యైద్భవేచ్చ భూతార్థే.

ప్రథమ పురుషైక వచనమున భూతార్థమందు 'ఎ' (ఏ ?) అనునది వచ్చును కూడ. 'క్త్వాభూతయోః క్రియాన్తస్యేత్' అని యింతకుముందు 'ఇ' త్తును విధించియున్నాఁడు. ప్రస్తుత సూత్రమువలనఁ దక్కిన భూతార్థములందు అనఁగా క్త్వార్థమందును, ప్రథమా బహువచన, మధ్యమోత్తమైక బహువచనములందు ఇత్తువచ్చును; కాని, ప్రథమైకవచనమున ఎ (ఏ ?) త్తు వచ్చునని తెలియుచున్నది. పోషించె (న్).

31. దు, తి, వర్ణకౌ క్రమాత్ స్తః.

దు, తి, అను వర్ణకములు క్రమముగా నగును.— ఏ యర్థములందు ? తద్ధర్మభూతార్థములందని పూర్వసూత్రముల రెంటనుండియు గ్రహింపవలెను. పోషించుదు (ను-ము,-వు,-రు) ; పోషించితి (ను, ము, వు, రు).

32. నాద్యస్యాదేః.

(మొదటిదాని తద్ధర్మార్థముయొక్క) మొదటిదానికి (ప్రథమైకవచనమునకు దు, తి, అను నాగమము) లేదు. పోషించును. బహువచనమున దుగాగమ మున్నదనియే యర్థము: పోషించుదురు.

33. ద్వయోశ్చ భూతార్థే.

భూతార్థమున (ప్రథమ పురుషైక బహువచనముల) రెంటికిని లేదు. పోషించె (న్), పోషించి (రు).

34. బిన్దుపరస్య తకారో దోః స్యాత్.

బిందువుకంటెఁ బరమందున్న యాగమ దుక్కునకు తకారమగును. 'పోషించు+దు' అని యుండఁగా 'టా చోర్లు క్తద్ధర్మే' అను సూత్రమువలన 'పోషిం+దు' అని నిలువఁగా నీ సూత్రము వలన 'దు' వర్ణమునకు తకారమువచ్చి 'పోషిం+త్' అని యగును. దువర్ణములోని హల్మాత్రమునకే తకారాదేశమని యహోబలుఁడనెనుగాని, ముందుగా లక్ష్యము తెలిసియున్నఁదప్ప నీయర్థము చెప్పుట కవకాశము లేదు.

35. భూతా దుతాం పరేషా మిత్.

భూతార్థముకంటెఁ బరమందున్న (ప్రత్యయముల) యుత్తున కిత్తగును. అనఁగా భూతార్థమున 'ను, ము, వు, రు' అను ప్రత్యయములు 'ని, మి, వి, రి' అగును.

36. లఘ్వేకాక్షరపూర్వ క్రియా న్తిమ స్యానయో భవే దిద్వా.

లఘువగు నేకాక్షరము పూర్వమందు గల, అయంతము గాని ధాతువు తుది వర్ణమునకు ఇత్తు వైకల్పికముగా నగును; 'ఘట్' అనునది ధాతువు; దీనిలో తుది వర్ణమునకుఁ బూర్వవర్ణ మొక్కటే యున్నది; అది లఘువు; 'ఘట్' ధాతువు 'అయ్' అంతముకాదు; కాఁబట్టి ఘట్+ఇంచు = ఘటించు అనియు, ఘటి+ఇంచు = ఘటియించు అనియు రెండు రూపము లేర్పడు చున్నవి. 'రంజ్' ధాతువు తుది వర్ణమున కేకాక్షరమే పూర్వమందున్నను నది లఘువుకాదు. కావున, దానిపై నిత్తు చేరదు: రంజించు; 'కరుణ' అను నామధాతువునకును 'విహార్' అను నుపసర్గముతోఁ గూడిన ధాతువునకును తుదివర్ణమునకుఁ బూర్వాక్షరము లఘువయినను నది యేకాక్షరము కాదు గావున నిత్తురాదు: కరుణించు, విహరించు. 'జయ్' అను ధాతువునకు బూర్వమందున్నది లఘువు నేకాక్షరము నైనను నది అయంతము గావున దానిపై నిత్తురాదు: జయించు. సూత్రమున 'వా' అనునది బాహుళకార్థమున నువ

యోగింపఁబడినది; కావున, నొకప్పుడు ప్రాదియోగమున లఘ్వక్షరపూర్వ ముకాని యంత్య వర్ణముగల ధాతువుపై నిత్తు చేరుటయుఁ గలదు. ఉత్తర్, దీని తుదివర్ణ పూర్వమున నేకాక్షరము లేకున్నను 'ఉత్తర్+ఇంచె = ఉత్తరించె; ఉత్తరి+ఇంచె = ఉత్తరియించె' అను రెండు రూపములును గలుగుచున్నవి.

37. తిఙ్మధ్యనామకా స్స్యు ర్మధ్యమపురుషాశ్చ యే రమాంతాశ్చ.

మధ్యమపురుష ప్రత్యయములును (వు, రు, వి, రి, ము, డుజ్ గాంత, మాంత క్రియలును (ఉత్తమ బహువచన ము, మి, వర్ణకములు, ప్రథమాబహువచన రు, రి, ప్రత్యయములు), తిఙ్మధ్యమములను పేరు గల వగును. తిఙ్మధ్యమములు కళలని సంజ్ఞాప్రకరణమునఁ జెప్పఁబడినది.

38. చో రాత్మనే పదార్థే గృహ్ణాతా వాగమస్య వేత్వం స్యాత్.

క్రియాఫలము కర్తకు చెందునప్పుడు తెనుఁగునఁ జేరు 'కొను' ధాతువు పరమగుచుండఁగా ఆగమముగా వచ్చిన యించు (క్కు) నందలి తుది చు వర్ణముపై వైకల్పికముగ హ్రస్వ ఇకారము చేరును: పోషించికొను, పోషించుకొను, మొద.

39. రఞ్జతి ఘట్యాదీనాం బిన్దో శ్చ స్యాపి లా వుభౌ భవతః.

రఞ్జతి, ఘటి (రంజ్, ఘట్) మొదలగు ధాతువులపై జేరు నించుగాగ మమునందలి 'ంచ్' అనుదానికి 'ల్ల్' అనున దాదేశముగ వచ్చును: రంజించ్ +ఉ=రంజిల్ల్+ఉ=రంజిల్లు, ఘటించ్+ఉ=ఘటిల్ల్+ఉ=ఘటిల్లు, మొద.

40. నతు ణౌ భవే చ్చ లోపో ణ్యర్థే యో వర్తతే పరే తస్మిన్.

ణిచ్చుపరమగునప్పు డన్నదో 'ంచ్' కు 'ల్ల్' రాదు: పోషింపించు ('పోషింపిల్లు' అని కాదు); ణ్యర్థమునందువచ్చు ఇంచుగాగమము పరమగు చుండఁగా స్వార్థమున మొదట రంజతి ఘట్యాదిధాతువులపైఁ జేరిన యించు క్కునకు లోపము గలుగును: రంజ్(+ఇంచు+స్వార్థము) +ఇంచు (ణ్యర్థము), ఇంట్లుండఁగా స్వార్థేంచుక్కు లోపించి 'రంజించు' అనియే ణ్యర్థమున నిలుచును.

41. పునరాగమః క్రియాణామ్.

ధాతువులకుఁ బైని వివరించిన యాగమములే కాక యింకను ననేకవిధ ములైన యాగమములు (ఇంతకుముందు చెప్పినయర్థములందును చెప్పనియర్థ ములందును వచ్చును.) ఇది 'కాఁపుదల' సూత్రము; ఇది యనుక్త, దురుక్త, అత్యుక్త, పునరుక్త, అన్యథోక్త విషయముల నన్నిటిని సంరక్షించుట కేర్పడి నది. ఇంతవఱకును జింతామణియందు గ్రియలను గూర్చి చెప్పఁబడినదానిని బట్టి యీ క్రింది రీతి సమాపకక్రియారూపము లేర్పడుచున్నవి.

సంస్కృత ధాతువు:—రక్ష్.

వర్తమానము.

పురుషము.	'ఉండు' అనుబంధము				'ఉన్న' అనుబంధము.			
	స్వార్థము.		ణిజర్థము.		స్వార్థము.		ణిజర్థము.	
	ఏక	బహు	ఏక	బహు	ఏక	బహు	ఏక	బహు
ఉత్తమ	రక్షించుచుండును (న్)	రక్షించుచుండుము	రక్షింపించుచుండును (న్)	రక్షింపించుచుండుము	రక్షించుచున్నను (న్)	రక్షించుచున్నము	రక్షింపించుచున్నను (న్)	రక్షింపించుచున్నము
	రక్షింపుచుండును (న్)	రక్షింపుచుండుము	...	...	రక్షింపుచున్నను (న్)	రక్షింపుచున్నము	...	...
	రక్షించుపుండును (న్)	రక్షించుపుండుము	రక్షింపించుపుండును (న్)	రక్షింపించుపుండుము	రక్షించుపున్నను (న్)	రక్షించుపున్నము	రక్షింపించుపున్నను (న్)	రక్షింపించుపున్నము
	రక్షింపుపుండును (న్)	రక్షింపుపుండుము	రక్షింపింపుపుండును (న్)	రక్షింపింపుపుండుము	రక్షింపుపున్నను (న్)	రక్షింపుపున్నము	రక్షింపింపుపున్నను (న్)	రక్షింపింపుపున్నము
మధ్యమ	రక్షించుచుండువు	రక్షించుచుండురు	రక్షింపించుచుండువు	రక్షింపించుచుండుడు	రక్షించుచున్నవు	రక్షించుచున్నరు	రక్షింపించుచున్నవు	రక్షింపించుచున్నరు
	రక్షింపుచుండువు	రక్షింపుచుండురు	...	...	రక్షింపుచున్నవు	రక్షింపుచున్నరు	...	...
	రక్షించుపుండువు	రక్షించుపుండురు	రక్షింపించుపుండువు	రక్షింపించుపుండురు	రక్షించుపున్నవు	రక్షించుపున్నరు	రక్షింపించుపున్నవు	రక్షింపించుపున్నరు
	రక్షింపుపుండువు	రక్షింపుపుండురు	రక్షింపింపుపుండువు	రక్షింపింపుపుండుడు	రక్షింపుపున్నవు	రక్షింపుపున్నరు	రక్షింపింపుపున్నవు	రక్షింపింపుపున్నరు
ప్రథమ: మహత్	రక్షించుచుండుఁడు	రక్షించుచుండురు	రక్షింపించుచుండుఁడు	రక్షింపించుచుండురు	రక్షించుచున్నఁడు	రక్షించుచున్నరు	రక్షింపించుచున్నఁడు	రక్షింపించుచున్నరు
	రక్షింపుచుండుఁడు	రక్షింపుచుండురు	...	...	రక్షింపుచున్నఁడు	రక్షింపుచున్నరు	...	...
	రక్షించుపుండుఁడు	రక్షించుపుండురు	రక్షింపించుపుండుఁడు	రక్షింపించుపుండురు	రక్షించుపున్నఁడు	రక్షించుపున్నరు	రక్షింపించుపున్నఁడు	రక్షింపించుపున్నరు
	రక్షింపుపుండుఁడు	రక్షింపుపుండురు	రక్షింపింపుపుండుఁడు	రక్షింపింపుపుండురు	రక్షింపుపున్నఁడు	రక్షింపుపున్నరు	రక్షింపింపుపున్నఁడు	రక్షింపింపుపున్నరు
మహతీ	రక్షించుచుండుది	రక్షించుచుండురు	రక్షింపించుచుండుది	రక్షింపించుచుండురు	రక్షించుచున్నది	రక్షించుచున్నరు	రక్షింపించుచున్నది	రక్షింపించుచున్నరు
	రక్షింపుచుండుది	రక్షింపుచుండురు	...	...	రక్షింపుచున్నది	రక్షింపుచున్నరు	...	...
	రక్షించుపుండుది	రక్షించుపుండురు	రక్షింపించుపుండుది	రక్షింపించుపుండురు	రక్షించుపున్నది	రక్షించుపున్నరు	రక్షింపించుపున్నది	రక్షింపించుపున్నరు
	రక్షింపుపుండుది	రక్షింపుపుండురు	రక్షింపింపుపుండుది	రక్షింపింపుపుండురు	రక్షింపుపున్నది	రక్షింపుపున్నరు	రక్షింపింపుపున్నది	రక్షింపింపుపున్నరు
తిర్యగ్జడ	రక్షించుచుండుది	రక్షించుచుండువి	రక్షింపించుచుండుది	రక్షింపించుచుండువి	రక్షించుచున్నది	రక్షించుచున్నవి	రక్షింపించుచున్నది	రక్షింపించుచున్నవి
	రక్షింపుచుండుది	రక్షింపుచుండువి	...	...	రక్షింపుచున్నది	రక్షింపుచున్నవి	...	...
	రక్షించుపుండుది	రక్షించుపుండువి	రక్షింపించుపుండుది	రక్షింపించుపుండువి	రక్షించుపున్నది	రక్షించుపున్నవి	రక్షింపించుపున్నది	రక్షింపించుపున్నవి
	రక్షింపుపుండుది	రక్షింపుపుండువి	రక్షింపింపుపుండుది	రక్షింపింపుపుండువి	రక్షింపుపున్నది	రక్షింపుపున్నవి	రక్షింపింపుపున్నది	రక్షింపింపుపున్నవి

పురుషము.	స్వార్థము.		ణిజర్థము.	
	తద్ధర్మము.			
	ఏక	బహు	ఏక	బహు
ఉత్తమ	పోషింతుఁ (న్)	పోషింతుము	పోషింపింతుఁ (న్)	పోషింపింతుము
మధ్యమ	పోషింతువు	పోషింతురు	పోషింపింతువు	పోషింపింతురు
ప్రథమ మహత్	పోషించు (న్)	పోషింతురు	పోషింపించు (న్)	పోషింపింతురు
మహతీ	పోషించు (న్)	పోషింతురు	పోషింపించు (న్)	పోషింపింతురు
తిర్యగ్జడ	పోషించు (న్)	పోషించు (న్)	పోషింపించు (న్)	పోషింపించు (న్)
	భూతము.			
ఉత్తమ	పోషించితిని (న్)	పోషించితిమి	పోషింపించితిని (న్)	పోషింపించితిమి
మధ్యమ	పోషించితివి	పోషించితిరి	పోషింపించితివి	పోషింపించితిరి
ప్రథమ మహత్	పోషించె (న్)	పోషించిరి	పోషింపించె (న్)	పోషింపించిరి
మహతీ	పోషించె (న్)	పోషించిరి	పోషింపించె (న్)	పోషింపించిరి
తిర్యగ్జడ	పోషించె (న్)	పోషించె (న్)	పోషింపించె (న్)	పోషింపించెన్
	వ్యతిరేకము.			
ఉత్తమ	పోషింపను	పోషింపము	పోషింపించను పోషింపింపను	పోషింపించము పోషింపింపము

పురుషము.	స్వార్థము.		ణిజర్థము.	
	తద్ధర్మము.			
	ఏక	బహు	ఏక	బహు
మధ్యమ	పోషింపవు	పోషింపరు	పోషింపించవు పోషింపింపవు	పోషింపించరు పోషింపింపరు
ప్రథమ మహత్	పోషింపఁడు	పోషింపరు	పోషింపించఁడు పోషింపింపఁడు	పోషింపించరు పోషింపింపరు
మహతీ	పోషింపదు	పోషింపరు	పోషింపించదు పోషింపింపదు	పోషింపించరు పోషింపింపరు
తిర్యగ్జడ	పోషింపదు	పోషింపవు	పోషింపించదు పోషింపింపదు	పోషింపించవు పోషింపింపవు
		సంప్రార్థనము.		
మధ్యమ	పోషింపుము	పోషింపుఁడు	పోషింపించుము పోషింపింపుము	పోషింపించుఁడు పోషింపింపుఁడు

i. పై రూపములలో 'ఉన్న' అనుబంధముపై 'ను, ము, వు, రు, డుజ్' లు చేరునప్పుడు దాని తుది యత్తునకు దీర్ఘము కలుగునని చింతామణియందు లేదు కావునఁ గొన్ని యనిష్టరూపము లేర్పడుచున్నవి.

ii. భవిష్యదర్థక రూపములందు 'అత్' వచ్చునని యున్నది కాని, ఆ యత్తుపై నుమాగమము వచ్చునని చెప్పఁబడి యుండలేదు; కావునఁ గొన్ని యనిష్టరూపము లేర్పడుచున్నవి.

iii. 'చోః పస్స్య(స్యా)త్' అనునప్పుడు 'చు' వర్ణమున కంతటికిని అత్వవిశిష్టమగు పత్వమో, పొల్లుపకారమో కలుగును గావున, గొన్ని యనిష్ట రూపము లేర్పడుచున్నవి. వానిని పై పట్టికలలో వివరింపలేదు.

iv. పత్వముగలుగు చు వర్ణము ధాతువుపై స్వార్థమునఁజేరు చు వర్ణమో, 'చు రితి క్రియాపదానాం' అను సూత్రమువలననే వర్తమానకాలమున ధాతువులపైఁ జేరిన చు వర్ణమో, లేక రెండునో తెలియదు. స్వార్థంచుప్ప వర్ణ మనుకొనినఁ గొన్నియనిష్టరూపములును, వర్తమానార్థమున వచ్చున దను కొన్నఁ గొన్నియు, రెండును ననుకొన్న మఱికొన్నియుఁ గలుగుచున్నవి.

v. 'వసతి' యనిన 'ఉండు' అనియు, 'అస్తి' అనిన 'కలుగు' అనియు నర్థము చెప్పవలెనో, యట్టి యర్థము గల యితర తత్సమాచ్ఛిక ధాతువులను గ్రహింపవలెనో తెలియదు. 'ఉన్న' కల, అను అనుబంధములనే యేల చేర్ప వలెనో తెలియదు.

vi. పట్టికలందు వివరించిన యనేక రూపములకు నన్నయభారతమునఁ బ్రయోగములు కానరావు.

vii. నన్నయ వాడిన యనేక తత్సమక్రియారూపములకైనను చింతామణియందు గతి కానరాదు.

viii. శత్రర్థక, తుమున్నర్థక, వ్యతిరేక క్త్వార్థకాద్యసమాపక క్రియా రూపనిష్పత్తి చింతామణివలనఁ దెలియదు.

ix. ధాతుజవిశేషణములలో భూతార్థ, ప్రతిషేధార్థములు గలవానిని గూర్చియే చింతామణివలనఁ దెలియును; తక్కినవానినిగూర్చి తెలియదు.

x. ఆశీశ్శాప విధ్యర్థములందు గలుగు క్రియారూపములనుగూర్చి చింతామణివలనఁ దెలియదు.

xi. ఎదు, ఎద, ఎడు, ఎడి, మొదలగు ప్రత్యయములతోడి రూపముల కునుఁ జింతామణియందు గతి లేదు.

దేశ్యక్రియల కాయా యర్థములందు గలుగు రూపములనుగూర్చి ప్రసక్తియే లేదు. కావున 8-వ సూత్రమున చెప్పఁబడిన యాత్మనేపదార్థక

'కొను' ధాతువుపై నెట్టి రూపములు గలుగునో చింతామణినిబట్టి తెలిసికొన వీలులేదు.

ఇట్టివాని కన్నిటికిని 'పునరాగమః క్రియాణామ్' అను సూత్రమే శరణ్యమగుచున్నది. దానిమూలమున కావ్యములందును వ్యవహారమునందును గల యాయా యనుక్త రూపములను సాధించుకొనవచ్చును. ఈ సూత్రమునందలి 'ఆగమ' శబ్దము వైయాకరణ సంప్రదాయము ననుసరించి యాదేశ, లోప, వర్ణవ్యత్యయములకును నుపలక్షణమనియుఁ జెప్పికొనవచ్చును.

42. పర్యాప్తో మన్మతే తు సఙ్కేతః.

నా మతమున నాంధ్రశబ్దములఁగూర్చి చేయవలసిన వ్యాకరణ సంకేతము ముగిసినది.

* 43. సంప్రార్థనార్థకా దీత్.

సంప్రార్థనమున క్రియలపై వచ్చు ముడుజ్జులపై దీర్ఘమగు ఈ కారము వచ్చును: పోషింపుమీ, పోషింపుఁడీ; మొద. ఇట్టి రూపములు నన్నయభారతమున లేవు.

* 44. ఏ దాతౌ ప్రశ్నలక్షణౌ భవతః.

దీర్ఘములగు ఏకారమును, ఆకారమును ప్రశ్నమునకు గుఱుతు లగుచున్నవి. ఏత్, ఆత్, అనునవి చేరిన ప్రశ్నరూపములు నన్నయకాలమునఁ గానరావు. ఈ 'ఏ, ఆ' లు క్రియల యే రూపములపైఁ జేరునో చింతామణి వలనఁ దెలియరాదు.

* 45. ఏదోతౌ వ్యతిరేకాదపి సంప్రార్థనపరౌ క్రియాణాం స్తః.

క్రియల వ్యతిరేకార్థకరూపములమీఁదఁ గూడ ఏ, ఓ, లు చేరి సంప్రార్థనమును దెలియఁజేయును: పోషింపవే, పోషింపవో, పోషింపరే, పోషింపరో మొద. ఇట్టి రూపములును నన్నయకాలమునఁ గానరావు. 'వ్యతిరేకాదపి' అనుటవలన నింక నేయే రూపములపై నవి చేరునో స్పష్టము కాలేదు.

46. భావే టవర్ణకోఽన్తే సర్వేషాం చ క్రియాపదానాం స్యాత్.

అన్ని ధాతువులమీఁదను భావార్థమున టవర్ణము చేరును: పోషించుట, మొదలయినవి.

47. కర్మణ్యనుబన్ధకః స్యా త్పతిధాతుః కర్తృవచ్చ తద్విధయః.

కర్మార్థమున 'పడు' ధాతు వనుబంధముగఁ జేరును. దానిపైఁ గర్త్రర్థమందువలె కార్యములగును, 'పడు' ధాతువు దేశ్యము కావునను, దేశ్యధాతువు

నుండి కలుగు సమాపకాసమాపక క్రియారూపములఁ గూర్చి చింతామణి తెలుపలేదు కావునను, కర్మణ్యర్థమునఁ గలుగు రూపములను జింతామణి నుండి తెలిసికొన వీలులేదు.

48. అత్వాది తత్సమానామివ దేశ్యానాం క్రియాపదానాం స్యాత్.

తత్సమ క్రియాపదములకువలె దేశ్యక్రియాపదములకును 'వ్యతిరేక' భావ్యర్థములందు గలుగు అత్వము మొదలగు కార్యములు కలుగును. 'అత్వాది' అని చెప్పుటవలన నెట్టికార్యములు కలుగునో తెలిసికొన వీలులేదు. దేశ్యక్రియాపదముల రూపప్రక్రియను దెలిసికొనుట కీసూత్ర మొక్కటియే యున్నది. అది యిదమిత్థమని యించుకయుఁ దెలుపదు. తత్సమక్రియాపద ములవలె దేశ్యధాతువులనుండి క్రియాపదముల నేర్పఱిచినయెడల నెన్నియో యనిష్టరూపము లేర్పడఁ గలవు.

49. వర్ణాగమో విశేషః పురుషే ష్వర్థేషు చాఽపి వచనేషు.

(దేశ్యక్రియాపదములందు) పురుషములందును, అర్థములందును, వచ నములందును తత్సమ క్రియాపదములందు వర్ణాగమము విశేషముగఁ గలు గును. ఈ సూత్రమును బట్టి, దేశ్యక్రియల గ్రాంథిక వ్యావహారికరూపముల నన్నిటిని సాధింపవచ్చును. ఇందలి వర్ణాగమ మనునది వర్ణాదేశ, వర్ణలోప, వర్ణవ్యత్యయములకును నుపలక్షణ మనుకొనవలెను. అట్లనుకొనకున్నయెడల ననేక గ్రాంథిక క్రియాపదముల రూపనిష్పత్తియు కలుగదు.

క్రియాపరిచ్ఛేదమందలి సూత్రములేకాక తక్కిన పరిచ్ఛేదములందలి సూత్రములును దత్సమపదముల రూపములను మాత్రము సాధించుననియు, దేశ్యపదములరూపములను గ్వాచిత్కముగమాత్రము సాధించుచున్నవనియుఁ గంఠోక్తిగ నేదేని సూత్రము దేశ్యరూపముల సాధనప్రక్రియకే యని చెప్ప కుండినయెడల నది తత్సమపదములకు వర్తించునని మాత్రము చెప్పవలయు ననియుఁ గొందఱందురు. చింతామణిసూత్రములను బరిశీలించి, వానిని (i) తత్సమదేశ్యములకు రెంటికిని వర్తించునవి (ii) కేవల తత్సమరూప సాధనఁజేయునవి (iii) కేవలదేశ్యములకు వర్తించునవి యని మూఁడు వర్గ ములుగ నేర్పఱుపవచ్చును.

(i) తత్సమదేశ్యములకు రెంటికిని వర్తించునవి.

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము: 1-4; 6-16, 18, 49-52; 56-74=39 సూత్రములు.
సంధిపరిచ్ఛేదము: 1-51 = 51 సూత్రములు.

అజంతపరిచ్ఛేదము: 1-14; 16-19; 22-41; 45-47; 58-61; 63, 46, 68, 70 = 52 సూత్రములు.

హలంతపరిచ్ఛేదము: 32-43; 50 = 13 సూత్రములు.

క్రియాపరిచ్ఛేదము: 9-35, 37-49 = 40 సూత్రములు.

మొత్తము: 195 సూత్రములు.

(ii) కేవల తత్సమములకు సంబంధించినవి.

అజంత పరిచ్ఛేదము: 15, 20, 21, 42, 48, 50, 53, 56, 57, 62, 65- 67, 69, = 41 సూత్రములు.

హలంతపరిచ్ఛేదము: 1-10 = 10 సూత్రములు.

క్రియాపరిచ్ఛేదము: 1-8; 36 = 9 సూత్రములు.

మొత్తము: 33 సూత్రములు.

(iii) కేవల దేశ్యములకు వర్తించునవి.

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము: 5, 17, 19- 48; 53- 55; = 35 సూత్రములు.

అజంతపరిచ్ఛేదము: 43, 44, 49, 54, 55, 71- 88=23 సూత్రములు.

హలంతపరిచ్ఛేదము: 11-31; 44, 49, = 23 సూత్రములు.

మొత్తము: 81 సూత్రములు.

ఇట్లు 309 సూత్రములలో ముప్పదిమూఁడు మాత్రము తత్సమరూప సాధన కుమాత్ర మనుకూలముగ నున్నవి. అందును గొన్నిటిని దేశ్యరూప సాధనకనుగుణముగఁ గూడ నన్వయింపవచ్చును. అందుచే నాంధ్రశబ్దచింతామణి తత్సమప్రక్రియను బోధించుట కేర్పడిన దనుట తగదు.

ఉత్తరాంధ్రము

పండ్రెండవ ప్రకరణము.

ఉత్తరాంధ్రము

పండ్రెండవ ప్రకరణము.

నన్నయకాలపు భాషకు లక్షణము నేర్పఱిచిన రీతిగాఁ బ్రతిశతాబ్దము నందలి భాషకును నేర్పఱిచినఁగాని యాంధ్రభాషాచరిత్రమును సంపూర్ణముగ వివరించుటకు వీలులేకుండును. అట్టి పనిఁజేయుట యొకరిద్దఱకు సాధ్యమగు పనికాదు. పూర్వకాలపు భాషయంతయును నేఁడు లేదు; గ్రంథరూపమునఁ గంటఁబడిన భాషకు మాత్ర మెట్లయిన లక్షణము నేర్పఱుచుకొన వచ్చును. కాని, యట్లు మిగిలిన భాషయైనను నాఁటనుండి నేఁటివఱకు నిలిచిన శాసనాదికముల మూలమున మనకుఁ గానవచ్చునది మాత్రమే సంపూర్ణ ప్రమాణ మగును. తాళపత్రాదులపై మనకుఁ జేరిన పూర్వభాషవిషయమున నంత నిబ్బరముగ లక్షణము నేర్పఱుచుట కష్టము. తాళపత్ర గ్రంథములా యా కాలములనాఁటివి నేఁటివఱకు నొక్కటేరూపమున మనకు లభింపకున్నవి. వ్రాయసకాండ్ర భ్రమ ప్రమాదములచేతనేమి, తరువాతి పండితులును గవులును వానియందు చేసిన మార్పులవలననేమి, యాయా గ్రంథములు యథాకవిగ్రథితములుగ మనకు లభింపకున్నవి. అట్టియెడ నాయా కాలములందలి శాసనముల మూలమునను తాళపత్రగ్రంథపరిశోధనమువలనను నొక్కొక గ్రంథమునందలి భాషను నిర్ణయించుకొనవలసియుండును. అట్టిపని యింతవఱకును జరిగియుండలేదు. కావున సాధ్యమయినంతవఱకు ముద్రిత గ్రంథముల మూలమునను, నందలి పుటలయడుగున తత్తత్పరిష్కర్త లను గ్రహించిన పాఠాంతరముల మూలమునను నెట్లో పాఠములను సరిపెట్టుకొన వలసియున్నది. ఇట్లు చేయుటవలన నొకరీతిగ మాత్రము భాషాచరిత్రము నేర్పఱుచుకొనఁగలము.

నన్నయకాలపు ఆంధ్రభాషాలక్షణము నేర్పఱుప నేను బ్రయత్నించినట్లే యితరకవుల గ్రంథములకును నితరులు లక్షణము నేర్పఱుపఁ బ్రయత్నింపవలసియున్నది. అట్టి ప్రత్యేకలక్షణగ్రంథములు బయలువెడలువఱకును భాషాచరిత్ర నిర్మాణవిషయమున మనకు సంతృప్తి గలుగఁజాలదు. నన్నయకాలమునకుఁ దరువాతికాలపు ప్రయోగము లాయా సందర్భములం దీ గ్రంథమునఁ బొందుపఱుపఁబడియున్నవి. ప్రస్తుత పరిశోధనముల స్థితిలో నంతకంటె నెక్కువగఁ జేయుట సాధ్యముకాదు.

ఆయా ప్రకరణములం దిప్పటివఱకు సేకరింపఁబడిన ప్రయోగములు సాధ్యమయినంతవఱకుఁ జేర్పఁబడినవి. వానియందు చేరక మిగిలిన ప్రయోగములలోఁ గొన్నిటి నుత్తరాంధ్ర మనుపేర నీ ప్రకరణమునఁ బొందుపఱుపఁ బ్రయత్నించుచున్నాను.

లాక్షణికులు దమ కపశబ్దములుగాఁ దోఁచినవానిని గ్రామ్యములుగ నిషేధించియున్నారు. ఇట్టి నిషేధమునకుఁ గారణము తమకుఁ బూర్వుల కావ్యములం దాయా రూపములు లేకుండుటయుఁ దనకాలమున నవి తల చూపుచుండుటయు నని యనుకొనవచ్చును. పూర్వలాక్షణికు లిట్టి దృష్టితో నాయాశబ్దరూపములను నిషేధించినను దరువాతికవులు వానిని ప్రయోగింపక మానరైరి. వ్యవహారము లక్షణముకంటె వారికి బలవత్తరమయ్యెను. అర్వాచీనలాక్షణికులకుఁ బూర్వలక్షణమే ప్రమాణమయ్యెను. గాని, కవులప్రయోగములు కాలేదు. కావున నానాఁటికిని లక్షణముకంటె నిషేధమే యెక్కువ యగుచువచ్చెను. ప్రయోగములను వ్యవహారమును విడిచి లక్షణమును గూర్ప నెంచుట నేలవిడిచి సాముచేయుట వంటిదయ్యెను. కావుననే, యొక లాక్షణికుఁడు విధించినదాని నింకొకఁ డాక్షేపించుటయు నొకఁడు నిషేధించిన దాని నింకొకఁడు గ్రహించుటయు సంభవించెను.

ఆంధ్రవ్యాకరణ సంప్రదాయ మనేకవిధములుగ నున్నది. ఒకటి యాంధ్రశబ్ద చింతామణియే సంపూర్ణ వ్యాకరణమని తలంచి, దానియందలి లక్షణము నతిక్రమించిన ప్రయోగములను నిషేధించునది. మఱియొకటి యథర్వణుని సంప్రదాయము. ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి యసంపూర్ణ లక్షణ గ్రంథమని తలంచి దానిని నవరించి వివరించునట్టిది. అహోబలుఁ డాంధ్రశబ్ద చింతామ ణ్యథర్వణకారికావళులతోఁ దెనుఁగు లక్షణమున కవధిఁ గల్పించినాఁడు. కాని, తరువాతివారగు కూచిమంచి తిమ్మకవియు, నడిదము సూరకవియు నాయవధి నతిక్రమించి కవులకు మార్గదర్శకులైరి. తరువాతఁ జిన్నయసూరి యహోబలుని సంప్రదాయమును నిలబెట్టుటకు బాలవ్యాకరణమును రచించెను. బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులవా రథర్వణసంప్రదాయమును సాగించుచు బాలవ్యాకరణమునకుఁ గారికా రూపమునఁ బ్రౌఢ వ్యాకరణమును రచించిరి. ఈ లాక్షణికుల సంప్రదాయమునకుఁ జేరని యాంధ్రభాషాభూషణాది వ్యాకరణములును గొన్ని పొడచూపినవి. ఈ లక్షణగ్రంథముల చరిత్ర మెట్లున్నను, వీనిలో నొకటిగాని, యన్నియుఁగాని యాంధ్రభాషకు సంపూర్ణలక్షణమును జేకూర్చునట్టివి కావు. ఆయా లక్షణ కర్తల దృష్టికి సాధువులని తోఁచిన ప్రయోగములకు మాత్రము లక్షణము

పుట్టినది. తక్కినవానిలోఁ గొన్నిటికి నిషేధము కలిగినది; మిగిలిన యనంత భాష లక్షణాగతికమైనది.

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి కావ్యభాషకు నియమమును గల్పించుటకై యేర్పడినది. కావుననే "విశ్వ శ్రేయః కావ్యమ్; తదదోషా పరిష్కృతా చ వాగర్థా; సా వాగ్యా రసవృత్తిః; సాధ్వోహి రసో యథా త(య)థం కవిభిః" అను నార్యాగీతితో నాలక్షణగ్రంథ మారంభ మగుచున్నది. పిదప "స్వస్థాన వేషభాషాభిమతా స్సన్తో రసప్రలుబ్ధధియః లోకే బహుమన్యన్తే వైకృత కావ్యాని చాన్య దపహాయ" అని రసప్రలుబ్ధ ధీమంతులు వైకృత కావ్యములను బహుమానింతురని తెలుపఁబడినది.

వ్యాకరణము ప్రయోజనము రసముకాదు. రసదృష్టితో పాణిన్యాదులు సంస్కృతమునకును నితరు లితర భాషలకును వ్యాకరణమును వ్రాసియుండలేదు. భాషా స్వరూపము నేర్పరించుటయే లక్షణ గ్రంథముల ప్రయోజనము. వ్యాకరణ మొక శాస్త్రము; అది భాషా తత్త్వమును నిరూపించునట్టిది. అది చేయు నియమములు రాజాజ్ఞలవంటివి కావు; అవి సంస్కారమే ప్రయోజనముగాఁ గలవి. "వర్ణలోప, వర్ణాగమ, వర్ణవ్యత్యయ, ప్రకృతి భావలక్షణ స్సంస్కారః" అని కాత్యాయనుని ప్రాతిశాఖ్యము. ఇక్కడ నీ శబ్ద రూపమున నీవర్ణమునకు లోపము గలిగినది; ఇక్కడ నీవర్ణ మాగమముగా వచ్చినది; ఇక్కడ వర్ణ వ్యత్యయము గలిగినది; ఇక్కడ నిది ప్రకృతి భావమున నిలచినది, అని తెలియఁజేయుటయే సంస్కారము.

ఇట్లుండఁగా నున్నరూపమును మార్చియు, నిషేధించియుఁ జేసిన నియమము గ్రాహ్యము కాఁజాలదు. అట్టి నియమమును జేసినను లోకము దాని ననుసరింపదు. పంచాంగములు మారిన గ్రహగతులు మారవు; వృక్ష శాస్త్రము సరిగ లేకున్నఁ జెట్లు తమ సహజ స్వరూపమును విడనాడవు. అయిన భాషకు నియమ మక్కఱలేదా యని యనేకు లడుగుచుందురు. నియమము లేని భాషయే లేదని దానికిఁ బ్రత్యుత్తరము; పదప్రత్యయ విభాగము, విభక్తి, వచన, లింగ, పురుషములు మున్నగు వ్యాకరణవిషయములు సంపూర్ణముగ లేని భాషయే యుండఁజాలదు. అయిన భాషా విషయమునఁ బ్రమాణ మక్కఱలేదా యని యడుగవచ్చును. ప్రమాణమనునది యొక కల్పిత భావము; ప్రమాణమైన మనుష్యుఁడు, ప్రమాణమైన గుఱ్ఱము, ప్రమాణమైన చెట్టు నను వ్యక్తులెట్లు దుర్లభములో, ప్రమాణ భాషా విషయమునఁగూడ నంతే. ఏదో యొక ప్రామాణిక కృతకభాషను గల్పించి కొన్నను, నది యా రూపమునఁ జిరకాల ముండఁజాలదు. ప్రపంచమునకును భాషకును బరిణామము సహజము. పరిణామప్రవాహ రూపమున లోకము

నకు నిత్యత్వము గలదు. నన్నయనాఁ డుండిన మనుష్యులవంటి మనుష్యులు, నాచారములవంటి యాచారములు, వ్యవహారములవంటి వ్యవహారములు, నేఁడెట్లు లేవో, నాఁటి భాషయు నేఁడు లేదు. అది పరిణామమును బొందినది. కొందఱు పాడయిన దనవచ్చును; బాల్యమునుండి యౌవనమును బ్రాపించుట పాడగుట యైనయెడల నేఁటిభాష పాడైనదే యగును. అయిన నేమి చేయవలెను ? మన వ్యవహారమును మానుకోఁ గలమా? తిరుగ బాల భాషితము నభ్యసింప వలెనా?

"సిద్ధిర్లోకా ద్దృశ్యా" అను సూత్రములోని 'లోక' శబ్దమునకు 'శిష్ట లోకమని కొందఱును, 'కవిలోక' మని కొందఱును, ప్రాచీనకవి' లోక మని కొందఱును, "ప్రాచీనతముఁ"డగు నన్నయ యొక్కఁడే యీ లోకమనికొందఱును నర్థమును చెప్పి, లక్షణమును జాల సంకుచితము చేసిరి. నన్నయ విడిచిన యరణ్యపర్వ భాగమును బూరించిన యెఱ్ఱన్నకే నన్నయభాషా తత్త్వము సరిగ పట్టుపడనప్పు డాతని కింకను దూరమున నున్న మన కది వేద్యమగుట కష్టమని వేఱుగఁ జెప్పనక్కఱలేదు. శ్రమ చేయఁగాచేయఁగా నేమూలనుండియో కొంతభాగమును మాత్రము కనుగొనుటకు వీలగునే కాని, యీకాలపు భాషకు సంపూర్ణ లక్షణము నేర్పఱుచుటకు శక్యము కాదు. అట్టి లక్షణమును సంపూర్ణముగ నేర్పఱుచుటకు సాధన సామగ్రి చాలదు. భారత కథలో రెండున్నర పర్వముల కథకు సరిపోయిన భాషను మాత్రము నన్నయ యుపయోగించినాఁడు; అదిగాక చాలవఱకు సంస్కృత పదములతోఁ గాలక్షేపము చేసినాఁడు; ఆ నాఁటి తక్కిన భాషకు స్వరూప మెట్లుండెనో తెలిసికొనుటకు శాసనములు కొంత తోడ్పడుచున్నవి; కాని, వాని మూలమునను నెక్కువ ప్రయోజనము గలుగదు.

ప్రాచీన కావ్యములను జదువుకొని యందలి మార్గమునే యవలంబింప వలెననుట యనుసరింప సాధ్యముకాని యుపదేశము. జీవితకాలమంతయు భాషయందు కృషిచేసిన పండితులకే ప్రాచీనాంధ్రభాషాలక్షణము దురవగాహముగానుండ, సామాన్యజనుల కది యందనిమ్రానిపండే యగును. ఏనాఁటి వ్యవహార మానాఁటిది; ఏనాఁటిభాష యానాఁటిది. శబ్దములను విచారము లేకుండ నిషేధించుటవలన లాభము లేదు.

ప్రాచీన లాక్షణికులు చేసిన నిషేధములు తమ లక్షణగ్రంథములందే నిలిచినవి. "ఉత్తరాంధ్ర కవులూరక యుండ" లేదు. తమకుఁ దోచినట్లు దాము గ్రంథములను రచించిరి; తమ వ్యవహారమునందున్న రూపములను విడనాడక ప్రయోగించుకొనిరి. వారును రసప్రలుబ్ధ ధీశాలులే. వారి గ్రంథములును నాఁడును నేఁడును దెనుఁగువారి కాదరణ పాత్రములైనవి.

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణికారుఁడు "విరళాన్ పేచోపాదికశబ్దాన్ ప్రవ్యాహరన్తు శబ్దజ్ఞాః, ఇహ తు ప్రవ్యాహార్యం సంకేతిత సుప్రసిద్ధ మేవ పదమ్" అని ఘంటాఘోషముగా చెప్పినను లాక్షణికులు వ్యవహారమున సంకేతిత సుప్రసిద్ధములైన పదములను నిషేధించి, యెన్నఁడో కవులు వాడినట్టియు నేఁడు వ్యవహారభ్రష్టములైనట్టియు పదములనే యతిప్రీతితోఁజూచుచు, ప్రాచీనశబ్ద స్వరూపము తమకు గోచరింపని పట్టుల, వ్యావహారికరూపము దుష్టమను తలంపుతోఁ గృతకరూపములతో రసపుష్టిఁ గలిగింపనెంచుట భాషకు కీడుగలిగించుట గాని వేఱుగాదు.

ఈ క్రింద నాయాలాక్షణికులు నిషేధించిన రూపములును, నారూపముల నుత్తరాంధ్రకవు లెట్లు తమగ్రంథములందు వాడినదియుఁ జూపఁబడును.

కేతన నిషేధించిన రూపములు.

పంచకుము, తోపించకుము; వాటిని; మమ్మాన్మ = మమ్మును; గొంటూరమ్మ; ఏదాలు; మోసేటివారు; ఆససేనువారు; వాఁడి; బాడిగ; ఈఁడు, ఇనుతి; పంపేరు, తెంపేరు; పాడేరు, చూసేరు; ఇందాము, కందాము; ఇస్తి; అటుకు; దవ్వు; వెగడు; అషువలె, ఇషువలె; ఆడ, ఈడ, ఏడ; అచ్చు; ఇచ్చు; నోయన్, కాయన్, వేయకుండు; ఆఁడు, బొమ్మఁడు; గద్ద, గుద్ద.

అప్పకవి.

చెవులు, కనులు, బుగ్గలు, పండ్లు, చండ్లు, బొడ్డు, ముడ్డి, కాళ్లు, చెంచు, ఉయ్యాల, పయ్యెద, తాయతు; తన్ను, నిన్ను, నన్ను, లు ద్రుతప్రకృతికములు కావు. కనెన్, వినెన్; రేఫ శకటరేఫములకు యతిప్రాసల విషయమున విరోధము.

అహోబలుఁడు.

అంట, కొంట, మొద.

చిన్నయసూరి.

1. వస్తాఁడు, తెస్తాఁడు; వచ్చేని, తెచ్చేని; వచ్చేవాఁడు, తెచ్చేవాఁడు; వచ్చేటివాఁడు, తెచ్చేటివాఁడు.

2. స్త్రీవాచక తత్సమ సంబోధనాంతంబులకు సంధిలేదు; సంస్కృతీయంబునకు సంధియగునని యథర్వణాచార్యులు చెప్పిరిగాని, దానికిం బూర్వ కాలంబులందుఁ బ్రయోగంబు మృగ్యంబు.

3. క్త్వార్థంబైన యిత్తునకు సంధి లేదు.

4. కూఁతురులు, కూఁతుళ్లు, కూఁతురి నిత్యాది రూపంబులు గ్రామ్యంబు లని యెఱుంగునది.

5. ఆకర్ణించుదురు, దంచుదురు, ఆకర్ణించన్, దంచన్, ఆకర్ణించక, దంచక, ఇత్యాది రూపములు ప్రామాదికములు.

6. చేతురు, కోతు రిత్యాదు లసాధువులని యెఱుంగునది.

పై నాయా వ్యాకరణకర్తలు నిషేధించిన రూపములకు గ్రంథముల నుండి పెక్కులుదాహరణముల నీయవచ్చును. వానినన్నిటిని గవులు యథేచ్ఛముగఁ బ్రయోగించికొనిరి. అట్టియెడ వానికిని బ్రమాణత్వమును గల్పించుటకు సూత్రములను జేయుట వైయాకరణుల ధర్మము.

లాక్షణికులు నిషేధించిన యాయా విషయములందే కాక యింక ననేక విషయములందు పూర్వాంధ్రమునకును నుత్తరాంధ్రమునకును భేదములు గలవు. ఆభేదములను చూపుటమాత్ర మీ యాంధ్రభాషా చరిత్రము పని. ఆంధ్రభాషాలక్షణమును విశాలముచేయుట కాయా ప్రయోగము లుపకరింపఁగలవు.వీనిలోఁ గొన్నిటిని గుప్తార్థప్రకాశికాకారులగు కీ. శే. బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రులుగారు చూపియేయున్నారు. కాని,వారు వాని నంగీకరింపక యవి లక్షణ సురక్షితంబులుకావని పరిహరించిరి. ఆయా ప్రయోగము లపరిహార్యములనియు, వానినిజేకొని విశాల మగు వ్యాకరణము నాంధ్రభాషకుఁ గల్పింపవలయుననియు భాషాభివృద్ధిని జ్ఞానవ్యాపనమును గోరువారికి వేఱ చెప్ప నక్కఱలేదు.

సంస్కృతము.

తెనుఁగున సంస్కృతము వాడుక యనేక విధములుగ మాఱినది. సంస్కృతపదముల యుచ్చారణము తెనుఁగువారి నోటఁబడి యెన్నియో రీతులఁ బరివర్తనము నొందినది. అందుమూలమునఁ దత్సమములును నర్ధతత్సమములును, తద్భవములును గలిగినవి. తత్సమములలో నతిప్రాచీనములు కొన్ని; నర్వాచీన తత్సమములు కొన్ని; తద్భవములలోఁ బ్రాచీనతద్భవములు కొన్ని, యర్వాచీనతద్భవములు కొన్ని. మిక్కిలియు వికారమునొందిన తద్భవము లనేకములు దేశ్యములుగఁ బరిగణింపఁబడుచున్నవి. కేవల తత్సమములుగా నేఁడు వ్యవహారము నున్న పదములును నాంధ్రభాషాసంప్రదాయము ననుసరించి యుచ్చారణమున మార్పుఁజెందినవి.

వ్యవహారమునఁబడిన సంస్కృతపదములు మార్పు నొందుట సహజమే; కాని, గ్రంథకర్తలును గవులును నట్టి మార్పులను గణింపక యాపదములను బ్రయోగించుటయే వింత. సంస్కృతభాష మఱుఁగులు గమనించుట కష్టమైన పనియే; దానికి సంస్కృత వ్యాకరణమును సంపూర్ణముగ నభ్యసింపవలెను; సంస్కృత వాఙ్మయముతో బాగుగఁ బరిచయము గలుగవలెను. ఇంత కృషి చేసినను నిత్యమును నా భాషతో సంబంధము లేకపోవుటచే నెన్నియో

సందేహములు గలుగుచునే యుండును. సాధారణజనులమాట యటుండ సంస్కృతము నభ్యసించి కవులయినవారి గ్రంథములందే సంస్కృతభాషాను సారులుగాని యనేక ప్రయోగములు దొరలియున్నవి. ఆపండితకవులును వ్యవహారధోరణికి లోఁబడక తప్పినదికాదు. సంస్కృతవాఙ్మయమునందలి గావ్యమార్గము ననుసరించుటచేతఁ గాదంబర్యాదులందువలె దీర్ఘసమాసములును, సంస్కృతలక్షణమే ప్రధానదృష్టిగా నుంచుకొనుటచేతఁ దెనుఁగుపాడుకకు విలక్షణమైన ప్రయోగములు, మున్నగువానిని గూర్చి యిట విచారింపఁ బనిలేదు. సంస్కృతవ్యాకరణమునకు విరుద్ధములైన కొన్ని ప్రయోగములను మాత్ర మిచట నుదాహరించుట యుక్తము.

1. లింగవ్యత్యయము.

నపుంసకలింగమునకు స్త్రీలింగము.

అనివారణ (నిర్వ. IV. 49); అర్పణ (పాండు. IV. 160; చెన్నమల్లు శత. 16); ఆరాధన (విక్ర. II. 145).

ఉద్యాపన (కళా. IV. 31); గ్రహతారకాకులము (నిర్వ. V. 56) చిహ్న (పద్మపు. V. 65); త్రాణ (మను. V. 71; విక్ర. VI. 126); నర్తన (రామరా. I. 308); నిష్కర్ష (ఉ. రా. V. పు. 91); పరిపాలన (నిర్వ. VIII. 19); పునశ్చరణ (పద్మపు. V. 14); పూజన (సమీ. II. 55).

పోషణ (రామరా. I. 297); ప్రశ్న (ఉ. రా. I. పు. 15; పద్మపు. V. 49); మధ్య (పాండు. III. 185; కవిక. III. 26); యోచన (యోజన?) ఉ. రా. పు. 55, రక్షణ (విక్ర. II. 39); సంపాదన (హరి. పూ. VIII. పు. 194); సమర్పణ (ప్రభులిం. పు. 53); సృజన (సమీ. I. 179); సంబోధన, స్ఫురణ, ఖేలన (నన్నయ ప్రయోగములు).

స్త్రీలింగమునకు నపుంసకలింగము.

మాయము (విక్ర. II. 137; ఉ. రా. పు. 156).

పుంలింగమునకు స్త్రీలింగము.

ఊహాపోహలు (ఉ. రా. పు. 36); ఊహ (పాండు. IV. 11; విష్ణుపు. II. 170); విమర్శ (చెన్నబ. పు. 91); మొద.

స్త్రీలింగమునకుఁ బుంలింగము.

స్వర్గార్థి = స్వర్గార్థిని (కుమా. భా. I. 846).

పుంలింగమునకు నపుంసకలింగము.

సహాయముగా (నిర్వ. V. 52).

2. ఉపసర్గముల వాడుక.

ప్రత్యష్టమీతిథిన్ (కాశీ. II. 69; IV. 184); ప్రతిచతుర్థిని (కాశీ. V. 170); ప్రతి మందిరంబునన్ (హరవి. IV. 51); ప్రతి గృహంబునన్. (హరవి. IV. 54).

3. అవ్యయములకు విభక్తి ప్రత్యయములు చేరుట.

మనుష్యమాత్రమునకు (వరాహ. III. 36); కలహంసగమనల మధ్యంబునందు (శకుం. పరి. I. పు. 11); ప్రాయము (అర్థభేదము: వయస్సు) (కవిక.III. 16); ఇన్నియు నవశ్యంబులు (కవిక.II. 15); అయిదు వారములు= సార్లు (కాశీ. V. 195).

4. అవ్యయములు విశేష్యములుగా వాడఁబడుట.

ఒక్కమాత్ర జయాపజయంబులు (నిర్వ. V. 29); వారత్రయము (మను. IV. 92); ప్రదక్షిణంబులు దిరుగు (వరాహ. IV. 5); సమ్ముఖమై (నిర్వ. V. 29).

5. సంస్కృతావ్యయములను విడిగా వాడుట.

అథవా నన్నుఁ బుట్టింప నూహగల్గిన (వరాహ. II. 156); కించిత్తును (మను. IV. 115); తూచా (తు, చ) తప్పకుండన్ (విక్ర. I. 110); ఏ వినా కలుగునే యితరుఁడ వని (శంక. విజ. పు. 8); దీనన వినా (సమీ. III. 95); వృథా శపింతురే (మను. IV); ఏమన్నన్ వృథా యుత్తలిన్ (కళా. IV. 19); దానిమూలమున సదా నిల్చు మహాదేవుండు (వరాహ. X. 143). చూ. 11-వ శతా. తెనుఁగుభాష: అవ్యయములు.

* 'ముచ్చమూఁడు మాఱులు' అనునది 'మృత్స్న మూఁడునూఱులు' (వరాహ. VIII. 9) అని సంస్కృతీకరింపఁబడినది.

6. సమాసములు.

ఆబాలవృద్ధులై (హరి. పూ. VII. పు. 168); దుస్సాధ్యము (ఉ. రా. పు. 126); తత్పరులు (ప్రత్యేకముగా ప్రయోగము) నిర్వ. IX. 64; ఎంత దాసోహపరుఁడు (చెన్నబ. పు. 50); పథశ్రమము (కుమా. భా. I. 126); పథశ్రాంత (దశకు. VIII. 15); పథశ్రమాపనోదనార్థము (దశకు. XI. 27, 78); పుస్తకవీణాపాణికి = వీణాపుస్తకపాణికి (హరవి. పీఠి. 4); అస్తప్రాప్తుఁడు (మను. V. 32); త్రైలోక్య రాజ్యలక్ష్మి (సర్పమా. పు. 5); మోహమంట పంబునకు జయకారంబునేసి (భీమ. II. 50); వాగ్వివాదము (హరవి. III. 59); నరస్వామి (వరాహ. V. 6); నవనవ సౌరభములు (మను. IV. 118); ఆబాలవృద్ధ నరనారీకము (హరి. పూ. IX. పు. 204); ఆ సమస్తాంగనలు

(హరి. పూ. VIII. పు. 182); 'సమ_స్తమనుష్యులు' అనవచ్చునా ? —కనక ఘటీనిర్వాంత సుగంధిజలంబులు (మను. V. 72); దైవచేష్టితము లెవ్వారికిం గడవంగరాదు (నిర్వ. IX. 74); దోర్విలాసతన్ (నిర్వ. V. 52); గౌరవ శాంతమూ_ర్తి (నిర్వ. III. 4); ఉచితపరుఁడు (నిర్వ.IV. 77); పుణ్యాధిగాత్రుఁడు (నిర్వ. VI. 1).

7. తత్సమములు.

మూర్ఖు, వృద్ధు, మొద. నన్నయవాడినవి; సామంతు (నిర్వ. I. 43); సఖుఁడు (వరాహ. I. 99; III. 113; IV. 7; శకుం. పరి. II. పు. 45; 43; పాండు. IV. 130; హరవి. పీఠి. 12; ప్రభులిం. పు. 53); భ్రూణహుఁడు (పాండు. IV. 131); శిరసుపై (వరాహ. X. 146); దీని సామ్యమున "వయసువానిఁజెందు వరవిద్యలన్నియు" "పయసులో వేసిన పంచదార"— ఇట్టి ప్రయోగములు సాధువు లగునా?—సరసిలో (వరాహ. I. 100)—దీని సామ్యమున 'శిరసిమీఁద' నవచ్చునా ?

8. సంస్కృతక్రియలు తత్సమము లగుట.

అవధారు (ఉ. రా. I. పు. 19)=అవధర.

9. అపూర్వశబ్దప్రయోగములు.

తెనుఁగున గొన్ని సంస్కృతపదములు సకృత్తుగాఁ జేరినవి. పండ్రెండు సములు (వరాహ. V. 52; XII. 9).

10. పాణిని వ్యాకరణమునకు లొంగని శబ్దరూపములు.

కమలనేత్రి; బాలకి (కుమా. భా. II. 103).

(11) తప్పుగా 'ఇమనిచ్' ప్రత్యయముచేరుట.

ప్రౌఢిమ (కాశీ. I; కళా. III. 109).

12. అర్థభేదములతో సంస్కృతపదములను వాడుట.

శోధించి = వెదకి (కాశీ. IV. 104); తాత్పర్యము = శ్రద్ధ (విక్ర. II. 143); మాయము = కనఁబడకుండుట (విక్ర. II. 137; ఉ. రా. పు. 156); అబద్ధములు = అసత్యములు (ఉ. రా. పు. 112); భేషజము=మోసము (హరవి. III. 90); వివరంబు = వివరణము (ఉ. రా. పు. 47; శకుం. పరి. II. పు. 31); వివరించి (మను. VI. 67; కళా. III. 138); స్థలవిశేషము = వింత (శకుం. పరి. II. 24); ఆయ_త్తము = సిద్ధమగుట (వరాహ. VI. 39).

13. అర్ధతత్సమములు.

మనకేయానమ్మ యామానముల్ (వై జ. పు. 62); పరామరిసింపు (సమీ. I. 178).

14. తెనుఁగు సంప్రదాయము కాదని లాక్షణికులు విడనాడిన క్రియా రూపములు.

ఉపచరించు, సకర్మకక్రియ (కాశీ. IV. 61); గమనించు (వరాహ. II. 8; శకుం. పరి. II. పు. 24, 46); దృష్టించు (హరి. పూ. VIII. పు. 184); నివర్తించు (హర. వి. III. 36); పరామరిసింపు (సమీ. I. 178); పరిచరియించు (విక్ర. I. 192); పరిణయించు (పాంచా. పరి. III. పు. 26); పుష్టించు (శకుం. పరి. II. పు. 39); ప్రయాణించు (జైమి. VIII. 85); ప్రతివసియించు (కాశీ. II. 18); సంభజించు (కాశీ. III. 174); విశేషించు (కళా. II. 173); శీలించు (ప్రభులిం. I. పు. 5); సప్రాణించు (హరి. పూ. VII. 173).

15. మిశ్ర సమాసములు.

i. తెనుఁగుపదములు మొదటఁగలవి.

అరినాఁటి వేశ్యాభుజంగుఁడు (నిర్వ. I. 35); చలపకారము (మను. V. 58); చలపకారి (మను. V. 58); వేఁటకరుల్ (మను. IV. 50); కటికభావము (ఉ. రా. పు. 116); కవలపుత్త్రులు (పద్మపు. IX. 21); పట్టివర్ధనము (పద్మపు. VII. 167); తలిదండ్ర్యాదులవంటివారలు (రంగారా. II. 96); పొలిమేరసీమ (కాశీ. III. 118); నడిసన్నరాజులన్ (ఉ. హరి. IV. 151); అన్నయమంత్రి, లక్కమాంబ, గంగమాంబ, రంగయామాత్యుఁడు, అంబమాంబిక, అనంతమాంబిక, తిమ్మమాంబ, కొండమాంబ, నాగమాంబిక (పాండు. I); నరసమాంబ (ఉ. రా. I. పు. 3); బుక్కమాంబ (మను. I. 27); నాగమాంబిక (మను. I. 31); పోతమాంబ (శకుం. పరి. I. పు. 6); అన్నమాంబ (కాశీ. I. 24).

ii. సంస్కృతపద మాదియందు గలవి.

అల్పదనము (పాండు. III. 62); తనుగాలి (నిర్వ. IV. 78); నిత్యపెండ్లికొడుకు (రాధామా. III. పు. 43); భూరివాన (నిర్వ. I. 65); పరివారసన్నాహబిరుదు (నిర్వ. I. 35); తరుపండులు (నిర్వ. VII. 101); సమచౌకపు నెత్తము (వరాహ. X. 112); మదహత్తి (ఉ. రా. పు. 79); జ్యేష్ఠకాపురము (పద్మపు. VI. 114); త్రిభువనపెండేరున్ (నిర్వ. II. 102); సోమప (కాశీ. VII. 59); స్వామివారు (దశావ. పు. 49);—ఇట్లే వ్యవహారమున 'అతి, ప్రతి, బహు, అనేక' అనువానితోఁ దెనుఁగు పదములు సమసించుచుండును.

iii. సంస్కృత సమాసముల పోలిక నేర్పడిన సమాసములు.

హేమాహేమీలు, ఘటాఘటీలు (వరాహ. X. 8).

లాక్షణికులును నేటి కొందఱు పండితులును నిషేధించిన కొన్ని పదములు.

1. ఆడ— ఆడాడ (యయా. పు. 7); ఆడకాడకున్ (వరాహ. III 23; XII. 43).

2. ఈడ—ఈడకు (రాధామా. III. పు. 45, 46, 49); మొద.

3. ఏడ—ఏడకు (రాధామా. III. పు. 49, 57, 41); ఏడవి (రాధామా. I. పు. 17); ఏడ(కువల. II. 42); ఏనేడ నిందార్యుదులేడ (భార. ఆది. VIII).

4. ఆతల } = ఆతల (ప్రభా. I. 81); ఆతలకీతలకు వెడలి నమ్మెలు
5. ఈతల } (రామాభ్యు.VIII. 114); తనమానసం బీతలాతలై నన్ (వరాహ. XI. 55).

6. ఎత్తుకొనివచ్చు—ఆ ముద్దియకు బుద్ధిచెప్పి యెత్తుకొనివచ్చెదము (ప్రభా. V. 18).

7. కండ్లు, కన్నులు—తలలో పేనులు కండ్లలోని పుసి (శుకచ. పు. 14); కన్నులు (కాశీ. V. 167); కలికి కాల్గన్నుల తెలుపు (ఆది. III. 29); చన్నులుఁ గన్నులు (విరా. I. 245); వెడఁదకన్నులవాని వెయినామముల వాని (పాండు. I. 213; IV. 121. నిర్వ. VI. 80).

8. కానుక—(ప్రభా. I. 64; మను. V. 42).

9. కాళ్లు—కడకాళ్లు పట్టి వానిని (ఆది. VI); రోయుతీఁగ కాళ్లం బెనఁగె (ఆది. V.);కుంతి ... గంగనీళ్లఁ గాళ్లు మొగంబుఁ గడిగికొని (ఆది.V.18); భీమసేనుండు ... కాళ్లుగడిగికొని యాచమనంబుసేసి (ఆది. VI. 289); అర్జునునికాళ్ల యొప్పిదము (విరా. I. 228); (మల్లుని) కాళ్లును జేతులు వేళ్ల (విరా. II. 17); నిరతముగాదు గాండివము నిల్వఁగ నోపవు గాళ్లు (భీష్మ. I. 181); కృపవుట్టె నన్నకాళ్లంబడియెన్ (నిర్వ. రా. VI. 14); కాళ్లులు (నిర్వ. IX. 39); కాళ్లగజ్జెలు (వరాహ. IV. 128); కాళ్లు (మను. III. 137); నెతి కురులు ... నిబ్బరంపు గుబ్బచన్నులు ... తొడలపెక్కువ ... కాళ్లు (పాండు. I. 126); మోకాళ్లు (కాశీ. V. 110); కాళ్లన్ (నిర్వ. VI. 14); కచ్ఛపంబులఁ బోలి మీఁగాళ్లు దనరు (ప్రభా. II. 86); కృష్ణుఁడొడిసి కాళ్లుపట్టి పెన్-ద్రోహి చావుమనుచు ఖరునిఁద్రోచెఁ గాళ్లమీఁదుగాన్ (ఈ రూపమును నిషేధించిన యప్పకవియే యప్పకవీయమున (IV. 277); కలికి నెతివేణి చెలు

వంబు గాళ్లఁబెనఁగ (విజయ.); మీఁగాళ్లు (సారంగ.); కాళ్ల వేళ్లు (దశావ. పు. 73.)

10. ఉంగుటము—(నిర్వ. I. 26).

11. గల్లము—(మను. V. 69); గల్లకోణులు (పాండు. I. 64, 194).

12. కొప్పు—విభుఁడు రాధికకొప్పు విచ్చిన తోడనే వల్లభు సిగవిచ్చె వనజగంధి (గోపీనాథకవి: శ్రీ కృష్ణ జన్మఖండము.) విప్పఁగప్పగు గొప్పకొప్పున విరినల్ల గలువలదండలు చెలువుమీఱె (తారాశ).

13. చన్నులు—హారపరీతమౌ మిషమున, భూరమణుఁడు గమిచె నింతి పొంకపుఁ జన్నుల్ (నైష.); చన్నుల క్రొవ్విదంబు; ఇట్టి చన్నుల పెంపు (సింగన); చంద్రికలుబ్రోలెఁ జన్నుల ముత్యాల సరము లమర (ఉ. హరి.); చన్నులు (పాండు. III. 94); అన్నుల చన్నులు (భాగవ.); ఎటులోర్వనున్నదో యీ కన్నెచన్నులు గోపసింహుని గోటి కుమ్ములకును (రాధికా.)

14. చెంగు—(వరాహ. XI. 109); 'చేంగు' (వరాహ.)

15. చెవులు—చెవులకు నుత్సవం బొందుచుండ (ఆర. I. 357); చెవులకు నింపెసఁగ (శాంతి. III. 385); నా చెవుల కింపారన్ (శాంతి. VI. 135); చెవులార వింటి (ఆశ్వ. II. 130; V. II; VI. 73; IX. 90); కావ్యంబు సరసులైన కవుల చెవులకు నెక్కినఁగాని నమ్మఁడెందుఁ బరిణతి గలుగు కవీశ్వరుండు (నిర్వ. I. 9); పవడంపుఁ జొత్తుల చెవుల రూ పడఁగంగ (విరా. I. 228); వీఁగుఁ జ, న్నులపయిఁ గేలమర్చుచుఁ దనూలత లించుక కొంకఁ గుంతలం, బులు మెలపొందఁగాఁ జెవుల పొందునఁ జేర్చుచుఁ గూడి వేడుకన్ (నిర్వ. VIII. 47); చెవులు (శకుం. పరి. III. పు. 53; పాండు. III. 94; IV. 121; దశావ. పు. 46, 112, 297; నిర్వ. III. 152, 154; IV. 98; VI. 41; I. 9, 72, 79; IV. 22; VI. 73; విక్ర. IV. 35;) (స్త్రీ వర్ణనము); ఉ. రా. పు. 142; పద్మపు. III. 145;) (పురుష వర్ణనము) చెవులను గడియలు వడ (పాండు. III. 103); చెవియొసఁగు (పాండు. I. 151); చెవులకున్ (శకుం. పరి. II. పు. 38, 31, 18; మను. IV. 34; వరాహ. IV. 7; II. 101; I. 102; ప్రభా. V. 39; III. 96); కవులకుఁ జెవుల పండువులు సేయ (ఈ రూపమును నిషేధించిన యప్పకవియే యప్పకవీయమున IV. 384).

16. తావు; (వరాహ. III. 12; మను. V. 15; ఉ. రా. V. పు. 90; పాండు. III. 105; ప్రభులిం. పు. 64).

17. తగుల్పాదు—వీరలగుట్టు నీ పోగునకుఁ దగుల్పడినదియే (ప్రభా. V. 75).

18. తల్లకెడవు—— (వరాహ.)

19. ద్రొబ్బు——ద్రొబ్బినఁ జూచి (భోజరా. III. 38; కళా. V. 17); (గౌరవార్థమున).

20. పండులు, పండ్లు = దంతములు వినుము జరానుబంధమున వెం ట్రుక తండముఁ బండ్లు వీనులుం గనుఁగవయుం జరం బొరయు (అనుశా. I. 147); పండ్లు వేర్వ్రాసి కదలు చూపకయమున్న (కాశీ. IV. III. 84); భాగ్యనిధి ముప్పదియురెండుపండ్లవాఁడు (కాశీ IV. 31;) భక్తి వృద్ధుఁడుగాఁగఁ బాటించెనే వేల్పు ప్రహ్లాదుఁగడుఁ బాలపండ్లనాఁడు (పాండు II. 137); గొగ్గిపండులు (వరాహ. II. 45 (ప్రాసయతి); II. 182; V. 117, 124; VII. 40; కాశీ. IV. 37; VII. 31, 84, 92).

21. పిల్ల మెఱుములు: వరాహ.

22. బొడ్డు: ఒక్కొక చన్నును, జెవియును, జెక్కును, జను, బొడ్డు, మూఁపు (సభా. I. 143); బొడ్డు క్రింది యంగములు విప్రుఁ జోఁకిన నచటు గడుగవలయు (విజ్ఞా. III. 100); బొడ్డుబంటిగా (వరాహ. X. 53); నాసి కాపుటములు, నయనముల్, శ్రోత్రముల్, బొడ్డును, వక్షంబు, భుజము లందు (వరాహ. X. 52); అనంతరంబు బొడ్డు నిరువుకొంచుం (కాశీ. V. 224); ప్రియుఁడగు బొడ్డుఁదమ్మి తొలిబిడ్డఁడు (భాగ. II. 240); జగన్నాథు బొడ్డుఁ దమ్మిని బ్రహ్మపుట్టె మొదట (భాగ. IX. 376); బొడ్డుఁ దామర పువ్వునఁ బొడమినట్టి ముద్దుఁబాపఁడు (చిత్రభా. IV. 120); అన్నెలఁత బొడ్డు పొన్నవిరి (ప్రభా. II. 83; కాశీ. V. 167); ముజ్జగంబుల చూలు బొడ్డు వాఁడు (రామాభ్యు. II. పు. 45); అన్నెలఁత బొడ్డుఁ బొన్నవిరి (నా. పంచ. II. పు. 84).

23. బొక్క: (భోజరా. VI. 284);

24. ముడ్డి: (మల్లయుద్ధమున) గడ్డముక్రింద ముడ్డియాని (గణపవరపు వేంకటకవి); కళాపూర్ణోదయము.

25. లవణిపెట్టు: వరాహ.

26. విడిచివాటు: వరాహ.

27. వెంట్రుకలు: వినుము జరానుబంధమున వెంట్రుక తండము. (భార. అను. I. 147.) కొనవెంట్రుకలు (వేం. పంచ. పు. 98.)

28. వెళ్లు——(వరాహ. IV. 32).

29. సభికులు——(ఉ. రా. పు. 152, 163, 90; చెన్నబ. 138, 155).

పై శబ్దములను నితరముల నిట్టివానిని లాక్షణికులును గొందఱు నేటి పండితులును నిష్టానుసారముగ నిషేధించిరి; నిషేధించుచునున్నారు. ఇట్లు చేయుటకుఁ గారణ మవి మాండలికపదము లగుటయు, నుత్తమ వర్ణముల వారి వ్యవహారమున నుండకుండుటయు, తమ మండల వ్యవహారమున నశ్లీలము లగుటయునై యుండనోపును. ఇట్టివానిని గ్రంథములందు వాడవచ్చునా, కూడదా, యను ప్రశ్నము నడుగకముందు వీనిని గవులు గ్రంథములందు వాడ లేదా? వాడిన నేలవాడిరి? యను ప్రశ్నములకు సమాధానము చెప్పవలసి యుండును. కవు లిట్టి పదముల నెన్నిటినో వాడిరి. వారికి వ్యవహారము దురతి క్రమణీయ మయ్యెను. తమ మండలమున తమ భాషయందున్న పదములపై వారికి గౌరవము పోలేదు. పదములు తమ మండలమునందుఁ మాత్రము ప్రచా రమునం దున్న వైనను, వారి కావిచార మే లేకుండెను. తమ గ్రంథములను రసవంతములుగఁ జేయుటయే వారి తలంపు. రసోత్పాదనమునకుఁ బామరజన భాషణమును గూడ వారు చేకొనక విడువలేదు; లేదా, మనకిప్పుడు పామర జన భాషితమని తోఁచు పదము లానాఁ డుత్తమ వర్ణములవారిలోఁ బ్రచార మునందుండి యుండవలెను. అశ్లీల పదములను రసికుఁడైన కవి యెన్నడును గోరి ప్రయోగింపఁడు. కొన్ని మండలములలో నశ్లీలములుగాఁ దోఁచు పద ములు, మఱికొన్ని మండలములలో సద్వ్యవహారమం దుండును. తన వ్యవ హారమున నున్న పదములను విడిచి కవి ముందడుగు వేయలేఁడు; వేయ నెంచినఁ గవిత కుంటువడిపోవును.

ఈ క్రింద కవులు వాడినపై రీతి పదములు కొన్ని యుదాహరింపఁబడినవి.

అంటలుగట్టు (కేశములు) (వరాహ. XII. 14); అంటిపండ్లు (పాండు. I. 118); అద్దు (మను. III. 16); అవల = అవుల (పాండు. IV. 273). ఆడంగులు (వరాహ. XI. 103); ఆఁడది (ఉ. రా. పు. 75; యయా. పు. 31); ఇచ్చలన్ = విచ్చలన్ (విక్ర. V. 214); ఇదుము (ఏకవచనము) (నిర్వ; V. 9); ఉయ్యల (కళా. VI. 188); ఉయ్యెల (కళా. VI. 190); ఊపిరి (ఉషా క. I. 85); ఊసరవెల్లి (ఉ. రా. పు. 121); ఊసుపోక (నిర్వ. IX. 26); ఎనక (చెన్న బ. పు. 69); ఏఁకట (వరాహ. XII. 68); ఏవల (పద్మపు. X. 80); చ. ఐ, శ్వరియము (రంగరాట్. పు. 39); ఒడ్డు. చూ. ఒడ్డూపొడు గూ గల మనుష్యుఁడు (వరాహ. X. 114); కడమ (కళా. IV. 145); కని పించు = చూపించు (ప్రభా. I. 116); బ్రదుకుఁగన్నారులేరు (ఉ. హరి. IV. 60); కలవరింతలు (కళా. V. 54); కానుక (ఉ. హరి. I. 83); కాళాస్త్రి =కాళహస్తి (పాండు. I. 75); కింక (ప్రాస.) (నిర్వ. III. 91); కుక్కదేపి (వరాహ. V. 67); కుదించి = కుద్దించి (వరాహ. XII. 7); కులుకు (నిర్వ.

III. 153); కూఁకలు వేయు (శకుం. పరి. III. 52); కూఁకలువెట్టు (పాండు. II. 208); కొంచెమగు నాభరణంబులు (నిర్వ. VI. 58); కోరిక (భారతము); కోరిక (మార్కం. పాండు. I. 63; II. 89; కళా. I. 187); కోరికె (తప తీసం.); గండి (కుమా. భా. I. IV. 60); గుప్పు = తోఁయు (నిర్వ. III. 16); గొడగులు = గొడుగులు (కుమా. భా. II. 111); గొడుగులు (కుమా. భా. II. 595, 607); గోసడఁచు = గోస+అడఁచు (నిర్వ. II. 93); ఘుల్లన (కాశీ. VII. 160); ఘూల్లుమను (రాధామా. III. పు. 59); చక్కనిది = తిన్ననైనది (వరాహ. VIII. 5); చక్కిలిగింత (కళా. III. 46); చదికిలఁబడు (పాండు. III. 92); చనగలు గోధుమల్-శకలులు (ప్రభులిం. పు. 179); చనువు (కవిక. II. 18); చల్దిచిక్కము (పాండు. IV. 64); చాఁదు చేసిన నల్ల-చారుగాఁచి (హరవి. II. 121); క్రిందిచాయ = దిక్కు (కళా. I. 155); చావు పుట్టువులను ఝూడించలేరు (ప్రభులిం. పు. 87); చిముడు (ప్రభా. I. 133); చిలుకపోటులచేతఁ జిరిగిన సహకారఫలములు (పాండు. I. 118); చెంచు (యతి) (కాశీ. I. 91; V. 71; ఉ. రా. పు. 127; శకుం. పరి. II. పు. 24; వరాహ. II. 109, 111, 26);- మొలదట్టిచెఱఁగుఁ జెక్కుచు (మను. IV. 57); చేరులు = చారులు, చోరులు? (పాండు. II. 24); చైవదలించుకొను (సత్య. కృ. సం. II. పు. 47); చొక్కటము (పాండు. V. 20); చొల్లెము (ఉ. హరి. I. 58); చోఁపుడుఁగోలలు (మను. IV. 55); జమిలి (వరాహ. X. 174); జాలి = దుఃఖము (ఉ. హరి. II. 12); ఝుళిపించి (కాశీ. IV. 51); ఝుంకించి (కాశీ. III. 231; IV. 68); డొంకఁగోలను (నిర్వ. III. 72); నీటిడొంకలు (పాండు.V.157); తమ్మంట్లు=తమ్మళ్లు, తమ్మెట్లు (వరహ. XI. 8); తిప్పలు = కష్టములు (వరహ. III. 65); తిమురు, తెంపు, పొగరు, పోతరము (శకుం. పరి. II. పు. 21)ః తీఁగెలు (మను. V. 58); తొడిమ (భారతములో లేదు) పాండు. IV. 3;- కుక్కలుదోలి కఱచునో = వెంటఁబెట్టి (భోజరా. IV. 138); చేటలఁద్రవ్వి = ఎత్తి (వరాహ. II. 145); దారబందములు (ఉ. హరి. I. 58); దివిటీ (కుమా. భా. I. V. 71); దేవర (వరాహ. I. 15); దొంతరపూవులు (పాండు. IV. 74); పూర్వాంధ్రము: దొరకొను. ఉత్తరాంధ్రము: దొరకు, దొరుకు: దొరకమికి (ప్రభా. II. 111); దొరకున్ (భీమ. II. 19); దొరకకునికి (పాండు. IV. 157); దొరకు (పాండు. II. 89, 198, కళా. II. 62); దొరకదు (వరాహ. VII. 99); దొరకెన్ (ప్రభా. IV. 43); దొరికె (ఉ. రా. I. పు. 2); దొరికిన (ఉ. రా. పు. 71); దొరుకు (శంక. విజ.); 'దొరకు' నకు ణిజర్థమున: దొరకించు (కాశీ.IV. 255); వీనికి దీనిని దొరికించెనే దైవము (కళా. III. 86); దొరికించుకొనుము (ప్రభా. III. 123);

అన్నములు దొరకింప (వరాహ. VII. 99); నడుము (పాండు. V. 174); నడుమంత్రాంబునన్ (ఉ. రా. I. పు. 21); నలుకుడువడి (ఉ. రా. V. పు. 93); మేడపై నిలుపు (మను. V. 63); భ్రాంతిఁబోనూఁకి (ప్రభులిం. పు. 137); నమలి (విష్ణుపు. IV. 347); పంచదారపానకంబులు (కాశీ. IV. 66); పంట్రకోలలు (మను. IV. 56); పండ్లపేనము (పాండు. I. 118); పసుపు వసంతంబు (కళా. II. 10); పసుపు (పాండు. IV. 16); పాటి = ప్రమాణము. చూ. వాఁడు నీపాటివాఁడా? ఎట్టిపాటి, ఏపాటి, ఈపాటికి, ఆపాటికి (హరవి. II. 128); పాఁతు = లోఁతు (వరాహ. X. III); పాసెము (భీమ. II. 67); పీఁకె (హరవి. III. 41); పుకుకు = చిదుము (వరాహ. XII. 8); పెండ్లికొడుకులు = అల్లుళ్లు (కాశీ. VII. 69; భీమ. II. 7); పెదపెద = పెద్దపెద్ద; వ్యవహారము: పెదపెద్ద (వరాహ. II. 69; X. 154; పాండు. III. 53); పెయ్యావులు (రాధికా. I. పు. 3); పెళుసు (వేం. పంచ. పు. 106); (పడచు) పైద= పడ్డ,దూడ (భోజరా. IV. 138); పొటిపొటితలఁపులు (పాండు. V. 50) చూ. చిటిపొటిమాటలు; పోసరము (వేం. పంచ. పు. 70); ప్రంగలు (మను. IV. 21); ప్రొద్దువంకఁగనుంగొనుచు (శకుం. పరి. II. పు. 42); తొడలబంటి= తొడబంటి (ఉ. రా. పు. 106); బయిళ్లు (వరాహ. VIII. 75); బరవసము= దైన్యము (నిర్వ. IV. 44; III. 94); బసుమము (మను. IV. 19); ఎనిమిది బార్వ్వల కనకము (పద్మపు. X. 52); బెజ్జము (కాశీ. V. 105); బెరుకు (ప్రభా. V. 109); బైలుపడు (సత్యా. కృ. సం. I. పు. 18); బ్రతుకు (విష్ణుపు VII. 373; హరి. పూ. VII. పు. 170; దశావ. పు. 47); బ్రొమయు (హరవి. II. 44); మండెంగలు (భీమ. II. 67); మడమ (మను. IV. 115); మడిమ (కళా. IV. 151); మడిమంచ = బలహీనత (మను. VI. 26); మడిమట్ర(పాండు. III. 24); మంది = కిరీటము (శకుం. పరి. I. పు. 18); మంది= జనము, బంధువులు (ఉ. రా. పు. 107); (ఇరువదొక్క) మాటు (హరి. పూ. IV. పు. 63); మానిసిమట్ర (శకుం. పరి II. పు. 22); మాద్రి= మాదిరి (పాండు. I. 3); మావిఁడిమోక (ప్రాస.)-(హరవి. పీఠి. 1);మి,క్కుటము (ఉ. రా. I. పు. 26; నిర్వ. VI. 98); మిడిదల (కళా. VI. 42); ముద్దెడు (చెన్నబ. పు. 104); మొగంబు మురియించుచు (హరి. పూ. VIII. పు. 192); మువ్వంటల దినములు (హరి. పూ. VIII. పు. 186); బరణి మూకుడు పుచ్చినగతిన్ (వరాహ. XII. 10); మిల్పు (వరాహ. X 39); మొలక (పాండు. III. 191; IV. 38); మొల్క (పాండు. III. 104; IV 28; V. 128; కళా. IV. 75); మొక్క (పాండు. III. 179;వరాహ. IV. 147); మొగమాటలు (కళా. III. 178); వ్రక్కతునుకలుగా మొత్తు (నిర్వ.

XII. 11); మోక=మొక్క (వరాహ. IV. 168; నిర్వ. VIII.32, 35); మోస (కాశీ. VI. 6). చూ. మోసులెత్తు. కన్న. మోస;— రాయభారము (హరవి. III. 91); రూపసి (ఉ. హరి. V. 155); రూపు=రూపము (కళా. I. IV. 14); రెంటెము (వరాహ. XI. 7); లెస్సలా ? (కాశీ. II. 71); లెస్సగాక (కాశీ. VII. 182); వంక = వలన (వరాహ. IV. 103); వగ్గుతపసి (మను. IV. 85); వట్టి మొగమాటలు (కళా. III. 178); వరుస= క్రమము (వరాహ. VII. 25); వరుస = రీతి (వరాహ. IX. 21); వలము= లావు (వరాహ. X. 111); కడువలమైనట్టియొడలు (నా. పంచ. II. 77; వల్పు= వలపు (మను. VI. 31); ఒకవార = ప్రక్క (దశావ. పు. 35); విచారించు= ఆలోచించు (ప్రభా. I. 74); వినుపించు = తెలియఁజేయు (కళా. V. 183); వియ్యము = వియ్యంకుఁడు (వరాహ. V. 55); విసికి విసిమాలి (భీమ. II. 101); వెతకు (ప్రాస)-(శంకరవి. 6); (వాన) వెలుపు (హరవి. II. 23); వెల్పు (హరవి. II. 24, 25); వానవెలిచెన్ (హరవి. II. 25); వెళ్లన్ (వరాహ. I. 6); వేగిరము (వరాహ. IV. 203); వేపారి (మను. V. 58)—ఇట్లే, బేహారి, బేహారము; 'వెవారము' అని యొందు కనఁగూడదో? వేయు = వైచు (వరాహ. II. 37); వైపు = ఉపాయము. విధము (ప్రభా. II. 26); సంచకరము = సంస్కారము (ఉ. హరి. 163). రూ. సంచకరవు; సత్తరువు (కళా. IV. 198); సళ్లు = సడలు (కువల. II. 58); (నిర్వIX. 46); సిలుగులు = చిక్కులు (ఉ. హరి. II. 64); సుబ్బు = పైకి తెలియు (ప్రభా. I. 134; III. 44; IV. 17); సెంకించు (నిర్వ. VI. 11);—సెపియుంచు (సర్వ. మా. I. 76); 'జెపించు' అనకూడదా?—సెలవు పెట్టు = ఆజ్ఞాపించు (వరాహ. III. 44); సేకరించుకొను = తెప్పిరిల్లు (మను. IV. 115); సయితము (వరాహ. IV. 97); సైతము (వరాహ. I. 32; II. 101; VI. 57; VII. 90; VIII. 28; కాశీ. VI. 224); మొదలైనవి.

పై రూపములన్నియు మాండలికపదములు; అయినను నాయామండలము కవులు వానిని వాడియేయున్నారు. ఇతరమండలములలో నాయాపదములకు వేఱు రూపములుగాని, వేఱర్థములుగాని కలవు.

పదములు నానాఁటికి మాఱుచువచ్చినవి. ఏకాలపుమాట లా కాలమున నాదరణపాత్రములైనవి. అట్టి పదము మాఱినరూపములు రూపాంతరములుగ లక్షణగ్రంథముల లోనికిని, నిఘంటువులలోనికి నెక్కినవి. లక్షణగ్రంథములయు నిఘంటువులయు ప్రభావమెక్కువ యయి, వ్యవహార పరిత్యాగము కలిగిన నాఁటనుండియు నిట్టి రూపము లన్నియు గ్రంథములలోని కెక్కసాగినవి. కాని, లక్షణకారులును నిఘంటుకారులును నిట్లు మాఱిన

రూపముల నన్నిటిని దమగ్రంథములందు చేర్పరైరి. లక్షణమేర్పడకయు, నిఘంటువులలోని కెక్కకయు వ్యవహారమున నిలిచినపదములు ప్రయోగార్హములు కావనియు, గ్రామ్యము లనియుఁ బండితులు నిషేధింపఁజొచ్చిరి. ఇది గాక పదము లెంత ప్రాచీనములు నెంతవ్యవహార దూరములైన నంత ప్రయోగార్హములను నభిప్రాయము ప్రబలెను.

రూపమునందుగాని యర్థమునందుగాని మార్పునొందిన కొన్నిపదముల కుదాహరణము లీ క్రిందఁ బొందుపఱుపఁబడినవి:—ఇనుపారు=ఇంపారు (నిర్వ. II. 90); చూ. నినుపారు=నింపారు, మొద. కాని, మునుపు=ముంపు; ఇనుప = ఇంప, మొదలగు రూపాంతరములు గలుగలేదు;-ఉఱుతలు = ఉదుతలు (వరాహ. XII. 42); ఊడ్చు = విడుచు (పాంచు. II. 236); ఎమ్మ= ఎముక (మను. IV. 60); అమ్మ = అంబు (మను. IV. 60); ఒడసెల = ఒడిసె (వేం. పంచ. పు. 57); కన్పట్టు = కనఁబడు (ప్రభా. II. 42); కమ్మని కంపు (కాశీ. II. 44); పొగపుఁగంపులు (కాశీ. VII. 185); అర్ధాంతర పూవులంగలుగు తోరపుఁగంపులు (పాండు. IV. 74); పొగడపూవంటి కంపుల మదాంబువులు (మను. V. 98); కానిక = కానుక (ఉ. హరి. I. 53; కాశీ. VII. 151); (పురుషుఁడు) కోకకట్టు (కళా. III. 267); కుక్కు = కూర్కు = కునుకు (ప్రభా. IV. 59; V. 72); గగ్గోడు = గగ్గోలు (హరవి. VI. 47); వెండారము = పెండేరము (కాశీ. III. 240); చివ్రు; చివురు = చిగురు (సమీ. I. 134); చెప్పు = చర్మము (ప్రభులిం. పు. 86); దాఁగురు మూఁతలు = దాఁగుడుమూఁతలు (విక్ర. V. 32; పాండు. III. 177); తట్టువ = తట్టు (లక్ష్మీ-నారాయణీయములో 'తట్టువా, తట్టువము' అను రూపము లీయఁబడినవి)—మను. IV. 113;-తివియు = తీయు (పాండు. III. 22; కళా. II. 128); తెట్టువ = తెట్టు (నిర్వ. I. 59); తెడ్డెండుహారము = గరిఁటెడు (భీమ. II. 97); తొల్పన్ = విశే. తొల, తొలి; 'తొలువన్,' అనవలెనా? 'తొలువన్' అనవలెనా? (హరి. పూ. VIII. పు. 187); దాఁగు రింతలు (హరి. పూ. VIII. పు. 183); దాఁగురుముచ్చులు = దాఁగన ముచ్చులు (వరాహ. XII. 43); దిట్టకిరాతుఁడు (మను. IV. 57, V. 89); దొరలు = దొర్లు (మను. V. 40); నడ = నడక (పాండు. I. 41); పడిగ = పడగ (కళా. IV. 195); పలికించు = పలుకరించు (కళా. IV. 94); పుడుక= పుడక (వరాహ. VIII. 5); ముక్కునఁబంటి = ముక్కుబంటి (వేం. పంచ. పు. 21); 'జనకునిబడి' - ఇప్పుడు 'బడి' 'వెంబడి'లో మాత్రమున్నది (మను. V. 43); నాబడిన్ రమ్మ (ఉ. రా. పు. 38); బిందెలు = చిన్న మంటికడవలు; ఇత్తడి, మొ. బిందె; మంటికడవ, అని నేటివ్యవహారము; (శకుం. పరి. II.

పు. 29); బ్రదుకు = బ్రతుకు (ప్రభా. IV. 33); మావిపండు = మావిఁడి (సర్వ. మా. II. 87); 'మావిఁడి' అను పదము పదునొకండవ శతాబ్దము నుండియు నున్నది; 'మావి' అను రూపము కవికల్పితమా ?—మెండుకొను= నిండుకొను (మను. IV. 27); మొగడ = * మొగ్డ = మొగ్గ (వరాహ. XII. 43); మోసల = మొగసాల (నిర్వ. IX. 69) 'మొగసాల' యే పూర్వ రూపము; ఇది 'మోసాల, మోసల'గా మాఱినది. వలదు కుక్కలన్విడు వంగన్ = అక్కఱలేదు (మను. IV. 20); ఒకసరియై వర్తించు = రీతిగా (వరాహ. IX. 20); అతఁడు మొదలయిన సురలు (వరాహ. X. 75); ఇట్టి చోట్ల 'మొదలు' పదమొక్క వ్యక్తిపేరు చెప్పిన తరువాతనే పూర్వకాలమున నుండెడిదేమో. నేఁడు 'రాముఁడు, కృష్ణుఁడు, గోవిందుఁడు, మొదలయిన వారు, అని వాడుచున్నాము.—అలవి = వీలు (మను. IV. 44); పొడవు = రూపము (పద్మపు. VII. 75); తోఁచు = కనఁబడు (కుమా. భా. II. 107. 118, 232); తెలివి = వెలుఁగు (కాశీ. IV. 121); చే = చేయి (నిర్వ. II. 11) దీనికి నేఁడు వ్యస్తముగా వ్యవహారములేదు.

ఈ క్రిందిపదములవంటి వెన్నో భాషనుండి లోపించినవి :

అలబలము (మను. IV. 53); ఆమెత (హరి. పూ. పు. 188); ఇట్టాడరాని = సమీపింపశక్యముగాని; తమి. ఈడ్, ఈడు = మార్కొను (పాండు. I. 11); ఉడుపకుక్కలు (మను. IV. 51); ఉల్ల (కాశీ. VII. 244); ఉల్లెడ (మను. V. 71; ఆము. VI. 182); శ. ర. ఉల్లడ; అక్కటికము (మను I. 4); అక్కటిక (పద్మపు. IX. 131); ఒడగొడ్డెము (హరవి. II. 132), ఒఱ. గొడ్డెము (శ. ర. కారుఁడు దీనికి 'వఱగొడ్డెము' సరియైనరూపమని చెప్పినాఁడు. ఈ రెండురూపములును నేఁడులేవు.) (హరవి. II. 132); ఒలుకులబూది (వరాహ. IX. 88); కట్టుపకాసి (హరి. పూ. VIII. పు. 184); కఱదులు (శ. ర. కఱద) (ప్రభా. III. 47, 52); కలువడగలు (కుమా. భా. II. 42); కలివడగలు (కుమా. భా. II. 43)-శ. ర. 'కలువడము'; కాలాజికుంచెలు (ప్రభులిం. I. పు. 14); కావడించు (పాండు. III. 89); కావున = కనుక (వాఙ్మయమునఁ జాలతఱచు); కిన్ను (కవిక. IV. 42); కెల్లు = కలకలధ్వని (హరవి. III. 81); కొఱకు = కొఱను (కళా. III, 98); కోండ్రవేలు (కాశీ. IV. 299); క్రేఁకటించు (హరి. పూ. VII. పు. 174); గిరువులు = శత్రువులు మఱల తిరుగఁబడకుండ పూఁటగానుంచినవారు (వరాహ. II. 118); గిరవులు (విక్ర. IV. 60); గొడ్డిగములు (వరాహ. X. 15)-శ. ర. గొడ్డగములు, దీనికి 'గొడ్డగము' ఏకవచనమగునా ?—గొసెన (మను. IV. 33); చీటకము (కాశీ. V. 88); తోకొను (పాండు. II. 180) 'వానితోఁపాటు' అని నేఁటి

వ్యవహారమున నున్నది.—వయ్యాద (కవిక. V. 85); పొగడలు = పడగలు (వరాహ. VI. 71); మేంఠ (కాశీ. VII. 97); (వేల్పుం) బూప (శకుం. పరి. II. పు. 41); (తనయుండు) పెడము పెట్టినవేళ (వరాహ. VIII. 53); (ఎడ్మ) బరి = ప్రక్క (పాండు. II. 103); బారాది (పాండు. IV. 232); మే=మేయి, మెయి, మేను (కళా. III. 81); ఈ పదములెవ్వియు నేఁటివాడుకలో లేవు.—మ్రొక్కించు (హరి. పూ. IV. పు. 83); వయ్యము = వంధ్యము (హరవి. III. 16); మొదలయినవి.

సముచ్చయచిహ్నమగు -'ఉన్' లోపించి పూర్వాచ్చు దీర్ఘమగుట వ్యవహారమందుగలదు. అట్టి దీర్ఘములతోఁగూడిన ప్రయోగములు కావ్యములందును జేరినవి.

శా. వెన్నామీఁగడయున్ ఫలంబొసగెదన్ - వేగంబ రారమ్మ మా యన్నా (కవిచిం.)

క. రోళ్లారోఁకండ్ల బాడరోయక మఱియున్ (వరాహ. VII. 22.)

క. అన్నాదమ్ములఁగని (హరి. ఉ. IV. 15).

క. రో, ళ్లారోఁకండ్లంబాడిన, కూరుము లిపు డింత దాఁచుకొన్న నడఁగునే (ప్రభా. V. 25).

క. చేతావాతాగొట్టె, ఘాతుకులు (సంపంగి. శత).

క. తల్లీ, తామరయును బోలియుండి తగవువిడుతురే. (హరి. V. 200.)

చ. వినీవినమిం బురిలోనిసైనికుల్ (జైమిని.)

ఉ. వినీవినని భంగి (నైష. VI. 33.)

ఉ. అయినా (ఉ. హరి. V. 198); ఏమీయెఱుఁగఁడు (ఉ. హరి, V. 195);

క. నందీ కన్నుల నశ్రులు, చిందీ, తాపంబుమేనఁ, జెందీ, హృదయం బందీ, కుందీ, యెందీ, యిందీవరనయన వెదకి యిందన లేదా (పార్వ.)

క. నమ్మమి మృత్యువు; పెద్దయు, నమ్మట యపమృత్యువగుట నరపతి నమ్మీ, నమ్మక (శాంతి. II. 351. 1901 ముద్రణము)

శా. చల్లాయంబలి త్రావితిన్ రుచులు దోసంబంచుఁ బోనాడితిన్ (శ్రీనా. వీథి.)

శా. కూడీకూడని చిన్నకూఁకటిలతో - గోపాలక శ్రేణితో.

ఒకప్పుడు సముచ్చయచిహ్నమగు 'ఉన్' లోని 'ఉ'మాత్రము లోపించును: ఉదా: ఏమిన్ (నిర్వ. VIII. 15); ఇట్టిదింగలదె (నిర్వ. VI. 22; V. 22); అంతర్యామివి న్నీవు (మను. II. 75).

ఒకప్పుడు సముచ్చయముపై మరల సముచ్చయముచేరును: దశగ్రీ వుండునుం బోవునే (నిర్వ. IV. 89); ఇంకనుంగొన్నినాళ్లు (కళా. III. 70).

ఒకప్పుడు సముచ్చయము తుమర్థక క్రియారూపముల మీఁదను జేరును: ఒసగను ... కావింపనుంబనిచి (హరి. పూ. VII. పు. 168)

పదములతుది ద్రుతములోపించి, పూర్వాచ్చుదీర్ఘమయి, విశేషార్థముల నిచ్చుట వ్యవహారమునఁగలదు. అట్టి ప్రయోగములను కవులుచేసినారు.

శా. బాలా! ... చాలానేఁగలుగంగ నింతపనికి న్సంతాపముం బొందఁగా, నేలా ... చింతించుటల్, మేలా . (అని. II. 88).

క. జాలారి ..., కాలారి ..., మేలారసి ..., చాలారసికత్వ మబ్బ పర్వేశునకున్ (గౌరీ.)

చౌపదము: సతతభక్తియుత - సన్మునిజాలా,
కృతనుతులను రా- గిలుపృథుశీలా,
కృతయుగమునను స్వ - కృతమయిలీలా
క్షితివృషగిరియనఁ - జెలఁగును జాలా. (ప్రబం.)

క. నీలా ..., హేలా ..., చాలావేఁడిన హరిమీఁ, రేలా ... (మృత్యుం.)

సీ. నేనిద్రబోవుదాఁ - కానిద్రఁబోవదు (వైజ. II. 126.)

ఉ. ఇం, కాగలకార్యమేమి (పట్టాభి.)

ఉ. ఇం, కామటికొన్ని గూర్పవలె (ప్రబో.)

శా. ఇం, కా రావూయి వరంబువేఁడుము (రామస్త.)

క. కూడా నుండుదమోయని (రాధా.)

ఉ. ఐ, నా కల దొక్కవిన్నపము-నాకసురాధిప! (దశా.)

శా. ఔలెండా యిటువంటి ఛాందసము లెన్నైనా గలావు (దశా.100.)

క. కావలెనా పనిలే దయి, నా వినుము. (పార్వ.)

ఉ. ఎంతవారినైనా, నా మదిలెక్కవెట్టక (సానం.)

శా. నాయుద్యోగమింకేరికై, నా శీఘ్రంబుగనిచ్చిపంపుము (సానం.)

ఉ. ఎట్టులైన, నా నినుఁజేరవచ్చెద (మిత్రవిం. IV. పు. 56; దశావ. 54, 78, 100, 310); ఐనా; (66. దశావ. చూచినా;) 137. ఇంకా

సముచ్చయార్థక 'ఉన్' ప్రత్యయము చేరునప్పుడు యడాగమము చేరవలసినచోట్ల వ్యవహారమున నాగమ యకారము లోపించుటగలదు. అట్లు

లోపించునప్పుడు ద్రుతమునకు ద్విత్వమును, దానిపై నిత్వోత్వములును గలుగును. ఒకప్పుడాద్రుతము లోపించి పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘముకలుగును:మఱిన్ని, మఱీ. కావ్యములందు నకారద్విత్వ రూపములులేవుగాని 'న్, ని'లు నిలుచుట గలదు. ద్రుతలోపమును బూర్వాచ్చునకు దీర్ఘమును గలిగిన రూపములును గావ్యములందు గలవు.

క. అనుజులకు నడ్డపడి యే,మిని జేయఁగ నీవుఁజూచిమెచ్చితి (ఉద్యో. II. 18)

క. తనకై కాదే మదినెల్లను గోరుటవినుము దాఁబ్రళయ మొందెన యే మిని (శల్య, I. 58.)

క. అల్లే,మిని బలుకకుండి (అశ్వ. II. 21).

శా. తల్లిందండ్రియు నన్నుఁగానని మనస్తాపంబునంబొక్కఁగా (మను. III. 98.)

మ. స్తవముల్ సేయు శ్రుతుల్ సమస్త జగదంతర్యామి విన్నీవ (మను II. 75).

ఉ. తండ్రివితల్లియుం బలివి-దైవమవున్ సఖివిన్ గురుండవున్ (భాగ. I. 252.)

తరళము. క్రోధవశాఖ్యయున్ సురసాఖ్యయుఁ సురభిన్ మునిన్ మొదలుగా (భాగ. VI. 256.)

ఏమీఁకొంక (భోజరా. VII. 75)

శా. వాలింగీలియు వాయుపుత్త్రుసరియే (నిర్వ. VII. 99.)

శా. ఏమింజేయకయున్నఁ గ్రొవ్వి యిట కేతెంచితే (నిర్వ.)

మ. చం, డికయంతర్హితమైన మాయయుమఱందిన్ నిద్రమేల్కాంచు. (జైమిని. VIII. 116.)

ఉ. అదిన్, జెప్పెదనంచు (కళా. IV. 50.)

మ. మఱిం, దెనుఁగుంగబ్బము లెన్నియేని (ప్రభా. I. 6.)

ఉ. మిక్కిలిం, గంటికినించువాని (పాండు. III. 61.)

మ. ఎచ్చోటికో, చని వెండిం జనుదెంచి (పాండు. V. 21.)

మిక్కిలిన్ (పాండు. V. 26.); ఉన్నట్టిదిన్ లేదు (పార్వ. 45); దక్కిన దింబలె (రామాభ్యు. V. 138); మఱిన్ (సమీ. I. 83; III. 153).

ఇట్లే కొన్నిసమస్తపదములలో మొదటిపదము తుదియచ్చు దీర్ఘమును, హ్రస్వమును గూడనగును. అట్టిస్థలములందు దీర్ఘము ద్రుతలోపమువలనఁ గలిగిన దనచ్చును.

చ. కడకొను కఱుదీధితు లె-గాదిగఁ గన్గొను (ఆము. II. 50)

క. మల్లామడియగు మదనుఁడు (ఉ. హరి. V. 166).

శా. రో-క్కా-రోక్క-ము ల్దిట్టి (కాశి. III. 58.)

చ. ఒకానొక నిద్దురఁ గన్ను మోడ్చి (కాశీ. III. 99.)

చ. కకాపికలౌమది నమ్మ చెల్లఁగా, యనుచు ...య - దాయదలై (కువల. II. 81.)

క. చెల్లాచెదరై యత్తులు, వెల్లగిలంబఱచిరి (నిర్వ. IV. 75).

క. అడ్డాదిడ్డాలు వలుకు - నంతటిలోనన్ (బసవ. పిడు.)

మ. రా- కాపోక గావించె (చంపూరా. V. 39.)

ఎగాదిగ (కువల. IV. 177. పారాశ. II. 77; దశా. 319; రాధా; II. 39; రాధికా. I. 127; శశాం. II. 77; సమీ. II. 154).

దిక్కా-మొగములు (పారి. V. 37); వళావళి (బహు. II. 56). ఏత్వాతత్త్వాలు (బసవ. VII. 275); బటాబయలు (సారం. 112).

సేనా, తలా, అను నవ్యయములును నిట్లే యేర్పడియుండవచ్చును.

క. ఫూజల్, సేనాగా నొనరించిన, నానీలగళుండు మెచ్చునా. (ప్రభు.)

క. ఏలాసేనామాటలు, బాలా (బసవ. పిడు).

గీ. అదితలాయొక ముద్దెడు నారగించి (పరమ. IV. 236.)

ఉ. అందఱకుం దలాయొకటి - స్వార్థము గల్గుట దోఁపఁబల్కె (ప్రభా. V. 88.)

పదమధ్యాచ్చు లోపించి సమీపహల్లులగు ల, డ లకును, సంయోగము గలుగు నపుడా రెండింటికిని 'ళ్ల' ఆదేశమగును. ఒకప్పు డా సంయుక్తాక్షరము నకుఁ బూర్వముననుండు ననుస్వారము లోపించును. ఇట్టి రూపములు గ్రామ్యము లని కొంద ఱందురుగాని వానికిఁ గావ్యములందు ప్రయోగములు గలవు.

గీ. జరిగెనూడెను జారెను నుటికివెళ్లె (ఆంధ్ర. మానస.)

గీ. భావజుఁడు వెళ్లిపోయిన పాడు మేడపగిది (కళా. III. 83)

ఉ. ఒ, ళ్లారకమున్నవచ్చి యొకయంగన సూచె నరేంద్రచంద్రునిన్ (కవిక. I. 6).

సీ. సళ్లించు కళ్లెముల్- ఘుళ్లనంగ (కృష్ణరా. వి. I. 53)

ఉ. వాకిలి వెళ్లి కల్లమాటాడదు (భాగ. VI. 27)

సీ. మళ్లువారును నిల్చి- త్రెళ్లువారు (భాగ. VI. 81)

గీ. త్రుళ్లి రాతును బడవైచి - మళ్లివచ్చు (రాధికా. II. 121)

సీ. ఒళ్లేల విఱిచెదే - యుజ్జ్వలాంగి (రా. వి. III. 115)

క. వెళ్లింపఁ గాఁగఁ దగ, దుల్లంబున హితుఁడటంచు(రుక్మాం. III. 17)

మ. వెళ్లిన రీతిం బడుఁ బ్రేలి మౌక్తికమణుల్ (వరాహ. IV. 35)

ఆ. వె. ఇల్లు, వెళ్లలేదటంచు - మెల్లన ముదుగులు, పాఱవిడుచు చుండు (వైజ. III. 93)

-'ట' అనునదియే భావార్థక ప్రత్యయము గాని, '-అడము' కాదనియు నది గ్రామ్యమనియుఁ గొందఱ యభిప్రాయము. 'అటము' 'అడము' అను నవి వ్యవహారమందే కాక కవులచేఁగూడ విశేషముగఁ బ్రయోగింపఁ బడి యున్నవి. ఉదాహరణములు:

సీ. కడవన్నె బొమ్మ చెక్కడపు చొక్కపుఁ గోళ్లు బగడంపునికరంపుఁ బట్టియలును (ఉత్తరరామాయణము. పుట. 222)

సీ. తొలివేల్పురా ప్రతిమల చక్కడపుగండ, వెండెంబు డాకాలదండిజూప (ఉత్తరరామాయణము. పుట. 43.)

సీ. నెలరాల మంచివన్నెలుమీఱఁ గట్టిన కట్టడమరుగునఁ గ్రాలుచుండ (ఉత్తరరామాయణము. పుట. 23.)

గీ. దాని చక్కఁదనంబును దాని మెఱుఁగు, దానికట్టడపుంబని (ఉత్తర రామాయణము. పుట. 24)

సీ. త్రవ్వటంబులతఱిఁ - ద్రవ్వటంబులువెట్టి, తగునట్టు కట్టు గుద్దలి గడించి (కళాపూర్ణోదయము. IV. 78).

గీ. మొదలఁ గాశీపురమునకు - ముట్టడముగ, సకల గృహములఁ దన మూర్తి సంగ్రహించె (కాశీఖండము. V. 301.)

ఆ. వె. మనసురాదునాకు - మానినీమణులార, ప్రేలడములు గట్టిపెట్టి రండు (చంద్రాంగద చరిత్రము. II. 104).

ఆ. వె. అటఁగులిందునేమ - మరయుచుఁ దంద్రి వ్రా, యడముఁజూచి భక్తి నంది యందు (జైమినీభారతము VIII. 82).

క. వెల్లువ ముట్టినపగిదిం, దల్లడమునఁ గూడఁ బారి (నిర్వచనోత్తర రామాయణము. IV. 94).

క. తఱచగుఁ బెనుసందడిలో, నిఱుకటమునఁ బడ్డ నృపతి. (నైషధము IV. 124).

సీ. పిలుపిచ్చువిద్యలు - పీకవన్నియలును జెలుచదనంబులుఁ - బ్రేలడములు కేరడంబులు సాళ-గింపులు కిల్బి పా, క్రీడనంబులు నడ -కించుటలును (పాండురంగ మహాత్మ్యము. III. 43).

సీ. గీ. తెచ్చుకోల్గొంకులును మోర-త్రిప్పడమ్ము, లలరఁ గేళిక కరుదెంచె నల్ల రంభ (పార్వతీపరిణయము. V. పుట. 98).

చ. ... కెంపుపొళ్లు చె, క్కడమున (పార్వతీపరిణయము. V. 104.)

గీ. ఎత్తినప్పుడు విడియుచో - నిఱుకటంపుఁ దెరువునందు (భారతము: సౌప్తికపర్వము. I. 25).

ఉ. ఇమ్మెయిన్, జావడమైనఁజూచి యిది చందము గాదని యంటిఁగాక (భారతము, ఉద్యోగపర్వము. III. 61).

చ. సతకడముల్ పురాణములు - సామెతలుం బరిహాసకంబు లింగితములు జారచారిణుల - కేళిచరిత్రముల న్వచింపుచున్. (హంసవింశతి.II.43.)

'ఉన్న, కల, న, వర్ణకంబులమీఁది తచ్ఛబ్ద వకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు' అని చిన్నయసూరి. ఈ లక్షణము చాలదు. దీనివలన ఉత్తమపురుషము: 'వండినాను, వండినాము; మధ్యమపురుషము: వండినావు, వండినారు; నీవురాజు; మొదలగురూపములు సిద్ధింపవు. కాని, యిట్టిరూపములు వ్యవహారమునందును గ్రంథములందును గలవు. ఇట్లే 'కలుగు' ధాతువునుండి పై సూత్రమువలన గ్రంథములందు కానఁబడు 'కలాను, కలాము; కలావు, కలారలు, కలారు; కలాఁడు, కలారు' ననురూపములు సిద్ధింపవు.

క. బలువేమి చేతవేసరు, చెలికిం జిపిటంబులీయఁ జేకొని కృపతోఁ గలిమిచ్చినావు (అప్ప. IV. 411).

చ. అనితరవామలూరు జవనాంతర వాసముఁ జెందినావు (ఉ. రా. పు. 317.)

శా. భీ, తిత్యాగం బొనరించినాననుడు నత్కీరుం డుమాజానికిన్ (కాళ. మా. III. 218.)

శా. అయ్యా యెక్కడనుండి యిక్కడకు లీలార్థంబు విచ్చేసినారు (కాళ. మా.)

ఆ. వె. చంచలింపకిట్టిసాహసకృత్యంబు, చేసినావుగాన(నిరంకు.IV.44.)

గీ. కోరి గోదావరీ మహాతీరమందుఁ బొలఁతుకలఁగూడి క్రీడకుఁ బోయినావె. (పట్టాభి. I. 15).

పంచచా. నరాధినాథ నన్నుఁబాసి - నావటంచు (పట్టాభి. V. 174).

గీ. నీవ తల్లి విదండ్రివి నీవగురువు (భాస్కర. రామా. బాలకాం.629).

శా. ఏయే దేశములన్వసించితిరి మీా - రేయే గిరుల్ సూచి నా
రేయే తీర్థములందు గ్రుంకిడితి రే - యేద్వీపముల్ మెట్టినా
రేయే పుణ్యవనాళిఁ ద్రిమ్మరితి రే - యే తోయధుల్ డాసినా
రాయాచోటులఁ గల్గువింతలు మహా - త్మా నాకెఱుంగింపవే.
(మనుచ. I. 68.)

ఉ. ఇటుసంగతులై చనుదెంచినారు మీా, రెల్లను (హరి. పూ. V. పుట 101).

గీ. అడవిలో గొల్లమందలయందు పెరిగినారు ... చీరలడుగునంతటివారె మీారు (హరి. పూ. IX. పుట 205).

మ. దైత్యారికాఁబోలు నీ,యనఁగాఁ గున్నఁగలావె యన్యులకు నీ యంచ త్ప్రభావోన్నతుల్ (ఉ. రా. పుట. 182).

మత్త. వారు నాథులు గాఁగలారని - వారికానతియిచ్చె (ప్రభా. IV. 15).

గీ. సకలమహిమలు నీదుపట్టికిని జేకుఱుం; గలా వంగలార్వఁ గురంగనయన (సమీా. II. 171).

గీ. పావనిగలాఁడు (సమీా. IV. 40).

ఉండినాఁడ నగుటన్ (సమీా. VII. 35); కట్టినాఁడను (పాండు. IV. 106); లింగతనుఁడైన నన్ను (వరాహ. X. 69); నీలకంఠు డనఁదనకు. (వరాహ. X. 92); అర్థించినాను (దశావ. పు. 208; అహ. సం. పు. 10); అలసినాను (,, 315); చేసినాను (,, 213); పండినాను (,, 209); దాచినదానను (కాశీ. IV. 105); పలికినాను (సమీా. III. 104); మఱచినాఁడ (ప్రభా. I. 73); మెచ్చినాఁడను (కవిక. II. 78); వచ్చినాను (ఉ. రా. పు. 60); దూపట్టినాను (శకుం. పరి. I. పు. 18); కొన్నాఁడను (వరాహ. VI. 20); పుట్టించినాఁడ (వరాహ. VI. 75); వెచ్చినాఁడను (వరాహ. II. 155); తెచ్చినాఁడను (వరాహ. II. 119; కాశీ. VIII. 244); పచ్చినాఁడను (కళా. III. 141); కావించినాను (ఉ. రా. పు. 145).

ఉన్నారము (కాశీ. V. 9; VI. 294; కళా. I. 181); మెచ్చినారము (కళా. కాశీ. V. 300; VI. 221; వరాహ. XII. 39); వండుచున్నారము (కాశీ. VIII. 136); కడపినారము(కాశీ.VIII. 148); నడచినాము (రంగారా. II. 171); వచ్చినారము (శకుం. పరి. II. పు. 22); చెప్పినారము (వరాహ. XII. 44); విన్నారము (కాశీ. I. 15).

తలంచినావు (దశావ. పు. 87); చొచ్చినావు (దశావ పు. 295); పట్టినావు (పు. 296; సమీ. VI. 225); ప్రతిష్ఠించినాఁడవు (కాశీ. IV. 182); వీక్షింపుచున్నాఁడవు (కాశీ. VII. 73); కూడియున్నాఁడవు (కాశీ. VII. 73); తెచ్చినాఁడవు (కాశీ. VIII. 244); చేసినావు (సమీ. V. 176); వచ్చినావు (రంగారా. II. 171; ప్రభులిం. I. పు. 38; II. పు. 46; ఉ. రా. పు. 124, 37,23); నీవు కలవాఁడు (కాశీ. III. 47); ఎవ్వఁడురోరి (ఉ.హరి. III. 43); దుర్లభుఁడగు నీవు (పాండు. IV. 110); నీ వాదిభూతుఁడగుట (పాండు. II. 55); రాజవా నీవు యమధర్మరాజుగాని (రాధికా. II. 91); పెద్దవాఁ డవుదువు (రాధామా. I. పు. 12); ధురంధరుండై వెలుంగువాఁడవు (హరి. పూ. VII. పు.175); మడియించినావు (ప్రభులిం. పు. 102); కూర్చుకొన్నావు (ప్రభులిం. పు. 102); చెప్పినాఁడవు (కాశీ. I. 13); కైకొన్నావు (సమీ. VI. 44); తలఁచినావు (చెన్నబ. పు. 127). కమరినాఁడవు (ఉ. హరి. IV. 286); దాచినావు (ఉ. రా. పు. 104); మెచ్చినావు (ఉ. రా. పు. 140); పూనినావు (,, 141); వంచినావు (ఉషాక. III. 56); తెచ్చినాఁడవు (విష్ణుపు. VI. 89); మించినావు (ఉ. రా. పు. 53); హసించినావు (ఉ. రా. పు. 42); ఐనావు (ఉ.రా.పు. 42); రచియించినాఁడవు (శకుం. పరి. I పు. 4); ఆరాధించినాఁడవు (వరాహ. IX. 115); మెప్పించినాఁడవు, తెప్పించినాఁడవు, కల్పించినాఁడవు (వరాహ. XI. 54).

భూతమునం దుత్తమపురుషైకవచనమున 'తిని', మధ్యమ పురుషైకవచనమున 'తివి' అనునవి ధాతువు క్త్వార్థకరూపముపైఁ జేరును. వాని 'ని, వి' లు వైకల్పికముగ లోపించును. అప్పు డుత్తమ మధ్యమ పురుషైకవచనములం దొక్కటేరూపము నిలుచును. దానిపై 'ఏని' పదము చేరినచో 'తేని' అని యగును; ఇందలి తుది 'ని' వర్ణమొకప్పుడు లోపించును. అప్పుడు క్త్వార్థకరూపముపై 'తే' మాత్రము నిలుచును. వ్యవహారమునం దీ 'తే' రూప ముత్తమ మధ్యమ పురుషైకవచనములనుండి ప్రథమైకవచనరూపమునకును మూఁడుపురుషముల బహువచనరూపములకును వ్యాపించినది. చకారాంత, యకారాంత ధాతువులపై 'తే'చేరునప్పుడు చ,య,లుల సకారముగా వ్యవహారమున మాఱుచుండును. 'తే' ద్రుతప్రకృతికముగను, కళగనుగూడ వాడఁబడుచున్నది.

అంగజాస్త్రవృత్తము : ఆర్తవగిరివర్ణైతే, నంగజాస్త్రవృత్తమందగించున్. (అప్ప.)

క. అడిగితినఁట లేకుంటే, యోడితినఁట (ఉ. నై.)

క. తెమ్మని నే నగరవైచి- తే నీతఁడు (వేం. పంచ. I. 70).

శా. నిను నిల్లాలంచు నే నమ్మియుం,టే నీవిట్లు దురాశఁ జెందఁదగునే. (దశావ. పుట. 195.)

శా ... కన్నుఁగొనలం బ్రార్థించినం గూడదం,టే నెమ్మోములవంచి యున్నురనుచున్ (దశావ. 309).

క. పాలువిఱిగితే విరుగగునే (వైజ. II. 101).

శా. ఈశాల మై, తే రామామణి యేది కానము (దశావ. 295).

శా ... దుర్యోధనుం, డై తేనేమి పృథా తనూభవవివాహంబు (పాంచా. 43.)

క ... వేళపాళలు, దెలియంగలవాఁడు దొరకి- తేవాసి (పార్వ. 26.)

క. నీతోడఁ జర్చసేయఁగఁ బో తే నామననుకొకటి పొడమినఁబోడమున్. (రాధామా. 8); ఉందురంటే ... దక్కదఁటంటె ... పోవునఁటంటె ... ఏలుమఁటంటె (రాధామా. 8); సీ. అల్లి తేనే ... మీటి తేనే ... పాడి తేనే .. ఆడి తేనే (రాధికా. పు. 14); ఇహమున్నహి పరమున్నహి యైతే; మిగిలినందులకై తే (రాధామా. I. పు. 13).

శా. నేనోల్లనం,టే లాలింపరె తల్లిదండ్రులు (శ్రీకాళ. శత. 52).

శా. ప్రతికర్మంబించుకే చేయఁగాఁ బో తే దోషముగాన (శ్రీకాళ. శత. 69).

క. మామిళ్ల కాఙ్క్షయై తే, కామిని గుర్కిళ్ల కాఙ్క్ష కలదే యెందున్ (రాధామా. III. పు. 52).

"ముజ్జు పరంబగునపుడు కోళబ్దంబు కొనునకు బహుళంబుగా నగు" నని చిన్నయసూరి. "బహుళం బనుటచే దీనికి నొకానొకచో నతిచారంబని యెఱుంగునది" అని యాతఁడే చెప్పెను. అతిచార మనుటచేత నాతనికా రూపము లనిష్టములని స్ఫురించుచున్నది. గుప్తార్థప్రకాశికాకారుఁడు ముజ్జు పరంబగునపుడే కాక 'మిజీ, నుజీ' ప్రత్యయాది సమావేశమునందును నీయాదేశంబు కానంబడియెడి నని పై బాహుళకార్థమును వివరించి "అన్న నెవ్వ తె కందుకో నలవిగాదుగా" (రాజశే. II). "అన్మద్వచ, శ్శ్రీదాంపత్యము నాక నాకయనుకో సిగ్గయ్యెడున్ (రాజశే. III). అను ప్రయోగముల నిచ్చినాఁడు. ఈ క్రింద మఱికొన్ని ప్రయోగములు చూపఁబడుచున్నవి.

చ. ... విధాత పాటలిమ మధ్యమసంధ్యకుఁ జేయలేని యా, కొఱఁతయుఁ దీర్పుకోఁ దొగరుకొల్పిన కైవడి (ఆము. II. 18.)

క. ఆకలియును నాఁకలియును, బైకో పైకొక్క వానిపై పైచిన (ఉ. నైష. 30.)

గీ. ఏను ప్రార్థింపఁ గైకొనక యిట్టివానిఁ గాని వరియింప నంటివి (కళా. VI. 49.)

సీ. సేవ సేయించుకోఁ జిత్తగింపఁడు సుమీ నాచేత శ్రీ విశ్వనాయకుండు (కాశీఖం. 122).

శా. పట్టుకో నుద్యోగించి (కాశీ. V. 149); చేయించుకోన్ (కాశీ. 160); ఊఁకో (కాశీ. VII. 173).

గీ. ధైర్య నిర్జితమందరాహార్య భార్య, తనయ యేలయ్య కైకోవు ధర్మబుద్ధి (కాశీఖం. VII 82).

శా. కుంతీ ద్రౌపదులం బ్రభావతి గనుం- గో నేఁగెడున్ (జైమిని) II. 104)

మ. ఇటఁ గైకోవయ్య విస్తారమూ, కడనిల్వంగద వయ్య (దశావ. 22.)

క. నాతోడం, బోరాడలేవు పోరా, కోరాయభయంబు, నిల్వుకోరా తనువున్. (దశావ. 92.)

మ. నిమేష వ్యాఖ్యఁ గైకోని దృక్సరసీజంబులు (నైష. V. 182.)

గీ. జవ్వనంబిచ్చి ముదిమిఁ గోఁజాల మనుచు (విష్ణు. VI. 177.)

శా. అర్కేందూపల రత్న నిర్మిత మహాహర్మ్యాగ్ర భాగంబులం దార్కోఁ దారక మండలంబుఁ గని ... (భీమ. III. 93.)

చ. కై, తగవున రత్నకుండల కదంబక ముందనువేఁడి పుచ్చుకోఁ దెగువ మనోభవుండు తియతియ్యని సింగిణి వింటి కొప్పునం దగిలిచె దక్షవాటి వనితాచికురంబులఁ బోలు సింజినిన్ (భీమ. V. 95.)

గీ. ...అష్ట దిశలుఁ, దాన కైకొని కైకోఁ డతండు సురల (హరవి.)

శా. ...దక్షనగరీ రామా సముత్తుంగ వక్షోజ ద్వంద్వ శిఖాంకుర స్ఫురణఁ గైకోన్ విఘ్నరా జర్మిలిన్ (హరవి.)

శా. కాముం జీరికిఁ గోక ... (హరవి.)

'ముజ్జు పరమగునపుడు కో శబ్దము కొనునకు బహుళముగా నగు; ముజ్జు పరంబగు నపుడు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును మువర్ణకంబునకు మూముడియు నగు' నను బాల వ్యాకరణ సూత్రములచే 'చెప్పుకో = చెప్పుకొనుము' మొదలగు రూపములు సిద్ధింపవు. 'కో' పదాదేశము బహుళమనుట చేత నిట్టి రూపములు గలిగినవని చెప్ప వీలులేదు. ఇట్టి వానిలో 'ము'వర్ణక నిషేధమునకు లక్షణము లేదు.

ఇదిగో, అదిగో, వాఁడుగో, వీఁడుగో, ఇవిగో, అవిగో, వారుగో, వీరుగో, మున్నగు ప్రయోగములును గ్రంథములందును వ్యవహారమునం దును గాన్పించు చున్నవి. ఇట్టివానియందు 'కో' పదము కేవలావ్యయమైనది; 'కొను' ధాత్వర్థము మఱుఁగుపడినది. వీనిలో 'కొను', 'కో' అయిన పిదప ముజ్జు నిత్యముగ లోపించును. 'వీఁడుగో' కుమాఱుగ 'ఇడుగో' అను రూపము వ్యవ హారమున నెల్లయెడల వ్యాపించినది. వాఁడుగో, వీఁడుగో, వారుగో, వీరుగో, అను రూపములు కేవల మాండలికములుగ నచ్చటచ్చట వ్యవహారమున వినఁ బడుచున్నవి.

యుకారాంత ధాతువులపై క్త్వార్థకే కారము చేరునప్పుడే కాక యితర సన్నివేశము లందును యకారమునకు సకార మాదేశముగ నిలుచును.

క. ఒక గిండిలో గళముఁ ద్రొట్టంగా, నా సవమును గడువడిగాఁ, బోను కొని యచటికిఁదాఁ బ్రమదమున వచ్చెన్ (కవిజన. చ. IV. 53.)

ఉ. సరసత్వము మీఱఁ జేరె నే, సుందరు డింపుతోడఁ గల- సుంబల సూదన భోగభాగ్యుఁడై (ద్రౌపదీ పరిణయము.)

ఉ. శ్రీసతి చన్నుఁ గ్రేవలను జెక్కుల నొక్కటఁ బత్త్రభాగముల్ వ్రాసుటకున్ విరించి నిట- లంబున నొక్కట భాగ్య వర్ణముల్ వ్రాసుట కున్ జతుర్భుజ విలాసముఁ బూనిన వేల్పు సత్కృపోల్లాస మెలర్పఁ బ్రోచు శుభలక్షుఁ గొప్పుల వల్లభూవరున్. (రాజరా. పు. 500.)

సీ. ఎన్ని జన్మములెత్తి యేమేమి పుణ్యముల్ సేసుటనో (వీరనారా యణ. 17.)

క. రోసంబున వీ రిరువురు, భాసుర కమలాసనాఖ్య బాణంబులు తా మేసుట కుపక్రమింపఁగ, వ్యాస మహామౌని సింహుఁ డడ్డం బగుచున్. (శశి. పుట. 81.)

ఉభయ ప్రార్థనంబున ధాతువుపై 'దాము' 'తాము' లు వ్యవహారము నందును గ్రంథములందును జేరుట గలదు:

మ. ...ఓరీ నీకుఁ దోఁబుట్టువే, విన మేకై వడిఁ జావఁగల్గెఁ జెపుమా విందాము నిక్కంబుగాన్. (చెన్నబ. III. 119).

సీ. ...మునరుఁ దేంట్లనుదోలి మధుపానములు సేయఁ గదలుదాము, పులిన దేశములందు పిలిచి బంతులుదీటి యానందమయులమై యాడుదాము, కాళికా స్తంభసంకాశ దేశములందుఁ బుష్ప శయ్యలమీఁదఁ బొందుదాము, సరిజనము లందికోతాము ... తృప్తిఁ బొందుదాము. (పట్టాభి. III. 78).

మ. కోటలో,పల నిల్తామటు గానిచో (రంగారా. II. 181).

గీ. హరిని గని రాధ 'యలయాట- లాడుదాము' (రాధికా. I. 57.)

సీ. గౌతమీ స్నానానఁ గడతేఱు దామంటె, మొనసి చన్నీళ్లలో మునుఁగలేను (నృ. శత. 8).

సీ. ఎగిరిపొయ్యేటందుకే యుపాయంబైనఁ జేయఁబోదా మంటె చేతఁగాదు. (నృ. శత. 41).

పగలు తీర్తమంచు (రామాభ్యు. I. 16).

చేసినది, పోయినది, మొదలగురూపములందలి నవర్ణము మీఁది యత్తునకు వ్యవహారమున లోపము గలుగును. 'ఉన్నది' అను క్రియారూపమందును 'న్న'యందలి ద్విత్వమును నత్తునులోపించును. ఇట్టిరూపములు కవిప్రయోగములందు గాన్పించుచున్నవి.

ఉ. కాననంబులో, ఘోటకమొక్కటుంది (పట్టాభి. IV. పుట III).

గీ. ప్రొద్దుపోయింది నుండని - బుజ్జగించి (భీమ.)

క. కొలిచింది రామచంద్రుని, దలఁచింది పరస్వరూప ధ్యానము సేయన్ వలచింది ముక్తిలలనను, నిలిచింది పురాకృతంబు నిజమని తెలుపన్. (రామస్తవరాజము.)

క. పలికింది వేదతుల్యము, చిలికిందికృపా రసంబు (రామస్తవరాజము.)

మ. కరినేలిందిహుళక్కి, ద్రౌపదికిఁ గోకల్ మెచ్చి యిచ్చింది దబ్బర కాకాసురునింగటాక్షమునఁ జేపట్టిం దబద్ధంబహో (దేవకీనందన శత. 100).

ఆ. పురుషుఁడెన్నిగతులఁ బుట్టింది మొదలుగ (వేమనశత. I. 118).

శా. రోసిందేఁటిది రోఁతలేఁటివి మనోరోగస్థుఁడై దేహి తాఁ
బూసిందేఁటిది పూఁతలేఁటివి మదాపూతంబు లీదేహముల్
మూసిందేఁటిది మూఁతలేఁటివి సదామూఢత్వమే కాని తాఁ
జేసిందేఁటిది చేఁతలేఁటివి వృథా శ్రీకాళహస్తీశ్వరా.
(శ్రీకాళ. శత. 71).

వ్యతిరేకక్త్వార్థకము లొకప్పుడు కావ్యములందు ద్రుతాంతములుగఁ గానఁబడుచున్నవి. వ్యవహారమునందును నిట్లే యున్నది.

క. ఆధారములే, కను సంతానచ్ఛేదంబున వ్రేలెదము (భార. ఆది. II. 139.)

క. కాఱడవిఁబఱచు మృగముల నూఱడకం దిగిచి (ఆది. IV. 18).

సీ. నురఁటిలేకనె వచ్చితి రదేమి పల్కన్న నురఁటిఁదెచ్చెదనని జరిగె నొకతె (ఉ. నై. V. 28).

క. కాలు కదలింపలేకన్, వాలెము నడుగున నొడలనువైచి (కవిజ నచ. చ.)

క. ఆచకనె యానతియ్యఁగఁ దోఁచదసాధ్యంబు కవనధోరణిపట్లన్.
(ప్రబం. పుట. 5.)

క. తడఁబడకంబోయి సావధానము గాఁగన్ (శివ. 41).

గీ. అంగజవ్యాధులను మాన్పకం గరంబు (సారం. II. 177).

క. ఏవలాడ వినలేకను దేశభ్రమణవృత్తిఁ గైకొనిమతియున్.
(హంస. III. 147).

(దశావ. పు.45.) ఉండకన్; (దశావ. పు115.) చేయకన్; (దశావ. పు 289) విడువకనె; (,, 297.) ఓర్వకన్ (,, 303.) లేకనే.

ఇట్లే ద్రుతము కొన్ని కళలగు నవ్యయములపైఁజేరి వానికర్థభేదములను గల్పించుచుండును. ఇట్టిద్రుతములు వ్యవహారమున లోపించి తమకుఁబూర్వమందుండు నచ్చునకు దీర్ఘము గల్పించుచుండును.

క. క్రమ్మఱి, తిరుగన్, మఱిన్, మఱల... పునఃపదంబున.. కివి యాఖ్యలగు. (ఆంధ్ర. మానవ. II. 61.)

ఉ. అంటినఁ గందు కెందళుకు లంగములం గలవాని మిక్కిలిన్, గంటికి నించువాని (పాండు. II. 61).

మ. విను మున్ శౌరికినోడి సంగమ మరు-ద్విద్వేషియొచ్చోటికో చని వెండిం జనుదెంచి (పాండు. V. 21).

కొన్నియెడల నీ ద్రుతము కళలగు సంపూర్ణక్రియా రూపములపై చేరి సముచ్చయ చిహ్నముగ నిలుచును.

క. కాదుంగూడ దటన్నను, వాదునకు న్వెడుమునన్ను (పరమ.V.66).

చ. జనక నిమేషముందడయ-సంగతిగాదును మాకు (ప్రభా. II. 50).

ఉ. వేళబమంచుఁ జేయ నొక-వీసముఁగల్గదు హింసతప్పదున్
(ప్రభా. III. 145).

ఏవార్థకమగు 'ఏ' పైఁగూడ వ్యవహారమున ద్రుతముచేరును; ఇట్టి ప్రయోగములును గావ్యములం దున్నవి:

క. వినుపించిన నింతేనా, యని యందఱునవ్వ (శుక. III. 121).

"అనుబంధప్రార్థనయోర్ణా వ్యతిరేకాదికే చ చోః పః స్యాత్" అనుబంధప్రార్థనములందును ణిచ్చునందును, వ్యతిరేకాదిరూపములందును చువర్ణమునకును పవర్ణము వచ్చును అని ఆంధ్రశబ్దచింతామణి. "ఆగమాన్యచకా

రంబుల కద్విరు క్తంబులకు ముత్తుపరంబగునపుడు పవలగు." "ఆగమచకా రంబునకు నెఱనున్నమీఁది దానికిఁ దుక్కుపరంబగునపుడు పకారంబు విభాషనగు" అని బాలవ్యాకరణము. పై సూత్రములవలన 'ఆకర్ణించుదురు, దంచుదురు, ఆకర్ణించుము, ఆకర్ణించుఁడు, ఆకర్ణించక, ఆకర్ణించక, మొదలగు ప్రయోగములకు ప్రమాణము సిద్ధింపదు. కాని యట్టి రూపములు వ్యవహారముననను కావ్యములందును నున్నవి. ఉదాహరణములు:

సీ. ఇనసూనుఁడౌట ధాత్రి నధార్మికులఁ దన్న నేర్చిన ట్లం ఘ్రుల్ విదుర్చఁ దొడఁగె. (ఇందు. ప. II. 16).

ఉ. అంచితలీల భోజవసుధాధిపు డప్పడ బాహ్యసీమ నిర్మించఁగఁబంచె (ఇందు. ప. V. 69).

చ. నీవు వరింతువో వరిం, చవో యని యెన్నుచుం గుడిభుజం బదరన్ (ఇందు. ప. V. 165).

మ. ప్రబంధంబూని నిర్మించుటే, సరసత్వంబని ప్రాజ్ఞులార ! నిరసించంబోకుఁడీ (ఉ. రా. I).

మ. కన్నయ్య కాపట్య మెం,చఁడే? విన్నయ్యలు విశ్వసింపుదురె ? యేసంబంధమున్లేని యీ నడి నావంటి లతాంగికిన్ విధి ఘటించం జెల్లునే ? యక్కటా (ఉ రా. I).

మ. జనకుం జేరి కుమారి యేమియు గణిం-చ న్నేరకున్నంతటన్ (ఉ. రా. I).

సీ. శక్తిగర్భీకరిం - చకయుండెనా యరుంధతి నొక్కగతి నీడనంగ వచ్చు (ఉ. రా. I).

శా. సారంగంబువలెన్నిజాగతిఁ దలం-చన్ (ఉ. రా. I).

శా. వి, శ్వాసంబు ల్గనిపించ నేమియొనరిం-చన్నమ్ముఁబుట్టించినా, వో (ఉ. రా. I).

క. వ్యా, పించఁగాచిన తరువులు, గాంచనతరువులతెఱంగుఁ గై కొనచటన్. (ఉ. రా. I).

శా. శాపోక్తుల్ పచరింపకున్న నెదిరిం-చ న్రాదె (ఉ. రా. I).

శా. సారంగ ప్రమదా మహోన్నతిరహిం - చన్ (ఉ. రా. I).

గీ. ఏమి తప్పు లాచరించితినో యన్నియును క్షమి-యించుఁ డనుచు (ఉ. రా. I).

ఉ. మిమ్ము బో, ధించఁగ నేర్తురే యొరులు దేవరయానతి యిచ్చినట్లు కా, వించనొకింత నేర్తు (ఉ. రా. I).

సీ. చంచరీకము ఝంక - రించ వెఱచు (కకుత్స్థ. I. 151).

గీ. పెంచియొకచోట ననువై న - టించఁజాలు మించి యొకచోట విభువైఁ జ - రించఁజాలు (కకుత్స్థ. II. 32).

చ. భీరులకెల్ల భీతిఁదీ, ర్చుము వెసఁబొమ్ము నమ్ము మను-చుంగదలెన్ (కళా. IV. 13).

క. ఊ, హించ నొక నాల్గుగడియలు, సంచారమువలయు (కళా. III. 60).

క. ఎవ్వారిని బో, రించని లక్షణమొకటి ద - రింపఁగ వశమే (కళా. II. 5).

గీ. ఆనల్వవ్రాఁత ననుభ, వించకయె భువిలోనఁ దప్పించుకొనుట కేరి కైనను శక్యంబె (కవిజనచ. II. 27).

గీ. రఘునాథ ధరణివిభుఁడు, దరణినిభుఁడు ప్రతాపసంతతులవలన నంచు బుధలోకమెల్ల వ - ర్ణించమించు (కువల. I. 54).

ఆ-వె. కొంచెమనక చిత్త - గించవలయు (కృష్ణరా. II. 138).

గీ. మంచి దేవస్థలంబు వీ - క్షించ నెంచి (కృష్ణరా. IV. 134).

లయగ్రాహి. మించమణి ఘంటలు ర-హించఁ గటిచక్రములు (చంద్రభా. II. 108).

ఉ. గ, ద్దించఁగ నేమి గారణము - తెల్పఁగదోయి (చంద్రభా. III. 28)

శా. స్వామీ తావక భుక్తశేషము భుజిం-చంగల్గి (చెన్నబ.).

క. మంచిది, మీరీసతిఁ బో, షించుండని యొప్పగించి (దశా. IV).

క. ఓ, పంచశరాకృతి ! మది లో, భించక యిటురమ్ము (నిర్వ. వి. రా.).

ఉ. నిర్జరవల్లభుఁ డంత నెమ్మదిం, దోఁచక (నిర్వ. వి. రా.).

ఉ. నిజేశుకోర్కి గా, వించఁగ నిశ్చయించి (నిర్వ. వి. రా.).

ఉ. నుతిం, చంగల దేవతాపదవి - సాది (నిరంకు. II. 67).

సీ. పొంచుండి కోఁతి ని - ద్రుంచఁడేని (నీలా. I. 43).

సీ. ముసిఁడిమ్రానను బండ్లు పసమీఱఁ గల్గించి, యిఁచున కేల పుట్టిం చఁడయ్యె (నీలా. I. III).

గీ. కుడిభుజంబునఁ జక్రము - య్యెడమవలన శంఖమునుగాఁగ గురుఁడు గూ - ర్చంగవలయు (పద్మ. ఉ. ఖ. V. 34).

ఆ-వె. ఖలమైన కోటఁ గ, ట్టించవలయునని త - లంచినాఁడ (పరమ. V. 9).

సీ. తల్లిదండ్రులఁజాల, పఱచవై నంతోష - పఱచవై తి (పాండు. III. 36).

క. తోఁచినవగ రచియించెదఁ, దోఁచనిచోఁ జిలువకట్టు - దొరతోడై వా యాఁచకని యానతియ్యఁగఁ, దోఁచ దసాధ్యంబు కవన - ధోరణిపట్లన్. (ప్రబం.)

సీ. హెచ్చి చేపట్లకు వచ్చు నాతని విలోఁ, కించి ప్రార్థనము గా - వించ వలయు (ప్రబో.).

ఉ. కాంచన దీప్తిచేఁ బసిఁడి - గట్టు తెలుంగు నగళ్లకోట సూ, చిం చఁగ (ప్రభా. V. 198).

మ. శారీరభా, జనయంత్రంబు ఘటించి దానిఁ దిరిగిం - చన్ యుక్తి చింతించి (బసవ.).

శా. గ్రామ్య బ్రహ్మచారుల్ దువా, ళించన్ (బహు.).

గీ. నంచుకొంచు నోకించుక - దించఁబోక (బహు.).

సీ. అధిపుపై సుమనోమ - య్యాంబక వ్రాతంబు, నించ నల్లుని బ్రతి - ష్ఠించ దేని (బహు. I. 46).

సీ. చంచలాకార ని - ర్జించఁదగున (భాను.).

ఆ. వె. నిశ్చ, యించలేక మోము - వంచినడచు (భాను. V. 244).

క. పంచగ్రహ మిహిరుని వ, ర్తించని లగ్నమున (రా. వి.).

శా. కుంతలశ్రేణి న, ర్తించన్ (రాజశే. II. 129).

సీ: మించివారాశి లం - ఘించఁగలఁడె (రాజశే, III. 24).

మ. శరణ న్వారలయాపదల్ పరిహరిం - చ న్నామిఁ దుండంగ (రామస్త.).

సీ. గోటిచేతను వీణె మీటితేనే సరా, కొంచక జా ల్గఱ-గించవలదె (రాధికా. III. 110).

గీ. చల్లకై వచ్చి ముంతఁదాఁ - చంగనేల (రాధికా. II. 126).

మత్త. వ, ర్తించరాఁడని యింతినన్నుఁ బ్రతిజ్ఞచేసిన నట్లు కావించఁ బొల్పడినాఁడ (రుక్మాం.).

క. కొంచెపు విలుగొని న న్నెది, రించంగాలేవు (రుక్మాం.).

గీ. క్రించు వెడవింటి జోదు జ - యించరాదు (వరా. IV. 18).

శా. స్థానాస్థాపిత రత్నరాజముహ - రించందేరు డిగ్గి న్వడిన్ (వరా.).

గీ. ఇంచుకయులేదు సుమ్మభా - వించ; సీ. ని, ద్రించమేల్కొని విలోఁ - కించ; గీ. నుతులు, గాంచునే దేవుఁడతనిఁ బూజించు మునుపు.

సీ. కోపించకు మంచూర - డించిమునులు (వరా.).

శా. శాఖాఫల, జ్వల నావాఙ్ముఖమై తపంబు సవరిం-చన్సాఁగె (వసు. III. 165).

ఉ. మంచు మునుంగు పూని లవ - మాత్రము పద్మిని మోముదమ్మి
దీ, పించమి (వసు. IV. 82).

గీ. కంచుకంబేల యింకఁ జా - లించరాదు (వసు. IV. 84).

శా. వినయాహ్లాదంబు లెంతే విజృం, భించన్ - భక్తి న్నిమ్మ స్నేఁడు
ద, ర్శించన్ (విజయ. II. 65).

శా. శుభోదర్కంబు గావించ దీ, వించన్ (విజయ. II. 76).

ఉ. సై, రించునె ... గా, వించఁడె ..., దంచఁడె (విజయ. III. 59).

గీ. చూచి చెప్పితినని మీకుఁ - దోఁచవలదు (వేం. శ్వ.).

ఉ. సందుచూచి లం, కించఁగనోపు నీ పసిఁడిగిన్నియ (వైజ. IV. 109).

గీ. చూచినాఁడను నీ వింక దాఁచవలదు (శశాం. IV. 18).

మ. చపలాక్షీమణి నివ్వివాహ మొనరిం - చం గార్య మూహింపు
చున్ (శుక.).

గీ. మించి తగినట్టి బుద్ధి చె - ప్పించవచ్చు (శుక.).

సీ. శంకరహర, శబ్దంబు లుచ్చరిం - చంగవచ్చు (శుక.).

గీ. ఎంచిచూచిన మది విశ్వ-సించరాదు (పట్టా. IV. 116).

క. ఒక యింతియుఁ దానఁ జలిం, చక యున్నం గినిసి శంభు - సాధ
నుఁడు (సమీ. I. 171).

శా. సామర్థ్యం బొకయింత నీకుఁ గనుపిం - చం జేసితిన్ (సమీ.
III. 115).

మ. జవముం దేజము మించ నీ కిటుఘటిం - చం జెల్లెఁగాక (సమీ.
III. 130).

మ. జవసంచార మలంతి యానము గణిం - చన్ శక్యమే మారుతిన్
(సమీ. III. 190).

సీ. రవిపున, స్సంచార మొనయఁ గాం - క్షించఁడేని (సమీ. III. 194).

స్రగ్ధర. క, ల్పించన్ దన్గోరువారిన్ (సమీ. IV. 265).

మ. చను దేరం దృణలీలఁ బాదహతిఁ ద్రుం - చం దైత్యుఁ డత్యుద్ధతిన్
(సమీ. V. 30).

మ. శరవర్షంబునఁ బెక్కుతూఁపులు జనిం - చ న్నించి వీరత్వమున్
(సమీ. V. 68).

మ. సకల వ్యాప్తి రహించురూపు గనిపిం - చన్ విస్మయస్వాంతుఁడై
(సమీ. V. 97).

గీ. జఠరగోళంబునను వసిం-చక యమున్న (సమీ. VI. 26).

ఆ-వె. అనుచు మమ్ముఁ గనుచు - ననుచు మనంబున, మనుచు మునుచు వేఁడు - కొనుచునున్న (సమీ. III. 33).

లయగ్రాహి. అంచల రు - చించ కల యించుల కలంచి గమకించున్ (సానం. III).

క. తాలిమి, డించక ... తాఁ జలి,యించక; మ. దో, సము ను మ్మెందు నిరాపనిందలు గడిం - చన్ (సారం. III. 12); - సీ. అపకార మెప్డు త - లం చఁడయో యెంత మంచివాఁడు (సారం. III. 83); నన్ను నీ, డేర్చఁదలంచి (సారం. III. 185).

సహాయక క్రియయగు ఇచ్చు ధాతువు మధ్యమ పురుషమునందు వచ్చు 'మ్ము' లోపించి లుప్తమైన యిత్తునకు దీర్ఘమగును: కానీ, పోనీ, రానీ, మొద.

శా. నీతిం దానఁదలంచి చేయఁబనిగా - నీ కాకపోనీ (ఆము. IV. 214).

మ. .. పాదములొత్త రమ్మనుట గానీ ... ఏఁగు దెమ్మనుట గానీ ... కన్నులు విచ్చి చూచుటయె కానీ (కళా. IV. 112).

ఉ. కావున రూపయౌవన వికస్వర గర్వ భయంబుచేతఁ గానీ, విభుఁ డిచ్చు మన్నవల - నెయ్యపుటాలనటంచు నమ్మికానీ, వినయాదు లేమఱిక (కళా. VII. 94).

శా. నీ చెల్వం బిది నిక్క మట్లయినఁగానీ (కాళ. మా. II. 13).

మ. నిరవద్యస్థి భక్తితోడ ననుఁగానీ, శంభుఁగానీ, రమేశ్వరుఁగానీ గుఱి యించి (కాశీ.).

సీ. ...ఉపవాసముండనీ, ... దేవతార్చనము సేయంగనీ ... పుణ్య తీర్థంబు లాడనీ ... (కాశీ.).

క. ఎంత జడుఁడైనఁగానీ (నైష. VI. 23).

మ. నియతిం బాతికయెత్తుకాంచనముగా - నీ వెండిగానీ (పాండు. II. 87).

క. ఉత్తముఁడు సత్కర్మం, బులుగానీ దుష్కర్మంబులుగానీ హరికి నిచ్చి హరయఁడు వానిన్ (వరాహ. II. 13).

క. తానెంత యెగసి పడినం, గానీ (రా. వి. III. 101).

'కొని' యనుక్త్వార్థకరూపము ధాతువు పల్లవించుట కుపయోగపడు నప్పుడు పదునాఱవ శతాబ్దమునుండియుఁ గావ్యములందు 'క' గ మాఱుచు వచ్చెను. వ్యవహారమునందును నిట్లే కలదు. 'కొని' 'క'గమాఱునప్పుడు ధాతు వుతుది ఉకారము మాఱదు. ఒకప్పుడు 'క' కు మాఱుగ 'కు' కూడఁ గాన వచ్చును :

అందుక (జైమిని. V. 116; శశాంక. V. 81); ఆక్రమించుక (ప్రబం. వేం. వి. 64); ఆడుక (రుక్మి. I.); ఇడుక (రుక్మి. ప. I. 82); ఈడ్చుక (రాజశే. II); ఉంచుక (రాధా. I. పుట. 10); ఊఁదుక (విజయ. I. 184); ఎక్కుక (అప్ప. IV. 316); ఎత్తుక (జైమిని. V. 62; భా. రా. I. 30; ,, II. 102); కట్టుక (దశా. 346; బసవ. పిడు. 78; బిల్హ; నృసిం. శత; సుమ. శత; జైమిని. IV; సుభ. III.); కఱచుక (హంస. I. 193); కొట్టుక (రాధికా.) ; గదుముక పట్ట్బ. IV); చించుక (కాళ. మా); చీకిలించుక (కాశీ. III. 195); చుట్టుక (బసవ. పిడు. పుట. 118; జైమిని. VII; పట్ట్బ. IV); చూచుక (నిరంకు. II. 58); చెప్పుక (రుక్మి. V); చేరుక (రుక్మి. IV); చేనుక (దశా. 93); తట్టుక (పార్వ. 16); తప్పించుక (సుమ. శత.); తార్చుక (రుక్మి. II); తీసుక (భాస్క. శత.); తెచ్చుక (ఉ. రా. I. 107; నిరంకు. II. 122); నాటుక (భాగ. V. ii. 145); పంచుక (కాళ. మా. I. 75); పట్టుక (ఆము. VI. 85; బిల్హ; భాగ; శకుంత. పుట. 80; నృసిం. శత. రుక్మి. III; అచ్చ. యు. కాం; రాజశే. III. ఆము. VI; ఆంధ్రభా. స్వర్గ. I); పుచ్చుక (దశా. 45. పుట); పెట్టుక (అప్ప. V. 91; ఉ. రా. I. 165; పట్టాభి. పుట. 45; రాధికా; వైజ. II, 10; శశి. పుట. 43; రుక్మి. V; పట్ట్బ. I; హంస. V); పెఱుకుక (వరా. II. 174); పొంచుక (సానం. పు. 46); పొదుచుక (హంస. IV); మోకారించుక (కాళ. మా. IV. 73); మోచుక (ఆము. VI. 84); వంచుక (గంధ. 26); వేసుక (ఉ. రా. I. పుట. 10); వ్రచ్చుక (పంచ. సుహృ.); సంధించుక (పద్మ. ఉ. ఖ. III. 72).

ఈడ్చుకు (మార్క. 358); జీఱుక (సమీ. II. 44).

"చువర్ణంబుతోడి దుగ్ధకారంబు తకారంబగు, నిలుతురు, పిలుతురు, అడతురు, కడతురు, చింతురు, పెంతురు, పచింతురు, వచింతురు;—చేతురు, కోతురిత్యాదులసాధువులని యెఱుంగునది. "—బాలవ్యాకరణము. క్రియా పరి. సూ. 108.

ఈ లక్షణమునుబట్టి (1) నిలుచుదురు, చించుదురు, వచించుదురు మొదలయిన 'చుదురు' రూపములు, అనఁగా దేశ్యక్రియలలోని స్వార్థమందున్న చువర్ణమూ, ప్రేరణార్థమందున్న చువర్ణము, తత్సమ క్రియలయందలి 'ఇంచు' లోని చువర్ణములమీఁద 'దురు' రాఁగా కలిగిన రూపములును; (2) చేయు, కోయు, మొదలగు యుకారాంత క్రియల తద్ధర్మార్థక రూపములందు 'చేయుదురు, కోయుదురు' మున్నగు వానిలోని 'యుదు' కు మాఱుగ వచ్చిన 'తు' తోఁ గూడిన 'చేతును, చేతుము, చేతువు, చేతురు' మొదలగు రూపములును నసాధువు లగుచున్నవి.

(i) వీనిలో మొదటితెగకుఁ జేరిన రూపములకు చిన్నకోట పెద్దన్న లక్షణముచేసి సాధుత్వమును గల్పించియున్నాఁడు.

క. తుద బహువచనమునకు నిం, పుదురును నింతురునునయ్యెఁ బుడమి మొదల నిం, చుదురును గలుగుఁ బ్రయోగాస్పదములు దేశీయసరణిఁ జనుఁ దెలియంగన్."

నన్నయ తిక్కనాది ప్రాచీనకవు లీ 'చుదురు' రూపములను వాడ లేదు. అరణ్యపర్వము II. 255 లో మాత్రము "ఏమేము మున్ను బూజింపుదుము రుద్రు - నిందని వేడ్క" నని యున్నదిగాని, వ్రాఁతప్రతులలో "ఏమేము మున్ను బూజింతుము రుద్రుని - నిందనివేడ్క" నని, యున్నది. నంది మల్లయ్య, ఘంట సింగయ్యలు రచించిన వరాహపురాణ రచనమునాఁటికి 'చుదురు, పుదురు' రూపములు గ్రంథములలోనికి వచ్చినవి.

గీ. రూపమున్నైన తనువు లా - ర్యులు వచింపు, దురు వరుస మూఁడటంచు నం - దుల (వరాహ. VII. 110).

గీ. వేదమార్గ రహస్యైక వేత్తలైన, భూనిలింపోత్తములు యజిం - పుదురు బ్రహ్మ (వరాహ. X. 76).

సీ. అచట జాంబూనదం - బను పైఁడిఁ జేసిన, తొడవులు ధరియింపు - దురు దివిజులు (వరాహ. X. 119).

'-ంచు' అంతమందుగల ధాతువులపై ప్రథమా తద్ధర్మక బహువచన క్రియాప్రత్యయముగ 'దురు' చేర్చునప్పుడు 'చు' కు పత్వము రాదని కొందఱి యభిప్రాయము. కాని, గ్రంథములందు ప్రయోగము లున్నవి.

ఆశ్రయింపుదును (విష్ణుపు. I. 204); అనుభవింపుదురు (శకుం. పరి. III. పు. 59); ఒనరింపుదును (విష్ణుపు. II. 136); వసియింపుదున్ (పాండు. II. 224); చలియింపుదునే (వరాహ. III. 36); ఇతని చెయ్వుల్ మున్ను వీక్షింపుదున్ (కళా. III. 89); పూజింపుదుము (వరాహ. V. 54); సన్నుతింపుదున్ (ఉ. రా. పు. 124).

వసియింపుదువు (విష్ణుపు. II. 317); ఆచరింపుదువు (ఉ. రా. పు. 135); సృజియింపుదువు (వరాహ. II. 33); సమయింపుదువు (వరాహ. II. 33)

ఘటియింపుదురు (ఉ. రా. పు. 132); బడలింపుదురు (ఉ. రా. పు. 140); కావింపుదురు (వరాహ. V. 54); జన్మింపుదురు (విష్ణుపు. II. 317); ఆపాదింపుదురు (విష్ణుపు. VI. 186); వినుతింపుదురు (ఉ. రా. పు. 118); నుతియింపుదురు (పాండు. V. 279); సుఖింపుదురు (పా. II. 146); వసింపు, దురు వరుస మూఁడ - టంచు నం - దుల నధర్మ (వరాహ. VII. 110).

ఒనర్పుదురు (పాండు. V. 292).

(ii) చేతురు, కోతురు.

ఉత్తరాంధ్ర కవులందఱును 'చేతురు, కోతురు' వంటి రూపములను వాడియున్నారు. గణపవరపు వేంకటకవి తన "సర్వలక్షణశిరోమణి" లో నీ రూపములకు లక్షణమును జెప్పియున్నాఁడు:

క. చూతము, చూతమ్మనఁగాఁ, ద్రోతును ద్రోయుదును నాఁగ దొరుకువు దొరియనన్, నేతును నేరుతుననఁగన్, జేతును, జేయుదును నాఁగఁజెలుం వొందుహరీ."

కొన్ని ప్రయోగములు.

గీ. సారె పద్యంపుఁ బలుకపైఁ జమురుపూతు, నెప్పుడును బెద్దపలక పొక్కెత్తఁజేతు. (హంస. III. 142).

ఉ. కొండలు పిండిసేతుమొ మొగుల్తెరు వ్రెక్కట మ్రింగివైతుమో (అచ్చ. రా. పు. 72).

మ. అన్యు లెవ్వరు గన్నం దను నిందసేతురను భావం బెంతయుం బూనఁడో (అహ. సంక్ర. పు. 52).

చ. కటకట ! మోసపోతిఁగదె ... ఏమిసేతునే (చెన్నబ. III. 86).

సీ. కుసుమము ల్గోతుమా - ముసరుఁదేంట్లను దోలి, మధుపానములు సేయఁ గదలుదాను ... సరిజనములంది కోతామ ... (పట్టా. రా. పు. 78).

చ. ఏ, మని తలపోతు నట్టి శుభగాకృతి నే మఱవంగ నేర్తునే (భోజ. I. 65).

గీ. కడమనడతలు దెలుతముగాక యనుచు (శుక. పు. 105).

గీ. ఖలుల జిహ్వలు గోతురు - కాలభటులు (శేషధ. III. 42).

క. పరిఘంబులచేఁ, దోలూడఁ దీతు రొక్కని (సానం. పు. 26).

సీ. వేమరుఁ జట్రాత వేతు రొకని ... కొసరి యంగంబులఁ గోతు రొకని (సానం. పు. 26).

శా. ఏమిసేతు మనుచు న్నిర్విణ్ణతం జెంద (ఉ. రా. పు. 85).

క. అవివేకులు గాంతుసేతు రపయశమునకున్ (ఉ. రా. పు. 228).

ఆ. నుతులు సేతునెపుడు నతులిత సంస్కృత పటు కవిత్వగరిమ పట్టువడఁగ (కృష్ణరా. I. 10).

గీ. చేరి చుంబించి మోహింపఁ జేతురనిన (నైష. V. 68).

ఉ. దయ్యమ యేమిసేతునని తల్లడమందుచు (భోజ. III. 218.)

ఇంకను నూర్లకొలఁది ప్రయోగములు గలవు.

దోఁతురు (కళా. I. 123); రా, చూతువు (ఉ. హరి. I. 45).

'-ంచు' అంతమందుగల ధాతువులయందలి 'చు' వర్ణమున కాదేశముగ 'పు' వర్ణము చేరి కలిగిన కృదూపములును గ్రామ్యము లని కొందఱు పండితుల యభిప్రాయము. ఇది సరి కాదు. గ్రంథములందు ప్రయోగము లున్నవి.

క. అనుదినము వేయుఁ దిరుముడి
కిని మృష్టాన్నముల నారగింపు లిడక యా
యన భుజియింపఁడు మున్నుగ ... ... (పరమయోగి విలాసము IV. 143).

చకారాంత యకారాంత ధాతువులవై 'త' వర్ణము చేరి వ్యవహారమం దనేక క్రియారూపము లున్నవి. వానిని లాక్షణికులు గ్రామ్యములుగ బరిగణించినను గవులు దమ గ్రంథములందు వాడక విడువలేదు.

శా. దస్త్రాలున్ మసిబుఱ్ఱలున్ గలములున్ దారొక్కన్న చింతంబళుల్
పుస్తుల్ గారెడు దుస్తులున్ జెమట కంపుంగొట్టు నీర్కావులున్
అస్తవ్యస్తపుఁ గన్నడంబులును భయంబై తోఁచు గడ్డంబులున్
వస్తా చూస్తిమి రోస్తిమిన్ బలుకులన్ వ్యాపారులం గూర్చరులన్.
(శ్రీనాథుని చాటుధార).

ఉ. భావ మహానుభావ కడు - భాగ్యముసేసితి విల్లువెల్లి నీ
వేవగ వశ్యవిద్య ఘుటి - యించితొ, యేశకునాన వస్తివో
భూవలయంబు లోపలను - బోఁడిమిఁ జెందిన మోహనాంగియే
లా వలపించి మోహము చె - లంగఁగఁ జేసితి చూచినంతటన్.
(ప్రభులింగలీల, పుట. 13.)

క. తను విస్తిని మన సిస్తిని, ధన మిస్తినటంచు నాడఁదగునా యింకా
తను ధనము లేడగలిగెను, పనుపడ నీకిదియు భక్తిపాటియె బసవా.
(ప్రభులింగలీల, పుట. 54.)

మ. అలయింతప్పుడె యిల్లుదూరి, సతులన్ హాస్యంబుగానవ్వి, వా
రలవెన్నల్దిని, జారచోరతతి ధూ - ర్తస్వామివై, నేఁడు నా
చెలులే పిల్వఁగ నెమ్మి రావలసి వ - స్తే నేరికిం జుల్కనౌ
చలమేలయ్య మహాత్మ నీదుదయ కృ - ష్ణా! యాపదుద్ధారకా.
(రామస్తవరాజము, 20.)

చ. తపములనెన్ని చేసితినో - దానము లెన్ని తలంచి యిస్తినో
జపములనెన్ని సల్పితినో - సద్వ్రత యాగములెన్ని చేస్తినో.
(పట్టాభిరామాయణము, పుట. 41.)

క. తోఁచినది మనవిచేస్తిమి, చూచి కటాక్షింపవలయు సుందరమూర్తీ.

(పట్టాభి రామాయణము, పుట. 75.)

క. వస్తాఁడు నీలభూపతి, తెస్తాఁడు ధనంబు నీక - తి ప్రమదముగా
నిస్తాఁడు విరహవేదనఁ, జస్తాఁడా నమ్ము మదిని - సంశయమేలా.

(చంద్రలేఖా విలాపము, పుట. 78.)

ఎదను, ఎదము,-ఎదవు, -ఎదరు, అంతమందుగల క్రియారూపములు వ్యవహారమునందు -ఏను, -ఏము, -ఏవు, -ఏరు, లుగా మాఱినవి. ప్రథమ పురుషైక వచనమునందు '-ఎదఁడు' రూపమును గల్పించికొని వ్యవహారమున దానిని 'ఏడు'గఁ గూడ మార్చుదురు. ఇట్టి రూపములు సూక్ష్మార్థ సంఘటన మునకు భాష కత్యావశ్యకములు. వానిని గ్రాంథికములుచేసి వాడినచో నుద్దిష్టార్థము సరిగ స్ఫురింపదు. ఈ సూక్ష్మార్థభేదమును విడనాడలేక కవులా వ్యావహారిక రూపములను దమ గ్రంథములందు వాడి యున్నారు.

i. తప్పక యాపని జరుగును.

శా. ఔనౌనే వెలయాలనా యిటులనీ - వాడన్, బళా, చాలు, పో
పో నవ్వే రెవరైన విన్న ... (దశావతార చరిత్రము 218).

ii. ఇట్లు చేయవచ్చును.

చ. నవ్వులు పచరించినట్లు చన-వుల్ నెరపే వది మంచిమాటగాదు ... (రంగరాట్ఛందస్సు. II. 169.)

ఉ. రా, గిల్ల మయూరపింఛ మడి-గే వని పెన్నెరు లంటనిచ్చు ... (రాధామాధవ సంవాదము. I. పుట. 5.)

iii. అట్లు చేయవచ్చును. కాని చేయకూడదు.

చ. చెలి కలనైన నన్ను మఱ-చేవు సుమీ యెవరెన్ని చెప్పినన్. (రాధామాధవసంవాదము. III. పుట. 55.)

iv. వర్తమానార్థ బోధకము.

ఉ. ఏమి చూ, చేవని నవ్వుచుం బయట-చేఁ దడియొత్తి ... (రాధామాధవసంవాదము I. పుట. 3.)

v. తద్ధర్మార్థబోధకము.

మ. మ, మ్మును గన్నమ్మ యిదేటిబుద్ధి వలదే-మ్రొక్కేము నీకాళ్లకున్. (పార్వతీపరిణయము.)

మ. మముం జంపఁజూ,చినఁ జచ్చేమని పల్కినారు (రంగరాట్ఛందస్సు II. 245.)

శా. శ్రీకుంభిన్యధికారమిచ్చి కృశియిం-చే వెంతరాజత్వము (షట్చక్రవర్తి చరిత్రము, III. 140).

vi. విధ్యర్థమున.

కృష్ణుని దోడితెచ్చి యతనిం గూర్చేది (మిత్రవిం. I. పు. 41.)

ఎన్నేవు (దశావ. పు. 6); నవ్వేరు (,, పు. 205); ఒసంగే (,, పు. 158); చచ్చేము (రంగారా. II. 245); అలిగేవేమయ్యా (రాధామా. II. పు. 24); వేడుకవచ్చే నన్నాఁడా (రాధామా. II. 36); నన్నుమఱచేవునుమీా (రాధామా, III. పు. 55); ఎంచేరు (తొండమాన్. పు. 315); చెణికేవు (ఉషా. క. I. 84).

ఉకారాంత తద్ధర్మార్థకవిశేషణములపై 'అది' చేరి క్రియారూపములును క్రియాజన్యవిశేష్యములును నేర్పడును. అప్పుడు నగాగమము వచ్చి, చేయునది, చెప్పునది, మొదలగు రూపము లేర్పడును. ఈ రూపములందలి 'ఉనది' అనునది 'ఏది' గా వ్యవహారమునందు గానవచ్చుచున్నది. 'ఏది' రూపమునకు బదులుగ 'ఉనది' రూపమును వాడినచో నర్థస్ఫూర్తి సంపూర్ణము కానేరదు. దీని నాలోచించియే యర్వాచీనకవు లారూపమును యథేచ్ఛముగఁ దమ గ్రంథములందు వాడియున్నారు.

i. క్రియారూపములు.

క. శ్రీరామకృష్ణులకుఁ బని; ధారుణి నెవరైనఁ దమ్ముఁ దలఁచినవారిన్ జేరేదే దయచేతను (రామస్తవరాజము; 18).

ii. క్రియాజన్య విశేష్యములు.

శా. ఈ రీతిం గొనియాడు నారదునిఁ దా-నీక్షించి సత్ప్రేమ నింకా రావోయి వరంబు వేఁడుమను నా - కాకుత్స్థుతో మాని నిన్ జేరేదిమ్మని కోర నిచ్చె దయతో - శ్రీరామచంద్రుండు (రామస్తవరాజము, పుట. 12.)

క. దిటచెడక దిగులుగొని నట, సొటవ్రోవక వెనుక ముందు చూడక బొంకే దెటులని చింతింపక యా, ఘటకుచ తడఁబడక యత్తఁగన్గొని పలికెన్. (హంసవింశతి, V. 186.)

మ. కొలిచేదిం బగలేక నే నడిగితే - కోపించుటే లేక ... (దేవకీనందన శతకము, 42.)

ప్రశ్నార్థకమందు వ్యవహారమున 'ఈనా' అనునదిచేరి సూక్ష్మమగు నర్థభేదమను గలిగించును. వచ్చునా, వచ్చీనా, యనురూపముల కర్థమునందు చాలభేదము గలదు. ఒక పనికొఱకు నిరీక్షించుచు, నది కలుగునో లేదో యను

సందేహముతోఁ గూడిన హృదయావేగమును 'ఈనా' రూపము తెలుపును. ఇట్టి రూపములను గవులు వాడియున్నారు.

క. ఇచ్చోటికి మనకృష్ణుఁడు
వచ్చీనా, ప్రియునిగూడి - వరలెడిభాగ్యం
బిచ్చీనా, యిఁకదైవము
తెచ్చీనా బోటియొకతె - తెలివలలోనన్.

(కృష్ణలీలావిలాసము. పుట. 26.)

ఒకప్పుడు 'ఆ పనికాదు' అను నిశ్చయార్థమును నిట్టి రూపములకుఁ గలుగును:—

క. నాకేమి దేహసుఖము, పు
రాకృతమేకాక నేఁడు - రాబొయ్యీనా ?

(నిరంకుశోపాఖ్యానము. II. 59.)

పలుకనయ్యీనని; అడ్డమయ్యీనని; కండలయ్యీనని (రాధికా. III. 33.)

ధాతువుపై 'ఏ', 'ఏటి' అను ప్రత్యయములుచేరియు వ్యవహారమునఁ దద్ధర్మార్థక విశేషణము లేర్పడును. ఇట్టిరూపములు మధ్యయుగము నాఁటి నుండియు కావ్యముల కెక్కినవి.

శా. శృంగారంబును దోఁచుదానిని రచిం-చే మార్గమెల్లందగన్

(ధనుర్విద్యావిలాసము, 161.)

శా. శ్రీమత్పర్వతరాజకన్యను వరిం-చేవేళ (పార్వతీపరిణయము. I. 1).

శా. పా, టింతుర్పెద్దలు దద్దనమ్మి నుయిదాఁ-టేవానికిం జింతయా.
కంతైనం గడమేనియుం గడముగా- దాయంచునూహించుచున్.

(పాండురంగమాహాత్మ్యము IV. 275.)

మ. ... గుడిమ్రిం-గేవానికిం దల్పు ల
ప్పడముల్గావు ... (ప్రబోధచంద్రోదయము, 67.)

చ. అటువలె దృశ్య విస్మరణ - నందకశాస్త్ర మనేటి నూతిలో.

(వరాహపురాణము.)

శా. ముందున, న్నేలే రీతిగనేలు నామది కిదే-యిష్టంబు ప్రాణేశ్వరా

(వేంకటేశ్వర మాహాత్మ్యము, పుట. 159.)

శా. పరమార్థమైన సెలవిం-తా లేకపడ్డప్ప డి, చ్చే నీచుం డది పోవ దుఃఖపడఁ దానిట్లయ్యేనే యేఁటికిన్ (సానందోపాఖ్యానము, పుట. 80.)

శా. ఈ నేలపైఁ, బొఱచీమలు (రంగారా. III. 243.)

గీ. ఆతనివధూటి శుకఘోటి - నలరుమేటి
యొడయఁ డేలేటి సీమాటి - యొఱపుగోటి
కొన నెగయమిఁాటి యిదియేఁటి - కులుకనేటి
ఘోటి కెదిరేటి శుభవాటి - నీటుమెఱయ.

(హంసవింశతి, II. 185).

శా. వండే నేర్పులఁ బెక్కురీతులరుచుల్ - వ ర్తింపవే శాకముల్.

(దేవకీనందనశతకము, 10).

నమ్మేటట్టి (సురాభాం. పు. 42); కొలిచేటి (సురాభాం. పు. 50); ఉండే (రామరా. 341, 343), ఉండేవారలు (చెన్నబ. పు. 140); తెగించి తిరిగే పుణ్యాత్మునిన్ (రాధామా. II. 31); నేను మెలిగే పాపాన (రాధామా. పు. 45); అడిగేవారు ... మాటాడేటివారో ... తుడిచేవారో (రాధామా. పు. 46); దయచేసేవారు (రాధామా. II. పు. 45).

"తిదుటలు పరంబులగునపు డన్వాదుల నుస్థానంబున నున్నయు. నుండు దులోపంబును విభాషనగు.'' ఉదా. అందురు, అనుదురు; అనుట, అంట; ఉందురు, ఉండుదురు; ఉంట, ఉండుట; అను, కను, కొను,తిను, మను, విను, ఇవి యన్వాదులు.—చిన్నయసూరి.

అనుదురు, కనుదురు, కొనుదురు, తినుదరు, వినుదురు—అను రూపములు గ్రంథములందు కాన్పింపవు. మనుదురు, మందురు, అను రెండు రూపములును గలవు. ఇట్లే అనితివి, కనితివి, కొనితివి,తినితివి, వినితివి, -ఈ రూపములును గ్రాంథికములు కానట్లు తోచుచున్నది. మనితివి, మంటివి, ఈ రెండు రూపములును గ్రాంథికములే—అంట, కంట, కొంట, మొదలగు రూపముల గ్రాహ్యములని యధర్వణుననుసరించిన యహోబలుని మతము.నన్నయ తప్పఁ దక్కిన కవులెల్ల నీ రూపములను దమ గ్రంథములందు వాడిరి.

సీ. స్వప్నభాషితముగా జరుగుచుండును మేలుకొంట యనఁగ మేలు కంట యనఁగ (ఆం. భా. I. 147).

సీ. గీ. తొంట, చెక్కు, తడప -యంట త్వగాఖ్యయా (ఆం. భా. II. 37).

సీ. ఆఁకలియన, గొదయనఁగ నా కొంట నాఁ, గను (ఆం. భా. II. 260).

గీ. నిపుణుఁ డయ్యె నటంటకుఁ ద్రిపురవైరి (ఆం. నా. శే. పు. 96. ప. 32).

క. పేళ్లై, చను వీక్షించె నటంటకు (అం. నా. సం. II. 40.)

ఉ. ఇందు కొక్కమా, టంటయకాదు (ఆము. II. 32.)

గీ. గచ్చులనుకొంట యోమచ్చె - కంటులార (ఇందు. పరి. పు. 33.)

ఉ. ద్వాదశి పుణ్య కాలమునఁదైలమునం దలయంటి కొంట (కవి రామనో. పు. 80.)

చ. ఓడల బండ్లు బండ్లనో, డలుఁ జనుదెంచునంట యకటా వినరే (కేయూర. III. పు. 102.)

క. రెండు గన్నులు పోలియుం, గొంట యుడుగుటకు నొకక, న్నుంటకు సంతసము నొందు టుచితము నీకున్ (కేయూర. III. 133.)

మ. కృపఁ జేకొంటయుఁ గన్పడ న్నిలుపుము (చెన్న. పు.)

ఉ. జనకప్రభు కూఁతురి నేలుకొంట యూ, రాముని కొప్పె. (నిర్వ. ఉ. రా. పు. 23.)

సీ. పనిగొంట నీకుఁ బ్రాభవముగాదె (నైష. III. 126.)

గీ. చెలిమిసేయుట పగగొంట - తెలియనరిది (నైష. III. 159.)

గీ. పలుకకుంట తిరస్కార -కలనముద్ర (నైష. III. పు. 67.)

ఉ. మ్రుచ్చు లిట్లునూ, ల్కొంట (ప్రభా. V. 167.)

చ. మానిని కోపము వేఁడికొంటయుం, దనదు ప్రతిజ్ఞయుం దెలిపె (హరి. II. 74.)

శా. పతిం జేకొంట యుక్తంబు (హరి. V. 61.)

చ. వలతురు నాథులంట (భార. అర. V. 200.)

ఉ. చత్తునంట దా, మెచ్చగునయ్య (భార. అర. VI. 53.)

క. ఇ, ట్లంటంగట్టందగునే, యంటకునగి (అనుశా. I. 26.)

చ. ఆతనిసొమ్ము వుచ్చికొం, టయును. (అనుశా. V. 3.)

చ. పరిశాంతి యొనర్చికొంటయున్ (అనుశా. V. 31.)

చ. ఇ, మ్మగిదిత వధింతునంట గడు - మోసముగా దొకో (భార. అర. VII. 142.)

ఉ. పాండునృపాలు పాలుగై, కొంటయ చాలు (ఉద్యో. III. 59.)

ఉ. సుజనవత్సల నీవిటులంట (ఉద్యో. III. 74.)

క. పోలికలనిది, గంట నిధానంబుఁ గంటకాదే. (భీష్మ. I. 62.)

చ. మగుడం బురికొంట (కర్ణ. I. 137.)

క. కృష్ణ గాండీవుల ని, ట్లంట యుడిగి (కర్ణ. II. 85.)

పిలుకుమూర్చెదనంట యుదాత్తమైనధైర్యమహిమగాదె

(శల్య. II. 39.)

చ. సకలోర్వియుఁ గై కొనుమంట (శల్య. II. 115.)

సీ. ఒండొక్క యొడలు, కై కొంట (స్త్రీ. I. 34.)

ఉ. దుఃఖముల్, శత్రులచెర్దునంటయును - సన్నతి దా ధనమూల మంటయున్ (శాంతి. I. 207.)

చ. ఇటులంట యు క్తము (శాంతి. I. 346.)

క. కచ్ఛపంబు - గొరుం బట్టం, గంట ... (అను. I. 220.)

చ. కనుగొంటకుఁ గన్నువలంతి గాదు (అశ్వ. II. 31.)

తరల. విపత్తి కుండెలు తింట లో,పలనెఱింగి (భాగ. IX. 158.)

క. చెలువుని గనుగొంట యిందుచే భాగ్యంబో (రాజశే. II.)

ఉ. భానుకుల ప్రసూతులు గృపాపరులంట, యవధ్య హింసకున్
బూనని పుణ్యులంట, గుణభూషణులంట, యథాపరాధ దం
డానుపమానశౌర్య విదులంట, ముని ప్రియులంట, నేఁ డయో
కానక కన్న మానుతుఁ బొకారిచి యిన్నియు మిథ్యసేసితే
(రామాభ్యు. II. 52.)

గీ. స్వప్నమున నైనఁ గనుగొంట -సందియంబు (రుక్మాం. II. 80.)

క. మీలను, గ్రక్కునఁ బట్టుకొని తింట (రుక్మాం. III. 27.)

సీ. మొగముముందఱ నంట - మొదలె లేదు (విజయ. I. 85.)

గీ. కీర్తి కాయంబుఁ గై కొంట -కార్తిమేల (హరవి. II. 35.)

గీ. నవ్వుఁ బాటు. గాదెయిట్లంట (హరివ. ఉ. భా. III. 47.)

శా. ఆశక్తిపై, కొంటన్ మేనుమలంచి పట్టుకొని (ఉ. హరి. V. 257.)

అనుట, అంట యగుటకుఁ గేతన లక్షణము వ్రాసినను దక్కినవారు దానిని చేకొనకుంట వింతగా నున్నది.

"క. తినుటకుఁ దింట యగును,
మఱి కొనుటకుఁ గొంటయగుఁ గనుటకును గంట యగున్,
వినుటకు వింట యగును దా,
ననుటకు నంట యగు వలసినప్పుడు గృతులన్".

తెనుఁగు మఱుఁగులు.

వ్యాకరణము భాషాశరీరమును భేదించి తత్తదవయవ నిర్మాణమును మాత్రము నిరూపింపఁ గలదు. కాని, యా శరీరములోని జీవస్వరూపమును నిర్ణయించుటకు దానికి సాధ్యముకాదు. భాషాజీవమంతయుఁ బలుకుబడిలో నిండియుండును. ఆ పలుకుబళ్ల నన్నిటిని విడఁదీసి బయటఁబెట్టుట కష్టసాధ్యము.

కాలము, దేశము ననుసరించి పలుకుబడియు మాఱుచుండుటచే నా యా మఱుఁగులను బహిరంగపఱుచుట యసాధ్యమగు పని. ఆ మఱుఁగులస్వరూప మిట్లుండునని దిక్ప్రదర్శనముగా చూపవచ్చును.

(1) సహాయ క్రియలు.

ఒకొొక్క క్రియ యొకొొక్క రీతి శబ్దములతో మాత్రము చేరుచుండును. దానిని మఱియొకరీతి పదములతోవాడుట భాషామర్యాద నతిక్రమించుట యగును: ఉదాహరణములు.

నాలుక మొదలంటంబట్టు (హరి. పూ. VIII. పు. 193); పరాజయ మందు (నిర్వ. VII. 71); భయమందు (నిర్వ. VII. 71); ఓలగంబైన దేవేంద్రుండు (శకుం. పరి. I. పు. 15); వివాహమగు (నిర్వ. I. 23. II. 35. 53. 83; పాండు. I. 66; శకుం. పరి. I. పు. 8; వరాహ. VI. 30); పెండ్లియగు (భోజరా. III. 120); చెప్పియంపు (ప్రభా. I. 79); కాలాగు=ఆగు (శకుం పరి. I. 18); అభిషేకమాడు (పాండు. I. 2); అలుగులపాలాడిరి = అలుగుల పాలుచేసిరి; పనుపాడు (పాండు. II. 193); పెండ్లియాడు (నిర్వ. I. 23; పాండు. II. 152); మున్నాడు (శకుం. పరి. III. పు. 59); మేనతెకంబులాడు =పరిహసించు (మను. IV. 98); రేపాడు (కాశీ. VII. 250; ఉ. రా. I. పు. 5); వీడుజోడాడు (శకుం. పరి. I. పు. 1); హెచ్చును గుందునాడు (శకుం. పరి. I. పు. 10); వేణియీటార్చు (హరవి. II. 108); ఉబ్బనిచ్చు = పొక్కనిచ్చు, వైకిరానిచ్చు (కళా. I. 190); పోనిచ్చు = తోలు (కళా. I. 155); ప్రయ్యుడు (కాశీ. V. 163); విషంబిడు (నిర్వ. IX. 3); జీవకళయుట్టిపడు (ప్రభా.I. 137); కెలసముండు (రామాభ్యు. II. పు. 37); కాపుండు, కాఁపురముండు (కాశీ. V. 14); మంతనంబుండు (కాశీ. V. 295); కొలువుండు (పాండు. IV. 134; II. 195); కోవురంబుండు (మను. III 54); తపముండు (శకుం. పరి. II. పు. 27; 38); పాలెముండు (భీమ. III. 86); పేరోలగంబుండు (ఉ. హరి. IV. 141); సుఖముండు (పాండు. I. 183); కోరికలీరికలెత్తు (రామరా. పు. 14. విక్ర. I. 120); చేవయెక్కు (ఉ. హరి. III. 4); లావెక్కించు = పురికొలుపు (ఉ. హరి. III. 32); ఎదురేఁగు, చూ ఊరేఁగు (నిర్వ. II. 8); తపం బొనరించు (కాశీ. V. 332); నిష్ఠీవనంబొనర్చు (కాశీ. III. 154); ప్రేమ యొనర్చు (కాశీ. V. 332); ప్రాణాయామంబొనరించు (కాశీ. V. 209); రణం బొనర్చు (కాశీ. V. 191); సత్కారంబొనర్చు (శకుం. పరి. II. పు. 33); అవసరము కలుగు (ప్రభా. I. 110); ఎడగలుగన్ (కళా. II. 68); అచ్చికాచు (కాశీ. V. 125); అలమటగుడుచు (ఉ. హరి. V. 93); ఓలమాసకుడుచు; దిసంతులుకొట్టు (వరాహ. X. 41; మను; కళా); కైకొను (వరాహ. XII.25=

లక్ష్యవెట్టు); గువ్వకరిగొను (వరాహ. X. 41; శకుం. పరి.); చక్కిలిగింతలు గొనె మనంబు (శకుం. పరి. II. 40); మొదలుకొని వినిపించెద (ఉ. హరి. IV. 5; కళా. IV. 20); సందుకొను (కళా. IV 4); ఆగ్రహంబుచిప్పిలు (వరాహ. IV. 71); అంతర్ధానంబుసేయు (కాశీ. VI.138); ఏకాంతంబుసేయు (కాశీ.V.319); ఆసచేయు (ఉ.హరి. I.53.III.53.); పలుచసేయు (పాండు. II. 16; 29); పెండ్లి చేయు (కాశీ. VI. 171); వాంతిచేయు (వరాహ.XI. 128); వివాహముచేయు (వరాహ.॰119); శరణార్థిసేయు (ప్రభులిం. పు. 84); సరి దాఁకు (కళా. .159); వలసలు దీయు (ఉ. రా. V. పు. 92); సేదదీర్చు(విక్ర I. 158); చిత్తముఁ గూడదెచ్చుకొను (నిర్వ. IX. 12); మూర్ఛదెలియు (ఉ. హరి. III. 53); తెప్పలఁదేలు (విక్ర. V. 96; 192); తొప్పగఁదోఁగు (విక్ర VI. 140); డిగ్గఁద్రావు (నిర్వ. VI. 6; హరవి, VI. 9); చదికిలంద్రె ళ్లు (ఉ. హరి.III. 52); పండుగ నిండించు = పూర్తిచేయు;- 'పెండ్లినిండినది' అనవచ్చునా? (హరి. పూ. VII. పు. 169); చెప్పిపంపు=పిలువ బంపు (కాశీ. VI. 139); కంఠబిలంబుపట్టు (కాశీ. VII. 108); కనుపట్టు=కనఁబడు (మను. III. 75); కీర్తిపట్టునే (ఉ. హరి.III.4); చేపట్టు (పాండు.II.17); దర్పముల్ వల్కంబట్టదు(కుమా. భాగ. II. 506); బాడుదలవట్టు (వరహ. III.33); మాట పట్టిపుచ్చుకొను (ప్రభా. IV. 30); వ్రతములువట్టు (వరాహ. II. 176); పట్టువఱుచు = లొంగఁదీయు (నిర్వ. VII. 57); శంఖముపట్టు, చూ. ఉమ్మ తిత్తిపట్టు, శృతిపట్టు (నిర్వ. VI. 144); దరువులుపాడు (వరాహ. IV. 45); ఉబుసుపుచ్చు (కళా. III. 5); కప్పిపుచ్చు (ప్రభా. IV. 37); విద్యలలోనన పుట్టిపెరిగినట్టి గట్టియోగ్యుఁడు (వరాహ. IX. 43); కానుకకప్పముపెట్టు (శకుం. పరి. I. పు. 19); తెప్పపెట్టు=వేయు (వరాహ. IX. 115); లగ్నము పెట్టు (వరాహ. III. 27); వెచ్చపెట్టు=అమ్ము, ఇచ్చు (వరాహ. V. 12); సళ్లఁబెట్టు (మను. IV. 78); ఆనఁబొడుచు (కళా. III. 194); మూర్ఛవొరావు (నిర్వ. III. 30); కన్నుఁబ్రాముఁ (ఉ. హరి. II. 6).

'పడు'ధాతువు కర్మణ్యర్థమందే కాక యింక ననేకార్థములందును వచ్చును.

అడ్డపడు (నిర్వ. VI. 118; III. 7, 6; I. 87; VI. 77); అగపడు (నిర్వ. I. 38); అలవడు (నిర్వ. I. 8); అల్లటుపడు (మను. IV. 102); అవియంగాఁబడు (దశకు. VI. 51); ఒదుంగువడు (నిర్వ. III. 20); ఒల్లు వడ్డనరసింహునికంటె (కుమా. I. 432); పొగడ్తలాసపడక (నిర్వ. I. 38); లంకయాసపడుట (నిర్వ. III. 94); కట్టఁబడు (పాండు. III. 75); కట్టువడు (మను. IV. 27); పులుగడుగంగఁబడ్డ నునుముత్యము (పాండు. III. 9); కదియంబడు (దశకు. XII. 65); తారుగలఁగంబడిరి (దశకు. X. 60); మీఱ

ల్గలఁగఁబడనేల (దశకు. VI 61); కాటువడు (నిర్వ. III. 76); కాడువడు (నిర్వ. I. 76; కానఁబడు (నైష. III. 96; మను. VI. 94); కాల్పువడు (కుమా. భా. I. 432); కొట్టువడు (మను. IV. 86); గోరగిల్లఁబడు (మను. IV 35); చాఁగఁబడు (నిర్వ. II. 76; VII. 108); చాఁపకట్టువడు (నిర్వ. III. 92); చిక్కువడు (నిర్వ. III. 87); చేడ్పడు (నిర్వ. III. 76); చొప్పడు (నిర్వ. V. 16); చొరంబడు (నిర్వ. III, 24, 34); డిగ్గఁబడు (కుమా. భా. I. 367), డిందంబడు (కుమా. III. భా. II. 697); తన్నువడు (నైష. VII. 170); తఱియఁబడు (మను. IV. 27); తలఁపఁబడుదు దానితోడన (కుమా. భా. I. 733); తలపడు (నిర్వ. I. 6; III. 7;V. 29); తిట్టులఁబడు (మను. IV. 86); తిరుగుడునడు (నిర్వ. VI. 129; I. 59); తూఱఁబడు (నిర్వ. III. 76); తెగఁబడు (దశకు. V. 97); తేఁటపడు (నిర్వ. I. 8); తోటువ్రడు (నిర్వ. II. 24); త్రోపువడు (నైష. VII. 170); దాఁటువడు (మను. IV, 27); నాటువడు (కుమా. భా. I. 432); నిలఁబడు (మను. IV. 59); (నేత్రములు) నిలువులువడు (నిర్వ. VI. 144, 139); నిల్వఁబడు (దశమ. VII. 141); పట్టువడు (నిర్వ. VII. 2); మను. IV. 84); పనివడు (ప్రా. పనుపడు ఉ. హరి. III. 5); పరిభవంబువడు (నిర్వ. V. 20); పఱియవడు (మను. IV. 115); బునఁగఁబడు (మను. IV. 79); మొగులు పేరఁబడిన విధమునన్ (కుమా. భా. I. 88); పొదియఁబడు (కుమా. భా. II, 266); పొదువఁబడు (దశకు. XI. 55; మను. V. 71); ప్రాఁతవడ్డమాటలు (నిర్వ. I. 6), బెగడువడు (నిర్వ. III. 87); బోరగిలఁబడు (నిర్వ. I, 40); మఱుంగువడు (మను. IV. 27); మర్గఁబడు (కుమా. భా. II. 912); మాటవడు (నిర్వ. VI. 83); ముచ్చటపడు (కళా. II. 88; III. 99); మునుఁగువడు (నిర్వ. III. 24); ముట్టఁబడు (నిర్వ. III. 76); మ్రొక్కఁబడు (కుమా. భా. II. 936); మ్రొగ్గఁబడు (కుమా. భా. II. 718); వడియంబడెనోడలు (మను. III. 118); వినంబడు (మను. IV. 115); వీరులనఁ గొంద ఱిమ్మహి వినఁగఁబడిరి (నిర్వ. VII. 127); ఆడుమొఱ వినఁబడియెన్ (మను. IV. 66); వేరఁబడు (కుమా.భా. II. 437); వ్రేలఁబడు (మను. V. 50); సిగ్గువడు (నిర్వ. V. 123).

పడ్డపాటు (నిర్వ. VII. 64); మడివ్రాపు (కాశీ. VII. 76), కలసిమలసి=కలసిమెలసి (నిర్వ. VI. 89); మిడుకుమాలు (ఉ. హరి. III. 52); చిట్టమిడుచు (కాశీ. IV. 283); ఆజ్ఞకుమిగులు (పద్మపు. V. 29); ముచ్చముణుఁగు (పద్మపు. IV. 74); కూడిమాడు (శకుం. పరి. II. పు. 28; వరాహ. IV. 163); పూరిమేయు (వరాహ. IV. 97); పొయిరాఁజు (పాండు. I. 101; మను. I); వేఁటవచ్చు (వరాహ. II. 51); విందువచ్చు (హరవి. I. 19),

మందలవిడు (నిర్వ. VII. 68); దండువదలు (పద్మపు. VII. 199); అంతరంగంబులకువచ్చు (పాండు. I. 98); చేవిడు (కళా. I. 119); చంకలేవేయు (వరాహ. XI. 92); పాఱవైచు (నిర్వ. XI. 92); అఱచేత నోరువేసెన్ = మూసెను (ఉ. హరి. IV. 268).

(2) పలుకుబడులు.

ఎట్లైటూ చెప్పుము (కళా. IV. 4); నీయుదయంబరయ రెండునెలలయ్యెనో కాదో యెట్టువలికితిమ్మెయి = అయినదో లేదో (కళా. V. 8); అది యటుండనిమ్ము (కళా. I. 180); అరఁటిపం డొలిచి చేతికి నిచ్చిన రీతి (కళా. I. 7); అవురుసవురు (కాశీ. VII. 87, 180); ఈవిపట్టునఁ గొంచెమెఱుఁగడు (కళా. I. 95); కయ్యాముసకుం గాల్దాచులాగు (కళా. I. 147); కానుక కప్పము వెట్టరు (శకుం. పరి. I. పు. 19); దండుగదర్శనంబులు (శకుం. పరి. I. పు. 19); కొంగుముడివేసికొని = తప్పకుండ (ప్రభా. V. 84); చుట్టుపట్టున = ఆధు. చుట్టుపట్ల (కళా. III. 85, 178; ప్రభా. III. 146); తగ్గుమొగ్గులేక (కళా. III. 267); తెకతేరఁగ నీ కెగవిడిచిపోయె; ప్రావగ నాకాణాచియైన వలపులపంటవ (కళా. III. 192); నిన్ను అసత్యవాదినిగాఁదలంప నంత వింతవాఁడనే (కళా. IV. 26); పొక్కిటి తమ్మికడుపు చల్లనై (కళా. V. 42); వింజమాకిడినట్లు (కళా. V. 10); కుడితొడవై వామపాదంబిడి యితరముమీఁద నితరమునిడి సిక్చలతం గడుఁగుదురు (కళా. V. 154); (వాని) రెండవుజన్మంబుఁ గనిపెట్టికొనియుండె (కళా. VI. 70); పడ్డదిపాటుగఁ దీరమునింగిపోయిరే (కళా. VI. 75); నేఁటికి తేఁపటంతటన్ (ఉ. రా. పు. 112); బట్టతలలు మోకాళ్లు ముళ్లువెట్టు (కళా. VI. 75); రాయిరప్ప (కళా. VI.. 80); బంటుబానిన, చేలుచెట్లు (కళా. VI. 80); బైరముపెయ్యలు (కళా. VI. 80); నీపందెమాడుకొమ్ము (కళా. VI. 115); నీయాట యోడవచ్చినది (కళా. VI. 115), నామాటకేమి (కళా. I. 181); నీకు నాతోడునుమ్ము (కళా. I. 190); గ్రుచ్చిగ్రుచ్చియడుగు (కళా. I. 198); గరిడిముచ్చు (కళా. II. 45); వచ్చెనో రాదో యా కమలవాసిని = వచ్చీరావడముతోనే (కళా. II. 70); అందుకుఁదోడు (భోజరా. VI. 142); పంచముపాడుసేసె (వరాహ. I. 30); చూ. పటాపంచలు, పంచబంగాళము; లోఁతుపాఁతు (వరాహ. I. 32); పిసవెట్టీ! (వరాహ. II. 18); ఎంగిలిచేతఁ గాకినేయఁజాలవు (వరాహ. II. 146); చెల్లాచెదరైరి—చూ. పంచముపాడు, పంచబంగాళము (వరాహ. III. 58); పెడబొబ్బలు (వరాహ. V. 21); షష్టాష్టకమెట్లుపట్టె (వరాహ. V. 15); వేఁటవెంబడి (వరాహ. VIII. 67); సందిగొంది (వరాహ. V. 116); పంతంబులు సంతఁబెట్టు (వరాహ. VI. 65); మనను

ఛిపుకురనన్ (వరాహ VI. 71); ముచ్చెమురియబలిసి (వరాహ. V. 33); ప్రియములపుట్టలు, వినయమణిపెట్టెలు (వరాహ. IV. 37); అదనంబుగా ధనంబుఁగూడఁబెట్టి, యీఁగకుంగాటీక, పామునకుం బలివెట్టక, రట్టునకుం దిట్టునకు నోడిగట్టికొని, కట్టిడులై పొట్టలు పోసికొందురు(వరాహ. IV. 123) వాయివడ్డతామర (మను. III. 60), తామరతంపము (మను. VI. 118)—తామరదంపము' అనవచ్చునా? "తామరతంపర" తప్పా?—మల్లెవట్టినచేను (మను. V. 26); జాడుబేడు (శకుం. పరి. I. పు. 6); కసిగాటులుగా (శకుం. పరి. II. పు. 43). నిప్పచ్చరంబైనభాషణంబులు (హరవి.VII. 148);నాతోడు= ఒట్టు (అహ. సం. పు. 13);విద్యలవైరగల్లు (రాధామా. I. పు. 11); అడ్డాదిడ్డులు (కువల. II. 24); ఏటావలగిలిగింతలు (సారం. II. పు. 28) పచ్చితురక (సాం. II. పు. 32); వేటాఉత్తునియులు (పాండు. II. 116) గెంటు గుంటునులేక (పాండు. II. 55); నిజాలతోడవు, చుట్టాల సురభి (పాండు. I. 67); ఆప్రొద్దు ప్రొయిరాజనట్టినిర్వేద (పాండు. I. 101); పుండువంటి చీలి (పాండు. II. 29); చదువు సంధ్యలు (పాండు. II. 55) కంపలఁ బడ్డకాకి (పాండు. III. 84); గొంతెమ గోరికలు(పాండు. IV. 197); ఊయివంటి హృదయంబులు (పాండు. V. 212); కోనాలగొంది (పాండు. V. 296); సడిసన్న (హరవి. IV. 23); తెరువుపెసర (కవిక. IV. 121) సరిక్రొత్త (కవిక. III. 212); లోఁబడక పోయి రగుటన్ = లోఁబడక పోవుట చేత (కవిక. II. 146); పెనుచక్కి పింజవదలం జేపట్లకువచ్చు (ఉ. రా. పు. 121); ఇంచుక వెలితిచావు (ఉ. హరి. III. 77); తోలితొప్పలు వెట్టు (ఉ. హరి. I. 43); వతు మదరంట వ్రేసెను (ఉ. హరి. I. 46); తలపువ్వు వాడదు (ఉ. హరి. I. 21); తలపూ వాడక (విక్ర. VI. 98); బీరపుఁ బొత్తము గట్టుకొనిపోయె బోయిన పోకై (ఉ. హరి. I. 32); లేమికి బొమ్మ గట్టఁడే (విక్ర. I. 78); అయోధ్యకు బొమ్మవెట్టి (విక్ర. VI. 41); గట్టి పుణ్యంబు (విక్ర. I. 197); ఎక్కడ కొట్టునో (సమీ. VI. 179); కడుపు చల్లంగ వేదాలఁ గన్నతల్లి (కాశీ. III. 186); కడుపు చల్లంగ శ్రుతి విద్యఁ గన్నతల్లి (కాశీ. V. 110); కడుపు చల్లంగఁ గాంచె (కాశీ. V. 174); పంచకర వాట్లు (కాశీ. IV. 18); చెడ్డయింటి చెదారము (కాశీ. IV. 65); చీటికి మాటికి (కాశీ. IV. 270); ఎవ్వనితో నెచ్చోటం జివ్వకుఁ జేసాచవలదు (కాశీ. I. 109); పట్టి పాలార్పంగ (కాశీ. IV. 266); మట్టి మల్లాడి (ప్రభులిం. పు. 152); కనుగలిగి యుండు (శకుం. పరి. పు. 51); చెవులు వట్టియాడించు (నిర్వ. IX. 22); లోకముతోడి వానిఁగా (నిర్వ. VII. 56); మగువల నొక్కయెడం

గూడబెట్టుఁడు (ఉ. హరి. I. 53); దానవులమీఁద నడచెన్ (ఉ. హరి. I. 24); కసిగొను (నిర్వ. III. 43) -మొదలయినవి.

(3) సామెతలు.

ఆలినొల్లని వాఁడు దా నీలకూర, కుప్ప చాలలేదన్నట్లు (వరాహ. VII. 47).

వేల్పు ఏనుఁగునకు వీఁపు గూనుపోయె (వరాహ. X. 15).

పేద కోపంబెల్ల పెదవులచేటు (ప్రభులిం. పు. 102).

కానని వానిచేఁ గన్నడియున్నఁ గానంగ రానట్లు (ప్రభులిం. పు. 147) మొదలయినవి.

మీరె వచించినారు (చెన్నబ. పు. 111); మీ రున్నారు (సమీ. IV. 5); మీరు ... ఏతెంచినారు (పాండు. IV. 96); మీరు ... అంతటి వారె(హరి. పూ. IV. పు. 204); మీరు పెరిగినారు (హరి. పూ. IX. పు. 205); మీరు శ్రమ మొందనారు (కళా. IV. 111); మీరు పెద్దలగుటన్ (వరాహ. IX. 132); మీరు ... అరుదెంచినారు (వేంక. మహా. శిష్టు. పు. 5, 21); మీ రలసినారు (శకుం. పరి. II. పు. 33); మీరు సూచినారు (మను. I. 68); మీరు చేసినారు (వరాహ. III. 95); మీ రేఁగుదెంచినారు (వరాహ. I. 133); విన్నారుగదమ్మ (ప్రభా. III. 120).

కట్టినాఁడు (కాశీ. II.101; II. 51; VI.255); ఎత్తిఁగినాఁడు (కాశీ.VI). 45);తిన్నాఁడు (కాశీ.VII.45; చుట్టినాఁడు (ఉ.హరి.II.180); కూడుకొన్నాఁడు (ఉ. రా. పు. 34); పట్టినాఁడు (వరాహ. III. 65); నిలిచినాఁడు (వరాహ. I. 52); తలంచినాఁడు (కళా. V. 186).

ఉన్నారు (పాండు. I. 110); నిలిపినారు (కాశీ. IV. 66); వచ్చినారు (కాశీ. VIII. 63); దిద్దినారు (ప్రభులిం. పు. 46).

చిక్కఁగలాను (దశావ. పు. 50). గలాను (సమీ. II. 254); గలావు (దశావ. పు. 100; సమీ. VI. 48. 148); గలాఁడు (సమీ. IV. 40. పాండు. IV. 110); గలారు (సమీ. IV. 79. ఉరా. పు. 63); (అవి) గలావు (సమీ. II. 171).

వాక్యాన్వయము.

ఈ క్రిందివాక్యముల యన్వయమును గమనింప నగును:—

ఆర్గురు నొక్కొక భూమి పతులగుదురు (నిర్వ. I. X. 64).

నీవుఁ గొడుకును గృహముఁ బాడు సేసితివి (కాశీ. IV. 107).

(నీకు) జోడు లేరు (విక్ర. I. 47).
వాఁడును నీవు నేమవుదురో (ఉ. హరి. II. 133).
ప్రజలెల్లన్ ... పల్కెడున్ (హరవి. II. 97).
అడవులు దున్నక విత్తక ఫలించును (విష్ణుపు. II. 147).
సఖిజనంబును దానుఁ దద్భేకంబునకు భార్యయయ్యె (పాండు. V. 311).
ఇవి యొక్కొక్క వేగంబున కొక్కొక్క నది యేర్పడినవి (వరాహ. X. 157).
నెచ్చెలులుఁ దాను నచ్చెలువ ప్రయాణమయ్యె (కళా. III. 175).

అవధారణము.

అవధారణార్థక 'అ' కార 'ఏ'కారముల వాడుక యందును, నర్థములందును గొన్ని విశేషములు కానవచ్చుచున్నవి:

కమలాప్తుఁ డుదయింపకయ మున్న బుటుకున మునుఁగు (పాండు. V. 286).
పోవుచు + అ = పోవుచ (కుమా. భా. II. 66).
ఇప్పనికి + అ = ఇప్పనిక (హరి. పూ. VIII. పు. 193).
ఇంతతోన (హరి. పూ. VI. పు. 171); = దీనితోనే (సరి).
ఇంతన మేమియయ్యె = ఇంతమాత్రము చేత (హరి. పూ. VII. పు. 170.)
తనుదానే ... అంటె=తనకు తానే అంటుకొన్నది (వరాహ. VIII. 26).
తనుదానె కీలొక్కన్నవిధము (వరాహ. XII. 29).

కొన్ని సమస్యలు.

భాషలోనున్న వ్యాకరణాదిరూపములను యథాసంభవముగానే గ్రహింపవలెను గాని, సామ్యమునుబట్టి క్రొత్తరూపములను గల్పింపఁగూడదు. సామ్యముండి వ్యవహారమునఁ గానవచ్చు వానిని నిరాకరింపఁగూడదు.

ఇన్ని+నాళ్లు = ఇన్నాళ్లు; ఇది గ్రాంథికము. ఇన్ని+నీళ్లు = ఇన్నీళ్లు, అని వ్యవహారమున నున్నది. దీనిని నిషేధింపఁగూడదు.

ఇంత+తనుక = ఇందనుక; గ్రాంథికము; కాని, ఇంత+త్రాడు=ఇంద్రాడు అనురూపము తప్పు; వ్యవహారమున లేదు గనుక.

పెద్ద + తనము = పెత్తనము; గ్రాంథికము; కాని, పెద్ద +త్రాచు = పెత్త్రాచు, అనునది తప్పు; పెద్ద+తండ్రి = పెత్తండ్రి, ఇది ఒప్పు, వ్యవహారమున నున్నది గనుక.

చెటి + ఒక = చెటియొక, ఇది గ్రాంథికరూపము; 'చెటొక' అనునది వ్యావహారికము, ఒప్పు.

నాదు + ఇల్లు, అక్క, ఊరు——ఇట్టిచోట్ల సంధి యెట్లు గలుగును ?

కుంచము + ఎడు = కుంచెడు; కంచము + ఎడు = కంచెడు, అగును.

కాని, పళ్లెము + ఎడు + పళ్లెడు అనికాని, గజము + ఎడు = గజెడు, అనికాని కావు; వ్యవహారమున నివి లేవుకావున నవి తప్పు.

'అంతటితో' అనురూపము వ్యవహారముననున్నది; ఇది అర్వాచీన రూపము. ఇందలి 'టి' వర్ణస్వరూపమేమి? అంతటి, ఇంతటి, ఎంతటి, అను రూపములు కన్నడమునందలి అన్తుటు, ఇన్తుటు, ఎన్తుటు, ల నుండికలిగిన వేమో. 'ఎన్నటికి' అనుదానిలో 'కి' చేరినది; 'ఎన్నటిని' అని 'ని'వర్ణమును జేర్పఁగూడదు.

'నిన్నుండి, నీనుండి' అను రెండు పంచమీవిభక్త్యంత రూపములు వ్యవహారమున నున్నవి. వీనిలో నేది గ్రాంథికము ?

నీవెందుకు వచ్చినావు = ఏమికారణమున వచ్చినావు, అని నేఁటి గ్రంథకర్తలు వాడుచున్నారు. 'ఎందులకు' అను దానికి గ్రంథములలో 'ఏస్థలమునకు' అని కానవచ్చుచున్నది. హేత్వర్థమునందు గ్రంథస్థ ప్రయోగ ములున్నవా? వ్యవహారమున 'ఎందులకు' లేదు. 'అందులకు' అని నేఁడు హేత్వర్థమున దస్తావేజులలో వ్రాయుచున్నారు.

'అడవికివేఁటమైనరిగె' (పాండు. V.) అని ప్రయోగమున్నది. దీని సామ్యమున 'వాఁడిట సదువుమై వచ్చె', 'తిండిమైవచ్చెను తిరుమలయ్య' అను నట్లుపయోగింపవచ్చునా ?

'వారెల్లరు' అనునట్లు 'అవియెల్లవి', 'మేమెల్లము' అని అనవచ్చునా? 'ఎల్లజనులు' అనునట్లు 'ఎల్లరుజనులు' అనవచ్చునా ? ప్రయోగములు కలవా? వ్యవహారమునలేవు.

'ఎవరికివారేపెద్దలు' అన్నట్లు 'ఎవరికంటెవారేపెద్దలు' అనవచ్చునా; 'నేఁ డేనాళ్లనుండియుఁ దిండిలేకయున్నాను' ఇది గ్రాంథికమా? చూ. పాండు. IV. 153.

జైమినీభారతమున 'అనపత్యమువంక నీ కూర్ధ్వలోకములులేవు' అను ప్రయోగ మున్నది. దానిసామ్యమున 'అనావృష్టివంకఁ బంటలు పండవు' అనవచ్చునా ?

'నన్నువ్రతము నోమించుము', 'దేవునికినన్నుఁ బూజసేయింపుము,' అనువాక్యములు సాధువులా? చూ. కాశీ. VII. 60.

'పిల్లనుబోధించుటకొక కథసెప్పెదను', ఈ వాక్యముసాధువా? చూ. శాంతి. IV. 418.

'వారినధ్యయనంబు సేయింపుము,' 'వారినిబనిసేయింపుము' అనురూపములు సాధువులా? చూ. శాంతి. VI. 140.

'నీ మనస్సు నర్థమునకుం గామమునకుం దొలఁగించి ధర్మమునకును మోక్షమునకును గుదురుసేయుము' అనివ్రాయవచ్చునా? చూ. శాంతి. VI. 78.

'ఏము నలుగురము' (నైష.) VII.—ఇట్లు 'ఇవినాలుగందు నిదుత్తమము' అనవచ్చునా?

'పదియింటికి, పదింటికి' అనునట్లు 'రెంటియింటికి, మూఁటియింటికి' అనవచ్చునా? రెండింటికి, మూఁడింటికి, అనున వర్వాచీన గ్రాంథికరూపములు.

'పద్నొకండు' అని వరాహ. IX. 84; పన్నిద్దఱు, పన్నెండు, పన్నిరువురు, అనునట్లు, పన్నొకండు అనఁగూడదు; వ్యవహారమున లేదు గావున—

ఈ క్రిందిరూపములు సాధువులా? పదునొక్క పుస్తకములు, పదియొక-, పదునొకఁడు-, పదొకొండు-, పదునొకటి-, పుస్తకములు; ఇరువదియొకటి వంకాయలు, ఇరువదియునొకఁడు— మొద. వంకాయలు; ఇరువదియొకటవు, పదునొకటవ, ఒకటవునాఁడు.

నలువదుండ్రుగురు, నలువదుగుండ్రు, నలువదుగుండ్రురు, నల్వదుగురు, నలుబదుగురు, నలుబదువురు, నల్బదుగురు—ఇట్లు 'నలువదిమంది' అనుటకు రూపములు సాధువులా?

ఇరువండ్రిద్దఱు, ఇరువదుగురు, ఇరువదిగురు, ఇరువదురు, ఇరువదుండ్రు, ఇర్వదుండ్రుగురు; నలువదుగురు, నలువదువురు, నలువదిగురు, నలువదివురు, నలువదురు, నలువదుండ్రు, నలువదుండ్రురు—ఈ రూపముల మాటయేమి?

మా వాఁడు, మా వాండ్రు, మా వారు—వీని యర్థభేదమేమి?

'పెక్కింటికి' అనునట్లు 'అనేకింటికి' అనవచ్చునా? వ్యవహారమున నున్నది. నేఁటిగ్రంథకర్తలు వాడుచున్నారు.

'పెక్కురు' అన్నట్లు ఎక్కురు, పలురు, తక్కురు; పలువురు, పలుగురు, అన్నట్లు ఎక్కువురు, ఎక్కుగురు, పెనుగురు, పెనువురు, కొలఁదిగురు, కొలఁదివురు; పెక్కండ్రు అన్నట్లు 'తక్కండ్రు, ఎక్కండ్రు' అనవచ్చునా?

ఎనమన్నూఱు, ఎనమనూఱు, అనవచ్చును; ఎనమనూట యొకటి, అనవచ్చునా?

నూటొకటి, నూటరొకటి, నూటయొకటి, అనునవి సాధువులా ?

'అయిదువేలమంది' అనుటకు 'అయిదువేవురు', 'ఏనువేవురు'; 'మూఁడు వందలమంది' అనుటకు 'మూఁడు నూఱుగురు, మూఁడునూర్వురు' అన వచ్చునా ?

'ఇన్నూఱు' అన్నట్లు 'ఇనువంద, ఇరువంద, రెండువంద, రెండునూఱు, ఇరువేయి, మువ్వేయి, మువ్వేలు, మూఁడువేయి' అనురూపములు సాధువులు కావు; వ్యవహారమున లేవు గనుక.

గోర్వెచ్చచముగ (పాండు. III. 74)-ఇట్లు, 'వెచ్చనే గరిరెండువేయ వమ్మ' అనవచ్చునా ?

'అమ్మెఇచ్చినది' అనుటకు 'అమ్మయ యిచ్చినది' అనవచ్చునా ?

'నీవేచెప్పితి; నీవచెప్పితి; నీవుచెప్పితివే, ఆమాట.' 'కాని, నీవుచెప్పితివ యా మాట, నీవుచెప్పిత యామాట' అనురూపములు సాధువులా ?
వాఁడు రాకమునుపే (వాఁడురాకమునుప); ఇదేనాది (ఇదనాది); ఇదినాదే (ఇదినాద); అంతకుముందే (అంతకుముంద); ముందుగానే (ముందుగాన); ముందరే (ముందర)-కుండలీకరించిన రూపములు సాధువులా ?

'ఈ పనిచేసిన దెవరు ?' ఈ వాక్యము నన్వయమెట్లు ?

'రాజా, రమ్ము, నీవు, నీ మంత్రులును' ఇది సాధువా ? చూ. హరి. ఉ. II. 137.

'మీా రడిగినప్పుడు వా రిచ్చారా? మరి, వా రిచ్చినప్పుడు మీా రివ్వ వద్దూ? - దీనికి గ్రాంథికభాషయేమి ? ఇచ్చిరా ? ఇచ్చిరే ? వలదా ?

'వాఁడు లేనే లేఁడు; రానే రాఁడు; ఎత్తనేలేఁడు' - వీనికి 'లేనలేఁడు, రానరాఁడు, ఎత్తనలేఁడు, - వీనిని రూపాంతరములుగ గ్రహింపవచ్చునా ?

'నీవు వచ్చితివేని మేలు', 'నీవు వచ్చితివయితివేని మేలు', ఏది సాధువు ? రెండును. 'నీ విట్లుచెప్పవయితివే' - ఇది సాధువే.

'నీవు వచ్చితివేనిమేలు, కాదేని నష్టము కలుగును.' - 'కావేని' అన వలెనా ?

'మీానాన్ననూరిచ్చారా ? నేను నూరిచ్చానా ? ఆ రెండువందలువెట్టి ఏదయినా కొనుక్కో.' - దీనికి గ్రాంథికాంధ్రమేమి ?

చరింపుట (వరా. III. 125) - ఇట్లు, 'వధింపుట' అనవచ్చునా ?

'చెప్పుమా' అనుటకు 'చెపుమా' అనునది గ్రాంథికరూపాంతరము. కప్పుమా, విప్పుమా, అనువానికి కపుమా, విపుమా, అనునవి రూపాంతరము లనవచ్చునా ?

'కావుట' అనునట్లు 'ఈవుట', 'కావుడున్' అనునట్లు 'ఈవుడున్' - అనవచ్చునా?

వేఁగు, వేఁగుదెంచు, అనునట్లు, చేరొను, చేరొనుదెంచు, అనవచ్చునా? 'ఏఁగించు' అనునట్లు 'చనించు' అనవచ్చునా? 'చనుదెంచు' నకు ప్రేరణ రూపము 'చనుదెంపించు' అగునా?

'గూనుగిల్లు' అనునట్లు 'కుంటుగిల్లు, చెవుడుగిల్లు, గ్రుడ్డిగిల్లు' అనవచ్చునా?

'అదిగో' సాధువు. 'దానిని గో' అనవచ్చునా? కూడదు. వ్యవహారమున లేదు గనుక.

'కోపగించు' నకు 'కోపించు' అని రూపాంతర మున్నది.

చిత్తగించు, పంతగించు, లకు మాఱుగ 'చిత్తించు, పంతించు' లను వాడవచ్చునా?

తల్లక్రిందుల, తలక్రిందుల, తల్లక్రిందల, తలక్రిందల;- ఈ జంటలలో నేదిసాధువు? 'తలక్రిందయినది' అనుటకు రూపాంతరముగ 'తల్లక్రిందయినది' అని వాడవచ్చునా?

'కొంపోవు' అనునట్లు 'తింపోవు, కొంతెమ్ము' అనకూడదు; వ్యవహార విరుద్ధము గనుక.

'పినవీరన', 'చినసీతారామస్వామి' అనునట్లు చిననాఁడు, పిననాఁడు, అనవచ్చునా?

'ముక్కునఁ బంటి' అనునట్లు 'ఱొమ్మునఁ బంటి' అనవచ్చునా?

'నీ మయము, తన మయము' -ఇవి గ్రాంథిక రూపములు. 'నెత్తురు మయము' తప్పందురు. ఏల?

'నాఁడు నాఁటికి' అనునట్లు 'మాఱుమాటికి,' 'అప్పు డప్పటికి' అనవచ్చునా?

తొల్లి = మొదలు = ఆరంభము = ఆది = ప్రథమము. 'మొదలు పెట్టు' అనునట్లు 'తొల్లి పెట్టు, ఆరంభపెట్టు, ఆదిపెట్టు, ప్రథమపెట్టు', అనకూడదు. వ్యవహారమున నట్లనరు గనుక.

మఱునాఁడు, మఱుసనాఁడు, మఱుసునాఁడు, మఱుసటి నాఁడు—ఇవి గ్రాంథిక రూపములు; కాని, 'మఱునేఁడు' మొదలగు రూపములు లేవు.

'ఇంటిల్లిపాది' -ఇది వ్యవహారమున నున్నది. గ్రంథములలో నున్నదా? ఒప్పా? తప్పా?

'ఇదివఱలో, ఆయూరివఱకు, ఇదివఱకు' ఈ రూపములు గ్రాంథిక ములా ? 'ఇదివఱకటిదాఁకా' -ఈ రూపము తప్పా ? వ్యవహారమున వినఁబడుచున్నది.

తుచ్ఛము, తద్భవరూపములు, తొచ్చెము, తొచ్చియము. అట్లే, 'గుచ్ఛము' నకు 'గొచ్చెము, గొచ్చియము' తద్భవరూపములు కావు. 'శపించు'నకు తద్భవ రూపము 'సెపించు'; కాని, 'శాపము'నకు 'శేపము' తద్భవము కాదు.

'చెలియ'—దీనికి బహువచన రూప మేమి ?

'పదండి', 'పదుండి'—ఏది సాధువు ?

అర్వాచీన కృతులందును, వ్యవహారమునందును క్రియల తుమున్నంత రూపములపై సంపూర్ణక్రియలు చేరకయే సంపూర్ణ క్రియలుగ నా రూపములు వాడఁబడుచున్నవి.

ఏమిచెప్ప (కాశీ. VI. 256; కాశీ. VII. 234; మను. III. 41; మను. IV. 21; ప్రభా. III. 63; ప్రభా. IV. 65; ప్రభులిం. పు. 112; కళా. II. 128; కళా. IV. 16; కళా. V. 6).

ఏమని చెప్ప (కాశీ. VII. 234, శకుం. పరి. II. పు. 25. వరాహ. VII. 90; ప్రభా. V. 110; కళా. III. 215).

భూతార్థమునఁ బ్రథమ పురుషైకవచనమున 'ఎన్' లోని ఎ - కారమును 'అ'గా నుచ్చరించుట వ్యవహారమున నున్నది. దీని ననుసరించియే యీ క్రింది కవిప్రయోగ మున్నది: 'అయ్యో నీసుతు గ్రద్ద దన్నుకొని పో-యన్ భీతి వాపోవఁగన్' (వేం. పంచ. I. 76).

నన్నయకాలపు భాషయందు 'ఉండు' ధాతువునకుఁ గల రూపములు తరువాతి కాలమున నెట్లు మాఱినవో ఈక్రింద నాయా రూపముల ప్రక్క చూపఁబడియున్నది:—

ఉన్నవాఁడను (ఉన్నాఁడను, ఉన్నాము); ఉన్నవారము (ఉన్నారము, ఉన్నాము); ఉన్నవాఁడవు (ఉన్నాఁడవు, ఉన్నావు); *ఉన్నవారలు (ఉన్నారు); ఉన్నవాఁడు (ఉన్నాఁడు); ఉన్నవారు (ఉన్నారు).

ఉండితిని (ఉంటిని -కళా. IV. 148); ఉండితిమి (ఉంటిమి); ఉండితివి (ఉంటివి); ఉండితిరి (ఉంటిరి).

ఉండుదును (ఉందును కాశీ. V. 10); ఉండుదుము (ఉందుము, ప్రభులిం. పు. 85); ఉండుదువు (ఉందువు); ఉండుదురు (ఉందురు, ఉ. రా. పు. 35).

వ్యతిరేకార్థక క్రియపై 'అ, ఏ'లు చేరి ప్రశ్నార్థకములై నిశ్చయార్థమును దెలుపును. 'కాదు' అనునది 'కదు' అగును. వానిపై ప్రశ్నార్థక

ఆకారైకారములు చేరి 'కాదా, కాదే, కదా, కదే,' అగును. వీని తుది దీర్ఘములు హ్రస్వములై 'కాద, కాదె, కద, కదె' అగును. ఇట్లే 'కాను + ఏ (ఎ) = కానే, కానె; కాము + ఏ (ఎ) = కామే, కామె; కాఁడు + ఏ (ఎ) = కాఁడే, కాఁడె; కారు + ఏ (ఎ) = కారే, కారె; అగును. కాని, యీరూపములందలి మొదటి దీర్ఘము హ్రస్వమయి, కనె; కమె, కవె, కరె, కఁడె మొదలగు రూపములు సిద్ధింపవు. మధ్యమపురుషమునందు కాదే, కాదె, కదే, కదె, కదవే, కదవె, కదరే, కదరె, అను రూపములును, ప్రథమ పురుషమునందు కాదే, కాదె, కదే, కదె, కాదా, కాద, కదా, కద, అను రూపములును కలుగును. ఈ యర్థమునందే వ్యతిరేకార్థక క్రియలపై 'అటవే' అనునదియు మహాత్త్యర్థమునందు చేరును. తుది '-వే' తోడి రూపములు రానురాను మధ్యమ పురుషమున మహాత్త్యర్థమున నెలకొనినవి. 'మీరు చూచితిరి గదా, నేను చెప్పితిని గదా, అను రూపములం దన్వయము కుదురదు. నేను చెప్పితిని కానా, చెప్పితిఁగానె, చెప్పితిఁగదె, అనువాని కాధారము కావ్యములందు కానరాదు. నిల్వంగదవయ్యా (దశావ. పు. 21); వినుపింపంగదయ్యా (దశావ. పు. 22)-అను రెండు రూపములును గలవు.

మూఁడేకాదా రాత్రులు (కళా. II. 129); పోవంగలేనేకదా (మను. III. 104); తెల్పఁగదవే (మను. II. 39); కావఁగదవే (మను. II. 75); మేళవింపఁ గదవే (మను. III. 75); రాగదవమ్మ (విష్ణుపు. IV. 114); విడువంగదే మహాత్మ (విష్ణుపు. IV. 339); కరుణించఁగదె (విష్ణుపు. V. 38); మన్నించఁగదే (విష్ణుపు. V. 47); ప్రోవఁగదరయ్యా (ఉ. రా. V. పు. 88); నీవేకదయ్యా (సమీ. V. 214); హరింపఁగదయ్యా (సమీ. VII 62); -మాన్పవయ్యా (సమీ. VII 62); కావ్యముకాదె కద (సమీ. VII. 95).

'వలయు' ధాతువు పూర్వాంధ్రమున సాధారణముగ ఉపక్రియగా నుండు సందర్భములలో నుత్తరాంధ్రమున నది స్వతంత్రక్రియగాఁ గూడ నుపయోగింపఁబడినది. 'వలయును' అనుదానికి 'వలెన్' అనునది యుత్తరాంధ్రరూపము:- వలెన్ (వరాహ. I. 98); వినఁగవలె (వరాహ. II. 81); చూడంగవలె (వరాహ. II. 145); దేవా, వలె మాకునొక్క దళవాయి (వరాహ. VI. 80); కావలె (వరాహ. IV. 108); ఏమివలె (వరాహ. VI. 136); పతిగావలె (వరాహ. VI. 15); చేర్పఁగావలెన్ (శకుం. పరి. II. పు. 28); వలెను (విక్ర. I. 110); కావలె మనకు (ప్రభులిం. II. పు. 47); 'నేఁగావలె నన్ననాఁడు' (పాండు. II. 210); 'వలయును' అనుటకు 'కావలెను' అనువాడుక చాల నర్వాచీనము. పూర్వాంధ్రమున 'నేవలసినయప్పుడు' అని యుండును.

ప్రార్థనార్థక క్రియలలో 'చెప్పుమా' అను క్రియయందలి 'ప్పు'లోని ద్విత్వముపోవును: చెపుమా, చెపుము, మొద. కాని, అట్టిరూపములనే కలిగిన తప్పుము, విప్పుము, మొదలగువానియందుగాని, కొట్టుము, తిట్టుము; మొదలగు వానియందుగాని ద్విత్వలోపముకలుగదు. '-ఇమ్ము' నకు 'ఈ' యగును; నవ్వీనన్నవ్వనీ, పోయినం బోవనీ (కాళ. III. 29); పార్వతీ, గిరికలంగానీ, రమావిష్ణులంగానీ (వరాహ. IX. 62); కానీ (దశావ. పు. 31, 128); కానీర (రాధికా. III. 161).

'చూడుము' అనుటకు 'చూడనవధరింపుము' (వరాహ. XI. 105) అని గౌరవార్థమున వాడఁబడినది.

'తల ! తల ! మంచివాఁడవు' (భోజరా. IV. 226)- 'తలఁగుము=వెడలిపొమ్ము' అనుటకు 'తల' అనునది ప్రార్థనార్థకరూపము. నష్టధాతువగు 'తలు' నుండి పుట్టినది.

'పాయు, తొలంగు, మోసరిలు, పాపదమంచు' (కవిక. I. 62); ఇందు 'పాయుము' లోని ము-వర్ణములోపించుట విశేషము. యు-కారాంతధాతువుల మీఁది ప్రార్థనార్థక మువర్ణము వ్యవహారమున తొలఁగును. తొలఁగినప్పుడు ధాతువుపై ఇత్వము చేరును. 'పోయి (పొయ్యి), మోయి(మొయ్యి),' మొద. గ్రంథములందును నిట్టి మువర్ణము తొలఁగుట పూర్వాంధ్రమునఁ గానరాదు.

ఉభయప్రార్థనమునను 'పోవు' ధాతువునకు 'పద' అని వ్యవహారము; కావ్యములందును నీ రూపము గలదు. 'పద,పై 'ము'వర్ణమును చేర్చి శ్రీనాథుఁడును ప్రయోగించినాఁడు. 'పదమా షట్పదమాలికాపరిలసత్స్వాథోధునీ సంపదాస్పద నానాసలిలప్రవాహ లహరీ సంభార గోదావరీ. భీమ. చూ. మను. III. 34, 94 పదమా; 'పదము' అనుటకు'పొదము' అని రూపాంతరము. ఇది ఏకవచనము; బహువచనము 'పొదఁడు.' 'పద' కు 'పా' కూడ రూపాంతరమే. 'పొదమని' (పద్మపు. X. 27).

'కానీర, రారా, పోరా'- (చూ. రాధికా. III. 161) అనువానిలోని 'ర, రా'లు మహాద్వాచకము, మధ్యమపురుషము ఏకవచనమునందు వచ్చును. ఇట్టి రూపములు ఉత్తరాంధ్రకావ్యములందుఁ గలవు. వీనికిబహువచనమందు రూపములు కావ్యములందు లేవు కాని, వ్యవహారమున 'కానీయర్రా, కానియ్యర్రా, రార్రా, పోర్రా, తేర్రా' అని కలవు.

'లేవే' (సారం. I. పు. 5)- ఇది మహత్యర్థకము, మధ్యమపురుషము, ఏకవచనమున ఉత్తరాంధ్రవ్యవహారమున నెలకొన్నది. 'వే' తోడిరూపములుత్తరాంధ్రకావ్యములందు మహన్మహత్యర్థములందు కానవచ్చుచున్నవి.

'కలపనునొందకువే' (ఉ. హరి. V. 87); అంత మదింపకువే (కళా. III 195); ఇట్టి నిషేధార్థక ప్రార్థనార్థకరూపములు కొన్ని కావ్యములందు కానవచ్చుచున్నవి. ఇట్టి రూపములు మాండలికములు. గతిఃణాదిని పుట్టిన పాటలలో తఱచుగ నీరూపములు కాన్పించును.

'విడెముకాయవే, నను విడనాడకువే' మొద.

"ఆదేతౌ ప్రశ్నలక్షణౌభవతః" అను నాంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్రము చొప్పున 'తెలియఁడే, తెలియఁడా' అను రెండు రూపములును ప్రశ్నార్థకములు. నన్నయకృత భారతభాగమున నీరెండు రూపములును లేవు. తరువాతి కవులలో 'ఏ' దంతములగు ప్రశ్నార్థకక్రియలు కానవచ్చుచున్నవి. ఆదంతప్రశ్నార్థకములు మధ్యయుగము నాఁటనుండియుకనఁబడుచున్నవి.— తెలియఁడా (కాశీ. III. 101); పుచ్చుకొనవా = పుచ్చుకొన్నావు కావా (కాశీ. IV. 104); తానేమి బిడ్డలఁగానదా = కనలేదా (కాశీ. IV. 266).

ప్రశ్నార్థమున 'ఏఁడీ, ఏఁడి, ఏరీ, ఏరి' అనురూపములు మధ్యయుగముననుండియుఁ గానవచ్చుచున్నవి: ఏరి (రామాభ్యు. VII. 192).

'కాకేమి' అనుదానికి 'తప్పక యగును' అనునర్థము మొదటనుండియు నున్నది. మధ్యయుగమునుండియు కవు లారూపమును 'కానిమ్ము' అనునర్థమునను వాడిరి. —వినదయ్యెడుఁ గాకేమి (పాండు. IV. 167).

'ఈవుత, కావుత' మొదలగు ఆశీరూపములు రెండువచనములందును వచ్చును. బహువచనమునఁ బూర్వాంధ్రమందు ప్రయోగములు మృగ్యములు.-'ఈవుత నుపర్వులందఱు' (విష్ణుపు. V. 350).

శాపార్థమున 'తనబుద్ధికాటఁ గలియ' (హరవి. III. 99); వలరాయా ...నీతలరాయా (యయా. పు. 74); నీవాంఛపాడుగాను (హరవి. III. 22)- అను నిట్టి తుమున్నర్థక క్రియారూపములు మధ్యయుగముననుండియుఁ గావ్యములందును వ్యవహారమునందును గాన్పించుచున్నవి.

ఈ క్రిందిరూపములు నేఁటి వ్యవహారమున నంతగాఁ గానరావు.-తీఁడిరించె (కాశీ. III. 231); పాపములను డంచెను (కాశీ. III. 108); ఉఱఁడు బృహస్పతి మీఱయెడ (ఉ. హరి. III 101); చూ. ఉఱఁడు సురేంద్రునైన; తలంత్రు (భీమ. III. 84); ఎంతటికీనోపదు = సమర్థముకాదు (పాండు. III. 42); తిగిచెన్=తీసెన్ (పాండు. III. 30); ఉక్కేన్ (హరవి. VI. 38). ఈ పదము శ. ర. లో లేదు.-తివిసెన్ (వరాహ. XII. 7); గోమేధయజ్ఞఫలంబు ప్రాపింతురు వరాహ. V. 69- 'వారికి ఫలంబుప్రాపించును' అని 'ప్రాపించు' అను ధాతువును సకర్మకముగా నేఁడు వాడవచ్చునా ?- వినను=నేను వినలేదు (వరాహ. III .188); ఇంకనెయ్యది పనిచెదవు పనుపుము (హరి. పూ. VII.

169- 'పని చెదవ్రొ' అని నేఁటిరూపము); ఏమి సెప్పంగఁగలదు=చెప్పఁగ నేమి గలదు (కాశీ. III. 107); ఒక్క విస్మయంబు వినఁగల దవధరింపుము= వినుట కుఁగలదు (ఉ. హ. III. 108); ఏమనంగ నేర్చువాఁడను (కాశీ. IV. 118); ఆలింగనము సేయ నగపడరాదు (ప్రభులిం. I. 39); అల్లమ మాయల కగపడ రాదు (ప్రభులిం. II. పు. 45); శాస్త్రముల కగపడువాఁడు గాఁడు (ప్రభులిం. పు. 49);ననుబోఁటివారి కెన్నటి కగ్గమగును (ప్రభులిం. II. పు. 87); నన్నుఁ బనిచిపనిగొనుము (వరాహ. VII. 90); పనివినె=పోయెను (వరాహ. VI. 77); మీమామలు వుత్తెంచినం బనివింటిని= ఆజ్ఞననుసరించితిని (వరాహ. V. 25); మెలఁపుకొనుండు = మెలఁగించు కొనుండు (ప్రభులిం. పు. 105); నీవుగుణశీలురఁ దెచ్చేదునుమ్మ = తేవలదు; ఉత్తరాంధ్రము 'తెచ్చేవు సుమా' విష్ణుపు. IV. 112); తోవఁగలము = తోయఁగలము (వరాహ. IV. 75); మోవలేను = మోయలేను (వరాహ. VIII. 57); వినుపింతు (కవిక. I. 76) పిలుపించెన్ (కళా. II. 22); చూచెదుగాని = చూతువుగాని (ప్రభా. III. 134); ఏమి పనికినై తలంచితివి=ఎందుకు (వరాహ. V. 40). ఏమి గార్యంబుఁ దలంచి విచ్చేసితిరి (వరాహ. V. 40, ఎందుకు). పవరించె = పవ్వళించె (వరాహ. III. 157); వెఱపించుకొనదె=తన్నుజూచి భయపడునట్లు చేయదా (-వరాహ. VI. 31); వెదకం బోవలదయ్యె (కవిక. II. 100); రాయనే ర్తురె (ఉ. హరి. I.7); ఎఱసె; ఏఁపె (ఉ. హరి. I. 8); చాలెన్ (ఉ. హరి. I. 14, సమర్థుఁడయ్యెను); చాలవేన్ = సమర్థుఁడవు కాకపోతే (ఉ. హరి. I. 17); తిరుగఁబడఁ జొచ్చె = మఱలఁ జొచ్చెను (ఉ. హరి. I. 19) (నేఁటి వాడుక=ఎదిరించు); సంకుల సమరంబు చెల్లు సమయంబున (ఉ. హరి. I. 27); ఎఱుంగరాదు(కాశీ. II. 43); కూడదంతఃపూజ గురుకృపలేక = చేకూ రదు (ప్రభులిం. పు. 137).

ఈ క్రింది రూపములు మధ్యయుగమునాఁటనుండియు వచ్చుచున్నవి:-

ఈ రక్కసు నెట్లుసేసెదనో చూడుండు (హరి. పూ. VIII. 192); నిజ పాపంబ కాదు, ఉభయ వంశముల పాపములుఁ బోఁగొట్టునది (కళా. IV. 138). చూ. నేఁటివ్యవహారము 'ఒక్క నిన్నే కాదు, ఈ లోకములో నెవ్వనినైనఁ గెలువఁగలను; ఇచట 'కాదు' న కన్వయమేమి ? తెలిసికొనుము (ఉ. హరి. I. 10) పూర్వాంధ్రము 'ఎఱిఁగికొనుము') వారువీరనక యందఱు (కళా. I. 126. 'అనక' కన్వయమేమి ?); అందితో=అందితివ్రొ (కళా. I. 143); గయ్యాళించు (కళా. III. 223); కాఁబోలు=పూర్వాంధ్రము 'కావలయు' (కళా. IV. 186); నగిపించెన్ (కళా. V. 60); ఇవ్వనిత నీకేమియగును (కళా. V. 114); పోల్చె

(కళా. I. 194, అకర్మక క్రియ); పోయెంబో (కళా. II. 79); చూడఁబట్టెదె (హరి. పూ. VIII. పు. 203); పొందుము విజయంబు (వరాహ. III. 27-పూర్వాంధ్రము 'విజయంబునం బొందుము'); నిండించె (వరాహ. II. 163-పూర్వాంధ్రము 'నించె'); వేసికొంటి (వరాహ. VIII. 25); నేఁడెల్ల వెళ్లఁ బడుదుము (వరాహ. VII. 35); తిరిగినచ్చినది = మఱలివచ్చినది (వరాహ. V. 167); అడ్డపెట్టరాదు (వరాహ. II. 15, పూర్వాంధ్రము 'అడ్డపెట్టఁ గాదు = సాధ్యముకాదు); దాఁటరాదు = దాఁట సాధ్యముకాదు (వరాహ. IV. 123; పూర్వాంధ్రము, దాఁటఁగాదు); కావంబోలును (మను. III. 47. పూర్వాంధ్రము, కాచెంగావలయు); ఏను దుర్వ్యసనంబున మృగయా విహారంబునకుఁ గడంగినదిలేదు (శకుం. పరి. II. పు. 26); నా కీపుస్తకములు అక్కఱలేదు; ఈ కుండ నాలుగుకుంచాలు పట్టుతుంది. ఈ పని నాలుగురోజులు పడుతుంది; ఇట్టి ప్రయోగములు శకుంతలాపరిణయమునఁ గలవు;—మల్లెను తుమ్మెద (సత్య. కృ. సం. I. పు. 27); మోసెన్ (పాండు. III. 21-పూర్వాంధ్రము 'మోచెన్'); మొల్వాదు (పాండు. V. 193); సూర్యుఁ డెండఁగాయును, చంద్రుఁడు వెన్నెలఁగాయును (విష్ణుపు. III. 94-'కాయు' సకర్మకముగా ప్రయోగము); వెన్నెలల్ గాయఁదొడంగె (కవిక. III. 100-అకర్మక ప్రయోగము); ఎల్లుండికిని బ్రాణములు గానిపింతున్ (విష్ణుపు. VII. 117 - 'కొను' ధాతువునకుఁ బ్రేరణార్థకరూపము); వర్షములు వెలిచె (కవిక. II. 60 మాండలికము); ధీశాలికాకకాదు (నమీ. VII. 14); మీవంటి దాంపత్యంబు మాకుఁ గలుగ వరంబు దయసేయుండు=మీ దాంపత్యము వంటిది (వరాహ. III. 108); తల్తురు (కళా. II. 101).

'అగు' ధాతువు.

పూర్వాంధ్రమున 'కాక' అని ప్రయోగించుచోట్ల నుత్తరాంధ్రమున 'కాని' అనుపదము వాడుకలోనికి వచ్చినది. ఉత్తరాంధ్రకవులు 'కాక', 'కాని' అను రెండురూపములను దమగ్రంథములందు వాడిరి.

అంజెదవుగాక (ఉ. హరి. I. 75); చేసెఁగావలయుఁగాక (ప్రభా. III. 160); ఎక్కుడేకాక (కళా. I. 179); మాటలాడింతముగాక (కళా. V. 7); నీవారిని నీవు సన్నుతి గావింపవుగాని (ఉ. రా. పు. 97); ఇనుక యెన్న వచ్చుఁగాని మాయలీలలెఱుఁగరాదు (వరాహ. VII. 54); ఇతండకాని (కళా. II. 74); వెంగళరాయఁ డెంతరణవీరుఁడో కాని (రంగారా. III. 206); మొక్కెడఁగాని (దశావ. పు. 155); నిలుచునో యేమోకాని (కళా. I. 157); ఏగతినిబట్టతలలు మోకాళ్లు ముళ్లువెట్టఁగలదో కాని (కళా. IV. 75); లేఁజిగురుకెప్పుడొకజిగిలేదుగాని (శుకచ. పు. 8,34); పలుకంగఁదగునెవే

మైఁగాని (శంక. విజ. పు. 19); ఎవ్వఁడో కాని వీఁడు (విష్ణుపు. III. 285); మీ రారగింతురుగాని (పాండు. IV. 158); నీచరిత్రంబు వినికాని మోహంబు విడువరాదు (వరాహ. V. 68); చూచుకొందము గాని (భోజరా. IV. 185).

పూర్వాంధ్రమున 'కూడని' యనునర్థమున 'కాని'యని యనుచుండిరి; నేఁటి వాడుకలో 'రాని' అని యున్నది.

తలఁపఁగాని తలంపు = తలఁపరాని (హరవి. IV. 56).

కావున, కాన, అను పదములు 'అగు' ధాతువునుంచి కలిగినవని యందురు. కాని, ఎట్లు కలిగినవో తెలియదు. 'కృత్వా' అను సంస్కృత క్రియారూపము ప్రాకృతమున 'కాఊణ'అని యగును. అది తెనుఁగు నందలి 'కావున' వలెనే యుపయోగింపఁబడును. ప్రాకృతములోని 'కాఊణ' పదమే తెనుఁగున 'కావున' అను రూపమునఁ బ్రవేశించినదేమో. అదియే 'కాన' అను రూపమును బొందియుండును. వీనిలో 'కావున' ద్రుతప్రకృతికముగాను కళగానుగూడ నుపయోగింపఁబడుచున్నది. 'కాన' పూర్వాంధ్రమున కళ. 'కావునన్' ద్రుతాంతము గావునఁ 'గాన' ను గూడ దాని సామ్యమున ద్రుతాంతముగానే యర్వాచీనకవులు వాడిరి.

కావున (కళ) (కళా; I. 194; II. 63). కాన (కళ) (నిర్వ; IV. 42. పాండు. II. 228; IV. 96); - కానన్ (ద్రుతాంతము) (వరాహ. II. 146.) కానం జక్రాంకితమునఁ గార్యము గలదే (శంక. విజ. పు. 13).

'అగు' బంధుత్వమును గూడఁ దెలుపును: అయినవారి కాకులలోను, కానివారికి కంచాలలోను; అతడు నీ కే మవుతాడు; వనితా ! వారు నీకేమి కావలయు ?

అయినన్ - అయినా: ఇవి ముందు చెప్పినదానికి విరుద్ధముగా చెప్పఁబోవుదానిని సూచించును.

'అగు', 'అవు', 'అవును' - ఇవి యంగీకారార్థములుగూడ నగును. వీనిపై 'ర, రా' లు చేర్చిన నాశ్చర్యమును దెలుపును.

అవుఁగాక - ఇది చెప్పినదాని నంగీకరించుచు, దానికిఁగల యాక్షేపణ మును సూచించును. 'కానిమ్ము' అను నర్థమునను దీనికి వాడుక కలదు.

'కా' అనునది 'కాదా' అను నర్థమున గ్రంథములం దున్నది.

"అవుగా ! మీ రిట మున్ను గన్గొననితావు - ల్లేవుగా" (విజయ.) ఇది నేఁడు మాండలికముగ వాడుకలో నున్నవి.

'కదా' అనురూపము 'కాదా' లోని తొలిస్వరమునకు హ్రస్వము కలుగుట వలనఁ గలిగినది.

'కాకేమి' అనునది పూర్వాంధ్రమున 'అయ్యెంగాకేమి', 'చేసింగాకేమి' అను రీతిని సంపూర్ణక్రియలమీఁదనే ప్రయోగములందుఁ గానవచ్చుచున్నది. నేఁడు దానిని వ్యస్తముగా వాడుచున్నాము. 'ఎందుకుకాదు, అగుటలో సందేహమేమున్నది?' అని యర్థము.

కావున, కాన లకు నేఁటి వ్యవహారమున 'కాఁబట్టి' అని యున్నది. 'కాఁబోలు' అనుదానికి పూర్వాంధ్రమున 'అగుఁబోలు' ననియు రూపముండెను. 'పోలు' ధాతు వితర ధాతువులమీఁదను బూర్వాంధ్రమునఁ జేరుచుండెను. చేయంబోలు, కొట్టంబోలు మొద. నేఁడిట్టి వ్యవహారము లేదు.

కావుట, కావుత, కాత, కదరె మున్నగు 'నగు' ధాతుజములగు రూపములు నేఁటి వ్యవహారమునుండి లోపించినవి.

నేఁటి వ్యవహారమున 'కదరా' అనునది మహద్వాచకముల మీఁదను, 'కదే, కాదే' అనునవి మహతీవాచకముల మీఁదను వచ్చును. 'కదవే', 'పదవే' అనురూపములును మహత్యర్థమున వాడుకలో నున్నవి. "వస్తాను పదవే, వడ్డించమనవే."

అనుబంధము. I.

వ్యవహారములోఁ జాలకాలము నుండియు నిలిచియున్నను, నేఁడు గ్రామ్యమని కొందఱిచే నిరసింపఁబడుచున్న కొన్ని రూపములు శాసనము లందు విరివిగ వాడఁబడియున్నవి. అట్టి రూపములలోఁ గొన్ని గ్రంథముల లోనికిని బ్రవేశించినవి. పూర్వ వ్యవహారమునం దున్నట్లు శాసనముల వలనఁ దెలియవచ్చునట్టియు, గ్రంథస్థము లయినట్టియుఁ గొన్ని శబ్ద రూపము లీ క్రింద నీయఁబడినవి.

(1) ఇస్తిమి, చేస్తిమి, చేయింస్తిమి, రాజ్యంసేస్తుండి, విడిస్తిమి, సమర్పింస్తిమి, పాలింస్తాను, సేవసేస్తున్నాడు మొద.—

12-వ శతాబ్దము మొనమదలలోని నాలుగు శాసనములు, 14-వ శతాబ్దము బెజవాడలోని ఒక శాసనము.— శ్రీనాథునిచాటుధార (1435 సం॥); ప్రభులింగలీల (1520 సం॥); రామస్తవరాజము (1520 సం.)

(2) పెట్టింది, చేసింది మొద.—

13-వ శతాబ్దము శ్రీకాకుళములోని యొకశాసనము; ధూర్జటి రచించిన కాళహస్తీశ్వర శతకము, గౌరన రచించిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

(3) తోంటాను, మొద.—

11-వ శతాబ్దము బెజవాడలోని మూఁడు శాసనములు; 13-వ శతాబ్దపు నాలుగు శాసనములు; పదుమూఁడవ శతాబ్దపు రెండు శాసనములు; 14-వ శతాబ్దపు ఒకశాసనము;—ధూర్జటి రచించిన కాళహస్తీశ్వరశతకము (1550 సం.)

(4) రెండున్ను, మరిన్ని, వేయిన్నేనూరు, మొద.—

11-వ శతాబ్దము ద్రాక్షారామమందలి యొక శాసనము; 12-వ శతాబ్దము మొనమదలలోని యొక శాసనము; 13-వ శతాబ్దపు మూఁడు శాసనములు; 14-వ శతాబ్దపు 15 శాసనములు; 15-వ శతాబ్దపు 12 శాసనములు.—తిక్కన నిర్వచనోత్తరరామాయణము (1200 సం.)

(5) ఏంటాను, అనే, అనేటి, దనకా, కూడాను, ఎవ్వరు తప్పినాను, మొద.—

11-వ శతాబ్దము బెజవాడ 1 శాసనము; 12-వ శతాబ్దము, మొనమదల 1 శాసనము; 13-వ శతాబ్దము 2 శాసనములు; 14-వ శతాబ్దము

4 శాసనములు; 15-వ శతాబ్దము 23 శాసనములు.—శ్రీనాథుని హరవిలాసము (1435 సం.) వరాహపురాణము (1500 సం.)

(6) ఇరువై, ముప్పై, నలుభై, నలుభయి, ఏంభై, మొద.—

11-వ శతాబ్దము ద్రాక్షారామము 2 శాసనములు; 12-వ శతాబ్దము రొనమదల 6 శాసనములు; 13-వ శతాబ్దము 1 శాసనము; 14-వ శతాబ్దము 6 శాసనములు.—శ్రీనాథుని హరవిలాసము (1435 సం.)

(7) రెండో, మూండో, మొద.—

12-వ శతాబ్దము, ద్రాక్షారామము 1 శాసనము; 15-వ శతాబ్దము 4 శాసనములు.—కంసాలిరుద్రయ్య నిరంకుశోపాఖ్యానము (1620 సం.); అప్పకవి (1660 సం.)

(8) చేసుకొని, చేసుకొన్న, మొద.—

15-వ శతాబ్దము తిరుపతి 4 శాసనములు.—రంగరాట్ఛందస్సు (1790 సం.)

(9) నడపుక వచ్చేటందుకు, మొద.—

15-వ శతాబ్దము, హంపి 1 శాసనము.—పద్మపురాణము (1340 సం.); అనంతుని ఛందస్సు (1430 సం.)

(10) అందరిచేత, ఇద్దరికి, నలుగురిలో, మొద.—

14-వ శతాబ్దము రొనమదల 1 శాసనము; 15-వ శతాబ్దము 2 శాసనములు.—శృంగారశాకుంతలము (1450 సం.)

(11) దేవున్ని, మొద.—

15-వ శతాబ్దము, తిరుపతి, 1 శాసనము;—రామస్తవరాజము. (1520 సం.)

(12) రాజుకు, ఇందుకు, తూర్పుకు, మొద.—

15-వ శతాబ్దము 7 శాసనములు.—అనంతుని ఛందస్సు (1430 సం.)

(13) కొమరాళ్లు, మొద.—

15-వ శతాబ్దము, బెజవాడ, 1 శాసనము.—సారంగధరచరిత్రము (1630 సం.); హంసవింశతి (1800 సం.)

(14) అనుభవించుము, పాలించక, మొద.—

15-వ శతాబ్దము, తాడిపత్రి, 2 శాసనములు.—మడికిసింగన్న వాసిష్ఠ రామాయణము (1340 సం.); కళాపూర్ణోదయము (1570 సం.)

(15) వెనక, గనక, మొద.—

11-వ శతాబ్దము, బెజవాడ 1 శాసనము; 15-వ శతాబ్దము 4 శాసనములు.—అప్పకవి (1660 సం.)

(16) వల్ల—

15-వ శతాబ్దము, కొండవీడు, 1 శాసనము.—శ్రీనాథుని నైషధము (1435 సం.); మనుచరిత్రము (1530 సం.)

(17) వద్ద—

15-వ శతాబ్దము, బెజవాడ, 1 శాసనము. రంగనాథరామాయణము (1200 సం.); ప్రభావతీపరిణయము (1570 సం.); చిత్రభారతము (1600 సం.)

(18) కిందను—

15-వ శతాబ్దము, గుంటూరు, 3 శాసనములు.—

(19) సంకీర్తనశాల, పండితులచాత, మొద.—

15-వ శతాబ్దము, హంపి, 2 శాసనములు.

(20) యవ్వరు—

15-వ శతాబ్దము, తాడిపత్రి, 4 శాసనములు;—శృంగార శాకుంతలము (1450 సం.)

(21) పట్టణం, విశ్వనాథపట్నం—

13-వ శతాబ్దము, యెనమదల, 1 శాసనము.

(22) భంగారం, భావి, భావ, మొద.—

11-వ శతాబ్దము, ద్రాక్షారామము; 12-వ శతాబ్దము; శ్రీకాకుళము 2 శాసనములు; 14-వ శతాబ్దము, యెనమదల, 1 శాసనము; 15-వ శతాబ్దము, బెజవాడ, 4 శాసనములు.

(23) కరణీకం—

15-వ శతాబ్దము, హంపె, 1 శాసనము.

(24) వుకటి, వుత్తరాన, మొద.—

16-వ శతాబ్దము, గుంటూరు, 2 శాసనములు.

(25) మామిడాడ, మొద.—

14-వ శతాబ్దము, యెనమదల, 2 శాసనములు.

(26) బ్రాహ్మలు—

12-వ శతాబ్దము; యెనమదల 1 శాసనము; 14-వ శతాబ్దము, బెజవాడ 1 శాసనము; 15-వ శతాబ్దము, తిరుపతి, 1 శాసనము.—బసవ పురాణము (1320 సం.)

(27) బ్రంహ్మత్య—

15-వ శతాబ్దము, గుంటూరు, 1- శాసనము.

(28) ప్రధాని—

11-వ శతాబ్దము, దాక్షారామము 4 శాసనములు.

ఆంధ్రభాషాచరిత్రము.

రెండవ సంపుటము.

సవరణలు

పుట.	పంక్తి.	తప్పు.	సవరణ.
800	24	జ్యోత్స్న్య	జ్యోత్స్నా
807	23	దరజాత	పదజాత
841	2	శాలురు	శాలులు
843	25	అరుహాుఁడు	అరుహాఁడు
848	1	(కొమ్మ్న)	కమ్మ
1053	6	హాణుమంతస్య	హాణుమంతస్స
1320	7	కిట్లు	కట్లు
1602	22	గావున	గావునఁ
1618	4	ద్వీనులోః	ద్వీనులోక్యాః
1620	2 }	...	ఈ పంక్తులను 1619 పుట
1620	3 }		తుదిని చదువుకొనవలెను.
1622	౬	వజస్త	అజస్త
1645	26	త్స్నిః	త్స్న్యైః
1649	10	దేశ్యాద్యుష్మ	దేశ్యాస్మద్యుష్మ
1675	12	స్వార్థంచు	స్వార్థించు
1676	19	రాదు	రాదు. ప్రార్థనార్థకము, ఘుజ్జు లపై వచ్చునని యెట్లయినఁ జెప్పికొనవలెను.

Andhra University Publications

GENERAL

No. 16. Man—by Rabindranath Tagore. (Re. 1.)

ECONOMICS AND POLITICS

No. 1. The Beginnings of Local Taxation in the Madras Presidency—A study in Indian Financial Policy—1863-71 by M. Venkatarangaiya, M. A., Reader, History, Economics and Politics Department, Andhra University. (Rs. 2–4–0.)

No. 4. The World Economic Depression—a Plea for Co-operation—by Sir J. C. Coyajee, B. A., LL.B., formerly Professor, Department of History, Economics and Politics, Andhra University. (Re. 0–12–0.)

No. 5. India and the League of Nations—by Sir J. C. Coyajee. (Rs. 2–4–0.)

No. 12. Federalism in Government—by M. Venkatarangaiya, M.A. (Rs. 2.)

No. 17. The Evolution of Political Ideas and Institutions since the Great Indian Mutiny—by C. Y. Chintamani, Editor, 'Leader', Allahabad. (Rs. 2.)

HISTORY

No. 3. Buddhist Remains in Andhra and the History of Andhra between 225 and 610 A. D.—by Dr. K. R Subramanian, M. A., Ph. D., Lecturer in History, Maharajah's College, Vizianagaram. (Rs. 2.)

PHILOSOPHY

No. 9. Andhra Mimamsa Nyaya Muktavali—A Treatise on Purva Mimamsa Darsana—by K. Gopalakrishnamma, M A., L.T., Lecturer in Oriental Languages, Govt. Arts College, Rajahmundry. (In Telugu). (Re. 1–8–0.)

SCIENCE

No. 14. Viswarupamu (In Telugu)—by K. Kondayya, M.Sc., Department of Chemistry, Hindu University, Benares. (Rs. 2.)

SANSKRIT

No. 6. Chitraprabha—A Commentary **on Haridikshita's Laghusabdaratna**—by B. Hari Sastri—Edited with notes by Mahamahopadhyaya Tata Subbaraya Sastri, Maharajah's Sanskrit College, Vizianagaram. (Rs. 3.)

No. 7. Sangameswarakrodum—on Jagadisa's Siddhantalakshanam—by G. Sangameswara Sastri. (Re. 0–12–0.)

Nos. 10 & 13. History of Sanskrit Literature—Parts I and II—by M. Suryanarayana Sastri, Pandit, University College of Arts, Waltair. (In Telugu). (Each Part Rs. 2–4–0.)

TELUGU

No. 2. Lectures on Vemana—by R. Anantakrishna Sarma, Lecturer, Maharajah's College, Mysore. (Re. 0–12–0.)

No. 8. Kavithwathathwavicharamu—by C. Ramalinga Reddy, M.A. (Cantab.), M.L.C., D. Litt., Vice-Chancellor, Andhra University. (Re. 0–12–0.)

No. 11. A Descriptive Catalogue of the Telugu Manuscripts in the Tanjore Palace Library—Edited by P. P. S. Sastri, M.A., M.R.A.S. (Cantab), Professor, Presidency College and Curator, Govt. Oriental Manuscripts Library, Madras. (Re. 1–8–0.)

No. 15. Vaiyakarana Parijatamu—by V. Ch. Sitaramaswami Sastri, Pandit, University College of Arts, Waltair. (Rs. 3.)

No. 18. History of Telugu Language (In Two Volumes)—by C. Narayana Rao, M.A., L.T., Ph.D., Lecturer, C. D., College, Anantapur. (Each Volume Rs. 6.)

Note—Copies of the above publications can be had either from the Registrar or from any leading book-sellers.